הנשיא קומב היה נוטה גם לבטל את הקונקורדט (אמנה בדבר אמונה ברית כהן ומלך) אך לא הגשים את הדבר הזה בפעל.

החק ע"א הפרדת הכנסת מהממשלה החלט בשנת 1905 לפני פסק־הדין הדרייפוסי של בית־הדין־העליון. בשעת פרסום פסק־דין זה, לא התענינה עוד הכנסת לא בדרייפוס ולא ביהודים, כי עליה היה לקדם את פני הרעה הגדולה הנצבת לקראתה. אולם לתמהונה הגדול היא הוכתה מכה־נצחת ותבוסתה היתה שלמה למרות הבטחון הגדול שבטחה בכחותיה. מעולם לא רצתה שיהיה חפש לכל הדתות השונות ומכל שכן לדת היהודים.

היהדות נשארה אויבה־הנצחי של הכנסת שאתה נלחמה ותתאבק זה ט"ו מאות שנה ושעוד נסתה לתגר אתה מלחמה עוד בסוף המאה הי"ט, איזה דמיון מתעה שלא נעלם מדעתו הצלולה של האפיפיור ליאון הי"ג, בפרט בתקופה שבה החלט בפעם הראשונה לברר מחדש את משפט דרייפוס. הוא בודאי זכר עוד את מורטרה ואת התוצאות־המעציבות בשביל הכנסת לרגלי הכפירה בזכיות היהודי, ובראותו שהכנסת נכנסת בשנת 1890 בעסק־ביש לרגלי יהודי אחר, הגיד לסופר קטולי, בואיר דאג'ן (Bojer d' Agen), למען יפרסם בטח את דבריו ברבים: „מה אתם עושים מהשערוריה הקוסמופוליטית הזאת? מדוע אתם מכלים את כחותיכם הלאומיים במלחמה שאין בה לא משום גדולת צרפת־הנדיבה ולא משום תועלת לאנושיות־הרחמנית? איה איפוא אפי גזעכם־הנדיב בתגרה־הנתעבה הזאת של הכיעות? האמנם, עוד לא מצא הענין העגום הזה את שופטיו? לא רק שופטים־פשוטים, שפטו את הנאשם, אלא הפרלמנט שלכם, נתן לו גם את כל השופטים־העליונים. איזה בעל־ריב לא ימתין בשקט עד הסוף לשמע מבי"ד שכזה את פסקי־דינו החגיגיים? ובכ"ז, לפני פומביות גדולה של חקיות כזו אינכם מתפרקים את כל, נשקיכם!"

אזהרתו זו של האפיפיור לא מצאה אזנים קשובות.

הכנסת הוכתה שוב מכה אחרת בלי שום תרופה. הממשלה נקרעה מעל הכנסת ותתן תקף־מחלט לאחד העיקרים שנאמרו בהצהרת־זכיות־אנוש. שם נאמר שאסור להצר לאיש לרגלי דעותיו הדתיות, זאת אומרת שענין הדת אינו נוגע כלל לממשלה משום שהדת עומדת מחוץ לגבולותיה והיא הממשלה איננה לא מתנגדת ולא מחזיקה בשום דת. ע"ז מתבטלת הברית שבין הכנסת והממשלה. הברית הזאת לא היתה עוד שלמה, כי הזמן הביא בה תקון: שהממשלה מגינה בחק על כל הדתות המאושרות ע"י הממשלה. בימי המשטר שנמשך אחרי מהפכת שנת 1830 היו כל הדתות נתמכות ע"י תקציב הממשלה. אולם משטר זה חלף, ותחתיו בא משטר שנת 1905. הרפובליקנים היותר אמיצים, קבלו את החק החדש להלכה, אך נרתעו לאחור בשעת גשומו בפעל.

המשטר החדש יצא מעוטר בנזר־הנצחון באשמת הכנסת. היא התאוננה במרירות ולא נכנעה לגורלה המר הזה. מתי איפוא תכנע? היבוא זמן שבו תחדל להכריז על כל הגנות שהיא נרדפת על צוארה, כשאין בכחה לרדף את איש? היבוא יום שבו תסתפק בזה שהממשלה נותנת לה, כלשאר הדתות השונות, לחיות בשלום וחפש?

תם.

בפרלמנט ובסנט. אולם ואלדק רוסו לא הסתפק בזה ויחליט לעבד במרץ. לפי דעתו היה מונח מקור הרעה בזה, שהקונגרגניסטים והכהנים הממלאים את כל רחבי-צרפת הם השליטים על חנוך בני-הנעורים זה כיובל שנים. ביום 28 אוקטובר שנת 1900 נשא ואלדק רוסו בטולוז מנאם חשוב שבו הודיע גלוי שאי אפשר להרשות עוד שיהיו שני מיני צעירים „שאינם נפרדים כ״כ ע״י מצבם החברותי כמו שהם רחוקים כרחוק מזרח ממערב ע״י החנוך שהם מקבלים", שלא יהיו שני מיני חברות, אחת יותר ויותר דמוקרטית שנעשתה לרגלי הזרם הרחב של המהפכה, והשנית ספוגה תורות, כאלו לא היתה כלל בימי התנועה הגדולה של המאה הי״ח. אלה הם שני הפכים שסופם להתנגש ביניהם התנגשות=נוראה. הוא עבד חק על דבר האגודות שבו נתן חפש גמור ליסד אגודות פדטיות, אך רק בידי הממשלה היתה הזכות להרשות יסוד אגודות=חסד כלליות; הוא בטל את כל האגודות הקימות בלי רשיון למפרע ויאסר ליסד אגודות חדשות מבלי רשות הממשלה; הוא פקד להחזיר את רכוש האגדות המבוטלות למנדבים הראשונים ואם דורש אין לרכוש הזה ועבר הכל לנכסי-המלכות. ועוד בטרם תבוא הסכמה על החק הזה, פקד ואלדק רוסו לעשות חפושים רצינים אצל האסומפסיוניסטים הם הכמרים היותר עזים וקשים במלחמה הגדולה שעוד לא תמה אז. בלשכת אחד מהם מצאו סכום של מיליון ושמנה מאות אלף פרנק, צידה למלחמה. ואלדק רוסו העריך את קרן הקונגרגניסטים בנכסי דלא ניידי לסכום מיליארד פרנק.

החק היה יותר חמור ממה שרצה ואלדק רוסו: רק בידי המחוקק היתה הזכות להרשות יסוד חברות=דתיות, בשעה שעפ״י כתב=דת פשוט אפשר להרשות יסוד אגודות-חולין של חסד; יסוד מוסד חדש היה זקוק רק להסכמה מצד מועצת-הממלכה. אין זכות לאיש, חבר לחברה=בלתי מאושרה, לנהל באפן ישר או ע״י איש בינים מוסד של חנוך. מטרת החק הזה היתה לרגן על צרפת בפני כל נסיון חדש שביאנה, כמו שאמר ואלדק רוסו, „לעבר היותר אפל". הממשלה החולנית לא היתה עוד ערוכה ומוצנה להפתעות שונות, כי ע״י החק הזה היה תהיה בטוחה בשלותה ובהתפתחותה הרגילה.

אגודות הכמרים התנגדו ותתנגשנה והכנסת עמדה, כמובן, לצדן ותחולל בינה ובין הממשלה סכסוך שתוצאותיו היו הפרדת הכנסת מהממשלה בשנת 1905. זה היה פתרון שאפילו הוזרה שבאה אחרי ואלדק רוסו, לא חזתהו מראש ולא פללה אליו כלל וכלל.

קומב (Combes) שעמד בראש הוזרה אחרי ואלדק רוסו הסכים לפזר ולהפיץ את כל אגודות הקונגריגניסטים הגברים הבלתי מאושרות, ואת כל הכמרות המחנכות; החליט לאסור על כל חברות הכמרים והכמרות, בין מאושרות ובין בלתי־מאושרות, לתת איזה חנוך שהוא בכל המדרגות, וסוף סוף, לרגלי מכתב שטנה נגד נשיא הקהליה לובה שהפיץ האפיפיור פיוס העשירי לכל הממשלות הקטוליות ושבו הודיע כי נסיעת הראשון לרומה היא מכת לחי ופגיעה בכבוד הכהן הגדול, החליט קומב לקרא חזרה את ציר צרפת אשר בותיקן, הפרלמנט הצרפתי הכרח איפוא לבטל את הצירות הזאת.

ומחקרה זו אמתה את כל השקרים שבחפיסת המכתבים הסודית. שר המשפטים פקד על התובע הכללי להעביר את משפט רין לבית הדין לערעורים. אז היה יום 23 דצמבר שנת 1903, זאת אומרת שתשע שנים עברו מיום שנחתך גזר-דינו של דרייפוס לחובה.

בית־הדין-לפשעים החל במחקרה ויגבה עדיות מהרבה עדים. אף פנה אחת מפנות המשפט הזה לא השאיר בערפל, ואף שאון-קל מבחוץ לא בא להפריע את השופטים בבקשתם את האמת, שסוף סוף נגה עליה אור בהיר וגדול.

ביום 26 יוליו שנת 1906 הודיעו שלשת בתי-הדין העליונים בחגיגיות גדולה ומבלי שום דחיה כי משפט „רין" בטל ומבוטל ובטעות נדון דרייפוס לחובה. זה היה תקון שבא שתים עשרה שנה אחרי משפטה הראשון של מועצת-המלחמה: הממשלה הציעה לפני הפרלמנט פרוס אחר לדרייפוס והיא להרים אותו למדרגת ראש גדוד-פרשים ולחוננו בצלב לגיון-הכבוד, ובשביל פיקאר דרשה שירימוהו למעלה שר-צבא לגיון. שתי ההצעות הללו קובלו ברצון ע"י בית המורשים. פריסנסי (Pressensé) סבר שזה לא מספיק, וידרש שיענישו את כל האופיצרים, שעונותיהם והשתתפותם הזדונית בענין זה אחרי שנת 1900, נתגלו ע"י ברור-משפט דרייפוס.

בית-המורשים החליט בסדר היום להביע את רגשי הכבוד לכל מי שעבד ופעל לטובת ברור-משפט דרייפוס מחדש. אולם תודה-גלויה זו באה קצת באחור זמן משום שרבים מהעובדים החרוצים לטובת דרייפוס והכי טובים שבהם ה"ה: שירר-קיסטניר, טראריה, זולה, ברנרד לזר, דוקלו גרימו, הקומנדן דוקרוס, גירי, טוליניר — מתו ולא זכו לראות בעיניהם את נצחון היושר והמשפט שאחדים מהם הקריבו את נפשם עליו. הפרלמנט נבל וינאץ את שם כל מי שהשתתף בפשעים שנתגלו ע"י בית-הדין העליון, ממש כמו שבתקופה אחרת נאץ את שם כל מי שדרש ברור משפט דרייפוס מחדש. בית המורשים הביע את אמונו בממשלה וימלא את ידה לאחז באמצעים הנחוצים להעניש בענשים ראויים את האשמים. אולם, האפשר היה להעניש את הפושעים אחרי הסליחה-הכללית שנתנה להם? בוכוחי הסנט נאמר: „בחפצו הכביר להציב יד ושם למזכרת-נצח לשנים מחבריו הנעדרים: שירר-קיסטניר וטראריו, מחליט הסנט להעמיד במסדרון אשר לפני אולם-האספות את פרוטימי (תמונת ראש וחזה) שני האזרחים-הגדולים האלה".

אי-אפשר היה לגרש ביותר הוד והדר את האנטישמיות שהיתה, כמו שאמר סניגורו של דרייפוס לפני בתי-הדין, סבת-הסבות, אם לא של האשמה גופא, עכ"פ של סלף מהלך-המשפט. הוא הוסיף שהאנטישמיות הובאה מצד מזרח. אולם מה שמפליא ביותר הוא כי למרות שאנטישמיות זו מעוררת געל נפש בקרב גאוניותה של האומה הצרפתית, במדותיה-הנעימות, בכבוד-המסורתי שהיא רוחשת לשויון בין כל האזרחים מיום המהפכה הצרפתית — למרות כי יכלה אנטישמיות זו לחדר לצרפת ולהתערה בה כאזרח רענן במשך שנים אחדות, בפעם הזאת היתה אמנם תבוסתה שלמה. אולם למען תהיה תבוסה זו מחלטת ועולמית, צריך היה להתעמק עמק בסבותיה ולהצמיתן כלה.

סבת האנטישמיות לא נעלמה מעיני אנשי-מדינה אחדים ודבר זה מלא את לבם דאגה שמצאה את בטויה הנכון בהצעות שונות ובגלויי-דעת שנעשו

הגרמנית. בעזרת מרעיו ומתי-סודו הצליח להרעיל בשקריו את האטמוספירה של מועצת-המלחמה. בסערת-הרוחות ששררה בשעת המשפט, קרה מארע חמור: התנקשות בנפש אחד מסניגורי דרייפוס, מר לאבורי, ע"י איש שהצליח להתחמק ולהעלם. מועצת המלחמה תעתה שיב, ותפסק מחדש בחמשה קולות נגד שנים את גזר-דין דרייפוס לחובה ותשפטהו לעשר שנות מאסר. גזר-דין זה עשה רשם עגום וכדאיב מאד בארצות-הנכר ובצרפת. מחוץ למדינה זו חשבו כי יש נסיגה-לאחור מחלטת בצרפת.

אולם, ימים אחדים אחרי פסק-הדין, ביום 19 ספטמבר, נתנה סליחה לדרייפוס ע"י נשיא הרפובליקה הצרפתית.

עתוני האנטישמיים השתמשו אמנם במשפט דרייפוס לטובתם הם. אך לא היה עוד ביכלתם להחיות ולעורר תנועות ומהומות נגד היהודים.

הממשלות שעמדו בראש צרפת משנת 1894 ואילך אמצו את לב מנהיגי התעמולות הללו או עברו עליהן בשתיקה. אולם ואלדק רוסו החליט החלטה נמרצת למנע אותן ולאסרן. מטרתו היתה להשקיט את המדינה ולתכלית זו הציע לפני הפרלמנט לתת סליחה כללית לכל מי שנאשם בעון שיש לו יחס וקשר ושיכות לענין דרייפוס, ולבטל את כל העונשים בעד אשמות שיש להן יחס לענין זה. ועד כמה שהיה קשה מאד לבלתי העניש את שופטי דרייפוס שמררו את חייו וידינוהו על לא חמס בכפו, סבר ואלדק רוסו כי החזרת השלוה והשקט במדינה תהיה, בעתיד, האמצעי הכי טוב להביא תועלת לענין דרייפוס. אולם סליחה כללית זו לא היתה צריכה, לפי דעתו, להנתן להנאשמים על ידי בית-דין העליון, מפני שפושעים אלו היו קושרים-עקשנים, מעותים שלא יוכלו להתקן, ושהם ישתמשו בחפש שינתן להם בכדי להערים שוב סוד ולהתנכל ולקשר קשר. הם העמדו למשפט לפני הסנט.

אחת הצורות היותר בירורות של משפטם היתה, שהם בראו את כל התנועה האנטישמית משנת 1894 ואילך ובתנועה זו התלבש נגד הרפובליקה הקשר שבו השתתפו ראשי תנועת המלוכנים, הקסריים והאנטישמיים.

הוכוח על אדות משפט זה נמשך ארבעים ושבע ישיבות: הנאשמים, תחת להגן על עצמם ולהתנצל מהאשמות שהאשמו — השתדלו להפך לאחז באמצעים בכדי להצליח ויחרפו ויגדפו בחוצפה ועזות-מצח את הקהליה, את נשיאה ואפילו את הסנט. חמשה אנשים, וביניהם דירולד וגרין — נדונו. הראשון לעשר שנות גלות. והשני לעשר שנות מאסר.

האנטישמיות הוכתה מכה נצחת. אולם למען תהיה תבוסתה שלמה, היה צריך לברר שוב מחדש את משפט דרייפוס של שנת 1894 שעליו הרעישה שמים וארץ במשך שנים רצופות.

במשך ימי וזרתו של ואלדק רוסו לא נמצאה עובדה חדשה שבגללה היה צריך לדרש את ברור המשפט הזה. ענין ה-„faux impereal" (חקוי שנעשה ע"י מירסיר לפני השופטים ב„רין" (Rennes) נגלה רק בנובמבר שנת 1902. ז'ורס הגיש על אדות הדבר הזה אינטרפלציה אל בית-המורשים והכריח את שר המלחמה, הגנרל אנדרי, להרשות שיעשו מחקרה בענין זה,

היה עוד להתחיל במלחמת=תנופה נגד הקלריקלים, מ״ס שנת 1899 תמיד המפריעים=העיקרים בכל עניני הצדק והמשפט והם לא פסקו מעולם מלקשר קשר ומלהתנכל למוסדות־החפשניים. הקשר היה כ״כ מא״ים עוד עד שנחוץ היה להתחשב עם המצב ולהזהר היטב.

בהצהרה שהצה״ר ואלדק רוסו בפרלמנט, הביא את תמצית הפוליטיקה של העת=הנכחית ויסתפק לקרא לכל הרפובליקנים לאחדות־גמורה „בכדי להחזיק בשלמותה את המולדת=המשותפת ובכדי להרשות למשפט למלאת את חובתו באמונה ובחפש=גמור״.

אולם הוא לא השיג בלתי אם רוב של 25 קול לעמד בפרץ נגד המפגע=הנורא והקרב־המיואש של הסיעות השונות. השופטים המושבעים של הרפובליקה היו נגד ואלדק רוסו מיראתם פן יפליץ את כל תנועותיהם, ולהדבקים בו, הרפובליקנים, לא היה די באי־כח בוזרה.

הוא החל מיד בעבודה בהחלטה גמורה לנצח. פטר את כל פקידי־הממשלה החשודים, הרחיק את פקידי־הצבא המסוכנים ומזיקים, השתיק את הצבא ויפעל במרץ נגד הקושרים וייסר קשה אחדים מהם. בראש אלה עמד דירולד שאסף סביב דגלו את אגדת האנטישמיים ואת אגדת הפטריוטים ויחד אתם התכוננו לאכף=מושל ביום שבו יופיע מירסייר בתור עד במשפט רין (Rennes), או ביום שמועצת־המלחמה תפרסם את פסק=דינו של דרייפוס. הוזרים של הממשלה החדשה היו כלם מסמנים מראש ונקובים בשם: הדוכס מאורליאנס, בדעתו את התכנית הודיע שהוא עולה על פריז. ביום 12 אוגוסט פקד ואלדק רוסו לתפש ולאסר את ראשי הקושרים העיקרים שנאשמו בעון קשר והתנקשות=בנפשות במטרה לשנות את צורת הממשלה ולהעמידם למשפט לפני בית־דין גבוה. גרין נמלט מידי המשטרה ויסתר בבית=הדפוס של העתון „אנטי־יהודי (Anti Juif) שבמשך ימים אחדים הפכוהו, הוא ואנשי־סודו ומרעיו, למין מצודה בצורה שממנה היה יכול לבוז למשטרה. הוא נשאר במצודה זו ארבעים יום, וואלדק רוסו שלא רצה לשפך דם-אדם חנם רצה להכריחו, ע״י הרעב, להמס־. במשך המצור המפליא הזה, ביום 20 אוגוסט, פרצו תגרות עזות בין האנרחיסטים ובין האנטישמיים ברחוב הרפובליקה; אחדים צעקו: ארורים הכמרים! ואחרים קראו: מות ליהודים! על בית־תפלה אחד התנפלו, ויחריבוהו וישללו את אשר בו. צוררי=ישראל בלכתם ברחוב שברול (Chabrol) מצאו לפניהם שוטרים ויסקלום באבנים. בתגרות אלו היו כמאה פצועים בין פורעי הפרעות ובין פקידי המשטרה, ויותר ממאתים איש נתפשו ונאסרו.

ובה בשעה שתגרות אלו פ־צו בפ־יז, באותה שעה עסקה מועצת=המלחמה ברין (Bennes) במשפט דרייפוס. לש־א פקד ואלדק=רוסו שבית=המשפט הצבאי לא יתעסק בשום נקודה=מ שפטית שכבר נשפטה ע״י בית=דין־העליון — פקדתו לא נשמעה. ביה״ד הצבאי החל את המשפט מחדש כאלו אין כאן פסק־דין של שחרור. היו גביות=עדות מהעדים הקודמים, מעדים חדשים, מעדים־כוזבים. מירסייר ידע להשתמש בכ״כ זהירות וחריצות מה faux imperial,־ המפרסם, מבלי להראות לאיש ומבלי לדאג כלל אם יכחש שוב ע״י הממשלה

למשל...מנית. בעזרת מרען ולתועלתו.
...לחמה

אי הצלחתם של האנרחיסטים ודכוותיהון לא השקיטו את המדינה כי יכול לא תוכל לנוח ולשקוט כ"ז שענין ברור-משפט דרייפוס היה תלוי ועומד ע"י שלילת זכות=הדין מבית המשפט לפשעים לא נגמר, כמובן, הענין; זכות הוצאת המשפט נתנה לשופטים אחרים, שסוף סוף גם הם לא היו אלא שופטים כראשונים. אך מתנגדי ברור-המשפט קוו ששופטים אלה יבשאו עוני=דין. אולם גם תקוה זו נשארה מעל משום שבית-הדין החדש היה מרכב מכל חברי בית=הדין העליון.

כלום, בית-דין עליון זה לא ימלא את חובתו באמונה כבית-הדין לפשעים שקדמהו? בית=הדין העליון הלך בדרך רעהו הראשון: החל במחקרה עמוקה ומפרטת שתוצאותיה היו שנשיא בית=הדין=האזרחי, באלו-בופרי =Ballot) (Beauprés בהרצאתו המזעזעת בפשיטותה, והמפתיעה ע"י כל פרטי-פרטיה — הפיה, פסל ובטל, ביום ג' יוני שנת 1899, את משפט מועצת-המלחמה של שנת 1894. דרייפוס לא נשתחרר לחלוטין, כי מועצת-המלחמה של רין -Ren) (nes נקרא לשפטו שוב. אולם משפט=חדש זה לא היה בלתי אם משפט= פשוט, זאת אומרת, שמועצת המלחמה היתה צריכה לקיים את גזר הדין של בית=המשפט-העליון, להכיר את צדקת דרייפוס ולהודיעה ברבים.

מכונת האנטישמים החלה להתגלגל ברעש וזעם; שמים וארץ רעשו ומוסדות-תבל הזדעזעו. דרומון, רושפור וכל העתונות הקלריקלית ענו על פסק-הדין ברעם של חרפות וגדופים, קללות ונאצות נגד בית-הדין שפסקהו. סיעת המונרחיסטים לקחה נקם מנשיא הריפובליקה; המלוכנים הפריזיים יחד עם להקות גרין, הקיפו ביום הראשון לשבוע שאחרי פרסום גזר-הדין, את במת נשיא הרפובליקה אשר ברחוב אוטייל (Auteuil), ואחד מהם נפרד מעל חבריו וינסה להכות את הנשיא במקל אשר בידו. השערוריה היתה נוראה ובתור תשובה על כל המאורעות העגומים האלה — ערכו תושבי פריז, שמנה ימים אחרי המאורע הזה, גלוי=דעת גדול ועצום שבו הראו כי מוכנים ומזומנים הם להגן עד טפת דמם האחרונה, על הריפובליקה שנתקפה ע"י הפגיעה באשיותו של נשיאה. זהו הבאור היותר יפה שאפשר היה לתת לפסק הדין של בית המשפט. המארע הזה היה פרכוס-הגסיסה של קושרי הקשר המונרחיסטים כי פסק=הדין של שחרור דרייפוס היה מכת-המות להם.

התעוררות העם הפיחה רוח=חיים בקרב הפרלמנט שהבין סוף סוף כי דופוי זה שבו הביע ימים אחדים לפני המאורע את אמונו. לא הגן כיאות על נשיא הרפובליקה, ובפעם זו לא הביע בו את אמונו שנית והוזרה הכרחה לרדת משלטונה.

וזרה חדשה באה ובראשה עמד ואלדק-רוסו. עברו הידוע של זה ומנאמו הנובע בסנט על אדות החק הנז"ל הכניסו בלב כל התושבים את התקוה כי עלה יעלה בידו לרומם את קרן הרפובליקה בכבוד.

ראשית מעשיו, בתכניתו, היתה להשיב למשפט את כבודו ותפארתו הקודמים. פסק=הדין של בית הדין העליון היה התחלה טובה לזה. אולם נחוץ

אך שום דבר לא נעשה והחק הסכם בראשון למרס שנת 1899.

בינתים אירעה שורת מארעות די חמורים שהכריחו את המורישון לפשפש קצת במעשיו ו„לעלות".

ביום 16 פברואר מת פליקס פור מיתה=חטופה אחרי הודיעו גלוי שהוא מתנגד לבירור משפט דרייפוס מחדש. נשיא חדש, רפובליקני באמת, נבחר והוא אמיל לובה. עין האנטישמיים היתה רעה בו ועתוניהם חרפוהו וגדפוהו וידברו עליו סרה לפני בחירתו ואחריה. גרין וגינדא דיליה והמלוצנים הצעירים התקלסו בו, הלעיבוהו וישיקו לו בעברו לאיך הדרך המובילה מתחנת סן=לזר עד שדה=אלישה שבו היה עתיד להיות משכנו. דופויי לא אסר אמנם את ההפגנות וגלויי=הדעת הללו, אך נשיא=הרפובליקה החדש לא התעצב כלל מזה ולא שם אליהן לבו. במנאמו לפרלמנט ולסנט, הזכיר להם את עיקרי המהפכה בדברים כאלה: „אל נתן לשכח שצרפת שלנו אהבה תמיד את הקדמה, היושר, והאנושיות"; הוא הבטיח שבימיו לא יתן להחליש את הזכיות הנתונות לו ע"י הקונסטיטוציה.

אויבי הקהליה היו מעונינים שלא לתת לו את הזמן להעמיד את הממשלה על יסודות=מוצקים, ולאישרם הגדול, אז כהן עוד דופויי במשרת שר=השרים; מזמן רב הערימו סוד ויקשרו קשר, ולכן לא התענינו עוד ביהודים. האנטישמיות נתנה להם כל מה שקוו ממנה: קרע בתוך המדינה, אנרחיה בממשלה ושפל הפרלמנט וירידתו.

הרגע הזה מוכשר לאכף=מושל (Coup d'Etat), ונדמה היה שהראשון שינסה לגשם את הענין הזה יעטר בנזר הנצחון. מקורביו של הדוכס מאורליאנס הבינו את הכל אתו בהיותו מחוץ למטרופולין, והוא הצליח לקנות גם את לבב גרין ולהקותיו. הוא היה רוצה לרכש לרעיונו גם את דירולד (Deroulede) ואת ארבעה ועשרים אלף חברי „אגדת אוהבי המולדת". אולם דירולד שהיה יורש הבולנגיסמוס לא אבה להתחבר ולהתקשר אל הדוכס מאורליאנס כי מטרתו הוא היתה לעבוד לטובתו הפרטית. בסמכו יותר מדאי על תקפו וגבורתו, ובהשענו על גאותו ועל עממיותו המוגזמה האפסית ועל סעד ועזר ידידו ורעהו „האבר" (Habert) שהיה איש פשוט מאד — הוא קוה שיכול יוכל לרכש את אלישה. הנה מדוע היה הוא העובד הכי-הרוץ שבקושרים.

יום הלוית הנשיא פליקס פור נועד מצדו להיות יום האכף־מושל. אך הוא לא התחשב עם גרין שהיה עובד לחוד. דירולד בקש איזה שר-צבא שיתמך בו ויסבור שהאיש היותר מוכשר לבצע את זממו, הוא פיליו (Pelliaux) העד הכי חצוף במשפט זולה. אולם פיליו זה התחמק ברגע המזלט, ודירולד נשאר בודד עם „האברט" מבקש גנרל בין שרי=הצבא מפקדי צבאות האויב. הוא תפס את סוס הגנרל רוגי (Roget) אך שר הצבא הזה הרחיקהו, ולכן החליט ללכת אחרי גדוד צבא חוזר לקסרקטינו ושם נתפס הוא והאברט. ביום ההוא התקרב הדוכס מאורליאנס אל גבולות צרפת במטרה לעברם אם דירולד יצליח להוציא לפיעל את שאיפתו. מעשהו המגוחך של דירולד לא הצליח אמנם, אולם, אי זו אזהרה-טובה היה כל הענין הזה לפרלמנט! הוא, הפרלמנט זלזל כ"כ בכבוד הרפובליקה, עד שאדם מן השוק היה מדמה שיכול יוכל

הועדה שנמנתה בבית־המורשים בכדי לעיין בהצעת הוזרה, דחתה אותה בשתי־ידים, ורינולט-מולייר (Renault=Molieré) שהציע את הדחוי, ושהיה שופט ופרקליט מצוין, דן לחובה את הדצעה הוזרית ויאמר: „שהקים כאלה הם הקי־און ומהפכניים במשמעתה היותר רעה של המלה הזאת. כלום חקים כאלה לא נדחו בשאט־נפש ע"י כל מי שיש לו עוד איזה קשר עם רעיונות־החפש?"

פול די קאסאניאק (Paul de Cassagnac) שהיה נוטה בכל לבו לברור־המשפט־מחדש כמו שהיה תמיד נגד המשטר הרפובליקני, תאר את החק הזה בתאר „איום ונורא", שאין דוגמתו בעבר, אך שצריך בכ"ז להסכים עליו משום שהוא כמכת־לחי לשופטי הרפובליקה, וכחרוף היותר ממית שהיה לה". ראשי הקבוצות הקהליות עשו מניפסט, אי־אלה מורשים דברו נגד החק, אך רוב הבית הסכים עליו ויחלל איפוא את אחד מהעיקרים־היסודיים ויהרס את אחת מאבני־הפנה של המשפט הכתוב בקונסטיטוציה של שנת 1790, וישכל האומות הנאורות והממודנות מתגדרות ומתפארות בו. ובזה הראה שאין איש יכול להסב לבו משופטו־הטבעי. ומה שהחמיר יותר את חלול־המשפט הזה, הוא שהשופט הזה הרחק בכח הזרוע באמצע עבודתו הפוריה, למען לא יוכל לתקן פשע־משפט.

בשעת המעשה הזה, חשבו בטח רוב המורשים מה שאמר פעם שר־הצבא גונס לקולונל פיקר: „מה איכפת לך אם היהודי הזה ישאר באי השדים" „האם לא כדאי יותר—אמרו בטח המורשים לנפשם—לבטל את החק הזה, וע"י כך לא נבאיש את ריחנו בעיני בוחרינו?" שר המשפטים, לא בוש להגיד למורשי־העם בעזות־מצח והוצפה שאין כמוהן:

„הביטו נא טרם כל אל הגלילות והפרטים והפלכים שבהם נבחרתם".

גם דעת רוב הסנט לא היתה שונה מדעת בית-המורשים, וגם שם נשמעו הרבה מחאות עזות נגד החק. מקסים־ליקונט הצהיר כי החקיה על אדות בית־הדין לפשעים היא „אחת מחרפות הדור"; בירנגר (Béranger), בכל רום נפשו ומצפונו הרשיע ויחרץ משפטו על ההטעאה־המתעתעת ולשון־הרמיה שבהרצאה־השטחית והכוזבת שהוגשה אל הסנט בכדי לחפות על פשע החק. ולבסוף נשמע גם קולו האדיר של ואלדק רוסו שדרש מאת הסנט לחזור מדבריו בנוגע לחק זה. הוא אמר:

„רוצה אני להיות אופטימיסטי ואינני יכול משום שדבר אחד הולך וגדל הולך ומתרבה מיום ליום במדינה זו: והוא שלטון־האיומים והדבות והעלילות; איזה מין אינקויזיציה־חשוכה לא אדע שהרה! בכל מקום תמצאנה ובכל פנה תעמד לפניך, אין משרה־גבוהה ואין מעמד־נמוך שיוכלו להמלט ממהלומותיה ומפגעיה—אם ירצו להתיצב בפניה. בודקים ביחס־המשפחות, מחללים את סודותיהן; אם לא יוכלו לרצין ולשבר את האיש אזי מטנפים את שמו. ההגיעה כבר העת להחליש ולהקטין את ערך שלטון־המשפט?

„אני, אינני יכול בשום אפן להאמין בזה.

„עשינו יותר מדאי, נסיגונו די אחורנית, ירדנו יותר מדאי; נעלה־נא!"

לבטחון המדינה". אולם מורשה אחר, מהשמאל, פסקל גרוסי (Paschal Grousset) קדמהו ויגיש אנטרפלציה לשר המלחמה פרייסיני, על מעשיהם-החשאים האנטי-לאומיים של אחדים מפקידי-הממשלה שהיו לפנים נושאי-משרה בצבא. הוא כבר הגיד מה שצריך על מכתביו, כביכול, של קסר גרמניה ולבסוף שאל מהמיניסטורים: „ההוצים הם למשל עם הרפובליקה או עם ה Gésu ?" הממשלה ענתה כמו שהיה משיב ה Gésu. התחמקה מענות על השאלה, הפרלמנט הביע את שביעת רצונו מהכל. ותשובתו ל.לאזיז' (Lasies) לא היתה יותר ברורה מהראשונה. שר-המלחמה הצהיר שהוא לא ימסר שום דוקומנט שפרסומו יוכל להזיק לבטחון-המדינה, בה בשעה שהוא בעצמו ידע שאין שום דוקומנט שכזה בחפיסת-המכתבים הסודית כביכול ולמרות הבטחתו של בריסון, הגיד דופוי כי בחפיסת-המכתבים ישנם דוקומנטים-עקריים של בטחון, ובודאי שאין דוקומנטים אלה יכולים להגלות מבלי סכנה. בית המורשים שידע שכל זה היה לא יותר מקומדיה, הודיע שוב שהוא מרוצה מהענין.

את הדבר הודיעו לבית-הדין למשפטים, אחרי שהתחיב מצדו לבלתי פרסם שום דבר מחפיסת-המכתבים-הסודית מבלי רשותו והסכמתו של שר-המלחמה. התחיבות זו משפילה אמנם את ערך בית-הדין אך הוא קבלה לטובת המשפט גופא. לא זו היתה ההשפלה היחידה שהשפלה מכבר ושהיה עוד עתיד לסבל.

מגיש האנטרפלציה, לאזיז (Lasies) היה די פזיז להגיד את הסכנה שישנה במסירת סודות הצבא בידי „בית-דין מזיף ושופטים משוחדים ומכורים" וכי „בית-דין זה לא דרש את ברור-המשפט-מחדש אלא בכדי להצדיק את הבגידה וללמד עליה זכות"; הוא חרף וגדף בגסות את נשיא בית-הדין לפשעים, מר לב, שאותו הכיר היטב וידע שכל הבחינות-הפרשיות נמחקות לפניו לפני חובתו למלאת את משרתו באמונה ובתם-לב. בית-הדין לפשעים סבל עוד חרופים ונאצות, מרגלות בולשת מורשה ובלתי-מורשה, התעיבות-מגונה בויכוחיו ופלפוליו מצד המיעוט המצער של חבריו המתנגדים לברור-המשפט-מחדש, מלשינות יועץ בית-דין אחר שמלא תפקיד שוטר; המלשיניות הללו הלכו מהמיניסטר לבית-המורשים. האנטרפלציה נתקבלה ע"י שני מיניסטורים: שר-המשפטים ושר השרים שהבטיחו לחקר בדבר, והפרלמנט עבר לסדר היום.

החקירה החלה ע"י שלשה יועצים שהיו בדעה-אחת להביע לשר המשפטים את פחדם פן „נביכים ע"י החרופים והנאצות שממטירים עליהם מכל צד, וסחובים ע"י הזרמים-המתנגדים השולטים עליהם בלי-ידיעתם — לא יהיו לשופטים, אחרי גמר כל החקירה, השקט והחפש-המוסרי הנחוץ בכדי למלאת תפקיד שופט".

בעת ההיא תמה החקירה-הישרה שהוהלה ע"י בית-הדין-לפשעים, ובית-המשפט הזה לא מצא ולא כלום בחפיסת-המכתבים הסודית שמסרו לו, והוא היה מוכן להביע את דעתו על הענין.

אך דבר זה עמד כשכין בלועה של הריאקציה הקלריקלית ולפיכך החלה לגלגל את כל אפני מכונותיה למען לא יצא הדבר הזה לפעל. הוזרה בהסכמת נשיא-הרפובליקה, הגישה הצעת חק שעל פיה אין רשות לבית-דין לפשעים לשפט את הדבר, כי הענין צריך להמסר לבית-הדין של בעלי-תנואת-המשפטים, רק וזיר אחד התנגד לזה.

מתנגדי ברור המשפט, חזו מיד נקמה! שר המלחמה החדש הגנרל „שנואן" (Chanoine) שהיה מהם הקריב את פיקר על מזבחם הם, ויפקד לשלחו לפני מועצת-מלחמה; יחד אתם הוא הכין הפתעה לבית-המורשים והיא: התפטרותו, שגררה אחריה את מלחמת הסיעות המינרחיות. ל'הקית גרין (Guérin), האנטי-שמיים והמליכנים עמדו הכן לפקודת הדוכס מאורליאנס. ודירולד (Déroulède) התנכל ויערים סוד מצדו. התפטרותו של „שנואן" שהיתה כעין אות הסכמה של התנועה נגד הקהליות, השלכה בזעף על הבמה והאגף הימיני קבלה בתרועות גיל ממושכות. הקבוצות הרפובליקניות רצו לענות ע"ז בהחלטה שהשלטון-האזרחי הוא העליון ובהבעת-אמון מצד הפרלמנט בצבא שהוא המגין-הנאמן על החקים הרפובליקניים; הרוב הכניס את התקון שהוצע ע"י „מאהי" (Mahy) ושנתגלה בפרלמנט האחרון נגד הפרוטסטנטים והוא, לדרש מהממשלה שתשים קץ לכל החרופים והגדופים נגד הצבא שאיש לא תקף אותו. אולם הפרלמנט לא תמך במציע את ברור משפט דרייפוס, משום שבא באחור זמן. האמון לא הובע לחרה, ובריסון נפל.

אחרי בריסן עלה על כסא הוזרה קרל דופויי (Charles Dupuy) הוא ראש-הוזרה שהרשה לדון את דרייפוס בשנת 1894. הוא היה נגד בירור-המשפט מחדש ממש כנשיא הרפובליקה. אפס הוא הבטיח למשל עם הרפובליקנים ולכבד את היושר והמשפט, מבלי לדאג אמנם הרבה לזה.

לאשרנו, עבד בית-דין-לפשעים שעל יד בית-דין-העליון — עבודה נמרצה. הוא הודיע שאפשר לקבל את הצעת ברור-המשפט מחדש ויפקד להחל בחקירה ע"ז. החקירה עוררה דאגות והיה צריך למנע אותה. אך שום יכלת לא היתה נגד בית-הדין לפשעים. החרופים, הגדופים, הנאצות והאיומים שהמטירו עליו העציבוהו אמנם אך לא בלבלוהו. היה צריך איפוא לשלל ממנו את היכלת לשפט, בכדי למנע אותו לשפט בחפש גמור. כי דרומין ווישפור יציעו לשלל מבית-הדין את זכות המשפט — זוהי אחת הפנטסיות שאיש לא ישם אליהן לב. אולם שהצעה זו תוצע ע"י קאבינייאק עצמו ותובא לפני הפרלמנט ע"י שני מורשים ידידי נשיא הרפובליקה, ושאחרי שתדחה ע"י דופויי, תקובל שוב על ידו ותחלט ע"י הפרלמנט והסנט — זהו חזיון-משחת שאליו אי-אפשר היה לקוות גם אחרי חלול כל החקים והזכיות שהפרלמנט חלל או הרשה לחלל.

בראשונה התלקחה בפרלמנט מלחמה על הידעת חפיסת המכתבים הסודית. לפנים, דרש בית-הדין לפשעים את החפיסה מהוזיר שנואן והוא לא אבה למסרה ועד אז לא השיג אותה.

אחרי כל מה שנודע על השבון הנרי, האפשר היה עוד להעיז ולהגיד שבחפיסת המכתבים ישנם סודות הממלכה שלא נתנו להגלות ושפרסומם יעמיד את המדינה לפני מלחמה — בפרט בשעה שגרמניה לא פסקה מהודיע שכל הדוקומנטים-הסודיים האלה כביכול, היו רק שקרים מגוחכים?

אפס, מורשה בונפרטי אחד העיז לאמר את זה. הוא הודיע שהוא עתיד לשאל מהממשלה „ע"י איזה אמצעים היא חושבת להגן נגד גלוי סודות הנוגעים

(Jamout) את הדברים האלה: „האויב, זוהי השכליות שמטרתה לבוז לכח, האזרחיות הרוצה להכניע את הצבא . . . אוי ואבוי למושלים המסתירים את חלשתם-הזדונית מאחורי חקיות בלתי-מספיקה, אויה למי שחרבו בלתי לטושה ולהבו בלתי-מרוט! המדינה הטובעת בתיך ים-זלעפות ומצוקות, תשליך את המושלים האלה פגומים ומשחתים, משום שלא ידעו לרצות להגן עליה ולהושיעה לו גם במחיר-דמם!"

מה נשאר איפוא מתכנית-הרפובליקנית של הורה הזאת שמטרתה היתה להשליט את השלטון האזרחי? האזהרות היותר ראויות להשמע לא חסרו לה, להרה זו. אנשים כגבריאל מונו, פיקו (Pécaut) התרחקו מעליה וימאסו בכל משרה־עממית שהביאתם במגע ומשא עם הממשלה.

אפס, למרות כ"ז הלך מספר הנוהים אחרי חדוש משפט דרייפוס. הלוך ורב מיום ליום. אגדת זכיות אנוש נוסדה, ונשיאה היה טראריו (Trarieux). הסופרים הכי מפורסמים כגון: קלמנסו. דוקלו. אלברט ריביל. שטפפר, דרלו, ברילא, גסטון פריז ועוד. המשיכו את תעמולתם בפה ובכתב. בעתונות ובחוברות. ז'ורס החל לפרסם מאמרי הגנה על דרייפוס בשם „ההוכחות" שהצטיין בין כל מה שהופיע עד אז, בכח הפלפול וההגיון שבו.

אולם. הממשלה נשארה שוקעת וטובעת בבין האנטישמיות ורפשה. למרות חפצה לצאת מתוכם. והרפובליקה תעתה באורחות עקלקלות.

פתאם. המחזה משתנה. שר המלחמה פקד לחקר בחפיסת המכתבים הסודית. וחקירה זו גלתה אחד משקריו של הנרי. הלז נאשם לפני המניסטר. ויודה על חטאתו, ויתפס ויכלא במון ואלריין (Mont-Valerien) שבו שלח יד בנפש ויצמית את חייו.

מארע זה היה צריך להמית את האנטישמיות; מקור חייה של זו היה משפט שנת 1894, היכלה עוד לחיות אחרי גלוי השקרים, האונאות, הערמות והמעילות שיצרו את המשפט הזה? והלא חדוש משפט דרייפוס יפיץ אור גדול עליהם. היא השתדלה אמנם למנע חדוש זה אך לא הצליחה. נשארה רק דרך אחת: לדחות את הענין עד כמה שאפשר ולהשתמש בתהו ובהו ואי הסדרים שבשלטונות העממים ולנסות להוציא לפעל איזה פגע מונרחי או קסרי נגד הקהליה. זו היתה הפוליטיקה שבה הלכו מאז ואילך מתנגדי חדוש משפט דרייפוס.

אחרי מיתתו של הנרי לא נמצאו עוד מתנגדים לברור משפט דרייפוס מחדש. אסטרהאזי ברח וימלט. מועצת המלחמה פורפרה ותפרכס. העתונים נאלמו דומיה. איש לא נועז להתנגד לבירור המשפט, חוץ משר המלחמה שסביב דגלו נקבצו ובאו כל המתנגדים. נמצא גם עתונאי מצוין מסיעת האורליאניסטים שפזר תהלות להנרי ומלחמת העט בעתונות התחילה שוב בכל תקפה ועזה. יחס שר המלחמה אחר קצת את החלטת מועצת השרים המרשה את ברור המשפט עד יום 26 ספטמבר שנת 1898. קאביניאק יצא אז כבר בדימוס, וממלא מקומו הגנרל זורלינדן (Zurlinden) עשה כמוהו; שר העבודות הצבוריות התפטר ג"כ. יתר המניסטורים התקשרו יחד לא בלי פקפוקים, לברור המשפט מחדש. ועל בריסון נפל הכבוד שהוא הוציא את ההסכמה לפעל.

של ממציא ההודאות האלה. מתמימותו של וזיר זה הפיקה תועלת הריאקציה הקלירקלית, ותאחז באותה השטה שבה הצליחה כ״כ בפרלמנט הראשון. אחד מעושי־רצונה הגיש אינטרפילציה לפרלמנט בכדי להכריח אותו ואת הממשלה להתבטא נגד חדוש־משפט דרייפוס.

מניש האנטרפלציה, קסטילין, היה גם בפעם הזאת הרבה יותר עז מאשר לפנים. הוא דרש לרדף באף ובחימה את הנפתלים נפתולי דרייפוס וגבוריו בהזכירו אותם אחד אחד, ואף את ה.סנדיקט״. לקביניאק היתה סוף סוף ההזדמנות להציג את אותותיו והוכחותיו נגד דרייפוס, מבלי להוציא אמנם מהן שאסטרהאזי הוא חף־מפישע. לדפך, הוא אשר וקים שעונו של זה נראה בעליל ובעד זה עניש יענש ענש חמור וקשה. לפי דעתו היה אסטרהאזי המסייע בידי דרייפוס. הפרלמנט קבל את מנוי המיניסטר בתרועות=כפים ויחליט לפרסם את דברו ברבים ממש כמו שהפרלמנט הקודם סלסל את בילו ויחליט לפרסם את מנאמו. הפוליטיקה לא נשתנתה.

מנוחת בית=המורשים לא הפרעה כלל ע״י ההצעה הגלויה שהציע הקולנל פיקאר אחרי יום האספה שהוא יכול להוכיח בהוכחות ברורות ומופתים־חותכים שמחמשת הדוקומנטים המצעים ע״י שר=המלחמה, שנים לא היו נוגעים כלל לדרייפוס ושנים היו מזוייפים. הדוקומנטים־המזויפים או אלו שאינם נוגעים לדרייפוס התפרסמו ונפוצו בכל כפרי צרפת, אך התושבים לא ידעו כלל את ההכחשה שהכחישו על ידי בר=סמכא הבקי היטב בכל הענין־המסובך הזה. הקולונל פיקר נאסר בגלל עזותו זו, ואסטרהאזי גם הוא נתפש ויכלא אך לא לזמן רב. להפך, פיקר, שמועצת־המלחמה היתה אורבת לו מיום שלא אבה להקריב לה את מצפונו, ישאר זמן־רב כלוא ולא ינצל ממועצת המלחמה אלא ע״י פסק=דין של בית־ המשפט העליון לתנואת־המשפטים.

אולם שר המלחמה לא הסתפק במאסרו של פיקר. הוא נועז להציע לחבריו את דעתו שצריך לתבע לדין לפני בית הדין העליון את ראשי התנועה לחדוש=משפט-דרייפוס והם: שוריר קיסטניר (Scheurer-Kestnér) טראריין (Trarieux) פיקר, מתתיהו דרייפוס, ברנרד לזר, והעתונאים הכי נכבדים ומפרסמים שתמכו בהם, כגון עורכי האורור, הראדיקאל, הקהליה הקטנה, קלימנסו, זורס, איבס=גייו, יוסף ריינאך ועוד, בעון שהם קושרים קשר ומסיתים את העם למלחמת=אחים. אולם בריסון ויתר המיניסטרים סברו שכ״ז הוא שגעון, ושר=השרים לא הרשה אף שידברו ע״ז במועצת=הוזירים. אולם הטובים שבוזירים הקריבו את בחירי פקידי=הממשלה על מזבח האנטישמיות, נציבה הכללי של אלגיריה, לפין (Lépine) שנוא=נפשם של האנטישמים על שהחניק את כל פורעניותיהם, הדבירם תחתיו וידכא לארץ חייתם, הדח ממשרתו; זקן=המורים במכללה של בורדו, מר שטפר, הודח ג״כ ממשרתו משום שהעיז להגיד, בהספד שנשא על קבר מנהל הממלכה: „קואט היה מרגיש געל=נפש ממש למראה רדיפות=הסיעות, המבוכות והמבוסות של כל הרעיונות התועים ע״י רוח=זועפת״.

להפך, הכל היה מותר למתנגדי חדוש=משפט דרייפוס. כן, למשל, יכול האב דידון להגיד בחגיגת חלוק=פרסים בביה״ס „ארקול״, לפני היו״ר הגנרל זאמון,

דבר מאת היהודים".

באלג'יריה איימו על בעלי־הבתים והסוחרים הנוצרים המעסיקים פועלים ופקידים יהודים גברים ונשים ויגזרו עליהם לפטרם מיד. מוסדות־החסד מיאנו לעזור ליהודים העניים. עירית קונסטנטינה גרשה את כל התלמידים היהודים מבתי־הספר באמרה „שצריך לטהר את הכתות מהשרצים הטמאים האלה".

הליבר־פרול נסתה עוד נסיון חדש של עלילת־הדם.

לאשרנו, מצאה ההתנגדות לאנטישמיות נקודת משען בשלטון־המשפט. הבית־העליון לתנואת המשפטים בטל את גזר־הדין שבית דיני־נפשות הוציא נגד זולה, ועפ"י חקירותיו של התובע־הכללי של ביה"ד הזה „מאנו" (Manau) שהביע את כל הכבוד שהוא רוחש למחוללי־רעיון חדוש המשפט שאותם כנה בשם „כבוד המדינה" — הביע בית הדין העליון געל־הנפש לכל שגעונותיהם וזועותיהם של האנטישמיים, ויאמר: כל המחזות הנתעבים האלה הממיטים חרפה על צרפת של המאה הי"ט, הם כגדוף ונאצה למבשרי המהפכה, ולבולטיר משחרר המחשבה־האנושית".

כל העתונות הקלריקלית חרפה וגדפה את בית־הדין העליון. ובבית־המורשים נמצאו שני מורשים שארית הפלטה של ה„בולנגיסם", שדרשו ממנו חשבון עם פסק־דינו ויגנו את דברי תובעו הכללי. מלין, לא רק שלא נזף במחללי כבוד השופט־העליון הזה ויגנה את התערבות השלטון־הפרלמנטרי בעניני־השופטים, אלא גם יצא בפרהסיה נגד פסק־הדין „ויצטער ויתן דפי בסגנונו הרע" של התובע־הכללי; אולם הוא הוסיף שהשופט־העליון הזה הוא חפשי בחקירותיו וכי האיש הזה שאותו תוקפים המורשים מלא זה זמן רב את משרתו בכבוד. בית־המורשים עבר אל סדר היום מבלי להפעם כלל מהתקפותיהם ומהתנפלויותיהם של חבריו על השופטים, כמו שלא נפעם לפנים מדברי שרי־הצבא נגד השופטים.

בתוך התהפוכה והערבוביה ששררה בין כל השלטונות, נוצר בית־המורשים החדש, אשר למרות התאמצותה של סיעת־המיניסטרים הנתמכת בכחותיהם העצומים של הקונגרגניסטים וביחוד האסומפסיוניסטים — לא היה שונה בהרכבתו הרבה מבית־המורשים שקדמהו. אולם, אי־אלה אנטישמיים וביניהם דרומון, נכנסו לפרלמנט־חדש זה.

וזרה־חדשה הוקמה תחת ראשות בריסון (Brisson) ותודיע שדרכה־המדינית תהיה שונה לגמרה מאותה של מלין. היא פרסמה מנשר שבו אמרה: „אנו החלטנו החלטה גמורה להגן במרץ על הפש החברה החפשית ועל אדנות השלטון האזרחי נגד כל מי שיאבה לרמסם". ואמנם הגיע אז הזמן לזה.

לדאבון־לב, הכרח בריסון למנות בתור שר־המלחמה את קאביניאק (Cavaignac) איש מתנגד קשה ויעז להחרוש־משפט דרייפוס משום שהיה משוכנע באשמת דרייפוס ע"י התעודות־הסודיות של המשפט וע"י הודאותיו של הנדון. חושו־הבקרתי לא הגיע עד כדי להכיר ולהבדיל בין השקר שבדוקומנטים אלה ואף לא הכזב שבהודאית־הנגדיות שיצאו מהצהרותיו גופן

השאלה, אם ירשו עוד בעתיד לפקידי ושרי-צבא לקרא את צעקת-הפרעות: „מות ליהודים! שהתפרצה מפיהם תחת כפת ארמון המשפט, נהפך מלין למאשים את מגיני-דרייפוס שהם, ורק הם, אחראים לפי דעתו בכל המשבר שהפסיק והצמית במשך ארבעה חדשים את חיי האומה הצרפתית. הוא האשים את העתונים הנוטים לחדוש המשפט ואת כל אלה שבהלשינם על צרפת מתקבלים דבריהם במחיאות כפים בנכר". הוא האשים גם את היהודים שהחלו את המלחמה הזאת בשגעון; „האנטישמיות היא מעשי-ידיהם וע"י השנאה שהם זורעים בקרב הלבבות הם מכינים הרבה דורות של אי-סבלנות. הוא האשים לבסוף גם את בחירי-המשכילים שמתענגים להרעיל את המשטמות מריבות-הדמים."

בסערת נצחונו, קרא מלין בשם „נקמה" לא את העונשים שדרשה הריאקציה הפראית אלא את כל אמצעי המשמעת שהיו דרושים באותה ההזדמנות. בית־המורשים סלסלהו ויהללהו על מנאמו זה ויחליט לפרסמו ברבים.

ביום 26 פברואר פוטר הקולוניל פיקר ממשרתו „מפני עון חמור"; אחד מגדולי־המדע, גרימו (Grimaux) הודח ממשרתו משתי קתדראות לשעורי החימיה בטכניקום ובמכון האגרונומי מפני—כך נאמר בעתונה של מועצת המלחמה „איקליר"—שהעיד לטובת נאשמים במשפט של הוצאת־דבה נגד הצבא, זאת אומרת משפט זולה. דימאנג (Demange) סניגורו של דרייפוס לפני מועצת-המלחמה בשנת 1894, נתבע לדין לפני מועצת־הפרקליטים משום שגלה שיש דוקומנט=סודי; עורך־דין צעיר, קורו (Courot) הודח ממשרתו משום שצעק בשעת משפט זולה: „כן, יחי הצבא, אולם צריך להדיח את אחדים מפקידיו!; עורך-דין אחר, ליבלואה (Leblois) שהתערב במארעות ענין דרייפוס, הודח ממשרתו משרת סגן ראש-העיריה, במשך ששה חדשים בשביל עניני משמעת. גם יתר הנוטים לחדוש המשפט נענשו בענשים אחרים. איש אחד לימרסייר פיקאר שמו (Lemercier-Picard) שהיה מציק להקולונל הנרי לרגלי התחברותו אליו ולרגלי תפקידו-העגום במארע דרייפוס—נמצא תלוי במעונו.

מנאמיו של מלין והנהגת הממשלה היו מאמצים את לב האנטישמים, שהחלו מני אז לסער את הרוחות בצרפת, בלורן, ובאביניון. באלגיריה הגיע הדבר עד לידי רצח. פועל יהודי אחד, שבת שמו, שהתהלך לתמו לשבת טרמבאי, נרצח; צעירה יהודית אחת הכתה בשוט ונזפה בפרהסיה מפי נשים אחרות; הפועלות הספרדיות השתמשו בסכינים נגד הפועלות העבריות.

קבוצת סוחרים נוסעים מבריסט (Brest) דרשה שיגרשו את היהודים. באספה חקלאית שנאספה במזרח צרפת החלט שבבחירות הקרובות לא יבחרו אלא במועמדים שיתחיבו להציע, לתמך או להסכים על החק שיאסר על היהודים לבחר ולהבחר וגם להוציאם מכל המשרות האזרחיות והצבאיות. במיעצת מולי-טוקביל (Molé-Tocqueville) דרשו בחירי הצעירים מהממשלה „לאחז באמצעים רצינים" בכדי לעצר בעד התפשטותו והשתרעותו המסכנת של הגזע־היהודי".

בכל צרפת הפיצו לוחות שנתיים שבהם היו רשומים מעניהם ושמותיהם של כל התגרים והסוחרים היהודים למען לא יקרב איש אליהם ולמען הרחיק מעליהם את לקוחותיהם. בכל עבר ופנה הודיעו במודעות קולניות: אל תקני

הן ישבו באימון-המשפט, בשוקים וברחובות ותשתדלנה להשפיע על השופטים להריץ לחובה את משפט זולה כי כן רצתה מועצת המלחמה והממשלה.

זולה, ועדיו וידידיו היו מוצגים כמטרה להץ בפני האנטישמים. להקות גירין פשטו כארבה בכל הרחובות והפרברים, שברו את שמשות מחסני היהודים, השתערו אל תוך בתי-ההרישה, שברו לרסיסים את כל המכונות, ויפצעו את כל מי שנמצא בתוך הבתים האלה. כמעשי-הפראית האלה נעשו בו ביום באלגיריה.

אחד ממורשי הימין הבריח את בילו. בבית המורשים, להשבע שוב שדרייפוס נשפט לפי ההק ונדון בצדק ובוישר, ואשור זה מצד, בילו, היה כעין אמצעי להשפיע על שופטי זולה.

האינטרפלציה באה בעת ובעונה אחת עם הסתות לפרעות חדשות. אחד מראשי סיעת האורליאנים כתב אז: „רעיון טבה ביהודים עבר כברק בראש העם הצרפתי. אם קריאתם לעזרה את גרמניה תביאנו לידי מלחמה אתה אזי אני בטוח, כמו שאני חי וקים, כי למחרת היום הראשון למלחמה זו לא ישאר אף יהודי חי בצרפת. את כלם נשחט ולא תשאר מהם פרסה".

האפשר היה לעשות יותר מזה בכדי לבלבל את השופטים ולאסר את ידיהם להבדיל בין כל השקרים הרבים שנצברו נגד זולה? אך מצד אחר יראו פן תתלקח מלחמת אחים אם יזכו את זולה בדינו.

על להקות „גירין" נוספו בימי המשפט האחרונים, הרבה שודדים ורוצחים שבאו מאלגיה. ראש השודדים האלה איטלקי בעיה, מקס ריגים שמו, ספר את תעלולי גדודיו באלגיר ויתהלל שהוא שבר תבות ברזל, השליך הימה הרבה זהב של יהודים, שקף נירות ערך ומסחר ויזמין „את העם להשקות בדם-היהודים את עץ החפש."

גם מועצת-המלחמה מלאה תפקיד חשוב במשפט זולה. כשדבר לפני השופטים על אדות זכרון-הדברים שנזכר ע"י קסר גרמניה ושהקולונל פיקר תארהו בתור „דוקומנט כוזב", גדלה מאד דאגת מועצת-המלחמה.

העד שאליו ענה פיקר ככה, הגנרל דו פילייו (De Pellieux) בפחדו פן ימס ענין המשפט, דרש מיד לגבות עדות מראש מועצת-המלחמה והאחרון בא ויצהיר לפני השופטים שאם יצא זולה זכאי בדינו ויצאה כל מועצת המלחמה בדימוס והממלכה תשאר בלי מגן. אחרי הדברים האלה נחרץ משפט זולה לחובה. האנטישמים יצאו מעוטרים בנזר הנצחון, שמחתם גדלה מאד והם יצאו מבית המשפט ויעברו בחוצות פריז בקריאות: יחי הצבא, הלאה זולה, מות ליהודים!

הממשלה ומועצת-המלחמה והאנטישמים יצאו מעטרים בנזר הנצחון. אולם באיזה מחיר עלה להם נצחון זה? על הממשלה היה להרשות שהשלטון הצבאי יטיל את אימתו על השופטים והמדינה. שני ימים אחרי ההלטת השופטים הגיש המורשה הובּרד (Hubbard) אנטרפלציה וידרש לדעת מפי שר המלחמה איך היתה התנהגותם של שני קציני צבא גבוהים לפני השופטים-האזרחים. על שאלה זו ענה שר השרים מלין (Meline) כי ראש מועצת-המלחמה דבר אמנם דברים מיותרים אך הוא מצא גם צד של התנצלות לטובת הדובר. על

אולם איש לא הִטה אזן קשבת לדבריו. ביום 24 ינואר השמיץ ז'ורס שוב על שרי הצבא הישועיים שהקהליה מגינה עליהם ויקרא: „היודעים אתם מה היא המחלה שתמיתנו? אני אגיד לכם על אחריותי-האישית. מיום שהתחיל הענין הזה, נעשינו כלנו אנשים בעלי אמצעים לחצאין, שתקנים בבינה, שקרנים, פחדנים! כן שתקנים, שקרנים, פחדנים". שר השרים לא מצא לגופו טוב אלא השתיקה, ולכן לא ענה על דברי זורס ובית־המורשים הביע שוב את אמונו בממשלה.

הצלחות אגודת הקליריקלים הגדילו עוד יותר את חוצפתה. היא לא הסתפקה רק לרדף את זולה אלא סדרה וארגנה בכל צרפת ואלגיריה התקוממות נגד היהודים, שהיתה כעין תשובה נגד מכתבו של זולה. ביום 17 ינואר, ז"א ארבעה ימים אחרי מכתב זה, היתה התקוממות כללית נגד היהודים בערים ־בות, בנאנט, בננסי דרין, בבורדו, ותתפשט אח"כ בהרבה ערים אחרות במערבה של צרפת ובדרומה, במרכזה ובמזרחה. הקליריקלים שלחו ביהודים להקות בני־בליעל שהתנפלו עליהם ויכום ויחרפום ויגדפום וישללו את בתיהם ויבקיעו את בתי־הכנסת כשיכלו לעשות גם את זה. אולם הבולשת התערבה מיד בכל מקום, ורק הודות לאמצעים שבהם אחזה, לא קרו מארעות־דמים.

אולם לא כך קרה הדבר באלגיריה. במדינה זו שכלה מרכבת מגזעים שונים כגון ספרדים, מלטים, איטלקים צרפתים ואזרחי־הארץ היה הפחד מפני פרעות הרבה יותר גדול מאשר במקום אחר. גם הבולשת ישבה בחבוק־ידים ימים אחדים, מיום הי"ח לחדש ינואר עד הכ"ב בו. אחרי הסתות נואמים צוררי ישראל, התנפל האספסוף בכ"ג בו על בתי היהודים בשני רחובות שבמרכז העיר והמשים חנויות של יהודים נשללו וגם התערבות נציב הפלך לא הועילה כלל. היהודים נסו לעמד על נפשם בפני אויביהם וימיתו אחד מפורעי הפרעות. למחרת היום ההוא, אחרי קבורת המומת, התנפלו הפורעים שוב על היהודים ויהרגו מהם שנים שלא אבו לתת להם את מקומם במרכבתם וירצחו יהודי שלישי שהוביל לחם העירה. ההתקוממות עברה אח"כ ל„בלידה, לסן־אוגין, ל„מיזון־קארי" לבופאריך ולמוסטפה. במשך ד' ימים נשללו ונחרבו והוצתו באש ק"ח מחסנים של יהודים. מחזות־פראיים כאלה קרו גם בית־פלכי אלגיריה. ההמון־הגס התנפל על היהודים, גזל את בתיהם, החריב את מעונותיהם, שלל את נכסיהם, חלל את קדשיהם והבקיע את בתי־כנסיותיהם. כל הפרעות הללו שמחו את לבב אגודת הקליריקלים עד כדי שהעתון „הצלב" הודה „לישו על סוככו באברת־חסדו על הכל חוץ מעל הבוגד".

האנטישמים בפריז לא יכלו לעשות ברחובות עיר זו מה שעשו חבריהם בית־עדי־הפלך שבהן היה מספר היהודים מצער מאד ויתנפלו עליהם לפתע פתאם. אפס, גירין, היה שולח את להקותיו בשוקים וברחובות ובבקר לא עבות אחד נראו בחוצות מודעות גדולות שבהן היה כתוב: „זולה לתליה, מות ליהודים!".

גם משפט זולה היה עלה ונסבה לגלוי־דעת נגד היהודים מיום ז' פברואר עד הכ"ג בו. עוד מהיום הראשון החלו להקות גירין לעשות את מעשיהן הרעים.

רבות. הסנדיקט? אמנם כן, גם אני חבר לסנדיקט זה ואני מקוה שכל האנשים-הישרים שבצרפת יהיו חבריו". אחרי ימים אחדים יצא זולה בעז נגד האנטישמיות לאמר: „להקת אנשים עוסקת במלאכה זו, והדבר הכי יפה הוא שאת כל מעשיה היא עושה בשם ישו". אחרי כן פרסם שני מכתבים אחד לצעירי צרפת ואחד לצרפת עצמה לגלות להם את האמת שהסתירו מהם.

זכוי אסטרהאזי בדינו הכניס בלבו מחשבה שכבר הגיעה העת למלא תפקיד גדול מאד ואמנם הוא מלא אותו על צד היותר טוב. הוא לקח את כל מה שנארג בחריצות במשפט דרייפוס ובזכוי אסטרהאזי ויהי למגן האמת.

ביום 13 ינואר שנת 1899 קבל נשיא=הקהליה הצרפתית מזולה אגרת אשה, יאמרו מי שיאמרו, היתה היותר יפה והיותר נובעת מלב שכתב הסופר הזה בימיו. הוא גלה אחת לאחת את כל התעודות שהביאו לידי חריצת משפט איש חף־מפשע ושחרור האשם האמתי; קרא בשם כל עושי=הרעה; גלה את תעלוליהם ויקרא בשם כל פושע וחוטא, א"ש איש וחטאו החל מהשרים ומועצת המלחמה וכלה בכל מי שהשתתף בפשע זה. לכל אחד ואחד מהם הוא קרא: „אני מאשים!" בסוף האגרת פונה זולה אל מועצת=המלחמה ומסיים לאמר: „אני מאשים את מועצת־המלחמה הראשונה שגזלה את הזכות בחריצה משפט על נאשם על יסוד דוקומנט שנשאר כמוס וטמיר עד היום הזה, ומאשים אני את מועצת־המלחמה השנית שהחפיאה על עוות=הדין הזה ותזכה בדין את האשם אמתי". איזו הטלת אשמה נוראה! זולה הרגיש כי בנפשו, הוא, רועדת נפש העם כלו, נפיש אותו העם, שבתוך חלישת הישעה שמר עוד את מרצו=המוסרי. הוא עורר את העם מתרדמתו ולשמחת לבו נאסף גדוד אנשים אל תחת דגלו בהחלטה גמורה ללכת שלובי זרוע אתו. אחדים מהם הביאו אתם את שמם=הטוב ואת עטם הנמרץ ואחרים את חם־עלומיהם; הצד השוה שבהם היה שכלם האמינו בלב-שלם שהאמת תוצג סוף סוף ערומה. דיקלוס (Duclos) כתב את ספרו „Propos d' un Solitaire". אנטול פרנס כתב בספריו היותר מצוינים את הפילוסופיה של ענין דרייפוס. סופרים־גאונים והוגי־מחשבה גדולים נספחו אל דגל אלה גם מחוץ לצרפת. התנועה נעשתה כללית. אנטול פרנס אמר בצדק: „זולה היה במשך זמן=מה מצפון האנושיות". מלת הסיום באגרת דרייפוס היתה: „אני ממתין"! נשיא הקהליה עבר בשתיקה, וגם שריו רצו לשים לפיהם מחסם ולהפיל בתהום־הנשיה את מעשה זולה.

אולם די מון (De Mun) והאגודה הקלריקלית לא רצו בזה. די מון הודיע שהוא יגיש אנטרפלציה לשר=המלחמה. מלין נסה להניאו ממחשבתו זו באמרו „שהשטנה־הנתעבה תחול על ראש המשפט, אעפ"י שהדברים אלה לא באו אלא בכדי להמשיך את הסער". די מלין עמד שוב נגד בילו, כאלו רצה להגן על ראשי־הצבא שכבודם נפגע על ידי זולה, ויצהיר בשם המיניסטר כי בנפשו ומצפונו הוא נשבע שענין דרייפוס נשפט כדבעי. בילו ענה, כמתודה, על דברי נואמם של הישועים. את הזכות לא יכלו למנע וכל הממשלה נאלצה להרכין את ראשה. במחיר כזה הובע אליה אמון ע"י רוב חלש אמנם, אך עוד כחו אתו להכריחה להגיש את זולה למשפט. לשוא צעק זורס לאמר: „אתם מוסרים את הקהליה בידי שרי=הצבא".

הוא ובית=המורשים זקוקים להם. אחרי ירחים=מספר הגיע קץ זמן מושב הבית הזה ויחשב לגמר את קיומו מבלי שום דאגה אחרת חוץ מהבחירות הקרובות. הסיעה הקלירקלית הקניטתהו בכל שעה ובכל רגע ועפרה בעפר את כבודו ואת כבוד הממשלה, וסופו היה רע מאד.

המחזה העגום שנראה אז נתן מקום לחשב שסוף המהפכה והרבנה השלם של הקהליה קרובים לבוא. אולם המהפכה לא מתה. עוד נמצאו בצרפת אנשים שעמדו הכן להגן עליה ושהפוליטיקה בשבילם לא היתה רק בכדי להביט על ענינים=פעוטים של בחירות וכדומה, אלא יחד עם חריפותם ועינם=ההלה, היו יקרים בעיניהם גם כבוד ;הצדק והיושר וזכיות אנוש. הם היו בדעה=אחת עם ברנרד לזר, שירר=קסטנר והקולונל פיקר ולא נרתעו כלל מפני איומי בית=המורשים. בעיני־רוחם חזו שקרוב היום שבו ימלאו הקונגריגניסטים האדירים בצרפת את מקום הצהרות זכיות־אנוש. זו היתה סכנה קרובה שהצרפתים לא שמו אליה לב ולפיכך היה צריך להאיר את הדרך לפניהם. בלב=בטוח קוו המה שהצלה יצליחו בתפקידם אם כל אחד ואחד מהם יביא גרעין=אמת למדינתו שמושליה הוליכוה שולל. המלחמה היתה צריכה איפוא להתלקח נגד המושלים. מליצי=אמת ראו אמנם את המעצורים ואבני הנגף המונחים על דרכם בצאתם נגד הממשלה. אולם היכלו להרתע-אחורנית מפניה בשעה שכל עתיד צרפת היה בסכנה? הנה מדוע כל הוגי־המחשבה הגדולים שבצרפת, וחכמיה וסופריה ומלומדיה ותרו על שלומם הפנימי, הפסיקו את עבודותיהם ואת חקירותיהם ויתמסרו מלב ונפש להגן על ירושת המהפכה. מספרם היה אמנם בראשיתו מצער, אולם לאט לאט הלך הלוך והתרבה. כל הוגי המחשבה החפשים וכל הסלת שבצעירי צרפת נהרו אחרי דעותיהם. האנשים האלה היו מוכנים להקריב את נפשותיהם לקרבן בכדי להציל את מולדתם. המלחמה היתה ארכה, קשה, עזה, מיגעת, הביאה פרוד ומלחמת־אחים, חדרה גם לתוך המשפחות ותביא קרעים גם בין אבות ובנים, וגם בין אחים וקרובים; בכל העולם כלו סער הסער ולא שקטו הרוחות אלא עדי נשפט המשפט מחדש, ואור חדש נגה עליו.

התקופה היותר קשה במלחמה זו היתה חמשת החדשים שעברו מאספת הפרלמנט ביום 13 ינואר שנת 1898 עד פרוק בית-המורשים בחדש יוני של השנה ההיא.

אסטרהאזי יצא זכאי בדינו ביום 11 ינואר שנת 1898. אולם עוד טרם הספיקו תרועות מעריציו ומחניפיו להפסק והנה קולו החזק והאדיר של אמיל זולה הרעים כרעם בגלגל. הוא נכנס לתוך הענין מלא מרץ ושקידה רבה וחם עלומים. במאמר אחד שנתפרסם בפיגארו של יום 1 דצמבר וישבו דבר על אדות הסנדיקט, לגלג אמיל זולה על משטיני ויאמר שסנדיקט זה אינו אלא חבר אנשים אחרים שעבדו לחוד פה ושם במטרת אמת, ושכלם נפגשו על פרשת=דרכים של האמת והצדק. וברצותם לתקן את המעות הם התנפלו בעז וחיל על כל אלה הרוצים להחטיא את צרפת הישרה הנדיבה, חטא אמתי, והגבורים האלה ימשיכו את המלחמה עד הסוף אפילו אם היא תמשך שנים

גרמניה. אולם השתיקה תביא טובה לקליקלים. די מון (De Mun) מי שהיה פקיד נושא־שריון, חבר האקדמיה הצרפתית, נואם־מצוין, שונא־בנפש את המהפכה ואידיאלו הוא, לא המוסדות־המדיניים של המשטר הישן אלא החזרה אל ההשגות־החברתיות של ימי־הבינים, עמד על הבמה ויאשים את ה„סנדיקט" ויאמר שאשמה זו שלובה היא כשלהבת בנחלת בענין הגנת כבוד-הצבא. מי הוא ה„סנדיקט" הזה שעליו רמז הנואם? כלום חברת כי"ח? האפשר היה להלשין לפני הפרלמנט על חברה זו שפעולותיה לטובת ההשכלה היו ידועות ומפרסמות לכל? או אולי הוא רצה לתקף את כלל ישראל ואתם יחד גם את הפרוטסטנטים שעליהם אמר העתון „סיביליטא קטוליקה": „הפרוטסטנטים עשו יד־אחת עם היהודים לכונן סנדיקט".

הסנדיקט, לפי די מון היה מעצמה מסתורית וסודית די חזקה שתוכל לפי רצונה להטיל השד על מפקדי צבאותינו ועל כל אלה שבשעת הרת-עולם תפקידם הוא להתנפל על האויב ולנהל את המלחמה.'

הסנדיקט היה איפוא דחליל-דמיוני שיצרו הישועיים ברמיונם ושדרומונד ונונדא דיליה נצלוהו. לעשות מסנדיקט זה כח־תמידי ונסתר ככח הישועיים, היה אמצעי לגרות ולשסה את ההמון הגס והפשוט נגד היהודים שעשו יד אחת עם עניני קרבן אי־השדים. כל זה נתן לדי מון את ההזדמנות להכריח את שר-המלחמה להצהיר הצהרה שתושיע את אסטרהאזי. שר המלחמה אשר במלים הרבה יותר נמרצות וברורות מאשר בשנה שחלפה לאמר: „דרייפוס נשפט לפי החוק ונדון פה אחד עפ"י עדות שבעה ועשרים פקידי צבא שהיו עדים במשפט. ענין דרייפוס נשפט כסדר וכהוגן. כשאני לעצמי הנני נשבע בנפשי ומצפוני, ובתור איש צבא וראש הצבא אני חושב את המשפט למשפט צדק ואת דרייפוס לאשם וחוטא".

בית המורשים ירד עוד יותר מהוזיר ויצהיר שהוא מכבד את המשפט שנשפט „ויגנה את מנהלי המלחמה לטובת דרייפוס שמטרתם היא להעכיר את השלום העממי".

גם הסנט עשה כמעשה בית-המורשים, ושירר קסטנר נסה להשפיע עליו; אבל הכל היה ללא הועיל. עפ"י רצון רוב מצער מהקליריקלים והמונרכיים הסכים בדעה אחת עם הממשלה.

הישועיים יצאו מעטרים בנזר־הנצחון ואלברט די מון ידע להפיק מהצלחתו זו את התועלת המקוה, והממשלה ובית־המורשים היו בידו מני אז כחמר ביד היוצר.

אסטרהאזי נצל ומועצת־המלחמה שלפניה היה עתיד להשפט לא יכלה עוד להאשימהו שהוא הוא מחבר זכרון־הדברים שבגללו נדון דרייפוס. ואחרי וכוח גדול שהחלק היותר גדול ממנו נעשה בדלתים סגורות זכה אסטרהאזי בדינו. ובצאתו מבית־הספר נשמעו קולות קוראים: תנו כבוד לקרבן היהודים!" כל הנצבים הרימו את כבעיהם לאות־כבוד ובכל חוצות פריז נשמעו קריאות: „יחי אסטרהאזי! יחי הצבא!"

אחרי זכוי אסטרהאזי בדין, קוה מלין למצא מנוחה ומרגוע שכל כך היה

לדרש שיעמידוהו לפני בית־דין צבאי, וכשיצא זכאי בדינו הרי המשפט יגונן עליו והשופטים לא יוכלו לעיין שוב במשפטו.

הצרוף הזה לא נעשה על נקלה. שר־המלחמה סרב וגם התקוטט עם נשיא המפקדה־העליונה שעמד בפניו ויוכל לו. אולם העתונות עמדה אז על המשמר ותשגיח עליו כמו שהשגיחה על יתר המיניסטורים ונשיא־הקהליה, ותאים על כלם לגלות שכל הענין אינו אלא „רנונים" (chantage) שאימתם נפלה עליהם ועל אחרים. תכסיס העתונות היה להקניטם בלי חשך.

אולם אז היה אמצעי אחר להגן על אסטרהאזי והוא להתנפל על היהודים. וכאשר האשים שירר־קיסטניר ביום 24 אוקטובר שנת 1896 את אסטרהאזי, דרש דרומון שיגרשו את היהודים, משום שלפי דעתו הגיעה כבר השעה לגרות בהם את האנשים העלולים לכל רשע. „גורין" (Guérin), סוחר טרולדל שירד־מנכסיו ויחפץ להתעשר על חשבון האנטישמיים—מצא בני־בליעל כאלה ברחוב „ויליט" וצעירי הקטולים נספחו אליהם לאספת־מחאה ביום 21 נובמבר שנת 1897. בין כל הנואמים המושבעים של האנטישמיות נמצא גם הדוכס „הוגס" (Hugues). נושא נאומיהם היה: אנשים מכורים לגרמניה ומשוחדים על ידה משתדלים להחריב את הצבא ולשרש מלבו את האמונה בגדוליו ושריו. האספה החליטה שצריך לגרש את היהודים מהצבא ולרחותם מכל המשרות־העממיות. תהלוכת הצעירים הלכה ופניה מועדות אל הסינט במטרה להעליב את שירר־קסטנר ולהביע לו רגשי בוז. אך הבולשת אסרה אותם בדרכם.

כל ההתאמצויות הנפרדות הללו היו זקוקות לתומך, ותומך זה נמצא בבית־המורשים.

האנטרפילציה החרשה של קאסטילין באה לפני הפרלמנט באספת יום הראשון לדצמבר. ט"ו יום לפני זה, כלומר ביום 16 נובמבר, ענה שר־המלחמה לאחד המורשים ששום שנוי לא בא בדעתו בנוגע לתקף בדבר הנשפט. אפס הוא הצהיר שכבר הזמין את שירר־קסטנר להציע לפני שוטר החותמות לדרוש עיון במשפט „לפי סעיפי החק". מתתיהו דרייפוס אשר מיום שנחרץ משפט אחיו עבר במרץ גדול למצא אותות ומופתים חותכים על צדקתו של זה. האשים את אסטרהאזי כי הוא הוא מחבר זכרון־הדברים. מני אז דאתה הממשלה את עצמה נאלצת להכריח את האשמים „להצדיק את אשמתם". סגנון זה של שר־המלחמה לא דמה כלל לדבריו שדבר לפני כשנה בשעה שאשר כי „דרייפוס נדון בצדק וביושר". בפעם הזאת אפשר היה לפי דבריו לעיין שוב במשפט דרייפוס. הקליריקלים הרגישו מיד בסכנה. אך בחשבם את עצמם די חזקים ותקיפים לקדם את פני הרעה הנשקפת, הסכימו להכריח את הפרלמנט ואת הממשלה להחליט החלטה כרצונם הם. „קסטלין" החל את הוכוח ו„מלין" אמר בפשיטות „אין כעת משפט דרייפוס ואי־אפשר שיהיה ענין שכזה". פקיד צבא זה (אסטרהאזי) נאשם אמנם בעון בגידה, אך אין לאשמה זו ולענין דרייפוס שום יחס כי זה לחוד וזה לחוד". אולם רמיה זו לא התעתה את איש בשום שאם אסטרהאזי הוא מחבר זכרון־הדברים, כלום לא נופל כל המשפט שבגללו נדון דרייפוס? מלין השתדל להניא את הפרלמנט מלהתעסק בענין זה בתארו לפניו את „כל התקלות שתוכלנה לצאת מפרסום דוקומנטים שונים" כלומר אימת

כל הבית היה לצד קסטלין ובסדר היום החליט הפרלמנט „שהוא משתתף בדגש-פטריוטי ומלא אמון בממשלה, בכדי לחפש את האחריות שנתגלתה מיום שנחרץ דינו של הבוגד דרייפוס וליסר קשה את האחראים.

באי-כח המדינה לא רק שאשרו את גזר-דינו של דרייפוס, אלא גם סדרי-היום שלהם היה כעין איום לכל פי שיעיז להציע את חדוש המשפט.

שנה תמימה חלפה מבלי שום אינטרפליציה בבית־המורשים. אולם, רק החלו לגור שוב מפני אימת חדוש־המשפט וישתמשו הקלריקלים בבית־המורשים שהיה נכנע לפקודותיהם — וידחו שוב את הענין.

קסטלין הופיע שוב על הבמה ובפעם הזאת היה עזו ומגנו ראש סיעת הקלריקלים האמתי, הדוכס אלברט מון.

בפעם הזאת היה תפקידם קשה כי עליהם היה להושיע את אסטרהאזי. שירר־קסטניר היה בטוח שהוא היה מחבר זכרון-הדברים שבגללו נחרץ משפט דרייפוס לחובה. בחשיבותו המוסרית והמדינית, בבינתו הרחבה, בתבונתו האצילה ובמעמדו המדיני הגבוה, הלך ויגלה את הדבר לשר־המלחמה „בילו". לשר-השרים מלין ולנשיא הקהליה, אך שומע לא היה לו, כי כל המיניסטריום, חוץ משר־המשפטים ראדלאן, היו תמימי־דעה עם נשיא הקהליה לבלי חדש שוב את כל המשפט.

ובהודע הדבר הזה לעתונות הקלריקלית הריקה את כל חצי-אשפתה על שירר־קיסטנר, ואפילו בסנט שבו היה הוא סגן־הנשיא, החלו להתרחק מעליו.

אולם כל זה לא היה מספיק להרגיע את מועצת־המלחמה, כי פחד פחדה תמיד פן ימצא איזה מיניסטר שיעמיד את אסטרהאזי ויגלה את מעלליו לעין כל. בסכנה זו הרגיש הנרי היטב וישתדל בכל מאמצי כחו להרחיקה. חפיסת המכתבים הסודיים הועילה לו מאד לחרץ משפט על דרייפוס; לכן הוא המציא חפיסה אחרת עוד יותר סודית כוללת תעודות „שפרסומן יכול לגרר אחריו הרבה מכשולים ואולי גם מלחמה עם גרמניה כי כתובות הן בידי הקסר". מהחפיסה הזאת הוציא הנרי ניר אחד שאיתו מסר בסוד־כמוס לאסטרהאזי ע"י „גברת לושה צעיף" במקום ידוע, וניר זה ישמש בידו בעתיד נשק אדיר. ומי זה יהיב עוז בנפשו לגעת לרעה באיש שכזה הנושא בחבו סוד־כמוס שסכנה גדולה נשקפת ממנו אם יגלה? אסטרהאזי השתמש בו מיד ויאיים בו על נשיא הקהליה. המפקדה-העליונה ושר-המלחמה היו בדעה אחת אתו, אך למרות כ"ז עוד שלומו לא היה בטוח.

כל אלה נועצו יחד אתו להגישו לחקירה ודרישה שתובל ותונהג בזהירות גדולה ותנקהו מפשע ותפיל למשואות-נצח את פיקר שגלה את אשמתו. החקירה נמסרה לשר־הצבא פיליו (Pellieux) ויגלו לו נבלה אחרת מצד אסטרהאזי והיא מכתבו של זה לגברת אחת מבולאנס: במכתבים אלה הוא מחרף ומגדף את צרפת ואת שרי־צבאה והוא שמח לאידה ומאחל לה מפלה, ולשרי־צבאה — הכלא. שר-הצבא מנהל החקירה לא שם לב אלא לעדויותיהם ההותכות של שירר-קיסטנר ופיקר נגד אסטרהאזי. תוצאות החקירה היו שאין יסודות לאשמה. אולם מועצת־המלחמה לא הסתפקה בזה ותשריש בלב אסטרהאזי את הרעיון

פיקר. אולם מפאת משרתו ופקדות גדוליו ורבותיו היה נאלץ לשים לפיהו מחסם. אפס האיש הישר והטוב הזה עורר דאגה בחוג גדוליו ועפ"י פקודת שר־המלחמה נשלח לתונס. אולם משום שגם שם פחדו ממנו הצע להרחיקו עוד יותר ולשלחו לקצוי־המדבר.

המאמר הראשון שנתפרסם לטובת הדוש משפט דרייפוס היה זה שהופיע בברוקסל ביום 6 נובמבר שנת 1896 תחת השם: טעות־משפטית, האמת על ענין דרייפוס; מאמר זה נכתב בידי מר ברנרד לזר סופר צעיר ונמרץ שהקדיש בעתיד את כל כחותיו וכשרונותיו המצוינים לגלות את צדקת דרייפוס. בחוברת זו נתח המחבר את כל העובדות שנודעו עד אז, בקר את הפרטים המוזרים שעל פיהם נאסר דרייפוס, הבאת דו־פטי על במת החזיון, גלוי תעודות סודיות לשופטים, ובין התעודות הללו, זו של הנרי שמלא את מקום האות ד בשם דרייפוס.

העתונים הרפובליקנים כגון „הדור" ו„הקהלייה הקטנה" בקרו קשה את החוברת וינדוה בעזות והוצפה לא פחות מאשר דרומון ורושפור.

אחרי ארבעה ימים הופיע ב„מטין" החקוי האמתי (fac simile) של זכרון הדברים. פרסום זה תעתע את מועצת-המלחמה ויסכל את אסטרהאזי. ומה לעשות? אסטרהאזי היה נואש ואובד-עצות ומועצת-המלחמה היתה עתידה להתבונן בענין.

ביום 18 נובמבר, שאל המורשה קסטילין את שר־המלחמה, בילו, על אדות דוקומנט חדש שמועצת-המלחמה מסרה לו. בילו סבר או התראה כסבור שהוא די מזוין בכדי למנע משא ומתן בבית המורשים ויצהיר „שהחקירה על אדות הענין, הוכוחים והמשפט נעשו כפי חקי-הצבא" ויוסף: „שמועצת-המלחמה המרכבה כחק התוכחה בענין זה ביותר. ובדעתה היטב את המצב חרצה את משפטה פה־אחד ומועצת־חדוש־המשפט דחתה ג"כ פה־אחד את ההצעה להביא שוב את הנאשם לדין. הדין נחרץ איפוא ואין רשות לאיש להדש את המשפט".

אולם מטרת המורשה היתה לא רק לתקף את דריפוס אלא את כל היהודים ויאמר שכלם יחד עשו יד־אחת וינסו לשחד ולהדיח אותו ואת חברי מועצת המלחמה למען הנים את דרייפוס אל „רוטשיל". הוא אמר עוד שכל החברה היהודית, משפחת רוטשילד, ראש רבני צרפת ועוד, הם קרובי דרייפוס המשתדלים לטובת בן בליעל זה. לבסוף הלשין גם על חותן דרייפוס „הדאמארד" ויאמר שהוא הלך לשרות המלחמה ברומה ומסר שמה דוקומנטים הנוגעים להגנת הרי האלפים. באפן כזה הוא כלל את היהודים בבגידת דרייפוס ממש כפי דברי חברו דרומון. הנה בוגד חדש מצג לפני הממשלה. כי דרומון והעתונות האנטי־שמית נזונה מעלילות-כוזבות ודבות-רעות כאלה שברא לו קסטילין בדמיונו — זה היה פשוט ומובן. אולם, שאיש בבית-המורשים לא ירגיש כי כבוד במה זו חלל והשפל ונבל על ידי שטנות כאלה ולא ירהיב עז בנפשו למחות נגדן — זה היה אות מעציב כי כבוד השלטון ירד עד לעפר. וכשאחרי הוכיח הזה הודיע הדאמארד לקסטילין שעליו להצהיר גם מחוץ לבית-המורשים את הלעז שנועז להוציא עליו בתוך הבית — נאלם קסטלין דומיה ולא הרהיב עז בנפשו לפצות פה כי כל כחו וגבורתו היו רק בתוך כתלי בית־המורשים

המלחמה, הגנרל גוזנה, אמר: „ומה איכפת לך אם היהודי הזה ישאר באי־חשדים ?" —„ואם משפחתו—אמר פיקר—תצליח לגלות את האשם האמתי ?" גוזנה ענה בלי שום מוס־כליות: „אם אתה תסתיר את הענין איש לא ידע מזה כלום". פיקר לא יכול עוד לעצר ברוחו ובשאט־נפש צעק: „אבל מה שאתה אומר אדוני הגנרל הוא דבר נבזה, נתעב! אינני יודע מה שאעשה, אולם בכל אפן היה נא בטוח שאת הסוד הזה לא אוריד אתי לתוך קברי". פיקר רשם את הדברים האלה לזכרון בצואתו אשר כתב אז.

מועצת־המלחמה הזתה שהשתיקה לא תסתיר את פשעה היא, אך החליטה לעשות את כל אשר לאל ידה למנע את חזרת משפט דרייפוס.

תפקיד זה היה קשה מאד. כל התכסיסים המדעיים של מועצת־המלחמה שבראשה עמד כמר ישועי, היו מכונים נגד דרייפוס ולטובת אסטרהאזי. הקומנדן הנרי היה עוזר־יקר למשרד מועצת־המלחמה. אחרי השתדלותו הרבה לדון את דרייפוס החל לעבד להחזיקו במאסרו. הנרי ידע שחוץ מזכרון־הדברים הסודי צריך היה איזה דבר אחר. ולכן יסד בתוך משרדו אשר בוזרה, בית־חרשת של דוקומנטים־כוזבים שבהם הגדיל את צרור־המכתבים הסודי, שאותו רצה להציג כשתגיע השעה, בתור אותות ומופתים חותכים על בגידת דרייפוס. הנרי היה צריך ג"כ להגן על אסטרהאזי דבר שלא היה כלל קשה, בפרט מפאת חוצפת תכונתו של פקיד־הצבא הזה, עזות־פניו, קיקלון־חייו ובגידותיו התכופות. כבודו היה די מחלל בכדי שלא לתת לשמצה את מגיניו ומליציו, ואעפ"י ששמו הוסיף להתנבל מיום ליום, רצה הנרי להושיעו מצרתו.

האפשר היה לפגש איזו מעצורים? ומי יעמד לשטן? האמנם הממשלה? הלא היא לא יכלה עמד בפני מועצת-המלחמה. שר המלחמה, הגנרל בילו ידע את כל האמת מפי שורר־קיסטניר זה האיש המצוין, אשר מיום בואו לידי הכרה שדרייפוס היה חף־מפשע ונקי־כפים השתמש בכל כחו ומאדו לגלות את האמת הערומה, אך הוא מת. בילו לא פקפק אף רגע להסתיר את האמת ולהכחישה לפני בית-המורשים והמחוקקים, והוא הצליח שגם הממשלה כלה תסתירנה ותכחישנה אתו. ומי יעמד עוד לשטן? כלום בתי-המורשים והמחוקקים? הללו רצו לעשות במעשה הממשלה להכחיד את האמת בכדי לחיות בשלוה. ובכל פעם שבתים אלו רצו לעשות דבר מה לטובת דרייפוס, מיד הפחידום בתואנות של מה בכך: שבוחריהם ירגזו, שמהומות ומבוכות תתחוללנה, שפריעות תפרצנה וכדומה. ובכן, הבשביל להושיע את דרייפוס ישימו הם את נפשם בכפם?

אימת האנטישמיים נפלה על בית המורשים והוא נהפך למתנגד היותר גדול להעלאת משפט דרייפוס על שלחן הבית, וגם הפחד שהסנט יפרד מעל בית־המורשים סר כליל.

ונגד כל המעצמות המאחדות ומקשרות הללו, ועם העדר תעודות מספיקות, היתה המלחמה קשה מאד ומרובת סכנות. ומי זה איפוא ירהיב ע בנפשו להתחיל במערכה כבדה זו?

האיש היחידי ששבילי הענין הזה היו נהירין לו היטב היה הקולונל

מעט ונגלתה האמת לעין כל ולפיכך החליטו להמית את דרייפוס בענויים קשים ויסורים מכאיבים. אולם דרייפוס התעקש ולא רצה למות.

צדקתו שעלתה על מחשבת אחרים, ראוה אחרים כדבר ממשי. התעודות הסודיות שבגללן נדון דרייפוס לא נעלמו מעיני נשיא הקהליה, ולא מעיני מיניסטורים אחדים ואף לא מעיני הרבה פקידים בשירת-המלחמה. אולם כלם רצו לשתק, וכל ידידי-האמת שפנו אליהם לדעת דבר-ברור נתקבלו בנזיפות.

העתונות הקלריקלית נאלמה דומיה משום שרצתה, כמו שאמר דרומון, לקבר את הענין בתקוה שעמו יקבר גם דרייפוס.

ואולם, אם שם דרייפוס לא נזכר עוד בעתונות, הנה ההתנפלות על כלל ישראל לא פסקה מעולם. ביום 25 וביום 27 מאי שנת 1895 תקפו בבית-המורשים לא רק את היהודים אלא גם את הפרוטסטנטים. שני מורשים הויקונט „הוגס" „ודינים" התנפלו בגסות-נוראה על היהודים. הראשון לא פחד להגיד: „אני מרשה לעצמי להביע את תשוקתי שיחזירו את היהודים לצרפת-המרכזית משום שהבגידה שם היא פחות מסכנת". מורשה אחר „מאהי" שמו, השטין על הפרוטסטנטים. הנשיא בריסון הזכיר לנואם את חובתו לא לזלזל בכבוד אנשים. נאקיט תקף את האנטישמיות. „רואני" הסתפק רק להגיד: אין כאן יהודים ונוצרים אבל יש כאן רכושנים.

וכוחים כאלה לא נשמעו מעודם בבית-מורשים צרפתי. אך ירידת רוח-העם בזמן ההוא היתה עלת העלות לכל השערוריות הללו.

בהתנפלותם על מחלקות שלמות של האזרחים רצו הקלריקלים לנסות את כחותיהם בתוך בית-המורשים. ההיתר שבית-המורשים נתן להתקפות הללו לא הרפו את ידי הקלריקלים ובית המורשים לא ראה או לא חפץ לראות את הסכנה הנשקפת מהם.

דומיה ממושכה שררה בבית המורשים במשך שנה שלמה על אדות ענין דרייפוס. רק בסוף חדש אוגוסט שנת 1896, מצא הקולונל פיקר ברגשי היושר המצינים אותו, אותות ומופתים על צדקת דרייפוס ועון אסטרהאזי. וצדקה זו נגלתה לו בהסתכלו בתוך התעודות-החשאיות שבהן היה מעיין לרגלי משרתו משרת ראש משרד מועצת-המלחמה. ועוד תגלית חשובה נגלתה בעת ובעונה אחת לפני הקהל: המפקד הנרי, בחפצו להראות את אשמת דרייפוס שאותו האשים בכל כך חוצפה ועזות לפני מועצת המלחמה—פרסם מאמר חתום בשמו בעתון „הברק". ובו נתח תעודה אחת מזכרון-הדברים הסודיי. ע"ז הוא גלה שיש זכרון-דברים סודיי וגם מעשה-פשע שנעשה לפני השופטים.

הקולונל פיקר הודיע את התגלית לראשי מועצת-המלחמה, לשר-המלחמה, ויסבר שע"ז תכיר הראשונה בטעותה ותשפט שוב את משפט 1894. זו היתה אמנם הדרך היותר נכונה. אולם מועצת המלחמה יראה מאד מפני התוצאות האיומות שתצאנה ממשפט זה, לה ולסיעת הקלריקלים שהיתה בדעה אחת אתה. היא דנה את דרייפוס ואחריות המשפט היתה כמובן מוטלת עליה. שחרור הנאשם, היא תבוסת סיעת הקלריקלים שסוד גדולתה היה מונח בבגידת היהודי שבאי-השדים. מועצת-המלחמה לא פקפקה זמן רב. סגן-הנשיא של מועצת-

והגוונים התנגדו לה ולמרות זה הסכים בית=המורשים עליה ביום 6 יולי שנת 1895, אך הסכמת הסינט אחרה לבא ותשנה אותה מן הקצה אל הקצה. האחור הזה מלא את לב מ־סייר דאגה. הוא פחד תמיד פן, המדינה הטרודה ומטרפת מרוב הבהלה והחרדה שנפלו עליה מפני סכנת הבגידה המעמידתה לפני מלחמה איומה עם כל בלהותיה וצרותיה, מלחמה הבאה בעקבות גלוי הסודות הצבאיים — תדע סוף סוף את האמת ותכיר כי רמו אותה. ומה לא יעשה לו, למרסייר בשבל תחבולותיו ומזמותיו תודענה? ומה לעשות למען לא תתגלה האמת כל זמן שדרייפוס חי? מרסייר סבר איפוא שמנוחתו, הוא, תלויה במיתת הבוגד.

הוא הכין אז הצעת=חק שעל פיה הרשות בידי הממשלה להגלות את דרייפוס, לא אל אי „דוקים" שנועד עד אז לנגלים, אלא אל „אי=השדים" אחד מקבוצת איי=השלום מול קליין ושאקלימו ממית. זו היתה הכבדת ענש הנדון ששום חק לא הרשה אותה. לזה נחוץ היה חק=פרטי ומרסייר הציע את הדבר למועצת השרים ביום 5 ינואר שנת 1895. ביום 31 ינואר הסכים בית=המורשים על חק זה וביום 20 פברואר באה עליו גם הסכמת הסינט. אך מרסייר לא היה עוד מיניסטר והצעת=החק הוצעה על ידי שר=המושבות החדש. איש לא פצה פיו להגיד שחק זה מתנגד נגוד=גמור לחק היסודי של ספר=העונשים להעניש את הנדון בענש יותר המור מהענש הכתוב בחק לפני השפטו. גם בית המורשים לא שם לב לזה.

ואם דבר זה מותר, מדוע לא לעשות דברים יותר חמורים? מרסייר צוה להסגיר את דרייפוס בתוך סוגר=צר ושומר מזוין עמד יומם ולילה לשמרו. שר המושבות החדש אמר לו: „אם ישתדל לנוס ורוצצת את גלגלתו באקדחך".

ועוד מכה אחרת הכה האסיר: וזרת „ריבו" מיאנה לתת לגברת דרייפוס את הזכות ללכת בחברת בעלה לאי=השדים. בזה חללה הוזרה את נטיות=החק של שנות 1872 ו—1873. גם וזרת בורזואה מיאנה לתת רשיון כזה לגברת דרייפוס, „מפני—כך נאמר במכתב שר=המושבות בתקופה ההיא—העצב הפרטי שבו נמצא דרייפוס ומשום שצריך להשגיח עליו השגחה מעולה". על בודדות ההסגר הוסיף שר=המושבות החדש, בזמן יותר מאוחר ענוי אחר. והוא לאסר את רגלי האסיר בכבלי נחושתים על ידי עכס כפול ששמו ברגליו. בלילה היה גוף האסיר מוטל כנציב=שיש על הנקליט הפעוט שעליו שכב. בשביל היום מצא „ליבון" אמצעי אחר: הוא אסר על האסיר לטיל באי רחוק מסביבות סוגרו, בשעה שלפנים הרשו לו לטיל בחלק האי שהקצה בשבילו. ענוי עכסי=הברזל נמשך ארבעים וארבעה יום, מיום 6 ספטמבר עד 26 אוקטובר שנת 1896. עד יום 12 נובמבר נשאר דרייפוס מסגר בתוך כלובו. ביום 12 נובמבר תם בנין ישתי משוכות האחת מהן שללה מהאסיר את האור ואת האויר של כלובו והשנית גזלה ממנו את מראה הים.

מדוע נוספו הענויים הללו? שר־המושבות עשה את הדבר הזה למען השביע את תאות העתונים האנטישמים שהמציאו המצאה הדשה כי היהודים קשרו קשר וישלחו לאי־השדים אניה למען הניס את דרייפוס עליה. שר המושבות ידע אמנם ששום יסוד לא היה להמצאה זו. אולם לפיאותו היתה סבה אחרת: הוא פחד פן יגלו סודות אחרים שהיו אז בתחלת גלוים. עוד

רצה רצו להכריח את דרייפוס להודות על פשע שלא פשע גם אחרי שנהרץ משפטו, מישום שהודאה זו היתה נחוצה למ־סייר עצמו. המיניסטר רצה להציל מפי דרייפוס, אם לא הודאה גמורה על בגידתו, לכל הפחות הודאה על איזה עון קטן, ולמען השיג את הדבר הזה הבטיחו לו להמתיק לו קצת את רוע הגזרה, ולהרשות לאשתו ולבניו ללכת אתו למקום גלותו. אך הכל היה לשוא ודו פטי העלה חרס בידו.

הודאת בעל דין לא באה, והיה צריך איפוא להמציאה. זה היה שקר אחד נוסף על כל השקרים והכזבים הרבים שהליבר פרול המציא בשעת תפישת דרייפוס. שקר זה שלא היו לו רגלים לא חזק אמנם את פעלת גדוד הכמרים. הם ראו שצריכה התאמצות רבה בכדי שגזר דין דרייפוס ישאר קים לעד. הכמרים הכניסו אתם גם את הממשלה ופעלת שניהם היתה משותפת. ואם תפל הזהרה, הם סמכו על הבאה אחריה ועל נשיא הקהליה החדש „פליקס פור" שבא אחרי „יוליוס פירי". הכמרים היו צריכים איפוא לכבש גם את בית המורשים. השעה היתה מוכשרה לכך. דרומון היה מנצח, וילהיב את לב מ־סייר. הוא לא הסתפק עוד לתקף את דרייפוס אלא את כל היהודים ובדרישו שיגרשו את כלם מצרפת משום שאינם צרפתים — היתה כל העתונות הכהונית לצדו ויפעל גם על לב המון־העם שבצרפת. המלה „מות ליהודים" נהיתה ענין היום. אולם, הילך בית־המורשים אחרי דרומון ואחרי העתונות הקלריקלית, והמלוכנים והזהה בפוליטיקה ההורסת את כל הזכיות ומחריבה את כל המוסדות הרפובליקניים? לא. אך בית המורשים נתן למ־סייר לזמן מה את הבטחון והמנוחה הנחוצים לו.

באספת בית המורשים ביום 24 דצמבר שנת 1894 הגיש מ־סייר הצעת־חק שעל פיה צריכים הבוגדים להשפט למיתה, ובית המורשים קבל את ההצעה הזאת בתרועות־כפים. ביום ההוא נמצאו מורשים שאמרו שהבגידה איננה פשע־מדיני, ולכן צריך לדון את הבוגד למיתה, ואחרים הצטערו על שלא הומת דרייפוס בירית. אולם איש לא עמד לדחות את החק החדש הזה המחזיר לישנו חק שכבר נתבטל ע"י מהפכת שנת 1848. איש לא הראה את התענינותו להגן על ירושה־יקרה של תקופה־נשכחה. מה שלא הרגיש בין ט"ז סעיפי החק שעל פיהם מענישים עונש־גלות או ענוש־מאסר על פשעים ידועים כמרגלות היה מובנו של הסעיף ו׳. דומה היה שהציעו את החק מפחד סכנות הרגול בעתיד, אולם באמת הוא לא בא בעיקרו אלא לחפות על העבר. עפ"י הסעיף היה נענש „במאסר משנה אחת עד חמש שנים ובקנס מאלף עד עשרת אלפים פרנק כל איש, אשר מבלי מחשבה תחלה, ירכוש לו כלים, תכניות כתובות, תעודות או ידיעות ופרטים שהסוד שהם מכילים מענין את הגנת המדינה או בטחון הממלכה".

את איזה עתונאי אי־אפשר להעמיד למשפט בתקף חק שכזה? מ־סייר לא רצה אמנם להשתיק את הדרומון, אלא להכות את מתנגדיו לבל ינסו לישפט מחדש את משפט דרייפוס. מטרת נטית־החק הזה היתה להגן על מ־סייר ומועצת־המלחמה. הצעת־חק זו היתה מלאה סכנות לחפש הדבור. העתונות מכל המינים

כשלא אבה להכנע לפקודותיו. הממשלה היתה יראה ותסכים כפי הצעות דרומון, שהמשפט יתברר בדלתים־סגורות בתואנה שסכנה נשקפת לה מצד גרמניה אם יודעו כל הפרטים. גרמניה ואיטליה שהשתמשו באמת באסטרהאזי כמ־גל ותדענה שהוא הוא בעל זכרון־הדברים שהטיל הסערה — לא רק שכחשו ברגול, אלא בימי המשפט מפני אי־חפצן להטיל על עצמן אחריות נוראה כזו של הרשעת איש נקי־כפים וחף־משפע — הצהירו ותודענה פעמים רבות שמעולם לא היה להן יחסים עם דרייפוס.

הדלתיים־הסגורות ומועצת־השופטים הבינו את גזר־הדין. הדבר לא היה אמנם מחור כל צרכו. אם היה נחוץ עוות־משפט אחר בכדי להקין את משפט דרייפוס, למה להתע אחורנית? מרסיי סבר שצריך לעשות דבר מה וישלח תעודות רבות לשופטים בשעת וכוחיהם. הדוקומנט היותר מסוכן שביניהם, היה: תולדות דרייפוס שבהן מספרים דברי־ימי חייו ומיוחסים לו מעללים־רעים לקוחים כלם מעולם הדמיון, וכאות ומופת על בגידתו הוציאו ניר מתוך חפיסת־מכתבים עתיקה שלא היתה נוגעת לו. קל מאד היה להכחיש ולכזב את כל האשמות הללו, אולם השופטים הסתירו את הכל מדרייפוס ומסניגורו. ובזה חללו את זכיות ההגנה; דרייפוס הכה בחשך ובמסתרים בהיותו שוכב לבטח, ודינו נחרץ לגלות־עולמית במצודה־בצורה ולהורדה ממשרתו־הצבאית.

אחרי גזר הדין הזה היה צריך לנצל את המשפט, ואת הדבר הזה עשו הממשלה וחברות הכמרים.

אחרי רדת דרייפוס מכהונה הצבאית לקחוהו לשדה־מרס ויעבירוהו לפני גדודי הצבא; הוא לא חדל אמנם מהתיע על צדקתו, אך ההמון התיע לעומתו: „מות לבוגד!" צעקות הנדון רכבו את נפש אנשים בעלי־לב, ואת חורצי־משפטו היה הנחם מכרסם בלי ספק, כי לא יכלו להציל מפיו אף דבור, אף מלה אחת שתעמד לו לשטן ותנבל את כבודו. אולם, מה לא עשו אחרי יום תפישתו? עפ"י תואנה־כוזבת קראו את דרייפוס ללשכת נשיא מועצת־המלחמה ושם נפגש פנים אל פנים עם הקומנדן „דו פטי די קלאם" איש אויל, גאה ובן־בליעל שחשב עצמו לפסיכולוג וגרפולוג, וכשעמד ראש המשטרה פקד עליו לכתב פסקות אחדות מזכרון־הדברים המפרסם שיחסוהו לו ושהוא דרייפוס, לא ידע שמץ דבר ממנו. על ידי תכסים זה חפץ „דו פטי" להביא את דרייפוס במבוכה שתציק לו להודות על פשעו או לשלח יד בנפשו ולכן הכינו לו גם אקדח. אולם במרץ שאין כמותו התיע דרייפוס על נקיון־כפיו וצדקתו. גם בבית־הכלא שבו הסגירוהו על אשמה נתעבה שלא הבין מעולם את מהותה, לא יכלו להציל מפיו דבר. ערפל היה פרוש על כל אשר סביבו ובתוך תאו האפל התבודד יחד עם מחשבת־האסון שהעיקה כאבן־מעמסה על לבו ולא נתנה לו מנוח אף רגע אחד. קשה היה לו לקרא ולכתב וימאנו לתת לו אף ספרים, עט וניר. מדי יום ביומו היה נפגש עין בעין עם „דו־פטי די קלאם" שהיה בא להעמידו לחקירות ודרישות מגוחכות בכדי להציל דבר מפיו. לשוא נסה האנקויזיטור הפראי והגס הזה לכלאו ולענותו ולסער את רוחו, הוא לא הצליח כלל בתפקידו הענוס.

היתה דומה קצת לכתב יד דרייפוס וכו היו פרטים על אדות ההודיינות והגיוס בצרפת. הבקיאים בדבר קימו ואשרו שזכרון-הדברים לא נכתב בידי דרייפוס, ובית-דין-לערעורים הצהיר בתגיגיות־רבה שדוקומנט זה נכתב בידי אסטרהאזי שהיה שכיר-חיל מלחמה שתעה בצבא וצרך הכסף דחפהו לעשות מעשים נוראים כאלה. הוא היה ידיד המפקד הנרי ממועצת-המלחמה שקבל את זכרון-הדברים וזה הכיר את כתב־יד אסטרהאזי וימהר להודיע להליבר פרול את תפישתו של דרייפוס שהממשלה העלימה ע"י מכתב שסיים במלים אלו: „כל ישראל בתנועה רבה".

נפש שר הענינים-החיצונים בהלה במשפט שבזה ושר־המלחמה לא אבה בו. שר-המשפטים ונשיא הוזרה לא הרשו לחפש אלא פעם אחת בבית דריפוס. שר המלחמה הגנרל מרסייר היה מפקפק באמתות הדבה וכל העם לא נתן אמון בה; אולם דרומון וכת דיליה הרעישו שמים וארץ ופחד הצעקנים האלה נפל על שר-המלחמה והוא השפיע על מועצת המנסטרים שנתאספה ביום הראשון לנובמבר להחליט פה־אחד להעמיד את דרייפוס לדין. לנשיא הקהליה לא הודיעו אלא אחרי ההחלטה ולכן לא יכול לבלתי הסכים עליה, וכל הוזרה נכנעה אימוא לפני הליבר פרול. ראש המנסטריום „שרל הופוי" איש גאה ויהיר שצרות-רוחו ותכניו ונכליו לא נתנו לו לראות אלא את טובתו הפרטית, לא ראה שמאחורי כלי-מבטאם של האנטישמים עומדים גדודי-הקל-ריקלים, הכמרים, המלוכניים, וכל הצדים דגים במים-עכורים. הוזרה נפלה שבי בידם. כי במסרה את דרייפוס לידם מסרה להם את הקהליה עצמה.

הדאגה הראשונה של ממשלה קהלית צריכה להיות היושר והצדק. האפשר היה לעשות צדק עם דרייפוס?

העתונות הקלריקלית כהליבר־פרול, ה„צלב", ה„ברק" ה„אינטרסיגאן" ועוד, ספרו ספורים פנטסיים על בגידת הדרייפוס ועל חשיבותם וערכם של התעודות שמסר לגרמניה; האשימוהו שידע גם את כל סודות ההגנה־הלאומית. הוא מסר גם את האנשים והאופיצירים שנשלחו במלאכות־השאית לארצות הנכר, וידרשו להמיתו למען עשות בו נקם על חטאו הגדול מנשוא. גם העתונים הכי הגינים לא פקפקו אף רגע כי דרייפוס אשם הוא באמת. סערת־רוח העם ותסיסת דעת־הקהל בכל הממלכה ע"י העתונות האנטישמית — עלו עד מרום קצן. עתונות זו לא הסתפקה לזלזל בכבוד דרייפוס לבדו, אלא התנפלה על כל היהודים בכלל ועל האופיצירים היהודים בפרט ותאשימם בעון בגידה ומעל. באטמוספירה־מחניקה כזו, היה עתיד להתברר משפט דרייפוס לפני מועצת-המלחמה.

מעולם לא הורגשה נחיצות גמורה שהמשפט יתברר בדלתיים פתוחות כבפעם זו. במשפט גלוי, היו יכולים הסניגורים לגלות ולהבליט את התרמית שבאשמה, ואת עולתו ושקריו של הקומנדן הנרי. העד הכי חצוף שבין כל העדים. אמתיות המשפט־המעופל הזה היתה אולי נשמעת באזני דורשי־האמת. אולם חברת הישועיים עמדה אז על המשמר ולא נתנה שנה לעיניה ותנומה לעפעפיה ותעש במחשכים מעשיה. הכמר דולאן היה אחד מחבריה וצלו היה מתיצב בהחליל לפני עיני־רוח נשיא מועצת המלחמה קצין־הצבא „בואזדיפר" ידידו ורעהו. חברת הישועיים גזרה שהמשפט ישאר לוטה בערפל שמקרבו נוצר. והליבר-פרול התריע על זה בשמחה; החניף למרסיי כשהיה נשמע לו ויאיים עליו

לה כל אחיזה בחיים במדינה זו. היה צריך איפוא למצוא דבר אחר ולקחת כבלי־מבטא. עתון יותר גדול מעתונון־פעוט באחת מערי הפלך.

ביום 20 אבריל שנת 1892 יסד דרומון את עתונו „ליבר פרול" (המלה החפשית) וימנה בתור מנהל את „אודילין" מנהל בית־ספר הישועיים שברחוב הפוסטות. נקל איפוא להבין מי היו מגלגלי מכונת עתון זה. בין עוזרי דרומון ועורכי עתונו היו: משחק אחד שירד מנכסיו ונתדלדל, נרגן ואיש-מלחמות המריקיז מורים ופקידי צבא בלתי ידוע. בחתימת „לאמאז" פרסם בן-בלי־שם זה שלשה מאמרים נגד פקידי הצבא היהודים ובהם האשימם „שהם מכינים בגידה קרובה". במאמרים אלה נאמר עוד „שאצל הרוב היותר גדול של הצבא מרגש רגש משטמה-עזה לבני-ישראל, העושים מסחר-שפל בסודות ההגנה הלאמית". מאמרים אלו נכתבו במחשבה־תחלה לחולל מריבות־סואנות ומרעישות. ביום 26 מאי קרא פקיד-הצבא היהודי כרמיה-פואה את דרומון ולאמאז למלחמת-שנים. פקיד־צבא יהודי אחר הקפיטן מאיר מאלזס מורה בטכניקום ובעל עתיד-מזהיר, נרצח ע"י מורים. בדו קרב. דעת הקהל בכלל התמרמרה ותתקומם נגד התקפותיו הנתעבות של ה„ליבר־פרול", ועל השאלה שנישאל שר-המלחמה „פריסיני" בבית המורשים, הוא ענה „את הפרוד בין המפלגות ואת תשוקות זמנים אחרים" ויוסף שאין הצבא מבדיל בין בני הדתות השונות" וכו' „אם המשטמה ההדדית בין האזרחים היא דבר רע, הבאת פירוד בין פקידי־הצבא הצרפתים הוא פשע לאומי". אחרי ההצהרות הללו החלט פה אחד שלא לשים כלל לב לשטנות כ אלה.

ההתנפלות על כל פקידי הצבא היהודים — לא הצליחה. העתון ליבר פרול היה פזיז מאד במעשיו ובמשך זמן מה לא דבר כלום נגד פקידי־הצבא היהודים. אולם ההתנפלות היתה מכרחת לבוא.

ויהי מקץ שנתים ימים, ביום 23 אוקטובר שנת 1894 ויודיע הליבר פרול בסוד כמוס שאיש אחד נאסר בעון רגול, ואחרי כן, ביום 1 נובמבר הודיע שוב בשאון ותרועות, שפקיד הצבא היהודי דריפוס „חבר מועצת-המלחמה נאשם בעון „בגידה עצומה" „והענין הולך ונחנק משום שהאופיציר הזה הוא יהודי".

„חפשו בין משפחות דרייפוס, מאיר, לוי. הבוגד שנאסר לפני חמשה „עשר יום הודה על חטאתו ויש סמנים מחלטים שהוא מכר את סודותינו הצבאיים „לגרמניה; הוא נמצא כעת מתחפש ב„שירשיידי". ורוצים להסתירו במילהאוזו שבה גרה משפחתו".

עוד מהיום הראשון היה אפשר לחשד שאשמה זו היא פעלת האנטי-שמיות.

הרבה נגד דריפוס באה כשנתים ימים אחרי עלילת הדם בצופת ע"י „דילאהאיי" ואחרי עלילת דרומון שכל האופיצירים היהודים הם בוגדים. איזה אמת היתה איפא בעלילה החדשה שעליה התנפלה העתונות הקלרילית נגד כל היהודים, ושפרכתה היתה בצדה?

דריפוס היה אופיציר נאור ונכבד, שואף ומשתוקק למדע, בן למשפחה אלזסית נכבדה, אוהב מולדתו, ורצוי וחביב בעיני כל אדם. כל האשמה היתה מיוסדת ע"ז, שאצל מזכירה-הצבאי של הצירות-הגרמנית נמצא זכרון-דברים שכתיבתו,

בחוצפה עזה ויכנם בשם יהודים. אחרי „צרפת היהודית" פרסם הסופר הזה עוד חבורים אחרים ויפיצם לאלפים ולרבבות בכל מקום. אולם למען תהיה הפעלה נמשכת ואיתנה היה דרומון סבור שצריך להפיץ, לא ספרים וחבורים שקוראיהם הם חוג צר של אנשים שהוא רצה לרכש לרעיונו, אלא מכשיר אחר שיעסם את התעמולה נגד היהודים.

לקהליה היו אז שונאים אחרים חוץ מהקונגרינגניסטים. הקסריות (césarisme) הדמגוגית שעמדה במשך שנים רבות לשטן לקהליים ונצחה בבחירות הכלליות של שנת 1889, השאירה את כל עושי-רצונה בלי משרות ולכן השיגו משרות באנטישמיות ויחלו לעבד ולפעל בבית המורשים ומחוצה לו.

בחדש מרס שנת 1889, מפני ענין הנחושת ושברון ה„קונטואר דיסקונט" עמד מורשה בלתי-ידוע, פרנסים לור שמו, ויתנפל בתוך הפרלמנט על היהודים ועל בית רוטשילד בעברה וזעם ובגסות נראה שכמוהו לא היתה. בשנה ההוא נחל מפלה בבחירות, אך בינואר שנת 1890 הופיע שוב לפני בוחריו בנואילי. בפעם זו נבחר למורשה ובינואר שנת 1891 הגיש לפני בית-המורשים הצעת-חק חתומה בידי שנים ושלשים מורשה לגרש את כל היהודים אשר בצרפת. את ההצעה הזאת חישבו כדבר מוזר ולא דאגו כלל לה, משום שמעולם לא עלה הדעת שהיא ראשית-מדון מצד הסיעה הקלירקלית העתידה להתקיים ולסכן את חיי הקהליה גופא. בימים ההם הפיצו בפריז ובכל צרפת כתבי-פלסתר וירבו את האספות והנאומים שבהם השטינו על היהודים כי הם „אוצרים את הכל" והם „בעלי המדינה".

ולא זה הכל. בימי הבינים ראינו שהכמרים שסו את ההמון ביהודים ויוציאו עליהם דבות שונות ויאשימום בפשעים מדמים. עלילת-הדם שמשה תואנה יפה לרעיונותיהם, וגם בגרמניה ובאוסטריה השתמשו בה לרעת היהודים. עתוני הישועיים באיטליה לא הזניחו אף הזדמנות פעוטה בכדי לחזק ולהשריש את האמונה בשטנה-עתיקה ומהוללה זו. ומדוע לא להשתמש בה לרעת היהודים גם בצרפת? עתון אחד ב„אינדר אי-לאור" ערוך בידי „דילאבאיי" אחד מראשי האנטישמיות, פרסם בגליון יום 27 מרס שנת 1892 — אז היתה התקופה היותר פוריה של האנטישמיות — מאמר בשם: „רצח-דתי". אז הומת בחניקה בעיר אינגראנו ילד בן חמש שנים ע"י אמו. את גופתו המעוכה החביאה בתוך שק ותשליכנה המימה. העתון התנפל על הדבר הזה כעל מציאה-יקרה ויכתב: „אנו עומדים כעת בנדון דידן לפני רצח-דתי עשוי בידי היהודים היות וכל הסמנים מראים את אמתות השערתנו. למרות כל המחאות-המעושות והמלאכותיות שהיהודים מחוים כשמאשימים אותם בפשע שכזה — ברור וקיים הוא הדבר שהרצח הדתי היה נהוג אצלם מאז ומעולם". המאמר הזה שנדפס בעתון בלתי-ידוע לא נתפרסם בקהל ואמתות הרצח נגלתה ע"י מאמר שנתפרסם ב„טאן" של יום 5 אוגוסט. מבלי לרמז אף רמז כל שהוא למאמרו של „דילאהאי" הודיע העתון הזה שבית-דיני הנפשות בוינה דן את אם הילד לעשרים שנות עבודת-פרך אחרי שנתברר שהיא רצחה את נפש בנה.

עלילת הדם לא הצליחה איפוא בצרפת כי החכמים והמלומדים ידעו שאין

את אשים שאבד."

מעללי הישועים היו במשך זמן רב נעלמים ומסתרים וערפל כבד היה פרוש עליהם. אנדרי מאטר בספרו "על הפוליטיקה הדתית של המהפכה הצרפתית" סובר שהאנטישמיות הופיעה בשנת 1883 "כשיסדו ה"אסומפסיוניסטים" בפריז את העתון ה"צלב" שעליו אמר סופר קטולי ומלוכני כי הוא מצטיין "בקטוליות סכלה" בסגנון סתום וחתום, ברוח עקש וסר־טעם, באירוניה־גסה, בטענות ופלפולים ילדותיים, בבוז־שלם, ויותר מכל במסחר נבזה בדת". אולם איש לא שם לב לדברי העתון הזה כמו שלא שמו כלל לב להעתון "האנטישמיי" שהופיע בשנה ההיא ולא נתקיים זמן רב.

אז פשטה את הרגל הבנק הקטולית "אוניון גנרל" שנוסדה ע"י מורשה קלירקלי לפנים, ועבדה על חשבון הקונגרגניסטים ותהפך לכלי־שרת לעצמתם. גם את השמטה הזאת שבאה בעקבות ספסרויות שגעוניות וטעיות ההנהלה זקפו על חשבון היהודים, כי האנטישמיים מצאו שטוב יותר להטיל את כל האחריות על היהודים, ויאמרו שבנק יהודי היה הסבה לאסונות ה"אוניון גנרל".

בשנת 1886 קם לאנטישמיות גואל חדש הוא דרומון, סופר־חשוך וקנאי רודף אחרי בצעו. האיש הזה היה חצוף, רע־מעללים, ומשולל כל רגש־פנימי. טהורי הישועיים עשאוהו לנושא דגלם וישימו בו את כל מבטחם; הוא פרסם חבור עבה בשם "צרפת היהודית" שהיה יכול באמת לכנותו בשם "צרפת הרפובליקנית" משום שמראשו ועד סופו היה מלא חרופים וגדופים נגד הקהלייה. הישועיים ו"האסומפסיוניסטים" ויתר החברות־הדתיות עברו במרץ להחריב את הקהלייה. ולמען השפיל את ערכה בשעה שבראשה עמדו הקהליים הכי מצויינים, ונאמנים ומפרסמים, השתמש דרומון באמצעי הנזכר בעתון "סיביליטה קטוליקה" ויציג את הקהליה כממשלה שהוא יותר יהודית מצרפתית ויאמר שמששת אלפים וששים מילייארד הפרנק שיש לצרפת, חמסו היהודים שמנים מילייארד. היהודים שולטים, לפי דעת דרומון, על הפוליטיקה החיצונית והפנימית. והוא מוצא אותם בכל מקום. את מלחמת שנת 1870 הוא מכנה בשם "המלחמה היהודית" משום שתוצאותיה היו נוראות, ואת הקומונה *), שבאה אחרי המלחמה, הוא קורא בשם יהודית, משום שלא שלחה באש אף אחד מבתי רוטשילד ותצוה לצרפתים לשחט שלשים אלף מאחיהם. את הון היהודים הוא מציע כטרף להמון־העם, משסה אותו לשלל ולבז ולחלק אח"כ את הונם שרכשו בזדון־לב, לכל מי שישתתף במלחמה הגדולה העתידה להיות, כמו שחלקו לפנים את האדמות ואת האחזות אל היותר נמרצים". במקום אחר אמר ביותר דיוק: "בחמשת או ששת המילייארדים שישללו משמנים המילייארדים שבידי היהודים, אפשר יהיה בודאי לנצל כמה וכמה בתי־חרשת בכדי לתת לפועלים את היכלת להתנסות ביסודי־הדת החברתית". אחרי הגרויים הפראים הללו באו גם ההתנפלויות השטיות נגד כל משרתי הקהליה יהודים ולא־יהודים, וינבל וינאץ ויבאיש את ריחם

*) בשם קומונה קוראים את המהפכה שפרצה בפריז ביום 18 מרס שנת 1871 ודוכאה ב 28 מאי של השנה ההיא — המתרגם.

יהודי אנגליה למשל יכלו באפן פרוגרסיבי ובעזרת דעת הקהל להשיג את כל הזכיות האזרחיות והמדיניות. גם יהודי צרפת נהנים מכל הזכיות שבאו להם כרגע בחסדי המהפכה הצרפתית. אמנם גם בצרפת היו ליהודים אויבים עזים שבכדי להתנפל עליהם לא מצאו דרך אחרת בלתי אם לדבר עליהם סרה על המקום החשוב שהם תופשים בחברה ובממלכה, ושאליו הגיעו הודות לחריצותם ולהתאמצותם. אולם מספר האויבים האלה היה מצער ומעולם לא יכלו לעמד ליהודים לשטן להגיע אל המשרות היותר גבוהות. בשנת 1848 הגיעו כרמיה, ואחריו „גודשו" למעלת מניסטר. הראשון היה גם חבר הממשלה הזמנית של הקהליה, ובשנת 1870 נמנה לנשיא משלחת ההגנה־הלאומית בטורס ובבורדו.

השפעתה הטובה של המהפכה, התפשטה גם מחוץ לגבולות צרפת. כבר ראינו שבהרבה מדינות הוטב מצב ההודים הודות להשפעתה הברוכה, והאנשים היותר מענים קוו לימים יותר טובים, לימי שלוה ושקט.

הכנסת התאוננה נגד המהפכה על התרוממות היהודים. המהפכה יצרה עולם חדש שעליו הביטה הכנסת בעין רעה. וכמו שלא רצתה שהיהודים יהנו מכל זכיות החפש, כן לא אבתה שהפרוטסטנטים והחושבים־החפשים יהנו ממנו. ולמרות הקטנת־ערכה בימים ההם, עוד חלמה על אדות שלטון־כללי. אולם איש לא נפעם ממעשיה, כי לא חזו את העבודה החשאית שעבדה מימי מהפכת 1848. בתקף חק „פאלו" נמסר בשנת 1850 ליד הקונגרגניסטים, החנוך העממי ותלמידיהם היו בני אצילי וחורי הארץ ובני המשפחות היותר גבוהות של החברה. נקל להבין איזה חנוך קבלו התלמידים האלה כי הכמרים הלעיטום ויפטמום ביסודי־דתם ותורותיהם. הקונגרגניסטים השיגו עבור תלמידיהם את המשרות הכי גבוהות שבממלכה ובצבא. הכמרים חשבו אז את עצמם די חזקים למשל על המדינה ולרדות בה ולהשמיד כלה את המהפכה שעליה הביטו כעל אויבם היותר עז.

אולם קשה מאד היתה אז מלחמת־תגרה עם המהפכה מפני שהכהונות יראה פן תקומם נגדה את כל תושבי המדינה. שטוקר היה אז על מרומי פסגת הצלחתו במדינה נאורה אחרת, והיהודים היו נרדפים כדבעי בגרמניה הפרוטסטנטית. ומה מהכנסת יהלוך אם גם בצרפת תשתמש היא נגדם בכלי־הזין שבו השתמשו נגדם בגרמניה? קל מאד לעורר משפטים־קדומים נגד היהודים שמספרם היה מצער ולא היו — לפי דעתה — די חזקים לעמד בפרץ נגד מפגע־חזק. אחרי תבוסת היהודים, קל מאד להתנפל גם על הפרוטסטנטים וגם על יתר אויבי הכנסת ומתנגדיה.

האמנם, אפשר היה לנצח את הכנסת? דבר זה לא עלה מעולם על דעתה, והיא רצתה לנסות את כחותיה אף אם תנחל מפלה. את התגלית הזאת גלה כלי־מבטא הישועיים „הסיביליטה קטוליקה" ביום 5 פברואר שנת 1893 לאמר:

„שחרור היהודים היה התולדה־המחויבת של עיקרי ישנת 1789, כביכול, ועלם עודנו מכביד את אכפו על צואר כל הצרפתים . . . . שויון־הזכיות בין בני האדם, אינו אלא לצון וקלס בשעה שהתנאים החברתיים הם שונים. ולא רק בצרפת, אלא גם בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה צריך להרחיק את היהודים מקרב העם. וכשתשוב ההרמוניה היפה לישרר כמקדם בין העמים, אזי ימצאו האחרונים

לישלחה לועדת החפש האישי! לו זכר שר־השרים את הרצאתו לקסר בשנת 1906! ומה יהא גורל הצעת־החק? להצעה זו היו בתוך הועדה ומחוצה לה אויבים פראים הנאמנים למדיניותו של פובידונוסצוף.

קונגרס האצילים שנתאסף ביום 12|25 פבואר שנת 1911 הסכים להכביד את חקי ההגבלה הקימים נגד היהודים, להוציאם מכל משרה עממית, לאסר עליהם לבחר ולהבחר, לא לקבלם לעבודת־הצבא ולא לבתי־הספר העממיים, לצמצם את מספר בתי־הספר היהודים ולהשאיר בכל תקפו את חק הישיבה בתחום המושב.

השמדת היהודים היתה אחת ממטרותיה העיקריות של הריאקציה שהיה לה יד ושם בחצר המלכות. אולם נגד ריאקציה זו עמדו כשטן הבטחות ה צר' במנשר אוקטובר, החלטות הדומה הראשונה, הצהרותיהם התכופות של ראשי הממשלה והסכמת הדומה השלישית. נגדה עמדו גם כן הקובלנות התכופות שבאו מצד הממשלות הזרות ושדרשו שנתיניהן לא יהיו תחת משטר שונה לגמרה ממשטר שבו חיים האזרחים הלא־יהודים מפני שזה מתנגד נגוד גמור לאמנות ולבריתות הבין־לאומיות.

תביעות אלו ענינו את כל ארפה, ותהי להן חשיבות רבה בפרט אצל המדינות המאחדות באמריקה שבה גדל מאד מספר המהגרים הרוסים שקבלו את הנתינות האמריקנית. וממשלת אמריקה לא יכלה להרשות שיתנהגו אתם אחרת מאשר עם נתינים אמריקנים.

ולא למותר יהיה להזכיר שבצרפת נתעורר וכוח על אדות הענין הזה בחדש דצמבר שנת 1909, ע"י מורשי־עם האדונים לרוש ופריסנסה. בוכוח זה הזכירו הנואמים בדברנות מצוינה, את אשר עשתה צרפת עם שוציריה בהזדמנות כזו בימי ממלכת יולי. תוצאות הוכוח הזה היו: שבית־המורשים החליט להציע לפני הממשלה לבוא במשא־ומתן עם רוסיה למען תתן ביאורים על אמנת־המסחר של שנת 1905 ותפסיק את ההגבלות ההלות על היהודים הצרפתים ברוסיה ושהם מתאוננים נגדן ובצדק. רוסיה צריכה לותר ולהתנהג עם היהודים הזרים אחרת ממה שהיא מתנהגת עם נתיניה. ואמצעי אחד ישנו בכדי לבטל את הזרות שבדבר והוא: בטול ההגבלות בנוגע לתחום המושב.

אלמלי היה לרוסיה חוש־הבנה מפותח להבין את טובת מדינתה ועניניה כי עתה בטלה את כל החקים המפסדים והעגימים האלה, ועם מפלתם היו מתערערים כל ההגבלות שמררו את חיי היהודים בארצה.

בצרפת.

ההתנפלות על היהודים בגרמניה ובאוסטריה היתה בכ"כ עזה ואכזריות, וברוסיה בכ"כ פראות עד שאויבי היהדות היותר אכזרים יכלו רק לשמח ע"ז. אולם הצלחה זו היתה הצלחה רגעית, עוברת. היהודים סבלו והיו עתידים לסבל עוד. אך לא נואשו מתקוה כי לנגד עיני רוחם נצבו כל אותם האנשים שסבלו יסורים נוראים במדינות רבות במשך תקופות רבות ועתה הם חיים חפשים ומאשרים,

מסגרתם בתוך תחום המושב ומהניקתם שם. היא מגשמת את החקים המגונים וגסים גם יחד. מגונים כשהיא גוזרת גזרת גירוש ממוסקבה על אנשי צבא יהודים שנפצעו במלחמת יפן עם רוסיה ושבאו לעיר זו להרפא בה; גסים — בראותנו שהסינט מעיין ברצינות אם זכות הישיבה מחוץ לתחום המושב תוכל לעבר מהורים לבנים בני שנה אחת. הוא מתעכב על תוצאות החק שיהפך לרועץ ללא־יהודים כליהודים עצמם ע"י זה שתברא בין הראשונים והאחרונים מלחמת־חיים נוראה לכלם, בשעה שהיהודים המפוזרים במזרח יביאו את חריצותם, שהיא יסוד=מטיב ומבריא בחיים הכלכליים, הנחוץ מאד ברוסיה הרחבה. חק זה נהפך לרועץ משום שהוא מכריח את היהודים לקנות בכסף מלא את זכות הישיבה מחוץ לתחום. אנו שומעים אצלנו תמיד שהאומנים היהודים מגלים פנים שלא כהלכה בחק, ושהם גרים במקומות שאין להם זכות הישיבה בהם. אולם אם חייבים הם לקנות את הזכות למען לא יהפך החק נגדם, באיזה בחינות=מוסריות נוכל לנחמם ממחשבתם בשעה שזכות זו נחוצה להם כנשמה לגוף? הממשלה גופה בראה את הכעור, את ההשחתה ואת הזיוף. אי־אפשר לנזף ביהודים ולשים בהם תהלה על שהם משלמים בכסף=מלא למען יתנהגו אתם כחק ועל שהם מוציאים את מיטב כספם למען יהיה החק לטובתם. בשביל פקידי הממשלה שלנו, כסף היהודים הוא תוספת על משכרתם".

שני מורשים מהימניים דברו נגד היהודים; הם לא יכלו להתנגד למקלאקוף אלא מצאו שיותר טוב לעורר שנאה=אכזרית נגד היהודים. המורשה מרקוב אמר על היהודים שהם „הגזע היותר משוקץ והיותר רע. כח היהודים הוא כח עצום, למעלה מכח אנוש, כח שאפילו הממשלה איננה יכולה כלום נגדו. היהודים הם כ"כ אדירים, כ"כ עשירים כ"כ בעלי השפעה במובן הכלכלי!" ומה ממנו יהלך אם דלות נוראה שוררת בתחום־המושב?

הנואם השני, לאומי, בא לידי מסקנא שצריך לעבד הקים שמטרתם תהיה לגרש בהמון את כל היהודים.

בשם הסיעה הלאמית אמר טשראסוף בטומאת־השפתים המיוחדה לו שהפתרון היחידי והטוב לשאלת=היהודים הוא להשמידם כלה. אני סובר — הוסיף הנואם — שכל הרדיפות והמצוקות של העם הזה הצפוף ודחוק בתחום מגבל וכל המעצורים שיפגש על דרך קיומו — יביאו סוף סוף את אפיסתו וכליונו שעליהם אני מביט כעל אידיאל".

אולם לשמחת=לבב, היו כל באי=כח האכרים, העובדים, הפועלים והשתפנים בדעה־אחת עם השקפות מקלאקוף. נואם הסיעה הסוציל־דמוקרטית אמר: „כלום לא משאת=שוא ומדוחים היא הדעה לדרש מממשלה שסלחה לפשע פריצים וליסטים שהשתתפו בפוגרומים הרוסים לבטל את תחום המושב? אין לעם היהודי שום תקוה מהדומה השלישית. היהודים חיבים להשתתף עם יתר קבוצות הלאומים הישונים שברוסיה, ולצאת יחד במלחמה גלויה נגד אויבם המשותף והיחידי: הממשלה הנכחית".

נואמים אחרים דברו כנגד. בראשונה הסכם לשלח את ההצעה לועדה של רוב מאתים ושמנה נגד מאה ושלשים ושמנה. אולם לאיזו ועדה? החלט

הצעותיו לפני אספת־המחוקקים.

ה„צר" דחה את הצעת השנויים ו„אחדות העם הרוסי" נשארה בתקפה.
ואם פוגרומים חדשים לא פרצו אמנם, הנה פעלות החברה לא פסקו, מושלים רבים נכנעו לפקודותיה, ומיניסטרים אחדים מלאו את רצונה.
כן, למשל, אסר מושל אודיסה את כל חברות הצדקה והחסד של היהודים ושר השכלת העם הכביד את חקי-הכניסה לבתי הספר העממיים לתלמידים היהודים.
גרושי היהודים הגרים מחוץ לתחום־המושב נתרבו מיום ליום ומצב היהודים הורע יותר ויותר.

עובדה חדשה ארעה בדומה השלישית:
אפן הבחירות לועידה השנית היה יותר מגבל מאשר לדומה הראשונה— אך בכ"ז היא היתה יותר חפשנית ולכן נתפרקה ביום 3 יוני שנת 1907.
הדומה השלישית נבחרה בתקף חק־בחירות המגביל את כח באי־כח הערים ומגדיל את באי־כח בעלי־האחזות והאכרים. הרוב היה איפוא בידי הממשלה.
על שלחן דומה זו עלתה הצעה מצד מאה וששים וששה צירים מארבע־מאות וארבעים ושנים המורשים שבה. לבטל את תחום המושב של היהודים. ביום 22\9 פברואר שנת 1911 התוכחו ברומה וכוח גדול על אדות הצעה זו ואז עמדו זה לעומת זה שני הכחות המתלבטים בשאלה זו המסכימים על ההצעה והמתנגדים לה.
מורשים רבים היו בעד בטול תחום־המושב. הנואם העיקרי בזה, המורשה מקלאקוף, חבר סיעת הקדיטים אמר שהממשלה מתנגדת לחובתה-היסודית, בגזלה מהיהודים את הזכיות שיש לכל הרוסים, משום שהראשונים והאחרונים נושאים יחד בעול חובות הממלכה. הנואם מבדיל באירוניה מרה נגד האנטישמיות בין מה שמותר לאיש לעשות ובין מה שלא מותר לממשלה לעשותו. „כל איש יוכל להתריע על אנטישמיותו רק ביחוסיו הפרטיים וההברתיים. אנשים מחוג זה רבים הם מאד. ישתדלו האנטישמים לבלי התקרב אל היהודים ביחסיהם הפרטיים והמסחריים בל יבואו אתם בשום מגע ומשא, לא יקבלו את האכרים היהודים בנפות הדרום ולא ישתמשו בהם בתור קומיסיונרים; יבראו אגודות וחברות להלחם נגד כח היהודים הכלכלי או התעשיתי. מותר להם לעשות הכל כי זוהי חובת כל אנטישמי אמתי. אפשר גם לעבור את גבולות היחסים הכלכליים. אפשר לא להביט על פסל אנטוקולסקי ולאטם את האזנים משמע זמרת רובינשטיין; זוהי זכות כל איש ואיש. אולם אם איש פרטי יוכל להיות אנטישמי אין רשות לממלכה להיות אנטישמית. הנואם אומר כי טובת האנטישמיים דורשת לעשות את ההבדל הזה, משום ששווין הזכיות יתן להם את הזכות המוסרית להיות אנטישמיים. אולם צריך להעמיד את האנטישמיות הממשלתית. לכן אני אומר שהאנטישמים שלנו צריכים להיות הראשונים לדרוש שינתן שוין זכיות ליהודים".
הוא מאשים את הממשלה בעון רמיה באסרה על היהודים את החפש היותר פשוט ללכת ולשוב, אחרי שנתנה חפש כזה לרוסים. הוא מאשימה בחלשה בזה שהיא רוצה להשמיד את היהודים ואיננה מרהיבה עז בנפשה לגרשם בסך; היא

החק נתחדשה פעמים רבות ותציק הרבה ליהודים בכדי להוציא מהם כסף בכח הזרוע".

חקי שנת 1882 לא הוקלו אלא בשנת 1903. בהקדמה נאמר: "למען הפסיק את זרם היהודים מערי התחום, הכינה מועצת השרים ביום 10 מאי שנת 1903 בהסכמת הקסר, רשימת מקומות בכפרי התחום שבהם נתנה ליהודים הזכות לגור. ועל שר־הפנים הוטל להרחיב בהסכמת חבריו את הרשימה הזאת. בהתאם להחלטה זו הוכנה ביום 9 דצמבר שנת 1903 וביום 11 נובמבר שנת 1905, רשימה חדשה שעל פיה עלה מספר הערים והכפרים שנועדו ליהודים למאתים ותשעים ואחד".

מכל הבחינות הללו מציעה מועצת השרים לפני הצר לאשר:

במקום החקים המגבילים את זכות־הישיבה ליהודים בכפרים ובכמה עיירות מתחום המושב — לתת לנתינים הרוסים בני דת משה את זכות ישיבת־קבע, ונסיעה בחפש גמור בערים ובכפרים של פלכי בסרביה, ויטבסק, וואהלין, גרודנא, יקטרינוסלב, קיוב, קובנא, מינסק, מוהילוב, פודוליה, פולטבה, טוריד, חירסון טשרניגוף ופולין הרוסית.

זו היתה הנטיה־היהודית של ההרצאה, שבטלה את האמצעי היותר מגנה והיותר מזיק של חקי מאי של שנת 1882. והנה אחרות:

זכות הישיבה מחוץ לתחום אינה נתנת לאנשים הדשים, אולם מי שיש לו איזה תאר שהוא־תאר זה פותח לפניו את שערי כל רוסיה, חוץ ממקומות אחדים. זכות זו נתנת גם לפועלים ובעלי־מלאכה, אחרי שנים אחדות אף אם אינם מתעסקים עוד במלאכתם.

זכיות פרטיות שנתנו לאב־משפחה בתנאים קבועים עפ"י החק, זוכה בהן הבן גם אשתו, בניו וצאצאיו הישרים, אחיו ואחיותיו הצעירים, אלמנתו בטרם תנשא לבעל אחר, צאצאיו הזכרים עד בגרותם או עדי השיגם תעודות מכלליות (לכל היותר בני כ"ב שנה) וגם צאצאיו הנקבות עד הנשאן לאיש.

הזכות להתעסק במסחר נתנת ליהודים כליתר הנתינים הרוסים בכל הערים והכפרים שבהם יש ליהודים הזכות לשבת ישיבת קבע או עראי.

גם בעניני נכסי דלא ניידי היו חדושים אחרים.

הצעה זו פוקדת לבטל את כל חקי־ההגבלה שישנם בנוגע להכירת נכסי דלא ניידי או הנהלתם והנהגתם; מרשה ליהודים לרכש נכסי דלא ניידי בכל המקומות שישיבת־קבע מותרת להם. אולם ההגבלה האוסרת על היהודים לכתב שטרי־חוזה בשמם לרכישת קרקעות מחוץ לכרכים — נשארה בתקפה. נטית חק זו אינה הלה על ערי־התחום הנזכרות בהחלטת ועד־השרים מיום 10 מאי ו 9 דצמבר שנת 1903, ומיום 11 נובמבר שנת 1905, שעל פיה יכולים היהודים לרכש ולהתנחל באחוזות בפלך שבו הם גרים".

בהצעה זו בטלו: הסעיף 395 מחק הצבא המחייב את ההורים לשלם קנס עבור בניהם שהשתמטו מעבודת הצבא, וגם הסעיף 530 המטיל קנס על העדה אם אחד מחבריה השתמט מעבודת הצבא.

לאחרונה מוזמן שר המישלחת לעיין יחד עם חבריו איך לבטל כל ההגבלות שישנן בנוגע לזכות ישיבת היהודים בפלכי דון, קובאן, וטוור ולהגיש את

ה„צר" ביום 11 יוני שנת 1891, נאסר על היהודים לרכוש ולהכר ולעבד ולנצל את הקרקעות הטובים לה־ישה אשר בפלך ויסטול. חק 18 יוני שנת 1892 שלל מהיהודים את הזכות לשבת ישיבת קבע או עראי בפלכי קובאן וטירר. חק 3 יולי של השנה ההיא הגביל ליהודים את הזכות להשתתף בתעשית הנפט. מאמר קסרי מיום 15 אוקטובר שנת 1892 אסר על היהודים שעבדו בצבא לגור בכרך מוסקובה ובכל הפלך ההוא. ביום 24 מאי שנת 1893, הוציאו את העיר ילטה מכלל תחום המושב. ביום 21 יולי שנת 1865 נתגשמה בפעל הגזרה המחייבת את היהודים לגור 50 ווירסטאות רחוק מהגבול— גם בנוגע ליהודים המוסמכים ובעלי-זכיות פרטיות. ביום 13 נובמבר שנת 1897 בטל הרשיון שנתן לסטודנטים היהודים לשמע שעורים במכללות הרפואה ולמרקחת במוסקבה העיר ובכל הפלך, והרשיון שנתן לצעירות היהודיות להתכונן בתור מילדות. ולמען הגביל את שלטונם המזיק של היהודים במסחר מוסקבה, החליטה מועצת-המיניסטרים החלטה מאשרת מטעם הקסר ביום 22 נובמבר שנת 1899, שעל פיה לא יוכלו הסוחרים היהודים מהגילדה הראשונה להכנס מכאן ואילך אל אגודות-הסוחרים אלא על פי רשיון פרטי משרדת־הכספים וידיעה מקדמת מנציב-הפלך במוסקבה. בשנת 1900 נאסר לרשם בספרי היחש הרשמיים את שמות היהודים שהשיגו תעודת אצילות המתנחלת מאב לבן. עפ"י חק יום 14 דצמבר של השנה ההיא הגבל מספר הלא-נוצרים וביניהם היהודים, שאפשר לקבל בהנהגות הצבוריות. הוד מלכותו, אחרי הסתכלו בהרצאות נציבי סמולנסק, ניזני־נובוגורוד ופסקוב בתקופת 1890 עד 1900, הואיל להביע את דעתו כי התפתחות החקלאות היהודית בפלכי רוסיה הפנימית איננה נאוה. לתכלית זו נתאשרה מטעם הקסר ביום 10 מאי שנת 1903, החלטת מועצת השרים האוסרת לעשות חוזה עם היהודים בכל הפלכים שאינם בתחום-המושב לתת להם נכסי דלא ניידי מחוץ לערים, או לקחת אפותיקאות על נכסים ממין זה".

בהקדמה זו הבלטה למדי הרעה שגרמו ליהודים הקים אלה ובפרט חקי שנת 1882. שם נאמר: „הרצאות הרשויות המקומיות הראו לדעת שהאסורים שחלו על היהודים בתקף חקי מאי שנת 1882, גרמו לקבוץ צפוף של היהודים בערי התחום ועי"ז דללו מקורות הפרנסה, שכר העבודה ירד מאד, ומלחמת־החיים בעולם הסוחרים ובעלי־המלאכה התגברה. תוצאות כל זה היו שהתנאים הכלכליים של ההלק היותר עני של התושבים היהודים נתדלדלו ונתרוששו, וככה נוצרה כתה של פועלים יהודים מרי־נפש שלא מצאו עבודה להחיות בה את נפשם הרעבה. בתחום-המושב שבו שרר מכבר מצב־רוח של משטמה למַמלכה, פתחו האנשים האלה גרעינים מהפכניים שאחת מתוצאותיהן היתה יצירת ההסתדרות-החשאית היהודית הידועה בשם „בונד" ושמעלליה הם: רציחות ופשעים־מדיניים".

ההרצאה איננה מביאה שום מופת לחזוק דברי הידיעה האחרונה הזו. ועוד רעה הבלטה בהקדמה זו והיא הפעלה המשחתה שחקים האלה פועלים על פקידי הממשלה שמשתמשים בהם לטובתם.

„הרעה שצמחה מזה גדלה עוד יותר על ידי זה שההנהגה פרשה פרושים שונים את החקים הנוגעים ליהודים, והבולשת שחובתה היא לגשם בפעל את

1) הדחת הפקידים הממלכתיים והצבאיים ממשרותיהם.
2) בטול מצב המלחמה.

שאלות אלו הטרידו הרבה את הממשלה, אך היא מצאה דרך לצאת מן המיצר וביום 8 יוליו. זאת אומרת יום אחד אחרי הגישת האנטרפלציה, פקדה לפרק את הדומה.

„אחדות העם הרוסי" יצאה מעטרת בנזר־הנצחון ושום מכשול לא הונח עוד על דרכה להוציא לפועל עוד פוגרום אחר.

מיום 26 עד 28 אוגוסט פרצו פרעות ביהודים בזידליץ. הקו האפיי שבפוגרום הזה הוא שלא היה צרך עוד בלהקות שודדים ורוצחים להתנפל על תושבים־בלי־הגנה. הבולשת ובפרט הצבא תחת פקדת קולוניל שהותר לו מאת הנציב לעשות כל מה שהוא חפץ — מלאו את התפקיד העגום הזה באמונה. ובמשך שני ימים רצופים הפכו את העיר לכבשן־איש ולנהרות־דם. ובתואנה שהם מחפשים את המהפכניים, השתערו על בתי היהודים, שללו, בזזו, שדדו, חללו את המקומות הקדושים, הכו ופצעו את היהודים ויהרגו מהם כארבעים נפש. מפקד המשטרה אמר בהרצאתו הרשמית כי קשה לו להאמין באכזריותו הפראית של הקולוניל שלא יכול לעשות כלום נגדו. הוא העיר ג"כ שביום השני היו כל אנשי־הצבא שכורים־מתים.

מה עשתה הממשלה? היא השתדלה לאסף פרטים. שר־השרים הגיד אמנם בדומה הראשונה שאין לו שמץ ידיעה מהכח המסותר שנתגלה ע"י הרצאת יועץ הממלכה מקורוף וע"י מנאם הנסיך אורוסוף. אולם ידע ידע את דבר הפוגרומים בביליסטוק ובסידליץ. כבוד רוסיה ושמה הטוב הטילו עליו חובה להשמיד את הכח־המסותר שנהל את חברת „אחדות העם הרוסי". אך לא היה לו הכח לבטלו. אפס מחשבה טובה עלתה בלבו להציל את היהודים ממכותיה ולתכלית זו המציא המצאה יפה, והיא לבטל קמעא קמעא את חקי־ההגבלות שישנם נגד היהודים ולתת להם שווּן זכיות מחלט.

זו היתה הצעת־החק שהוכנה במועצת המיניסטריום ושהגישה לאשור הקסר בחדש דצמבר שנת 1906.

להצעת־חק זו היה כעין מבוא שבו ספרו תולדות החקים המעיקים נגד היהודים ממחצית המאה הי"ח והלאה. בין כל החקים האלה רואים את כל החקים הזמניים של שר־הצבא איגנטיוב ואת כל החקים החדשים שמטרה אחת לכלם והיא לערער עד היסוד את היי היהודים השכליים, המוסריים והכלכליים.

והנה סדר הדברים כפי שנזכר בהקדמה זו:

„הוצאת החקים־הזמניים של 3 מאי שנת 1882 שעל פיהם נאסר על היהודים לקנות או לחכר נכסי דלא ניידי בכפרים אשר בתחום המושב, מצינת תאריך חשוב בתולדות השאלה היהודית משום שהיא כהתחלת חקי ההגבלות נגד היהודים שבאו אחריה. עפ"י חק 5 דצמבר שנת 1886 הגבל מספר התלמידים היהודים שאפשר לקבל במוסדות החנוך וההשכלה; חק 8 נובמבר שנת 1886 הגביל את מספר הפרקליטים היהודים. בראשית שנת 1890 הגבל מספרם גם בחברות מניות. עפ"י מאמר קסרי מיום 28 מרס שנת 1891 נאסר על האומנים היהודים להשתקע בפלך מוסקובה ועירותיו. עפ"י הרצאת מועצת הממלכה שנתאשרה ע"י

ימים רצופים נרצחו שמנים ושנים יהודים ונפצעו שבעים.

הדומה מלאה את ידי שנים מחברי׳ה לעשות מחקרה, והם הלכו לביליסטוק ויחקרו וישובו ויגישו לפני הדומה דין־וחשבון מכל מה שראו בעיניהם ושמעו באזניהם.

הם הודיעו בלי שום פקפוק שהפוגרום היה מוכן מראש. אך מי הכינהו ?
„בהסתכלנו במעשי מושל־הפלך—נאמר בהרצאת המורשים—אי־אפשר להסתיר
„ולכחד שנודע לו ע״י המשלחת היהודית שהתיצבה לפניו כי פרעות ביהודים
„היו עתידות להתחולל. משלחת זו נפא קראה לו גם בשם פקיד־הממשלה
„העליון „שירמיטוף״ שקבע את יום הפוגרום ותתחנן לפניו להדיח את שירמיטוף
„מכהונתו. אך הוא ענם שהאיש הזה הוא פקיד־נמרץ מאד ואולי הפקיד הכי־
„טוב שבין כל הפקידים שתחת פקדתו.

„ביום הפוגרום בא הנציב לביליסטוק, שהה זמן רב בתחנת־הרכבת, הלך
„לארמון הפוליציה ויעלם אח״כ פתאם. בעברו ברחובות העיר ראה בעיניו את
„גופות המתים והפצועים המשלכות כדמן על פני האדמה. בתחנת הרכבת ראה
„בעיניו את מעללי השודדים והרוצחים ששחטו את היהודים וישליכום על פסי־
„הברזל תחת גלגלי הרכבת והוא לא עשה כלום נגדם.

„צריך לציין גם את העובדה הזאת שהמיניסטר קבל עליו להפסיק את
„הפוגרום. ביום השני לחדש בבקר הבטיח את ההבטחה הזאת ובשעה החמשית
„בערב נרצח מספר גדול של יהודים. איזו פקודות פקד ע״ז ? האמנם היה
„איזה כח פרטי, נסתר ונעלם שאסר מלגשם בפעל את הפקודות הוזיריות ? אם
„נשפט למראה מעללי נציב־הפלך וחסר אמצעי־ההגנה אז בהכרח נבוא לידי
„החלטה שכזו.

„והבולשת־המקומית לא רק שלא אחזה בשום אמצעים רצינים בכדי
„לקדם את פני הרעה, אלא גם הפיצה ע״י סוכניה, שמועות־רעות נגד היהודים
„ותקח חלק אקטיבי בפרעות. היא היתה המפקדת על להקות הרוצחים בשעת
„הפרעות והיא היא שהסיתתם לערך מטבח ביהודים״.

האפשר להאשים יותר מזה את פקידי־הממשלה, הבולשת והצבא, בעון השתתפות בפרעות.

ועדת־החקירה הציעה לדרש מהדומה לעשות אינטרפלציה :

א) לשר הפנים : החושב הוא להעמיד למשפט את פחת ביליסטוק ואת פקידי הבולשת, הראשון בעון אי־עשותו כלום בשעת הפוגרום והאחרונים בעון השתתפותם בפרעות ?

ב) שר־המלחמה :

1) הידע שלפני הכרזת מצב־המלחמה בביליסטוק לקחו פקידי־הצבא את העיר תחת פקודתם וישללו עי״ז את השלטון מהפחה ?

2) הידע כי הצבאות שנקראו לביליסטוק עמדו תחת פקודת הבולשת ויורו על תושבים שקטים ושאננים ? היובאו הפושעים האלה בפלילים ?

„הועדה מעירה עוד שהתושבים יושבים בבהלה עצומה ע״י הכרזת מצב
„המצור וכי אי־אפשר לנהל את החקירה ודרישה אלא בשני תנאים :

מעל במת הדומה, כי כל המעללים הרעים שבהם האשמו פקידי-הממשלה קרו בימי מי שקדמהו, והוא, סטוליפין, אינו יודע כלום ממציאות דפוס בוזית-הפנים. הוא הגן על הבולישת ויצהיר שמסורה היא מלב ונפש לחובתה.

בתור תשובה על דברי המיניסטר הזה עמד הנסיך אורוסוף מי שהיה סגן מזכיר-המדינה בשרות-הפנים בימי ויטה, ויצהיר הצהרה שהטילה סער גדול בכל העולם הנאור. הוא אשר וקיים את הרצאת מקרוף ויאשים באפן מחלט את סיעת בית-המלכות המושלת ורודה על הממשלה והקסר.

הוא גלה את התכסיסים שבו היו משתמשים בימי הפוגרומים ואת הקנוניות שהיו נעשות בהכנת הפרעות על פי תבנית מוכנה ומסוימה. את החקירות הרשמיות-המדומות שהיו נעשות תמיד אחרי כל מחזות שד ורצח ותפישות אנשים שלא השתתפו מעולם בפרעות.

הוא דיק באיזה אפן היו נעשות המעשקות והשערוריות הללו: „אנשים „נאמנים, עפ"י רוב פקידי־הממשלה, היו מפיצים נגד היהודים אלפי כתבי-פלסתר „שבהם פנו בשם רגש-אהבת-המולדת, אל העם והצבא לעזר ברצח היהודים. „התערבות שר-הפנים לא הצליחה מעולם משום שהחיות-בצורות-אדם אלה „פורעי הפרעות ידעו שהפקודות-הוזריות היו כאין וכאפס לעומת הפקודות „הנשלחות מגבוה.

אחרי זה נתן פרטים מפרטים על עבודת בית־הדפוס הנסתר והנעלם לאמר: „בסתו של שנת 1905 נתכונן בפטרסבורג ברחוב פונטנקה מספר 16 „בית־דפוס בפנת רחוב מהלקת הפוליציה, שנקנה בהוצאות הוזה, זאת אומרת „מתקציב הממלכה. פקיד-המשטרה, קומיסרוף, לבוש בגדי אזרח עמד תמיד „בבית-דפוס זה, ובעזרת מיודעיו ואנשי־סודו היה מחבר מגשרים וכרוזים. סוד „הדפוס־הנסתר הזה, היה כ"כ כמוס ומעלליהם הרעים של מיסדיו היו כ"כ „לוטים בערפל—שמעטים מאד היו האנשים, לא רק במיניסטריום, כי אם גם „במחלקת הפוליציה, שידעו שמץ דבר מזה. הריצות ההסתדרות הזאת שהדפוס „שמש לה כלי־מבטא, הביאה את פריה, ובשעה שנשאל קומיסרוף ע"י איש „אחד שגלה את עקבות הענין, ענה: „יכולים אנו כבר לסדר לפי רצונך פוגרום „לעשרה אנשים או לעשרת-אלפים. איש". רבותי! הפסקה הזאת היא היסטורית. „יכול אני להוסיף כי יום הפוגרום לעשרת אלפי האיש נועד להיות ביום „16|3 פברואר, אולם לאשרנו הצלחנו לסכל את עצת הפורעים ולהפר את „מחשבתם".

ובכן, על פי עדות איש נכבד וחשוב שהיה סגן-מזכיר המדינה החלט ונתאשר לא רק שהבולשת השתתפה באפן־מוסרי בפוגרומים, אלא גם שהממשלה השתתפה באפן ישר בשערוריות־הנוראות ובפשעים־האיומים שהחרידו את העולם הנאור.

גלוי-הסודות האלה לא עצר בעד חברת אחדות-העם-ברוסיה, מלכת בדרך זו סללה לה, כי הרגיש הרגישה שהיא די חזקה לשחק לדומה ותערך פוגרום חדש בביליסטוק. עיר זו שבה היו יהודים ונוצרים בשלום ושלוה מקדם קדמתה, נהפכה ביום 1/14 יוני לבמת-מטבח ולהר שרפה ליהודים, ובמשך שני

שנת 1905, מספר 1054, 1061. הרצאות אלו נשלחו אל סגן=מנהל המשטרה של פלך יקטרינוסלב שבו נמצאים גליל אלכסנדרובסק ופבלוגראד, ומראות בעליל שטבח היה מוכן ליהודים; עפ"י יזמת ראש חיל הפרשים בורוגובסקי מתכוננת תעמולה נגד היהודים, ופקידי הבולשת שלהם הודיעו בזמן נכון, לא רק שלא אחזו באמצעים בכדי להפסיק את התעמולה, אלא גם אמצו את ידי ראש חיל הפרשים בוהוגיבסקי בתפקידו. אל ההרצאות הנזכרות הדביק ראש-חיל הפרשים בודוגיבסקי עוד ששה קולות=קורא ליטוגרפיים ושנים מדפסים ועל האחרונים טבוע חותם: „הסיעה הלאמית של 17 אוקטובר בעיר אלכסנדרובסק". בראש קולות הקורא המדפסים היה כתוב על הראשון: „לכל האנשים הרוסים האמתיים" ועל השני: „המסבים העם הרוסי על המהפכה והרפובליקה?" בכתבי-פלסתר הללו התאמצו להוכיח כי ידי היהודים הכינו את התנועה המהפכנית, ובסופם נאמר: „הלאה המחשבות השטניות והעקשות הללו! נתרחק נא מהיהודים ואחיהם ותלמידיהם הסוציאל-דמוקרטים והמהפכנים". בסוף קול הקורא שפרסמה קבוצת=הלוחמים באלכסנדרובסק ושפונה אל כל הרוסים האמתיים מזמינים את כלם בגלוי להכין מטבח למהפכנים וליהודים.

„מאגרת הסופר אובולנסקי למזכיר-הממלכה הרוכס ויטה, נודע להוד מעלתך כי התעמולה לפרע פרעות ביהודים שהוכנה ע"י „אחדות 17 אוקטובר של אלכ-סנדרובסק" — השיגה את מטרתה ויש ליראה מפני פרעות וטבח ביהודי אלכ-סנדרובסק ביום 19 פברואר. מעשים כאלו הנעשים ע"י פקידי הממשלה ויש בכחם להביא פרוד פנימי ולברא תנאים נוחים להתפתחות וקדמת התנועה המהפכנית — צריכים להעניש בתקף הסעיף 341 מחק-הענשים".

מפני כל העובדות הללו הגישו ארבעים ושבעה דיפוטטים מהדומה באספת יום 17 4 מאי, אנטרפלציה שזו תמציתה:

„מפרסים דוקומנטים רשמיים שונים נודע שמחלקת הבולשת של הממלכה השתתפה השתתפות ישרה בהסתת חלק אחד מהתושבים נגד רעהו, ותוצאות זה היו שהרבה אזרחים שקטים ושלוים נרצחו. מהרצאת יועץ הממלכה מקרוף שנתפרסמה ביום 5 פברואר ש"ז בגליון הס"ה של העתון „ריטס", יוצא שמחלקת הבולשת כוננה בית-דפוס פרטי ותדפיס בו מנשרים מהפכניים ותפזרם ותחלקם בין ההמון ותסיתהו לרצח את המשכילים ואת התושבים מבני דתות אחרות. בית-דפוס זה היה תחת הנהלתו התכופה של פקיד המשטרה „קומיסארוף". למרות המחקרה הרשמית לא רק שלא נאחזו שום אמצעים לעקר את הרעה משרשה אלא גם באו הפושעים על שכרם הטוב כדבעי.

מפני הסבות הללו ולרגלי מארעות-הדמים שארעו מחדש ב„בולוגדה, בקלייאזין וב„צריצין" שהם תוצאות מעללי פקידי=הממשלה, אנו דורשים מהדומה לשאל משר הפנים את השאלות הללו:

„הידע כבוד המיניסטר את העובדות המסופרות לעיל? באיזה אמצעים הוא הושב לאחז בכדי להעניש את הפושעים ומה יוכל לעשות למען לא יקרו עוד מעשים כאלה?"

ביום 21 | 8 יוני הצהיר ממלא-מקום הרוכס ויטה נשיא מועצת השרים סטוליפין

נגד היהודים.

אחרי המאורעות האחרונים ביום 21 פברואר (6 מרס) שנת 1606 הגישה לו משלחת־יהודית באת כח העדות היהודים תזכיר שבו האשימה גם את הממשלה בתור מסיעת בידי הפורעים. בממורנדום זה נאמר שהצירים היהודים מעינים זה ימים ושבועות באמצעים שעל ידם יהיה אפשר להקל קצת את דלותם ורישם של נגועי הפרעות שהפסידו ע"י הפוגרומים, במשך שעות אחדות, את כל מה שחסכו במשך דורות רבים. פרעות אלו לא היו תוצאות התנפלות־פתאמית מצד האספסוף, היות שהן פרצו בעת ובעונה אחת על נקודות שונות שבעיר. הפשעים נעשו בכל מקום ע"י קמץ אנשים חדלי־אישים. אם הממשלה רוצה באמת להגן על היהודים, עליה להודיע גלוי את רצונה זה, ואז יבוא הקץ לכל מעשי הרשע והנבלה שנעשו לפני עינם הפקוחה של פקידי הממשלה".

הדוכס ויטה הצהיר ששום מיניסטר ושום מושל פלך לא עזר בפרעות; שאמנם התנהגות אי אלה פקידים נמוכים יכלה לעורר חשד נגדם. אולם הפקידים העליונים מתנגדים נגוד גמור לכל מבוכה ומהומה, והקסר חושב שלכל נתיניו יש שויון גמור. ויטה ישאל אח"כ את חברי המשלחת מדוע יש בין היהודים הרבה מהפכנים. אך הם מחו במרץ נגד האשמה הזאת ויבטיחוהו שהיהודים חיים בכרכים ואין ביניהם מהפכנים יותר מהתושבים האחרים, וכי, באמת יש ליהודים סבות פרטיות להתאונן נגד ממשלה המציקה להם ונוגשת אותם זה יותר מחצי יובל שנים.

הדוכס ויטה לא יכול לכחד את הדברים האלה וישתדל רק להרגיע את היהודים, ויודה שאפילו אם ישנם בין היהודים הרבה אלפים מהפכנים אין מן הצדק לתקף את ששת מיליוני היהודים שבממלכה. הוא הבטיח למשלחת להגיש לפני מועצת השרים את התזכיר שהגיש לו, הרשה לה לתלגרם לו ישר בכל פעם שפחד פרעות ומבוכות ירחף על איזה עיר או איזה כפר וירגיעם שאחז יאחז באמצעים רצינים לבל תאנה כל רעה ליהודים. לויטה לא היה שום נמוק לשנא את היהודים. אולם היכול לעשות דבר מה לטובתם? מנדנד ע"י מלחמת־הסיעות שבממלכה ומאי־יכלתו לשנות את הנהגת הממשלה, נאלץ להניח את מקומו לאחר.

גם הדומה רצתה לשנות את המשטר הממשלתי. אולם הנסוגים־אחור תעבוה ויטילו עליה אימים, ו"אחדות העם הרוסי" נסתה להחרידה ותחליט להמית את אחד המורשים היותר משפיעים שבדומה, המורשה היהודי הרצנשטיין, ותפיק את זממה לפעל. אולם הדומה גלתה את הסתדרותה הנתעבה על ידי דוקומנטים רשמיים.

הדוקומנט הראשון היה הרצאה שנשלחה ביום 15/28 פברואר שנת 1906 אל שר־הפנים מצד יועץ הממלכה „מקרוף" מנהל המשרד הפרטי של הבולשת העובד במיניסטריום לעבודות פרטיות. בהרצאה זו נאמר:

„בהסתכלי בעניני המשרד הפרטי של מחלקת הבולשת שיש להם יחס עם ממשלת יקטרינוסלב, — מצאתי שתי הרצאות מיום 27 נובמבר ו 6 דצמבר

אם לא לרפא את כל היסורים, עכ"פ להקל קצת את הדלות הנוראה ששרדה בין היהודים לרגלי השד והבזה והתבערות והטבח.

אספות־מחאה וגלויי־דעת סואנים נאספו בכל קצוי־תבל להביע לנגועי־הפרעות את אהדתם ולהראות שעוד לא תם הרגש בקרב האנשים. ע"י אספות אלו הראה לדעת שיש קדמה ברעיונות ובסבלנות, ושיש רגשי צדק ואחוה שיהיו בעתיד היסוד־המשתף של האנושיות. בצרפת נתאספו לאספת־מחאה סואנת „החברה להגנה על זכיות אנוש", „החברה של ידידי העם הרוסי והעמים הנספחים אליו", ואספת מלומדים. באנגליה היו שני מיטינגים שבהם השתתפו „פני" הפוליטיקה והכהנים של הדתות השונות. בגרמניה — החברים הכי מפורסמים והשובים של הכהונות הקתולית והפרוטסטנטית. בשויצריה — באי־כח כל הערים היותר חשובות ועתונות כל הסיעות השונות והמכללה של ב"ן. באיטליה — קבוצת מחוקקים ומורשי־עם. בתורקיה — השלטן בכבודו ובעצמו. באמריקה — היו אספות־מחאה כמעט בכל הכרכים הגדולים, בניויורק קונגרס באי־כח הכנסיות השונות שבמדינות המאוחדות בשם שמנה־עשר מליון חברים; אספת מאה וששים כמרים בתוך בית־התפלה הגדול שבעיר. בואשינגטון — נשיא המדינות המאוחדות וסגנו. בקנדה — שר־השרים בלוית מורשי־העם וכמרי כל הדתות השונות. ברוסיה נתקבלה ברצון הצהרת הקונגרס של באי־כח הזמסטבות והעירויות שבה נאמר „שנחוץ מאד לתת ליהודים שחרור שלם ולבטל איפוא את כל החקים, והצירקולרים וההעקות שעמדו להם עד כה לשטן על דרך זכיותיהם. ע"י המארעות האחרונים נעשתה התגשמות התקונים הללו כמעשה־מדיני מהיר מעשיי ונחוץ. במרץ כזה הצהיר קונגרס כל אכרי רוסיה שנתאסף במוסקובה לאמר: „היהודים הם בני אדם כמונו. מדי יום ביומו אנו רואים ביניהם לוחמים עזי־נפש היודעים להרף את נפשם ולמות מות גבורים על שדה החרות והדרור ממש כיתר האזרחים הרוסים. כמה פועלים יהודים כבר נפלו חלל במערכה זו? גם ליהודים יש הזכות ליהנות מאור החפש והקדמה. גם להם יש הזכות לחיות ולפעל". הארכיבישוף שפנה בבקשה אל המטרופוליט של פטרסבורג להשתתף אתו בפעולה שתשים קץ וסוף לכל מעשי הזועה, קבל תשובה כי תורות הכנסת מצוות עליו לאהב ולכבד את כל הברואים בצלם־האדם יהיו מי שיהיו, נוצרים או יהודים".

אחדות כזו נראתה גם בנוגע לעזרת נגועי־הפרעות. חברת כי"ח הנאמנת לאמתה ולמסרותיה פרסמה קול קורא לטובתם. גשם־נדבות החל להנתך מכל כנפות הארץ, מאירפה, מאמריקה, מהכרכים, מהעירות ממוסדות צדקה וחסד, מנדיבים פרטיים מכל הדתות ומכל המצבים, מרבי המלוכה, מהכהנים ומהעם. גם המהגרים הרוסים שבאמריקה לקחו חלק גדול וחשוב בתנועת־העזרה הזאת וככה נוסדה הסתדרות איתנה והזקה בעלת שני מרכזים אחד בלונדון ואחד בפטרסבורג שנתנה לחם, בגדים, ומחסה לכל האמללים שנשארו בעירם ובחסר־כל ובלי עתיד בטוח וגם לפצועים שנשארו בעלי־מומים מבלי יכלת לעבד.

הרוזן ויטה היה אז שר השרים ברוסיה. אחר חתימת השלום עם יפן נסע נסיעה ארוכה באמריקה ואירפה ובשיחות־הפרטיות שהיו לו עם יהודים משפיעים גדולים בניויורק ופריז הצהיר שהוא מסכים לבטל את כל חקי ההגבלות שישנם

בפולמוס־דברים גרידא בעתונות אלא הכינה להם מטבח חדש.

בראשית שנת 1904, יסדה חברה בשם „אחדות העם הרוסי" או פשוט „המאה השחורה" או „הרוסים האמתיים", שמטרתה היתה להגן על האוטוקרטיה והארטודוקסיה ולהלחם בכל האמצעים נגד הסיעות העוינות את הממשלה. בין חברי אגודה זו נמנו, פקידי-צבא, נושאי משרות בממשלה ופקידי הבולישת, ורוב חבריה היו מבין ההמון הגס, והכתות הנסוכות שבעם, בערים ובכרכים. כל מין תפקיד מכער וגם היה אפשר להטילו עליה. הקיסר נטה אהדה רבה לאגדה זו.

פעולת להקית בני-הבליעל האלה נכרה עם פרסום מנישר יום 30 אוקטובר שעל פיו הבטחו לעם הרוסי כל התקונים שדרש. כפקודה=חשאית נפוצה בסוד בכל המדינה: צריך להרג את כל היהודים בכדי להציל את הממלכה מהאוטוקרטיה על פי פקודה מגבוה, השתערו להקות שודדים ופוליצים מתחפשים על יותר ממאתים ערים וכפרים שתושביהם יהודים, וקרב-חזק התלקח בינהם- במקומות שבהם יכלו היהודים לסדר הגנה-עצמית מצאו השודדים בפניהם התנגדות נמרצה ומיואשת. אולם כמעט בכל מקום, בא הצבא, שבראשונה העלים עין מההתנפלויות וישתתף עם הרוצחים והפורעים ויעזר בטבח היהודים. ומה יכלו עשות האחרונים באקדחיהם הפשוטים ובמקלותיהם לעומת צבא עצום וערוך למלחמה בכלי־זין מישוכללים וערוכים עפ"י המלה האחרונה של המדע? במאה ערים וכפרים בערך נגר דם היהודים כמים, ואחרי הרצח באו הגזלות, הגנבות, ההתנפלות, הבזה והתבערה. במשך ימים רבים פרסמו עתוני כל התבל מאמרים נוראים ותאורים איומים על הטבח שרק לשמעו תצלנה האזנים. הטבח הנורא הזה נמשך ימים רבים באודיסה, בקיוב, בקישינוב וביקטרינוסלב ואלפי יהודים נפלו חללים כזבובים. הסטודנטים ולפעמים גם הפועלים, הגינו על היהודים והדבר הזה שמש לפקידי הצבא ולמושל-המלך תואנה להתערב ולשלח נגד היהודים את הצבא שתחת רשותם.

ובכל עיר ועיר שדבר הפרעות האיומות האלה הגיע לא רצו בתחלה להאמין באמתותם, מישום שזכר הפרעות בקישינוב לא נמחה עוד כליל, ואיש לא יכול להאמין כי יש בכח אנוש לעשות מעשים יותר נוראים ממעשי קישינוב. אפשר היה אמנם להאמין שישנן חברות הרשעות של פריצים ושודדים ורוצחים נעזרות על ידי מושלי־המלך או פקידי־הממשלה, אולם איך אפשר להאמין שבהרבה כרכים וערים וכפרים יכלו להתחדש באפן־שטתי כל מחזות־הזועה של קישינוב? קשה, קשה מאד היה להאמין בזה אך העובדות היו קימות ומאושרות.

מה לעשות? להגיש קובלנות לממשלה שלא אבתה אף לקבל את אגרות אנגליה ואמריקה לטובת היהודים? דעת הקהל לא יכלה בכ"ז לישים לפיה מחסם ולאטם אזנה מישמע את נאקת השדודים. ודעת=קהל זו בהפצה לנקם את נקמת האנושיות שנפצעה פצע גדול ע"י הופעות פראיות כאלו, התבטאה בכ"כ חריפות שאפילו הממשלה הכי אוטוקרטית לא יכלה לעמד בפניה זמן=רב. ולא זה הכל: צעקת־חמלה לנגועי הפרעות התפרצה מכל עבר ופנה בעולם הנאור והולידה התאמצות גדולה ועל ידי הנדבות הרבות שנקבצו היה אפשר

ועפ"י הפצרות הדוכס „ויטה" שחתם את ברית־השלום עם יפן ויתמנה לישר־הפנים— הסכים הקסר להכריז במנשר חגיגי את עיקרי ממלכה קונסטיטוציונלית. במנשר זה נאמר: „אנו מטילים על הממשלה את החובה למלאת את רצוננו החזק באפן כזה:

„א) אנו נותנים לעמנו את היסודות המוצקים של החפש־המדיני המיוסד על החפש־האישי, ועל חפש המצפון והמחשבה ועל חפש הדבור ואספות וההתאגדות;

ב) מבלי להפסיק את הבחירות לדומת־הממלכה שפקד לעשותן לפנים, אנו קוראים את כל כתות התושבים שהיו עד עתה משוללים זכות הבחירה — להשתתף בבחירות הדומה עד כמה שמרשה קצר־הזמן שנשאר עד פתיחתה.

ג) אנו גוזרים בתור כלל גדול, ששום חק לא יוכל להתגשם בפעל אלא אם תבא עליו הסכמת דומת-הממלכה. אנו מבטיחים וערבים לבחירי־העם שתהיה להם היכלת להשגיח באמת כי כל פקידי הממשלה ימלאו את תפקידם באמונה וכחק.

אחרי זה נתפרסם ביום 11 דצמבר מנשר שבו הרחיבו את זכיות הבוחרים, וביום 20 פברואר שנת 1906 נתפרסם כרוז שבו הודיעו שהדומה תהיה אספה-מחוקקת. ביום 23 לאבריל שנת 1906 פרסמו סוף סוף, את „החקים היסודיים" של התורה הקונסטיטוציונלית של ממלכת רוסיה.

שטת הבחירות להאספה הלאמית היתה די חפשית ולכן נבחרו הרבה הפשנים וביניהם הרבה יהודים.

הדומה נתאספה בארמון החרף אשר בפטרסבורג ביום 27 אבריל. על מנאם הכסא, ענתה הדומה בהצהרה רבת-ערך שזו תמציתה:

„הדומה משכנעת השתכנעות מחלטה כי החפש והסדרים המיוסדים על „החק לא יוכלו להיות בטוחים לנצח אלא אם יתקבל העיקר הכללי של שויון-„הזכיות לכל האזרחים מבלי הבדל דת וגזע. להכלית זו תעבד הדומה חק שעל „פיו יכר שויון הזכיות לכל האזרחים, וכל ההגבלות והזכיות התלויות בתנאי-„האיש, וגזעו ודתו — תבוטלנה לגמרה".

וכמו המהפכה הצרפתית בשעתה, כן גם עתה הכריזה הדומה שויון זכיות גמור לכל האזרחים, מבלי הבדל דת וגזע. זה היה שחרורם השלם של היהודים שכל כך קוו לו, ושכ"כ הבטיחוהו להם, אך שלא יצא לפעל.

עיני הריאקציה היו פקוחות. היא לא נתנה לנפשה מנוח, ותעש את כל אשר לאל ידה למנוע את שחרור היהודים. עבד עבדה במרץ לעורר את חמת העם נגדם וליחס להם את כל האסונות שבאו כחתף על רוסיה בסבת המלחמה. עתוניה התריעו שכל השוד והפיד באו מהיהודים ומבגידתם במולדת. כלום לא ידעו המה שישקר בפיהם? היהודים נלחמו בחרף-נפש ממש ובגבורה נפלאה בשורה אחת עם צבאות רוסיה ורבים מהם נפלו חללים על שדה קטל. אולם למרות התמסרותם למולדת עוד הוסיפו לגבב עליהם שטנות על גבי עלילות ויאשימום שהם קושרים ומניעים את גלגלי התנועה הפוליטית ברוסיה. הריאקציה לא יכלה לסלח להם את עון דבקותם בדמוקרטיה ומשנאתה העזה להם לא הסתפקה

הממשלה ומוסדות־ההנהגה שעליהם הוטל להוציא לפעל את החקים בנוגע ליהודים שבממלכה,— הבליט למדי את הפגעים והקלקולים הרבים שבחקים האלה. פה אנו רומזים, בפרט, על אי־אלו הגבלות שאינן מתאימות עוד כלל וכלל לתנאי החיים ההוים, וגם לחקים אחרים שאין כונתם מובנת כל צרכה וגם ההבדל הרב השורר בין החקים החדשים ובין אלה שהברו לפני זמן רב. כל זה גרם לאי־הבנה ולמעצורים בהבנת החקים כדבעי איך ועל מי נאמרו. לפיכך ראינו לנכון להתחיל בהבאת תקונים ושנויים בכל החקים על אדות זכיות הישיבה, על המסחר ועל התעשיה של היהודים הרוסים והזרים בכל רוסיה. אין אנו מתקנים בקיצוניות נפרזה את החקים בנוגע ליהודים, אלא משכללים אותם להאירם מכל צדדיהם. כל החקים בכלל המשתמים לתרי אנפי ושאפשר לפקפק במובנם, צריכים להבטל".

הסינט רצה אז להמתיק עד כמה שאפשר את החקים האלה.

פלהווה דבר עם באי כח היהדות בשפה יותר ברורה בנוגע לתיקונים האלה, אולם פתאם, בחדש יולי 1904 פגעה בו יד נעלמה ותשים קץ לחייו, ותכרת מארץ זכרו.

שנויים־מדיניים היו עתידים להתהוות אז. תושבי רוסיה התאוננו מרה, ובהיותם עיפים ויגעים מתלאות המלחמה ומהאסונות שבאו כחתף עליהם הטילו את כל האשמה על המשטר האוטוקרטי. מכל עבר ופנה נאספו אספות וקונגרסים דרשו במרץ תקונים וסדור הממלכה ובטול הפריבילגיות וההגבלות. ה„זמסטבות", כלומר מועצות הגלילים והפלכים, נאספו בפטרסבורג ביום 6 נובמבר שנת 1904. ויהיו כעין אספה־לאומית של באי־כח העם; ממלא־מקום פלהווה, סביטופולסק־מירסקי, לא אסר עלידם להתאסף כי הוא היה איש בעל רוח חפשי ומחנן בהבנה־פוליטית שהראתה לו את נחיצות שנוי המשטר.

אספה זו דרשה להנהיג ברוסיה ממלכה קונסטיטוציונלית עם פרלמנט בבחירות חפשיות והפש־אישי. אחרי פקפוקים רבים ואחרי המניפסט של יום 25 דצמבר שנת 1904, שעל פיו נתנו תקונים לטובת האכרים, הפועלים והזמסטבות; אחרי האספה־העממית שנתאספה ביום 22 ינואר בכדי להגיש בשקט ושלוה אגרת לקסר, ושנגמרה ברצח הדוכס־הגדול סרגיי במוסקבה ביום 17 פברואר— חתם הקסר ביום הראשון למרס שנת 1905 על מניפסט שבו הודיע גלוי את החלטתו .לצות על העם לבחר אנשים חכמים ונבונים וראויים שהעם יתן בהם אמון בכדי לעבד תכנית חקים".

זה לא היה הפרלמנט המקוה, אלא סוד־יועצים.

במשך הקיץ של שנת 1905 עבדה המועצה בהכנת חקים חדשים. סערת־הרוחות והתסיסה בקרב העם גדלה; דרישות הזמסטבות נהיו יותר חזקות וקשות; בתי־הספר העליונים והמכללות נספחו אל דגל התנועה־החפשית. כל ההנחות שנתנה הממשלה למהפכנים לא השביעו את רצונם וימצאון לבלתי־מספיקות. הם דרשו קונסטיטוציה־דמוקרטית באמת. ולמען השקיט את סערת־הרוחות ואת העם התוסס ולמלא את דרישות המכללות, והזמסטבות, ובכדי לקדם את פני הרעה הגדולה שנשקפה למדינה ע"י שביתה־כללית של כל הפועלים,

נקל להבין את המסקנא שצריך להוציא מדרשה זו: „לא לנו להגן עליכם; אנו צריכים להגן על עצמנו מפניכם".

כלום, המשפט היה יותר טוב ממושל־הפלך? היו אמנם נאשמים, וכתבי אשמה אולם איזו כתבי־אשמה ואי־אלה נאשמים? כמו בקישינוב כן גם בהומל לא העמידו את ראשי מסדרי הפוגרום. על ספסל הנאשמים הושיבו מספר מסויים של פועלים ושל סוכנים-אדוקים. ומה שיותר מפליא הוא שבארבעים יהודים נאשמו בתור מחוללי הפרעות.

בירור המשפט התאים לכתבי האשמה. ונשיא-המשפט רצה לחלץ את כל האחריות מעל הפושעים האמתיים. אפס הוא לא יכול למנע את קומיסר הבולשת בהומל ואת נשיא הגליל מלסתר את דברי האשמה ולהודיע את התנהגותה המוזרה של הבולשת והצבא שעמדו מרחוק בחבוק-ידים ולנגד עיניהם נעשו מעשי ההרס והרצח והשלל ממש כמו בקישינוב. נגועי הפרעות באו בעצמם ויעידו שהנוצרים נמלכו יחד לפני התחלת הפרעות ומזמן רב היו פועלי מסלת-הברזל והאכרים מודיעים להם שרם מכינים עבורם קבר ב„קישינוב". זה חדשים רבים חיו היהודים בצרות נפש תמידיות ויחשבו את עצמם כנדונים למיתה המחכים בכל שעה ובכל רגע למות.

נשיא בית דין אסר על הפרקליטים לשאל שאלות ביחוד בנוגע למחוללי הפרעות האמתיים, למעשי הרשות-המקומית והצבא. היו ימים שבהם התנגד למגיני הנאשמים היהודים התנגדות כ"כ גדולה — עד שהכרחו להצהיר בפירוש שאינם יכולים למלאת זמן רב את תפקידם ויצאו להלוטין מאולם המשפט. האמת נראתה אמנם אך אי־אפשר היה להגיה עליה אור בהיר.

ואיך לא לגור מפרעות אם השודדים והרוצחים ועוזריהם מצאו חן בעיני פקידי הרשות?

המלחמה הרוסית-יפנית שפרצה ברוסיה בשנת 1904 ותמשך כשמנה-עשר חדש העמידה בנסיון-מכאיב את כל תושבי רוסיה, ותהי להועץ ליהודים בפרט. המסחר שבת ומשבר כללי נורא שרר בארץ ופרעות נפרעו ביהודים בהרבה ערים: באלכסנדריה, בוורשא, בסמולנסק, במוהיליב, בסמילה, בקיבנה, בסוסנוביצי, בפרצוב באוסטרוביייץ, ועוד.

משטר החרדה שהכביד את אכפו על היהודים נמשך כל ימי חיי פלהווה. האמנם תם עם מיתתו?

את המשטר הזה הנהיג פלהווה עוד בהיותו שר המשטרה בשנות 1881 ו 1882, ובעלותו על כסא הוזרה המשיכהו כצרך ממשלתי שאי־אפשר להפטר ממנו. למשטר אריסטוקרטי יש גם הצורה השנית של המטבע המסתרת זמן רב. אולם פלהווה היה די פקח וחריף ויבין שהוא מזיק הרבה למדינתו בעשותו רעה ליהודים שנגדם לא היו לו שום משפטים-קדומים ויחשבם לאלמנט יקר של חריצות כלכלית. הוא ירא גם מפני גלויי-הדעת של דעת־הקהל ברוסיה ובעולם הנאור.

ותאנה זו הובלטה במכתב-חוזר ששלח ביום 11 אוגוסט שנת 1903 אל מושלי־הפלך, ושבו היה כתוב לאמר: „נסיון של שנים רבות שנסו פקידי

המשפט החל להתברר בנובמבר ודצמבר שנת 1903. ויהי כעין משפט התולי, משום שלמרות דרישת הפרקליטים, מיאן בית-הדין לגבות עדות מראש-המשטרה ברון ליונטאל, מנציב ראאבין, מהסטודנט מאלי שמלא תפקיד חשוב בתור מפקד השודדים, ומיתר מסדרי הפוגרום שעונם נראה בעליל ע"י העדויות שנגבו לפני שער השופטים.

משלשים ותשעה נאשמים, זכתה מועצת השופטים, ביום 18 דצמבר, שנים עשר איש וחרצה משפט על שנים ועשרים. שני אשמים נדונו אחד לשבע ואחד לחמש שנות עבודת-פרך, עשרים ושנים אחרים נדונו למאסר משנה לשנתים והאחרון לששה חדשים מאסר.

האפשר איפוא להתפלא על הרחמים שהראו בדין למרבית הנאשמים שסברו שבריצחם נפש יהודי הם נכנעים לפקודות מגבוה?

בראות היהודים שחייהם מסורים בידי הממשלה החליטו להגן על נפשם ויהלו להסתדר בהרבה ערים. אולם הוזיר אסר מיד את ההסתדרויות הללו, ותוצאות האסור הזה לא אחרו להראות.

ביום 1 ספטמבר שנת 1903, ראו יהודי הומל אשר בפלך מוהילוב כי רעה רבה נשקפת להם מצד פורעים נוצרים, ויחליטו להסתדר ולעמד על נפשם; אולם מיד באה הבולשת והצבא מזוינים ויורו עליהם ופורעי הפרעות יכלו ע"ז לשלל ולבז ולהרס את בתיהם. שבעה יהודים הומתו ומהם חמשה בכדורי הצבא.

היהודים התיצבו לפני נציב הפלך הגנרל קלינגנברג, להגיש לפניו את תעצומותיהם ויחשבו למצוא מחסה אצלו, אולם תקותם נכזבה מיד כי המושל הבליט מיד לפניהם את רגשי המשטמה והבוז שהוא רוחש ליהודים. בשטן-יהיר הגיד להם כי על עצמם תלונותיהם ולא על הממשלה. לפני עשרים שנה— אמר הוא—היו הפרעות תוצאות הרדיפות שרדפו היהודים את הנוצרים. אולם כעת אין הדבר כך. כעת היהודים הם מנהלי התנועות נגד הממשלה. כל חברי ה„בונד" וכל חברי הדמוקרטיה השתפנית הם יהודים. אמנם יש בין הסיעות הללו גם לא-יהודים, אולם האנשים האלה צריכים להחשב כמוסתים אחרי שהמסיתים הם היהודים".

ואחרי יסרו אותם קשות על חוצפתם, על מרים, ועל שאינם מכבדים את פקידי הרשות, החל לדבר דברי ילדות מגוחכים המראים את חצפתו האכזרית. לפני זמן מה — אמר המושל — דחף איש רוכב על אפנים, את אשתי: מי היה? יהודי. תלמידת גמנסיה בהרימה את מעילה פגעה בידה את אשתי. אשתי שאלתה מדוע אינה דורשת סליחה והיא ענתה: „לא רציתי". ומי היא גם זאת? יהודית".

אין לך דבר יותר נורא מהלעג הזה כשהוא מעורב עם אשמות כוזבות ומסכנות. ועוד יותר נורא מזה היא האשמה שמאשימים את היהודים שהם אינם מחנכים כרצוי את בניהם ואינם מגלים את מעשיהם לממשלה. ומי יכול להתנגד למושל באומרו שהעם שאינו רוצה למרד במלכו היא הוא ההופך את פניו נגד היהודים וכי הללו הם המזוינים יורים על הצבא העומד הכן להגן על העם?

„להסכים לכל שקר וכזב אם רק יכול הוא להבטיח להם את שלותם. כלם הם המון אנשים מחסרי־גון, בלי יכלת ובלי זכיות שאין להם לא הכרת־נפש ולא רגש־הישר ולא בשת פנים ולא טהר־לב למרות חיצוניותם ההגונה.

„חברתנו־הנאורה לא תוכל לרחוץ בנקיון כפיה מכל המארעות המחפירים והמבישים שארעו בקישינוב. עונה חמור כעון הפושעים והנואפים. חטאה גדול מנשוא לא רק משום שלא הגינה על המומתים ותשקיף בענג על הרוצחים, אלא גם ובפרט משום שבמשך שנים רבות השחתה על ידי אויבי־האנושיות שזה שנים רבות רכשו להם את יקר השליטים ויצדיקו את הרשע וירשיעו את הצדיק.

ואחרי הזכירו שמות פרטיים, הוסיף:

„אלה המה מחוללי הפרעות האמתיים בקישינוב המשאירים את שמנו לחרפת עולם ולדראון נצח.

„על כל השמות המגונים שבהם נתכנו האנשים הנבזים האלה מאז ומעולם צריך להוסיף להם גם את הכנוי הראוי של „רוצחים ושודדים".

בסוף דבריו מזמין גורקי את החברה־הרוסית לבוא לעזרת היהודים שמצבם נהרס ולעזרת יתומי חללי הפרעות, שהם בני אותה האומה שנתנה לתבל כמה וכמה אנשים גדולים באמת ואשר למרות מצבה הנורא והרדיפות והמצוקות שהיו מנת חלקה מימים ימימה, עוד היא מוסיפה לתת לנו מורים גדולים של אמת ויופי.

אספה גדולה של הוגי מחשבה וסופרים רוסים גדולים שנתאספו תחת נשיאות הפרופיסור אנינסקי, קבלה בסדר־היום החלטה שנמסרה „לועד הנדבות לטובת נגועי הפרעות בקישינב" ושבה הביעו את „רגשי תנחומותיהם החמים לקרבנות הפרעות ולכל היהודים משוללי זכיות, ורגשי הבוז שהיא רוחשת לכל רודפי היהודים שאתם משתתפים, לצערם, עתונים אחדים מהעתונות הרוסית".

והנה, אעפ"י שהממשלה הרוסית מיאנה להסכים לשום התערבות מבחוץ — בכ"ז הודיעה לנשיא הרפובליקה של המדינות המאחדות את דעתה ועל סמך זה, אמר הנשיא: „בשמחה רבה אנו רואים שהממשלה־הרוסית משתתפת עם העם האמריקני ברגשי־הבוז שהוא רוחש למחוללי הפרעות וכבר אחזו באמצעים חמורים לבל יתחדשו שוב מארעות שכאלה. הממשלה הרוסית מרשיעה את מחוללי הפרעות כמו שממשלתנו מרשיעה את כל המעשים הרעים שקרו אצלנו ושאינם מציינים לא את ממשלתנו ולא את עמנו. ציר רוסיה בעצמו בקרני ויודיעני שנציב קישינוב הודח ממשרתו ושליש או ארבע מאות איש שהשתתפו בפרעות נתפשו ויענשו בכל חמר הדין".

ומה קרה אח"כ? חקירה־משפטית החלה אמנם והרבה אנשים נכלאו אך מיד שוחררו. השופטים שעליהם הוטל ענין החקירה לא העמידו לדין את הפושעים האמתיים אלא האשימו עשרות עניים הדלי אישים, וגלמי אדם שהיו כחמר ביד היוצר בידי הפושעים האמתיים. כל התבל ידע את אלה וגם קראו להם בשם, אולם משום שמאסרם היה יכול לגלות הרבה סודות שיכלו לנבל את שם פקידי ממשלה גבוהים שהיו הרוח־החיה באפני־התנועה והנפש־הפועלת בקשר הזה — לא הוזכר שמם בין הנאשמים.

„תוצאה למען הביע את אמתית אמ־תן הרסטורית של המדינות המאהדות שעל „פיה כל איש צריך להשפט עפ״י מעלותיו מבלי להביט אל דתו, אל גזעו ואל „מוצאו״.

הממשלה הרוסית הודיעה לוזית ווישינגטון שלא תקבל את האגרת האמריקנית ולא תעיין בה. ועפ״י חפץ נשיא הקהליה רוזבילט נגנזה בגנזי שדרת הענינים־החיצונים לזכרון. המיניסטר הא״, קבל את הפטיציה „כדבר יקר שנוסף בגנזי הממלכה, והיה תהיה קדושה ונעצרה בין אוצרות הוזרה הזאת״.

אל התנועה הרחבה של דעת־הקהל בארפה ואמריקה נוספו גם נדבות עצומות לטובת נגועי־הפרעות. העולם הראה לדעת כי יודע הוא לבוא לעזרת האמללים בעת צרתם. קול הקורא שפרסמה חברת כ״ח ליהודי אירפה ואמריקה עשה את פעלתו וועד העזרה שנוסד בקישיניב יכול להמציא עזרה וסעד אל משפחות חללי־הפרעות, ועבודה להולכי־בטל. הוא אסף את היתומים העזובים, הבטיח להם עתיד טוב וימציא עזרה־חמרית לפועלים, לחנונים ולסוחרים שנשארו בעירם ובחסר כל.

ואולם, אם רוסית הרשמית מיאנה להטות אזן־קשבת לכל התנועה הכבירה שהתחוללה בחוץ לטובת היהודים — הנה האומה הרוסית השתתפה באסונם ואבלם. דעת הקהל הרוסית והעתונות התבטאו במרץ נגד הפרעות, ויתקפו קשה את הממשלה וראשיה ואת כל אלה שרסן ההנהגה בידם. הסופרים הכי חשובים ומפרסמים תקפו את הממשלה באמץ לב כ״כ גדול שכמוהו לא נראה במדינה עריצית כרוסיה. והנה לדוגמא תמצית מכתב טולסטוי ע״א מארעות קישינוב:

„מהידיעות הראשונות שנתפרסמו בעתונים, ועוד טרם ידעתי את כל הפרטים „האיומים והנוראים שנודעו אח״כ, הבינותי את כל הזועה שבמארעות אלו והרגשתי „רגש־מעיק של חמלה לחללי־הפרעות הנקיים שסבלו מאכזריות האספסוף הפראית „ורגש של תמהון למראה בהמיות האנשים האלה אשר בשם נוצרים יכנו. „נפשי בוחלת באנשים הנוצרים האלה כביכול ששסו את ההמון וישתתפו בפעלותיו, „ויותר מכל אני מביע רגשי־בוז להפושע הכי גדול שבכלם, היא ממשלתנו וכת־„הכמרים המסכלת ומטפשת את לב העם ומטביעתהו ביון האדיקות, ויחד אתה „לכל להקת הטשינובניקים החמסנים והרצחנים. השערוריה של קישיניב אינה „אלא תוצאת תעמולת השקר והאלמות שהממשלה ברוסיה מחזיקה בהם בכל כך „מרץ. התנהגות הממשלה במארעות אלו היא מופת הותך חדש של אנכיות גסה שאינה נרתעת לפני שום אכזריות בשעה שצריך לעצר בעד תנועה הנראית „בעיניה כמסכנת, ושל אדישות מחלטה (דומה לאדישות הממשלה החמידית בשעת הפרעות בארמנים) למראה מעשי־אכזריות איומים, אם רק אינם נוגעים בעניניה.״

גם גורקי לא היה פחות נמרץ במחאתו. הוא תקף את החברה הנאורה ויכנה בשם „ההמון הגס הנאור״, ויאמר:

„האנשים האלה הם המון עבדים־נרצעים, משוללי רגש כבוד ונעדרים ידיעה „על אדות זכיותיהם, מוכנים בכל שעה לעבד את הכה בזחילה ובהתרפסות נוטים

כאלה של קישינוב ועוד יותר קשה היה להניח שהרשות=המקומית עזרתם עזרה= ממשית להפיק את זממיהם ופשעיהם. דעת הקהל בכל עבר ופנה התבטאה ברגשי אהדה רבה לחללי=הפרעות ותביע את רגשי הבוז שלה להפושעים ולמסייעיהם.

כל הרגשות הללו מצאו בטוים בצרפת באספות=עצומות שנקראו ע״י הוגי מחשבה גדולים. האספה הראשונה היתה בפריס ביום 15 מאי בארמון ה„אגדות-החכמות״ ובה השתתפו פרופיסורים ומתלמדים תחת נשיאות אחד מחברי המכון מר אנטול לירואה בוליו שידע לתאר בצבעים-נאמנים את דלות יהודי רוסיה ורישם. האספה השנית נתאספה ביום 26 יוני עפ״י הזמנת זורס ופריסנסה ועם רב מאד. השלישית נקראה ע״י הועד המרכזי של „אגודת זכיות אנוש״ ובה נקרא גלוי־הדעת של הועד בשנת 1882 שעליו היו חתומים: ויקטור הוגו, מיכאל ברטל, קרנה, אמיל דישאנל, גמביטה, די לספס, נאסטון פריז, רנק, רינן, שורר-קיסטנר, יוליוס סימון, ולדק־רוסו ועוד.

גם באנגליה היתה אספת-מחאה גלויה בהייד=פרק ביום 21 יוני. הנאספים חתמו על סדר=היום שבו הבעה, חוץ מאהדתם לכל נגועי-הפרעות בקישינוב ורגשי-תנחומיהם למשפחות נגועי-הפרעות — גם „הערצתם לכל האנשים מבלי הבדל דת וגזע שסכנו את חייהם בכדי להושיט עזרה ליהודים האמללים״.

בבלגיה, בקשה „חברת זכיות אנוש״ את הרפובליקנים הצרפתים וביחוד את החברים הצרפתים שבחברה זו לדרש מממשלתם להגיש בשם ארפה הנאורה תוכחות והערות להאומה הידידה.

המשרד השתפני הבין-לאומי פנה אל הפועלים שבכל התבל ויכריז כי „ע״י הסתות העריצות הרוסית בענין שנאת=הגזע ושנאת הדתות, היא רוצה „להטות את ההתמרמרות הכללית ומבקשת תואנה להחניקה בדם עם שלם, אשר בהלחמו בעד שחרורו, מסכנת הממשלה גם את קיומו״.

אספות-מחאה כאלו סודרו כמעט כל הערים הגדולות שבמדינות המאוחדות באמריקה. בניו־יורק קרא נשיא העיר וכל האזרחים העיקריים לאספת-מחאה גדולה שבה נאם מי שהיה נשיא הרפיבליקה גרובר קליבילנד. עפ״י יזמת אנשים פרטיים הוגשה אגרת שעליה חתמו הוגי=המחשבה היותר מפרסמים שבעולם החדש ושבה הבעו רגשותיהם=המרים על אדות הטבח בקישינוב. אל המשלחה שהתיצבה לפני נשיא הפרובליקהה אמריקנית להגיש לו את האגרת, הצהיר מר רוזבלט:

„אינני צריך להביע פה את רגש־הבוז הכללי שהעם האמריקני רוחש „לפורעי הפרעות בקישינוב. במשך ימי כהונתי הארוכה במשרות הממשלה, מעולם „לא ראיתי במדינה זו התפרצות אהדה לנגועי־הפרעות ורגשי־בוז ומרירות „למארעות איומים ומחרידים כאלה.

„ודבר טבעי הוא שהרגשות שתקפו את כל העולם הנאור מצאו את „בטויים האדיר והרחב במדינות=המאוחדות, כי יותר מכל המעצמות הארפיות „עשתה אמריקה הרבה בכדי לתקן את כל העול שנעשה לגזע היהודי ובכדי „לתת צדק לאזרחים האמריקנים בני דת משה.

„שום מארע ממארעות הזמן האחרים לא משך ולא ימשך את לבי „כמארעות קישינוב. אמריקה תאחז בכל מיני אמצעים שיוכלו להבא לידי איזה

שכרם כיאות. אשה יהודית נשואה הומתה בבית־ההוא במכות־גרזן.

בפרור סקטלנסקה רוגטקה ששמנים למאה מתושביו הם מולדבים ויתרם יהודים, היו מחזות־זועה יותר איומים. ביום עשרה אבריל הוא ערב יום הפרעות השני, השתער האספסוף על בתי היהודים. כחמשה ועשרים איש, אנשים נשים וטף הסתתרו בתוך ארות־סוסים. השודדים־הפורעים שללו ובזזו את כל מה שמצאו ויצאו ללכת לדרכם להמשיך את מעשי־ההרס שלהם. פתאם נשמע מתוך הארוה קול ילד בוכה, והפורעים התנפלו על הנצורים כנשר על טרפו. בעל הארוה הומת כרגע הוא וארבעה פועלים יהודים שהגינו עליה.

השודדים כבשו את המקום ויחטפו עלמה צעירה יפת-תאר. גייה בולר שמה, וישסעוה כשסע הגדי. שנים עשר שודדים התנפלו עליה כזאבי־ערבות וחיתו־טרף, וכל אחד רצה לזכות בה תחלה. אחי העלמה שנסה להגן על אחותו הומת כרגע בלי חמלה".

ראש המשטרה שנשלח לקישינוב מטעם פלווה לעשות חקירה על אדות הפרעות, קבל מעדת היהודים בעיר זו את ההצהרות הבאות:

„לנגד עיני פקידי הרשות־המקומית והבולשת הגדולים והקטנים נעשו „המעשים האיומים שעלו בחיי כמה וכמה יצורים. מעשי-האכזריות שנעשו בפעם „הזאת אין דוגמתם בדברי ימי־רוסיה מיום היותה ועד היום הזה. גדודי-הצבא „היו קרובים למקום המעשה, ואי-אפשר להבין מדוע לא השתמשה הרשות-„המקומית בזכיות שבהם אפשר להשתמש במארעות כאלה בתקף הסעיף 340 מחקי-„הענשים ובסעיפים 7, 8 מהחק 316. אי פעלתה של הרשות־המקומית, אמצה „את ידי האספסוף אשר בראותו את רפיון הממשלה התגבר והתחזק יותר ויותר „וסגלוי־דעת פשוט עבר לפרעות ורציחות ושפך־דם נקיים שאין דוגמתם בתולדות „רוסיה ושאי אפשר להאמין באמתותם. משפחות נגועי הפרעות העידו לפני „החוקר הכללי כי היו מקרים שכאלה שבהם חזקו פקידי המשטרה את ידי „הפורעים על ידי קריאות: „הרגו ביהודים!" ונגד זה, היהודים שהזדיינו במקלות „למען עמד על נפשם והגן על רכושם, התפרקו את כלי זינם זה בפקודת הבולשת. „תוצאות ימי הזועה והחרדה האלה היו: ארבעים ושנים יהודים הומתו; שמנים „וששה יהודים נפצעו פצעים אנושים וסכנה נשקפת לחייהם, וקרוב לחמש מאות „אחרים פצועים פצעים קלים. רציחות, חלול כבוד עלמות וקטנים ומעשים איומים „שלשמעם תצלינה האזנים. במקרים שכאלה אין כל פלא איפוא אם הרבה „פושעים שאלו בשעת תפישתם: „למה תופשים אותנו, כלום אין רשות להרג „את היהודים?" כן למשל קרה מקרה זה: השודדים התחילו לשלל בית אחד „לעין השמש, ומעשה השלל נמשך במשך שמנה או תשע שעות (כמו למשל „אצל מונדס, פרדים, רודי וכו') ושום עזרה לא באה למרות זה שנגועי הפרעות „פנו הרבה פעמים אל הרשות-המקומית לבקש עזרתה. ורק ביום 20 אבריל לפנות ערב בשעה שפקד על אנשי־הצבא להתערב באופן נמרץ נגד הפורעים פסק ההמון את עבודתו הנוראה".

התפרצות פראות כזו הפילה את כל העולם הנאור בתמהון והשתוממות עצומים. קשה מאד היה להאמין שנמצאים פריצים וחמסנים נתעבים ומשוקצים

מוטשניק נשיא עדת היהודים אל המושל לבקש עזרתו. קבלהו האחרון בסבר פנים ויכתת את רגליו אל מקום הפרעות אולם אחרי שיחה קצרה עם הקולונל ליבנדאל ראש המשטרה, „שב לביתו במנוחה ושקט".

במשך הזמן ההוא נמסרה העיר בידי הפורעים. ומיום ראשון 6 אבריל ביום הראשון של הפסחה, ועד יום 8 אבריל, זאת אומרת יומים ושני לילות נשארה העיר בידי הטבחים האלה.

הפורעים נתחלקו לשלשים קבוצה בת עשרים או שלשים איש כל אחת ובפעם אחת השתערו כלם על כל רחובות היהודים בנקודות שונות ויראו לדעת ע"ז שהם עושים את הכל בתכנית מסוימת ומוכנה מראש.

ובשעה שהפורעים שללו את כל אשר בחנויות, ויחריבו עד היסוד את בתי־היהודים, נתנה המשטרה את ידה להם, וגדודי הצבא לא זעו ולא נעו ממקומם. אחרי השד והבזה בא הטבח והרציחות, ורטוש הילדים ונקור העינים והבקעת בטני ההרות.

והנה קצת פרטים ממה שנעשה בימים הנוראים ההם. הפרטים האלה אינם מתארים את הכל, והם לקוחים מהרצאה ומחקרה שעשה מלומד אירלנדי מפרסם מיכאל דוד שמו:

„ברבע בנדר רוגטקה מספר 13 שברחוב אזיה, גרו שתים עשרה משפחה „של אמנים יהודים. להקת אנשים רובם מולדאבים, פועלים רוסים ואלבנים השתערו „על הדירים. רוב הגברים הצליחו להמלט על נפשם אך הנשים והעלמות נחבאו „בעלית הבית. ארבעה יהודים נסו להגן על הנשים. אך הנה מה שקרה:

„אחד מארבעת המגינים הזגג מוטיל פרינספון, הומת כרגע בכשיל והאלבנים „החלו לרמסו ולענותו בראותם שהוא מפרפר ומפרכס עוד. אח"כ תפשו תינוק „ויחניקוהו ויכרתו את לשונו בטרם ישיב את נשמתו. שלשת האנשים הנותרים „הומתו כלם בחניתות, והרוצחים כסו את פני הנרצחים בנוצות ויציתו בהם אש. „שתי נשים שכורות אחת מולדאבית ואחת בולגרית, רמסו ותמעכנה ברגליהן את גופת פרינספון האמלל.

השודדים הגיעו סוף סוף אל העליה שבה נחבאו הנשים וימשיכו את מעשי הטבח שלהם ביתר שאת ובאכזריות־פראית. במשך כל הזמן הזה עמדו הצבא והבולשת מסביב לבית שבו נעשו הפשעים האיומים והנוראים האלה שלשטעם תסמרנה שערות הראש, ולא הזיזו אף אצבע לתשועת האמללים.

ברחוב גוסטינה מספר 33 הומתו ארבעה אנשים ואשה אחת. שש עשרה משפחה כלם אומנים חיו שם. ביום הראשון בא האספסוף וישבר לרסיסים את כל החלונות והדלתות, וביום השני שבו לערך מטבח.

שש עשרה נשים ושמנה ילדים נחבאו בספון־הבית. החלל הראשון היה ילד בן שש עשרה שנה. הוא התחנן, התרפס לפני קלסטוריו שישאירוהו חי כי לא עשה כל רע, אך הנבלים אטמו אזניהם משמע את תחנוניו וימיתוהו.

בבית אשר ברחוב אזיה, גלו הפורעים השודדים את הנשים והעלמות המסתתרות ויתנפלו עליהן ויחללו את כבודן. אחת מהן, אשה נשואה, התחמקה מבעד הגג ותקפץ אל הרחוב ותרץ אל המצבה של השוטרים ותדרש את עזרתם המהירה. אולם השוטר שבא אתה הוציא את הנשים ממחבואן ויאמר שהיהודים באו על

קישינוב היא עיר קטנה בבסרביה שבה חיו היהודים מאז ומעולם, בשלום ושלוה עם הנוצרים שכניהם ויעסקו במסחר הקטן ובמלאכות המותרות להם.

בעיר זו קם להם לשטן ולרועץ, עתונאי נבל ובליעל מחרחר-ריב ומדון קרושבן שמו. עורך העתון „בסרביה" ששפך עליהם המון אשמות ודבות=רעות. בסתו של שנת 1902 סדר קרושבן כעין שאלה=כללית בכדי לדעת אם צ״ך להשמיד את היהודים. הרבה פקידי-ממשלה, בעלי אחוזות וגם מורי בתי-ספר, ענו בחיוב על הצעתו, ואז הודיע ליהודים כי „קרוב קצם לבוא".

צ״ך היה רק למצא תוצאה לזה אך גם תוצאה זו נמצאה: בדוביסארי כפר לא רחוק מקישינוב המיתו הורים נוצרים את בנם הצעיר בכדי לקחת להם ירושה שנפלה בחלקו. השופטים, שלפניהם הוגש משפט זה הודיעו שאין ליהודים כל חלק בו. אולם העתון בסרביה פרסם, שרצח זה הוא רצח-דתי עשוי ע״י היהודים, והנוצרים צריכים איפוא לקחת מהם נקם.

קרוב לפסח של שנת 1903 נפוצו בעיר כתבי-פלסתר לאלפים נגד היהודים ויחלקו בכל בתי־המלון, במסבאות ובבתים פרטיים. בכתבי=פלסתר אלה נאמר:

„התבוננו נא אל הנזק העצום והרב שהיהודים מביאים לרוסיה שלנו. הם „רוצים לכבש אותה לעד, מפרסמים הרבה כרוזים ומפיצים אותם בין העם במטרה „לשסה ולקומם אותם נגד הממשלה ואפילו נגד אבינו ה„צר" היודע את רשעת „הגזע הזה ושרירות־לבו וכילותו. אפס תחת מסוה המבוכות והמהפכות שהם „מחוללים בקרב העם, רוצים הם להשיג חפש יותר חשוב. אלמלי היו ידי „היהודים חפשיות כי עתה היו בטח מושלים על רוסיה הקדושה שלנו. כביש „יכבשו את הכל ואדמתנו זו תהיה, לא רוסיה, אלא ממלכת=יהודה.

„ואם הדבר כך, אחים, נרים נא קולנו בחגנו הגדול הזה, בשם מושיענו= „משיחנו ששפך את דמו בשבילנו ובשם אבינו הקדוש הצר המשגיח על עמו „והמפרסם מניפסטים להקל מעליו את צרתו ונקרא: „רצח ליהודים!" המיתו־נא „את הנבלים־הסוררים האלה הישואפים לדם אדם והמשתכרים גם מדמנו הרוסי. „יזכרו נא את הפרעות באודיסה (המבוכות האנטישמיות שלפני 20 שנה בערך.) „וכמו שהצבא עזר אז בידי הבולשת להפיק את זממה, כן גם בפעם הזאת יעזר „אותנו. חילינו האוהבים את ה„משיח" עוד לא נתיהדו. בואו נא לעזרתנו, „אחים!, הרגום! המיתום! רצחו נא את הנבלים האלה! מספרנו רב מאד, אנו „סיעת הפועלים הנוצרים האמתים!".

נקל לתאר את מורא היהודים וצרת-נפשם ברגעים הקשים ההם. ראש רבני קישינוב פנה אל הבישוף האורטודוקסי ויתחנן לפניו להכחיש את עלילת-הדם, אולם הכמר מאן להעתר לו „מפני שלפי דבריו, ישנה באמת כתה שמית המשתמשת בדם-נוצרים לצרכיה הדתיים".

גם בשם עדת היהודים התיצבה משלחת לפני נציב הפלך „פון רבין" בכדי להעיר את תשומת לבו על הסתות ה„בסרביה" ועל ההכנות הנעשות לערך טבח ביהודים. המושל הבטיח למשלחת כי כבר אחזו בכל האמצעים הנצרכים נגד זה ושום רעה לא תאנה ליהודים. אולם דבריו לא היו אמתיים. המושל ידע את כל המתרחש לבוא בעתיד הקרוב אך הוא החליט לתת לפורעים לעשות כרצונם „כי לא קבל פקודות בנידון זה". אפס בתחלת הפרעות כשחש הדבר.

ההגבלות הללו נגד היהודים היו כעין הקדמה להריאקציה שהיתה עתידה להתחולל ברוסיה נגד התנועה החפשנית שהחלה לרכש את כל הלבבות ותחדר עמק עמֹק לתוכם.

דעת-הקהל החלה להתעורר מתרדמת־הקפאון שהיתה נסוכה עליה; העתונים החלו לכתב ביותר מרץ. המשטר האוטוקרטי והביורוקרטי ההלו לתת חמר לבקרת. דעת־הקהל בכללה היתה נוטה להסתדרות הממשלה כפי דרישת הזמן החדיש. כל חוגי המשכילים ברוסיה, בתי־הספר, המכללות, האספות־הפלכיות נתנו להסתדרות החדשה כח עצום. צעירותו של הקסר, אי־נסיונו, פקפוקיו בכל עניני ההנהגה, והמעצורים והמכשולים הפנימיים מכל המינים שעמהם התאבקה הממשלה — כ"ז אמץ את לב הסיעה החפשנית ויחזק את ידיה.

היהודים היו יכולים להפיק תועלת מרובה מתקונים אורגניים במוסדות-הממשלה. בני-הנעורים היהודים שב"כ נלחצו ברוסיה ושהתמסרו מלב ונפש בחו"ל אל התרבות המערבית, השתתפו בחם ובשקידה רבה עם כל העוסקים בתקון המדינה.

גם הסיעה המהפכנית שהקיצה אז מתרדמתה החלה להראות את כחה ועצם ידה במעשה אלמות, וברציחות פקידי-ממשלה גבוהים ומיניסטורים.

פעולות הסיעה המהפכנית היה כאות לנסיגה־לאחור איומה ואנשי־החצר השתדלו להפחיד ולהבעית את הצר ולשכנעו שסכנה נשקפת לחיו ולחיי משפחת בית־המלכות.

וכשפחד זה נשרש בלב הצר ויחל לבעתהו, מצא לו בין המדיניים הידועים, איש ראוי, לפי דעתו, להצילו מכל הסכנות שרחפו על לראשו. הוא, האיש הזה הוא פליווה, שהיה שר המשטרה־הקסרית בשנות 1881, 1882, בשעת הפרעות והטבח שנערכו ביהודי אליזבטגראד ובלטה. העריץ הזה היה איש בלי־לב, מחוסר רגש־החמלה ועלול לכל רשע וזדון. הוא ידע היטב מה אפשר להשיג מהנהגה ומשטרה מישוהדת ונרקבת. אחרי היותו שר־המשפטים, נקרא בשנת 1902 לכהן במשרת נשיא הממשלה ושר־הפנים, ויתקף בעזוז ובלי חמלה את סיעת דורשי־התקונים, את המהפכנים ואת היהודים שהיו, לפי דעתו, אויבים בנפש למשטר השורר.

שטת ביסמרק שנלחם בדמוקרטיה הגרמנית בראשי היהודים — נצבה כמו חיה לנגד עיניו. כביסמרק כן גם פליווה תקף את היהודים ע"י מעשים ידועים — הפוגרומים. זה הוא השם האיום והנורא שנתן לפרעות המסתדרות במחשכים ובמסתרים; בפיגרומים אלה מפתיעים את היהודים החיים שלוים ושקטים בעירי־התחום, מתנפלים עליהם כחיתו־טרף וכפרא־למוד־מדבר ומוסרים אותם בידי להקות שודדים ורוצחים להשמיד, להרג ולאבד, לשרף ולשלל. הפרעות בקישינוב היו יותר איומות ויותר נוראות מכל הפרעות שקדמון. העתונות הכינה את הקרקע. העתונים־המשוחדים מצד הממשלה תקפו את היהודים בגסות נוראה וימטירו עליהם מבול שטנות ועלילות זדבות, יחסו להם רציחות ויטילו עליהם את אחריות כל הרעה הרבה שבאה כחתף על העם ועל האכרים ברוסיה.

וכל אלה שהועדה לא נתנה להם תעודת „חריצות" הכרחו לעזב מיד את קיוב.
נציבים אחרים עשו כמעשה חבריהם. הפועלים היהודים שבערי קלוגה, טולה, קאזאן, אסטרהאן, נובגורוד ובכל חבל הים הכספי וקוקז קבלו פקודה להתישב מיד בערי תחום המושב.

כבכל תקופה ותקופה כן גם אז חזקה הממשלה את ידי המציקים. מבוכות רבות פרצו באליזבטגראד, בחאראיבו (חרסון) בסטרודוף (טשרניגוף) ומספר המומתים והפצועים היהודים היה עצום מאד והנזקים־החמרים לאין מספר.

מספר היהודים משוללי זכות הישיבה ברוסיה הלך הלוך וגדל. בקיץ שנת 1891 הגרו מרוסיה יותר משמנים אלף יהודים חוץ מהיהודים הזרים שגם הם עונו באכזריות ויעזבו לאלפים ולרבבות את ארץ־הדמים ההיא ויתישבו בארצות המזרח וביחוד בקושטא, בסלוניק ובאיזמיר.

אולם אם רוסיה לא יכלה לגרש ששה מיליוני בני־אדם בבת־אחת הנה יכול יכלה להשפילם עד עפר, להרס את מעמדם ולהביא עליהם באפן פרוגרסיבי כליון וקרץ. פוליטיקה זו נמשכה עד סוף מלוכת אלכסנדר השלישי שמת בשנת 1894.

דומה היה שיורשו ניקולאי השני, ירצה להזניח כליל את מדיניות אביו הנוראה. במניפסט שפרסם ביום הכתרתו למלך, נתן הקסר הצעיר „הנחות גמורות לעובדי־האדמה היהודים שבמושבות העבריות אשר בפלכי חרסון ואיקטרינוסלב וימחל להם את כל חובותיהם למדינה ואת כל המסים שלא סלקו מהראשון לחדש ינואר שנת 1887". הוא מחל גם על כל הקנסות שמשפחות הצעירים שברחו מעבודת הצבא, היו חייבים לפרוע.

הוא הכניס אל הוזרה אנשים חפשנים כגורמקין וארמולוף, וגם הסנט, שבעיקרו אינו אלא קבוצת פקידים משועבדים לרצון המושל־העליון, החל להתענין ביותר צדק בכל המשפטים שהגשו לפניו מצד היהודים.

אולם תקות שנוי המשטר לא האריכה ימים. במרס שנת 1897 היו שוב פרעות ומבוכות ואכרי הסביבה שללו ושדדו את יהודי „שפולה" כפר בפלך קיוב, ואת יהודי קנטקוזן אשר בפלך חרסון. מצב יהודי שני הכפרים הללו נהרס לגמרה. הרשות המקומית שידעה את דבר הפרעות בעתן לא נקפה אף באצבע קטנה לבוא לעזרת האמללים, וכשפרצו הפרעות בכל תקפן, היתה כבר חסרת־אונים להושיע להם. לשוא נסה כמר הכנסת של קנטקוזן להשקיט את הפורעים הלומי יין ושכורי־דם,—יד הפורעים גברה גם עליו ויאימו עליו לרצחו נפש ויאלץ להסתתר בביתו מחמת האספסוף השואף לדם אדם.

בחדש מאי שנת 1899 פרצו פרעות אחרות בניקוליוב, ובחדש יוני—בהרבה מושבות עבריות אשר בפלך חרסון, ובשנת 1900—בפלך קובנא ובאודיסה. יכול להיות שהקסר התעצב קצת אל לבו למראה הפרעות הללו. אולם מה שמעציב ביותר הוא שה„צר" בעצמו היה דוחה באפן־שטתי את ההצעות החפשניות ששריו היו מציעים לפניו ועפ"י עצת הנסוגים־אחור חביביו, חדש בשנות 1900 ו 1901 את כל חקי ההגבלות בנוגע לקבלת תלמידים יהודים בבתי הספר העממיים.

בסוף שנת 1890 הכין שר־הפנים הצעת חק שעל פיה חלות כל פקודות 3 מאי שנת 1882 על כל רוסיה וביחוד על כל פלכי פולין. חק זה ירד לחייהם של שלש מאות אלף משפחה יהודים, זאת אומרת יותר ממיליון נפש. ההתרגשות ששררה ברוסיה ובנכר לרגלי הצעה זו, היתה כ״כ עצומה עד שהוזרה הודיעה בחדש פברואר שנת 1891 שלא תגישנה לאשור הצר.

באספת־מחאה עצומה שנתאספה בלונדון תחת נשיאות הלורד־מיר ושבה השתתפו כל הוגי־המחשבה שבמדינה, נתקבלה החלטה לפנות באדריסה אל הצר למען יבטל את כל חקי־ההגבלה נגד היהודים, ועל שני חברים שהשתתפו במחאה זו הוטל ללכת אל הקסר להגיש לו את האדריסה. אך ציר רוסיה בלונדון הודיעם שהם לא יתקבלו ע״י הצר ואף לא ע״י המינסטורים. אז נשלחה האדריסה ע״י הצירות האנגלית אך גם מידיה לא נתקבלה, והושבה אחור לונדונה. הפעלו גלויי־הדעת הללו איזו פעולה שהיא?

כל התקוות אפסו. פתאם, ביום 22 אבריל שנת 1891 הופיעה „במיסאזר אופיסיל" פקודה־קיסרית מיום 9 אבריל האוסרת על „המכוננים היהודים, הרקחים, הסודניים ועל כל הפועלים היהודים להשתקע בעיר מוסקבה ובכל הפלך ההוא" והמרשה לשר־הפנים „לאחז בכל מיני אמצעים־המורים לגרש ממוסקבה את כל הפטרונים והפועלים היהודים הגרים כעת בעיר ולהביאם לתוך תחום המושב".

פקודה זו ירדה לחיי ארבעה עשר אלף יהודים הגרים בפלך מוסקבה. הדוכס הגדול סרגיי היה אז נציב הפלך ועתונים רוסים ידועים הביעו את תקותם שהוא „יבער ממוסקבה הקדושה את היהודים המטנפים אותה". הנהגת הפלך בחרה את יום הפסח ליום הגרוש, ויום החג הזה נהפך לאבל גדול ליהודים. בחצות הלילה התפרצו השוטרים כחיתו־טרף אל בתי היהודים ויגזרו עליהם לצאת את העיר במשך שלשה ימים, ולאחרים נתנו רק יום אחד. אחרי תם הזמן המיועד, נכנסה הבולשת ותתפש את כל אלה שלא נסעו ותעקרם בפראות ממקומותיהם ותכלאם ותיציאם מחוץ לתחום אסורים בכבלי נחושתיים יחד עם שודדים וחמסנים ורוצחי־נפשות. העתונים הארפים הגדולים פרסמו פרטים קורעי לבב על המארעות המדאיבים האלה וכל דעת־הקהל נסעמה מזה. אולם ממשלת מוסקבה נשארה תקיפה בדעתה.

לשוא תארו כחמשים סוחרים גדולים נוצרים ממוסקבה לפני נציב־הפלך את הנזק־העצום והכביר שהמסחר העירוני ינזק על ידי גרוש היהודים, וידרשו ממנו להמתיק קצת את רוע הגזרה ולהרשות למשרתי־המסחר להשאר במוסקבה. כל דבריהם עלו בתהו והממשלה לא זזה מדעתה. אחרי המתנה של שלשה חדשים הודיעו למציעי האגרת „שישימו לב לדבריהם בשעת הנהגת החקים נגד היהודים". הגרושים ספו תמו ואלפי יהודים שגרשו ממוסקבה לקחו את מקל הנודדים בידיהם וילכו אל אשר נשאם הרוח.

גם מושל פטרסבורג הוציא לפעל את פקדת 9 אבריל שנתגשמה בכ״כ אכזריות במוסקבה. מושל קיוב רצה עוד יותר מזה ויבקש מהקסר שיגזור אמר לגרש את כל האומנים היהודים מבלי הבדל, למרות חק שנת 1865 הנותן לאומנים „החרוצים" את זכות־הישיבה בכל רחבי הממלכה. אך ה„צר" פקפק ולא רצה להסכים. ומושל הפלך רצה לגרש את כל האומנים שאין להם די עבודה,

הדין לפטר את הפקידים היהודים, נאסר על היהודים לקחת בקבלנות את הספקת הכלכלה לצבא, והפועלים היהודים העובדים במכרות גורשו. בשנה ההיא גופא יצאה לפועל הצעת נציב פולין להשתמש בפקודות מאי גם נגד יהודי פולין. בשנת 1887 הגבילו לשלשה למאה את מספר היהודים שאפשר לקבל במכללה של מוסקבה ויעלו מקברן את ההוראות-העתיקות בנוגע למספר היהודים שאפשר לקבל בבתי־המדרש הגבוהים. באותה שנה גרשו מקיוב עפ״י פקודת הגנרל דרנטילין, עורכי דין וסוחרים מהגילדה הראשונה ופרקליטים שיש להם רשות לגור בעיר זו, ונאסר על היהודים להכנס לערי־המים ולמעונות־הקיץ אשר בערי השדה.

היו גם מושלים כאלה שצוו לקצץ את שערות היהודים וגם את הרדינגוטים שארכם לא מצא חן בעיניהם, ואחרים אסרו עליהם להשתמש במשרתים נוצרים.

גם היהודים נתיני הממשלות הזרות סבלו לא מעט ברוסיה.

ביום 30 יוני שנת 1887 דרשה הממשלה עפ״י מכתב-חוזר וזירי מאת היהודים הגרים וביחוד מאת היהודים האוסטרים והתורקים הגרים ברוסיה ועסוקים בה במסחר ובתעשיה — לשלם את הפטנט של הגילדה הראשונה. עליהם היה גם להשיג רשיון־משלש מאת שר־הפנים, מאת שר־הכספים ומאת שר הענינים-החיצונים ולחדשו מדי שנה בשנה וכל העובר על פקודות אלו אחת דתו להגרש. ע״י נטיות אלו חוללו כמה וכמה אמנות בין־לאומיות ובפרט הברית-המסחרית שנכרתה בין רוסיה ואוסטריה ושעל פיה היתה ליהודים האוסטרים הזכות להשתקע, מבלי רשיון מקדם, בכל הכרכים והמקומות שבהם גרים היהודים נתיני־רוסיה. עוד מראשית שנת 1888 גרשו מווארשא, מאודיסה, מקיוב ומעוד הרבה ערים אחרות כמה וכמה יהודים-זרים שהתישבו ברוסיה ויעסקו בתעשיה רחבה ומצליחה.

חק חמור יצא ג״כ בנוגע ליהודים נתיני־הנכר היושבים ישיבת־עראי ברוסיה. בשנת 1886 יצאה פקודה־וזירית שעל פיה חיבים כל הזרים בני־דת־משה וביחוד הקומיסיונרים, הפקידים המשוטטים ובאי־כח המסחר, בטרם יאשרו את הפספורט שלהם אצל באי־כח רוסיה במדינותיהם — להשיג משר־הפנים הרוסי רשיון לנסע לרוסיה ולעבור בה. על פי פקודה זו כל נוסע־זר שאין לו רשיון כזה יגורש מרוסיה אף אם הפספורט שלו הוא מאושר ומקוים מטעם הקונסול הרוסי שבעירו. חקים אלו נתחדשו בשנת 1889 ועודם קימים עד היום הזה. הממשלות הזרות וביחוד אמריקה, קראו תגר פעמים רבות נגד החק הזה הפוגע בכבוד נתיניהן, אולם הכל היה לשוא כי לא הפעולות הדפלומטיות ואף לא הוכוחים בבתי־המורשים — הוכוח האחרון על אדות הדבר הזה היה בפרלמנט הצרפתי בסוף שנת 1909 — לא יכלו להזיז את רוסיה מדעתה. למרות כל האמנות הבין־לאומיות שעל פיהן יש לכל נתיני המדינות כורתות הברית זכיות שוות, — רוסיה חשבה כי חפשיה היא להתנהג עם היהודים הזרים כעם היהודים הרוסים.

פעולותיו הראשונות של הדוכס טולסטוי הביאו קצת שלוה ומרגוע ליהודים. במכתבו החוזר הראשון, גנה הדוכס באפן נמרץ את ההתנפלויות על היהודים ויטיל את אחריות כל המעשים על שכם הרשויות המקומיות ויודיע שהוא יעניש בכל חמר הדין את פקידי הרשות אם מאֹרעות כאלו יתחדשו שוב כי לכל נתיני הוד מלכותו הצר יש שויון זכיות אחד. במכתב חוזר שני, ועל סמך פקודת מי שקדמהו, הדוכס לוריס מליקוף, החליט טולסטוי שהיהודים שהתישבו לפני שנת 1880 מחוץ לתחום המושב לא יגורשו ממנו; אח"כ הודיע ששערי רוסיה פתוחים לפני היהודים הרוסים שברחו ממדינתם בשעת הפרעות ושלא נועזו לשוב אליה מאימת הענש. הרבה יהודים רוסים שנמלטו לאוסטריה בקשו לשוב לארץ מולדתם. אולם פקודות מאי לא בטלו, ותתגשמנה בפועל בפחות או יותר קשי לפי הזמן וכפי שרירות־לב פקידי הרשות המקומיים. גם המבוכות לא שקטו, ותמשכנה בשנה שאחריה בחדש ספטמבר בהרבה ערים וכרכים בפלך יקטרינוסלב. אולם בפעם הזאת עמדה הממשלה בפני הפורעים: הבולשת והצבא דכאום עד לעפר ובתי המשפט הענישו קשה את הפושעים.

הממשלה לא הסתפקה בענש גרידא אלא מנתה ועדה תחת נשיאות הדוכס פאהלן להסתכל וללמד את מצב היהודים ברוסיה ולהציע לפניה את האמצעים להטבתו. חברי ועדה זו היו אנשים בעלי רוח־חפשני כנסיך „דימידוב סן דונאטו" שהכיר היטב את היהודים עקב היותו נשיא־העיר קיוב במשך שלש עשרה שנה. בתזכיר שהגיש אל הועדה דרש הנסיך הנז' לבטל את כל החקים־המעיקים וההגבלות החמורות בנוגע ליהודים, בקש שירשו להם לגור בכל רחבי ממלכת רוסיה, שיקבלום לכל המשרות והכהונות, ושיתנו להם שויון־זכיות גמור ומחלט כליתר הנתינים הרוסים. הועדה החליטה להרחיב ולשפר את תנאי חייהם של היהודים ותו לא. היא דרשה בפרט לבטל ולהפר את סעיף החק האוסר על היהודים לגור במרחק פחות מחמשים ויורסטאות מהגבול ולתת לכל האומנים היהודים החרוצים את זכות הישיבה בכל רחבי ממשלת רוסיה.

הועדה עבדה שנים רבות אך בלי שום תוצאה משמחת, כי כל הצעותיה לא נתקבלו.

שלות היהודים לא נמשכה זמן רב והרדיפות לא חדלו מעולם. יחד עם המבוכות החלו גם התבערות, וגם שד ובזת בתי היהודים בהרבה ערים בתחום המושב, בשנת 1885 בבולקוביסקי, ברדומיסל ואפילו בווארשא ובשנת 1886 בליבוניה ובפלך וילנה. הרדיפות החלו גם על ידי פקידי הממשלה הגבוהים ואפילו ע"י מינסטורים. ההגבלות החלו, אחדות בתקף חקי מאי ואחרות בתקף חקים חדשים ופקדות חדשות.

בשנת 1882 הגביל שר־המלחמה את מספר היהודים שאפשר לקבל במכללות הצבאיות לרפואה. ובשנת 1884 נאסר על בתי הספר העממיים לקבל תלמידים יהודים מחוץ לתחום המושב, ובשנה ההיא גופא גורשו היוהדים מקוקז, מליבוניה ומחרקוב. בשנת 1885 גורשו מפטרסבורג היהודים שהיו אנשי צבא למרות הזכות שהיתה להם לגור בה. בשנת 1886 לא נתקבלו עורכי־הדין היהודים בסוד הפרקליטים בפטרסבורג, ובשנה ההיא גופא פקד על הנוטריונים ועל עורכי־

ומה עשה איגנטיוב? הוא פקד על העתונים הרוסים להמעיט ולהקטין עד כמה שאפשר את ערך סבנת המאורעות המסופרים בעתונות חו"ל ולעשותם כלא היו. הצנזורה מצדה עשתה את כל אשר לאל ידה למען תמולא פקודה זו בדיוק. בחדש מאי פרסמה הממשלה שני כרוזים שבהם הודתה כי אמנם היו פרעות ביהודים ע"י אנשים-רעים; כי עשה תעשה את כל מה שביכלתה להעניש בכל חמר הדין את תוקפי היהודים והונם „הנתונים תחת מחסה חקים הכלליים כיתר נתיני הוד מלכותו הקסר" ותפקד על נציבי הפלכים להשגיח על הסדרים והבטחון הכלליים וליסר קשה את כל המנסה לחולל מבוכות ואי־סדרים. זאת פקודת הממשלה.

פקודה זו נשלחה בכדי להשביע את רצון דעת־הקהל באירופה ואמריקה, ומצד אחר בכדי לכסות על גדל ערך הפקודות שאיגנטיוב היה עתיד לשלוח נגד היהודים.

והנה טופס הפקודות הללו:

א) אסור ליהודים לגור ולהתישב בעתיד מחוץ לערים ולכפרים אשר מחוץ לתחום־המושב. יוצאות מן הכלל הזה הן המושבות העבריות הקימות מכבר ושבהן עוסקים היהודים בעבודת האדמה.

ב) עד שתבוא פקודה חדשה, לא יֻתַּן שום ערך לחוזה של קניה, אפותיקי או חכירה של נכסי דלא ניידי עשוי על שם יהודי מחוץ לערים ולכפרים. הרשאה הַנִּתֶּנֶת ליהודי לנהל ולהנהיג נכסים כאלה — היא ג"כ בטלה ומבוטלת.

ג) אסור ליהודים לעסק במסחר ביום הראשון בכל שבוע וגם בחגי הנוצרים ושבתותיהם. ובתקף החקים המכריחים את הנוצרים לסגר את חנויותיהם בימים הנזכרים, צריך להשתמש גם עם בתי־המסחר היהודים.

ד) כל האמצעים האלה אמורים רק בשביל הפלכים הנמצאים בפנים תחום מושב היהודים".

היותר קשה בין כל הנטיות הללו היא זאת שעל פיה יש תחום-מושב בתוך התחום הידוע מכבר. עפ"י סעיף א' אסור ליהודים לגור בכפרים. אולם ברוסיה, גם המושג כפר הנו בחירי. המלה „כפר" ברוסיה איננה אומרת מושב שמספר הגרים בו הוא מצער. הרבה כפרים שהישיבה ליהודים אסורה בהם — מספר תושביהם הוא הרבה יותר גדול מאשר בערים ובכרכים, וכי תחפוץ הרשות המקומית לגרש את היהודים מאיזו עיריה עליה רק לשנות את שמה ולכנותה בשם „כפר", ואז אחרי שנוי השם בא מיד גרוש התושבים היהודים.

ומה יעשו עוד היהודים האמללים בכפר זה אחרי שאסור להם לרכש קרקעות לא ע"י קניה ולא בשכירות ולא בחכירה?

כל החק בשלמותו מְסֻמָּן בסעיף השלישי העשוי בפרט בכדי לפצע את מצפון היהודים.

פקודות חדש מאי שנת 1882 מציינות עד איזו מדרגה רמה הגיעה תקיפותו הרעה של איגנטיוב. אולם מפלתו באה זמן מה אח"כ. ההיתה מפלה זו כעין תשובה לדרישות וקובלנות העולם הנאור? אפשר היה לשער את זאת אם נראה כי האיש שבא למלאת את מקומו, היה הדוכס טולסטוי שבא אל שררת הענינים הפנימיים בשם טוב של איש חפשי גדול.

ביום 31 מאי, נוסד בפריז, תחת נשיאות ויקטור הוגו, ועד־עזרה לטובת הנרדפים האלה, והוא פנה בקול קורא לאומה הצרפתית אשר בכל הזדמנות ומבלי הבדל מדינה ודת יודעת לעזר לכל הסובלים והנדכאים. על קול־הקורא הזה חתמו אנשי־שם היותר מפרסמים בספרות, במדע ובפוליטיקה. שם הארכי־בישוף של פריז חתום לצד הסניף הצרפתי ה„אליאנס האיבנגלית" והקונסיסטו־ריום של הכנסת הרפורמים. רגשות כאלה פעמו בלבות עורכיה הגדולים של האספה הזאת. בחירי האומה הצרפתית הכריזו גלוי כי כל הנעשה ליהודים ברוסיה הוא כתם להשכלה וישאר לחרפת-עולם ולדראון-נצח לאנושיות.

בבית-המורשים האנגלי הגיש הברון וורמס, נשיא אגודת אחים, שאלה ע"א רדיפות היהודים ברוסיה, ובתשובה על שאלתו זו ענה ראש המיניסטרים גלדסטון וימחה במרץ נגד הרדיפות הללו, ויצהיר כי הממשלה האנגלית לא תוכל להתערב בדבר זה משום שהתערבותה תוכל רק לגרום נזק גדול ליהודים.

ממשלת המדינות המאוחדות באמריקה שלחה לבא-כחה בפטרסבורג פקודות „להשתמש בהזדמנות הראשונה שתבא לידו בכדי להצהיר לרוסיה במתק-שפתים „כי רגשי האהדה שאמריקה רוחשת לרוסיה מכריחים אותה להביע את תקותה שהממשלה הרוסית תמצא את האמצעים להפסיק מיד את רדיפות האנשים הברואים בצלם אלהים כמונו".

גלויי-דעת של חבה נעשו בכל עבר ופנה ובצורות שונות. ועדים פרטים נוסדו באנגליה, בצרפת ובגרמניה, המועצה העירונית בוינה הביעה את רגשי הזועה שהיא רוחשת לרדיפות היהודים ברוסיה ותקצב עזרה הגונה לנגועי הפרעות. המדינות הקטנות לא נפלו במאומה מהגדולות. בבלגיקה, בהולנדה, בדנמרק ובשויצריה נוסדו ועדים שבהם השתתפו בני כל הדתות השונות. אז היתה שנת 1882.

גם חברת כי"ח השתתפה, ע"י ועדים שבכל הערים, בתנועה־כבירה זו. לה היה תפקיד מיוחד והוא לשום עין פקוחה ולהשגיח על היהודים שברחו ממדינותיהם מפני חמת המציק ושהצטפפו על גבולות אוסטריה. אחרי הפוגרומים של שנות 1881, 1882 באו לברודי וללמברג לא פחות מעשרים וארבעה אלף איש. היה צריך להחזיר אחדים מהם לעירם ולשלח אחרים לנכר. את העבודה הקשה הזאת העמיסו על שכמם אנשים נכבדים שבאו ממדינות שונות. קרל נטר היה הראשון שהתמסר מלב ונפש לעבודה־כבדה זו ויסבל את הכל בדומיה וגבורה. „הועד הרוסי היהודי" של לונדון רכז חלק מהסכומים שנועדו להגירה ויוסף עליהם סכומים הגונים. הנסיון הורה לדעת שאמריקה היא המדינה שאליה היו צריכים המהגרים לפנות. ספרד הציעה ליהודים הרוסים לבוא למדינתה ולמלאות את המקומות שנתרוקנו מהיהודים ע"י גרוש שנת 1492. איש פילנטרופי ידוע הציע לישב את המהגרים על גדות הירדן. במדינות-המאוחדות נוסדו ועדים ומוסדות בשביל האורחים החדשים.

החלק היותר גדול של המהגרים התישב באמריקה בעזרת היהודים שבכל התבל.

כדאי לספר את דברי ימי ההגירה הזאת שהיא דף מענין בלתי-נפרד מההיסטוריה הכללית של ההגירה היהודית.

ע"י נוצרים.

3) מספר המשרתים או הפקידים הנוצרים העובדים אצל היהודים.
4) שטח האדמות שהיהודים קנו או חכרו.
5) מספר בעלי האחוזות היהודים.

„בהודיענו לכם את רצון מושלנו, אני חושב לנחוץ להעיר כי התכנית האמורה „לעיל הכוללת את הנקודות שידיעתן נחוצה, איננה רק לעכודות הועדה, אלא „תוכל להתרחב לפי דרישות המקום. וחוץ מהשאלות הנזכרות לעיל תוכלו „להכנים בחוג וכוחיכם ולהגיש לפני המינסטריום את כל הנקודות שיש להן „יחס ישר אל תנאי קיום היהודים ופעלתם".

מחקרה זו שמשה יסוד לחקים המפרסמים של חדש מאי שנת 1882, וסגנונה הביא תוצאות אחרות: הוא אמין את ידי הפורעים מכל הסוגים.

ביום חג המולד של שנת 1881, תקפה בהלה עצומה את המתפללים בבית-התפלה בווארשא, וסבותיה נעלמו עד היום הזה. צעקה גדולה: „איש! אש!" נשמעה פתאם ומנוסה מבוהלה כללית החלה. ההמון הצפוף והדחוק התפרץ החוצה כמטרף בדעת וירמס את כל מי שפגש על דרכו. הרבה קרבנות נפלו חללים. בנתים פשטה שמועה שיהודי גנב דבר מה. אז תצאנה להקית שוללי שלל ותשתערנה על בתי היהודים. הכמרים שבעיר הודיעו שהאשמה בשקר יסודה והרשות-המקומית קראה את העם לשקט, אך הכל עלה בתהו: במשך שמנה ימים רצופים פשטו הפורעים כארבה על השוקים והרחובות. הבולשת לא עשתה כלום, וגדודי־הצבא הושיטו יד־עזרה לפורעי הפרעות, ומצב ששת אלפים משפחות יהודים נהרס עד היסוד, על ידי השודדים והרוצחים.

זו היתה התחלה לשורה של פרעות שהיו עתידות להתחולל בהרבה נקודות במטלכה. הפרעות היותר איומות התחוללו ביום 10 אבריל שנת 1882 ביום השני של חג הפסחא הנוצרי, בעיר באלטה שהיא מרכז־מסחרי גדול וחשוב בפודוליה. כאלף בית נהרסו ויהיו לעיי־מפלת על ידי השודדים והחמסנים; יותר ממאתים איש נפצעו וכבוד הרבה נשים ובתולות חולל. כל אכרי הסביבה באו שכורים והלומי־יין וירצחו וימיתו בלי חמלה את היהודים השלוים. המחזות הפראיים האלה נשנו בהרבה ערים אחרות בחרסון, בנובו-פראגה ובגימבינה, וכאלו לא הסתפקו בחמס וברצח, הציתו באש כפרים שלמים.

ספו חלפו כבר הזמנים שבהם היה ה.צר" מטה אזן קשבת לתרעומות חברת כי"ח. הלאומיות משלה בכפה ברוסיה ובגרמניה, אך יכול לא יכלה להניא את צעקת-האנושיות שהתפרצה מפי העולם הנאור באירפה ואמריקה נגד הזוועות שנעשו ברוסיה.

ביום הראשון לפברואר שנת 1882 נתאספה בלונדון במנסיון הויס אספת-מחאה עצומה עפ"י יזמתו של הלורד מיר ועפ"י דרישת האנשים היותר נאורים שבמדינה, בכדי למחות נגד רדיפית היהודים ברוסיה. באי־כח הכהונית האנגלית היותר נאורים והשובים, ראשי היהדות האנגלית, נשיא אגודת-אחים, הרבה דיפוטטים ומורי מכללות ועוד, השתתפו באספה עצומה זו שבה נשמעו דברים חודרים אל הלב, דברי אהדה ונחמה ליהודי רוסיה.

„ערי רוסיה המרכזית — הוכיחו לדעת באפן בולט וברור שהיחוסים־המוזרים של „הגזע היהודי עם יתר התושבים נמשכים כמלפנים למרות השתדלות הממשלה.

„תוצאות הוכוחים המשפטיים שהיו אחרי המבוכות הללו, עדויות המעונינים, „חוות-דעת הרשויות המקומיות, קובלנות וחקירות אנשים פרטיים — הבליטו „למדי שאת הסבה העיקרית של סערת הרוחות האלה שאין העם הרוסי רגיל „בה, צריך לבקש בענינים כלכליים. במשך עשרים השנה האחרונות, כבשו היהודים „קמעא קמעא לא. רק את המסחר והתעשיה אלא גם קנו וחכרו אחזות גדולות „וחשובות והודות לאחדותם וערבותם השתדלו בכל מאמצי כחם לא להגביר את „יבול האדמה אלא לנצל את תושבי הארץ ובפרט את השדרות הנמיכות שבעם „ולפיכך התקוממו האחרונים במחאות וגלויי דעת שלבשו צורה עגומה.

„ואחרי שהממשלה החניקה בארץ את התנועה הזאת שהתחוללה, ותגן „על היהודים נגד מעשי אלמות — היתה חושבת שחובה מוטלת עליה לאחז „תיכף ומיד באמצעים רצינים בכדי לתת קץ ליחוסים המוזרים השוררים בין „היהודים ובין שאר התושבים ולחלץ את האחרונים מפעלת היהודים הרעה שהיא „היא סבת הסבות לכל המבוכות והפרעות".

במכתב-חוזר זה אין אף מלה אמתית וגם מחברו ידע את זה. היהודים היו חיים בשלום ושלוה עם יתר התושבים הרוסים בתחום המושב ומחוצה לו ושום צרה לא היתה באה עליהם לולי נרגנותו החשאית של איגנטיף שנתגלתה אח"כ. בסוף המכתב החוזר נאמר:

„אחרי הצעתי הדל"ה, ובכדי להגיה אור על פעלתם הכלכלית של היהודים ובתור ידיעות והצעות בנוגע להגנה על רוב התושבים נגד הסכנה והנזק הנשקפים להם מהיהודים — צריך לתת לממשלה חמר עשיר, לפיכך הואיל הוד מלכותו הקסר לפקד ביום 22 לחדש זה, כי בפלכים שבהם היהודים הם הרוב, צריך לכונן ועדה מקומית שבה ישתתפו באי כח כל בעלי המלאכות והאגודות, עם ועדות יהודים ועליהן להביע את דעותיהם ולהציע הצעות ולהגישן לפני הוזר"ה ביחוד על השאלות דלקמן:

אחרי הקדמה מוזרה זו באה הפקודה אל הפחות להחל במחקרה שתתן מה שאיגנטיב רוצה. החקירה והדרישה צריכה להיות כתב־אשמה גדול נגד היהודים. הנהו, קראוהו נא:

„א) מה הם צדדי החריצות הכלכלית של היהודים שמהם נשקפת סכנה לקיום התושבים־האזרחים?

„ב) מה הם המכשולים העומדים על דרך ההוצאה לפועל של החקים ביחס ליהודים במה שנוגע למקח וממכר קרקעות, והלואה ברבית?

ג) מה הם התקונים, השנויים, הבטולים או ההוספות שצריך להוסיף על „החקים הקיימים בכדי למנע את היהודים מחלל את החקים ובאיזה אמצעים־חקיים „והנהגתיים צריך לאחז בכדי להחליש ולהמית את השפעת היהודים המזיקה „בענפי החריצות הכלכלית?

ד) ויחד עם ההצעות הללו תשלחו לנו פרטים מדויקים על הנקודות הבאות:

1) מספר היהודים ביחס לנוצרים בכרכים. בערים, בכפרים ובחוות.

2) מספר המסבאות השייכות ליהודים והמתנהלות הן על ידיהם והן

מות וכי כל המעיק להם ומשתמש בכלל הידוע „הכו ביהודים" הריהו עושה את רצון הקסר, ותבא עליו ברכה.

מזמות כאלו זממו במחשכים נגד היהודים; בחריצות מצוינה הוציאון לפועל ועושי הרשעה לא היו אפילו נמצאים. הממשלה היתה, למראית־עין, מתנגדת לכל השתתפות במבוכות ופרעות וגם מעמידה למשפט אי־אלה פושעים; אך היא היתה מוצאת הרבה סבות־בדויות לפרעות ולפעמים היתה מיחסת את הסבה ליהודים עצמם.

עוד מחדש מאי שנת 1881 התחוללו מהומות ומבוכות בערים שונות אשר ברוסיה הדרומית. מבלי שום סבה ראויה וכמו לקול אות נתנת, השתערו להקות־אכרים ופועלים על פרורי היהודים בקיוב אודיסה, אילזבטגרד, חרסון ובעוד מרכזים־חשובים אחרים ובמושבות החקלאיות היהודיות שנוסדו בימי ממשלת ניקולאי הראשון, ויתנפלו על היהודים, החריבו את בתיהם, שללו את הונם ורכושם, שלחו באש את כל אשר להם ויעזבו אחריהם חרבן ושממה. חיי היהודים היו בסכנה כי הפורעים הכו בלי חמלה נשים וטף, צעירים וישישים ויפצעו וימיתו רבים מהם. הרשות המקומות לא עשתה כלום, וגדודי־הצבא היו תמיד מאחרים את המועד; וכי יבואו במועד המוכשר — והביטו על כל ההרס והחרבן בשויון־נפש. היהודים האמללים קראו לעזרה וידרשו מפלט; משלחת יהודים התיצבה לפני הצר והלה הודיע לה שרגשותיו הטובים נתוגים נתונים המה לכל נתיניו מבלי הבדל דת וגזע, דרש ממנה שתגיש לשר־הפנים תזכית מפרטה ויבקש ממנה להשקיט את לב היהודים ולהבטיחם שכל רעה לא תאֻנה להם עוד. לשמע ההבטחות־הטובות הללו ערכו יהודי פטרסבורג תפלה לאריכות ימי הצר, ומשלחת־יהודית אחרת התיצבה לפני חוקר הסינוד־הקדוש והלה הצהיר לפניה שהיהודים ראויים לכבוד ואהדה רבה מכל איש אחרי שמהם הגיה אור־האמת על כל התבל, גם הדוכס אגנטיוב הבטיח למשלחת־יהודית שהתיצבה לפניו בפטרסבורג כי הממשלה חושבת את היהודים לאזרחים אמתיים. אולם כל הדברים האלה היו רק הבטחות ריקות; שום דבר־ממשי לא נעשה להבטחת חיי היהודים ופרעות־נוראות אחרות התחוללו אחרי ירחים אחדים בפיריקולאב ובבוריספול אשר בפלך פולטבה.

ועוד טרם קמה סערת הפרעות לדממה — החל הדוכס איגנטיוב לחק חקים־מעיקים נגד היהודים, וראשית מעשיו היתה לגרש אותם בסך. בסוף חדש ספטמבר שנת 1881 הריץ אל כל הפחות מכתב־חוזר שבו הבלטה למדי כל הערמה שעשה ושחשב לעשות להם בעתיד ושבו נאמר:

„עוד לפני זמן רב הסתכלה הממשלה בהתענינות מרובה אל תנאי „חיי היהודים הרבים הגרים ברוסיה וליחסיהם עם יתר הגזעים שבממשלה. „ובהכירה כי תוצאות החריצות המסחרית של היהודים והתבודדותם־הלאומית „ואדיקותם־הדתית הן מזיקות לעמים הנוצרים, השתדלה במשך עשרים השנה „האחרונות להמעיט עם יתר התושבים, ע"י אמצעים שונים ומנקדת־מבט חקי „נתנה להם כמעט את אותן הזכיות שיש ליתר תושבי־הארץ. אולם המהומה „והתנועה שהתחוללו באביב של השנה הזאת בדרום רוסיה ושהתפשטו בכל

הקדמה וההשכלה, הפסיק כל קשר בינו ובין מדיניות של שעבוד והעקה ליהודים ובין משטר הנסיגה־לאחור בממשלתו; הוא החל ללכת בדרך התקונים ההנהגתיים והחברתיים, וראשית מעשיו היתה שחרור העבדים בראשונה, ושחרור היהודים אחריו. הוא הראה לאחרונים את חנינתו וטוב־לבו ויתן לכל המוסמכים מהמכללות ולהסוחרים ממדרגה ראשונה, ולהאומנים החרוצים — את זכות הישיבה בפנים המדינה. וגם הנהה אחרת נתן ליהודים לגור באחדות מערי־הגמל העקריות.

אלכסנדר השני הכין ברוסיה את הקרקע למשטר קונסטיטוציונלי, וחוגי בית־המלכות לא יכלו, למרות שנאתם את היהודים, להניאו מלגשם את תכניתו המדינית. הוא נמשך אחרי שאיפות הסיעה החפשנית ואחרי הצעירים המשכילים שנתחנכו במדינות חפשיות ולא יכלו להתפשר עוד עם האוטוקרטיה וישאפו לחדש את מדינתם במובן מדיני וחברתי. ובכדי לגשם בפעל את התכנית הזאת, היה על הקסר להתגבר על הרבה מכשולים ומעצורים. ע"י רציחתו בחדש מרס שנת 1881, התנערה הריאקציה מעפר ותלך מאז והלאה מנצחון לנצחון. ולעומת התרדה המהפכנית שעליה הטילו אחריות רצח אלכסנדר השני, הוצגה חרדת הממשלה שהחליטה לפזר ולדכא ולרוצץ את כל מי שעזר לרוסיה להתקדם לקראת תקופה של קדמה. היהודים היו צריכים איפוא להיות השעיר־לעזאזל והקרבנות־הראשונים של נסיגה לאחור זו. הקסר החדש אלכסנדר השני הואיל בנדיבות לבו לגשם בפעל את רצון אויביהם ושונאיהם בנפש.

ושני יועצים רעים, שאמצוהו בתפקידו זה, היו אתו.

הראשון היה החוקר הכללי של הסינוד הקדוש, איש חשוך ואדוק פובידונוסצף שמו, ששנא את היהודים מתוך מוהשי לבבו. מרגלא היתה בפומיה כי למען תוכל רוסיה להתרומם משפלותה המדינית, עליה לשאף תמיד לאחדות־דתית, ומשום שהיהודים היו המכשול היחידי בזה, סכנה גדולה היתה נשקפת, לפי דעתו, מהם לממלכה. הוא היה אומר עוד: „שליש היהודים יהגר, שליש ישתמד והשלישי יגוע ברעב".

היועץ השני היה שר־הצבא איגנטיף. הוא שנא את היהודים לא מפני איזה נמוק ידוע, אלא מפני טובתו־הפרטית. אם רדיפות היהודים בצרו את עמדתו מדוע זה לא ירדפם עד החרמה? שום מוסר כליות לא הניאוהו מלהפוך את זעמו זה נגד היהודים עם הרמו.

שני המנהיגים האלה ראו שהשעה מכשרת לפעל יהדו. הפוליטיקה האנטי־יהודית הלכה מחיל־אל־חיל בגרמניה משום שאז משלה סיעת שטוקר בכפה. וברוסיה, הרי קל מאד לזרע בין ההמון שנאה ומשטמה נגד היהודים ולהציגם בתור יסוד מזיק להצלחת הממלכה וקדמתה; קל מאד להכריז ולהתריע בעתונות־המשוחדת ובכתבי־פלסתר מרעלים, שהיהודי הוא מטבע ברייתו, המנצל הנורא של רוסיה ואויבה־הטבעי וקושר קשר נגד בטחון המדינה; קל מאד להשריש בלבות האכר הנבער והפועל החי בזיעת־אפו, כי רוע מצבם הם, בא באשמת היסוד־הזר המביא כליון וקרץ על המדינה ואשר דתו מצותהו לדחק את רגלי הנוצרי; קל מאד לחזר שוב על כל האגדות והבדיות, השטנות והעלילות שבדו על היהודים מדור דור. ועוד יותר נקל הוא ליחס את רצח הקיסר אלכסנדר ליהודים ולעשותם לנותני־יד לרוצחים, ולהפיץ שמועות שהקיסר שיסם אותם משטמת־

בשעת הבחירות לבית־המורשים — הענישה הממשלה קשה את מחולליהם.

אולם, את הצלחת האנטישמיים בבחירות לרייכסטאג, למועצות המקומיות ולעיריות של וינה לא יכלה הממשלה למנוע. בשנת 1891 נבחרו ט"ו אנטי־שמיים לרייכסטאג, ולואיגר השתדל בכל מאמצי כחו ויצליח לרכוש את הרוב בבחירות לעירית וינה בכדי להיות נשיאה. ובטרם ישיגו האנטישמיים את הרוב היו בשנת 1895, די חזקים למנות את לואיגר לסגן־נשיא העיריה. אולם משום שהמועצה העירונית לא יכלה לבא לידי הסכמה במה שנוגע לבחירת הנשיא נתבטלו הבחירות. אך בבחירות החדשות היה לאנטישמיים רוב מחלט, ובאוקטובר שנת 1895 הכרז לואיגר לנשיא העיריה של המטרופולין אך בחירתו לא נתאשרה מטעם המלך. ביום י"ג נובמבר נבחר שוב לנשיא ואחרי פרוק חדש של המועצה העירונית היה לאנטישמיים רוב מכריע ולואיגר נבחר שוב בפעם השלשית לנשיא העיריה אך הוא הגיש את התפטרותו למלך, ואת מקומו מלא רעזו שטורבאך והוא נשאר סגנו. בשנת 1897 בנפל הסיעה החפשית בבחירות לרייכסטאג והנצחון המחלט היה לצד הכהונים, הלאומיים והאנטישמיים מכל המינים, נבחר לואיגר באפן מחלט לנשיא העיריה. הרייכסטאג חדש את חקי ימי־הבינים על דבר האגודות, חקק חקים־מעיקים והגבלות-חמורות בנוגע למסחר, למרכלת ויכריח את היהודים לשבת ביום הראשון לשבוע. המועצה־העירונית אסרה מכבר על היהודים להשיג משרות בהנהגת העיריה ובהספקת צרכיה, סגרה בפניהם את שערי המשרות־העירונית וגם פסקה מלתת תמיכות לתלמידים היהודים העניים שבמדרשות. הדייטה של „אוסטריה־השפלה" הוציאה את התלמידים היהודים מבה"ס שנתמכו על ידה ותפסיק את עזרתה לבתי־היתומים היהודים. עירית וינה פקדה להבדיל בין התלמידים היהודים ובין התלמידים הנוצרים בבתי־הספר העממיים אך הממשלה לא אִשְרה את הגזרה הזאת.

לדאבון לב, מעולם לא נעשה באוסטריה שום דבר נמרץ ורציני נגד האנטישמיות. נפש הקסר בחלה בתנועה זו וינזף בה פעמים רבות. הוא לא לא יכול לסבל את לואיגר. ובחדש מאי שנת 1891 נוסדה בוינה אגודה נגד האנטישמיות, שבה לקחו חלק חברים חשובים ונכבדים מחוגי האריסטוקרטיה ומעולם המדיניות והמדע. היא סדרה בוינה אספות שבהן נשאו מדברותיהם נואמים מפרסמים, וגם הממשלה הבטיחה לה את עזרתה. אך הצלחתה היתה מצערה, כי הסיעה הלאומית־הגרמנית ובפרט הסיעה־הנוצרית־השתפנית, משלו על העם. לאוסטריה היו חסרים אנשים כבבל וליבקנכט שהיה בכחם להאיר את דעת ההמון ולהרחיקו מסיעה הקוראת לעצמה דמוקרטית ושבה לקחו חלק כל הסיעות הנסוגות־אחור. לואיגר נשאר עד יום מותו, בשנת 1910, נשיא העיריה של המטרופולין־ האוסטרית.

ברוסיה.

בפרץ האנטישמיות בגרמניה, נכזבה תוחלת יהודי רוסיה במבטחם אשר שמו בממשלת אלכסנדר השני. המושל־הנאור הזה שלבו היה ער לרעיונות־

הדין שוב באוקטובר שנת 1884 משפט מות על שלשת הנאשמים. אולם גם המשפט הזה בטל. בפעם השלישית נדון שוב על הנאשמים בקראקא בשנת 1885 עניש מות, אולם בית-הדין העליון בוינה זכה אותם פה אחד בדין לפי סעיפי דחק ביום 2 מרס שנת 1886 ובהסכמת החוק־הכללי הקסרי שוחררו מיד. אולם בנתים מת אחד הנאסרים, סטוכלינסקי, בבית הסהר.

המשפט הזה מראה את מצב הרוח ששרר אז בגליציה. האצילים הפולנים העיקו ליהודים ובעזרת הכמרים התאמצו לעורר את חמת העם. ע"י קשר זה רצו להרחיקם גם מהמסחר הפעוט ויסדו מחסנים-קואפרטיבים לממכר וסנדיקטים-חקלאיים. הם לא הסתפקו בתחרות זו אלא השתמשו בחקי המסחר, התעשיה והמונופולין של ממכר המלח בכדי להשמידם ולדלדלם באפן שטתי. תוצאות האיבה והמשטמה בין יהודים ונוצרים היו מהומות ומבוכות בשנת 1898 בשלשים ושמנה ערים. רחובות שלמים נשללו. הסדרים לא הושבו לאיתנם והתנועה שהתחוללה נגד היהודים והאצילים לא חדלה אלא עד שהכריזה הממשלה מצב מלחמה. זה היה לקח טוב לאצילים, כי מני אז החלו לעבד לרכוש את קולות היהודים לבחירות המדיניות.

להתפרצות האנטישמיות בערים רבות באוסטריה היו גם נמוקים מקומיים.

עוד לפני שנים רבות היתה וינה קן לתנועה-נוראה נגד היהודים. הרוחות סערו נגרם יותר בשנת 1879 ע"י מפלת סיעת החפשיים וע"י בחירת חלק גדול מהאצילים בעלי האחוזות אל הפרלמנט שמהם יצאה זרת „טאאפ". ראש התנועה היה „שואנירר" איש דמגוגי חסר-ערך בבית-המורשים. הוא רצה להצליח מחוץ לבית-המורשים ומצא לו חבר-בדעה את לואיגר שנבחר אל הפרלמנט בשנת 1885. מאיש-דמוקרטי וידיד היהודים, שאינו מבדיל, לפי דבריו, בין יהודי לנוצרי — נהפך לאויב בנפש ליהודי בראותו שטובתו הפרטית דורשת זאת. שני האנשים האלה הערימו סוד יחד נגד היהודים באפנים שונים: הראשון עמד בראש הסיעה-הלאומית הגרמנית, והשני — בראש הסיעה הנוצרית-השתפנית ששניהם נלחמו ביהודים בתמהוֹ עזה. סיעת לואיגר נעשתה יותר תקיפה, כי סביב דגלה חנו הכמרים, קציני־הממשלה, הרבה נשואי-פנים מהאצילים ומבית המלכות וביניהם הנסיך לואיס ליכטנשטיין. שואנירר המציא המצאה חדשה בכדי להתחרות בלואיגר. הוא השתער על מערכת עתון הפשני ויכנהו בשם עתון יהודי. חלול־חפש זה עלה לו במאסר של ארבעה חדשים וגם בצים מכרח ובאבוד תאר אצילותו. אולם תחת זה יצא שמו לתהלה בין העם והצלחה האירה פנים לסיעתו.

האנטישמיים האוסטרים התארגנו כחבריהם הגרמנים ויחקו את תכסיסיהם: תקפו את היהודים בפה, בכתב, בעתונות, בכתבי-פלסתר ובמודעות; הרבו את האספות העממיות, קראו לעזרתם את הסוחרים הקטנים, עוררו את רגשות־הקנאה של המון העם ויסערו את רוח הסטודנטים והילדים.

פעולתם הנוראה היתה הרבה יותר איומה במטרופולין מאשר בערי המדינה. אולם, מפני שבוינה לא רצו במבוכות, פזרה הממשלה את המתאספים ותאסר את הופעת העתונים האנטישמיים, וכשהתחוללו מהומות ואי סדרים בשנת 1885

וממרום הבמה דברו הכמרים על אדותן אולם מפחדם פן יובאו בפלילים נחנק בעודן באבן.

„רוהלינג" הפרופיסור לתיאולוגיה נעשה בבוהמיה למורה־הוראה באנטישמיות. הוא צבר וגבב כמה וכמה חבורים בעד וכנגד התלמוד שאת מהותו ותכנו לא ידע מעולם. והיהודים המומרים של ימי־הבינים נתנו לו חמר חשוב לספריו שאותם הפיץ לאלפים בין ההמון. ענין טיסזה־איסזלר נתן מענה לשון לשנאה נגד היהודים. בשנת 1885 התחוללו מהומות בפראג אך הבולשת אחזה באמצעים רצינים נגד הפורעים וגם מנעה פרעות במוראביה. עלילות־דם ופרעות התחדשו פעמים רבות בהרבה מקומות. הכמר דיקר ואחזת מרעיו נדונו בכל חמר הדין בשנת 1893 הם ומחוללי הפרעות בערים הקטנות של בוהמיה ומוראביה — אך הכל היה לריק: הסדרים והשקט היו שבים לאיתנם רק למראית־עין. בשנת 1897 האשימו את היהודים כי הם הולכים יד ביד עם הגרמנים ואשמה זו חוללה נגדם בפראג תנועה כ"כ איומה עד שהממשלה הכריחה להקים בתי־דין צבאיים בכדי לעצר בעדה.

אחת האפיזודות האחרונות של המלחמה נגד היהודים, היה משפט פולנה בשנת 1899. איזה משפט מוזר! באחד היערים נמצאה גופת אשה אחת מרוסקת אברים. מיד פשטה שמועה שיש כאן רצח דתי. ומכיון שכך הדבר הרי צריך למצוא את הרוצח... אך גם זה לא בשמים הוא. נמצא איש דל וחדל־אישים הילסנר שמו ועליו הוטלה האשמה. אולם, משום שהחקירה והדרישה הראתה שאין שום יסוד לשטנה שהשטינו עליו — הוצא לחפשי. האנטישמיים רעשו וגעשו, הרעישו שמים וארץ וסוף סוף הכרחה הממשלה לאסר את הילסנר ולשלחו מחדש לפני בית־הדין הגבוה שב„קוטנברג". הממשלה הענישה אז קשה את מעלילי עלילות־דם. וראש אב בית־דין לא הרשה לדבר על אדות רצח דתי. אולם מהצהרות הפרקליט שהיה אנטישמי מושבע ומהעדויות־הכוזבות של הערים הוצע לפני השופטים לשפט את הרצח הדתי הזה: ומשפט־מות נחרץ על הילסנר האמלל על פשע שלא פשע. גזר־הדין הופר, אחרי בדיקת־המכללה לרפואה שבפראג והילסנר נשלח לבית־המשפט של „פיזק". אולם בכדי לחזק בפעם זו את השטנה, העלו מתוך קברו משפט עתיק של רצח־דתי אחד שרוצחו לא נודע, ומבלי שום אות ומופת יחסו גם את הרצח הזה להילסנר ובתור פושע שהשתתף בשתי רציחות נשפט שוב למיתה. אך ענש המות החלף במאסר־עולמי. זהו מה שעלה בידי הממשלה לעשות. הילסנר כלוא זה י"א שנה ממתין בכליון עינים ליום שבו יעיינו שוב במשפטו.

כעין הקדמה לרדיפות היהודים היה גם בגליציה משפט דומה במעט למשפט פולנה. אכר יהודי מלוטוזה, משה ריטר ואשתו ועוד אכר אחד „מרסיליו שטוכלינסקי" שמו, נאשמו בעון רציחת עלמה אחת פרנסיסקה מניך שמה, ונדונו למיתה בחדש מרס שנת 1882 על ידי השופטים־המושבעים אשר ב„רזיסזוב. בית־דין הגבוה לערעורים בוינה בטל את גזר־הדין, ובית־דין גבוה אחר בקראקא

מלהאשים את אביו בתור רוצח נפש הילדה ועדות זו יכלה להביא את אביו לידי משפט מות. דרמה זו נמשכה כשנה תמימה ותרעיש את הונגריה, אוסטריה והרבה מדינות אחרות. אולם סוף סוף נגלתה האמת ולפני השופטים המושבעים יצאה כנוגה צדקת שמש ביהכנ"ס. אז יודה מוריץ שארף על חטאתו אשר חטא ויחזור למשפחתו.

אולם הרעה השתרשה. האשמה ההיא נחשבה בעיני הפטריוטים־הנאורים כשמצה להונגריה. „קוסוט", שקולו היה אדיר במדינה, נתן בה דפי והאנטישמיים השתמשו בה לטובתם.

צריך לפתח פה חצאי לבנה בכדי למנות את מספר עלילות־הדם שבאו אחרי „מארע טיסזה-איסזלר" — ביון, במצרים, בבולגריה, ברומיניה, ברוסיה ועוד. רוב האשמות היו כקיקיון של יונה בין לילה היו ובין לילה אבדו, כשהממשלה לא הטתה להן אזן קשבת כמו למשל בתורקיה. על פי רוב היו האשמות מבוססות על יסודות שונים ונמצאו אנשים רעים שנתנו להן גם תקף ועצמה. בקורפו למשל נרצחה ילדה יהודית והאנטישמיים הגידו עליה שהיא נוצרית ושהיהודים שחטוה לצרכי דתם. אולם האמת נגלתה מיד ופני האנטישמיים חפו.

גם במקומות אחרים לא הכו האנטישמיים לקץ ענין „טיסזה איסזלר" בכדי לחולל מהומות ומבוכות. בחדש יוני שנת 1882 נסה האספסוף אשר בעיר פרסבורג להתנפל על היהודים ולשלל ולבז את בתיהם ואת בית־הכנסת. אולם אנשי־הצבא הניאום מזה ויאסרו מהם ששים וארבעה איש. גם בערים ובפלכים אחרים היו מהומות ופרעות, ועלילות־הדם רבו כמו רבו בכל עבר ופנה.

אחרי משפט „טיסזלה־איסזלר" התחדשו שוב המבוכות בהרבה מקומות ובכל מערב הונגריה ואפילו בבודפסט. ורק יצא שארף זכאי בדינו התנפל ההמון־הגס על בתי היהודים יישללם ויהרסם עד היסוד ויהרגו ביהודים הרג רב. התנועה התפשטה גם בקרואטיה.

אז תרגיש הממשלה את טעותה בהרשותה לשפט את „טיסזה איסזלר". נשיא מועצת-המיניסטרים פקד על כל שלטוני־העיריות להחל אז בפעולה נמרצה נגד האנטישמיות. ראשי הכנסת הרפורמית, והחשמן־הארכיבישוף „קלוקסה" הרשיעוה. גם הקסר פרנץ יוסף בכבודו ובעצמו הוכיח קשה את הכמרים שהתאחדו יחד עם מחוללי הפרעות והמבוכות. הסדרים הושבו אמנם על כנם בכל מקום בכח־הזרוע, אולם זמן רב עבר בטרם שקטו הרוחות־הסוערים. גם בית-האצילים הביט בעין רעה על היהודים, וימאן לקבל בתוכו את באי־כחם. בישנת 1884 פנתה סיעת-החפש בקול-הקורא של הבחירות — אל היהודים להזניח את הדבר המבדיל בינם ובין יתר האזרחים. מה חפצה לרמז בזה? כלום לא ידעה היא שהדת היא היא המבדילה בינם ובין בני מדינתם? האנטישמיים הצליחו להשיג י"ז מקום בפרלמנט תחת ששה מקומות שהיו להם בפרלמנט שלפניו. אולם טיסזה לא נתן להם שום הנחה; ועל פי פקודת הקסר מנה שני יהודים בבית־האצילים. תקיפות־דעתו להחזיק את השווין־המדיני והאזרחי היתה כל כך גדולה עד שהאנטישמיים לא יכלו לתקע להם יתד בהונגריה. בשנת 1895 נסתה סיעת הכהוניים לשוב לתחיה בכדי לחפיל את החפשניות. עלילות הדם נשמעו שוב

הסיעה האנטישמית נחלשה וסמני ירידתה ורפיונה החלו להראות. כסף לא היה לה, עתוניה וכלי מבטאה הישנים הלכו הלוך והפסק, אספותיה היו נדירות ושאון החגיגות העממיות לא נשמע עוד. גם הממשלה לא היתה מחמירה כ״כ בנוגע ליהודים ותתן להם הרבה משרות עממיות. אלו היו הנחות לרוח הזמן והדמוקרטיה. אולם המדינה „הנוצרית" עוד קימת. הזרם גם איתה, זרם הדמוקרטיה השותף? העתיד יענה, ע״ז.

באוסטריה־הונגריה

גם באוסטריה־הונגריה עברו חלפו שנים רבות בטרם חפרון האנטישמיות ותכה את היהודים ואת הסיעה־החפשנית השלטת בפרלמנט גם יחד. בין כל הגזעים הרבים והשונים אשר באוסטריה-הונגריה, היסוד הגרמני הוא היותר חשוב, וקשה היה לו איפוא להחלץ מהשפעת התנועה שהתחוללה נגד היהודים במדינה קרובה לו. הכנסת הקטולית תקפתם בעז וחיל בוינה ובברלין בעת ובעונה אחת, החשמן הארכיבישוף רישר, הרין נגדם את אגרותיו הכמריות וישסה ויקומם נגדם את כל הכמרים והעתונות האפיפיורית. הקולות האלה לא נשארו אמנם בודדים אך לא יכלו להוציא מאדישותם־המתוקה את תושבי המדינה השקטים. אפס בבוהמיה ובגליציה התחילה המשטמה־הדתית להסתבך עם שנאת־הגזע ומשם צצה האשמה שהיהודים רוחשים חבה לגרמנים.

הונגריה נחלצה מהתשוקות הרעות שתקעו להן יתד במקומות אחרים, המשטר הקונסטיטוציונלי היה שורר בה בכל תקפו ואיש לא התאונן נגד היהודים על משרות-הכבוד שנתנו להם כליתר האזרחים.

בפרלמנט היו שנים או שלשה מורשים אויבי היהדות בנפש שהיו מתנפלים על עם חרמם בחוצפה וחמה שפיכה שאותן כנו חבריהם בשם „שגעון". אולם האנשים האלה היו משוגעים מסכנים. ואחד מהם, איסטוסי שמו, בראותו שבית־המורשים דחה את הצעתו ברבר סגירת שערי הונגריה בפני יהודי רוסיה הבורחים מתגרת לוחציהם — עזב את הסיעה החפשנית וילך הוא וחבריו, איש־ריבו אונודי לנהל תעמולה במדינה, וייסד שבעים ושמנה חברות אנטישמיות. הוא הולל סכסוכים ומבוכות שנמשכו כשבוע ימים. אך גם בזה לא הסתפק אלא נאזר באמצעי אחר בחוק ומנוסה שתמיד הצליח נגד היהודים והוא עלילת-הדם; באמנות שכמוה לא היתה בשום תקופה בנה את אשמתו ויחדש דבר חדש: בן מאשים את אביו „יוסף שארף". ביום א' אבריל שנת 1882 הצליח לפתות את השופטים האדוקים משוללי רגש האחריות לתפש ולאסר בערב פסח חמשה עשר יהודים מהעיר הקטנה טיסוה-איסולר הקרובה ל„טיס". המאשים היה ילד בן חמש שנים. אולם אחרי ימים אחדים בא אחיו מורין, צעיר כבן ט״ו שנה ויהפך גם הוא למאשים מפחד השופטים. היהודים האסירים ענו אמנם באכזריות־חימה אך מעניהם לא יכלו בכ״ז להוציא מפיהם שום הודאה שתאמת אף במקצת את האשמה. מורין הצעיר ספר שמבעד חור־המנעול ראה בעיניו את אביו, שמש ביהכנ״ס, ויחד אתו את האסירים שוחטים ילדה בת י״ד שנה, אסתר סולימוסי שמה, האבודה לפני זמן מה. במימי ה„טיס" נמצאה גופת הילדה הנעלמה, כשהיא הנוקה אך אמה לא הכירתה. מורין שארף עמד על דעתו ולא חדל

היותר חצופים יותר מזה ?

אפס, בתקופה ישבה דבר המיניסטר כבה, החלה שמיש האנטישמיות לערב. הוא התחפש כאמור בכל מיני מסבית כבדי לרכוש לו לב העם; יסד את הסיעה השתפנית-הנוצרית ואת הסיעה הלאומית-הגרמנית ועוד; הציג את הקפיטל היהודי כמוקש-גדול ויבטיח להשמיד ולאבד את תקיפות היהודים ועצמתם הרשונית. הוא ראה שלנגד עיניו קמה ומתנוססת סיעת-העמונים שבחרה לפרלמנט את אויבי-ביסמרק; ראשי סיעה זו ועתוניתה הוכיחו באותות ומופתים חותכים כי באנטישמיות מתלכדים ומתקשרים כל כחות הריאקציה המדינית והדתית, ובנפל המסכה מעל פניה הרי בהכרח צריכה היא להנצח. עוד משנת 1880, דֻּבְּתָה האנטישמיות מכה-נצחת על ידי גלוי-דעת חתום בידי שבעים וחמשה אנשים מפורסמים וחשובים מעולם המדע המדיני והתעשיתי. הוגי-מחשבה גדולים קטולים, פרוטסטנטים ויהודים שפחדו מפני זרם האנטישמיות השוטף, נסו לעצור בעדו, ופרסמו מאמרים וחבורים חשובים שבהם לא הסתפקו רק להציג ערומים את כל תעלולי האנטישמיות, אלא אהבתם את האמת ודאגתם לכבודה של מדינה בעלת תרבות גבוהה כגרמניה, הניעתם לגלות את הטוב הצפון ביהדות ואת הכבוד שהאנושיות צריכה לרחש לה. זה היה אמנם קול ההגיון־הישר, אולם איש לא הטה לו או אזן קשבת.

נגד תנועה זו שסביב דגלה התקבצו כל המגוגיה והסתת-העממים, היה דרוש איזה כח-מכריע חזק, ולא כחות-מפוזרים ומפורדים. בינואר שנת 1891, נוסדה אגודה נגד האנטישמיות, שבראשה עמד פרופיסור מלומד במשפט-הכללי, רודולף די גנייסט, וכחמש מאות חברים מכלת האומה ושמונה נתנו לה מיד את ידם. בפה ובכתב עבדו כלם במרץ גדול בכל גרמניה, ובתוך הסיעה הדימוקרטית נברא קשר-אמיץ וחזק נגד האנטישמיות; היהודים עזרו אותה עזר לא מצער ותועלתה הגדולה היתה בולטת תמיד.

בהוסף אגודה זו, היה לסיעה-השתפנית שעמדה או בעצם שגשוגה וצמיחתה מעמד-איתן בחיים. ביסמרק חשב שהאנטישמיות היתה צריכה להמס אותה. נטיה זו לא הוליכה את ראשי הסיעה-השתפנית שולל.

שלשים וחמשה אלף פועלים אשר התאספו ביום י"ח ינואר 1881 בברלין שנחשבה למבצר־עוז הסיעה הדמוקרטית — הסכימו כלם, הוץ מעשרה, לפרסם אל הפועלים קול־קורא שבו ידברו לא רק נגד האנטישמיות ונגד כל חקי־הגבלה חדשים, אלא דרשו לבטל את כל ההעקות וההגבלות הקיימות. הסיעה השתפנית שתחת הנהלת בבל וליבקנכט נשארה נאמנה לפוליטיקה זו.

בקונגרס שהיה בשנת 1893 החליטה סיעה זו החלטה נמרצה נגד האנטישמיות ולא הסתפקה בזה. אלא נלחמה תמיד נגד האנטישמיים בתקופת הבחירות. ידה היתה תמיד על העליונה בבחירות לרייכסטאג, ללנדטאג, למועצות העירוניות וכדומה. בבחירות לרייכסטאג בשנת 1898 אבדו האנטישמיים ארבעים אלף קול וחמשה מקומות, ובבחירות שנת 1903 — חמשים אלף קול. בשנת 1908 נחלו האנטישמיים מפלה עצומה בבחירות ללנדטאג ושמנה יהודים, שביניהם היה גם אחד מהשתפנים הקיצונים, נבחרו, ותבוסת ישני באי-כח האנטישמיות בבית העליון — היתה שלמה.

פרטיות: החל ביסמרק לדבר במרירות נגד האנטישמיות וירשה לפרסם את דבריו. קשה ביותר בעיני ביסמרק היתה תבוסתה השלמה של מדיניותו בבחירות לפרלמנט, שבהן נבחרו מבין היהודים אויביו היותר נוראים: לַסְקֶר, במבירגר, סוננמן, מכס הירש, לואים לוי ועוד. עוד מעט ושמע את הרעש האדיר ואת שאון הסערה שהתחוללה בעולם הנאור אחרי הפרעות והטבח ברוסיה. אולם, למרות הכל עוד לא החליט להפרד לגמרה משטוקר שעוד לפני שליש שנים משחהו לכהן, ואשר נבחר עתה לבית־המורשים.

בשנת 1888, יכול הקסר פרידריך וילהלם השלישי שמלך שלשה ירחים ויכנה את האנטישמיות בשם „חרפת הדור" — לְהַפֵּטֶר מהמינסטר פוטקאמר אך לא משטוקר שביסמרק הגין עליו באבית־חסדו. כל האנטישמים התקוממו נגד הקסר באסרו על שטוקר להטיף מאז ואילך לפני בית־המלכות.

האנטישמיים שמו מבטחם במלא-מקומו, הקסר וילהלם השני, אשר עוד בהיותו יורש-עצר השתתף ביום כ"ד נובמבר שנת 1887, באספה שנקראה בבית הגנרל „באלדרסי" ושבה לקחו חלק רבי המלוכה, שרי וקציני הצבא, כמרים גבוהים וחשובים, וגם מורשים מסיעת הלאומים־החפשנים — בכדי להחיש עזרה ממשית למשלחת ישתחת ראשות שטוקר. צורר־היהודים העז והנורא הזה יצא מאספה זו כמנצח בקראו: „האנטישמיות צועדת צעדי־ענק בהצלחה רבה והיהודים חלים ורועדים מפני!" אולם הוא טעה בחשבינו, כי אך עלה וילהלם השני על כסא המלוכה הבטיח להגן על כל הדתות בלי-הבדל. אחד מבני בית הקסר, הדוכס דוגלאס, הגיד במנאם שנשא לפני בוחריו, כי „הקסר מסכים לעבודת שטוקר הדתית והאנושית ומאשר אותה". אך — „איננו תמים דעה אתו במה שנוגע לענינים מדיניים ודתיים", כי איננו רוחש שום „אהדה וחבה לאנטישמיות" וכי „הפרוסים בני דת־משה הם נתיניו כהפרוסים הנוצרים ממש". אפס שטוקר נשאר בכ"ז עומד על משמרתו עד סוף שנת 1890, והדחתו מכהונתו באה לא בגלל אנטי-שמיות אלא בעיקר לרגלי התנפלויותיו הגסות והזדוניות על משפחת המלוכה.

באספת יום י"א דצמבר שנת 1892, הביע מזכיר־המלוכה „קפריבי" ברייכסטאג את דעתו נגד האנטישמיות ותומכיה המשמרים ויאמר שאי אפשר להבין איך משתתפים אנשים אוהבי־מולדתם בתנועות כאלו; אולם גם הדברים האלה לא הועילו כלל: המשמרים נשארו קשורים לאנטישמים ו„עתון הצלב" היה מציע לבטל לגמרה את שויון־הזכיות שנתן ליהודים.

גם הקסר וילהלם כתב לאחד המדיניים ביום כ"ו פברואר שנת 1896 לאמר: כמרים־מדיניים (רמז על שטוקר) זוהי מלה משוללה כל תכן. כל נוצרי הוא „חברתי". הנצרות-השתפנית היא הזיה וזרות המולידות רק גאוה ואי־סבלנות, שתי מדות רעות שאין הנצרות סיבלתן". אולם כל גלויי־הדעת הללו ואפילו של הקסר עצמו לא נתנו פרי כי האנטישמיות היתה קשורה אז כשלהבת בנחלת במשטר השורר והממשלה החליטה להחזיק בה. היש מופת יותר חותך לזה מההצהרה שהצהיר שר־השופטים הפרוסי באספות יום ל"א ינואר וח' פברואר שנת 1901? בהסכמת רוב מורשים גדול, אמר המיניסטר: אי נטית־הקונסטיטוציה האומרת ששויון־הזכיות האזרחיות המדיניות איננו תלוי בדת — היא בלי שום ערך והממשלה הפרוסית תרחיקנה באפן שטתי, הדרשו האנטישמים

בכל אמצעי התנפלות נגד היהודים ואפילו בהתקוממות. האנטישמים קוממו נגד היהודים את האספסוף והערב־רב שבכרכים ובכפרים בנצלם את עלילת־הדם. אין מספר לערי פרוסיה שבהן היו בתי היהודים לשלל ולבזה בשנת 1881, ובתי־כנסיותיהם לחרבן ושממה. בשנת 1884 ארעו מחזות כאלה בפומיראניה בעירה הקטנה ניוסטיטין, ובשנת 1889 — בברלין. בשנת 1891 קרה המקרה הזה בקסנטן במדינת הריין: ילד אחד בן חמש שנים נהרג, ועל שוחט ישר אחד בושוף שמו, ועל משפחתו יצא הקצף כי הם השתמשו בדם הנרצח לצרכי־דתם. כל משפחת בושוף נתפשה ותאסר בכלא אך המחקרה הוכיחה לדעת כי חפה היא מפשע. אולם צעקת האנטישמטים הנתמכים בבית-המורשים ע"י שטקר נגד היהודים האומללים ונגד השופטים היו כל כך גדולות עד שהכרחו האחרונים לבטל את הפסק, ולאסר שוב את היהודי ולהעמידו לפני משפט־חדש. אולם אחרי עשרה ימים של וכוחים יצא זכאי בדינו עפ"י החלטת הורה תעממית. אולם סערת-הרוחות בכל ערי־הפלך היתה כ"כ גדולה עד שגם הבישוף של קולוניה בעזרת חשמניו לא יכול על נקלה להשקיטה.

עלילת־הדם נתמכה היטב ובמ"ק ע"י האנטישמים. בשנת 1894 הופיעה שוב בפרוסיה המערבית, בבירנט ובסקורף; בשליזיה העליונה ובקניגסשוטה; בבאביריה באוב־מטספין ובמקומות אחרים. בשנת 1900 נמצאו עדיין בעירת קמניץ אשר בפומיראניה שופטים שהאשימו את אחד היהודים בעון רצח־דתי ויכלאוהו חמשה חדשים רצופים, ואחר יצא זכאי בדינו. אולם לרגלי המשפט הזה, התנפלו הנוצרים על היהודים בערים רבות ואת בית ראש־העיר „סטולפ" שכנה את האשמה הזאת בשם עלילה כוזבת, רצו להחריב.

האנטישמיות נתנה כל מה שיכלה לתת: השחת רוח העם והרחתו; זלות הממשלה, מחזות של פראות במדינה ומופת נורא לכל התבל.

אמנם, לא זו היתה תשוקת ביסמרק. שאיפתו היחידה היתה להשתמש באנטישמים נגד היהודים בכדי להביא כליון על סיעת־הדמוקרטים. אולם הוא הצליח רק להרחיק לפעמים מבית־המורשים אי־אלה מורשים יהודים, ודוקא את אלה שמהם היה ירא, ולהביא תחתם מורשים אנטישמים כשטוקר, אהלבארדט וליברמן די סוננברג, שחוצפתם ועזותם נראו כמזיקות לסיעה הקטולית ומעטות חרפה עליה. סיעה זו, אחרי שנזכתה הרבה פעמים ע"י ביסמרק התגברה והתחזקה שוב ותעמד נגד היהודים ותתן את ידה לאנטישמיים ותסכים אתם לשלל מהראשונים את זכיותיהם־המדיניות. ראש הסיעה „בינדהורסט" מסר בזהירות מרובה ביד הפישיסטים את הנהלת המלחמה נגד היהודים, ולפעמים נשמעו מפיו גם דברי שלום בנוגע לאחרונים. אולם, המצאו דברים אלה אזן־קשבת מחוץ לפרלמנט? הקטולים יכלו להתפרק כלי־נישקם אחרי שהפרוטסטנטים מלאו באמונה את תפקידם נגד היהודים.

בשנת 1881 ראה ביסמרק שמלאכתו נעשית יפה ע"י אחרים והתעמולה נגד היהודים נעשית באמונה אחרי שתוצאותיה היו תמיד תסיסות, מבוכות וסערת־הרוחות. הוא רצה לכל הפחות להשקיט את הריחב אחרי שלא יכול או לא רצה לו.שקט את סערת־הרוחות. מסבבי־המבוכות נענשו בכל חמר הדין ובשיחות־

נפש אחיו? המיניסטרים לא הרשו כלום בזה שמיאנו למנות מורים יהודים במדרשות, או לפטר את הרבנים מעבודת הצבא כמו שהיו עושים עם הדתיים של אמונות אחרות — הם רק המשיכו פוליטיקה עתיקה ויתנו את מַתְּנַת הָהֲמָיוֹת לכל פקידי-הממשלה שפרשו כלם על פי נבלם של המיניסטרים.

היהודים הורחקו כלם ממשרות-הפעוטות שהיו להם בהנהגת הממלכה. מדינות רבות מיאנו לקבל עוד מורים ומורות יהודים בבתי-הספר העממיים. שופטים עירוניים או דיינים-נוספים יהודים לא נמנו עוד בבתי-המשפט. נסו גם להרחיק את היהודים ממשרת שופטים מושבעים. השופטים לא אבו עוד לשפוט או להעניש את המתנפלים היותר נראים על היהדות והיהודים. כן למשל, זכה בית-המשפט בברלין את פונדקאי אחד שהעמיד בשער בית-מלונו קריקטורות נוראות בהוראה שתמונות-התליות אלו העמדו שם לטובת עסקיו, בה בשעה שהיו מענישים קשה את אלה ששמו בבית-התפלה ב„טריב" את ה„טונק" של ישו. בפעם אחרת העניש בית-המשפט בברלין, עונש קל מאד על עון הוצאת-דבה בתואנה שרוח אנטישמיות מפעמת את האיש הזה והוא סובר שחובה קדושה מוטלת עליו למנע את התפתחות האנטישמיות. בית-הדין הגבוה של לייפציג החליט שהעלילות והריבות נגד מוסדות היהדות, הן, לא נגד הדת-היהודית אלא נגד הגזע-היהודי שאין החק חיב להגן עליו. אף בשנת 1896, החליט בית-דין בברלין כי אין שום עלבון לדת-היהודית אם מבטיחים שאלהי ישראל צוה להשתמש בדם למצות הפסח, כי „ענין הרצח-הדתי הוא גלוי' וכי „הנאשם סובר שמלחמה נגד היהדות היא חובה-מוסרית קדושה". אפס שמש דאנטישמיות החלה אז לערב ובית-דין הגבוה לערעורים, שלפניו הגיש המשפט הזה, הגיה בו הגהות. הבורגנים הפסיקו את יחסיהם החברתיים ולפעמים גם המסחריים, עם היהודים.

והנערים? כלום יכלו להחלץ מצרעת האנטישמיות הממארת? לא. לפעמים היו גם מורי בני-הנעורים מפיצים אותה. בברלין למשל, בבתי המדרש הגבוהים לבנים ולבנות, מיאנו המנהלות לקבל תלמידות יהודיות במוסדן, וכשהתנגדו גם לפקודה שנתנה להן מטעם משלחת בתי-הספר של העיר, נתמכו ותעודדנה ע"י ההנהלה-הממלכתית של בתי-ספר המחוז. היו גם מורים שהשרישו טינה ומשטמה-עזה בלב תלמידיהם הנוצרים כלפי תלמידיהם היהודים עד שפעמים רבות היתה ההנהלה העליונה מכרחת לאסר מעשים שכאלה. המתלמדים הרחיקו מחוגיהם, מחברתם ומאספותיהם את חבריהם היהודים, ויחגו את חגיגת שטוקר: הרחקת-יהודים זו איש/ה בשנים האחרונות של המאה האחרונה ע"י כנסית כל המתלמדים הגרמנים שרק מכללת כון מיאנה להשתתף בה. „העתון האקדמי" כלי-מבטאן של חברות המתלמדים, כתב עוד בתקופת ירידתה של האנטישמיות לאמר: „אי-הצלחתה של האנטישמיות המדינית הטהורה מטילה עלינו במפגיע חובה גדולה לפקח את עינינו ולהבעיר תמיד את האש למען תוכלנה האנטישמיות-החברתית המתפשטת יותר ויותר, ואפילו האנטישמיות-המדינית החשאית, המתפשטת — לצעוד צעדי-ענק ולהתחזק עד כדי להכריז במובן מדיני, את המלחמה המכריעה".

זו היתה הודאה בלתי-ברורה של רפיון-כחה של מדיניות אשר השתמשה

תחת מסוה אנטישמיות-נוראה.

העתונות הממלכית וביחוד „עתון הצלב" שהיה האורגן היותר חשוב של סיעת הפיטיסטים — היו אתו. וכמרים רבים הלכו בכל הפלכים מכרך לעיר ומעיר לכפר להטיף ולנאם נגד היהודים ודתם.

גם הספרות עזרה עזר לא מעט לצוררי היהודים: מורים ומלומדים החלו לחקר חקירות מדעיות על האנטישמיות. בשנת 1879 קרא „טרייטשקה" במכללה שעורים נגד היהודים, ששסה בהם את כל המתלמדים במדרשות ובמכללות ויפרסם מאמרים-אנטישמיים בכל הירחונים והקובצים ויפיץ גם כתב-פלסתר בשם: „היהודים הם אסוננו". הפרופסור „דורינג" פרסם בין יתר חבוריו גם חוברת בשם: „היהודים, התנ"ך וליסינג". בשנת 1886 כתב המזרחני „פאאולוס די לגארד" שאם לא תטמע היהדות בגרמניות, צריך להכחיד כלה את הראשונה מהמדינה ומהאומה. הדעה הזאת לא היתה חדשה, כי הלא גם מומסן, תעה רגע אחד בחייו ויאמר שהיהודים הם יסוד-הרקבון בממלכת רומה. אולם פאאולוס הנז' נלחם בחרף נפש נגד האנטישמים שנעשו ממלאי-מקום של המון נרגנים ומדיחים מכל סוג ומכל מלאכה, שדברו סרה על היהודים בכל זמן ובכל מקום: באספות העממיות בשוקים, ברחובות ובכל מיני אמצעים: בדבור, בכתב, בכתבי-פלסתר, במודעות ובסמלי-התולים.

סיעת הנוצרים השתפנית היתה מוסד של דימגוגים (מדיחי-עם) שאחדים מהם התחרו בשטוקר, ואחרים ירשו אותו. היותר מוזרים ותמוהים שבהם: פקיד צבא ליברמן די סוננברג, בוקל, אהלבאַרדט, ועוד, נעשו ראשי הסיעה ונִבְחֲרוּ לפרלמנט. ליברמן די סוננברג לקח בידו את רסן הנהגת „החברה העממית האנטישמית" ובוקל יסד את „החברה האנטישמית הגרמנית". בשנת 1887 בּרדת שטוקר מעל הבמה, היו לגזע היהודי הרבה יותר אויבים מאשר לדת-היהודית ולא יכלו לסבל גם את היהודים המומרים. האיש הכי הצוף שבכל שלשת הצוררים הנז' היה אהלבארדט מחבר ספר: „מלחמה-מיואשת של הארִיות נגד היהדות". הוא הודח אז ממשרתו משום שלא מלא את חובותיו כדבעי, אך נפילה זו לא הפילה את חנו בעיני העם. גם שטוקר נשפט, לפני שנים אחדות, בגלל שבועת-שוא שנשבע לפני בית המשפט, אך הוא נחם בזה שמועצת הכמרים-האורטודוקסים בברלין כתבה לו: „האלהים ירפא את הפצע שנפצעת". ועוד נחמה אחרת היתה לו והיא: רשימת-הנדבות שנפתחה בגרמניה לטובתו ושהכניסה לו ש ש י ם א ל ף מ ר ק. פעולות האנטישמיים היו רועצות ומחבלות.

הם שלטו על הממשלה וירדו בה מבלי הביא לה את אשר קותה מהם: כבוש הדמוקרטיה. היא לא היתה זקוקה לעזרתם בכדי להגן על ה מ ד י נ ה ה נ ו צ ר י ת מפני היהודים. היא אסרה את הבטויים החריפים או האמצעים האכזרים. מה הועילו לממשלה מיניסטורים כ„פוטקאמר" שהציג בכל שעה ורגע את ההלכה של מ ד י נ ה נ ו צ ר י ת ויחרף ויגדף את היהודים בהסכמת דעת-הקהל וספרי-החנוך שבהם היו מרומים לקין הורג

להגיע למדרגת פקיד־צבא. משפטים קדומים היו נפוצים על חשבונם ע״י האריסטוקרטים שהתקלסו בהם ויביטו עליהם בעין רעה; התושבים קנאו בהם ובהצלחתם הרבה במסחר ובתעשיה. ויתאוננו מ־ה נגדם על המשבר־ הכספי של שנת 1873 שבא בעקבות הספקולציות־הכספיות שבהן לקחו חלק כל שדרות העם. המון־העם הכיר את היהודים, אך מעט קט הרגיש היותר טוב שרחש להם היתה: האדישות.

אחרי הנצחון הצבאי הגדול של שנת 1870 התחילו לפאר ולרומם את הגזע הגרמני הרבה יותר מאשר את האומה בכללה ומשם צצה האנטישמיות.

אולם שערי הפרלמנט לא יכלו להיות נעולים בפני היהודים. הם היו נבחרים ע״י הדמוקרטיה והם היו חלוציה הראשונים. יעקבי וסונמן מיאנו לחתם על כתב ספוח אלזס לותרינגן. אחרי זמן מה היו הדברנים־החשובים של הרוב־החפשני שביסמרק העמיד למול הסיעה הקטולית — לַסְקֶר ובמבֶּרגֶר. עוד מעט ונאלצו לקחת נשק בכדי לצאת נגד היהודים. כל העתונות הקטולית והעתון „גרמניה״ בראשה המטירו על היהודים אש וגפרית, ולמען השפיל את ערך הסיעה החפשנית אמרו עליה שהיא כחמר ביד היוצר בידי היהודים. עתונים וכתבי־פלסתר היו חוזרים ומשננים כי „החפשניות היא ענין היהודים ומשרתיהם״ וכי „הקסרות הגרמנית נתיהדה כלה״. נוסחה זו עברה גם לפי הַמְשַׁמְּרִים והפייטיסטים הפרוטסטנטים ואחרים. „עתון הצלב״, כלי־מבטא הפייטיסטים, עבר את ה„גרמניה״ בחוצפתו והתנפלותו על היהודים. השנאה־הדתית והקנאה היו הסבות לפולמוס זה ובכל עבר ופנה נשמעו האשמות שהיהודים הם השליטים היחידים במסחר, בכספים ובתעשיה. ושופטים אין להעניש את מוציאי־הדבה אף כשהאשמות היו נוראות. הרעה הגיעה עד למעלה ראש בשנת 1878 כשנפרד ביסמרק מעל הסיעה־החפשנית וישלים ויתחבר עם הכנסת הקטולית ועם המשמרים. ולמען השפיל והחריב לגמרי את צ־יון ויריביו הנוראים ב„לַסְקֶר״ ודימוקרטים אחרים שהיו סיעת המיעוט בבחירות לפרלמנט של שנת 1878 — נעשה ביסמרק ראש האנטישמיות. ובתור נושא־כליו לקח לו את שטוקר שנמנה בשנת 1878 למטיף חצר־המלכות.

שטוקר כונן מועצת מטיפים, מחברים, סופרים ומורים ויחד אתם נסה ליצור מבין העם צבא של תמימי־דעה אתו. לרכש את לב העם, להוליכו שולל בהבטחות כוזבות של תקונים חברתיים ולהשאירו משעבד להכמרים ולמשטר אוטוקרטי — זו היתה מטרת הסיעה החדשה שסופרים־השוכים נסו ליצור. לפני שטוקר ושכנוה בשם: „התאחדות שותפנית נוצרית״, „חברה אנטישמית״ או „אחדות גרמנית של תקונים חברתיים״. שטוקר יסד את סיעת הנוצרים השתפנית, וימצא חן בעיני הקיסר. ובית־המלכות, והאריסטוקרטיה, ורוב הפרלמנט. ופקידי הממשלה, והשופטים, והמורים, ואצילי ואזרחי־הארץ. בין כלם מצא רק מתנגדים מועטים להתנפלויותיו על היהודים. הוא זמם הצעות־חק נגד אדירי־הכסף. זה הלחם־מתעה שרצה להציג לפני העם; לבסוף דרש שישללו מהיהודים את זכיותיהם המדיניות, ועי״ז רצה לפגע בדימוקרטיה. שאיפה זו שמשה יסוד למדיניות מתחפשת

עורכי עתונים ולא רק אותם בלבד תקף; אחרי שלשה חדשים, ביום 23 מרס, הרים את קולו לפני משלחת של שש מאות אשה מבין ההמון, ויפגע בכבוד הממשלה „הטורפת ולוחכת את העם", דבר נגד העתונות הכוזבת ומחרפת ויסיים ביהודים לאמר: „עובד-אלילים ולא יהודי, היה האיש שנתכבד לעזור את ישו לישאת את צלבו. זכרו-נא היטב שבהזדמנות זו, לא הרשה אדוננו ליהודי לעזר אותו. העם הזה היה כבר ארור אז כמו שהוא ארור עתה. אם עודנו חי עד היום זהו אך ורק להראות את תשוקתו העזה להון ובצע, לשחד את כל העתונים למען יפרסמו חרופים וגדופים ושקרים וכזבים נגד הקטוליות". החרם והנזיפה הללו נגד היהדות סערו את כל הנצרות. כל העתונות האפיפיורית שבכל המדינות חזרה עליהם ויהיו כאמרת כל הקטולים בגרמניה ובאוסטריה.

הקטולים בגרמניה היו יריבי ביסמרק. בראותם כי לא יוכלו לקוות להצלחה במלחמת-מגן גרידא התחילו גם במלחמת-תנופה ויתקפו, לא את הגרמנים המאוחדים שמספרם רב, אלא את היהודים. נטיה זו היתה טובה.

בשנת 1872 בִטֵל ביסמרק את הנהלת הדתות הקטוליות בוזרה הפרוסית; שלל מהכמרים את הזכות לפקח על בתי הספר; הכה את הישועיים ואת כל האגדות הנספחות אליהם ויפקד שֶיִכָלְאו במנזרים או יגורשו מן הארץ; בשנות 1873, 1874, 1875 חקק המון חקים המכונים בשם „חקי חדש מאי": אל משרות הכהונה לא היו מתקבלים אלא צעירים בעלי תעודת-בגרות ושלמדו שלש שנים במכללה גרמנית. הוא סגר את כל בתי-המדרש הקטנים לכמרים, ואת הגדולים העמיד תחת השגחת הממשלה, ויקטין את השלטון-המשמעתי של הכמרים. את זה היו מכנים בשם ,,Kulturkampf'', זאת אומרת „מלחמת-התרבות".

ביסמרק לא הסתפק בזה. הוא גזר אומר שהנשואים לפני פקידי-הרשות הם חיוביים. מסר לידי פקידי הממשלה שבכפרים את נוסח ספרי-היחס, בטל את כל סעיפי הקונסטיטוציה שעל פיהם נתנה אבטונומיה לכנסת. הכריח את הכמרים להודיע את דבר מנוים, אל פקידי הממשלה, ויתן יפוי כח לאחרונים להסכים או לא להסכים על מנוי זה, סָגַר את כל כנסיות-הכמרים ויבטל את התמיכות שנתנה הממשלה לכהני הדת. הכהנים התנגדו כמובן לגזרות אלו, כל הבישופיות היו ריקות והבישופים נסו לכל רוח ויותר מאלף מנזרים וכמריות היו שוממים.

המלחמה עם היהודים היתה יותר קלה כי מספרם היה מצער מאד; כמאה אלף יהודים היו מפוזרים ונפוצים בארבע פנות גרמניה ונגדם עמדו הקטולים והפרוטסטנטים. המדינה היתה נוצרית והממשלה — אוטוקרטית. גם הקסר עודנו כעת מין אפיפיור לוטריני הדורש ומטיף לפני צבאות היבשה והים.

ואעפ"י שהקונסטיטוציה נתנה ליהודים שויון-גמור של זכיות אזרחיות ומדיניות, אעפ"י כן הם נחשבו בגרמניה כאזרחים ממדרגה שנית: אל המשרות-העממיות לא נתקבלו, ולמרות השתתפותם הכבירה במלחמת שנת 1870, והגבורות הנפלאות שהראו על שדה קטל — ישום יהודי לא יכול

פרק תשיעי.

האנטישמיות.

גרמניה: שטוקר. — הסיעה הנוצרית־שתפנית. — ריאקציה נגד האנטישמיות, נפילתה.
אוסטריה־הונגריה: כחאת טיסזה־איזלאר, פולנה, לואיגר.
רוסיה: אלכסנדר השני ואלכסנדר השלישי. — מבוכות בשנות 1881־1882. — חקי מאי שנת 1882. — אספות־מחאה במערב. — עלות ניקולאי השני על הכסא. — הפרעות בקישינוב. — הקונסטיטוציה של שנת 1905. — פוגרומים. — הדומה.
צרפת: הקונגריגניסטים והיהודים. — „צרפת היהודית". — boulangisme. ה„מלה החפשית" (Libre Parole). — ההתקפות נגד פקידי־הצבא היהודים. רו־קרב של מוריס־מאיר. — האנטישמיות בבית־המורשים. — ענין דרייפוס. — הפרדת הכנסת מהמדינה.

בה בשעה שהמזרח ואפריקה צעדו צעדי־ענק לקראת הקדמה, באותה שעה נסוג חלק גדול מארפה אחורנית.

בשנת 1878 עלה ביסמרק על גפי מרומי הוהר והאדירות. במשך כל הזמן שמלאה הסיעה החפשנית את שאיפותיו הוא השתמש בה לטובתו. אולם רק מיאנו ראשי סיעה זו להסכים על חקים ריאקציונרים־מדיניים, שעלו במחשבתו, — מיד פנה מזכיר־המדינה להם ערף ויפן אל נטיותיו הטבעיות, אל סיעות הראקציונרים שאותן הוניח לפנים למרות רצונו. הוא הוניח את החפשנים ויתקשר אל מרכזי הקטוליקים, והאגרריים שעמדם היה עתיד לחלק את הנטיות והאיבות.

היהודים הגרמנים היו השעיר־המשתלח במשא־ומתן־מדיני זה.

ובה בשעה שהיה ביסמרק מגין על שאלת היהודים הרומנים בקונגרס הברליני, באותה שעה גופא היה הוא מתכונן לאיבולוציה זו. פתאם יצא נגד יהודי גרמניה ויתקשר בפרהסיה עם אויביהם. עוזריו העיקריים במלחמה זו היו: הכנסת הקטולית וְהַפִּיֵּטִיסְטִים הפרוטסטנטים. (פייטיסטים, הם חברי סיעה נוצרית — כמו הקראים אצלנו, למשל — המפרשים את כל דברי הברית־החדשה פשוטם כמשמעם והמקימים את כל הכתוב בה אות באות תיבה בתיבה — המתרגם).

זמן מה אחרי מלחמת שנת 1870 התחילה מלחמה גדולה נגד היהודים. האפיפיור פיוס העשירי לא נכנע לגורלו אחרי אָבְדַן שלטונו האלהי. הוא לא יכול בשום אפן לסבל שרומה תאוחד לאיטליה עפ"י הפין העם האיטלקי, וימצא לנכון לתקף את היהודים שאותם לא יכול לרדף ולנגוש עוד. בהיותו סר וזעף על שהם לוקחים חלק חשוב בענינים־העממיים, על שיש להם מקומות בבית המורשים, במועצות־העירוניות אפילו ברומא, עורכים עתונים חשובים גדולים, לא עזב שום הזדמנות לתקף אותם.

אל משלחת פקידי־לפנים שבאה לברכו בברכת חג־המולד בשנת 1873, דבר על ה„עברים האלה" (questi Ebrei) „הממלאים את עתוניהם בחרופים וגדופים, בקללות ונאצות. אך לא רק ה„עברים האלה" בלבד היו

התורקים-הצעירים בסלוניק עם שלם המוכן לעזר להם בתפקידם הקשה.

צבא סלוניק הוא הוא שקבל על עצמו לפעל את הפעולה המחלטת. הוא איים על השלטן שאם הוא לא יכריז את הקונסטיטוציה ועלה הצבא על קושטא וכבשה בתרועת מלחמה. אחרי פקפוקים רבים ונסיון של התנגדות, החליט להכריז שוב את הקונסטיטוציה של שנת 1876. במשך ימים אחדים, ומבלי שום מהומות ומבוכות ושפך דם, עברה תורקיה ממשטר-עריצי למשטר-חפשני. מהפכה-בשלום זו נתקבלה בכל מקום בהתלהבות שאי-אפשר לתארה באמר ודברים. המדינה כלה נחלצה ממועקות הטרגלות, ומרשעת הנהגה רקובה ועריצית, ואפקים חדשים נפתחו לפניה.

היהודים התמסרו וישתתפו מלב ונפש להמשטר-החדש. ואעפ״י שהשלטן עבדול חמיד לא הרע להם מעולם ויעש אתם אך טוב וחסד, אעפ״י כן הם סבלו, כיתר התושבים, מהמועקה-הכללית, ולכן הרגישו את עצמם מאשרים לשאף רוח בעגולת-אויר חפשית. הרבה מהם נתקבלו בתור מתנדבים בצבא סלוניק ואנדרינופלה שהלך לקושטא להגן על גורל הממשלה החדשה.

במשך חדשים רבים העמיד עבדול-חמיד פני איש נכנע לגורלו ויסבל את המהפכה וישלים את הקונסטיטוציה; אולם לפתע פתאם, בחדש אבריל שנת 1909, הפיל את הוזרה שלח להקות צבא להפיל את חתיתם על עיר-הבירה ושליחיו הכניסו את רוח המרד בלב גדודים אחדים ויסיתום לסגר את בית-המורשים: זו היתה המהפכה הנגדית שמטרתה היתה לטבע שוב את המדינה בתוך תהום-העריצות. אך גם בפעם זו הושיעו גדודי-צבא סלוניק את המצב. במהירות-הבזק התאחדו כלם ויתקפו בעז וחיל את המורדים ובשעות אחדות החניקו את המרד וישיבו את הסדרים לאיתנם.

הפרלמנט וועד התורקים הצעירים לא חזרו שוב על אותו דמיגנה ששגו לפני שנה במסרם את עתות הקונסטיטוציה בידי איש שכבר בטלה פעם: הם הורידו את השלטן עבדול חמיד מכסאו וימנו תחתיו את יורשו-החקי לפי הדת המושלמית, את אחיו מוחמד רישאד החמשי.

עפ״י הקונסטיטוציה העותמנית, שוים כל נתיני המדינה, מבלי הבדל דת וגזע לפני החק. לכל האזרחים יש זכיות שוות, והם יכולים להשיג את כל משרות המדינה, וככה מתבטלת הפדות שהיתה בין המושלמים וה„ריאס״.

היהודים, ככל הנתינים המושלמים והנוצרים, חיבים לעבד בצבא.

מעולם לא שכחו ולא ישכחו היהודים העותמנים כי בתקופה שגירשום מושלים קטולים ממדינותיהם, נמצא מושל עותמני שקבל בסבר פנים יפות ובזרועות פתוחות את הנמלטים את מגורשי ספרד ופורטוגל ויברא להם מרכז-חדש ומולדת-חדשה. בתי-הספר של האליאנס הם הם שהכניסו ויפתחו ויחזקו בלב תלמידיהם את רגש אהבת-המולדת. ורבי המלוכה העותמנים יודעים היטב את זה. בא-כח הסיעה הלאומית שבתורקיה הודו את זה לפני האליאנס ויביעו את תקותיהם לראות את היהודים משתתפים אתם בגורלה החדש של תורקיה.

מצליחות. משל מפליא הוא זה: יוני צעיר קבל מבני-בריתו מכתב ויראהו למטרופוליט של העיר ויאמר שהוא קבלהו מאיש יהודי. המכתב היה כתוב יונית והחתימה מובנה היטב וברורה. במכתב זה שנכתב לשם עדת היהודים בברוסה נאמר שצריך לשלח לגמליטש את הדם הנצרך למצות-הפסח. אולם את המטרופוליט לא יכלו היונים לרמות והצעיר הודה שעשה את מעשהו עבור בצע-כסף. זה היה הקשר האחרון שנקשר נגד היהודים בעותמניה. עלילות-הדם נעלמו לגמרי בתורקיה. ומשנת 1901 אבד זכרן כליל ממדינה זו, בשעה שבארצות המערב עוד צצו זעיר פה זעיר שם.

היהודים לא רק חיו בשלום עם המושלמים, אלא הם היו קשורים ומאוחדים אתם גם בקשר מדיני, ושני הגזעים סבלו יחדו ממצב שלטון המדינה הרע, שנהרסה עד היסוד ע"י האוטוקרטיה. עניני המדינה לא היו עוד בידי מושלים שיכלו להובילם כראוי אפילו במשטר אוטוקרטי. הוזירים היו משוללי-יכלת והשלטן לא הקשיב אלא לדברי מקורביו ומלחכי פנכתו שהיו אדירים ותקיפים ובעלי-יכלת. אי-סדרים גדולים שררו בשררת-הכספים. פקידי הממשלה לא קבלו אלא חלק פעוט ממשכרתם. הצבא גם הוא קבל את משכרתו בסירוגין, כל ההנהגה בכלל היתה רקובה, והשלטן צבר הון-עצום. המדינה השפלה עד לעפר. תורקיה היתה „האיש הגוסס" שלמיתתו המחלטת היו מפתינות המעצמות בכליון-עינים בכדי להלק ביניהן את המלקוח. חלוק-המדינה היה דבר מחלט. התערבות אירפה בעניני מקדוניה שבה שררה אנרחיה גמורה, היתה סכנה גדולה לשלמות המדינה העותמנית.

אולם תורקיה לא רק לא רצתה למות, אלא גם להפך, רצתה לחדש כנשר נעוריה. עוד בשנת 1876 נסו כבר להכריז את המשטר הקינסטיטוציונלי בתורקיה, אולם הוא היה כקיקיון של יונה וכנפל בן יומו כי השלטן בטלהו; ולעמת השאיפות-החפשיות של המדינה העמיד השלטן המון מרגלי-חרש שהפילו את חתיתם על הכל וינהיגו משטר-הבלהות במדינה. השלטן ידע אמנם שמתנגדיו חזקים הם, וכי גדולת והצלחת המדינות החפשיות היה לקח-טוב שמלא את כל חדרי לבבם. אולם הוא לא נרתע אחורנית מכל מעשי-עול: השד כי יפתח על איש והגלה לארץ גזרה. לאט לאט נוסדו בצרפת, באנגליה ובמדינות החפשיות, סיעות של תורקים-צעירים שעשו את מעשיהם באין מפריע ויהיו להם ספרים ועתונים שהחדרו בהשאי לתורקיה ובסוד-כמוס יכלו סוכניהם לבוא לפלכי המדינה היותר רחוקים להשריש את יסודי תורתם בין ההמון ולרכוש חברים אף בין הצבא.

כך הוכנה התנועה-הכבירה שהפליאה את כל התבל.

מסלוניק נתנה האות. רוב תושבי עיר זו, החשובה מנקודת-מבט תרבותה-השכלית והתפתחותה-המסחרית — היו יהודים. בין כל העדות היהודיות שבתורקיה, עדת היהודים בסלוניק היתה העיר היחידה שאצרה בקרבה את שרידי התרבות-השכלית שהביאו אליה מגורשי-ספרד. בתי הספר של הכי"ח מצאו בה כר נרחב לפעולה ולהתפתחות. מהם יצאו צעירים מפותחים שרעיונות קדמה והפש פעמו בקרבם. וכשצלצלה השעה, מצאו

המחקרה. ראיש-רבני דמשק עשה אז צעדים נמרצים לפני מושל-הפלך, והלז ענהו: „ממשלת הוד מלכותו השלטן משוכנעה היא כי אשמת-הדם היא עלילה-נתעבה ומזוהמה, שיסודה מונח במשפטים-דתיים קדומים. הרגיע נא את לב היהודים, והבטיחם-נא שהממשלה משגיחה עליהם בעין פקוחה". הנציב מיאן בשום אפן להרשות לעשות חפושים ברבע-היהודים וישלח כחות-צבאיים להגן עליו. אחרי שמונה ימים נמצאה גופת הילד בתוך באר-מים, וועדת הרופאים שבדקתה החליטה שהילד מת מיתת חנק פתאמית. החלטה זו לא השקיטה את סערת ההמון, ורק ע"י כחות-צבאיים קמה הסערה לדממה.

הד המארע הזה נשמע גם בבירות. גם בעיר זו הוכו היהודים, אנשים ונשים, ע"י צעירי הנוצרים. הבולשת התערבה בדבר והחוטאים נשאו עונם. מה שהגדיל את סערת-רוח העם בבירות, היה מאמר אחד שנתפרסם בעתון ערבי מקומי ושתחתיו באה הערת-המערכת כזה:

„עתוני גרמניה מודיעים שעתון יהודי המופיע במגדבורג פרסם אגרת בחתימת כל רבני ארפה ואמריקה שבה הם מבקשים מהוד קדושתו האב הקדוש לפרסם כתב דת ולהצהיר שכל היהודים חפים מפשע בכל מעשי-העול והחמס הנעשים להם לרגלי עלילת הדם.

„אנו בטוחים כי ליאון השמיני יאטם אזניו משמוע את תחנותיהם, משום שאמתת האשמות הללו כבר הבלטה וְקֻיְּמָה ע"י הוכחות ומופתים-חותכים, וגם ע"י דוקומנטים היסטוריים שאין לפקפק אף רגע באמתתם."

ואיה היה מקור הידיעה הזאת? נקל מאד להבין מי היו מחוללי הסער. מושל פלך בירות ענה ע"ז בפסקדין שבו נאמר: „מפני שמאמר זה יוכל להכניס פירוד בין הגזעים השונים שבעיר, לכן אני פוקד עליך להפסיק מיד את הופעת עתונך לזמן בלתי-מגבל עד בוא אליך פקודה חדשה בנדון זה."

עין פקידי-הרשות המושלמים היתה פקוחה בכל מקום.

בחדש פברואר שנת 1890 קבלה חברת כי"ח מאיזמיר את ההודעה הזאת:

„ביום 18 פברואר הלכו שני יונים אל הרב פלאג'י ויציעו לפניו למכר לו ילד נוצרי למען ישתמש בדמו בחג-הפסח הקרוב לבוא. שני הסוחרים-בבשר-אדם אלה, כלואים הם כעת. הוזרה-העצמית היא היא שהאשימתם ומושל-הפלך אסרם בסוד ולא נתן להם לבוא בדברים לא בינם לבין עצמם ולא עם אנשים מבחוץ. אנו משתדלים כעת לדעת אם אינם באי-כח איזו להקת אדוקים."

מרץ הממשלה העותמנית היה למופת. כל עלילות-הדם היו נהדפות ע"י פקידי הרשות-המקומית. אולם זעיר פה זעיר שם עוד נשמעו עלילות כאלו: בארם-צובא בשנת 1891; ברודוסטו ובדמשק בשנת 1892; במגנסיה בשנת 1893; בקבאלה ובגליפולי בשנת 1894; באיזמיר ובטשורלו בשנת 1896; בגימליטש הקרובה לברוסה, בשנת 1899; במונסטיר בשנת 1900; באיזמיר בשנת 1901 ומישום שתמיד היו מיסדים את האשמה על יסודות-רעועים של אבדת-ילד שעפ"י הרוב היה נמצא שעות אחדות אחרי העלמו לכן לא הצליחה מעולם העלילה. גם האשמות היותר מסובכות לא היו

הופיע לפניהם הנער המבוקש שהיה עד אז אצל שכנו הנוצרי. היונים פגשו על דרכם צעירים יהודים ויתנפלו אליהם להמיתם. אולם אנשי-הצבא שעברו אז הצילום מידם. ראשי-העדה היונית הביעו לפני היהודים את צערם על המארע הזה, והענין נשכח.

אחרי שני ירחים, ביום 29 מאי, נאבד ילד מושלמי בקושטא ברחוב „קולאקסיז". אמו הרעישה שמים וארץ ותגיד שהיהודים לקחוהו אל בית הכנסת בכדי לשחטו. אולם עוד טרם החלו החפושים בביהכנ"ס והילד הופיע. הוא הלך לשחק קרוב לבית עבוד-עורות נירדם שם. זו היתה הפעם היחידה שעלילה כוזבת כזו יצאה מפי מושלמים.

ביום 3 אוקטובר נעלם ילד יוני בן חמש שנים בעיר טשורלו הרחוקה פרסאות אחדות מקושטא. וגם שם העלילו היונים כי היהודים רצחוהו לצרכי דתם.

בשנת 1885 נצו שני שוטרים מושלמים בחיידאר פשה אשר בקושטא עם חנוני יוני וישנפו את הצלב התלוי, אולם הענין נתיחס ליהודים, ובמשך שני ימים רצופים היו מבוכות ברבע זה וכמאה אנשים נאסרו ע"י הממשלה.

הפטריק היוני יהויקים הגיד לכהניו ולשומעי-דברו כי ע"י מעשים כאלה הם מבזים ומחללים את כבוד הנוצרים שהצטיינו תמיד במתק שפתם ואהבת-רעיהם ובזה עשו את מצות הכנסת-המזרחית האורטודוקסית פלסתר, כי דת זו מיסרת קשה את כל מי שמפריז על המדה ואת המשטמה נגד דתות אחרות.

השמעו היונים לעצות ראשם-הדתי הגדול? סערת רוחם ותסיסתם גדלה על ידי מצב-רוח בני-גילם ביון וארץ מצרים. אפס, היו שנות מנוחה ומרגוע אולי מפני המארעות המדיניים והצבאיים של התקופה ההיא.

בשנת 1887 דֻבַּר שוב על אדות רצח דתי בתורקיה ובשנת 1888 האמין המטרופוליט היוני של עיר ואם בישראל כסלוניק לדברי-הבל כאלה: ההמון הפשוט הגיד כי בולגרי אחד התפרץ אל בית אחד היהודים וישבר את הדלתות ויוציא משם ילד יוני שהיהודים גנבוהו לקחת את דמו לצרכי דתם. המחקרה הוכיחה אח"כ לדעת, שמעולם לא היו דלתות לבית הזה. המטרופוליט האשים את היהודים ברצח-דתי, אך נציב המלך ענהו קשות ויזכיר לו את פירמני שלטני תורקיה, שעל פיהם מוטל עניש קשה על כל מי שמעליל עלילה כזו.

גם בדמשק, יכלו להתחדש ישוב, בשנת 1890, כל מארעות שנת 1840 העגומים אלולי מרצו הגדול של נציב-המלך. הבדיה של האב טומס, היתה עוד היה בלב כל התושבים. מותו הפתאמי של ילד יוני נהפך כרגע לעלילת-דם. אז התנפלו על היהודים באלמות, חקרו ודרשו מפי ילד וילדה במעמד שני כמרים. הנה למשל השאלות שעליהן הכריחום לענות: „איה הילד שגזלו היהודים? העודנו שמור ביקב פלוני או אלמוני? ההמיתוהו כבר? ומי הוא הרב שעמד בעת הקרבתו לקרבן?" אחרי שאלות כאלו באו ההבטחות-הטובות, לתת להם תשורות יקרות ותכשיטי זהב וכסף אם יגידו את הכל, ואיומי מות אם לא יגידו. השוטרים באו ויפסיקו את

הצעיר — נ"צח, ועל היהודים התנפלו בשצף-קצף ויכום ויפצעום פצעים אנושים ‎-‎ויהנקו תינוק על שדי אמו, וישללו ויבזו את כל בתי-היהודים. המושל התערב בענין זה באחור זמן. הרבה פרסים התמרמרו נגד הפרעות הללו, ויאספו אל בתיהם הרבה יהודים שהיו בלי משען, בלי תומך ובלי לחם.

למראה המארעות-העגומים האחרונים היה אפשר לפקפק רגע בקדמה הגדולה שנתהותה בפרס. אולם קדמה זו היתה מציאותית, אמתית. דבר זה נתגלה כבר באספה-הלאומית של שנת 1906. ומתגלה גם עתה בשנים המדאיבות האלה, ע"י מעשים אנושיים הנעשים לטובת יהודי פרס. אויביהם בנפש מפקפקים כעת להרע להם והם נושכים בשרם בשניהם. כלום התפרצות המשטמה, איננה הפרכוס האחרון של משטר ג.ו.ע? מלחמת-האחים תמה עם תבוסתם השלמה של צבאות השאה. המורדים הגיעו עד שערי טהראן ויכבשוה בתרועת־מלחמה. השאח הורד מכסאו, הגלה מממלכתו ועל כסאו אחריו עלה בנו הטוב ממנו. המשטר הקונסטיטוציונלי שב לשרר בפרס, ופרלמנט חדש נבחר. היהודים נעשו בוחרים ונבחרים. גם לאספות הלאומיות וגם למועצות־העירוניות, וככה נכנסה פרס אל דרך ההתאדנות.

תורקיה.

בתורקיה היה החפש-הדתי שורר זה שנים ויובלות ובכ"ז הוא נִסָּה בתקופתנו נסיון=קשה. לפנים העלילו על היהודים בארפה את עלילת-הדם וגם בתורקיה לא היתה עלילה זו חדשה. כבר ראינו כמה היתה נפוצה בין היונים. דומה היה שהמרץ שהראתה הממשלה התורקית למען לא תֵחָפֵף עלילה זו לאשמות-נתעבות, ולאלמות נגד היהודים - הביא קצת מורך בלב האנשים שהפיצוה. במשך שנים רבות לא נשמעה עלילה זו בתורקיה. היא הובאה מארפה לתורקיה ופה מצאה שדה עבודה יפה, כי תמיד תקעה לה יתד נאמן במוחות היונים.

בשנת 1884 קמה שוב עלילה זו לתחיה. ‎..‎ביום 23 מרס קרה ב„באייראמיטש", כפר קרוב לדרדנלים ושבו גרים כארבעים משפחה יהודים — המקרה הזה: אומן יהודי שלח את משרתו הנוצרי שעה אחת לפני זריחת השמש, להביא לו דבר מה. אך המשרת אחר לשוב הביתה. היהודי בקש אותו בכל מקום, וכשלא מצאהו הביע את דאגתו זו לפני אחדים מרעיו הנוצרים. אולם מיד העלילו אלה על היהודים שהם רצחוהו נפש בכדי להשתמש בדמו לצרכי דתם; כל הנוצרים הזדיינו בכלי-נשק ויבואו לחפש אותו בבתי היהודים שהיו אז שוכבים במנוחה על מטותיהם ולא ידעו את הסכנה הצפויה לחייהם. ובשעה שלהקת היונים רצתה להחל את מעשי-ההרס שלה

החמון המוסת ע"י הכהנים, היתה נצרכה התערבות הנסיך־המושל וקונסול אנגליה וגם פעלה־צבאית, בכדי להגן על חייהם.

גם בשנות 1908, 1909 חוללו הכהנים מהומות ומבוכות בהרבה מקומות בפרס.

בשנת 1908 התנפל הכהן „חג'י שייך באג'יר" על היהודים בהמדאן משום שהתאוננו נגד מושלמי אחד שגזל חלק מבית־הקברות היהודי, וישליך את עצמות המתים על הדרך ויבנה בית על כברת־האדמה אשר גזל. ולמרות מה שכהנים רבים תמכו בימין היהודים בדבר הזה, היה הכהן „חג'י שייך באג'יר" מאסף את ההמון המושלמי ומסיתו לצאת למלחמה נגד היהודים והפחה לא יכול לעשות לו כלום. בשמוע ציר צרפת את הדבר הזה הודיע מיד לשר הענינים החיצונים והלז שלח מיד פקודה נמרצה אל הפחה להשקיט את סערת העם בפרט בימי רמדאן הממשמשים ובאים. הפחה ענה: „מראשית ירח רמדאן לא היה אף רגע מנוחה, ומה גם כי אין לי שום אמצעי לפעל. עד היום, יכלתי, רק בהתחכמות, למנוע את המהומות והמבוכות אך אינני יכל להבטיח שעשרת ימי רמדאן האחרונים יעברו בשלום."

בחדש פברואר שנת 1909, הסית כהן אחד „שייך זכריה" שמו, את האספסוף להתנפל על רבע היהודים בעיר „דאראב" אשר בפלך שיראז. ההמון הפרוע נכנס אל הרחוב, הדר אל בית הכנסת, קרע את ספרי־התורה לגזרים, שלל את הבתים ויציתם באש; שבעה עשר יהודים לא נצלו ממות אלא עד שהבטיחו להמיר מיד את דתם, ויתרם נסו על נפשם. על פי בקשת מנהל ביה"ס של חכי"ח באיספהאן, פנה אחד מראשי התנועה החפשנית „שמשון חאן" שמו, אל מוללאה עבדאללה חוסיין, הוא עבדאללה האדוק שגרש והשמיד לפני שנתים־ימים את עדת היהודים ב„לאר", ועתה קשור אל הסיעה הקונסטיטוציונלית שבראשה הוא עומד בנגב פרס, לאמר:

„אני קורא — כך נאמר בתלגרמה של שמשון — לרגשי־ידידותך. נודע לנו שהשיך זכריה הרשיע עם עדת היהודים שב„דאראב". בטח תבין שמעשיו אלה ראויים לנזיפה, כי איזה רשם עגום יוכלו הם לעשות על דעת־הקהל בפנים מדינתנו ומחוצה לה. אני מבקשך לאחז באמצעים נמרצים, בכדי להחזיר לעדת היהודים כל מה שנלקח ממנה ולהשיב את השקט והסדרים על כנם. וע"ז אני מודה לך למפרע מקרב ולב."

בחדש מרס פרצו מבוכות נגד היהודים בקירמנשאה, כי המוללאה הסיתו את ההמון להעליל על היהודים שהם הרגו פועל מושלמי צעיר שמת ממחלת־לב. היהודי שאצלו עבד המושלמי

„עיין אל דולה" ואת פחת-העיר „אללאה אל דולה", אך לא הצליחה. היא אימה וגזמה, אך ראשי הדת עזבו את העיר. והמורדים הסתתרו בבית צירות אנגליה; היא השתדלה לבוא בדברים עם ראשיהם. אך הם באו אליה בדרישות פוליטיות.

מכל הענין הזה נברא הפרלמנט. אחד מראשי המוישטיהידים הצהיר אז כי המשטר הקונסטיטוציונלי הוא המשטר היחידי הנובע ישר מדת האישלאם. כל ראשי התנועה האמתיים שיצאו מתוך העם ואציליו היו סרים למשמעת האיש הזה.

רוח המהפכה החל לפעם גם בלבות כל ראשי-הדת. כלום לא היה שלטון השאח בסכנה? הוא נסה להתנגד להפיק-העם אך לא הצליח. והא פה משל. איש אחד מנכבדי-העם נרצח ב„ייזד". משפחתו דרשה מהפרלמנט להעניש את הרוצח. מושטהיד אחד „סייד עבדוללאח" שמו הצהיר כי לפי הקוראן צריך רק לשלם כפר דמו זאת אומרת מאתים וחמשים „טומנים" בערך, אם הנרצח הוא מושלמי. אולם איש לא שמע לדעה זו. והרוצח נתפש ויכלא.

כלום חיי איש שוים עתה יותר מסכום כסף? חיי יהודי היו שוים פחות מחיי איש „גֶּבְרִי" (בן אמונת זורואסטר).

החלטת הפרלמנט, בהזדמנות זו, הראתה בעליל את הרוח-החדש המפעם בקרבו. והיהודים היו צריכים רק לשמח ע"ז כי להם היו סבות אחרות של תקוה. הם לקחו חלק גדול ברשימת הנדבות שנתקבצו לטובת פתיחת בנק לאומי. וכלי-מבטאה של האספה-המחוקקת הללם וישבחם על זה. ומה שיותר מענין היה שבאי-כח העם הצהירו שכל האומה, מבלי הבדל דת וגזע, תהנה מטובות המוסדות החדשים.

לראבון-לב לא נכנע השאח למשטר-החדש ויבטלהו ויפרק באלמות את הפרלמנט. ויך בלי-חמלה את תומכיו ומגיניו ויחזיר את המשטר־הקדום על כנו. אך לא לזמן רב, כי המהפכה פרצה מחדש בפלך רחוק של המדינה. השאח נסה להתניקה שוב, אך מלחמת-אחים התלקחה בכל עזה ותקפה ואנרחיה נוראה שרדה בכל רחבי הממלכה. והיהודים סבלו הרבה מאד ממצב שכזה.

בשנת 1907 סבלו היהודים מאד בכפרים אשר בפלך שיראז ופארס, משום שמספרם המצער היה מציג אותם תמיד לכל מין אלמות והתנפלות. ב„לאר" נתנו להם הכהנים לבחר בין שתי בררות: להשתמד או לקחת מקל-נודדים. הם בחרו כמובן בדרך השנית ויצאו כלם מהעיר ויזניחו את בתיהם ואת עסקיהם ויבואו ע"הה שיראז. ב„רוארום" צרו עליהם המושלמים ב־בע היהודים ויהרגו מהם איש אחד. ב„גובנדיגון" הטיל עליהם הפחה מסים כבדים מנשוא.

גם בשיראז שבה נתקפו היהודים וביה"ס של כי"ח פעמים-רבות ע"י

תקופה-חדשה החלה אז ליהודי פרס. הפחות החלו להגן יותר טוב על היהודים, אפשר משום שעין השלטון-המרכזי שרצה לעשות את רצון המעצמות — היתה יותר פקוחה עליהם, או אולי משום שמגעם וקרבתם אל אירפה שחררום מהאדיקות.

האפשר איפוא להגיד שבמדינה רחבת-ידים זו שאין בה כל קשר יכלו היהודים לחיות תמיד במנוחה ושלוה?

בחדש אבריל שנת 1897 הכרח הוזיר הגדול לכתב להנסיך „סול אל דולה" על אדות יהודי טוסורקאן הנרדפים ע"י המשומדים החדשים, לאמר: „הוד מלכותו פוקד עליך לאסר מיד על המשומדים-החדשים להרים קולם ולתבע את ירושות קרוביהם היהודים. לפי פקודות הממשלה המרכזית אין למשומדים שום זכות לדרש את כל הירושה. הגישה-נא בפעל לכל פ-טיה ואותיתיה את הפקדה הזאת; הרגיע נא את היהודים, והבטיח-נא להם שבעתיד לא יסבלו עוד כלל משאלות-הירושה הללו."

אולם, למרות כ"ז, שאלות כאלו לא ספו. וככל מה שהעיר היתה רחוקה מטהראן כן סבלו היהודים יותר. עוני-דין מעשי-אלמות ופשעים רבו כמו רבו; והפושעים לא קבלו מעולם את ענשם. חיי היהודי היו כאין וכאפס. מושלמי כי ירצח יהודי ונתפש, ושלם ארבעים טומן ונסלח לחטאתו אשר חטא. ראשי-הדת השתמשו ביכלתם ובשלטונם להרבות בצע או להשביע את אדיקותם. למראית-עין היו רוצים את שמד היהודים, אולם באמת הם דרשו רק את כספם וזהבם. גם פקידי הרשות חמדו תמיד את הון היהודים ורכושם

אולם המהפכה היתה אז קרובה ועקבותיה נראו עוד בסוף המאה הי"ט. בשנת 1906 פרצה המהפכה. במדינה שררה אז אנרכיה שלמה; כל העם נאנח מכבד סבל המסים והארנוניות; ההתמרמרות וההתאוננות רבו בכל רחבי הממלכה וביחוד בטהראן; התושבים ירדו מנכסיהם ונתדלדלו, וכלם סבלו מחלשת הממשלה ועריצותה: ידה-החזקה של רוסיה הרגשה בכל ענפי ההנהגה הממלכית; ובמדינות החפשניות היו הרבה פרסים נאורים והפשנים שהָגְלו ע"י הממשלה או שגלו מרצונם הטוב.

המשבר-הכלכלי גרר אחריו את המשבר-המדיני.

העלאת מס החטה, הבשר, הצוקר ויתר צרכי אכל-נפש העלתה את חמת הפועלים, האומנים והסוחרים שבטהראן. הממשלה השתמשה נגדם בכח-הזרוע ובאלמות. ראשי הדת שהיו מאז ומעולם ברעה-אחת עם הממשלה נתחברו אל מתנגדיה. השוקים והרחובות שהם מרכזי-המסחר, נסגרו וזו היתה כעין הקדמה למהפכה קרובה. הממשלה השתדלה להשקיט את סערת-העם והדיח ממשרתם את הוזיר הגדול

לורד רוסברי הודיע כי „השאה הבטיח לבא־כח אנגליה, בשיחה שהיתה לו אתו ביום 4 פברואר 1893, שאם סבלו היהודים מהמבוכות האחרונות לא יהיו עוד נרדפים בעתיד". על המושלים פקד לא רק ליסר קשה את כל מי שיהין לנגע בהם לרעה, אלא גם להשתדל בעין פקוחה ששום איש לא יסבל בפרס לרגלי דתו. אמין אל סלטן הבטיח ג"כ לבא־כח אנגליה שפחת המדאן החדש יביא קץ לכל המהומות והמבוכות והיהודים לא יתאוננו מכאן ולהבא משום דבר. בכל זאת טובתם עצמה דורשת שילבשו מלבוש מיוחד להם."

אולם למרות הצהרות אלו, המהומות בהמאדאן לא פסקו והפרעות לא חדלו. אזהרות חדשות נתנו ישוב לפחה הפרסי להיות יותר נמרץ בפעלותיו, ובפרט לבטל את החובה המטלת על היהודים ללבש את אות הקלון.

ביום 18 אבריל שנת 1893, קבלה האלינס מציר צרפת בפרס את המכתב הבא לקמן:

„בהסכמה עם סיר „לאסיל", ציר־אנגליה פה, הגישנו כל אחד בפני עצמו הערה לממשלה הפרסית והשגנו הבטחה גמורה כי לפחת המדאן החדש יש פקודה־פרטית לבטל מיד את כל גזרות סייד עבדול מג'יד.

אפס, יכול לא אוכל להסתיר מכם דבר אחד והוא שכל מושלמי טוב, חושב שיש לו הזכות לרדוף את היהודים, ולפיכך לא תוכל הממשלה הפרסית, למרות רצונה הטוב, להעניש את עושי הרעה ליהודים.

הבטחות כאלו הבטחו גם ללורד רוטשילד ע"י הממשלה האנגלית.

הסכנה חלפה אמנם. אך המארע היותר פעוט, התאוננות קלה מצד מושלמי נגד יהודי, עלילה כוזבת של חרוף הדת המושלמית — היו משפיקים בכדי לשפט יהודי ולעורר חמת ההמון נגד כל היהודים. ותמיד היו נמצאים אי־אלה „מושטהידים" שהיו מוסיפים עצים על המדורה, אולם לא כל ה„מושטהידים" היו ארוקים; היו אנשים כאלה שהגינו על היהודים ויריבו את ריבם. כן למשל, בשנת 1900 בשעת המהומות בטהראן, רצה צורר היהודים חאג'י מירזה חסאן, לכלא יהודי, ויבוא מושטהיד אחר, חג'י אגה מוחמד שמו, איש מכבד בעיני המושלמים, ויתן לו מחסה בביתו. חג'י מירזה חסאן החליט לקחת נקם ממנו, וינסה להסית את האומנים נגד היהודים, אך לא הצליח, משום שראשי חברות־הפועלים מיאנו לשמע לעצתו, כי כלם היו פועלים ובעלי מלאכה שקטים ושלוים שאין להם שום שנאה־דתית נגד היהודים. עצותיו המחוכמות של חג'י אגה מוחמד ועוד „מושטהידים" אחרים הניאו את מירזה חסאן מלהפיק את זממו.

ביה"ס של האלינס אז היה קים והוא הגן לא רק על תלמידיו אלא גם על כל יהודי העיר ולפעמים גם על יהודי כל הפלך.

היהודים בטהראן הוטב ובקשתי ממנו להודיע את הדבר הזה לחברת כי״ח.
„בהזדמנות-החמורה הזאת השתדלתי אני וחברי באי כח אנגליה ותורקיה כמה שיכלנו ונקרא תגר על הכל לפני הממשלה הפרסית. השאח ויועציו הוכיחו לנו כי בלבם מפעמים רגשים-טובים ויפעלו את כל יכלתם נגד אדיקות ההמון המוסת ע״י הכהנים. היו אמנם רדיפות נגד היהודים, אולם האסונות שמהן יראנו רגע, לא באו.״

הממשלה הפרסית שלחה את גדודיה להמדאן להשקיט את הפרעות ולפקד על עבדוללה לבוא מיד לטהראן. הוא פקפק זמן רב אם ללכת או לא, אולם לבסוף נכנע ונסיעתו היתה בנצחון גדול: בכל מקום שבו עבר יצא עם רב לקראתו בתרועות שמחה ובהתלהבות גדולה, וקרב גדול ממש היה מתלקח בין הבאים לנשק את כנף מעילו כי הוא נחשב בעיניהם כאיש קדוש וכמלאך-אלהים.

אך מיד נמצא ממלא מקומו כהן-אדוק אחר סייד עבדול מג׳יד שמו:
„אנשי-בריתו הרבים של זה היו משוטטים בשוקים וברחובות לפרע פרעות ביהודים שנפלו בידם ויציקו להם מאד. את זה הכו בתואנה שלא עמד ביראה ובהכנעה לפני המושלמי שעבר לצדו, ואת זה — ענו כתיתו טרף משום שלא התעטף באות-הקלון האדום. ומה שיותר מראיב ומעציב היה שהם היו מתנפלים גם על הנשים וגם על הרבנים, שעד אז לא אֻנה אליהם כל רע לרגלי חֻלשת הראשונות ואפים-הדתי של האחרונים. ואוי ואבוי לאשה היהודית היוצאת הרחובה לרגלי איזה ענין נחוץ! בני-בליעל ואנשים בלי-לב היו מתנפלים פתאם עליה, קורעים ומסירים מעל פניה את הצעיף שעל פיו נכרת האשה-הצנועה מהאשה משחתת-המדות. ע״י הסרת צעיף זה היו רוצים הנבלים להשפילה עד למדרגת אשה פרועת-מוסר. משרתם בהכריחם את האשה היהודית לצאת ברחוב גלוית-פנים, היתה להציגה לקלון לפני אספסוף חצוף עד מדרגת חצפה, פריצות וכיעור.
„ביום הראשון 9 ינואר, נתפש הרב „אברהם יעקב״ ברחוב, וכפראות ואכזריות הוכל במעמד הסייד עבדול מג׳יד שפקד להלקותו מכות מרדות. קלסטוריו מלאו את תפקידם העגום בכל כך אמונה עד שהרב האמלל נשא הביתה גוסס ממש מרוב מכותיו והרופאים אמרו נואש לחייו. האיש המסכן הזה, שהנהו בן ששים שנה, נאשם בענין שלא לבש את אות-הקלון...
„בנראה שכל העיר איננה מכירה כי אם את מרות הסייד. פקידי-הרשות, אם מאי-יכלת או אולי ע״י קנוניא שעשו עם הפושעים, אינם עושים כלום להגן על היהודים, והם משאירים את האמללים האלה בידי מעניהם ונוגשיהם לעשות בהם כטוב וכישר בעיניהם.״

חברת כי״ח בפריז ואגדת-אחים בלונדון חדשו שוב את קובלנותיהן לפני הממשלה הצרפתית והאנגלית ובאי-כחן בטהראן,

ט) מושלמי כי יהיה חיב כסף ליהודי, חיב האחרון לדרש את חובו בקול רועד וביראת כבוד.

י) מושלמי כי יקלל יהודי, חיב האחרון להרכין את ראשו ולראלם דומיה.

יא) יהודי כי יקנה בשר, חיב לכרכו ולשמרו היטב מעיני המושלמים.

יב) אסור ליהודי לבנות בנינים יפים.

יג) אסור ליהודי לשיד את ביתו בשיד.

יד) אסור ליהודי לבנות בית יותר גבוה מבתי המושלמים.

טו) כניסת בית היהודי צריכה להיות נמוכה.

טז) אסור ליהודי ללבש את מעילו, אלא הוא חיב לשימו על כתפותיו.

יז) אסור ליהודי לגלח את זקנו, ואפילו לקצץ אותו במספרים.

יח) אסור ליהודים לצאת מהעיר או אפילו לנשם רוח בשדה.

יט) אסור לרופאים היהודים לרכב על סוסים.

כ) יהודי חשוד בשתית שכר, אסור לו להראות ברחוב, ואם יעבר על זה אחת דתו לטות.

כא) חתונות היהודים צריכות להיות בסוד נסור וקול שמחתם לא ישמע בחוץ.

כ״ב) אסור ליהודים לקנות הרבה פירות.

היהודים היו איפוא נתונים בין שתי בררות: להכנע להגזרות־הגסות והרעות הללו, או להיות תמיד שרויים במורא ופחד מאספסוף שהעמיד עבדוללאה לרוץ בשוקים וברחובות בהמאדאן לדרש את נפש היהודים או להכריחם שימירו את דתם. נכבדי העדה היהודית שנמצאו במשרד התגלרפי בשעה שהודיעו את הדבר הזה לטהראן לא נצלו ממיתה אלא בהמירם מיד את דתם. אחרים הכרחו להשתמד מפחד המות. כל היהודים היו מצפים לתשועה מטהראן. באי־כח אנגליה צרפת ותורקיה פעלו יחד בדעה־אחת.

ממשלת פרס לא רצתה, כמלפנים, שהיהודים ישתמדו בעל כרחם בכדי להציל את חייהם ולפיכך רבים נשארו דבוקים ביהדות. לפני כששים שנה השתמדה כל עדת־היהודים ב„משהד“, עיר קדושה בפרס. אך כלם נשארו קשורים ודבוקים ליהדות ויתאספו בתוך מערה להתפלל את תפלותיהם ויעבדו בסתר את אלהי אבותיהם ויקימו את מצות התורה. „עבדוללאה“ טעה איפוא בחשבו, שיוכל לעשות ככה גם עם עדת־היהודים בהמאדאן.

ביום 11 נובמבר שנת 1892 קבלה חברה כ״ח מבא־כח צרפת בפרס, מר „בלוי“ את הידיעה הזאת:

„כבר תלגרמתי ביום 2 אוקטובר לכבוד שר־החיצון שמצב

חדשות: הכהנים אסרו על המושלמים לשאת ולתת עם היהודים, גזרו עליהם שלא לקנות שום דבר מהם, שלא לתת להם לבוא השוקה ושלא למכר להם אף צרכי אכל-נפש ומזון. כתוצאה ישרה מהגזרות-הרעות הללו, שלא נמלאו אמנם בדיוק, היתה תגברת הדלות והעני שבלאו-הכי היו גדולים מאד בקרב היהודים. בראשית שנת 1907 נתחדשו שוב הגזרות הללו בצורה יותר עגומה. סייד אחד (מזרע הנביא עלי) בראותו שהנסיך „זיל אל סולטן" הֻדח ממשרתו, הביא את ראשי היהודים ונכבדיהם אצל מושלמי-עשיר ובאיומים וגזומים הכריחם לחתם על כתב שעל פיו מתחיבים כל היהודים לא לעסק עוד במרכלת, שרֻבם התפרנסו ממנה באיספהאן ואגפיה; לא לקצץ את פאת זקנם; ללבש בגדים מיוחדים בכדי להבדל מיתר התושבים המושלמים; הוא אסר על ילדי המושלמים לבקר את בתי-ספר היהודים. חברת כי"ח פנתה אל הצירות-הצרפתית בבקשה להשתדל לבטל את הגזרות הרעות הללו. ושר-החיצון הצרפתי ענה לה לאמר: „זה עתה שלחתי פקדה תלגרפית לבא כחנו בפרס לאחז, כפי רצונכם, באמצעים רצינים, ואני מקוה שיצליחו ויהיו מתאימים לרוח האנושיות וההפשניות של הקהליה שלעזרתה אתם פונים".

בא-כח צרפת, מר דיסקוס, עשה את הצעדים הנצרכים, וכל התאמצויות הכהנים הרעים נעצרו לפי שעה באספהאן.

בירח אוקטובר שנת 1890 חִדֵּש השאח, במבטאים יותר נמרצים, את כתב-הדת של שנת 1880 שעל פיו צריכות הירושות של היהודים להסתדר כפי מנהגי הדת-היהודית ושאין רשות ליורש-מומר לדרש יותר מכפי חלקו בירושה. כתב-הדת הישר הזה המרה את רוח הכהנים עזי-הנפש וביניהם כהן אחד, מוללאה עבד אלאה שמו, וישתמשו בכל מיני אמצעים נגד היהודים. הם רצו להעביים על דתם בזרוע-נטויה. והנה החק בן כ"ב סעיף שרצו להטיל עליהם:

א) אסור ליהודים לצאת מפתח ביתם החוצה כשהגשמים או השלג יורדים.

ב) נשי-היהודים חיבות להראות ברחוב בפנים מגולות.

ג) הן חייבות להתעטף ברדיד בן שני צבעים.

ד) אסור לנכרים ללבש בגדים יפים. הבד היותר מתאים להם הוא ארג-פקולין תכול.

ה) אסור להם לנעל נעלים דומים זה לזה.

ו) כל יהודי חיב לשאת על חזהו פסת בד אדום.

ז) אסור ליהודי לעבור ברחוב לפני מושלמי.

ח) אסור לו לדבר בקול-רם לפני מושלמי.

ביום 18 ינואר שנת 1900, שסה נרגן אחד ידוע, שייך אברהים שמו, את המושלמים בצאתם מהמסגד ויצליח לפתותם וישתערו על רחוב-היהודים וישללו את אשר בו ויחריבו הרבה בתים ויכו את היהודים ויפצעו מהם רבים. בהודע הדבר לממשלה תפשה את הפורעים, ועפ״י דרישת באי-כח אנגליה וצרפת ומנהל ביה״ס של האלינס הענישתם קשה. רק השייך איברהים נעלם ולא יכלו איפוא לתפשו. אולם תפישת מאתים איש מהפורעים, והבטחה לשלם פצוי לנגועי-הפרעות והדחת הרבה מפקידי-הממשלה, שלא מלאו את תפקידם כראוי, ממש-תם — הראו את רצונו הטוב של השאח להגן על היהודים.

אם נשפט עפ״י המארעות של שנות 1897 ו1900, שמוללאה אחד היה יכול לעשות ביהודים כחפצו ורצונו בתוך עיר-הבירה גופא—אזי נקל מאד לשער כמה היו אחינו סובלים מההמון הפרא-לחצאין בפלכי המדינה הרחוקים, שבהם היה מספרם מצער ושלטון המוללאה היה בלתי מגבל, מפני שהם משלו גם על בעלי האחוזות הפיאודלים שהיו מגינים על היהודים. הרדיפות והנגישות רבו גם בכרכים הגדולים, באיספהאן והמראן למשל, שהיו נתונים תחת שלטונו הישר של השאח. והנה למשל קוים אחדים מהמארעות הללו:

בשנת 1889, היו יהודי איספהאן משתטחים על קבר קדוש אחד קרוב לעיר. פתאם השתערו עליהם המושלמים ויאשימום כי הם הכו שופט מושלמי, וירגמוהו באבנים, וכי הם שפכו יין ושכר במסגד, ועוד אשמות כאלה, כאילו היו היהודים נוגשים ורודפים את אחרים בשעה שבאמת הם פחדו תמיד מחמת אויביהם. ההתנפלות עליהם היתה עזה מאד והרבה פצועים נפלו מהם. הרדיפות והפרעות נמשכו בעיר במשך ימים רבים רצופים. פתאם נפוצה שמועה-כוזבת שהיהודים המיתו מושלמי אחד, ואז רצו המושלמים להשמיד בפעם אחת את כל אשר בשם ישראל יכונה. אולם בן השאח, הנסיך „זיל אל סולטן״ התערב בדבר ותחדלנה הפרעות. נסיך זה היה ידוע באנושיותו הרבה. בא-כח בריטניה באיספהאן שאליו ואל ציר-אנגליה בטהראן פנו סיר יולין גולדשמיט וסיר אלברט ששון בשם אגדת-אחים, בבקשה להגן על היהודים, כתב לאמר: „בהודע לי שהיהודים נרדפים ונלחצים, אינני מסתפק רק להודיע את הדבר להוד מעלתו הנסיך זיל אל סולטן, אלא אני ממהר להודיע את הענין גם להוד גדולתו „סיר דרוממונד וולף. לפני זמן מה סבלו יהודים אחדים, ואז מהרתי מיד לדבר עליהם טובות לפני הנסיך שפקד מיד פקדות נמרצות להעניש קשה את כל מי שיהין לנגש את היהודים.״

במשך שנים אחדות הֻנח ליהודים קצת למרות רצון הראשים הדתיים. אולם בחדש אוגוסט שנת 1898 ארעו עוד רדיפות ופרעות

את כל ירושת קרוביהם המתים. יהודים רבים היו נשללים מרכושם ע"י קרובים כאלה מחוסרי-מצפון ומוסר-כליות. בכתב-דת השאה נאמר כי „מעשים שכאלה מפריעים פעמים רבות את מנוחת המשפחות היהודיות, בשעה שהוד-מלכותו משתוקק לראות שכל הגזעים השונים שבממלכה יחיו בשלוה והשקט תחת מחסהו הטוב.“ בימי ממשלת „נצר־אלדין“ לא נועזו „המוללאה“ לעשות דבר נגד היהודים, אולם בימי ממשלת יורשו, נסו שוב למשל עליהם.

ביום 16 מאי שנת 1897 עלה על דעת מוללאה אחד, „סייד ריחאן אלאה“ שמו, להבדיל לרעה את היהודים מיתר הפרסים ע"י איזה סימן חיצוני. אז יפרסם „פטווה“ (הסכמה) שעל פיה חיבים כל יהודי-העיר לשים עצם-עגל על בגדיהם ואסור להם להגדיל את פרע ראשם כפרסים. היהודים לא נכנעו, כמובן, לגזרות-רעות כאלו, וסייד ריחאן אללה בלוית עוד עשרה מוללאה השתערו על רבע היהודים ויסחבו בחזק-יד את היהודים ממשכנותיהם ויביאום אל ביתו ושם קצצו להם את שערותיהם ויתפרו אל בגדיהם פסת בד אדום בלה, ועוד מעט ופרצו פרעות בעיר. אולם בהודע הדבר לשר החיצון הצרפתי הבטיח לאלינס, שבא-כח צרפת בטהראן יתערב באפן נמרץ בענין זה. גם שררת-החיצון האנגלית הבטיחה הבטחה שבזו לחברי אגודת-אחים הלונדונית, והשאה פקד מיד להשיב את הסדרים על כנם ויפרסם את כתב־הדת הזה:

„הוד מלכותו השאה, שכלנו חיבים להקריב את נפשותינו לטובתו ושלתורותיו וחקותיו נכנעים כל מושלי פלכי פרס, מודיע את רצונו העליון, ע"י פקודה זו:

„למען יחיו כל הגזעים החוסים באברת חסד הוד מלכותו „ — בשלום איש את רעהו, אנו פוקדים על המושלמים להפסיק „מיד את רדיפותיהם נגד היהודים ולא להכריחם לשאת על בגדם „שום סמן של הבדלה, וכל מי שיבדיל לרעה את נתינינו הלא- „מושלמים או יישים פרדות בין איש לרעהו יענש קשה בכל חמר-הדין.

„כל הפחות ושרי-המדינות חיבים לפרסם את הפקדה הזאת „היוצאת מטעם השליט-העליון למען יִשְׂגֶּה כל איש ואיש בחוג „זכיותיו. יכנע נא כל אחד ואחד מרצונו הטוב לחפץ מושלנו השאה“.

אפס ריחאן אללאה נועז לשלח לכל הפלכים פקדות להציק ליהודים.

אחרי שנה פרצה בטהראן מריבה בין נוהגי-פרדות ובין היהודים. מושלמי אחד מת במקרה ברחוב היהודים, והאספסוף התקומם נגד כל היהודים, אך רק אזהרה קטנה מצד מנהל ביה"ס של חכי"ח לשר־המשטרה הספיקה להחניק את ההתקוממות בעודה באבה. שר- המשטרה בכבודו ובעצמו בא אל ביה"ס בחברת נשואי-פני העדה המושלמית וביניהם הרבה מוללאה ויאמר למנהל ביה"ס, כי בבקורו זה הוא רוצה להביע את רגשי אהדתו לעדת היהודים.

„ומה שנוגע לפתיחת בתי-ספרכם פה, תוכלו להיות בטוחים, שעזר אעזר בכל יכלתי למורים שתשלחו הנה למען יוכלו לפתחם בנקל. שלחו נא איפוא את המורים וברוכים יהיו בבואם. חיב אני להגיד עוד לכם כי מאשר אני מאד שיש לכם בתי-ספר במדינתנו ומעריץ אני מאד את החנוך וההשכלה הנתנים בהם לבני היהודים. יודע אני מכבר כי אין שום מטרה לבתי-הספר שלכם, זולתי הרמת מצבם השכלי והמוסרי של כל התלמידים, וכי בני כל הדתות השונות מתקבלים בהם בכבוד. קראתי את אגרתכם; הבאתי לפני את שני פחות העיר ופחת מראקש שבה יש הרבה יהודים, ופקדתי עליהם במעמד מר קורקוס, להשתדל בכל מאמצי כחם שלא יסבלו כלל היהודים ולא יאֻנה להם כל רע. פקדתי ג״כ עליהם להשגיח השגחה מעולה על בתי-הספר, על המורים ועל התלמידים."

פקודות הוזיר האדיר הזה נשמרו בדיוק והיהודים חיים במנוחה ושלוה בפלכים הרחבים שתחת שלטונו.

אולם, לא בכל מקום היה המצב ככה. היהודים התאוננו מרה על ההעקות וההגבלות שישנן נגדם ב„אוזאן", ב„אלקצר" ב„דימנאת" ואפילו בפאס. בעיר זו הֻלקה יהודי מלקות, וצורפי-זהב יהודים נכלאו על שלא אבו לעבד ביום השבת עבודה לשלישו של השלטן. בא-כח צרפת התערב בענין זה ויכתב לחברת כי״ח ביום 8 אפריל שנת 1909, לאמר: „רק נודעו לי מפי השמועה העובדות שאתם מזכירים לי. הודעתי לשלטן את הרשם הרע שמעשים כאלה עושים באירפה ואדרש מהמושל הזה יושר ואנושיות וגשום פירמן שנת 1864. מולאי אל חפיד הצהיר לי כי מעולם לא הגיע לאזניו שמץ התאוננות נגד „סי אחמד אל קריסי" וכי עשה יעשה מחקרה בענין זה. אחרי ימים אחדים הגיד לי כי מצטער הוא מאד על המארעות שארעו וכי הוא אחז כבר באמצעים רצינים למען לא יקרו מעשים שכאלה בעתיד. היא אשר וקיים לי בכתב כי כל סעיפי פירמן שנת 1864 יתגשמו מכאן ואילך בפעל, וכי כל מה שנעשה עד כאן נעשה ב ט ע ו ת."

פרס.

מצב היהודים בפרס נשתנה: בטהראן היה מצבם טוב עוד משנת 1880 ביחס למה שהיה ביתר ערי המדינה. לטהראן היו יחסים ישרים עם אירפה, כי בה היו תושבים אירפים, וגם וזיר האמות הזרות היה שוכן בה; לשאח היה רופא צרפתי והוא בעצמו היה מושל חפשני שלא הרשה להציק ליהודים. בשנת 1880 פרסם לטובתם כתב-דת חשוב ויקר, והוא: שאסור ליהודי-משומד לדרש או להחרים את־כל הון ורכוש קרובו היהודי-המת. כי לפנים היו הרבה יהודים מבלי-מצפון בוגדים באלהיהם וממירים את דתם בכדי לקחת לעצמם

וערבי „מזאב" אשר כחבריהם אנשי „זטאט" היו זועפים נגד היהודים על קבלת-פנים הטובה שהכינו לגדודי צרפת — התנפלו כחיתו-טרף על המללאח שבעיר זו, רצחו הרבה יהודים, שללו את הונם ורכושם ויגרשו את כל הנותרים מהעיר כעדר-בהמות מפוזר בשדות בלי רועה.

אלה היו הצירים והפרכוסים האחרונים של משטר-גוסס וגוע.

מולאי חפיד מלך בפאס ובמראקש, והמעצמות הארפיות אישרו את שלטונו אחרי הבטיחו לגשם בפעל את כל סעיפי אמנת אלגזיראס. צרפת וספרד סדרו את הבולשת, לא רק אותה שנזכרה בנשתון אלגזיראס אלא השגחה מעלה על ידי כחותיהן הצבאיים בכדי להשליט את השלום ולהשיב את הסדרים גם במקומות רחוקים מערי-החוף. צרפת השקיטה את טנגיר, קזאבלנקה ואת כל פלכי „שאוויה" אשר מעבר קזאבלנקה ותשיב את הסדרים על כנם. ועם הסדר והבטחון שבו גם אשרם ושלותם של הערבים והיהודים. כבוש הפלך הזה שבא אחרי כבוש „אוז'דה", הגביר בכל מרוקו את השפעת צרפת שהלכה הלוך והתפתח הודות לכל המוסדות שיסדה בעצמה ובעזרת ארפה שמלאה את ידה לפעל גם בשמה. סדור הכספים, מוסד קרידיט רחב, שפור החיפים, סלילת דרכים — כ"ז, ביחד עם התפתחות בתי-הספר הקימים מכבר, היו יתרונות ותועליות שפתחו פרספקטיבה של קדמה אמתית למדינה שחוננה מאת הטבע בעשר-רב. הדבר היותר בטוח היתה השלוה והמנוחה, לתושביה על שטח רחב.

חברת כי"ח פתחה שוב את שערי בתי-ספרה בפאס ובמראקש בתקוות נעימות לעתיד. היא פנתה אל הוזיר הגדול קאיד גלאווי לשים קץ לכל אמצעי הלחץ שישנם נגד היהודים ולהגן על בתי-הספר של האליאנס והמורים והתלמידים. ובתור תשובה על אגרת זו כתב הוזיר-הגדול הנ"ל אל נשיא האליאנס ביום 26 אוקטובר שנת 1908, לאמר:

„רשמתי לי את תכן מכתבכם, ובחפץ לב הנני מודיעכם שאינני כלל וכלל אדוק כפי מה שמיחסת לי העתונות הארפית. להפך, כל אנשי החסד שוים בעיני ואיני מביט לא על גזעם ולא על דתם. בטח נודע לכם, שמיום שובי למראקש, אחזתי בכל האמצעים הנחוצים לבטל את כל חקי הלחץ והמועקה נגד היהודים בזמן האחרון, והודות לא הצלחתי בתפקידי זה. כעת יושבים היהודים לבטח בארצם מכובדים בעיני כל תושבי ה„מדינה", והמללאח. יכולים הם להתהלך בפנדליהם ב„מדינה", ולרכב על בהמות לא רק במללאה אלא גם ב„מדינה" (רבע המושלמים). בקצרה כל מה שנאסר עליהם לפנים הותר להם היום והם יכולים לעשותו בהפש גמור. מקוים אנו שיהיו תמיד שבעי-רצון ומאת האלהים האדיר נבקש שיעזרנו לטובת הכלל.

באגרוף על ראשו ויפילהו ארצה מתבוסס בדמו. בשוב נפשו אליו בקש את בתו אך היא נעלמה. אשה צעירה שנשאה לפני ט"ו יום, נחטפה על ידי הקבילים, אך היא התנגדה להם בכל כחותיה. ובראותם את התנגדותה — המיתוה. אני מספר לכם אחת מני אלף מכל המחזות העגומים האלה, כי תקצר היריעה מהכיל את הכל."

מה נשאר מששת אלפי היהודים של קאזאבלנקה שחיו עד אז בהשקט ושלוה? יותר משלישם נכחד כליל. מאתים וחמשים נשים, עלמות וילדים נחטפו. המאושרים שבהם מצאו להם מחסה בטנג'יר, במזאגאן, ברבאט, בסאפי, בגיברלטאר או בספרד. והמחצית השניה של העדה הזאת נשארה בצוקה נוראה ואיומה. עזרה-חמרית באה מכל מקום, וחברת כי"ח השתדלה בשטה-מסוימה לפדות את הנדחים, והעדה הסתדרה שוב לאט לאט תחת מחסה פקידי-הממשלה הצרפתית.

קזאבלנקה לא היתה העיר היחידה שבה היו היהודים שרויים בפחד ומגור מסביב, מדֻכאים ומעֻנים, כי גם בפאס היו קונים את שלותם ב„מללאח" בכסף מלא ואסור היה להם לצאת מחוץ לשערי גיטו זה. וכי יהינו, כמלפנים, לְהֵראות ברחוב הערביים בכדי להרויח את לחמם דבר יום ביומו, והתנפלו עליהם האחרונים ותרפום והכום, ובזום והשפילום ועפרו בעפר את כבודם.

בחדש דצמבר התנפלו השבטים הערבים אשר בסביבות „זטאט" על מחסני היהודים שבעיר זו, ואשר אליה באו כשמנה מאות יהודים מהגרים מקזאבלנקה בחדש אוגוסט. ויפרעו בהם פרעות. שתי פעמים, במשך שלשה חדשים, נשלל הון היהודים בעיר זו ורכושם היה לבז. בפעם הראשונה רצחו הערבים כארבעים יהודים, ויתרם לא נצלו ממות נורא ואכזרי זה אלא הודות לעזרתו התכופה של ראש שבט ערבי ישר ותמים, שייך עומר שמו, שבא להגן על „המללאח" והוא בעצמו הרג בחרבו ונשקו שודד אחד שרצה לשלח בבזה את ידו. בזה הראה השיך הטוב הזה את הפצו-הכביר לעצר בעד מעשי הרצח והבזה. בפעם השנית, בפברואר שנת 1908, בשעה שצבאות צרפת הלכו הלך וקרב אל העיר, רצחו הערבים הרבה יהודים שנמלטו על נפשם בעירם ובחסר כל, גועים ברעב ממש. והצבא הצרפתי ופקידיו הושיטו להם יד עזרה ויאספום אליהם ברחמים. מפקד חיל נושקי-תותח, מר מסיני, הרכיב את הנשים והטף על תיבות-התותחים, והקפיטן „ורנייר" הרכיב על סוסו אשה-עורת יהודית והוא הלך רגלי אחריה מהלך חמש שעות רצופות. כל האמללים האלה באו לקזאבלנקה ועדת היהודים שבעיר זו דאגה לכל מחסוריהם.

נחבאו אצל סגן-הקונסול שלהם. הממשלה הצרפתית, בהסכמה עם הממשלה הספרדית החליטו „לשלח כחות ימיים וגדודים לכבש את קאזאבלנקה ואת בנותיה להשליט בהן את הסדרים וליסר בכל חמר הדין את פקידי-הממשלה והאזרחים עושי-הרשעה ומחוללי הפרעות".

ביום 3 אגוסטו ירדו העירה הגדודים הראשונים של היטיה הצרפתית. אחרי התנגדות-קצרה מצד אנשי הצבא המרוקנים, הלכו גדודי-צרפת ישר אל הקונסוליה הצרפתית ויגינו על הנמלטים אשר בתוכה. אחרי שני ימים היתה כבר כל העיר בידי הצרפתים.

אולם, לקול ירית התותח הראשון, תקפו הערבים את המללאח. ועד אז, במשך שנתים הימים שחלפו מטועצת אלגזיראס עד כבוש העיר ע"י הצרפתים, סבלו היהודים לא פחות מהארפים.

„ביום 3 אוגוסטו—כותב מנהל ביה"ס של האג'ינס בקאזאבלנקה— השתערו אנשי צבא המכון על המללאח ואתם באו אספסוף והמון-רב ויחלו לשלל ולבז מכל הבא לידם. חמשת או ששת אלפים האנשים שהיו עומדים הכן בשערי-העיר, נכנסו העירה ויפשטו כארבה על המללאח ועל ה„מדינה". ויגנבו ויחמסו וישללו, ויחללו כבוד עלמות ונשים, ויהרגו אנשים ונשים, נער וזקן במשך שלשה ימים רצופים ויפילו את חתיתם על כל העיר עד בוא גדודי-צרפת העירה. אין בית, אין משפחה ואין איש ישנצל מעברתם. אפשר למנות חמשה או ששה בתים שלא נזוקו לרגלי היותם קרובים לקונסוליות הארפיות. ה„קסריה" — שהוא רחוב סוחרי ועשירי היהודים ושבו נמצאים יותר מחמש-מאות מחסנים גדולים—הצת באש ולא נשאר מכל יפיו והדרו אלא ערמות אפר ודשן. כל המללאח נהפך לעיי-מפלת מקצהו האחד ועד קצהו השני. דלתות וחלונות נשברו לרסיסים. רהיטים וכלי-בית נעלמו. בכל עבר ופנה רואים רק הרס וחרבן. בתי-ספרנו הרוסים עד היסוד. הספסלים והקתדראות שבורים, ספרינו ומחברותינו וכספנו נשללו וכל בתי-הכנסת נחרבו. אולם לכבודם של אחינו היהודים עלינו להגיד שהם הצילו את כל ספרי-התורה. בכל עבר ופנה אנו רואים רק שאיה ושממון הרס וחרבן. אי-אפשר בשום אפן להאמין שידי אדם עשו זאת. יותר אפשר להאמין שאיזו קפדה או מבול-מים ירדו על העיר וישטפוה...

מחזות נוראים ואיומים היו פה בימים האלה. צריך לשמע את ספור המארעות האלה מפי נגועי-הפרעות גופם. לאחר טמורי העברית שבבית-ספרנו היתה בת יחידה, ולכן לא רצה לרדת אתנו אל האניה. „הקבילים" חדרו אל ביתו ויחפצו לקחת את בתו. הוא הציע להם את כל הונו ורכושו, את ביתו, את כספו, ואת רהיטו, רק לא את בתו, אולם הם לקחו את הכל ולבסוף גם את בתו. האמלל ריץ כמטרף אחריה, אך הפראים הצמאים לדם-אדם הכוהו

עשתה כלום. בין הבטחותיה היתה גם ההבטחה ליסר קשה את רוצחי נפש הד"ר מושמף אחרי חקירה ודרישה מצד קונסול צרפת במוגדור. אולם הממשלה המרוקנית מצאה לנכון לשלח לטנגיר שני ערבים חפים-מפשע ולהטיל עליהם את אשמת הרצח. אולם טכסים זה לא הוליך שולל את בא-כח צרפת ואחרי חקירה ודרישה שחרר את שני הערבים המסכנים. אך הפושעים האמתים לא נמצאו.

כבוש „אוזדא" ע"י הצרפתים השקיט קצת חבל אחד ממרוקו אך הסדרים לא שבו לאיתנם בכל המדינה.

בעשרה אבריל הביע בא-כח צרפת את דאגתו על אדות חבל קזאבלאנקה, ואנית-מלחמה שֻלחה אל נמל עיר זו. בכ"ב בו כתב ציר צרפת: „סוכננו במזגאן מציין לנו את הקדמה העצומה והמהירה שהאנרחיה מתקדמת בעיר זו. הרציחות, החמס והשוד מתרבים מיום ליום והפושעים אינם נענשים. כל הדרכים בחזקת סכנה הם ותושבי העיר שרויים בפחד ומגור מסביב, מֻצגים בכל שעה ובכל רגע לחמת השבטים אשר בסביבה." בכ"ו בו כתב: „יהודי מרוקני, נתין פורטוגל, נרצח ביום 23 אבריל בקאזאבלנקה בתוך חנותו העומדת ברחוב היותר הומה שבעיר. הרוצח שהוא כושי מקאזאבלנקה הרג את האיש עפ"י מצות אחד מנכבדי המושלמים ששלם לו ששה ריאלים (מטבע כסף)."

בחדש מאי גדלה האנרחיה במרוקו ע"י עלית שלטן חדש מולאיי חפיד, אחי השלטן. המושל על כסא המלוכה במראקש, הוא מולאי אלחפיד שעוד בהיותו סגן-השלטן הגן על הארפים במראקש אחרי רצח הד"ר מושמף. שני האחים הכריזו מלחמה איש נגד אחיו עד שמולאי חפיד נצח. מתנגד זה היה מפחיד, אך אז הראה המכון את נטיותיו לשים יותר לב לדרישות צרפת; אולם אם רצונו היה טוב, שלטונו היה חלש ורפה.

ריסולי הופיע שוב. וראשית מעשהו היתה לקחת בשבי אנגלי אחד „מק ליין" שמו שהערה את נפשו וילך אל החבל-ההררי שבו שלט ריסולי. ורק אחרי משא-ומתן ארוך ומְמֻשך עם ראש השודדים הזה, שוחרר האנגלי.

קץ התקופה הארוכה הזאת של מהומות ופשעים ופרעות, מצוין במארע טרגי חדש, שארע בקאזאבלנקה.

ביום 30 יולי עבדו פועלים ארפים במנוחה ושלוה בנמל העיר, אך לפתע פתאם התנפלו עליהם לחקות ערבים מזוינים מכף רגלם ועד קדקדם, ויכום ויפצעום וימיתו מהם תשעה פועלים וביניהם שלשה צרפתים, שני ספרדים ושלשה איטלקים. בעמל רב הצליחה המושבה הצרפתית שבעיר לרדת אל האניות העוגנות בנמל, וצרפתים אחרים

שנת 1907, שהתחילה ע"י הממשלה הצבאית המוזרה הזאת, היתה שנת-פגעים יותר מהשנה שלפניה.

בחדש פברואר, שם הקאייד אנפלוס את משכנו בשערי מוגדור העיר, שלל וחמס את מקנה הנתינים הארפים והטיל על השיירות העוברות מסים עצומים כפי ראות עיניו. ב„מהדייה" מנע הקאייד את נתיני-צרפת לחדור העירה ויאסר עליהם להכנס אל החנויות שבהן יש צידה לעוברים ושבים. אסור כזה הטיל גם על סגן-הקונסול הצרפתי ברבאט. בסביבות מהדייה ורבאט פרצו בין השבטים הגדולים מערכות כבדות ומרבות־דמים. ביום 9 מרס, תפשו בבית-הקברות המושלמי אשר בפאס, מהנדס-אגרונום צרפתי „די גירונקור" שמו, ויכוהו ויסהבוהו ויעבירוהו ברחובות-העיר ולא נצל מידי מעניו, אלא בבואו לבית מושל-העיר שבו מצא מפלט לו. אחרי תשעה ימים, ביום 17 מרס, נרצח הד"ר מושמף במראקש. מארע זה היה מחלט.

הד"ר מושמף היה רופא צעיר, שעליו אמר ציר צרפת במרוקו כי „בין כל רופאינו היה הוא היותר חרוץ, היותר שוקד, היותר מסור לעבודתו והיותר דואג להביא ישע ומרפא לעניים ולילידי-הארץ". יותר ממאה אנשים מילידי־הארץ היו מבקרים יום-יום את הקליניקה שלו ובזמן קרוב היה חושב להגדילה ולהפכה לבית-חולים גדול. במראקש נמצא אז גם מלומד-גיאולוגי אחר, מר „גינטיל" שמו, שהתעסק ביחד עם עוד מהנדס-עירוני של מְחִי״ת ומְכִּרי״ת בעבודה-מדעית. ד"ר מושמף ישב בקליניקה שלו, ויקראו לו לצאת החוצה בכדי לדרש ממנו להסיר מעל גג ביתו אזוב שעליו הביטו המרוקנים כעל סמן-רע. אולם עוד טרם הספיק לצאת החוצה וגדוד ערבים-פראים חמושים ומזוינים מכף רגלם ועד־קדקדם באקדחים, באבחים, באגרופים ובקרדומות סבוהו מכל עברים. ואחרי אשר הפלו את מכותיו רצחוהו נפש ויבזו את ביתו. האספסוף הזה צר גם על בית סגן-הקונסול האנגלי, אולם הצרים נהדפו אחור בירית-אקדח. שנים מהם מתו ושנים נפצעו. ההגנה־הנמרצה הזאת הושיעה את סגן הקונסול ומשפחתו מכליון-חרוץ. כל המושבה הצרפתית מצאה מפלט לנפשה בביה"ס של חכי"ח.

הרשם שדרמה עגומה זו עשתה באירפה — היה גדול מאד. מי יכול עוד להתנגד לאמצעי־הגנה על הארפים שבמרוקו?

הממשלה הצרפתית כבשה ע"י צבאותיה האלג'ירים את העיר „אוזדה" העומדת קרוב לפאס בחבל מרוקו ושבו היתה לה הזכות, עפ"י הסכמות שנות 1901 ו1902, להיות המשגיחה בו. ותודיע גלוי שהיא חושבת להשאר בחבל זה עד שתשיג מאת ממשלת מרוקו את כל דרישותיה. האחרונה הבטיחה אמנם לעשות הכל אך לא

הקאייד „אנפלוס", אחד מראשי השבטים הכי חשובים ומשפיעים שבחבל הנגב, השתער על מוגאדור בראשית ירח ספטמבר, הסית את המושלמים להתנפל באבנים על בתי היהודים, הנים את כל היהודים וידחקם אל תוך ה„מללאה", אסר עליהם לצאת הימנו ויפקד על כל המושלמים הנושאים משרה אצל סוחרים יהודים להתפטר ממשרתם.

אחרי ימים אחדים התנפלו הערבים בקאזאבלאנקה על נפח צרפתי, ליקוייר שמו, שללו את בית־עבודתו ויכו את פועליו האזרחים והספרדים. ויהי כראותו שהוא צפוי למיתה על ידיהם נאלץ להמלט על נפשו בבית הקונסול הצרפתי. וההמון, ברדפו אחריו להשיגו, פצע שני אנשים ספרדי ואיטלקי, וינסה להרג איש אנגלי.

בסוף חדש ספטמבר, התנפלה קבוצת ילידי־הארץ על פקיד חברה מרוקנית, לאסלאם שמו, ויכוהו ויפצעוהו בקרבת מראקש.

בחדש אוקטובר השתערה להקת־הרדיים על העיר הבצורה „ארזילה" ואחרי שגרשה את צבא הממשלה שבמבצר, לקחה בשבי את תושבי העיר ובפרט את היהודים. „ריסולי" נמנה לראש החבורה הזאת, ואנשיו היו אדוני כל חלק העיר אשר מחוץ לחומת טנג'יר ושבו גרים באי־כח הממשלות הזרות והארפים. הם עשו במקומות האלה כטוב וכישר בעיניהם והתמסרו לכל מיני פנטסיות פראיות; לקחו בשבי את הארפים, תפשו, כלאו והלקו מכות־מרדות את נתיני המעצמות הארפיות.

במכתב שהריץ ציר צרפת בטנג'יר לשר־החיצון הצרפתי תאר הציר את המצב במרוקו כדברים האלה: „כל העולם יודע ששלטון המכזן ואדנות השלטן במרוקו כמוהם כאין; כי הפחה חיב להסגר בביתו ולהרשות שיעשו כל מין חמס ועשק. לפי דברי האנשים החיים פה מכבר, מעולם לא היה מצב הארפים במרוקו כ"כ מושפל כבימים האלה. כעת אני רואה את זאת בעיני־בשר: הארפי כאן הוא בזוי ומשֻקץ ומאורר."

עפ"י הצעת ציר־צרפת החליטו כל באי־כח הממשלות שבטנג'יר, ביום 28 נובמבר, לשלח לשר־החיצון המרוקני מכתב לדרש ממנו באפן נמרץ מאד, ובבטויים־חריפים להפסיק מיד „את המבוכות והפרעות והסכנות הבאות באשמת האיש, שבמקום השלום שהוא מטרת המכזן, משתמש במשרתו בכדי לחולל מהפכות ואי סדרים."

באי־כח אנגליה ספרד, איטליה, רוסיה, בלגיה ופורטוגל החליטו לעשות את הצעד הזה. נוכחות האסכדריה הצרפתית והספרדית במימי טנג'יה, הכריחה את המכזן להחליט לשלח שלשת אלפים איש לתקף את ריסולי ולתפשו. אולם תוצאות התאמצות גדודי־הממשלה היו שירו והחריבו את בית ריסולי בכפר שבו גר, אולם הוא בעצמו הצליח להמלט וילך לזרע מהומות במקומות אחרים.

כספרד שתהיה מאשרת להישתתף ב־גש הגבוה הזה של סבלנות־דתית, משום שהרבה יהודים ממרוקו, קשורים לספרד על־ידי קשרים ואגדים של יחס ושפה.

החפץ הזה שהָבע ע"י בא־כח אמריקה בהסכמת הציר הצרפתי „ריבואל" בא בו־ברגע שהוטל על צרפת להוציאו לפעל. הברית כי"ח תנחנה את מביעי־הרעיון. ארפה מלאה באלגזיראס את ידי צרפת וספרד להשליט את השלום ולהשיב את הסדרים בחלק אחד של מדינת מרוקו. והתפקיד העקרי בא־גונה הכלכלי והכספי של מרוקו כלה נפל בחלקה של צרפת. על האחרונה הֻטל לפעל במרוקו פעולה שכלית, מוסרית וחברתית שתועלת רבה תצמח ממנה לכל הנתינים המרוקנים. גאוניותה ועברה של צרפת צינו אותה בפרט למלוי תפקיד־נעלה זה, ואת האחריות מול ארפה הטילה על עצמה. וחוץ מזה, היא היתה בטוחה שעזרת האומות הנאורות העובדות מכבר במרוקו — לא תחסר לה. אולם בכדי לגשם בפעל את אמנת אלגזיראס היה צריך לבוא לידי הסכמה עם השלטן. ארפה הושיטה אמנם לו את עזרתה לחדוש נעורי מדינתו, — כי חסרו לו גם הרצון וגם היכלת — אך צריך היה למשל עליה. גם פקידיו המדיניים וההנהגתיים היו יראים לאבד את שלטונם העריצי ואת התועלת־החמרית שהפיקו ממשטר זה המלא רקבון, סלף ובצע. המון העם שנא תכלית שנאה את הזרים, ואת הצרפתים בפרט היו עוינים מזמן רב.

הממשלה המרוקנית קותה שע"י הנחות ותועליות פרטיות ישתתן לגרמניה, תצליח להכנים בינה ובין צרפת שנאה והתנגדות שתבטלנה את אמנת אלגזיראס. היא פעלה גם מחוץ לגבולותיה, ותחולל מהומות ומבוכות במדינות המושלמיות שתחת שלטון צרפת ב„מוריטאני" ו„אדראר" בפרט, ותפסיק את המסחר בין השבטים המרוקנים ובין אלגיריה. כחה בפנים המדינה היה כאין וכאפס. היא לא גשמה בפעל אף הבטחה אחת מהבטחות אמנת אלג'זיראס ואפילו הצעת סדור הבולשת בערי־החוף לא יצאה לפעל. והיא עשתה את הכל מחסרון כח וכסף. האנרכיה הלכה הלוך והתרבה בכל מרוקו, והבטחון אפס גם מערי־החוף.

ביום 27 מאי שנת 1906 נרצח בטנגיר צרפתי אחד, שרבונייר שמו, פקיד בחברה אלגירית בהיותו מטיל על סוסו על שפת הים. בעת ההיא הפיל את חתיתו על כל פלך טנגיר מורד אחד „ריסולי" שמו, ראש אחד השבטים שבסביבות העיר. בא כח צרפת כתב אז לממשלתו שהממשלה המרוקנית מביטה בחפין לב על השפעת האיש הזה ועל האנרכיה הגמורה השוררת בכל החבל שהיא כתוצאה מהמצב. הממשלה לא נסתה אף לחפש את רוצחי נפש שרבונייר.

המסחר. ובהיות צרפת בטוחה מצד אנגליה וספרד, לא היה לה שום מתנגד בין יתר המעצמות. גם גרמניה הצהירה פעמים רבות שאין לה על מי להגן במרוקו חוץ מעל עניניה המסחריים.

ובכדי להתחיל בגשום אמנותיה במרוקו, החלה צרפת בפעולה מועילה שם ותכונן בולשת צרפתית בטנגיר ובמקומות אחרים. אולם פתאם שנתה הממשלה המרוקנית את טעמה, ולפתע פתאם החלה להעיר הערות נגד הצעת התקונים שהגיש לפניה בא כח צרפת בראשית שנת 1905. צריך היה איפוא להחל במשא-ומתן עם גרמניה שמצדה באה ההתנגדות העיקרית.

משא-ומתן זה היה ארוך, מיגע, קשה ומעורר-דאגה. ותוצאותיו היו: ההחלטה לקרא למועצה ארפית-כללית על אדמת ספרד בעיר אלגזיראס. בוכוחים הראשונים לא שנתה גרמניה את עמדתה, אולם ארפה והמדינות-המאחדות היו לצד צרפת. בישיבות נמשכו הוכוחים, ורגע היה אפשר להשב שהאספה לא תצליח. אולם אחרי שלשה חדשים ושבוע ימים החלט לעשות פשרה, כי ארפה תתוה תכנית של ארגון וסדור מרוקו. עפ״י פשרה זו, בוראת ארפה הסתדרות של בולשת, תחת שלטונו העליון של השלטן, שמספר הפוליצים בה יהיו מאלפים עד אלפים וחמש מאות איש תחת פקודת שוטרים אזרחים, מדריכים ומחנכים צרפתים וספרדים ומפקח שויצרי. הפוליצים האלה נתחלקו בשמנת ערי החוף של מרוקו ובראשם עמדו מששה עשר עד עשרים פקידי-צבא צרפתים וספרדים ומעשרים עד ארבעים סגני-פקידים צרפתים וספרדים. המחנכים היו צריכים להיות: ספרדים בטיטואן; מעורבים — בטנגיר; ספרדים — בלאראש; צרפתים — בירבאט; מעורבים — בקאזאבלאנקה וצרפתים בכל יתר ערי-החוף. בפשרה זו נזכר ג״כ כי צרפת וספרד צריכות להפסיק ולהעניש את הקונטרבנדה המזוינת; לשנות את סדרי בית-המכס; לשפר את התנאים-החמריים של נצול המדינה ע״י בנין ערי הנמל, סלילת דרכים וגם יסוד בנק-מדינה שבו לקחה צרפת את החלק העיקרי.

אם אמנם שם היהודים לא נזכר באמנת אלגזיראס, בכל זאת המועצה לא שכחה אותם כלל.

בא-כח המדינות המאוחדות „וייט" הביע „את רצונו שהוד מלכותו השריף יואיל לאחז באמצעים רצינים ונצרכים בכדי להוסיף להיטיב ולשפר את מצב היהודים, לא רק אלה שגרים בערי-החוף, אלא גם אלה שגרים בפנים המדינה". הפץ זה נתמך גם מצד הדוכס „אלמודהבאר דיל ריאו" ציר ספרד וגם מצד המרקיז „ויסקונטי וינוסטה" ציר-איטליה. ציר ספרד שהיה גם נשיא-המועצה הודיע שכל צירי הממשלות משתתפים בהבעת-רצון זה, ויוסף כי „אין מדינה

אחריהם אך חרבן ושממה. אחדים מהיהודים נסו על נפשם. והערבים נדיבי-הלב אשר בסביבה חמלו עליהם ויאספום הביתה ויאכילום וילבישום, ויתר היהודים, כשבע מאות איש במספר, הצליחו, אחרי כמה הרפתקאות ומרעין בישין שעברו עליהם, ואחרי מהלך של עשרה ימים רצופים לחרב ביום ולקרח בלילה — להגיע אל קאזאבלאנקה, שבורים, רצוצים וגועים ברעב ממש. אחיהם היהודים שבעיר זו קבלום באחוה ובזרועות פתוחות ויאכילום וילבישום וישיבו את נפשם אליהם. ובניהם נתקבלו בבתי-הספר של חכי"ח שבעיר.

הקונסול האנגלי „מק ליין" קרא בשם כל הקונסולים חבריו לנדבות לטובת האמללים נגועי-הפרעות, והאלינס מצדה עזרה מאד לכלכלתם ולפרנסתם. אולם השנה ההיא היתה שנת בצרת; המסחר דלל וחרב והשפעת הדלות והעני היתה נכרת בכל עבר ופנה. שודדים ורוצחים היו ממלאים את כל הדרכים; השלטן הגין על עצמו באשר יכול, ובשעה שערך מלחמה מצד אחד מרדו בו מצד שני. וככה לא יכול להגן על שום איש. התפקיד היחידי של האלינס היה להקל את הצרות ולהמעיטן עד כמה שאפשר.

מהאנרחיה הפושה ומתגברת במרוקו היתה סכנה גדולה צפויה לצרפת הקרובה למרוקו על-ידי אלג'יריה. השבטים המורדים החלו לחדר גם אל אלג'יריה. לצרפת היו במרוקו ענינים מסחריים וכספיים וזכיות רבות שעליה היה להגן עליהם. זכיות אלו נתנו לה על-ידי פרטי-כל 20 יולי שנת 1901 ו20 אפריל שנת 1902, ונתקבלו על-ידי מרוקו, ומטרתן היתה „להשכין את השלום והבטחון ולחזק באפן מחלט את ההסכמה השוררת בין שתי הממשלות ולעזר ולתמך באפן הדדי האחת את רעותה".

בשנות 1900 ו1902 חתמו צרפת ואיטליה על שתי הסכמות שעל פיהן התחיבה איטליה לא להתענין עוד בעניני מרוקו וצרפת בעניני טריפוליטניה. בשנת 1903 החל משא ומתן בין אנגליה וצרפת בנוגע למרוקו, וביום 8 אבריל שנת 1904 נחתמה הצהרה בין שתי ממשלות אלו שעל פיה מודה אנגליה שהזכות לצרפת, בתור ממשלה שכנה למרוקו — להשגיח על השלוה והסדרים במדינה זו וכי היא אנגליה תעזר לצרפת להכניס במרוקו את כל התקונים ההנהגתיים, הכלכליים והכספיים שהיא זקוקה להם. בין יתר התנאים היתה עתידה להחתם גם הסכמה בין צרפת וספרד. וביום 3 אוקטובר שנת 1904, החל משא ומתן בין שתי מדינות אלו. באמנה שנתחברה ג"כ בצורת הצהרה, אחרי שנזכרה בה ההסכמה השוררת בין שתי המדינות לקבע את גדל הזכיות והערובה של הענינים המשותפים שהם תוצאות מצב שכזה — מכירה ומודה ספרד בהצהרה הצרפתית-האנגלית של 8 אבריל. ליתר המעצמות לא היה במרוקו שום ענין חוץ מהפיש

בישוחד ושלמונים היה אפשר להיות צדיק בעיניהם, ולהיהודים האמללים הרי לא היה כסף לתת.

המון העם המושלמי בכללו היה שקוע באדיקות עורת. בשנת 1900 חרף ויגדף אחד הערבים את יהודי אחד נתין אמריקני, מרקוס זאווי שמו, ויכהו. היהודי ירד מעל סוסו לעמד על נפשו, אולם עוד טרם הספיק להציג את כפות רגליו על הארץ, התנפל ההמון עליו ויאמ' לישסעהו כשסע הגדי. האמלל רצה לברח בכדי להנצל מחמת האספסוף, ובהפצו לפנות לפניו את הדרך אחז באקדחו ויור באויר; אולם הכדור פגע ברגל ערבי, ההמון והאספסוף רדפו אחרי היהודי שהתחבא באחד המחסנים אשר שם ויוציאוהו ויכוהו מכות רצח. ויורו בו כדורי-מות ויעשו את כל גופו ככברה ויכסוהו בתבן וישימו בו אש וישרפוהו חי. ממשלת אמריקה דרשה את דם נתינה היהודי מידי מרוקו ותפן במחאה אל השלטן ואחרי משא ומתן ארוך הכרחה הממשלה המרוקנית לשלם למשפחת זאווי האמלל חמשה ועשרים אלף פרנק דמי פיוס ופצוי.

אולם פצוי-פעוט שכזה עשה רשם עגום בכל חוגי הלא-מושלמים. בא כח צרפת מצדו עשה צעדים רצינים לפני ממשלת מרוקו, ועפ"י דרישתו הֻרַח פחת פאס ממשרתו והובת-גלות נגזרה עליו על שלא ידע לקדם את פני הרעה, ולהציל את היהודי ממיתה-משונה כזו.

בשנת 1902 נעשה המצב במרוקו הרבה יותר חמור. איש אחד אבו המארה שמו, התנשא למלך וימרד באדונו השלטן ויקח את רסן הממשלה בידו במשך שנים אחדות. בסוף השנה ההיא הגיע ל„טאזה" ויך את צבאות השלטן, שנשלחו נגדו, שוק על ירך מכה רבה מאד ויניסם לכל עבר ופנה ועוד מעט ועמדו צבאותיו לפני שערי פאס הבירה. הרתת והחלחלה גדלו מאד בין היהודים, כי ידע ידעו שהם יהיו השעיר לעזאזל והיה אם יבא האויב בשערי עירם ושלל את הונם וההריב את מעמדם ולקח את כל אשר להם. אולם בינואר שנת 1903 פנתה לו ההצלחה ערף וצבאות השלטן הממוהו ויכוהו מכה-נצחת שממנה לא קם עוד.

אולם המרד שהצטמצם בפלך אחד, פרץ בפלך אחר.

בסוף השנה ההיא השתערו שבטי „הקבילים" על עיר קטנה „זטאט" שמה, הקרובה לקזאבלאנקה ושמספר נפשותיה ששת אלפים נפש, מהם אלף וחמש מאות יהודים — ויתנפלו על הערבים והיהודים ויבזו את כל אשר להם. היהודים בפרט סבלו הרבה יותר מהערבים, כי הקבילים התנפלו כחיתו-טרף על בתיהם ומחסניהם והנויותיהם ויחריבום, ויגנבו את סחורותיהם, ויפשיטו את הנשים והילדים ויציגום ערומים כיום הולדם, ובכל עבר ופנה השאירו

בשנת 1896 חדרו שבטים פראים ומתקוממים במרוקו אל רחוב היהודים ויבוזו את כל אשר בו, וישבו את הנשים ואת העלמות, והיהודים, למרות ענים ודלותם, הכרחו לפדותן בכסף מלא.

חברת כי"ח קראה תגר לפני באי-כח אי-ופה נגד המעשים האלה ועל הקובלנא הנמרצה הזאת מצדה, ענה לה שר החיצון הצרפתי, כי באי-כח צרפת מעריכים כעת את סכום האבדות שאבדה העדה היהודית ע"י חרבן הבתים ובתי-הכנסת; ש„הממשלה המרוקנית התחיבה לשלם את הכל" וכי „צרפת תתן את תשומת הלב הראויה לענין זה".

מחזות עגומים כאלה ארעו גם ב„מזאב", כפר קטן סמוך לקאזאבלנקה. בשנת 1896, מפני שהממשלה אסרה את פחת העיר, מרדו שבטי-הסביבה ויתנפלו בזעף וזעם על היהודים והערבים ויפרעו בהם פרעות וישבו את הנשים ואת העלמות ולא השיבון חזרה אלא בכפר-כסף שעלה מחמשה ועשרים עד חמש מאות פרנק לכל נפש. העזרה-החמרית ששלחה חברת כי"ח לעדה אמללה זו, נתחלקה ע"י הקונסול הצרפתי, במעמד זקני העדה ונכבדיה.

באביב שנת 1897 התקוממו שבטי המרוקנים נגד „אמיל דוזידה" וישתערו על העיר „דיבדו" העומדת על הגבול הצרפתי ומערכה כבדה, שבה היו היהודים השעיר המשתלח, התלקחה בתוך העיר.

במצב אנרכיה שכזה, קרו שני מקרי רצח בשערי טנג'יר והרוצחים לא קבלו שום ענש. מושלי „פאס" ו„צפרו" היו עוד מלקים בכל כך פראות ועריצות למרות כל האסורים שאסר השלטן פעמים רבות.

באי כח צרפת ואנגליה קראו תגר נגד זה, וציר צרפת הודיע לאלינס שכבר נעשו צעדים-רצינים בכדי שלא יקרו להבא מעשים שכאלה.

אפס, בשנת 1898 התחדשו שוב המאורעות-העגומים בכל תקפם. פחת פאס החל להנהיג את פראותו ואכזריותו גם עם הנשים. בתואנות משוללות כל ערך והשיבות פקד לכלא שתי נשים ואת האחת אסר בכבלי-ברזל. באי כח צרפת ואנגליה מחו במרץ גדול לפני ה„מכזן" נגד מעללים-רעים כאלה, ושר-החיצון המרוקני קבל את מחאתם כמו שהיה רגיל לשמע גם את תלונות יהודי טנג'יר. אולם הוא היה חסר אונים לתפש את השודדים והליסטים והרוצחים שרצחו ארבעה אנשים ב„לוזאן" הקרובה לטנג'יר, כמו שלא היה ביכלתו לאסר את המלקות שהיו המושלים במזגאן וקזאבלאנקה מלקים את הרוכלים היהודים העניים על דרשם מחיר סחורה שמכרו לערבים, או סבלים שמאנו לשאת משא על גבם מבלי קבלת פרס. ויש אשר לפעמים יקרא הוזיר המרוקני את הקאיד לדרוש ממנו פתרונים על מעלליו הרעים—והקאיד לא ימצא לנחוץ אף לענות על שאלותיו. הפחות היו תמיד אנשים משחתים ואוהבי-בצע, ורק

כל המעללים הרעים האלה נודעו שוב לבאי-כח צרפת, אנגליה ואיטליה ויתערבו מחדש בדבר. השלטן כתב אז לקאייד:

„נודע להוד מלכותנו השריפית כי אין הנהגתך טובה ביחס ליהודים הנתונים תחת פקודתך, כי מציק אתם להם ומענם. אתה מלקה אותם ואוסרם בכבלי-ברזל ואינך חס והומל לא על הישישים ותשושי-הכח ולא על הנשים והטף.

„העובדות הללו הפתיעונו באמת, כי יודע אתה את העונש הצפוי בעולם־הבא לכל איש המענה עבד אלהים. הנביא אמר: „מי שעושה עול ליהודי הוא אויבי ביום הדין הגדול". אל נא תפשע עוד פשע כזה. התנהג הישב עם היהודים, והישוב אותם במדרגה אחת עם נתיניך המושלמים. בענינים המדיניים התנהג אתם ביושר ובמישרים, ובענינים הדתיים תן לרבניהם לעשות כרצונם.

„ומה שנוגע ליהודים נתיני הממשלות הזרות, התנהג אתם ככתוב בכל הבריתות והאמנות שנכרתו בינינו ובין הממשלות הללו והעומדות בתקפן; אולם אם אחד הנתינים הזרים ימאן להכנע למה שהיושר וההגיון מחיב, כתב להוד מלכותנו הצהרה ואנו נשתוה עם הממשלה שבצלה חוסה הנתין.

„ביום 7 לחדש ג׳ ו מ א ד י שנת 1310 (27 ספטמבר 1892.)"

כל מה שנועז השלטן להגיד לקאייד הוא זה שהזכיר לו כי ענש צפוי בעולם הבא לעושי הרעה, וביום-הדין עליהם לתת חשבון על מעלליהם. אולם, השתדלות באי-כח ארפה מלאה את לבו דאגה, ודאגה זו נתגלתה באגרת ששלח ליהודי מרקש ע"י שר-החיצון שלו, ושבה הודיעם כי „נפש השלטן נקטה בהנהגתו-הרעה של הקאייד ביחס ליהודים, ועוד יותר חרה לו משום שהחדשה הזאת הגיעה אליו לא ישר ע"י היהודים, אלא בדרך אחרת. חובתכם היתה לפנות ישר אל הוד מלכותו השריפית להודיעהו את כל העובדות הללו." אחרי דברים כאלה, באו הבטחות השלטן כי מכאן ולהבא הכל יתנהל בצדק ומישרים.

אולם, הקאייד ע ו א י ד ה לא חת ומנוהתו לא הֻפרעה, ויוסף ללחוץ ולהציק ליהודים כמלפנים. בינואר שנת 1894 בא השלטן בלוית הקאייד למראקש, והיהודים קבלו את פניו ויתמרמרו קשה באזניו נגד הנהגת הקאייד; אז התרה השלטן בו לשנות את דרכו הרעה, וסוף דבר היה שהוא השלים עמהם.

בשנת 1894 מת השלטן מולאיי אל חאסאן, ועל כסאו אחריו עלה בנו הצעיר. וכמו אחרי מות כל שלטן במרוקו, כן גם הפעם, התקוממו השבטים הרבים וירימו את דגל המרד וחיי היהודים שבכל המדינה היו בסכנה. אח"כ באו צבאות ספרד למילילה אשר במרוקו והרעה נמשכה גם ליהודים.

„הארץ ויתעלף כי כחותיו עזבוהו כליל. ששה אנשי צבא עמדו
„להכותו חליפות. וכי תיעף יד האחד מרוב ההכאה ומלא השני את
„מקומו. ובשעה ששנים מהם היו מכים, ארבעת האחרים היו נחים
„מעמלם. הקאייד פקד להוסיף להכותו עוד בכדי להשיב אליו את
„נפשו ע"י הרצועה. סוף סוף הובל המֻכה אל בית-האסורים ששם
„הוא כלוא עד היום הזה, סכנה גדולה נשקפת לחייו, וספק גדול הוא
„אם יחיה אחרי הפצעים-האנושים שפצעו בגופו. בו ביום בקשנו
„משני רופאים לבוא אתנו יחד לבקר את החולה האמלל בבית
„כלאו, ויעתרו לבקשתנו. אך שר בית-הסהר מאן לפתח את שערי
„הכלא, ויוסף: „אם ימות או יחיה אין בכך כלום. אני צויתי
„להלקותו". הרופאים שבו, כמובן, הזרה מבלי יכלת לראות את
„החולה האסיר...

„למלא סאת האסון וכתוצאה ישרה ותכופה מהנהגת הקאייד,
„מתחילים הערבים לְעַנּוֹת את היהודים ולהציק להם, בדעתם שאין מי
„שיריב את ריבם מידי הקמים עליהם לרעה.

„... ישנם ערבים שמבלי שום סבה ונמוק הם הולכים להתלונן
„נגד היהודים בכדי להלקותם מכות-מרדות או בכדי להוציא מהם
„כסף. והיהודים נאלצים איפוא לתת לערבים כל מה שהם דורשים
„מהם, בדעתם מה צפוי להם בבואם לפני הקאייד האיום והנורא. הוא
„מלקה אותם, אוסר את ידיהם בכבלי נחושתים ומציגם לזלעפות
„השמש הלוהט...

„וכי יתלקח ריב בין היהודים, ובאו השוטרים ואסרום והובילום
„לפני הקאייד ודרש מהם חמש מאות פרנק בכדי לקרא להם דרור.
„זה דרכו מימים ימימה.

„חוץ מהקאייד האכזר הזה של ה„קאסבה", יתר פקידי-הרשות
„המקומית מתנהגים אתנו בחמלה וחנינה רבה. מעולם לא
„היה לנו על מה להתאונן ולהתרעם נגד הנהגתו של הקאדי, שהוא
„גם חתן-השלטן ולא נגד קאייד ה„מדינה" ב ן ד ה ו ד ואף לא נגד
„מ ו ל א י ע ב ד א ל ה, פקיד המאזנים והמשקל".

•

גם הנשים לא היו נצלות מעברת הקאייד וזעמו: אשה יהודית עניה התחיבה לתפר כתנת לאשה ערבית. ומשום שהראשונה לא הספיקה לתת את הכתנת במועד המיועד, התאוננה האחרונה באזני קאייד עואידה על ה„עָוֶל" הזה. השופט-האכזר צוה להביא לפניו את האשה היהודית ויפקד עליה לגמר מיד את העבודה שקבלה על עצמה. על תשובת היהודית שהיא איננה יכולה לעבוד משום שבניה חולים, ודואג אין להם בבית, פקד הקאייד על אנשי צבאו להובילה אל בית-הכלא של הנשים ולהלקותה שם מכות מרדות.

השגחת בא-כח איטליה. שעינו היתה תמיד פקוחה על היהודים —נגלתה עוד שלש פעמים בשלשה מקרים אחרים; ותוצאותיה היו: פקיד-הרשות של עיר „וואבאן" שצוה להלקות יהודי—הורד ממשרתו; רוצח אחר שהמית יהודי ונחבא בין אנשי-צבא-השלטן הוצא מביניהם, נאסר ונענש; ופעם שלישית, בעזרת הקונסול הכללי של אמריקה והמיניסטר של ספרד, שוחרר יהודי מטנג'יר שנאסר על לא חמס בכפו.

פעולת הממשלות, שכל כך הביאה תועלת רבה בערי-החוף, חדרה קמעא קמעא גם לפנים המדינה אל כל מקום שבו יסדה האלינס את בתי-ספרה. פעם אחת הרשה לעצמו קאייד פשוט במרקש לדבר סרה על השלטן ועל המעצמות הארפיות. אז קבלה חברת כ"ח ביום 28 ספטמבר 1892 מכתב לאמר:

„לפני שלשה חדשים בערך נמנה חג' מוחמד עואידה לקאייד הקאסאבה. בימים הראשונים לביאתו, הלכו נתיני הממשלות הזרות ונשיאי העדה היהודית לברכו לבואו. אך הוא קבלם בפנים-זועמים ויגיד להם בפירוש שהוא איננו מתחשב כלל עם נתינותם. ואמנם לא אחר להראות את נטיותיו-הרעות ביחס ליהודים.

הרשונו-נא לרשם לכם את המקרים השונים שבהם התגלתה משטמתו העזה ליהודים ואת אכזריותו הפראית:

א) יהודי אחד הלך להתלונן לפני הקאייד בן דאוד שהוא פחת ה„מדינה" (רחוב הערבים) נגד אחד הערבים. ויהי כשמוע קאייד הקאסבה (רחוב היהודים) הדבר הזה ויצוה להלקותו מכות-מרדות על שלא בא להגיש את תעצומותיו לפניו, הוא.

ב) שני יהודים נצו על דבר פעוט, ואח"כ השלימו ביניהם. הקאייד צוה להביאם לפניו ויצו להלקותם ארבע מאות מכות רצועה לכל אחד ואחד מהם על שהשלימו ביניהם מבלי לפנות אליו.

ג) יהודי עני תופר שמיכות הוכה על ידי הקאייד מכות-רצח מפני הטעם הפשוט שאחר לבוא אצלו לתקן לו את שמיכתו.

ד) ביום 4 ספטמבר עשה הקאייד עואידה מעשי-פראי כ"כ נורא שהזכירנו שוב את אותם הימים הרעים שבהם היו אחינו האמללים מוצגים לכל מעלליהם הרעים והבלתי-אנושיים של פקידי-הרשות. והנה העובדה: צעיר יהודי כבן י"ח שנה שאין לו אף במה „להחיות את נפשו הרעבה הובא לפני הקאייד למען ישלם מס פרנק „אחד. על תשובת הצעיר האומלל שלית ליה מגרמיה כלום, צוה „הקאייד לאסר את ידיו בכבלי-ברזל ולהלקותו שמנה מאות מכות-„מרדות. כל בגדיו נקרעו מרוב המכות וכל בשרו נקרע לגזרים ויזב „דם. אחרי שקבל מאה מכות החל היהודי האמלל לצעק לעזרה „ולהתחנן לקאייד, בשם האלהים, לרחם עליו, אך הקאייד-האכזרי „אטם אזנו משמע. אחרי מאתים מכות, נפל הצעיר אין אונים על

האמנם הביא הפירמן הזה רוח והצלה ליהודי שישואן וערים אחרות ?

לא ולא. מאמר-מלך זה לא יכול למנוע לא את עריצות פקידי-הממשלה ואף לא את מעשי-האכזריות שלהם.

כן, למשל, בשנת 1890, עבדו ב„אזמור" שני יהודים, אב ובן, אצל מושל העיר במשך ט"ו יום רצופים, ואחרי תם העבודה דרשו את שכרם. אולם המושל-האכזר צוה להלקות את הצעיר ואת אביו ש ש מ א ו ת מכות מרדות על עזותם זו. הזקן נצל אמנם מעונש זה על-ידי התערבות „הכליפה" שהודיע לפחה הפראי כי הזקן ימות מיד אחרי המכה הראשונה.

בשישואן, לא היו פקידי הממשלה נכנעים אף לפקודות השלטן, והיהודים היו תמיד מכים ונרדפים. המיניסטר קאנטאגללי התערב ישוב וישיג מהשלטן את המכתב הבא לקמן לשם פחת טיטואן:

„שבח והלל לאלהים היחיד והמיוחד!

„ברכת אלהים תחול על ראש נביאנו מוחמד ועל משפחתו „ועל עמיתיו.

„לעבדנו היקר, הקאייד מוחמד בן אחמד אל קאדיר אל סיליני; יהי נעם ה' עליך והשלום וחמלת-האל אתך.

„פקדנו עליך להתנהג בצדק ומשפט עם יהודי שישואן ולהעניש קשה את אנשי עיר זו שהסתוללו והתעללו בהם. אמרנו לך עוד להתרות באנשים האלה למען לא יפריעו מנוחת ושלות היהודים ויתנו להם לחיות בשלוה.

„למרות כל זה, הגישו היהודים תלונות להוד מלכותנו על אשר עודם סובלים מהתושבים הגורמים להם נזק רב.

„לפיכך, אנו פוקדים עליך להעניש את עושי הרשעה כרשעתם ולהשתדל בשקידה עצומה ובמריץ-רב לבלתי יתחדשו שוב מארעות כאלה. אני רוצה שתחשב את ענין יהודי שישואן כאחד הענינים היותר חשובים והיותר נחוצים המוטלים עליך.

„ומכיון שהיהודים הם נתינינו המשלמים לנו מס, הרי אנו חיבים להגן עליהם בחסותנו האדירה. אסור עפ"י דתנו לגרם רעה ונזק ליהודים. שלום.

„בעשירי לחדש „ג'מאד אל אוול" שנת 1308."

הפעם היתה הפקודה נמרצת ונמהרה. השלטן לא אמר רק שהרעה הנעשית ליהודים הוא עון, אלא גם פקד להעניש את הפושעים.

בפעם ההיא נעשה השלום ויהודי שישואן שנמלטו על נפשם יכלו לשוב העירה. השלום נעשה במעמד השריף הגדול, בין נכבדי המושלמים ובין היהודים. וחפש נתן לחמסנים הכלואים ששללו את ביהכנ"ס.

צוה הפחה להפילו ולהלקותו מלקות ארבעים.

בתקופה ההיא גופא, התיצבו שלשה יהודים לפני פחת פאס החדש, ידידם מקדם, להגיש לו את ברכותיהם לרגלי מנויו החדש. אולם, אך הציגו את כפות רגליהם על שער הבית, ואנשי-צבא הכתירום מסביב, ויאסרו את ידיהם בכבלי ברזל ואת רגליהם לנחושתים הגישו ויסבו בהם את כל העיר, וילכו הלוך והכה אותם הלך ופצע וכל ההמון לועג להם ושוחק למשבתם. אחד מהם היה ישיש ובעל-מום.

על פי פקודת פחת „אמזמיז", הכו אנשי הצבא ברצועות-עור את אחד היהודים, ובכדי לחזק ולאמץ את ידי אנשי-הצבא המכים, אמר להם הפחה: „הכו בחזקה ואל תיראו; אם ימות היהודי ושלמנו להוד מלכותו השלטן כפר דמו", זאת אומרת סכום הכסף שעל הרוצח לישלם למען יְכֻפר עונו.

שום דבר לא הבעית איפוא את הרוצחים. פעמים רבות לא טרחה הממשלה אף לבקש את הרוצחים. כל גזלה וכל רצח, היו מביאים אתם רוח-חמרי-בטוח לממשלה. אין כל פלא איפוא אם הרציחות והגזלות רבו מיום ליום. ארכיביונות חברת כי"ח מלאים על כל גדותיהם רשימות של מעשים נוראים ומארעות מדאיבים שלשמעם תצילנה האזנים, חוץ, כמובן, מכמה וכמה דברים שלא נודעו לה כלל.

המבוכות ואי-הסדרים שהיו תמיד כתוצאות ישרות מהאדיקות-העורת של ההמון, היו מעשים-בכל-יום גם בכרכים שבהם היתה עין הקונסולים והפחות פקוהה ומשגיחה. בראשית שנת 1887 השתערו הערבים על עיר „שישואן" הקרובה לטיטואן ויתנפלו על רחוב היהודים ויכו ויפצעו את תושביו על ימין ועל שמאל וישללו את רכושם והונם, ויהרסו עד היסוד בו את ביהכנ"ס שבעיר. הפחה פקד לאסר את הפורעים מיד אך האספסוף התנפל על שוטרי הממשלה וישחררם ויתנפל על היהודים הכה ופצע. גם בטיטואן סבלו היהודים הרבה ויגישו את תעצומותיהם לפני השלטן שבא אחרי ימים מספר לבקר את העיר. בא כח אישליה בטיטואן תמך בתלונותיהם, והשלטן הוציא אז מאמר-מלך שזה נוסחו:

„מהשלטן אל הקאייד מחמד בן אחמד.

„הוד והדר לאלהים! אנו פוקדים על עבדנו היקר הקאייד „מחמד בן אחמד אל קאדר אסלאוי להתנהג עם היהודים שבשישוואן „ביושר והנינה וצדק; להשגיח שלא יסבלו כלל מאיזה איש שיהיה. „היהודים נתונים תחת מחסנו ואברת הסדנו ומי שיעיז לעשות להם „רעה — ואשם, ועונו ישא עפ"י דתנו.

„רשם-נא אצלך את טופס מאמר-מלך זה ומסר-נא אותו ליהודי „שישואן למען ינצרוהו אצלם.

„21 מוחארם שנת 1307."

היהודים ואנשיהם וקרב אמתי התלקח בין שני הצדדים, שתוצאותיו היו: כעשרה פצועים פצעים פחות או יותר אנושים מצד היהודים. הועדה לא יכלה איפוא לבא העירה. ופחת העיר עוד העיז להאשים את היהודים שהם היו התוקפים הראשונים. ולאן הלכה פקודת השלטן? כל התאמצות האחרון עלתה בתהו. אחרי זמן מה הוציא השלטן את יהודי דימנאט מהמללאח שבו גרו ויתן להם גיטו אחר יותר רחב ויותר רחוק מרבע המושלמים בכדי להצילם מהתנפלויותיהם התכופות של הערביים.

בחדש יולי שנת 1886 הוכיח השלטן קשה, את פקידי-הצבא הערבים של מוגדור על בוזתם את היהודים שבאו לקבל את פניו, ויאמר להם: „גם ליהודים יש אותה הזכות שיש ליתר האזרחים לקבל את פני מלכם, כי גם הם נתינינו הישרים".

אחרי ירחים מספר הלכה מישלחת של נשים-יהודיות אל ארמון השלטן בכדי להגיש לנשיו את ברכת החג. אחת הנסיכות באה להודות לנשים העבריות בשם השלטן ותאמר להן ש„מעולם לא היתה למושל מרוקו אותה החבה שמולאי אל האסאן רוחש לנתיניו הלא-מושלמים ושיסודה מונח בעיקרים-הדתיים. אין כסא-המלכות שלם, — היה הוא אומר — ואין הממלכה אדירה אלא אם ראשי-הממשלה מגין על היהודים החלשים שבמדינתו."

היו אמנם מושלים ופחות שֶׁחִקוּ את מעשי מושלם האדיר ויגינו על היהודים. בשנה ההיא נפוצה שמועה בפאס שהממשלה אומרת לכרת עם הארפים ברית מסחרית שעל פיה יהיה מותר להם להוציא מחוץ למרוקו מקנה ודגן. אולם עוד טרם נתאמתה שמועה זו וההתקפות נגד היהודים החלו, והתרגשות גדולה שררה בעיר נגד היהודים והנוצרים. יהודים הֻכו ונפצעו, ואלפי ערבים התנפלו על המללאח במטרה להרג להשמיד ולאבד את כל היהודים ולשלל ולבז את כל רכושם. אולם, הפחה ואנשיו חשו מיד אל המללאח ויתפשו את המתקוממים ויחניקו את המהפכה בטרם תפרץ.

בערים אחרות, עשו פקידי-הרשות המקומית את כל אשר עלה על לבם נגד היהודים, ופחת מראקש גזר שוב על היהודים להתהלך יחפים ברחובות קריה.

בפקודת פקיד הממשלה במכנאס הֻכה חיט יהודי מכות-רצח על שלא מסר את תלבישת הפקיד הזה בזמן המיועד. לשוא התחנן היהודי האמלל ויבך ויטען שלא היה לו די כסף לקנות את הבד הנצרך לעבודתו, אך כל בכיותיו ותחנותיו לא הועילו לרכך את לבות מעניו הקשים והאכזרים.

חיט אחר הובא לפני מושל-מכנאס ויפקד עליו לרקם על שמלתו רקמות אחרות. על תשובת החיט שעבודה זו היא עבודת נשים, וכי כל הרוקמות היהודיות עסוקות הן כעת בארמון-השלטן,

את מחירה רק כשהיא יקרה.

8) אסור להשתמש בבהמות-משא שלהם נגד רצונם ובלי תשלום שכר.

9) אסור להכריחם לקבל מטבעות-מזויפות חלף מטבעות המדינה הטובות.

10) לא להכריחם לקבל את הדירהם בסך 13 דינר כל דורו.

11) לא לשלם אח"כ הדורו בסך 15 דינר.

12) אסור לקחת מהם חנם את העורות מעובדים.

13) אסור לתת להם עורות מעובדים חלף עורות לחים.

14) אסור להכריחם לותר על צמר מקניהם נגד רצונם.

15) אסור להכריחם להכין תמיד את מטותיהם וריהיטיהם לאורחי הפחה.

16) אסור להרכיב על ראש אחיהם בני-בריתם, פקידים זרים.

17) אסור לחלל את כל הזכיות הנהוגות ולאלצם לשלם מסים וארנוניות.

אנו פוקדים על הפחה שלהם, עבדנו „חג' אל גללאני אל דימנאטי", להפסיק מיד את כל הרדיפות הכתובות לעיל, להיות טוב ומטיב עמהם, לבטל מיד את כל הלחץ והעול, ולהתנהג אתם כמו עם היהודים שביתר הכרכים והערים.

אנו פוקדים ג"כ על היהודים לבלי עבור את הגבולות שהתוינו להם ולמלאת בדיוק את חובתם. שלום!

נעשה ביום 25 „זו אלקעדה" שנת 1301".

האמנם היה עתיד גזר-דין זה, שבו לא נזכרה במלואה כל הרעה שהקאיד היה עושה ליהודים, להתגשם בפעל?

עפ"י הצעדים הרצינים של באי-כח הממשלות ועפ"י השתדלותם הנמרצה של צירי צרפת, אנגליה, איטליה ואמריקה במרוקו, החליט השלטן בחדש פברואר שנת 1885, למנות ועדה, שבה נמנו גם שני חברים יהודים, שתחקר ותדרוש על אדות התנהגותו של הקאיד. ואחרי שהחקירה הראתה לדעת שכל מה שהֻגד ונאמר נגד הקאיד הוא נכון, דרשו באי-כח הממשלות וישיגו:

א) שינתן פצוי ופיוס למשפחות האמללים קרבנות-הפרעות ולכל היהודים שעֻנו והונם נשלל.

ב) שועדת יהודים מתושבי דימנאת תגן תמיד על הון ונפש אחיהם נגד כל מין התקפה ועריצות מצד הקאיד.

ועדה זו שהיתה נתונה תחת חסותן הישרה של צרפת, אנגליה ואיטליה הלכה בסוף חדש יוני שנת 1885 אל דימנאט, בלוית היילים ופרשי הממשלה. אולם בשער העיר קדמו את פניה חילי הפחה ומאות ערבים מזוינים במקלות ונשק, באבנים וסכינים, ויתנפלו על

עישרה שנה. השוד והחמס, הרציחות והבזות. עוותי-משפט והפרעות, מעשי-אכזריות מצד השופטים והקאידים העלו את זעקות היהודים עד השמים. חברת כי"ח לא עברה בשתיקה על שום דבר ותדרש להעניש קשה את כל הפושעים והאשמים. גם התערבות המיניסטרים והקונסולים לא חדלה מעולם.

בשנת 1884 קרו מקרי בזה, שוד, ורציחות ב„אזמור", ב„פאס" ובסביבות מכנאס. הממשלה לא היתה מחפשת אחרי השודדים והרוצחים ולא הענישתם מעולם. גם פקידי-הממשלה לא טמנו ידם בצלחת וימררו את חיי היהודים בפאס. הם העלו מתהום הנשיה כתב-דת קדום שעל פיו חיבו את היהודים. נתינים-זרים או חוסים, להתהלך יחפים בשוקי הערבים. יהודי אחד נתין פורטוגזי שלא אבה להכנע לגזרה רעה זו נרדף בחימה מצד ההמון וידו בו אבן. יהודי אחר שהתהלך בנעליו מחוץ לגיטו הפתע בדרכו על ידי הוזיר שהכהו בשוט אשר בידו וימסרהו לידי משרתיו ועבדיו להלקותו מכות מרדות.

ב„ציפרו", עיר קטנה קרובה לפאס, פקד בן הקאיד להלקות רצען יהודי עני, שבע מאות מכות-מרדות, על שלא עשה לו אנפילאות כאנפילאות שהראה לו מקודם. הקאיד גזר על יהודים אחרים לעבד לו את עבודותיו חנם אין כסף. פקידי הממשלה גזלו מהיהודים ההולכים יום יום לסבלותם בכפרים ובחוות הקרובות את מעט הכסף אשר אתם. צעקות היהודים הגיעו עד השלטן, והלה גזר אמר להבטיח את חייהם ב„ציפרו", ויעניש את בן הקאיד לשלם לסנדלר 250 פרנק חלף מכות-הרצח שהכהו.

ממכתב-דת אחד של השלטן שנתפרסם בחדש ספטמבר שנת 1884 אפשר לקבל מושג מכל העריצות הנוראה שבה התנהגו נגד היהודים. קאיד אחד, פראי ואוהב-בצע, הוא הקאיד של דימנאט, עיר קרובה לקאזאבלאנקה:

עפ"י כתב-דת זה, אנו מודיעים לכל, שאנו נותנים קץ לכל מעשי-העול שפחת דימנאט עשה ליהודים, והם:

1) החובה שהטיל עליהם לעבוד בשבתות וימים-טובים שתורתם אוסרת עליהם לעבד בהם, — מתבטלת.

2) לא יעבידום עוד בנקוי המקומות המטונפים והמזוהמים.

3) לא יעמיסו על גבם משאות-כבדים.

4) לא יכריחום לעבד בלי קבלת פרס.

5) לא יעבידו את הנשים מבלי הסכמת בעליהן.

6) אסור לקנות מהם סחורתם בחצי מחירה.

7) אסור לקנות מהם סחורה, שמן ובדומה כשהיא זולה ולישלם

פרק שמיני.

מרוקו, פרס, תורקיה.

מרוקו: האנרחיה נוספת בכל רחבי המדינה. — רציחות ומעשי-המס ושוד. — מהומות ומבוכות ב„סיפרו" ב„דיטנאט" וב„שישואן". — הקאייד עואידה במרקש — השלטן חסר-אונים הוא להשיב הסדרים. — עלית עבדול עזיז על כסא המלכות. — מועצת אלגזירס. — המהומות ואי-הסדרים מתרבים. — פעלות צרפת. — רציחת הד"ר מושמף והפרעות בקזבלנקה. — מולאי חפיד.

פרס: פרעית בטהראן, באיספהאן ובהמדאן — פעלות משותפות מצד אנגליה וצרפת. — הכהנים השיאישים מסיתים את האספסוף נגד היהודים. — המהפכה בפרס.

תורקיה: בדית עלילת-הדם עידנה נפוצה בין היוונים בתורקיה. — התורקים הצעירים מתכוננים למהפכה. — המהפכה פרצה בסלוניק. — הקונסטיטוציה של שנת 1876 הכרזה שוב. — התנגדות השלטן עבדול חמיד. — הדחתו מעל הכסא. — מצב היהודים.

התפישניות בארפה עממה אז קצת; אולם מחוץ לארפה, במדינות המושלמיות, לא פסקה השתדלותן הטובה של צרפת, אנגליה ואיטליה. ירחים אחדים אחרי הכנעת ארפה לפני רומיניה, התחברו צרפת ואיטליה, בקונגרס המדרידי, במטרה לאחד את כל האומות להחזיק בענין המחסה, הוא המחסה שאליו התנגדה אנגליה ושכל ארפה נשארה אדישה בנוגע לו. אנגליה, צרפת ואיטליה, החחילו מאז לעבד בדעה-אחת במה שנוגע למרוקו, ואנגליה וצרפת בפרס מבלי עזרת גרמניה, אוסטריה ורוסיה. אפס, אוסטריה תמכה את צרפת ואיטליה בקונגרס המדרידי.

במרוקו, נחוץ היה להשתדל לגשם בפעל את כל ההבטחות שהבטיח שר-החיצון המרוקני בשם מלכו, באספתו האחרונה של הקונגרס המדרידי. השלטן היה מלא רצון-טוב, אולם לרגלי האנרחיה הגמורה ששררה בכל רחבי המדינה הוא היה רפה-כח, כמלפנים, להשליט את רצונו. במשך שתים או שלש שנים, הצליח למנע פרעות. אולם בשנת 1884 התחוללו במרוקו מהומות ומבוכות שנמשכו במשך שתים

„ואפילו לו היו שערי-החנוך והמשרות העממיות והמסחר פתוחים
„לפניהם בתור „אזרחים רומינים", עניותם ודלותם היו מניאות אותם
„להתרומם על ידי התאמצות-אישית. יצורים החיים בתנאי קיום וחיים
„כאלה אין להם, באמת, שום ברירה אחרת בלתי אם להכנע אל
„המצוקות והענוים או לנוס ולברה למדינה פחות אכזרית"...

„אם הדבר נעשה בצדיה אם אין או בהכרה-ברורה, הנה דבר
„ברור הוא שגזע עזוב ונטוש, נרדף ומעונה בתוך מדינתו, מגוריש בבוז
„וקלון, נאלץ הוא לפנות לעזרת המדינות-המאחדות. אך ממשלתנו
„לא תוכל, באפן מוסרי, לתת ידה עם פועלי-און ולהשתתף בעול בין-
„לאומי, היא מכרחת למחא נגד המשטר העריצי שבו חיים יהודי
„רומיניה, לא רק משום שיש לה סבות-רציניות ונמוקים-ברורים
„להרים את קולה מפני הנזק שמגיע לה, אלא גם, ובפרט, בשם
„האנושיות...

„אם ממשלת המדינות-המאחדות של אמריקה לא השתתפה אמנם
„באמנת ברלין, היא מזכירה ברצינות את העיקרים הכתובים באמנות
„ובבריתות, שהם יסוד החק הבין-לאומי והיושר-הנצחי והיא רוצה
„להגן על הסבלנות-הרחבה המובטחה בברית זו, והיא מוכנה להושיט
„את עזרתה-המוסרית למעצמות למען תגשמנה בפעל את
„הסבלנות הזאת."

אולם קריאה והצעת-עזרה זו נשארו בלי כל תוצאה.

בפרלמנט ההונגרי הגישו אינטרפלציה, ונשיא-הוזרה הצהיר
שרומיניה לא חללה את אמנת ברלין, גם בפרלמנט הגרמני הגיש
המורשה השתפני ברנשטיין אנטרפלציה נגד הממשלה, אך לא קבל
שום תשובה.

מנוחת רומיניה לא הפרעה עוד, הרדיפות התכופות נמשכו
והן נמשכות עדיין עד היום הזה.

מחאות הקהליה האמריקנית היו מאפע והמעצמות הארפיות
שתקו שתיקה עולמית.

דעתה שהפורעים רוצים להתנפל על היהודים לשלל שלל ולבז בז. ביום 7 דצמבר התחילו הפרעות: מהסנים, בתים ובתי-כנסת נחרבו על ידי הפורעים, ועל שדה-הקרב היו מוטלים הרבה פצועים. המיניסטרים וקונסולי-המעצמות הודיעו לממשלה ע"י זקן החבורה, מיניסטר רוסיה, כי הוזרה-הרומינית לא מלאה את חובתה כיאוי, וכי הם, באי כח הממשלות, ידרשו פצוי ודמי נזקים. „מרגילומן" ו„יוניסקו" מי שהיו מיניסטרים וקארף הגישו אינטרפלציה לפני בית-המורשים והסינט, וידרשו משר-הפנים ביאורים על כל המארעות העגומים האלה. אולם הלז הטיל את כל האשמה על היהודים גופם ויאכד שמועצת-הוזירים עוד לא התעסקה בהצעת החק של עבודת-הצבא של היהודים.

הקובלנות מבחוץ לא באו תמיד.

בשנת 1885 דרשו חברת „אגודת אחים" וה„בוארד אוף דיפוטיס" מהממשלה האנגלית להתערב לטובת היהודים ברומיניה. אולם שר-הפנים הרומיני מצא שאין דרך יותר נאותה מאשר להכריח את היהודים לחתם על הצהרה שבה הגידו כי הם חיים ברומיניה חיים טובים ומאושרים; הוא צלם את היהודים הכי-דלים והכי-מכערים בכדי להראות שיהודי רומיניה אינם דומים כלל ליהודי אנגליה.

בשנת 1902, אחרי ההתאמצות לעורר פעולה-משותפת מצד ארבעת המעצמות הארפיות נגד חק בעלי-המלאכה, הצהירה הממשלה האנגלית, בבית-המורשים, שבא-כח אנגליה בבוקארסט הוכיח בידידות את רומיניה על מעשיה וכי הממשלה הבריטית תעשה את כל אשר תוכל לטובת היהודים הרומינים. אולם, תוצאות כל זה היו, שממשלת רומיניה נתנה ביאורים מגבלים לחק.

ורומיניה שהצליחה בשנת 1880, להפריד בין המעצמות הארפיות שנתאספו בשנת 1878 למועצה בברלין, לא פחדה כמובן מפני תוכחות-בודדות של אחת המעצמות הללו.

אולם רוחה נפעמה קצת בהגיע אליה, באותה השנה גופא, תוכחות מצד המדינות המאחדות של אמריקה.

הקהליה הגדולה הזאת ראתה שיהודים רבים מגורשי רומיניה באים בהמון אל ארצותיה מעֻנים, מדֻכאים, סחופים ודווים טובעים ביון-היגון, המחסור והדלות. ואעפ"י שהיא לא לקחה חלק בקונגרס הברליני אעפ"י כן פנתה באמצעות מזכיר-המדינה מר האיי אל המעצמות החתומות על אמנת ברלין, והודיע להן כי „ע"י המצוקות והלחץ „והענוים והרדיפות-התכופות שהיו מנת חלקם של יהודי רומיניה, מצבם „של אלה מעורר חמלה וטובעים הם בדלות נוראה, שוללים מהם באפן-„פראי את כל המקורות הנתונים לענייי מדינות אחרות, ומדֻכים „על ידי דלות ועניות שהן תוצאות משטר-עריצי שבו הם חיים; אי-„אפשר להם להתרומם מעל השפלות הנוראה שבה הם טובעים.

לגטרי ע"י הממשלה. בשנת 1895 מיאנה הממשלה לתת לאגודת-הצעירים שבייאסי הרשיון עבור הגרלה לטובת ביה"ס היהודי.

אולם אם מחד גיסא שללו מהיהודים באפן שטתי ופרוגרסיבי את המחסה החקי שזכות-אנוש נותנת לזרים, הנה מאידך גיסא חיבום לשאת בעול כל המסים הכבדים והארנוניות המוטלים על האזרחים הרומינים, המסים הכלליים, עבודת-הצבא וכדומה.

ואמנם, מוזרה היא פסקת-החק המדברת על אדות עבודת-הצבא של היהודים.

חק נובמבר שנת 1882:

ס ע י ף א. — כל תושבי המדינה חייבים לעבוד בצבא בנופס.

ס ע י ף ב. -- נתיני הממשלות הזרות לא יוכלו לעבוד בצבא.

בני ה ז ר י ם שנולדו במדינה לא יוכלו להיות פטורים מעבודת-הצבא, אלא אם יוכיחו באותות ומופתים שכבר מלאו חובה זו במדינה אחרת.

בתור זרים, לא יכלו היהודים להתקבל בצבא גם בתור מתנדבים ואף לא להשיג משרות-צבאיות; ואחרי שנת 1895 אין להם הזכות לקבל תאר סגן פקיד ואפילו שר-עשרה. את הרופאים היהודים מעבידים בצבא בתור חיילים-פשוטים בהנהלת-הבריאות, בשעה שחבריהם הרופאים הנוצרים עובדים בצבא בתור רופאי-צבא. גם עם הרוקחים-המוסמכים היהודים מתנדגים באפן כזה. אין היהודים מתקבלים בשום אפן בבתי-הספר הצבאיים שבהם מתחנכים פקידי-הצבא.

ועל כל הרדיפות-השטתיות של העתונות, של המסיתים ומדיחים שברחובות, של מורי ומדריכי בני-הנעורים שאת ידיהם חזקו ואמצו כל ההנהגות והמחוקקים ומדריכי-העם במשך שלשים שנה, מבלי שום מנוחה ומרגוע — נוספו גם התקוממיות-ההמון בערי-הבירה של ולאכיאה ומולדביה.

בשנת 1886 התנפל ההמון על רחוב היהודים בבוקארסט ויהרס עד היסוד בו את ביהכנ"ס והרבה בתים. בשנת 1899 התנפלו הסטודנטים הרומינים של ייאסי על הרבה בתים וחנויות של היהודים ויחריבום.

בשנת 1897 הודיע שר-המלחמה, שהוא עתיד להגיש לפרלמנט הצעת-חק להוציא את היהודים מעבודת-הצבא, ולחייבם לשלם מס-כספי כפר עבודה זו. כל צעירי היהודים בבוקארסט, שהיו אנשי-צבא לפנים, מחאו בכל תקף נגד חק זה. אולם הסטודנטים הרומינים סדרו אז גלוי-דעת גדול נגד היהודים והממשלה לא עשתה כלום למרות

מהחלק החמשי ממספר התלמידים הכללי שבביה"ס...

רק בני הרומינים מתקבלים בבתי הספר החקלאיים

3) חק 12 מאי שנת 1896 על החנוך למתחילים.

בני היהודים מרוחקים מבתי-הספר העממיים.

סעיף א). חובת החנוך למתחילים חלה על הרומינים. אך הזרים, חוץ מאלה דנרים בדוברוג'ה, חיבים לשלם מס כפי אשר יוטל עלירם בתקף חק זה.

אם מספר התלמידים הזרים הוא רב ממספר המקומות הפנויים, אזי היתרון נתן לבני הרומינים.

במכתב-חוזר שנישלח לראשי העיריות שבחוזות, בספטמבר שנת 1898 אנו מוצאים פירושים על החק הזה:

„מפני חסר מקומות, ירד מספר התלמידים המבקרים את בתי הספר העירונים ל42.367, זאת אומרת מורה אחד לכל 31 תלמיד תחת 80. תוצאות אלו הן נוראות מאד. בחשבון זה לא נכללו בני הזרים, שלפי החק מתקבלים הם אל בתי-הספר רק אחרי מלוי כל בקשות התלמידים הרומינים. לפי מצב-הענינים כעת אי-אפשר אף לדבר על בני הזרים, משום שהמקומות הפנויים יוכלו להכיל רק חצי ממספר התלמידים הרומינים.

„.... אין מן הצריך איפוא לטפל בבני הזרים בשעה שגם בנינו אינם יכולים לקבל השכלה וחנוך עפ"י הזכות שיש להם."

על אדות החק הזה אמר קארפ בסינט: „מה אתם רוצים לעשות ביהודים? מה אפשר לנו לעשות עוד בדרך הרדיפות? אם רוצים לאזרחם, אינם נותנים להם את הנתינות הרומינית... כלום רוצים אתם שהתושבים הזרים האלה יהיו דמון בורים ונבערים? והלא אז סכנה גדולה תהיה נשקפת לנו מהם?

היכלו היהודים ליסד לכל הפחות בתי ספר בשביל בניהם?

בשנת 1885 סֻגרו בתי-הספר היהודים בתיאנה שאין למורים היהודים תארים אקדמיים.

ובאותה שעה, נרמז למנהלי בתי-הספר-העממיים לבלתי קבל תלמידים יהודים חדשים ולגרש את אלה הנמצאים שם מכבר.

מוסדות התפלה והחנוך פטורים ממס. ועדת-המסים ווערת המקרא מחליטות שפטור זה חל רק על המוסדות-הנוצרים. הממשלה החריבה מכבר את כל האורגניזמוס של העדות היהודיות. בשנת 1885, מיאנה הממשלה להכיר את האישיות-האזרחית לכל הנהגותיהן. באותה שנה גופה, אסרה עליהם שררת-הפנים לגבות את מס-הגבילה שמהכנסותיה היו מתכלכלים כל בתי-הספר, בתי החולים ומוסדות הצדקה והחסד שלהם.

ההגרלות לטובת מוסדות החסד והצדקה של היהודים נאסרו

3) חק 16 יוני שנת 1886 על בתי-מסחר-הרפואות.

סעיף ד'. — בכדי להיות סוחר ברפואות, צריך להשיג רשיון לזה מאת ההנהלה הראשית של המשרד לבריאות-העם.

סעיף ה'. — אפשר לתת רשיון לסחור ברפואות, רק לאנשים שיש להם התנאים האלה:

.... שהם רומינים או נתינים רומינים.

4) חק על הרשיונות.

בסעיף 8 של חק 9 אבריל שנת 1873, נאמר:

מוכרי המשקאות שבחוות, בכפרים, בכפרים-הקטנים, ובפונדקים הבודדים או העומדים על פרשת-דרכים, אם רוצים הם להשיג רשיון צריכים להיות כתובים בתור בוחרים על אחת הרשימות של איזו חוה רומינית.

היהודים השיגו את הרישיון בשנת 1879 בשעה שעלתה על הפרק שאלת שלטונה-העצמי של רומיניה. אולם, מכיון ששלטון זה נתאשר אזי גם הסבלנות-הדתית חדלה.

ביום 28 אוגוסט שנת 1880, נִתַּן ליהודים, עפ"י פקודה ווזירית זמן של חדש ימים למכר את סחורותיהם ולסגר את חנויותיהם. עפ"י, מכתב-חוזר מיום 24 ספטמבר שנת 1881, חל חק שנת 1873 גם על הערים וההוות הנמצאות בתוך חוג חוות-השדה.

5) חק 29 מרס שנת 1884 על המסחר המטלטל והמרכלת.

סעיף א) כל מין רוכלות אסורה היא בחוות-העירוניות על כל שטח הגליל שלהן, חוץ מבמקרים דנזכרים בחק זה.

סעיף ב). מרכלת נקראת כל מכירה מבית לבית, ממקום למקום, במקומות דפתיחים, בסכות, בצריפים, באהלים, בחניות קטנות ובדירות-עראיות דמונחים על הרחוב או הדרכים; מעברי חצרות, מסדרונים, שערים גדולים או כניסות אחרות.

הק זה רושש וידלדל באפן נורא יותר מעשרים אלף יהודים ויהפכם לקבצנים גמורים.

ו) חקי בתי-הספר.

1) חק 4 אבריל שנת 1898 על בתי-הספר התיכונים והגבוהים.

סעיף ב). ההשכלה דתיכונית ודגבוהה נתנת חנם לבני הרומינים. בני הזרים מתקבלים בבתי הספר השונים אם ישארו מקומות פנויים אחרי מלוי כל בקשות הרומינים. וגם זה בתנאי ששלמו סכום כסף כפי אשר תטיל עלידם הנהלת בית-הספר.

2) חק 31 מרס שנת 1899 על למוד המלאכה.

למוד המלאכה הוא חנם לבני הרומינים. בני הזרים מתקבלים חנם אם יש מקומות פנויים.

בשום אפן אי-אפשר שמספר התלמידים הזרים יהיה יותר גדול

למאה ממספר כל המטות שבבית־דחולים.

1) החק על אדות התעשיה:

1) חק 24 מאי שנת 1887.

סעיף א'.—חמש שנים אחרי יסוד איזו פבריקה, צריכים שני שלישי הפועלים להיות רומינים.

2) חק פברואר שנת 1902.

חק זה מוציא מתוך ועדי הקורפורציות כל מי שאינו רומיני, אוסר על אנשים שאינם רומינים לקחת חלק במכירות עממיות, ולהיות מספיקים סחורות לממשלה, לפלכים ולחוות.

3) חק 18 מרס שנת 1902, על האומנים ובעלי־מלאכה.

סעיף ד'. — כל זר שיאבה לעסק במלאכה ברומיניה, חיב להוכיח באותות ומופתים שגם לרומינים שבמדינתו יש זכות שכזו. אם אי אפשר לזר להוכיח את הדבר הזה, עליו לקחת רשיון למסחר מלשכת־המסחר והתעשיה.

אחרי כל הצעקות והקובלנות שהוגשו מצד חברת כי״ח לפני הממשלה הצרפתית והאיטלקית, ומצד אגודת אחים הבריטית וחברת כי״ח הוינית לפני ממשלותיהן, ואחרי האינטרפלציות של 20 יוני שנת 1902 בבית־המורשים ההונגרי ושל 31 יולי שנת 1902 בבית־המורשים האנגלי — הצהירה הממשלה הרומינית שהסעיף הרביעי הנז' אינו נוגע ליהודים החוים בצל ממשלות זרות, ובכ״ז הם היו נחשבים כזרים! הנזיפה שנִתְּנה לחק זה, הבריחה את רומיניה להקטין את ערכו.

ה) חקים על המסחר.

1) חק 6 אבריל שנת 1900:

סעיף ק״ד. — החברות דקומנדיטיות או של מניות תוכלנה להתנהל ע״י מועצות־הנהגה שרק שליש חבריהן צריך להיות רומינים, אך בתנאי שהמנהל הראשי צריך להיות רומיני. והוא הדין גם בנוגע למספקים.

סעיף קכ״ב. — החברות הרשאיות עפ״י תקנותידן לרכש נכסי דלא ניידי, חוץ מאלה שעליהם הן בונות מוסדים תעשיתיים, צריך שחצי מספר מנהליהן ועוד אחד, יהיו רומינים.

2) חק לשכות־המסחר.

עפ״י חק 12 אוקטובר שנת 1864 היתה זכות בחירת חברי לשכות המסחר לכל הסוחרים ולבעלי התעשיה המשלמים לא פחות מחמשים פרנק מס ושיש להם כל הזכיות האזרחיות והעירוניות. אולם רק לרומינים ולהנתינים הרומינים היתה הזכות להבחר. נטיה־החק הזה נשתנו ע״י חק 13 מרס שנת 1886:

סעיף ו'.—יש זכות הבחירה לכל הסוחרים ועוסקים בתעשיה המשלמים מס פטנטה של המחלקה א' ב' ג' ד' ושיש להם כל הזכיות האזרחיות והמדיניות.

סעיף ז'. לנבחר צריך שתהיינה כל הזכיות האזרחיות והמדיניות.

סעיף 56).—סוכרי הטבק מחסנים ע"י הרינ'י ומנוים מתפרסם בעתון הרשמי.

הם צריכים להיות רומינים או נתינים רומינים. אסור להם למכר אף דבר אחד ממה שיש להם במחסן-הטבק, אלא על ידי אנשים רומינים או נתינים רומינים

סעיף 58).—בכפרים ובחוות שאי־אפשר למצא בהם מוכרים שימלאו את התנאים הדרושים, חייבים הקבלנים והחוכרים להחזיק את מחסני הטבק וידנו מאותן ההנחות של המוכרים האחרים

ג) החק המוציא את היהודים מכלל עורכי-דין, מהנהגת הבריאות ומהעזרה המדיצינית.

1) חק 20 יוני שנת 1884 על יסוד אגודת הפרקליטים:

סעיף ב. יכולים להיות פרקליטים לפני שופטי-השלום ובתי-המשפט, לפני בית דין לערעורים ולפני בית הדין הגבוה — כל הרומינים או הנתינים-הרומינים שישלמו לממשלה מס מיוחד לתכלית זו.

ביום 26 ינואר שנת 1894, שלל בית המורשים מהיהודים גם את הזכות לעמד לפני שופטי-השלום בתור ערבים או באי-כח בעלי נחלאות או אחוזות רומינים.

2) חק 26 יוני שנת 1898 על הנהגת הבריאות:

סעיף ל"ב.— בכדי להמנות לאיזו משרה ממשרות הבריאות צריך האיש להיות אזרח רומיני ומי שעבד בצבא.

סעיף ל"ג.— אם אין רופאים, ורופאי-סוסים, וחיטאים ורוקחים רומינים אפשר לקבל, עפ"י חוזה לזמן מוגבל, גם רופאים, רופאי־סוסים, חיטאים ורוקחים זרים שיש להם זכות הישיבה במדינה, בשביל הגלילות הכרכים וערי־האם של הגלילות; אך לא לבתי-החולים של המלכים ולא בתור רופאי סוסים של הכרכים ולא בתור חיטאים ורוקחים של בתי חולים.

החק הזה גופא מוציא את היהודים ממשרות רוקח (סעיף 115 עד 180) מבחינות התחתונות של בתי החולים (סעיף 95) אוסר על היהודים להכנס חנם לבתי-חולים חוץ ממקרים יוצאים מן הכלל ובמספר מצומצם:

סעיף פ ב.— לאורחים הרומינים העניים מאיזו דת שיהיו, יש הזכות להתרפא חנם בכל בתי החולים של הממשלה במלכים ובגלילות.

סעיף פ"ג — גם הזרים מתקבלים בבתי החולים האלה, אולם עליהם לשלם סכום כסף מדי יום ביומו בימי שבתם בבית-החולים, לפי תעריף שיוקצב על ידי מנהלי בתי-החולים.

במקרה של מחלה אנושה, גם הזרים מתקבלים חנם בבתי-החולים של המדינה.

סעיף פ"ד.— מספר המטות שאפשר לתת לחולים הזרים בבתי החולים של הממשלה ובמלכים, לא יוכל לעלות ליותר מעשירית

וחק 14 מאי 1904 על אדות חוות־השדה שעל פיהם מותר לגרש את הזרים. בחוות אלו יוכל מושל החוה לגזר גזרת־גרוש על כל ז ר שאין לו לא פתקת ישיבה, ולא פתקת עדות על אישיותו ולא פספורט־מאושר. ובכדי להשיג רשיונות כאלה צריך לפנות לפקידים ידועים, שבכלל אינם נותנים אותן מעולם.

בשנות 1884, 1885, 1886, 1887, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, גורשו שוב כל היהודים מהכפרים ומהכרכים. בשנת 1889 גרש ברטייאנו מרומיניה תשעה עתונאים יהודים שלא מצאו חן בעיניו, וכשהֻגשה בסינט אינטרפלציה נגדו על אדות הגרוש הזה, ענה שהם ז ר י ם א ו ר י י ם. יחד עם הגרוש סבלו היהודים גם מצוקות וענויים שונים.

ב) החק המוציא את היהודים מהעבודות העממיות.

1) חק 28 פברואר שנת 1887:

רק את הרומינים אפשר למנות בתור גובים של ההכנסות הצבוריות.

2) חק 21 אפריל שנת 1889:

הקבלנים של ההכנסית־הצבוריות ופקידיהם צריכים להיות רומינים.

3) חק 18 פברואר על מסלות הברזל של המדינה:

שום קנדידט לא יוכל להתקבל בתור פקיד במסלות הברזל של המדינה אם לא יוכיח באותות ומופתים כדבעי שהוא רומיני או נתין רומיני, אין הזרים מתקבלים אלא אם אי אפשר למצא ספציליסטים רומינים, לאיזו עבודות.

4) חק 28 מרס שנת 1900 על מסלות הברזל של אנשים פרטיים:

בעל הרשיון חיב להעביד בסלילת הדרכים ובעבודות המסלה, 60 למאה פקידים רומינים לכל הפחות.

5) תקנות הבנק הלאמי שֻעבדו ביום 6 יוני שנת 1880:

ס ע י ף 56) — ששת המנהלים צריכים להיות רומינים.

ס ע י ף 63). — שבעת המפקחים צריכים להיות רומינים.

6) חק 13 יוני 1881, שאת מקומו מלא חק 24 יוני 1886, על השלחנים והסרסרים והחלפנים:

ס ע י ף 21). — בכדי שאיש אחד יוצג לפני שר־המסחר בתור שלחני, סרסור או חלפן, עליו להיות רומיני מלידה או נתין רומיני.

7) חק 28 פברואר שנת 1887 על המונופולין של הטבק:

ס ע י ף 13). — פקידי־ההנהגה של הריג'י צריכים להיות רומינים או נתינים־רומינים ונהנים מכל הזכיות האזרחיות והמדיניות בסלואן, ועד שימצאו פקידים רומינים, בשביל כל הכהונות והמשרות שבריג'י, תוכל ההנהלה להחזיק את הפקידים הזרים הנושאים משרה כעת.

ס ע י ף 15). — נשיות דסעיף השלשה־עשר חלות גם על פקידי הריג'י.

קללימאקי דרש משר הענינים החיצונים ומציר אנגליה בפריז ביאורים על הצעת־התזכיר הזאת. „הם ענוהו שבאמת אינם מבינים את הערות רומיניה ודאגותיה וכי אין הממשלות חושבות לשים מעצורים על דרך הכרת רומיניה בתור ממשלה עומדת ברשות עצמה; אולם הן בתור מעצמות שהגינו ביחוד על שאלת השנויים והתקונים ברומיניה, אינן יכולות לא להביע את צערן על התוצאות־הצנומות שנתנה שאלה זו ואת תקותן הפעוטה לעתיד״.

בתזכיר לא היה שום דבר מבעית את רומיניה. וזה נוסחו:

„ממשלת... אינה יכולה לחשב את הנטיות הקונסטיטוציונליות „החדשות שנודעו להן — בתור מתאימות התאם גמור לדעות „המעצמות החתומות על אמנת ברלין. הן מתנגדות ביחוד להחק „שהאנשים הלא-נוצרים הגרים ברומיניה ושאינם חוסים בצל שום „ממשלה זרה — צריכים להכנע לחק ההתאזרחות־האישית.

„בכל זאת, בדעתה שרצון ממשלת הנסיך היא להתקרב יותר „ויותר למחשבה החפשנית שפעמה בלב המעצמות ועל סמך ההבטחות „הגמורות שנתנה רומיניה בנדון זה. החליטה ממשלת... להכיר ולאשר „בלי שום איחור ודחוי את הנסיכות הרומינית כממשלה עומדת ברשות „עצמה וכ״ז בכדי להביע לרומיניה את רגש הידידות והרעות שהיא „רוחשת אליה. ממשלת... מודיעה איפוא גלוי שהיא נכנסת ביחוסים־ „מדיניים עם ממשלת הנסיך״.

תזכיר זה נמסר לממשלת רומיניה ביום 20 פברואר שנת 1880, ע״י באי־כח גרמניה, אנגליה וצרפת בבוקארסט.

ממשלת רומניה הודתה לגרמניה על הנצחון הגדול הזה שבא לה מידה.

כך חסל סדר היהודים הרומינים. סבל סבלו הרבה לפני אמנת ברלין, ועליהם היה לסבל גם אחריה. רומיניה עִבְּדָה נגדם המון חקים ותורות נוראים, הרבה יותר ממיתים מכל ההעקות־הנתעבות שארפה נסתה להגן עליהם מפניהן. רומיניה העיקה כבר להם ע״י חקים שבכחם להמית בקרבם את חריצותם וכחם. מכאן ואילך הרישה לה, לרומיניה, לשלל מהם את כל אמצעי ההתפתחות ואף את קיומם. מבלי לנגע בחפש־הדתי, אחרי שהיא חקקה חקים נגד ה ז ר י ם . הרמאות והערמומיות הזאת לא התעתה אמנם את איש. אולם היא עשתה את דרכה לפנים והיא עושה גם כעת את דרכה באין מפריע ובלי מכשול.

והחקים שהוחקו משנת 1880 ואילך נגד ה ז ר י ם הם המופת היותר חותך להאמור לעיל.

א) חק 18 אבריל שנת 1881 על זכות הישיבה; חק 19 מאי 1887.

והסינט הרומינים כפי חפץ הממשלה הגרמנית וכי הוזירים הרומינים סוברים שפעלותיה הטובות של אוסטריה תרחיקנה את ההתנגדות שהתנגדו ארבעת המעצמות להכיר את רומיניה בחור ממלכה חפשית.

איטליה שהיתה צריכה להיות אחרונה בדבר, היתה מהחלוצים הראשונים. בראשית דצמבר אישרה את חרותה-המדינית של רומיניה. דיפירטים היה אז מניסטר.

ואדינגטון מלא את ידי ציר-צרפת להגיד לשר-העניינים החיצונים ברומה, שהוא מתפלא ומשתומם מאד על צעדיו הפזיזים והנמהרים בענין רומיניה. אנגליה סברה שאין כל תועלת, לא לה ולא לצרפת להמתין עוד.

רומיניה הוסיפה להפציר ולהאיץ בממשלות, ובמכתבים-חוזרים תכופים „הצהירה גלוי שבכל לבה ונפשה רוצה היא לגשם בפעל את העיקר החדש שהוכנס אל הקונסטיטוציה."

אולם למרות כל ההבטחות הללו נשארו אנגליה וצרפת עומדות על דעתן.

פרייסיני נמנה לנשיא מועצת הוזירים ולשר-העניינים-החיצונים במקום ואדינגטון, וירגיש שאם הוא יאשר את שלטונה-העצמי של רומיניה, והיה זה כעין כחש וכפירה במדיניות שהנחילה כבוד לצרפת ולפיכך רצה להיות מתון במעשיו. הדבר הזה לא היה כ"כ גדול, אולם רומיניה חשבה אחרת. עתה שגרמניה ואוסטריה ורוסיה היו בדעה אחת אתה, יכלה היא לדבר ביותר מרץ ואמץ-לב.

ביום 7 פברואר שנת 1880 תלגרם בואיריסקו לבאי-כח רומיניה בנכר לאמר: „הנני מעיר אתכם לעשות את כל אשר ביכלתכם למה שנוגע למתינותה של הוזרה הצרפתית בנוגע להכרת שלטוננו-העצמי, כי הוין ממכתבי-החוזרים על אדות שנוי הסעיף השביעי. אין אנו יכולים לשמע שום טענה, ולא להוסיף כלום על מה שנאמר בצירקולרים אלה. אם איזו מעצמה תאבה להתנות איזו תנאים, אזי מעשיה יוכלו רק לעצור בעד התקדמותנו או לשים אבני-נגף וצורי-מכשול על דרך עתידנו. לפיכך צריך ששלטוננו-העצמי יכר בלי אומר ודברים וטענות ותביעות.

תזכיר שכזה נשלח גם לוינה וגם לברלין.

בפקחות יתרה המתין ביסמרק להרגע שבו יוכל למשך אחריו, בדרכים מדיניות, את אנגליה ואת צרפת. ביום 4 פברואר הודיע לשתי המעצמות האלו שגרמניה רוצה לאשר את שלטונה-העצמי של רומיניה והוא מבקש מהן להודיע לו את חות דעתן בנדון זה. שתי המעצמות הנזכרות קבלו את ההצעה, אולם „פרייסיני" דרש תזכיר שיוגש ללונדון ולברלין:

אלו היו תוצאות אמנת-ברלין ליהודים!

הקונסטיטוציה מכריזה ש„הבדל הדתות והאמונות ברומיניה לא יוכל לשמש מעצור לרכישת הזכיות האזרחיות והמדיניות". המרמה שבנוסח הזה. כלום מבטלת היא את הזכיות שנרכשו ע"י האזרחות? המחוקקים הרומינים בטלון ע"י שנוי היהודים מאזרחים לזרים. הם שללו מהאזרחים האלה את הנתינות שבאה להם ע"י זכות-טבעית מאושרת גם ע"י אמנת שנת 1858. הם נהפכו איפוא לבנים בלי-מולדת, לתושבים בלי מושב-חקי, נתונים בידי ממשלה עריצית ובלי-מצפון, ומסורים בידי הנהגה משחתה, סחופים ודווים לבוז ולקלון בידי כל רומיני פשוט.

לפני ההסכמה על הסעיף השביעי החדש, כתב כרמיה ביום 12 אוקטובר, לבלייכרודר, לאמר: „ביסמרק, שבו שמנו מבטחנו ושהיה יכול לשלוט ולמשל על הכל, עוזב את עמדתו, וככל מה שהוא מתקרב אל האפיפיור כן הוא מרחיק את הגנתו ומחסהו מעל היהודים". אולם בלייכרודר איננו מאבד את תקותו. לפי דעתו, רק תסדר גרמניה את שאלת מסלות-הברזל הרומיניות, והדגישה על התביעות שיש לה הזכות לתבע מרומיניה. אפס, בלייכרודר דאג הרבה מפני ההשפעה הגדולה שיש לאוסטריה על גרמניה. אולם גם בלי השפעה זו היה ביסמרק נוח לותר. הוא רק המתין לתוצאות החק על אדות מסלות הברזל. ביום 28 אוקטובר תלגרם „ליטיאנו" לוזירו בבוקארסט לאמר: „הממשלה הגרמנית מעריכה ומוקירה כראוי את התוצאות שהשגו. והיא מקוה שאנו נוסיף לתת את הנתינות הרומינית לעוד מספר מסוים של יהודים."

אנגליה, צרפת ואיטליה לא התערבו עוד אז בדבר. האלינס לא פסקה מלעבד ולפעל, ותיעץ ליהודים הרומינים לבלי קבל שום נתינות.

ארמנד לוי סמך ובטח עוד על איטליה. אחרי פגישתו עם קירולי, כתב ביום 24 אוקטובר: „איטליה עומדת עוד תקיפה בדעתה. היא תהיה האחרונה שתקים ותאשר את חפש רומיניה המדיני. אני מקוה שאף אם כל המעצמות תאשרנה את חפש רומיניה כעת, איטליה תשאר בודדה ותמחה נגד זה, אם לא תמיד, לכהפ"ח כל זמן שקירולי הוא המיניסטר. כרמיה שח עם ואדינגטון אך לא קוה כלום מוזרתו. אפס ואדינגטון לא הסתיר מ„קאלימקי", בא-כח רומיניה בפריז, את אי-שביעת רצונו מהחלטת הפרלמנט והסינט הרומינים. ביום 20 נובמבר הגישה אליו האלינס תזכיר שבו פרטה אחת לאחת את כל תרעומותיה נגד החלטה זו, וגם יהודי-אנגליה מחו בכל תקף לפני ממשלתם. אך כל הקובלנות והמחאות הללו היו מאפע.

ביום 24 נובמבר הודיע בא כח אנגליה בבוקרסט להמרקיז סליסבורי, כי ענין מסלות הברזל הרומיניות סודר ע"י בית-המורשים

מי שיש לו כשרונות מצוינים, או מי שיסד במדינה מוסדות נדולים לטסחר ותעשיה.

ב) כל מי שנולד וחונך ברומיניה, להורים שגרו תמיד במדינה זו, ושמעולם לא חסו לא הם ולא הוריהם תחת מחסה ממשלה זרה.

ג) מי שעבד תחת הדגל בשעת מלחמת-שחרורה המדיני של רומיניה, ושיוכלו לקבל את הנתינות ברסון עפ"י הצעת הממשלה ע"י חק אחר מבלי שים פורמליות אחרות.

ס ע י ף 3. — אי־אפשר לתת את ההתאזרחות אלא לאנשים פרטים ונם זה ע"י חק מיוחד.

ס ע י ף 4 — חק מיוחד יעובד ובו יפורש באיזה אפן יוכלו הזרים להשתקע באדמת רומיניה.

ס ע י ף 5. — רק הרומינים, או מי שקבל את הנתינות הרומינית, יוכלו לרכש קרקעות ונכסי דלא ניידי ברומיניה.

מי שרכש זכיות כאלו עד היום, זכיותיו לא תבוטלנה.

כל הבריתות והאמנות דבין־לאומיות שנכרתו בין רומיניה ובין ממשלות אחרות, נשארות בתקפן עם כל תנאידן ופרטידן

מכל זה יוצא שההק החדש מצהיר באפן גלוי ומפרש שכל היהודים הרומינים ה י ו ו י ש א ר ו ז ר י ם אפילו אם אבותיהם ואבות אבותיהם חיו ברומיניה מזמן קדום מאד, ואפילו אם מעולם לא חסו בצל ממשלה זרה! כל מה שהותר הוא, שהזרים יוכלו לרכש את הנתינות הרומינית אחד אחד אחרי שבתם ישיבת-קבע ברומיניה עשר שנים רצופות וגם זה בהסכמת בית המורשים והסינט. ישיבה-קבע זו אפשר לותר עליה לסוג אנשים מיוחד או לבעלי זכיות קדומות. על הזרים נאסר לרכש נכסי דלא ניידי.

התושבים הלא נוצרים שבמולדו ולאכיה, שרכשו ע"י אמנת שנת 1858, את כל הזכיות המדיניות נהפכו ע"י חק-חדש זה, ל ז ר י ם. בראשונה היו אזרחים, והסעיף השביעי של הקונסטיטוציה שולל מהם את האזרחות הזאת.

אחרי ההסכמה על הסעיף השביעי החדש, נאספו הפרלמנט והסינט לאספה, ויסכימו לתת את הנתינות הרומינית ל ש מ נ ה מ א ו ת ו ש מ נ י ם ו ח מ ש ה אנשי-צבא יהודים שעבדו תחת הדגל במלחמת ההפיש של רומיניה. יתר התושבים היהודים היו צריכים לעבור דרך כל מדורי גהנם בכדי להשיג את הנתינות. עליהם היה לעשות כמה וכמה פורמליות שפקידי הממשלה לא נתנום לגמר אותן וישימו על דרכם מעצורים ומכשולים. לפי"ז יוצא שמשנת 1860 עד שנת 1900, עלה מספר הנתינים היהודים ברומיניה לשמנים ושבעה ישבעה ועשרים מהם מתו בשנת 1900; ומשנת 1901 עד 1909 עלה מספרם לתשעים ואחד.

פתרון השאלה-היהודית. כעת עוד אפשר לסתר לחצאין את השאלה הזאת וָלא — נאחר את המועד".

ביסמרק היה עסוק אז לקרב ולקשר אליו את הסיעות הנסוגות-אחור ועל מזבחן הקריב לקרבן גם את החפשניות וגם את היהודים הגרמנים, כמו שהקריב את יהודי רומיניה לקרבן בצירופיו הכספיים עם ממשלת מדינה זו. אפס הוא התעה את ארפה להאמין שהוא דרש ברצינות את התאזרחות של סוגים ידועים של יהודי רומיניה או ברשימות.

רומיניה השתמשה במהומה ובמבוסה המעציבות שבהן נמצאו המעצמות בכדי להתמיד בשאיפותיה ומגמותיה, ותעמיד לפניהן „עובדה עשויה" (fait accompli).

ביום 23 אוקטובר שנת 1879 הסכימו בית המורשים והסינט על הצעת שנוי הקונסטיטוציה כפי הצעת הממשלה, ולא התחשבו כלל עם התנגדותן של אנגליה, צרפת ואיטליה. במקום הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה, הכניסו, לא את הסעיף המ"ד של אמנת ברלין, אלא הצהרה שהסר-דיקנותה טשטש את כל מובנה ומושגה.

בהצעת הממשלה נאמר: „הזרים, מאיזו דת שהיא, יוכלו להתאזרח עפ"י חקים פרטיים ואישיים; זכות כזו ישנה גם לאלה שאינם אזרחים רומינים ורק אם הם גרים ברומיניה וידועים בתור נתינים רומינים."

ובכן, לצד הזרים, היה גם סוג של נתינים-רומינים.

הצעה זו, הֻגהה ע"י ועדת בית המורשים והסינט בסוף חדש אוקטובר שנת 1879:

חק שנוי הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה:

סעיף מיוחד. — הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה נשתנה ותחתיו באו הסעיפים דלהלן:

סעיף 7. הבדל הדתות והאמונות ברומיניה לא יוכל לשמש מעצור לרכישת הזכיות האזרחיות והמדיניות.

פרק 1. כל איש זר, מבלי הבדל דת ונוע, יהיה נתין זר או לא, יוכל להשיג את ההתאזרחות-הרומינית ע"י התנאים דבאים לקמן:

א) עליו לפנות אל הממשלה בכתב בקשה שהוא רוצה להתאזרח ובו יפרש את סכום הונו, את עבודתו או מלאכת-ידיו ואת חפצו להשתקע ברומיניה;

ב) מיום הגשת כתב הבקשה, עליו לגור במשך עשר שנים רצופות במדינה, ויוכיח לדעת ע"י מעשיו הטובים שהוא מביא לה תועלת.

סעיף 2. פטורים מישיבת-קבע זו:

א) מי שהכניס לרומיניה תעשיה חדשה או המצאות מועילות;

הרומינית, כדרכה תמיד, הכחישה את כל העובדות הללו ותבטיח שרק שנים או שלשה אַזְרָיים נאסרו. אולם, מיד שפחו את שקרי הממשלה על פניה, ובעתונים נתפרסמה פוטוגרפיה של כ"ח יהודים אומללים אסורים באזיקי-ברזל אחד אחר השני בתחנת הרכבת.

בא-כח רומיניה התנצל אמנם שבתוך המספר הזה ישנם רק שני יהודים אולם גם תשובה זו הכחשה מיד, כי בהרצאה-הרשמית של הממשלה הרומינית גופא נזכרו שמות שמנה ועשרים היהודים שנצטלמו אחד אחד. ובבדי לקחת נקם מהצַּלָּם שהעיז לצלם את היהודים האשימוהו בעונות שונים ויובא לפני בית המשפט וידינוהו לחובה והמאסרים והגרושים נמשכו ככה עד סוף חדש אוגוסט. העובדות הללו הראו למדי מה אפשר לקוות מהוזרה החדשה המעורבת.

בואיריסקו נסע מפריז לרומה ויישוחח עם מר ארמנד לוי, ידידו מנעריו. שיחה ארוכה שתמציתה נתפרסמה בעתון „אופיניון" מיום 11 ספטמבר שנת 1879, ושבה נגעו בענין נסיעת בואיריסקו פריזה. לפי דברי האחרון, לא דבר ואדינגטון אלא על אדות „סוגי הרומינים, ובראשם היהודים, שנולדו במדינה, והוא עמד על הסוגים בעלי־זכיות ולא על אלה התלויים ברצון זה או אחר".

המדיני הרומיני הודה לפני ארמנד לוי כי בכל מקום עומדים על הדעה שצריך להוציא לפעל את כל הסעיף מ"ד של אמנת ברלין במלואו.

ביום 23 אוגוסט, נמלא כבר מספר המורשים הדרוש לפתיחת הפרלמנט הרומיני, אולם לרגלי נאום קצת עז – כך נאמר בתלגרם של אחד המיניסטורים — נדחתה הפתיחה עד יום 29 אוגוסט.

ואדינגטון תלגרם ביום 7 ספטמבר לבוקארסט כי „ההתאזרחות עפ"י רשימה של מספר מסוים של יהודים זרים או השובים כזרים — נדחתה בברלין. גם לורד סליסבורי מאן להכנס בויכוהים בנדון זה. כשאני לעצמי — אמר לורד סליסבורי — הצהרתי למר בואיריסקו כי, מכיון שהסכמתי על סוגי היהודים שעליהם באה הסכמת מר סטורזה והממשלה הגרמנית, לא אוכל להסכים עוד על שום ותור חדש."

בינים, עוד בערב היום ההוא, הפציר „לישיאנו" בא-כח רומיניה בברלין להשיג הצהרה מחלטה שהממשלה הגרמנית תשתדל בפריז ולונדון להשיג את הסכמתן על שיטת הרשימות. הוא אמר שהוא השיג את ההצהרה הזאת בשני תנאים הבאים לקמן: א) ברשימות יהיו רשומים שמות היהודים מסוגים ידועים. ב) תנאי ההתאזרחות הנכחים ישנו. לישיאנו הוסיף הערה אחת שהפיצה אור על הפוליטיקה הגרמנית: „התוצאה החשובה משיחתי עם שר הענינים החיצונים היא, שהממשלה הגרמנית נוטה באהדה רבה לנו; זאת ועוד יש בגרמניה זרמים מתנגדים ליהודים. זהו הרגע הפסיכולוגי של

הממשלה הרומינית פנתה אל בית המורשים והסינט, אך הם התנגדו להצעה שעליה הסכימה גרמניה. אז בא משבר בוזרה. ובשנית שהוקמה תחתיה נמנה בואיריסקו, אחד מחברי סיעת המשמרים, לשר הענינים החיצונים, ברטייאנו לנשיא הוזרה וקוגלניסייאנו לשר הענינים-הפנימיים. ויחליטו לדחות את פתיחת בית המורשים והסינט להדיש ימים למרות התנגדות ביסמרק. מזכיר המדינה הגרמנית הסכים לותורים ולפישרות. אך בה במדה שגרמניה הסכימה להנחות ויתורים, לרומיניה, בה במדה הקשתה זו יותר את ערפה. הוזרה החדשה סברה שענין נתינת הנתינות לסוג אחד של יהודים הוא הרבה יותר מדאי בשבילם. במקום זה חשבה להרשות את ההתאזרחות האישית ביחד עם כמה הגבלות במה שנוגע לרכישת נכסי דלא ניידי. ע״ז רצתה הוזרה „להגן על עניניה הלאומיים והכלכליים של המדינה״. תחת הפסקה הזאת נמצאים כל מין חק-מעיק והגבלה נגד היהודים.

בואיריסקו בא להציע את תכניתו לפני וינה, ברלין פריז, לונדון ופטרבורג.

בשיחה שהיתה לואדינגטון עם בא-כח רומיניה בפריז, אמר הראשון שלפי דעתו אפשר לבוא לידי הסכמה ע״י נטיותיה אלו של רומיניה; הוא הביע את צערו על שעוד ישנן הגבלות-חמורות בנוגע לקבלת הנתינות, ויחפץ לדעת כמה יהיה בקירוב מספר היהודים שיוכלו להתאזרח, וידרש ג״כ שיתנו לו בכתב את תמצית ההצעות שממשלת רומיניה הושבת להציע בתור פתרון-תכוף לשאלת היהודים.

ביום 6 אגוסטו תלגרם ואדינגטון לבא כח צרפת בבוקרשט לאמר: „בא-כח גרמניה קבל פקדה לתמך בהצעות הללו (הצעות סטורזה׳, שעליהן מביטים בברלין כמינימום. ולפיכך אבקשך לשתף את השתדלותך להשתדלותו״.

ביום 21 אגוסטו בקר בואיריסקו את בליכרודר בהמבורג ויתוכח אתו זמן רב על אדות הצעות רומיניה שאינן מתקבלות כלל על הלב. ויכתב לפריז: „רפו ידי ונפל לבי בקרבי לראות את הצורה שמקבל הענין״.

גם השיחה שהיתה לבואיריסקו בפריז עם שנים מחברי האליאנס לא נתנה שום תוצאה ממשית.

ואדינגטון קבל את בואיריסקו וישתמר היטב בשיחתו אתו.

מפי האליאנס נודע לו מכבר שרומיניה אוסרת ומגרשת הרבה יהודים ממולדאביה. בתקף מכתב-חוזר-מיניסטורי ובתקף פקדה שיצאה מנשיאות-העיריה בייאסי ביום 15 יוני, נתפשו ביום 23 יולי וביום 2 אגוסטו הרבה אומנים יהודים בלכתם לעבודתם, והרבה סוחרים בלכתם ליריד והרבה רוכלים, ויכפתו את ידיהם בכבלי נחושתים, הובילום רגלי העירה הדת הם שכש לורטת ויוקדת, או תהת זרם מטר סוחף וישוטף ויכלאום בבית הסהר ויענום ויכום ויכתום. הממשלה

לגמרי. בנתחו את ההצעה הרומינית הוא מצא כי „החק שעל פיו אנשים שנולדו וגדלו וחנכו ברומיניה ולא חסו מעולם תחת מחסה ממשלה זרה, יוכלו להתאזרח אף אם לא ישבו ישיבת קבע במדינה זו — חק זה הוא נטיה-חפשנית אם רק רוח המשטמה הממלא את לבות המורשים נגד היהודים לא יביא לאחרונים תקלה יותר גדולה. ונמצא שיצא שכרם בהפסדם".

וואדינגטון הוסיף:

„הרשם היוצא מכל זה הוא כי אנו (הרומינים) איננו נוטים כלל לקבל את כל המַּבָּע בסעיף המ"ד של אמנת ברלין; כי להפך אנו מבקשים לברא חקים מעיקים יותר מאשר הקלות. וכי בעיקר אין אנו מסכימים להביא שום שנוי בתנאי חייו של חלק אחד מעמנו שמצבו המפורסם והעגום העיר את תשומת-לב הקונגרס. החקים האחדים היוצאים מן הכלל הרשומים ברשימה, מעידים די והותר כי כל מגמתנו היא להמשיך הלאה את המצב כמו שהוא."

כלום הבקרת החריפה הזאת שצורתה המדינית לא הסתירה את כל המרירות שבה, לא היתה כפירה-מוקדמת בהצהרת רדוביץ?

המשך המשא ומתן יראה לנו באיזה צער השתתפה צרפת עם גרמניה, משום שהראשונה נשארה קשורה ודבוקה אל אמנת ברלין.

ביום 15 יולי תלגרם סן-ואליר ציר-צרפת בברלין לואדינגטון תלגרמה שבה נאמרו הדברים הפשוטים האלה: „שר הכספים הרומיני מר סטורזה, הגיע הנה היום בבקר בכדי לשאת ולתת בענין מסלות הברזל. וגם הוטל עליו להתענין בשאלת הטבת מצב היהודים".

אלה היו שתי שאלות דבוקות ומשֻׁלבות באפן מוזר אחת בשנית. והאיש שעליו הוטל למצא פתרון לשאלה שהעסיקה את ארפה זה כשנה, לא היה שר-הענינים החיצונים אלא שר-האוצרות.

הדוקומנטים הדיפלומטיים אינם אומרים כלום על ענין מסלות הברזל הרומיניות. שחלק גדול מהאריסטוקרטיה הגרמנית היתה מעֻנינת בהן. להפך, אנו מוצאים פרטים-מפרטים על אדות השאלה השנית.

שר-הכספים הציע לא את הוספת הסעיף המ"ד בקונסטיטוציה שבית-המורשים והעם לא יסכימו עליו לעולם, אלא פסקה אחרת שלא אמרה כלום. ושזה נוסחה: בקונסטיטוציה יֵאָמֵר שהדת לא תוכל להחשב כמכשול במה שנוגע להזכיות המדיניות. אחרי זה יבוא חק אחר שיבאר איזה סוג מהעם יוכל ליהנות מיד מהזכיות האזרחיות והמדיניות.

גרמניה הביעה ע"ז את שביעת רצונה מבלי להבליט את הדבר הזה לעיני צרפת בפרט.

רק למען הנימוס והאדיבות שאל ביסמרק את דעת צרפת בענין זה, אך הוא כבר החליט החלטה גמורה להכניע את כל אירפה לפני רומיניה. ובזה גם אוסטריה, ובפרט רוסיה, היו תמימי-דעה אתו.

בא-כח רומיניה בפטרסבורג תלגרף ביום 16 יולי לממשלתו לאמר: „יודע אני ממקור נאמן ורשמי את הבא לקמן: המקור הרשמי הזה היתה מועצת צירי הממשלות בוינה שתוצאותיה היו צעדי אוסטריה בבוקארסט. בסוף התלגרם נאמר: „הפקיד-הגבוה שממנו שאבתי את כל הפרטים הללו סובר שאם תסכים רומיניה להכניס את הסעיף המ"ד לתוך הקונסטיטוציה שלה אזי לא תירא משום תוצאה רעה, מפני שיכולה היא, ע"י חקים אחרים שתחוקק, לקחת את כל הבטחונות והערובות נגד הסכנות הכלכליות והחברתיות המפחידות אותה. הוא סובר ג"כ שתמיד יהיו חלוקי-דעות בין המעצמות בשעת ההוצאה מכח אל הפעל.

ציר-איטליה בפריז יעץ לממשלת רומיניה, ע"י בא-כחה בעיר זו, לקבל את הדרישה שאוסטריה דורשת כעת ממנה בשם המעצמות הארפיות. בא-כח רומיניה כתב: „ציר איטליה הודיעני שממשלתו לא הסכימה להשתתף עם יתר המעצמות אלא בתנאי שלפעולתן יהיה אפי-ידידותי. אולם אם אח"כ תקבל השאלה צורה אחרת אזי תמנע איטליה מהשתתף, משום שאיננה רוצה לתת יד לצעדים יותר חמורים כפי סברת ביסמרק. ציר איטליה הוסיף שממשלתו סוברת כי טוב יהיה אם נתן מצדנו איזו הנחות וויתורים שנוכל אחרי כן לשנותם בנקל."

הצהרת גרמניה הגיעה ביום 18 יולי, ובה לא היה אף מה שדרשה אנגליה. בתלגרם מיום 18 יולי אמר ידוביין כי אחרי שנועץ עם צירי יתר הממשלות בברלין, הוא סובר „כי ארפה דורשת להכניס בקונסטיטוציה הרומינית את העיקר המבוסס על הסעיף המ"ד. בית-המורשים והסינט הרומינים יוכלו להשתמש בנדון זה באיזה סגנון שיאבו, ושיהיה מתאים להם. די להגיד ששום הבדל ופדות דתית לא יהיו ברומיניה במה שנוגע להזכיות האזרחיות והמדיניות, והפרינציפ הכללי הזה יסדר אח"כ ע"י חקים אחרים או ע"י הקונסטיטוציה גופא. המעצמות תסתפקנה בזה שסוג מסוים של יהודים ישוחררו כעת, ולהם תהיה הזכות להתאזרח כפי חקי קבין-הדינים המדיני. הממשלה הגרמנית תשתדל להשיג מיתר הזרות הארפיות את הסכמתן לזה. שזכות רכישת קרקעות ונכסי דלא ניידי תהיה קשורה ומשלבה אל הזכיות המדיניות, בתנאי שעל הזרים שרכשו קרקעות על פי חקים קדומים, לא יחול החק החדש".

ביום 10 יולי דבר ואדינגטון לבא-כח רומיניה בסגנון אחר

ידו לגמר את הענין בשלום. אולם צריך לחזות מראש את הרגע שבו תפקע הסבלנות. הסכנה עצומה ומוכרחה היא לבוא.״

צעדי אוסטריה ועצותיה-הטובות, למרות סגנוגה-הידידותי, עשו רשם עגום מאד בבוקרסט.

אז יקרה המשחק הזה: בא-כח רומיניה בוינה נסע לבוקרסט וישב ביום 7 יולי ובפיו הצעה שהיתה צריכה למלאת את מקום הצעת המעצמות. הממשלה הרומינית סברה שאם יכניסו את הסעיף המ״ד בקונסטיטוציה, אזי יהיה הפתרון הזה אנוש ומסֻכן. רומיניה אמרה, כי „חוץ מכמה טעמים ונימוקים של תועלת וכבוד-לאומי, פתרון זה, כשיבוא להתגשם בחיים, יברא מעצורים ומכשולים רבים. כל ממשלה תסבר שיש לה הזכות לפרש ולבאר את חקותינו ולהתערב בענינינו-הפנימים בכל שעה ובכל רגע.״

לפיכך היא מציעה את ההצעה הבאה לקמן:

„לבטל את הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה הרומינית.

„לשחרר מיד את כל היהודים השייכים להסוגים הללו:

א) מי שעבד תחת הדגל.

ב) מי שנתחנך ולמד בבתי-הספר הרומינים והשיג תעודה רומינית.

ג) מי שיסד איזה מוסד של תעשיה.

ד) מי שנדב נדבה הגונה למוסדות צדקה וחסד וכדומה.

ה) מי שחִבֵּר או תרגם איזה ספר בשפה הרומינית.

„ליתר היהודים, תהיה הזכות להתאזרח ככל הזרים.

„ומה שנוגע לזכיות האזרחיות והמדיניות, יהיה שויון זכיות גמור לכל היהודים נתיני המעצמות הזרות מבלי הבדל אמונה ודת.

„זכות רכישת נכסי-דלא-ניידי תהיה תלויה וקשורה בזכיות המדיניות. ורק היהודים שישתחררו או ישיגו זכות-אזרח כעת, יוכלו לרכש נכסי-דלא ניידי.

„נטית-החק הזה לא תפגע כלל בחקים הקימים״.

ע״ז רצתה רומיניה לשלל את זכות ההתאזרחות.

כל האזרחים היו מכֻנים בתאר זרים, ולכל המשוחררים היו פריבילגיות. ואיך איפוא יוכלו להיות רומינים? אם היה נחוץ חק מיוחד בכדי לתת את הזכות הזאת, רק בית המורשים והסינט היו יכולים להוציאו לפעל. בזה נסוגו אחור הרבה יותר מאשר באמנת שנת 1858 שנתנה לכל הפחות את הזכיות האזרחיות להמולדו-ולאכים הלא-נוצרים.

ברלין שמשה אז מרכז המשא ומתן. רדוביץ הצהיר אז שהוא מקבל את ההצעה בתנאי (ad referendum) ויבטיח לעיין בה. אך הוא הוסיף שהוזרה הגרמנית לא תענה דבר טרם שתדע את חות־דעת צרפת.

המרקיז סליסבורי הציע אז למלאת את ידי אוסטריה לעשות, בשמה ובשם גרמניה, צרפת, אנגליה ואיטליה – צעד-משותף ולדר"ש במפגיע מרומיניה להחליף את הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה, בסעיף המ"ד של אמנת ברלין. אוסטריה קבלה ברצון הצעה זו.

ביום כ"ח יוני שנת 1879 כתב סן-ואליר לואדינגטון כי „הצעת הוזרה האנגלית שהוגשה אתמול לממשלה הגרמנית קבלה ברצון אחרי שבאה עליה גם הסכמת אוסטריה".

עפ"י יזמת אנגליה וגרמניה התאספו צירי-המעצמות בוינה בבית הציר הצרפתי. בראשונה הצע שצריך להתרות התראה נמרצה ברומיניה, ולהתוות לה, בתזכיר משותף, את הפתרון הנכון שצריך לתת לשאלת היהודים.

„רוסיה התנגדה להצעה זו באמרה שהיא תשתדל ליעץ עצות טובות לרומיניה בנדון זה. אוסתריה-הונגריה דחתה את ההצעה בתואנה שהיא לא תוכל להשתתף באמצעים קיצוניים וחמורים כאלה. אחרי הדברים האלה החלט למלאת את ידי הוזרה האוסטרית שתיעץ לרומיניה, בשם המעצמות הארפיות, עצות טובות למען תחליף את הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה בנוסח-השלם של הסעיף מ"ד של אמנת ברלין. אחרי החלטה זו שאלו גרמניה ואנגליה מה תעשינה המעצמות אם תמאן רומיניה להכנים בקונסטיטוציה את הסעיף המ"ד של אמנת ברלין, ותבענה את דעתן שצריך לאחז באמצעים חמורים בכדי להכריחנה. איטליה ואוסטריה דחו באפן נמרץ את ההצעה הזאת, וגם צרפת הביעה את התנגדותה לה. שום החלטה לא החלטה איפוא גם בפעם השנית לרגלי חלוק הדעות ששרר בין המעצמות בענין זה. אולם באי-כח אנגליה וגרמניה הגידו שממשלותיהם תפנינה יישר לשלטן, ובזה תראינה שהן חושבות עוד את רומיניה כעומדת תחת רשותו, או תאחזנה באמצעים וצרופים אחרים."

כל העובדות הללו ספרו לרומיניה ע"י בא-כחה בפטרבורג בתלגרמה מיום 16 יולי.

הפירוד בין המעצמות היה איפוא גלוי, וכל אמצעי-ההכרחה וכח-הזרוע הרחקו.

אחרי מועצה זו, תלגרם בא-כח רומיניה בוינה לממשלתו לאמר: „בא-כח אוסטריה-הונגריה בבוקרסט קבל פקודה תלגרפית להודיע לרומיניה את המצב האמתי, ליעץ לממשלתנו עצות ידידותיות ולבקש ממנה להודיע לו את דעתה. יש לכם שנים או שלשה ימים זמן ולא יותר, לא נשאר איפוא פנאי לפקפוקים ודחיות. הדוכס אנדרסי בכבודו ובעצמו לא יוכל להתחמק מהחובות שהתחיב בתור מי שחתם על אמנת ברלין. פעולתו צריכה להיות לעשות את כל אשר לאל

אך רומיניה מיאנה לחק את החקים שדרשה אירפה. ומיאונה זה הוברר והבלט ע"י מכתב-חוזר ששלחה לבאי-כחה ביום 12 יוני, ושבו הגידה כי, אחרי שאירפה מסרה לרומיניה את פתרון שאלת היהודים על יסוד עיקר מתנה באמנת-ברלין, ואחרי שדחתה בתוך הקונגרס גופא את הצעת מר לוניי שחפץ לציין גם הפתרון – לא תחזור שוב מהחלטותיה הקודמות ותתעסק בפתרון-השאלה גופא. אחרי שהעיקר קבל ויתגשם ברצינות אין מן היושר, וגם נגד רוח סגנון אמנת-ברלין גופא, להראות לרומיניה איך עליה לגשם את ההחלטה בפעל, משום שסכנה גדולה צפויה ללאומיות הרומינית מאפן שכזה."

על-ידי הצהרה זו הברר הדבר שרומיניה ממאנת לגשם בפעל את סעיף אמנת ברלין, ואת המיאון הזה הודיעה בחוצפה ועזות מצח.

רוח אירפה נפעמה מהתנהגות זו. ביום י"ז יוני הציעה אנגליה לצרפת וגרמניה "לעשות צעדים משתפים לפני הנסיך קרל בבדי לברר לו באפן ברור ומדויק את התנאים שעל פיהם תוכלנה המעצמות להסכים לאשור עמידת רומיניה ברשות עצמה. פעמים רבות הצגו תנאים אלה לפני הממשלה הרומינית, אולם משום שלפני זמן מה נולדו ספקות ופקפוקים בנוגע לשאלה זו בין המעצמות החתומות על אמנת ברלין, צריך היה איפוא לעשות בענין זה, צעד משותף שיפזר את כל הפקפוקים ויהן הוצאות משמחות".

בא-כח רומיניה בברלין הודיע לממשלתו את הצעד שהמעצמות אומרות לעשות, ויוסף: "המצב חמור מאד מאד. סכנות רציניות מאד צפויות למדינתנו אם לא תכנע מיד להחלטות הקונגרס".

ביום כ"ח יוני, ענה המיניסטר קמפיניאנו לבאי-כחו בוינה, פריז ורומא, לאמר: "לא אוכל להודיעכם שתעשו צעדים רשמיים המכריחים אותנו להכיר בזכות שאנו כופרים במציאותה. אולם אם ידברו אתכם על אדות ענין זה, הואילו-נא להצהיר באפן ברור ונמרץ, כי מדינתנו לא תסכים בשום אפן להתערבות הבאה מבחוץ, וצעד שכזה יכול להזיק גם למה שהממשלה רוצה לתת, מרצונה הטוב. הזרות המשתדלות בהתערבות פנימית זו ממלאות תפקיד עגום או מכינות משבר מסכן".

באותו זמן הציע לורד סליסבורי את הצעתו ויברירנה: הוא הציע לדרוש מרומיניה להכניס בקונסטיטוציה הרומינית את הסעיף המ"ד של אמנת ברלין, ואז רק אז, תכר בתור ממלכה חפשית ועומדת ברשות עצמה. אם תקבל את העיקר הזה, אזי אפשר לסדר אח"כ את הפרטים.

חזרת ברלין ענתה שהיא לא תעשה שום צעד, אלא תסכים להשתתף בצעד משותף, בתנאי שיהד עם אנגליה, תשתתפנה גם צרפת ואוסטריה-הונגריה.

ההקה היסודית שלנו. אעפ״י כן הבליט שר־החצון את דעתו כי נחוץ מאד שתהיה ביד המעצמות ערובה ממשית טרם שתחליפנה את התנהגותן כעת. ולפיכך יש לי״א מפני אחור הדש״.

בא־כח רומניה ברומה כתב ביום 21 מרס לאמר:

„שר החיצון אמר לי שהוא משתדל להביא את יתר הוזרות לידי הסכמה, והוא מקוה שאיטליה תכיר את חפש רומניה בעת ובעונה אחת עם חפש סרביה״.

אחרי ימים אחדים הביעה ממשלת גרמניה את דעתה בדברים יותר ברורים. לפי דעתה, ההלטת בית־המורשים והסינט אומרת ששאלת שויון־הזכיות הֻגשה זה עתה לפני המדינה אך לא נפתרה כליל. והרי מה שכתב בא־כח רומניה בברלין: „אם נאבה לשקל את נטיות רומניה בנוגע לזה, אם נשפט לפי וכוחי העתונות והמשא ומתן בפרלמנט, אזי נהיה מכרחים להחליט שיש כאן נטיה להסגיר את התקונים של הקונסטיטוציה במסגרת צרה... בקשותינו התכופות מהממשלות להכיר מיד את חפש רומניה, הכניסו בלב הוזרות הארפיות פקפוקים וספקות במה שנוגע להפיץ כדינתנו הטוב. להכנע לגמרי להחלטת ארפה ולהוציא ברצינות לפעל את כל אמרותיה. הביאור שנתנו לסעיף המ״ד של הקונסטיטוציה, השחרור האישי של היהודים שהוא תלוי ברצונם הטוב של הפרלמנט והסינט – כ״ז איננו יכול להניח את כל הספקות ולפזר את העננים. בזה רואה ארפה רק דחיות בעלמא, או מגמה ידועה לבלי גשם בפעל את ההלטות אמנת ברלין. גרמניה החליטה איפוא להמתין עד שנחליף את פקדות הקונג־ס לנטיות־הקיות. החלטתו זו של הנסיך ביסמרק לא תְשֻנה בשום אפן״.

גרמניה היתה תמימת־דעים עם צרפת. איטליה המפקפקת עוד החליטה אמנם לשלח לבוקארסט בא־כח רשמי, אך לא רצתה להיות בודדת במעשה זה, ותחפץ לשתף אתה אחת משלשת הוזרות שעוד נשארו מתנגדות להחלטה זו. ועוד ביום ב׳ מאי, קוה דיפירטים שיכול יוכל לשתף עמו לא פחות מעוד וזרה ארפית אחת. בא כח רומניה ברומה, סבר שהוזרה האנגלית תסכים. בא כח רומניה בברלין הוסיף לשלח לממשלתו אזהרות מחכמות מאד ועפ״י השפעת שר־החיצון הגרמני הסביר לרומניה שנחוץ מאד לְעַבֵּד „הקים ישרים ושויון זכיות גמור לכל מי שעתיד לרכש את התאר „אזרח רומני״. הוזרה הגרמנית, כיתר הממשלות הארפיות, מאֻוָה שהסעיף מ״ד של האמנה הברלינית יתחזק ע״י הק־קים. נוכל איפוא להיות בטוחים שהממשלות האדירות תדרשנה ממנו נטיות הקים שלא תתנה בשום אפן מקום לביאורים משתמעים לתרי אנפי״.

סכנה גדולה לרומיניה. ואחרי שדבר על עצמו ועל התעמולה ישנהל לטובת רומיניה, בפרט בצרפת, שאותה הוא מכבד יותר מכל המדינות, —מצא גם מלים אחדות של מרגוע ופיוס לטובת היסוד היהודי הרב והחרוץ שהיה מאז ומעולם המתוך בין הפועלים והלוקחים. בין הקונים והמוכרים.

אחרי כן דבר על אדות האמנה ויבליט שהסעיף מ"ד איננו לפי דעתו אומר ומפרט כלום, ואיננו מכריח את הרומינים לתת ליהודים שום זכיות, אבל, הוא לא נועז להגיד שהן לא תנתנה להם.

אולם, סגנונו בסינט היה שונה תכלית ישנוי מסגנונו בפרלמנט. האמנם מישום שהרגיש את עצמו במרכז אחר או מישום שהגיעו לו אזהרות והתראות מכאיבות מחוץ?

בראטייאנו נשא את מדברותיו בסינט ביום 12 מרס. בזמן ההוא הגיש לו שר-החיצון האוסטרי תזכיר בשם הממשלה הגרמנית שבו הביעה האחרונה את צערה על שהוזרה הרומינית „לא גשמה עוד בפעל את סעיפי האמנה הברלינית." דאגת שר-החיצון הרומיני היתה גדולה מאד לרגלי מעשה זה ויכתב לבא-כחו בברלין כי „הממשלה הגרמנית רוצה כנראה להבליט ולהדגיש שאין לה בא-כה בבוקארסט. העובדה שהממשלה הגרמנית לא פנתה אלינו באמצעותך, מוכיחה לדעת שאיננה מכירה בבא כחנו בברלין אפילו באותם התנאים שעל פיהם התנהגה עד עתה בעיר-בירתה." רומיניה דרשה ביאורים על זה. מה היתה דרישתה ומה היתה תשובת גרמניה? בדוקומנטים-הדיפלומטיים אין שום זכר לזה.

אחרי הסכמת בתי-המורשים, שנתה קצת הממשלה הגרמנית את יחסיה לטובה, אך בכ"ז נשארה עוד תקיפה בדעתה.

אחרי בית-המורשים, החליט הסינט, ברוב דעות גדול, לשנות את הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה. שתי ההחלטות השניות החלטו בשני הבתים, אחת בי"ט ואחת בכ"ה מ"ס 1889.

בא-כח רומיניה בקר את בילוב ובשיחתם אמר לו האחרון: „כי בשמחה ורצון נודעה לו החלטת בית-המורשים והסינט הרומיני, וכי התחלת גישום ההחלטה בפעל תפזר את כל הפקפוקים והספקות שנולדו בזמן האחרון, ונטיות המעצמות לרומיניה תהיינה מכאן ואילך טובות מאד."

גם בפריז נעשה צעד דומה לזה. בא-כח רומיניה בעיר זו כתב אז לממשלתו לאמר: „אין לי תקוה גדולה מהצעדים הישונים האלה, מישום שמר ואדינגטון הביע לי עוד לפני זמן מה את חפצו לראות את ממשלתנו מתחיבת להוציא לפעל, עפ"י תכנית מסוימה, את כל העיקרים שנזכרו באמנת ברלין, ואעפ"י שהסברתי לו שרק לבית-המורשים והסינט בלבד היתה הזכות לשנות באפן זה את

אמר: „היהודים הבטיחו באחריות את הערים הקטנות של טולדאב־יה ואחר שלחו בהן אש. כעת רוצים הפראים האלה להשתער בהמון גם עלינו ולרמסנו ולישחק אותנו הדק היטב. הם משחיתים ומתעים את עמנו. מכניסים לתוך מדינתנו את ה„קומונה". כי ראשי „הקומונרדים" המה. אתם זוכרים בטח שבהיותם בתוך הצבא הצרפתי בעת המצור על פריז, הוללו מלחמת־אחים. הפיצו מדנים בין הצרפתים וישרפו את העיר פריז." סינטור אחר אמר: „הברית כי"ח חושבת למשל על כל התבל וליהד אותו". אולם למרות כל השטנות הללו, לא חסרו באספה זו גם נימוס ודרך־ארץ, הפש־המחשבה ורגש הכבוד הפרלמנטרי. בואיריסקו פירש וביאר את אמנת ברלין, דריש שיגישמוה בפעל וינהיגו חפש גמור ליהודים האזרחים שמספרם היה הרבה יותר מצער מכפי ששערוהו. הוא הראה שלא די לשנות את הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה אלא צריך לבטלו כליל. קאטארשי איפוריאנו הלל את היהודים על העזרה שהם מביאים למפעל הכללי של ההשכלה ויתאר את הרעה הגדולה הצומחת להם מהחקים המעיקים והמחפירים שהוחקו נגדם.

קארפ, באותה האבטוריטט המצינת אותו, הזכיר את האמת הזאת שאותה כבר הגיד פעמים רבות: „אם רוצים אתם — אמר הוא — להנצל מהיהודים, עבדו־נא והשכילו־נא. את כל זה אמרתי בכל בתי־המורשים בכל פעם שעלתה השאלה־היהודית על הפרק. עוד משנת 1866, אני נלחם ומתאבק בתמידות עם הסיעה החפשנית־הלאומית; תמיד אמרתי שהאמצעי היחידי שיוכל להושיענו. הוא העבודה בחריצות ובהתמדה בשדה הכלכלה. כי בתחרותנו עם היהודים אינני רואה אלא גורם בכדי לפתח ולהרבות את עשרנו־הכלכלי. הכרתי הברורה היא שאם נגרש את כל היהודים, אזי במקום להתקדם קדמה כלכלית, נסוג אחור ונשוב לעצלותנו־המסורתית ולאותו המצב שבו היינו לפני חמישים שנה".

אולם כל הנואמים האלה לא מלאו את דרישות אמנת־ברלין.

בראטייאנו השתמש בטכסיסים שונים. הוא לא התחיל את הוכוח מראשיתו, אלא הלך סחור סחור ויתנפל על אחד מחברי הסיעה היותר תקיפים. הוא התאונן נגדו על שהכניס פרוד בין חברי הסיעה החפשנית וירשה לארפה להאמין שהאומה הרומינית המפלגה, תהיה מאשרת לצאת מהמצר שבו היא נתונה, ע"י התערבות המעצמות וכי זו היא הסבה שבגללה קבלה רומיניה את הסעיף המ"ד של הברית הברלינית. הוא הבליט עוד שע"י דבריו ודברי סיעתו, הביא את ארפה לידי אמונה שיש בתוכה מדינה (רומיניה) שבקרבה חיים חמש מאות וחמשים אלף אנשים בתוך משטמה נוראה ועמוקה שאי אפשר להטמיעם ע"י שום אמצעי, וכי מוכנים הם להתנפל אחד על רעהו לקרעו לגזרים, ממש כחיות טורפות. הוא משער שאם תתפשט דעה זו בארפה ואם תקרה עוברה קטנה שתאמתנה, אזי תשקף

מטרתה ומגמתה היחידה היא להשאירם בודדים ונבדלים בכדי שלא יתבוללו עם עם אחר".

אף מורשה אחד לא דרש שיוציאו לפעל את אמנת ברלין. גם הממשלה גופה היתה תמימת-דעים עם המורשים. ראש הוזרה בראטייאנו אמר: „כשאני לעצמי, סבורני, ששאלה זו היא שאלה חברתית, כלכלית לאומית בין-לאומית ונוגעת למדותינו ומנהגינו. הנני מדגיש בפרט על המלה האחרונה, משום שאומה שנפגעה במדותיה ומנהגיה, סכנה גדולה נשקפת לקיומה". הצעה זו הביאה את ראש המיניסטרים לידי הבעת דעה כזו כי בהחלטת הקונגרס הוא רואה „עיקר" ולא פתרון שאלה או הגשמת העיקר בפעל. הוא אינו מסכים לתת זכות אזרח ליהודים בהמון כי לא רצה להגיד ל כ ל היהודים. היגיון כזה הרכיש לו את סיעת החפשניים-הלאומיים. הוא הוסיף שברתת והלחלה יביט על מורשים-יהודים אם יבואו לפרלמנט. „אותם היהודים שעוד הרגישים הרומינים לא התפתחו בקרבם כדבעי, אותם היהודים שברובם הגדול עודם זרים למדינה בשפתם, במדותיהם, במנהגיהם ובארחות הייהם". הוא מוסיף לאיים ואומר ישרסן-הממשלה ינתן בידי המישמרים, אם סיעת החפשנים תתפלג, ומסיים בהתנפלות עזה על מתנגדיו ובהתנצלות והצשדקות ובלמוד-זכות על עצמו. אחרי הדברים האלה באה ההזדמנות לתקף את האלינס, ויאמר: „כשכל ארפה היתה נגדנו, אף אחד מכל הטפסרים והקנאים-האבירים האלה, העומדים היום בשורת המאשימים, לא הרהיב עז בנפשו להלחם נגד האלינס. אני פגשתי בברלין את נשיא חברת כי"ח ואומר לו: „אל-נא תעלה את שאלת יהודי רומיניה על שלחן הקונגרס, משום שעי"ז תשפיל את כבודנו, וכל אומתנו תהיה, ובצדק, עוינת ושוטמת את אחיך ובני-דתך היהודים, וכבוד אומתנו יהיה נפגע עי"ז". אולם דברי לא פעלו כלום ושאלת-יהודי רומיניה עלתה על סדר-היום בקונגרס, ופסק-דיננו נחתך. אז פגשתי שוב את נשיא האלינס ואת מר כהן מנהל החברה (נטר וקאן) בשעה שהיו מדברים עם אחד מרעי (קוגלניסייאנו) ויאבו להכניסני אל תוך שיחתם. אך אני נמנעתי מלבוא אתם בדברים, ואומר להם: „מכיון שהסכמתם לפתר את שאלת יהודי רומיניה ע"י הקונגרס, אין לנו עוד שום ענין משותף, ואעזבם ואלך לדרכי".

דברי הנואם הזה נתקבלו בפרלמנט ברעם מהיאות-כפים ממושכות.

ברטייאנו היה יותר זהיר בסינט וקולו פה לא היה כקולו בפרלמנט. אולם גם בסינט לא חסרו זועפים וזועמים בכדי לגבב תהפוכות על גבי מהתלות ולהטיח שקרים על גבי כזבים, ועלילות על גבי שטנות כלפי היהדות והאלינס. אחד הסינטורים, ליקה שמו,

1868 את החק המפרסם שעורר התמרמרות גדולה בכל ארפה — רצתה לדחות את הצעת בית-המורשים. היא הגישה לפני הפרלמנט הצעה שבה נאמר כי צריך להכניס אל החקה-היסודית חק שעל פיו אי-אפשר יהיה ל ז ר י ם לקבל את הנתינות הרומינית אלא עפ״י חקים פרטיים ואישיים. ממילא מובן שעפ״י חק זה אין זכות לשום יהודי ברומיניה להיות אזרח רומיני. הצעה זו הראתה בעליל שאין סבלנות-דתית ברומיניה.

הציר שעליו סבב הוכוח היתה הצעה זו. האפשר לנתח אותה? ההצעה בכללה לא היתה אלא שורה של התנפליות מוזרות ופראיות נגד היהדות שנאמרו בהשפעת המומר „ברפ׳מאן״ וְהַפְּרֶש „גוזיננו די מוסו״, ושקריאתן מעוררת גועל-נפש ממש. בבית-המורשים לא דברו אלא על מאה אלף היהודים הזרים שהשתעדו על רומיניה ושסכנה גדולה נשקפת מהם לטהרת הגזע הלטיני ולנצרות. ואעפ״י שכל השומעים ידעו אל נכון שהמספר הזה היה מוגזם מאד, וכי היהודים אינם הדישים שמקרוב באו לרומיניה, וכי אפילו לפי דעת אחד המורשים צורר-ישראל, הם התישבו במדינה זו עוד במאה הי״ב — אעפ״י כן איש לא הרים את קולו לטובתם, איש לא התעורר להפליט אף דבור של חמלה לטובת קבוצי היהודים הסובלים ומעֻנים ונרדפים ע״י חקים-מעיקים הממררים את חייהם הקשים.

איזו אירוניה! מדברים על טהרת הגזע הלטיני במדינה מרכבת מיונים, מארמנים ואפילו מצוענים שכלם אזרחים. רק נואם אחד מסיעת-המשמרים, מאזוריסקו שמו, נועז להעיר שלא טוב לדבר כאן על אדות גזע נוצרי, ויאמר: „חקקו נא, כמה שתוכלו, חקים מעיקים מנקדת מבט כלכלי וחברתי, אולם, אל-נא תשתפו את הדת באמצע, משום שאין זה לכבוד רעיונות המאה שאנו חיים בה, וזה היה משגה גדול שהכניסו חקים כאלה בשנת 1866 באמנה היסודית של המדינה.״

וכמו יהודי רומיניה כן גם חברת כי״ח, לא נקתה מהתנפלות זו. המורשה ויזאנטי אמר: „מקור הרעה הבאה אלינו היא האליאנס שהשתמשה באמצעים-אסורים ובלתי-חקיים לשנות את מצב תוצאות המלחמה ונעשתה ממשלה-אדירה ונוראה... ציריה באו ברלינה, דבריה, הפצירו, נרגנו ויעשו את כל אשר ביכלתם בכדי לשנות, כמו שאמרתי, את תוצאות המלחמה ובכדי להשיג את הסעיף של האמנה שהוא התנאי השני שבלעדו לא הכירה רומיניה בתור ממשלה חפשית ושעל פיו הכרחנו להצהיר שהדת והאמונה לא תוכלנה להיות להבא מעצור ומכשול לקבלת זכות אזרח״. מורשה אחר, קודריסקו שמו, אמר: „האלינס לא רצתה שהיהודים יהיו באמת אזרחי הארץ...

תסכים לזה. אזי היא מעמידה את עצמה בשורה ובמדרגה אחת עם העמים-הפראים שבאפריקה. דבריו אלה עשו רשם כביר ועמק בסינט. מתנגדו הרוכס „פיפולי" הפסיק את הנואם ויאמר לו שעוד לא שכח כי „מאמייאני" היה מורהו. אך הוא ענהו: „אינני הושב שיש לי הזכות להתכבד בתלמיד שכזה".

אח"כ דבר דיפירטיס, וידע להיות תקיף בדעותיו בסינט, כמו שהיה בבית־המורשים. בית המחוקקים הסכים על החלטה דומה לזו שנתקבלה בבית-המורשים.

רוזיטי לא הצליח איפוא להפריד את איטליה מיתר הממשלות־האדירות. שום מעצמה לא התחשבה ברצינות עם הבטחת רומיניה בנוגע לשנוי הסעיף השביעי.

אך הממשלה הרומינית המציאה דרך חדשה והיא ששני הבתים, הסינט והפרלמנט, יסכימו על השנוי הזה.

ביום 29 ינואר הודיעה רומיניה לבאי-כחה בנכר את הדבר הזה לאמר:

„עפ"י מאמר-נסיכי הגישה הממשלה הרומינית לפני בית-המורשים והסינט את ההצהרה הזאת: „הפרלמנט והסינט מצהירים שאפשר מאד להגיש על שלחן הבתים האלה את שאלת שנוי הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה.

„הואילו-נא להבליט לפני הווזרה שבקרב מדינתה אתם נושאים את משרתכם את חשיבות ההצהרה האחרונה הזאת. אנו בטוחים שכל הממשלות שלא שלחו עוד את באי־כחן לרומיניה תחליטנה לשלחם מיד אחרי הצהרה זו."

זו היתה הבטחה גרידא ותו לא. הוכוח ע"א שאלה זו, התחיל בבית-המורשים ביום 4 מרס ותם בסינט ביום 11 בו אחרי מועצות־חשאיות בין שני הבתים האלה.

מה נדבר במועצות החשאיות האלו? הפרטים לא נודעו אמנם, אך מהוכוחים בבית המורשים נודע שבאו לידי הסכמה להציע את ההצעה הזאת:

„בית-המורשים רוצה שישנו את הסעיף השביעי ושכל הזרים מבלי הבדל דת יוכלו לקבל את הנתינות בתקף הזכות-הכללית". וע"ז הוסיפו: „שלא די לאיש-זר להולד ברומיניה בכדי להיות רומיני". אולם החלק השני הזה נדחה באספת יום ט' מרס, עפ"י הערות המיניסטר, משום שלא מצאהו נכון.

בעיקר הענין, היתה הסכמה כללית בבית-המורשים. אולם להודות ע"ז לא יכלו. הממשלה לא רצתה לדחות בפרהסיה את החלטות ברלין, אולם אחת הסיעות שבממלכה, סיעת ההפשים-הלאומיים שרצתה לקחת את רסן הממשלה בידה, אותה הסיעה גופה שהציעה בשנת

מנאמיו הנובעים מלבו של קירולי סיעו מאד את המורשה הצעיר „זאפה" שהציע הצעה זו: „בית-המורשים בטוח שהממשלה לא תאשר את שלטונה-העצמי של רומיניה, כל זמן שלא תהיה בטוחה שהסעיף מ״ד של אמנת ברלין, המדבר על אדות שויון-הזכיות בלי הבדל דת — יתגשם לגמרי בפעל". מורשה זה הראה בראיות־מוכיחות כי מדיניותה של רומיניה בזמן הזה דומה למדיניותו של מיכאל סטורדזה במולדאביה, לפני ארבעים שנה; כי מיכאל סטורדזה היה מוכר ליהודים בכסף מלא ומצלצל את הזכות להכנס ולגור במולדאביה, וגם עתה הממשלה משתמשת בחקים־מעיקים כאלה בכדי לנצל את היהודים.

דיפירטיס הצהיר שגם הוא מחזיק בתנאים שהתנה מי שקדמהו, קירולי, בכדי לאשר את שלטונה העצמי של רומיניה, וכי תמים-דעה יהיה עם המעצמות הארפיות. הוא מקוה שעוד טרם יעברו שני ירחים תשנה הקונסטיטוציה הרומינית, וממילא יהיה אפשר להכיר את חפש רומיניה. אחרי הצהרות אלו, לא היתה עוד שום תועלת להצעת „זאפה", והמציע גופו הסירה מעל סדר היום. ובית-המורשים הסכים ואשר וקיים, במלים=ברורות, את הצהרות נשיא הוזרה.

אח״כ הקציבה הוזרה את ההוצאות הנחוצות להחזקת הצירות האיטלקית ברומיניה.

ו„מאמייאני" שחשיבותו וגדולתו היו ידועות לכל — דרש בסינט שאמנת ברלין תתגשם מיד בפעל. הסינטור הזה היה בקי גדול בחקים הכל=לאמיים ועברו-המדיני היה מפרסם. הוא נדון למיתה בשנת 1831 ויהי וזיר השכלת העם, וזיר האפיפיור בשנת 1848 ובהגנת החפש הראה רצון=חזק שמעולם לא הכזיב את כל התקוות שתלו בו. מעל במת הסינט הרים את קולו ויתמרמר נגד ההתנהגות הרעה שמתנהגים עם היהודים ובפרט נגד הכנוי „זרים" שמכנים אותם במדינה שבה הם גרים זה דורות רבים. „בני=ישראל - היה הוא אומר — הם במדינה זו הרבה יותר קדומים מהרוב הגדול של האנשים שהנם כעת מורשים, סינטורים או וזירים. בתור נכרים שוללים מהם את כל הזכיות; אך תחת זה נושאים הם בעול כל הוצאות המדינה; הם משלמים את כל המסים והארנוניות והם נקראים בכ״ז לעבודת-הצבא. במלחמה האחרונה שפכו את דמם כמים ויקריבו את חייהם על מזבח אהבת מולדת שאינה מכירה את זכיותיהם ומגרשתם".

הוא לא הסתפק רק בדרישה שיבטלו לגמרי את חק הקונסטיטוציה השולל מהם את זכות האזרחות אלא, בכדי שלא ישאר שום גלוי= פנים-שלא-כהלכה בהחלטת הסינט, הוא דרש שינתנו ליהודים כל זכיות אזרח במלואן. ועוד יתרה עשה: הוא הכריז גלוי שאם רומיניה לא

בקר את ראשי הממשלה את המורשים היותר משפיעים, את נשיא בית-הנבחרים, ואת ציר צרפת, וימסר ליד רבם את ספרו החשוב של איזידור ליב על יהודי רומיניה ואת תזכירה של חכי"ח מיום ו' ינואר. הוא נתן פרטים מפרטים לכל העתונים השונים, ויחולל בעתונות ובחוגים־המדיניים תנועה כבירה לטובת יהודי רומיניה. מי שהיה נשיא הוזרה, קירולי, מאן לאשר את הפש רומיניה כל זמן שהיא לא תכריז את שויון הזכיות לכל התושבים בלי הבדל דת וגזע. ארמנד לוי נתן פרטים רבים על אדות שאלת יהודי רומיניה לנשיא הוזרה החדש, דיפירטים. ומה שהפליא את האחרון ואת רוב ראשי-המדיניים הוא מיאונה של רומיניה לתת את האזרחות לבני ישראל. ביום כ"ג ינואר שנת 1879 תלגרם ארמנד לוי, לאמר: „דיפירטים הצהיר בסינט, כי מעולם לא יאשר את שלטון רומיניה העצמי, כל זמן שלא תתן שויון-זכיות גמור לכל התושבים בלי הבדל דת."

בקרת התקציב בבית המורשים והסינט האיטלקים חוללה וכוח גדול על אדות שאלת רומיניה. שפיירנטוני עמד לה בתור מגן. בשיחה שהיתה לו עם ארמנד לוי אמר לו האחרון: „הואילה נא אדוני לבאר לי, אתה הפרופיסור של הקים כל-לאומים. איך אפשר לחשב כ„זרות" את המשפחות הגרות במדינה זה דורות רבים. כל השאלה מונחת איפוא בזה. אלפי יהודים יש להם תאר אזרח עם עצמות אבותיהם הקבורים בבית-הקברות. שלש שנים מימי חיי בליתי ברומיניה ובמשך כל הזמן הזה עסקתי וטפלתי בשאלה זו, את כל העדות היהודיות בקרתי ואת כל מצבות הקברים חקרתי". פרופיסור זה יכול היה לקרא את דברי-ימי-היהודים ברומיניה כתובים ע"י היסתוריונים מבהקים, ושם יכול היה להוכח לדעת שהיהודים התישבו ברומיניה עוד בראשית המאה הי"ד. אך הוא לא הוכיח ולא התפלפל אלא תקף בזעם את היהודים ויתגר בם מלחמה וינבל את שמם.

הוכוח התחיל עם ביאתו של רוזיטי, ביום ב' פברואר. המדיני הרומיני הזה בקר את נשיא הוזרה, את נשיא בית-המורשים ואת העתונאים. ארמנד לוי כותב עליו לאמר: „איננו עושה על רואהו רשם-גדול. הטון-הדיפלומטי שלו איננו אומר כלום, והצהרותיו עושות רשם הפוך ממש ממה שהוא רוצה".

הוא, רוזיטי, שמע את „קירולי" אומר בבית המורשים כי לטובת רומיניה גופא ולטובת השלום הכללי, עזר הוא להכנים את סעיף מ"ד באמנת-ברלין, ואם לא אבה למנות בא-כח איטליה ברומיניה, זהו רק מפני שדרש מממשלת רומיניה להצהיר כי, חוץ משנוי הסעיף השביעי, הכר תכיר, כרומינים לכל פרטיהם, גם את היהודים שנולדו ברומיניה מהורים יהודים רומינים מלידה, והממשלה הרומינית מאנה לענות לו.

הממשלה בכדי שיוכל הסינט לכלכל דבריו בענין זה, ולהחליט מתי יהיה אפשר לקרא לחברי האספה-המחוקקת.

וזהו מה שאמר הנסיך בתשובתו אל בתי המורישים; הוא הגיד כי האספה הלאומית באת-כח העם מאשרת ומקימת שהיא תתנהג עפ״י רצון אמנת-ברלין. קפיטיאנו כתב אז לבא-כחו בפריז: „ההצהרות הכי מדויקות של באי-כח האומה, בתשובתם על מנאם-הכתר, הן הן ההצהרות שהוזרה הצרפתית היתה מחכה להן בכדי להשיב את היחסים הדיפלומטיים בינה ובינינו.״ הודעה זו נראתה בפריז ובברלין די מספיקה ווזרות שתי הממשלות הללו מנו את באי-כחן בבוכרישט. אולם בה בשעה הודיעו ממשלות אלו כי באי-כחן החדשים לא יגישו את כתבי-תעודתם, אלא עד שבתי-המורישים יצהירו בפירוש שהם „נכונים לפתר פתרון מהלט את שאלת שווין-הזכיות״.

בחריצות יתרה יכלה איפוא הממשלה הרומינית להתוכח עם המעצמות הארפיות רק על אדות בטול סעיף ז׳ של הקונסטיטוציה, והיא היתה דוחה בטול זה בלי חשך בכל מיני ערמות ותהבולות ומלים המשתמעות לתרי אנפי. ותטה את הוכוח ממטרתו האמתית, כלומר מענין האזרחות.

ואת הגרגנות הזאת היה צריך להפר ולסכל.

חברת כי״ח שלחה ביום ו׳ ינואר שנת 1879 לשר-החיצון הצרפתי תזכיר שבו הודיעה לו כי בטול הסעיף השביעי היה לא יותר ממוקש, וכי היהודים ברומיניה יהפכו לנבזים ושפלים אם יאבדו את זכות האזרחות שתהיה בהכרה כתוצאה-ישרה מהצעתו של ג׳דיסטייאנו.

הממשלה הרומינית סברה שהיא תשיג את מטרתה אם תגים את כחותיה המדיניים.

בראטייאנו ורוזיטי הלכו בשם ממשלתם ויטילו בארפה ממטרופולין למטרופולין ובידם מנאם-הכתר והחלטת בתי-המורישים וישתדלו להשיג את הסכמת העתונות, ודעת-הקהל והממשלות שהמנאם וההחלטה האלו הם הם גשום אמנת ברלין בפעל.

בראטייאנו בא פריזה ויצליח לפרסם בעתונו של גמביטה „הרפובליקה הצרפתית״ שלא ידע את מצב הענינים האמתי — מאמר לטובת רומיניה; אולם, למחרת היום ההוא הכחש מיד.

תקות רוזיטי היתה יותר גדולה ברומה. הוא היה נשיא בית-הנבחרים בבוקארסט, ובאיטליה היו לו קרובים ורעים. אנשים של צורה באיטליה ופקידי ממשלה בעלי השפעה היו נוטים לְאַשֵׁר את ענין שלטון רומיניה העצמי. אולם ארמנד לוי קדמם, ויסכל את עצתם ויישם לאל את כל טענותיהם עוד טרם יגיע רוזיטי. הוא

שהן יוצאות מפי הנסיך, ולפיכך עזב מיד את השלטון.

העתון „פנפולה" מיום כ"ט ינואר 1872 הודיע שקוגלניסייאנו יצא בדימוס משום שהממשלה לא אבתה לגשם בפעל את אמנת ברלין. ועתונו הפרטי „לה רומניה ליבירה" כתב, ביום כ"ג פברואר, כי הדרך המדינית שבה הולכים המינסטורים הרומנים היא הפקפוק, אי-הזהירות ודו-הפרצופים. בחוץ לארץ הם מבטיחים הרים וגבעות, ובפנים-הארץ הם צועקים על כל הגנות שהממשלה החליטה לא לתת כלום.

קוגלניסייאנו לא חס כלל על ממשלתו שבראשה עמד ושבראשה היה עתיד לעמד שוב. אולם חושו-המדיני היה די מפותח; הוא היה רוצה ללכת בדרך זו סלל לו בא-כח רומיניה בברלין בינואר שנת 1879, עפ"י עצת הממשלה הגרמנית, והיא „לבלתי שכוח כי הקונגרס הברליני, בהבטיחו את חפש כל הנתינים הרומנים והזרים, לא רצה שיחשבו את היהודים הרומנים כזרים, והקונגרס גזר שכל נתיני הנכר יהיו שוים לפי החק באין הבדל." ובא כח רומיניה הוסיף את ההרהורים והמחשבות הרציניות הללו: „אנו נרויח אם נתן ליהודים את הזכיות האזרחיות ונעשה אותם לבעלי-נחלה; הם יהיו בשביל קרקעותינו ואדמותינו קרן-יקר שיגדיל, ע"י העבודה והתעשיה את העושר הכללי-העצמי ויפרה וישביח את כחות היבול. הנדָרה הבלתי-מוכחשת של קדמה זו, היא היא שצריכה להיות סבת-הסבות להשנויים שארפה דורשת ממנו. ובדבר הזה תלוי שלטוננו העצמי ויקר מדינתנו ותפארתה."

על הודעתו האחרונה של קוגלניסייאנו, ענה ואדינגטון כי „בלונדון ובברלין וגם בפריז ידעו מראש את הרוח השורר בבתי-הנבחרים הרומנים" וכי „שם רוצים להיות בטוחים ולראות את תחלת הפעולה", וכי מוזר הדבר שלא הגישו להם מיד את הצעת שנוי הקונסטיטוציה".

ביום ב' מרס קבלה „אגדת אחים" הלונדונית מהמרקיז סליסבורי מכתב שבו נאמר: „מדיניותה של ממשלת הוד מלכותו בנוגע להחפש-הדתי ברומיניה, היא בדיוק מה שהיתה בברלין... אנו נעשה כל מה שביכלתנו למען תצא אמנת-ברלין מכח אל הפועל בנקודת-השקפה זו כביתר הענינים."

שר-הענינים החיצונים החדש, קאמפיניאנו, הבטיח רק לשנות את הסעיף השביעי אם תבוא עליו הסכמת בתי-המורשים. הסינט ובית-המורשים, בביאורם למנאם-הכתר, אמרו שהם ישימו את כל לבם, את כל בינתם ואת רצונם-החזק לעין בהקדם היותר אפשרי ובהשלמה בכל מין הצעת-חק, ובכל אמצעי שיראה נחוץ ונצרך בעיני

העצמי שאותו רכשה במחיר דמה... ארפה המתעסקת בשאלה זו לא תזניחנה לעולם.״

אלה היו דברים של טעם יוצאים מפי אנשי-בינה שטובת מדינתם נוגעת ללבם. אולם לשון זו לא מצאה אזנים קשובות מצד האנשים העומדים בראש הממשלה.

וכבילוב כן גם ואדינגטון, הסביר לבא-כח רומיניה שצרפת איננה מרוצה כלל וכלל, ויאמר לו כי עפ״י הנשמע ירא הוא פן רוח הפרלמנט הרומיני מתנגד לזה שהביעה צרפת בקונגרס הברליני, ואין רשות איפוא לממשלה-הצרפתית להקריב את הרעיונות שעליהם הגינה תמיד בחרף נפש ושבתי-המורשים בצרפת דורשים במפגיע את גשומם בפעל.

ויהי כראות קוגלניסייאנו שגם מאנגליה אין לקוות כלום, שם אל עבר איטליה פניו, ויפן ישר בקריאה אל שר-החיצון, הדוכס קורטי, ואל אהבתו וחבתו לרומיניה. ושום ערובה בטוחה על דבריו לא נתן בלתי אם „כי הממשלה הרומינית תוציא לפעל את כל המטל עליה ולזה דרוש רק עזרת הזמן.״ ויוסף כי „העבר וההוה הם ערובה-נאמנה על העתיד.״

אך גם מכתב זה לא הועיל כלום. קוגלניסייאנו הפציר עוד מאד בברלין ובפריז, ובילוב ענה שגרמניה לא תוכל לפתר את השאלה הזאת לבדה.

בא-כח רומיניה בפריז כתב ביום כ״ז אוקטובר לאמר: „שאלת אשור שלטוננו-העצמי איננה צועדת אף צעד קטן קדימה. מר ואדינגטון אמר לי: מהחלטת בית-המורשים אי-אפשר לנבא מראש מה צפון להעקרים היסודיים שנזכרו באמנת-ברלין; בעיר זו כמו בלונדון לא יותרו אף כמלא נימא על נקודה זו. ומכיון שהוא, ואדינגטון, היה המתחיל בדבר, הרי אחריותו גדולה עוד יותר.

גם איטליה הוסיפה לעמד על דעתה. ובראות קוגלניסייאנו כי כל שערי-הרחמים ננעלו בפניו, פנה אל יון ויבקש ממנה ביום ט׳ נובמבר להרים את קונסולה-הכללי למדרגת ציר. אך גם על בקשה זו לא קבל תשובה כ״א אחרי שבעה שבועות.

אחרי פתיחת בית-המורשים, בסוף חדש נובמבר, הודיע קוגלניסייאנו למעצמות הארפיות השונות את טופס מנאם-הכסא שבו הובטחו „הבטחות חדשות בנוגע לשנוי הקונסטיטוציה ולבטול אי-השויון המדיני. ע״י זה אֻשרו בחגיגיות גדולה כל העובדות הקדומות וינוסו כל הצללים האחרונים של הספקוק.״

אולם קוגלניסייאנו שהיה מכיר היטב את דעת-הקהל באירפה בנוגע לרומיניה, ידע מראש איך תְּקֻבלנה כל ההבטחות הללו אעפ״י

הסעיף ח' ולהוסיף כי על כל מקרה-פרטי, רק לבית המורשים יש זכות להסכים על נטיה זו או אחרת. באפן כזה אי-אפשר היה למצא דרך יותר טובה להדיח את היהודים מרומיניה ולענות בחוצפה על אמנת ברלין.

ע"י זהירות זו, לא נשאר שום ערך לבטול סעיף ז' של הקונסטיטוציה; האויבים היותר אכזרים ופראים של היהודים היו שבעי-רצון והממשלה הרומינית יכלה להבטיח לקרא לאספה-המחוקקת לשנות את הקונסטיטוציה וע"י בטול הסעיף השביעי, תעשה גלוי-דעת גדול על סבלנותה הדתית.

אמנם, על שנוי הקונסטיטוציה לא באה עוד שום הסכמה.

קוגלניסייאנו חשב כי די היה להבטיח הבטחה כזו בכדי שהמעצמות תאשרנה את עמידת רומיניה ברשות עצמה, ויריץ מכתבים לבאי-כח הנכר ומכתבים-חוזרים למעצמות הארסיות. ועל באי כחו בנכר צוה לבוא אתן בדברים על ענין זה.

אולם הבטחותיו לא מצאו אזנים קשובות בכל מקום.

ציר ברלין הודיע במכתב מיום ז' אוקטובר את השיחה שהיתה לו עם בילוב ושבה אמר לו האחרון בחריפות ופקחות יתרה: „שמעתי אומרים כי בכדי להכנים אל תוך החקים את הזכיות-המדיניות, צריך לקרא לאספה-מחוקקת ברומיניה, וכי בשביל לקרא את אספה זו צריך להמתין עד השנה הבאה." התשובה היחידה שיכול בא-כח רומיניה לענות, בכדי לכפר על עון ממשלתו, היתה כי שאלה זו תלויה בדעת בתי-המורשים. ובא כח רומיניה הוסיף: „בתי המורשים יכנעו בטח להחלטות הקונגרס הברליני. הזריזות היחידה שיש ביד מדינה קטנה להראות, כשארפה מכריחתה לקבל איזה תנאי, היא לקבל את התנאי הזה מטוב-לב". על עצה זו, הוסיף בא-כח רומיניה באפן המנהיל לו כבוד, עוד הרבה עצות-טובות, אך אף אחת מהן לא מצאה אזנים קשובות. „אל נא תקוו שגרמניה תשוב ממחשבותיה כ"ז שאנו נבטיח רק הבטחות גרידא. אל נא תשכחו עוד כי שאלה זו קשורה היא לעבר ארוך שבו הבטיח כל מי שעמד בראש ממשלתנו למצא לה פתרון רצוי, אך מעולם לא הוציאו את הבטחותיהם מכח אל הפועל. בפעם הזאת תמתין ארפה בפחות או יותר אריכות-אפים לפתרון מחלט של שאלה זו. במצב הדברים כעת יש עוד לממשלתנו לקחת איניציאטיבה ולשנות בנוסח חק ולהוציא לפעל ברצון-חזק את התכנית שהתוו המעצמות בקונגרס הברליני. רומיניה תוכל לפעל פעולה-טובה מאליה בהרחיקה את כל הכללים העתיקים, את כל המשפטים-הקדומים שנתכנו ע"י הזמן בתאר „נסוגים-אחור", ושאליהם איננה צריכה היא לרתק את קדמת מנהגה ומוסדותיה; היא יכולה לחק חקים-טובים שבלעדם נפגמות כל התוצאות המשפטיות של שלטונה

חוזר ששלחה לצירים המדיניים, מתנגדת בנגוד גמור לאמנת ברלין. הממשלה, אם כי לא הגידה את הדבר בפירוש, חשבה את כל היהודים שברומיניה כ ז ר י ם שלא יוכלו להשיג את הנתינות הרומינית, משום שעפ"י הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה יכולים רק הזרים הנוצרים להשיג נתינות זו. כל תכסיסי הממשלה היו להקל את ענין הנתינות ליהודים, ולמנוע אותה מהם ע"י אמצעים-משפטיים; אולם בשביל התקון הקונסטיטוציונלי הזה, היה צריך לאסף את אספת מחוקקי-הדת שאי-אפשר היה לאספם כ"ז שצבא נכרי עמד עוד על אדמת רומיניה.

בתי-המורשים התוכחו בענין זה ביום כ"ה וכ"ז ספטמבר.

ועדת-הסינט אחרי שנתברר לה „בצער-עמוק שהמעצמות האירופיות ברצונן המשותף ולטובת השלום, הכריחו את רומיניה להקריב קרבנות עצומים", מציעה שהממשלה תרשה להתנהג בענין זה לפי אמנת-ברלין, „ובשביל לפתר פתרון מחלט את שאלת דוברוג'ה (האדמה שנספחה לרומיניה עפ"י האמנה) ואת יתר השאלות התלויות באמנת - ברלין במשך המושב השלישי של שלשה חדשים, תקהיל את אספת-מחוקקי הדת בתקף סעיף קכ"ט של הקונסטיטוציה."

בהצעה זו לא נזכר לא תאריך קריאת האספה הזאת ולא מטרתה.

בתי-המורשים קבלו את ההצעה הזאת. ואולם חוץ מהבטחות אפלטוניות להכנע להחלטות ברלין, לא נזכר בהצעה זו שום חוב המוטל על הממשלה או על בתי-הנבחרים.

ביום כ"ז נובמבר, פתח הנסיך את מושב-המחוקקים ויסתפק לאמר: „כי המדינה צריכה לקרא לאספה את מחוקקי-הדת, אשר להם ורק להם יש הזכות לשנות את הסעיפים הקונסטיטוציונליים, והיא, המדינה, היכנה לענות לארפה ע"י דרכים קונסטיטוציונליים, ולהשביע את רצונם-המוסרי של הרומינים שהם בעצמם חיבים למחק מהקונסטיטוציה כל חק שממנו יוצא אי-שויון-מדיני מפני נמוקים דתיים שאינו מתאים כלל לאור המאה שבה אנו חיים".

הצהרה זו הודיעה כי מנויה וגמורה היא לבטל את הסעיף השביעי של הקונסטיטוציה. אולם מבטול זה שעל ידו יוכל כל נתין זר לא-נוצרי להשיג את הנתינות הרומינית, יוצא כי היהודים יוכלו להיות רומינים בתקף הסעיף ח' מקבץ דיני-ממונות, שעל פיו יש זכות לכל איש שנולד ברומיניה מהורים זרים — להיות נתין רומיני ובלבד שיגיש הצהרה פשוטה במשך שנה אחת מיום בגרותו, ושמעולם לא היה נתין ממשלה זרה. תוצאה כזו צריך למנע אותה בכל מחיר. ביום ו' דצמבר הציע המורשה גראדיסטיאנו והרבה מחבריו — לשנות את

רחשה לו אהדה רבה. בראשית שנת 1878, כרתה הוזרה האיטלקית, שבראשה עמד דיפירטיס, ברית-מסחרית עם רומיניה ובברית זו לא נזכרה אף מלה אחת בנוגע לשויון-זכיות היהודים האיטלקים כיתר האזרחים האיטלקים. פה היה איפוא מקום לפחד פן תסתפק איטליה בהבטחות גרידא לטובת יהודי רומיניה. צריך היה איפוא להביא אותה לידי הסכמה עם יתר המעצמות שהחליטו להכריח את רומיניה להוציא לפעל את אמנת ברלין. בועדים האיטלקים של כי"ח היו לוקחים חלק אנשים חרוצים, חכמים ובעלי־השפעה. על ידם עזר איש יהודי צרפתי שחי ברומה משנים רבות, והוא ארמנד לוי, מי שהיה איש-צבא בסיעת הרפובליקנים בשנת 1848 וידידם של מישילה, קינט, מיקייביץ וקשור בלב ובנפש להזרים המכובדים שנסו לשחרר את מדינתם ואשר כשלון התנועות-המדיניות או המהפכניות הביאם על אדמת צרפת. רוב המושלים באיטליה היו אנשים שעליהם נגזרה חובת־גלות ויחיו בפריז, וארמנד לוי היה מכיר את כלם. בפריז התרועע גם עם בראטיאנו ורוזיטי. הוא היה מכיר גם את רומיניה ישבה גר שנים אחדות. נפשו היתה יוקדת ולוהטת כאש-עזה, דבריו—להבות-אש, ועטו – עט-שנון. זמן רב עבד והצליח לסכל את עצות הרומינים באיטליה ולהפר את נרגנותיהם. הודות להשפעתו הגדולה על העתונות, על החברים-המשפיעים שבבתי המורשים והמחוקקים באיטליה. וביחוד על „קירולי" שנמנה לראש הוזרה אחרי דפירטיס. הוא לא ידע ליאות בעבודתו החרוצה.

ביום כ"ט נובמבר 1878, הודיע לחברת כי"ח שהממשלה האיטלקית לא תאשר את שלטונה-העצמי של רומיניה אלא אחרי שתתחיב ממשלה זו, בדרך דיפלומטי. כי „כל אי-שויון-זכיות הבא בעקב הדת, לא יהיה לו עוד מקום בתוך חקי ההנהגה"; כי „אמנת-ברלין תתגשם בפעל באפן שלם וחקי; כי הילדים שיולדו במדינה יוכלו להשיג את הנתינות כשיהיו בוגרים" וכי „האנשים הגרים עשר שנים בממלכת רומיניה יוכלו להשיג את הנתינות כפי תורת-המדינה"

איטליה הסתפקה במועט, כי לא יכבד הרבה על רומיניה להצהיר הצהרה כזו, לו גם בתגיגיות יתרה, משום שהצהרות כאלו הצהירה פעמים רבות, ועתידה היתה להצהיר עוד.

כי מה פירוש הצהרת הלאומיות ע"י אזרחים בוגרים, אם נסתכל כי בקונגרס הברליני הציע אחד הצירים האיטלקים. הדוכס „לוניי" לכתב בפרטי-כל כי זכיות האזרחים מקדשות, הן? הוא הציע את הדבר הזה באיחור-זמן ולפיכך לא יכלו לשנות את הנוסח שנתקבל ע"י הקונגרס.

ברור היה איפוא כשמש כי לא נשארה שום תקוה מצד הממשלה הרומינית.

מדיניותה של ממשלה זו היתה, מיום ט' ספטמבר, וע"י מכתב-

„איך שתשפטו את השאלה הזאת רצוי מאד להגיע לתכליתה בהקדם היותר אפשרי; ספק מאד אם שאלה זו תסער את הרוחות הרבה יותר מהסערה שהיא מחוללת עתה. המצב־הקים מעורר הרבה יותר סכסוכים ואינו מביא שום תועלת. אם נשהה את העיקר הגדול של שווי־הזכיות. אם נמשיך הלאה את החקים־המעיקים האלה, אני בטוח שנאבד, בארפה, את כל חשיבותנו; אולם אין אנו בטוחים כל עיקר שנצליח לרמות את ארפה בזה שלא נגשם בפעל את סעיפי אמנת־ברלין מפני שכל ארפה תתאחד יחד ותדריש ממנו את גשומם בלי אחור.״

אחרת דבר ביסמרק עם בלייכרודר, ודבריו לא דמו כלל לדברי בילוב. במכתב מיום י״ח ספטמבר נותן בלייכרודר דין־וחשבון על אדות השיחה שהיתה לו עם ביסמרק לאמר: „ביסמרק אמר לי שהשחרור צריך להיות שלם וכלול, אולם הוא לא הסתיר ממני שגרמניה תקבל את הצעות רומיניה אם האחרונה תבטיח, כמו שכבר הבטיחה, לחת מעתה ליהודים את הזכיות-האזרחיות. ואחרי זמן מה, כשתִקרא אספת מחוקקי הדת, תתן להם גם את הזכיות־המדיניות״.

המכתב מסיים בעצה זו: „לפי דעתי נחוץ מאד שתבואו בדברים עם מר ואדינגטון ותציעו לפניו לבקש מגרמניה שגם היא תשתתף עם צרפת ושתיהן יחד, עם אנגליה, תדחינה את הצעות רומיניה ותפצרנה בה, טרם כל, שתגשם מיד בפעל את כל החלטות הקונגרס הברליני ותגזר־אמר לשחרר את כל היהודים היושבים בארצה בתתה להם את זכיותיהם האזרחיות והמדיניות״.

כלום לא ביסמרק הוא שהשריש הצעה זו? בלייכרודר צוה לבלתי הודיע את מקורה. מה יכול לעשות ואדינגטון? האם לא צריך היה לסגת אחור לפני צעד כזה שביסמרק לא יסכים אולי לעשות? הוא החזיק בהחלטתו לבלי שלח שום ציר לבוקארסט „כ״ז שלא תמלא הממשלה הרומינית את כל פקדות הקונגרס הברליני וכ״ז שהיהודים לא ישיגו את כל הזכיות שבהן חוננו על ידו פה־אחד. זהו רצוננו ורצון אנגליה ההולכת יד־ביד אתנו בדרך אחת ובדעה אחת״.

אחרי שלשה שבועות, הודיע בלייכרודר שהוא קבל מביסמרק העתק־התשובה ששלחה גרמניה להוזרה הרומינית ושבה הודיעה לה שאי־אפשר לה להכיר בשלטון רומיניה העצמי כל זמן שהאחרונה לא תגשם בפעל את כל החלטות הקונגרס הברליני. וביסמרק הוסיף שאפשר מאד כי „צרפת, אנגליה ואולי גם איטליה תתשתפנה בזה ותסכמנה לדעת גרמניה, וכי גם אוסטריה שנחפזה קצת בענין זה, תוכל כעת להיות יותר מתונה במעשיה״.

איטליה פקפקה עוד; הרומינים הם עם לטיני שאיטליה

המטרה שאליה שאף קוגלניסייאנו היתה שנוי קבלת הנתינות-האישית כפי שדרשה אמנת ברלין. אם בכדי להחשב אזרחים, היו היהודים הרומינים חיבים טרם כל לקבל עליהם את הנתינות הרומינית, ממילא יוצא שיהודים אלה נחשבים זרים לכל פרטיהם, זרים מהסכמת ארפה. מצב היהודים ברומיניה נהיה איפוא הרבה יותר רע במה שהיה מאז ומעולם.

הסכנה היתה איפוא עצומה וצריך היה לעורר את תשומת-לב אירפה ע"ז.

בפנותו אל באי-כח היהדות חשב קוגלניסייאנו להציל מפיהם איזו הצהרה שעל ידה יוכל להזיק לכל היהדות. אולם, כלם השתמרו מלנפל בפח זה טמן להם. ותחבולותו זו לא עמדה לו הפעם. אמנם, קוגלניסייאנו, כיתר הזיירים שנסעו באירפה, השתדל להביא חלוקי-דעות בין המעצמות הארפיות, ולפי דעתו די היה להרחיק ממשלה אחת מיתר המעצמות בכדי להשיג את מטרתו.

קוגלניסייאנו בא פריזה ויתראין עם וארדינגטון; הודות לוזיר זה השיגו יהודי רומיניה את נשתון-שחרורם ובכל לבו היה רוצה לגשמו במציאות. וזיר זה היה איש-ישר, מלומד, ובענינים-מדיניים היו עיניו פקוחות וחריפותו ועיני-החדה לא נסתרו מעיני קוגלניסייאנו, שלא יכול לרמותו.

בשובו לבוקארסט הריין קוגלניסייאנו לכל המעצמות הארפיות, מכתב-חוזר שבו הצהיר כי רומיניה לא רק נכנעת מרצונה הטוב להחלטות ארפה, אלא גם היא מתחילה לגשמן בפעל.

לא קשה מאד היה לרצות את רוסיה ואוסטריה: הן הסתפקו בהצהרות קוגלניסייאנו ותשלחנה לבוקארסט שני באי-כח, הראשונה מנתה את בא כחה הגר בעיר זו והשניה שלחה ציר-מיוחד.

ומה היה בדעת גרמניה לעשות?

בלייכרודר שאל את פי שר-החיצון, בילוב, על אודות ענין זה והלה ענהו כי „אי-אפשר להסכים להפיק הממשלה הרומינית וכי לפי דעתו, הדרך היותר טובה שצריך לבור, היא להביא לידי הסכמה את צרפת אנגליה וגרמניה שלא תכירנה את הפיש רומיניה ושלטונה-העצמי כל זמן שלא תמלא את החלטות הקונגרס הברליני ותפקד בלי-לב-ולב ובלי ערמימות להוציא לפעל את שחרור היהודים".

אלה הדברים שהיה בדעת בילוב להגיד לרומיניה.

ובא כח רומיניה, ליטיאנו, שהיה איש-משכיל ורב תבונות, יעץ עצות טובות לממשלתו ויכתב ביום כ"ט בספטמבר לקוגלניסיאנו לאמר:

לחברה — יהודים קרי — בה בשעה שהיו בידם תעודות ופספורטים כדבעי.

ביום 5 אוגוסט שלח שר-האוצרות מכתב-חוזר שבו הזכיר כי אסור למסר ליהודים את ממכר הטבק; ועדים, מכנים בשם „ועדי-התנגדות" נוסדו והתארגנו בכדי להתנגד ליציאה לפעל של אמנת ברלין; העתונות החצי-רשמית המטירה על היהודים מבול חרפות וגדופים, שטנות ועלילות. ה„טיליגרפול" של יום כ"ז אוגוסט לא בויש לכתב „כי קרוב לימי הפסח שוחטים היהודים ילד רומיני, ומשתמשים בדמו לצרכי המצות."

בזמן ההוא הלך כבר קוגלניסיאנו לוינה ותהי לו שיחה ארוכה עם נשיא הברית כי"ח הוינית מר וורטהיימר. הוא נסה להעביר את לב היהודים באומרו כי „הרגש-הלאומי ברומיניה מתמרמר על ישתלו את ענין חפש רומיניה בענין ההוצאה לפעל של סעיף מ"ד של אמנת ברלין" (הפוקד את השויון האזרחי והמדיני ליהודי רומיניה; כי „הרשות בידי ארפה להכריז ולהודיע את עיקר הסעיף המ"ד, אולם על רומיניה להתאים את הוצאתו לפעל עם חקי המדינה." וכו'. „אם יש בענין זה חלוקי-דעות בינה ובין ארפה, איננה יראה את המלחמה שהמעצמות השכנות מכינות לה".

קוגלניסיאנו רצה ע"ז ליעץ לחברת כי"ח עצה-ידידותית שתתפשר עם רומיניה, שלא תתקף עוד את ממשלתו ע"י העתונות, שתשתדל להוציא את הצבא הרוסי מהמקומות שכבש, ושתמתין עד האסף אספת מחוקקי-הדת ואז יבואו, בשם היהדות, אנשים הוגי-דעות גדולים ויריבו את ריב יהודי רומיניה בשם הצדק והאנושיות.

כלום תמימות היתה זו מצד קוגלניסיאנו לבקש מאת חברה יהודית שתדרש מרוסיה להוציא את צבאותיה מאדמת רומיניה? לא, ולא. קוגלניסיאנו לא היה תמים; הצעתו זו מזכירה לנו את ההצעה שהציע לקרל נשר בברלין שישתדל לתת לרומיניה ערים אחדות למען הגדיל את שטח אדמתה. כלום האמין האיש הזה שיש לחברת כי"ח כח ויכלת ואדירות כ"כ גדולים כאלה? האם לא יותר קרוב להאמין שהוא דריש את הבלתי-אפשרי בכדי שלא לתת את האפשרי? הדבר המענין בכל זה, הוא, גלוי מדיניותו, שהוא לא רצה בשום אפן להוציא לפעל את אמנת ברלין, כי קוגלניסיאנו סמך על רוסיה ואוסטריה, שבתמיכתן היה יכול לבוז לארפה, אך הוא היה די הרוין להסתיר את אי-חפצו לגשם את אמנת ברלין באמתלא שצריך טרם כל לקרא לאספה את מחוקקי-הדת, כאלו הקונסטיטוציה מתנגדת להיציאה לפעל של החלק היותר חשוב של האמנה. הארכת זמן אספת המחוקקים נתנה לו זמן לשאת ולתת עם ארפה. נסיעת קוגלניסיאנו היתה כעין מבוא למשא-ומתן זה.

לממשלתו שבראשה יעמד הוא, שובאלוף, כי עליה, להצהיר ולתת את חפש הדת במדינות ה„צר". אני משוכנע שהדוכס שובאלוף הוא איש שיעמד בדבורו ויעבור עליו מה."

שני חדשים אחרי כן, בא הכותב לידי הכרה כי לעת עתה אין לקוות כלום מרוסיה.

בברלין התאחדו המעצמות בכדי להלין מרוסיה חלק מכל כבושיה ובכדי לשים קץ וגבול להתפשטות אדיירותה; ובמדריד -- בכדי להניא את אנגליה מלתקע לה יתד במרוקו. הכרעת כף המאזנים המדינית שבאה בעקב מלחמת שנת 1870, הביאה שנויי־ערכין שתוצאותיו החרידו את אירפה. מלחמת רוסיה־תורקיה הראתה לגרמניה המנצחת, כי איננה, פחות מיתר המעצמות, מעונינת בקיום המישקל־המדיני, ולעומת כח־הזרוע היה צריך להעמיד את כח הצדק וההק. פעמים עשתה אירפה את זה והצליחה; אפס, בהיותה נבוכה מאד, לא יכלה להשאר מאוחדה בכדי להגן על אחד הסעיפים היותר עיקריים והשובים שבאמנת ברלין, היינו: הסעיף הנוגע לרומיניה. עפ"י אמנת ברלין הכרה רומיניה בתור ממלכה־חפשית על מנת ובתנאי שתבטיח לכל היהודים הרומינים ליהנות מכל הזכיות האזרחיות והמדיניות. רומיניה קבלה את האמנה הבטיחה לעשות את כל מה שדרשו ממנה, אולם היא ההליטה החלטה עמוקה וגמורה לשלל את הכל מהיהודים. אלמלי עמדה בדבורה, ותמלא, לו גם במקצת את חובותיה, כי אז היתה היבת לדריש מבית המורשים והסינט שלה לבטל בטול גמור את כל החקים שהוחקו נגד היהודים ושאין להם שום אפי קונסטיטוציונלי, ובמקרים רבים, לא היתה זקוקה אף לפנות לבית־המורשים. היא היתה צריכה רק לשנות ע"י מכתבים־חוזרים־וזיריים, את המשפטים שעל פיהם מתנהגים, ולצוות שלא להתחשב עם היהודים הרומינים כעם זרים; לבלי השתמש בחקים ישנים נושנים שבטלו על ידי האמנה, ולבלתי התנהג עם היהודים עפ"י חקים שאינם נוגעים להם כלל.

אולם, לא כך התנהגה הממשלה הרומינית.

יום אחד אחרי חתימת האמנה חזרה הממשלה הרומינית לסורה הרע ולמדותיה והליכותיה הקודמות ותדיח ממשרותיהם הרבה פקידים יהודים: את „טאאוסיג", שכהן במשך שבע עשרה שנה במשרת רופא בבית חולי־הרוח של סן־ספירידון שבעיר יאסי; את „פלוהן", שכהן בתור רופא ראשי בפלך יאסי במשך עשרים שנה; ואת „טורציינר", מורה במדרשה של יאסי הדיחה מכהונתו מיד אחרי מנויו למשרה זו.

ביום 26 — 14 יולי 1878 פקדה מועצת המיניסטורים על פקידי ההנהגה להפש ולגרש אל מחוץ לגבולות, את האנשים המזיקים

פרק שביעי.

רומיניה לפני אמנת ברלין.

הדחת פקידים יהודים ממשרתם; נרושים. — קונלניסייאנו משתדל להתפשר. – התנהגות דמעצמות הארפיות. — ארמנד לוי ברומי. — רומיניה רוצה להועיד את אספת מחוקקי־דדת בכדי לשנות את דסעיף השביעי. — רמית דמושלים. — חברת כי״ח מגלה את הכל. — וכוח בבית המורשים האישלקי. — ששנות־נוראות לפני בתי־המורשים הרומינים. — התנהגות בראטייאנו — משא ומתן בין דממשלות דארפיות. — ביסמרק מקריב את יהודי רומיניה על מזבח צרופיו־המדיניים. — הכרת רומיניה בתור ממלכה־חפשית. — אי־יציאתה לפעל של אמנת ברלין — היהודים נחשבים כזרים. — חקים־מעיקים נגד היהודים. — קובלנות לריק.

סוף המאה הי״ט היה תקופה חשוכה וערפלית ליהדות, וימי צרה ומצוקה באו כחתף על היהודים: בהרבה מדינות חשובות באירפה היו התנפליות והתקפות, בזיונות והרסות; כל בלהות וזועות ימי הבינים שבו אליהם. אפס, ראה ראינו את ארפה מתקנת את עצמה וחוזרת למוטב בשתי הזדמנויות־חגיגיות: המעצמות נתאספו בברלין ובמדריד בכדי להגן על הרצוצים, ובכדי להציל עשוק מיד עושקו. ומכל ובוחהן ופלפוליהן ומשאן ומתנן יצאו כל הזכיות המבוססות על עיקרי המהפכה הצרפתית — מאושרות ומקיימות. אולם ההיתה אחדות זו בת־קימא? רגע אחד היה אפשר לקות את זה והדבר הגיע גם עד משא ומתן עם רוסיה למען תשנה לטובה את אפן התנהגותה עם היהודים.

במשך הקונגרס הברליני, כתב בלייכרודר למר כרמיה ביום ט' יולי שנת 1878, לאמר:

„בשמחת לב ראיתי תמול אצלי את הדוכס שובאלוף, שבלה אצלי יותר משעה ואביע לו ברצינות ובגלוי את הנחיצות המחלטת שאליה זקוקה רוסיה לבלי פגר מִלֶּכֶת בשאלות האנושיות והצדק, את תשומת לבו משכתי על הסכנה הנשקפת לרוסיה אם לא תתן את חפש הדתות ב„בסרביה" בשעה שחפש כזה נתן על ידי הקונגרס לסרביה, רומיניה ובולגריה. הדוכס שובאלוף, שהוא בעל תבונה רמה, נשגבה ואצילית, הבטיחני שמיד, אחרי התימת השלום, ישתדל להתבי־

פתוחים לרוחה ואמריקה משכתם אליה. וכשידעו שבני-ארצם האמללים כמוהם מצאו בארץ-הברוכה הזאת — חפש, עבודה וחיים, כלום לא ימציאו אפנים איך לצאת מתוך הגיטו שלהם בפרט עתה שהם בטוחים למצא באמריקה ועדים-מסדרים לנהלם בעצותיהם, ואחים-לצרה לעזר להם? הגברים הצעירים, החזקים ומסורים לעבודה, מהרו לעזב את רוסיה. ההגירה הסתדרה ובזמן מועט התפתחה והלך הלוך וגדל משנה לשנה באפן הכי מצוין, עד כי במשך עשר שנים, משנת 1870 עד שנת 1880, עלה מספר המהגרים מהרוסים לאמריקה לאחד וארבעים אלף ושש מאות ושבעה וחמשים איש.

ועד כמה שהדלות התגברה ברוסיה ועד כמה שהרדיפות והמצוקות רבו כמו רבו על היהודים בפראות־נוראה שכמוה לא נראתה עד היום ההוא, — הם יכלו לסבל צרות נוראות ומעולם לא נואשו מתקוה. יעברו רק את הגבול ונושעו. ואם לא יאבו להשאר בארפה וקבלה אותם אמריקה בזרועות-פתוחות, ופתחה לפניהם את מקורותיה הרבים והעצומים. שם מצאו מחסה-בטוח ביום זעם ומגן ומסתור נגד הסערה-המאימת עליהם שהיתה עתידה להתחולל בזמן קרוב מאד.

חברת כי"ח הודיעה להבואּרד אוף דיליגטס, שהיא לא תשלח לאמריקה, אלא מספר מסוים של אנשים חזקים ובריאים. הרוצים ויכולים לעבד ולהרויח את לחמם בזיעת-אפם; וכשיצליחו במעשיהם, אזי ישלחו להביא אחרים, קרובים ורֵעים. וככה יבָּרא זרם־ששתי של הגירה.

הצעה זו נשארה בלי מענה. היה צריך איפוא לשלח משלחת ראשונה של מהגרים מבלי שום הבטחה של עזרה מצד יהודי אמריקה. חכי"ה עשתה את הצעד הראשון, והקבוצות החלו לנסע אחת אחר השנית.

ביום א׳ מרס שנת 1870, הודיע ועד קוניגסברג שהוא הסיע מיום כ"א דצמבר 1869 עד י"ג פברואר 1870, בשלש משלחות תכופות, יותר ממאה איש, כלם בריאים וחזקים, ובכיסם כסף מספיק לנסיעתם וישלחם לועד הברליני, ששלחם להמבורג. בעיר זו נוסד ועד תחת נשיאות מר פיליפ סימון והנהלתו, והוא היה מקבל את המהגרים, דואג לכל מחסורם ומסיעם על האניה.

הוא הוסיף, שכבר שלח מספר אנשים גדול לניו-יורק, להול וללונדון אל קרוביהם שהשתקעו מכבר בערים אלו. ואולם עוד בשורה טובה היתה בפיו והיא: שהמהגרים האלה מבלי עזרת וסעד שום איש ושום ועד, מצאו עבודה, להרויח ממנה את לחמם, ולא צריך לדאג כלל לעתידם. ביום י"ד מרס 1870 שלח שוב מאה ותשעה ושבעים איש.

ה„בוארד אוף דיליגטס" בהבינו שאי-אפשר לו למנע את ההגירה, בא לידי הכרה שחובה קדושה מוטלת עליו לעזר לה ולנהלה. לתכלית זו הציע לפני חברת כי"ח הצעה שנתקבלה בלי שום פקפוק. אולם ה„בוארד אוף דיליגטס", לא היה עוד נכון לקבל מהגרים חדשים. אז היה חדש מאי, התקופה היותר טובה לישבם באמריקה.

חברת כי"ח האיצה בהבוארד אוף דיליגטס וביום ח' יוני ענה סוף סוף שהוא יקבל את העובדים והפועלים אם יבואו בקבוצות וכנופיות קטנות של מאה איש, לכל היותר, כל אחת, ואם יקבלו עליהם לבלתי השאר בניו-יורק אלא יתחייבו ללכת למדינות המערב והדרום. ביום י"א יולי הסיע ועד קוניגסברג מאה וארבעה ושלשים מהגרים.

באספה הכללית של י"ב מאי שנת 1872 נודע שעד היום ההוא נשלחו שש מאות וחמשה ושבעים מהגרים, והאספה הביעה את תודתה להבוארד אוף דיליגטס על כל הטוב והחסד שגמל עם המהגרים האלה.

תקוה-טובה מלאה אז את כל הלבבות בנוגע ליהודי רוסיה. אם שערי מדינה זו היו נעולים בפניהם, הרי שערי העולם הגדול היו

ועדים מלאי-רצון ושקידה פעלו פעולה-כוללת שהביאה באמת טובות רבות. עדות ומוסדים יהודים רבים ושונים וגם הרבה משפחות פרטיות קבלו אצלם הרבה יתומים שמספרם הלך הלוך וגדל מיום ליום. זה היה כעין גלוי-דעת של ערבות-הדדית, כעין תנועה גדולה של צדקה וחסד הרשומים באותיות זהב בדברי הימים החברתיים של היהדות.

מה שענין יותר מכל זה, הוא ההגירה. הגירה זו היתה אמנם קלה במדינות האכסנאיות של ארופה, אולם רבוי התושבים והקשי למצא עבודה אצלם היו מכשול גדול להגירה-חשובה.

רק באמריקה היו מקורות אין סופיים ומעינות-לא-אכזבים לכנופיות המהגרים. אך הנסיעה היתה ארכה ועולה בדמים רבים. קשה מאד היתה גם ההשתקעות והחדירה לעולם של פועלים מחוסרי-בסיס. אולם למרות כ״ז היה צריך לנסות את הגורל. ואף בעתונות האמריקנית היה משא ומתן ארוך על אדות הצלחת הגירה זו.

לפי הנשמע אז, לא היה מקום בעולם-החדש אלא לעובדי-אדמה הרוצים להשתקע במערב אמריקה ובדרומה. ואולם, מספר עובדי-האדמה בין יהודי רוסיה היה מצער מאד ונער יכתבהו. האכרים היחידים שהיו ידועים אז, היו היהודים שנתישבו ע״י ניקולאי הראשון במושבות שבדרומית-מערבית של רוסיה. אך גם מספרם היה מצער מאד; זאת ועוד, אלה לא היו כלל זקוקים להגירה, ובכן, שלום יהודי רוסיה ומנוחתם היתה איפוא בהגירה, שמבלי עזרת היהודים האמריקנים, היתה בלתי-אפשרית.

ביום כ״ט דצמבר שנת 1869, פנתה חברת כי״ח בקול-קורא חם ונלהב אל עדות היהודים, אל ועדי חכי״ח שבארצות הברית באמריקה, אל הבוארד אוף דיליגטס שבניו-יורק, בכדי להכין את לבם לקבל בסבר-פנים את המהגרים, ולהמציא להם עבודה.

ה„בוארד אוף דיליגטס״ ענה ביום ל״א ינואר 1870, כי כבר אסף סכומים הגונים להקל את צרת יהודי רוסיה, אולם הוא לא יוכל לאמץ את ידיהם להגר לאמריקה משום שהעניים מרובים בה מאד והם מוטלים על העדות כאבן מעמסה כבדה שאי-אפשר להכבידה עוד. הוא נאות רק ליסד מושבה אחת בגליל חדש שיהיו לה מקורות די-מספיקים לקיומה וספוקה.

גם ועד חכי״ת בפילדלפיה לא היה יותר נוטה להגירה מהבוארד אוף דיליגטס. ס. בולף מושינגטון היה היחידי שהסביר פנים להצעה זו, ויבטיח לעזור בכל יכלתו לגשום שאלה זו בעזרת סלומון מושל תחום ושינגטון (קולומביה). מה היתה סבת התנגדות זו? הנימוק פשוט מאד: האמריקנים לא הכירו את אחיהם היהודים הרוסים, וידמו בנפשם כי עם של קבצנים ישולח לארצם.

שנים מחברי הועד המרכזי של חכי"ח, האדונים ליהמאן ולון, לבקר את גלילות רוסיה שהרעב והכפן עשה בהם שמות; הם בקרו טרם כל את הכפרים שבסביבות מימל, ואח"כ את קובנה, וילנה, גרודנא וורשה.

המבקרים ראו בעיניהם את כל השמות הנוראות שעשו הרעב והמחלות המהלכות; את שפלות יהודי הגלילות האלה ודלותם ואת החריצות הגדיבה של יהודי פנים-המדינה וחוצה לה; את התאמצותו הכבירה של הד"ר רולף, ששם לילות כימים להחיש עזר וסעד להאמללים נגועי הכפן והמחסור. ואת המכשולים הרבים העומדים על דרך העובדים עבודה-פילנטרופית מפני מצב החקים שבמדינה; הם באו לידי הכרה שקשה מאד להמציא ליהודים את האמצעים להתפתחת התפתחות שכלית ודתית: ביה"ס הגבוה שבורשה סֻגר מלפני שנים רבות, ובתור מנהל לביהמ"ד לרבנים שבוילנא הכריחה הממשלה למנות יהודי-מומר. בתנאים כאלה איזה ערך יש לפלישה לפנים המדינה, ולו גם תבוא עליה הסכמת הממשלה? ההכרות הללו הוסיפו עוד לחזק את דעת חברי האספה בברלין שנטו כלם להגירה ולא לפלישה. גם הרצאת הועד הקינגסבורגי הוסיפה לאשר אותם, כי ועד זה בא לידי הכרה שרק ע"י הגירה לארפה או למדינות אשר מעבר לים תבוא תשועת יהודי רוסיה.

בהרצאה זו הֻצע ג"כ לתמך בבתי הספר הנמוכים היהודים הקימים ברוסיה או ליסד בתי ספר חדשים, וחוץ מזה להכין מחוץ לרוסיה צעירים הרוצים להתמסר לעבודות החפשיות או לתעשיה וביחוד להוראה. אולם שום מלה לא נזכרה על אדות הפלישה לפנים-המדינה שאספת ברלין רצתה בה מאד.

הועד המרכזי של חברת כי"ח קבל את כל ההצעות הללו באספת יום ב' דצמבר שנת 1869, הרים חמשה ועשרים אלף פרנק תרומה להקלת ההגירה וחמשה עשר אלף פרנק לטובת הפלישה לגלילות וילנה, גרודנא וקובנא, ויחליט להציע לפני ועד קוניגסברג לפנות בקול-קורא אל כל עדות היהודים בארפה ובאמריקה לקבל את היתומים.

הועד הקוניגסבורגי נשאר מתנגד נגוד גמור ומחלט לשאלת הפלישה, יען ששום תקוה טובה לא היתה נשקפת ממנה ליהודים. אף אם תבוא עליה הסכמת הממשלה שהיתה מביטה על היהודים בעין-רעה, ומצב-נפש מנהיגי רוסיה היה מתנגד להם. ועד קובנא שעליו הוטל להוציא לפעל את ענין הפלישה, הודיע ביום ט"ו פברואר שנת 1870 שהוא מתבטל על פי פקודת הממשלה. ומני אז ירדה שאלת הפלישה מעל סדר היום.

ועד קוניגסברג תחת נשיאות הרב ד"ר במברגר והנהלתו, טפל במתלמדים הרוסים וימציא להם משרות בעדות שונות, ובעזרת עוד

האמנים ובעלי המלאכה התלויים ברצונן הטוב של המשטרה והבולשת? האלינס היתה בעד הגירת היהודים-הנרדפים למדינות חפשניות.

בשנת 1866 פנו יהודי סרביה לחברת כ"ח בבקשה לעזור להם להתישב בפלשתינה, והיא ענתה להם בהרצאה שהֻגשה לאספה הכללית של יום כ"ט נובמבר 1866, לאמר:

„המדינה הכי מכשרה, לעת עתה, להגירה, היא אמריקה. המדינה-הרחבה הזאת בשטחי האדמה העצומים שבה, בחקלאותה ובתעשיתה, במסחרה-הפורח, ובחרותה הבלתי-מוגבלת — היא מקור לא-אכזב לחריצות האדם. באמריקה מצאו מנוחה ומרגוע המון עשוקים ואמללים, ורוב עדות היהודים שבה נתיסדו ע"י יהודים שהכרחו לעזב את ארפה בגלל האדיקות-הדתית-העורת של שכניהם. לאמריקה, ורק לאמריקה, צריך לשלח את כל אחינו היהודים שאינם מוצאים מנוח במדינותיהם. אחינו האמריקנים יעזרו את המהגרים, כבר הצענו להם את הדבר הזה".

את כל ההשקפות הללו הביעו צירי האלינס לפני אספת ברלין, והן התחזקו יותר בראותם מה יש לקוות מרוסיה. חפשניות אלכסנדר השני נמחצה נגד משטר-הנהגה פרועה, ולמרות כחו האוטוקרטי לא היה יכול לבטלה. איך יהיה ממלא מקומו? בכתב-דת אחד אפשר היה לבטל את כל התקונים של אלכסנדר השני. עתיד יהודי רוסיה היה איפוא במדינות החפשניות. אולם על כמה מכשולים היה צריך להתגבר בכדי להובילם למחוז חפצם זה!

הצעה זו מצאה, באספה, הרבה תומכים נלהבים.

לתכלית זו נמנתה ועדה בת שני אנשים והם הד"ר לנדסברג, הרב של ליגניץ, והד"ר טרוינפלס, הרב של סטיטין, להכין הרצאה-מפרטת על כל השאלות שעלו על הפרק בזמן האספה.

בהרצאה שהֻגשה באספת 14 אוקטובר נדבר באריכה על כל מה שאפשר לעשות בתחום המושב: להשתדל לפתח את מוסדות הצדקה והחסד, את בתי-הספר למתחילים, לתעשיה ולעבודה; לאמץ את ידי העוסקים בחקלאות ובמלאכת-יד מכל מין; בהרצאה זו הבלטה גם הנחיצות שחלק אחד של התושבים היהודים יהגרו לפנים-רוסיה או מחוצה לה ואפילו למדינות היותר רחוקות.

מיד החלטו שתי החלטות: א) לקרא מיד לנדבות לטובת יהודי רוסיה; ב) להקים ועד בן חמשה־עשר חבר שמושבו יהיה בקוניגסברג על גבולות רוסיה בכדי לאסף נדבות מרכזות וידיעות ובכדי להוסיף לעין ולהתחקות בכל מיני האמצעים להקל את עני היהודים ורישם.

ועד שההחלטות המחלטות תצאנה לפעל, הסכימו

בכדי להביא לבני ביתו לחם-חקם מדי יום ביומו? כמה כחות שכליים ומוסריים נדפו ונתמזמזו מחסר עבודה! הדלות והריש והמחסר אכלו כעש את היהודים ברוסיה.

זעקת-שבר ואנקה-נוראה עלתה בשנת 1869 מליטה ופולין. רעב כבד ונורא עשה שם שמות במשך כשנתים ימים. בעקבות הרעב באו גם הרבה מחלות ומרעין בישין עם כל תוצאותיהן האיומות, והמות לכל מי שפגע בהן. מספר הבנים שנתיתמו והנשים שנתאלמנו הלך הלוך ורב מיום ליום עד שהגיע זמן שבו לא הספיקו כל הנדבות שנתאספו ברוסיה ובארפה להביא גהה ומזור לכל הרעות האלו.

חברת כי"ח החליטה לקרא אספה בברלין בכדי למצא תרופה למצב הזה השולח רזון בתושבים היהודים שברוסיה, ותבא בדברים עם ועדיה שבגרמניה. יום האספה נקבע לי"א אוקטובר. חברת כי"ח שלחה אל האספה את נשיאה, כרמיה, את סגן-נשיאה, גולדשמידט, את מזכירה לון, ושנים מחבריה אלברט כהן וליאונס ליהמאן.

האספה-העממית הראשונה נפתחה ביום 11 אוקטובר ובה השתתפו, חוץ מצירי האלינס, גם הועד הברליני ונשיאו הד"ר לזרוס, וצירים מועדים שונים מגרמניה.

דברו: הד"ר רולף מ"מימל", הד"ר זילברמאן מ"ליק", ופיינברג וקרנובסקי מ"קניגסברג". הם היו תמיד במשא ומתן עם האמללים שהיו מצליחים לעבר את הגבולות ושבאו לדפוק על הפתחים לבקש עזרה. הם היו שומעים את תלונותיהם על מצב אחיהם ויעשו את כל אשר לאל ידם לעזר את הדורשים עזרתם. הם הביעו את דעתם על מה שצריך לעשות לטובת הסובלים ברוסיה. כל האספה הסכימה פה-אחד שצריך לעזר עזרה רחבה וגדולה, בכדי להקל עד כמה שאפשר את המשבר הנכחי, שסבותיו היו עוד קיימות.

הסבה העקרית לכל הרעה הזאת היתה תחום-המושב שרק פלישה לפנים רוסיה או הגירה לחוץ-לארץ יכלו להביא לה תרופה. את איזו משתי אלה היה צריך לבכר? הרבה צדדו בזכות הפלישה. ואחד המצדדים היה הד"ר רולף, שיסד ב"מימל" בית-ספר לקבוצת יתומים רוסים. בכל חם נפשו-הנדיבה תמך בענין הפלישה שתועלת גדולה היתה יוצאת הימנה ליהודי רוסיה, משום שעל ידה לא יצטרכו היהודים לעזב את ארץ מולדתם וקל יהיה להם לעבר ממקום למקום, בה בשעה שהרבה מעצורים היו מונחים על דרך ההגירה למקומות רחוקים שבהם לא יכלו המהגרים להתרגל לסביבה שאינם יודעים לא את שפתה ולא את מדותיה וסכנה גדולה נשקפת להם אם לא יצליחו בה. אולם גם על הפלישה היתה צריכה לבוא הסכמת הקיסר. ואם גם הסכמה זו בוא תבוא, היהיו חיי המהגרים יותר טובים מחיי

בחירה ויתן כעין שלטון-בית למועצות-העירוניות. מיד אחרי עלותו על כסא המלכות הבטיח לתת ליהודים שויון-זכיות גמור כיתר האזרחים. בשנת 1859 פתח את שערי התחום לפני היהודים. וירשה לסוחרים בני דת משה להשתקע בכל רחבי רוסיה; בשנת 1861 נתן את החנינה הזאת לכל היהודים שגמרו את בתי-הספר הגבוהים של השכלת העם; בשנת 1865 נתן גם להאמנים את הרשיון להשתקע בכל רחבי רוסיה ולהתעסק באמנותם; בכרכים רבים ובפלכי הבלטיקה לא היו מדקדקים כ"כ עם היהודים וירשו להשתקע בהם גם למשוללי זכות הישיבה. וכלם היו רשאים לקחת חלק בעניני העיריה. כבר ראינו בכמה חנינה ולב-טוב היה ה„צר" מקבל את כל קובלנות האינס לטובת היהודים הנרדפים והמעֻנים או אלה שנדונו בלי-צדק.

התקונים האלה הראו למדי מה גדולה היתה חפשניותו של אלכסנדר; הוא רצה להרים גם את מצב היהודים, פתח את שערי הגיטו והאמנים יכלו לצאת הימנו. אולם באי-אלה תנאים! לזה היתה דרושה הסכמת הבולשת; היא היתה צריכה למסר את הפספורטים לפנים רוסיה, ולהשגיח שהאמנים יתעסקו במלאכתם במקום מגורם. היא היתה אוהבת-שוחד ורודפת שלמונים; ואי-אפשר היה להשיג ממנה כלום, כי תמיד היתה באה על היהודים בעקיפין ותואנות כשלא משחו את ידה במתת-כסף. היא היתה די חזקה עם יחד פקידי-הממשלה. ותצוד אותם בנכליה ותשם לאל את זכיות האמנים היהודים ובעריצות גדולה היתה מגרשתם מהמקומות שבהם השתקעו. אחדים מהם פנו אל חברת כי"ח. על הקובלנא שהגשה בשנת 1869 מצד הועד המרכזי של חכי"ה להציר הרוסי שבפריז. לטובת היהודים שגורשו מפטרבורג. ענתה הצירות הרוסית בצרפת כי הבולשת עשתה את חובתה כפי החק. רק האמנים הרהיבו עז בנפשם לצאת מחוץ לתחום שבו היו סגורים ומסוגרים לא פחות מארבעה מיליונים יהודים, ולא היה להם גם החפש היותר פשוט לעבר ממקום למקום. גם אלכסנדר השני שהבטיח להם, בעלותו על כסא המלוכה, לחשב אותם כיתר האזרחים, לא נתן להם את זכות ההליכה ממקום למקום. בקושי גדול היו מצליחים להשיג את הפספורט לצאת מרוסיה. איך איפוא יכלו לחיות?

גם בעבודת האדמה לא יכלו להתעסק, אחרי שנאסר עליהם לרכש קרקעות מחוץ לפולין. התעשיה היתה עוד בהתהוה ברוסיה. המסחר היה יקר-המציאות ויסב מהערים הקטנות אל הכרכים שבהם היתה רשת מסלות הברזל ויתנהל בכבדות מפני המסים הרבים שהכבידו את אכפם עליו. ומפני אפן גביתם. נשארו איפוא רק המלאכות היותר שפלות. המסחר-הפעוט והמרכלת שבהם היתה התחרות נוראה. מי יכול להגיד כמה חריצות, כמה ארך-אפים היה נצרך לאב-משפחה

הוא הרשה לסוג אחד של יהודים, סוחרים, מנופקטורים ואמנים, לקבע את דירתם בפנים רוסיה במשך ששה שבועות; אולם באותו זמן אסר על היהודים לגור באחדים מכרכי־התחום הגדולים שבהם היתה להם זכות הישיבה, כגון קיוב, ניקוליוב וסיבסטופול, ויאסר על הפולנים והיהודים־הזרים לעבר את הגבול המערבי.

תואנה להמרת הדת שמשה עבודת־הצבא. זמן העבודה בצבא היה ארבע ועשרים שנה, שבהן היה אסור ליהודים לעבד את אלהיהם. הקריאה אל תחת הדגל היתה נעשית באכזריות ופראות. את בתי היהודים היו מכתירים מכל עבר ופנה ואת דַיָּריהם תפשו בכח־הזרוע. אפילו הילדים הקטנים לא היו נצולים מיד השוטרים הקשה, ויגזלום ויחטפום מידי הוריהם בכח־הזרוע במרמה, וישלחום לבתי הספר הגלילים ושם טבלום לשם הדת־הנוצרית ואחר העבידום בצבא. אנשי־הצבא היהודים שהיו נאמנים למסורת אבותיהם לא יכלו לעלות מעולם למדרגת פקידי־צבא. המרת־הדת היתה גם כן כאמצעי טוב להנצל מהרבה ענשים. הפושעים היהודים שהיו משתמדים היו מכפרים להם את כל עונותיהם וסולחים לפשעיהם וכל מי שטבל לשם הדת־הנוצרית היה מקבל פרס כסף.

אולם כל אפני התעמולה הדתית הזאת לא היו מצליחים, כי היהודים היו קשורים בלב ונפש לדתם, שאותה ידעו ידיעה עמוקה, ומאביב ימי עלומם היו הוגים לילה ויום בתלמוד ונושאי־כליו; ויחד עם תרבות־אנציקלופדית שהיו שואבים ממנו, היו מוצאים בו גם לקחי־מוסר נעלה ומקור־תקוה מעודדת ומשיבת־רוח. הלמודים האלה שבהם הגו המסכנים והעניים הרנינו את לבם וירגיעום וישכיחום את צערם ועניים, והאוטוקרטיה הרגישה כי כחה כאין וכאפס לעומתם. ואחרי שלא יכלה להכריחם להמיר את דתם, נסתה לעשותם, ע״י כח־הזרוע, יהודים לפי רוחה. ניקולה שלא רצה שיהיו ליהודים שערות ארכות, ואף לא פאות ולא זקן ארוך, ושמלות ארכות, פקד על השוטרים לגזז ליהודים את שערותיהם הארכות. בשנת 1840 השפיע שר־השכלת העם על ה„צר" לעשות איזה דבר אנושי לטובת היהודים ולברא להם בתי ספר למתחילים, בתי־ספר תיכונים ובתי מדרש לרבנים. אולם הצעה זו הפחידה את היהודים, וימאנו לקבלה.

אלכסנדר השני היה שונה מן הקצה אל הקצה מהמושל שקדמהו. אביו ידע ע״י מלחמת קרים, להוקיר מה גדול כח ההשכלה, כי כל צבאותיו נחלו תבוסה שלמה ויכו מכות נאמנות מידי צרפת ואנגליה שהשתתפו עם תורקיה, במפלת סבסטופול. אלכסנדר השני עבד לרומם את קרן רוסיה ע״י מדיניות חפשנית. הוא שחרר את העבדים בשנת 1861, הביא תקונים חשובים וגדולי־הערך בעניני המשפטים וההנהגה, הבר קבץ־דינים, הנהיג את פרסום הוכוחים־המשפטיים, ברא את מועצת־השופטים, ואת בתי־דין השלום עפ״י

פרק ששי.

יהודי רוסיה.

מצבם החקי. — התחום. — מדיניות אלכסנדר הראשון וניקולי הראשון. — חפשניות אלכסנדר השני. — הרעב בפולין. — אספת ברלין. — הנירה או פלישה. — ההגירה היא בלבד אפשרית. — המסעות הראשונים אל המדינות־המאוחדות.

השאלה היותר חמורה בין כל השאלות שעלו על הפרק, על אדות מצב היהודים הנפוצים ומפוזרים בקצוי תבל — היתה שאלת יהודי רוסיה, כי בשום מדינה לא היה מספרם כ״כ רב כבמדינה זו.

הם היו צפופים ומדוחקים בחמשה עשר גליל בדרומית־מערבית של רוסיה ובעשרה פלכי פולין הנקראים „ערי תחום־המושב״. ונאסר עליהם לצאת מתוך תחומם־הצר הזה ולהתישב בשאר חלקי המדינה. גם אמצעי החיים חסרו להם, ואף בתוך התחום גופו החלו לאט לאט להצר את צעדיהם. קסרי רוסיה נעלו מאז ומעולם את שערי מדינתם בפני היהודים, אולם ע״י שתי החלוקות של פולין שהוסיפו לרוסיה את רוסיה-הלבנה, את וואהלין, את פולודיה, את ליטה ואת קורלאנד, הרשה להם לעבד את דתם בחפש ולרכש אחוזות. הקיסרית קאטרינה השנית פרסמה בשנת 1784 כתב־דת בשביל וואהלין שבו נתנה שויון-זכיות גמור לכל נתיניה בלי הבדל דת ולאם. אפס, באחרית ימי מלכותה, הוטל על היהודים לשלם מסים פי שנים ממה שהוטל על הנוצרים. אלכסנדר הראשון, אחרי שאשר בשנת 1804 את כל החלטות הועדה שהציעה הצעות רבות לטובת היהודים, ותספח גם את גלילות אסטרחאן וקוקז אל הפלכים הפתוחים לפניהם — נחם ממעשהו הטוב הזה, ובאחרית ימי מלכותו, בשנת 1824, הוציאם מהם. ההיה זה מפני אי-הצלחתה של האגדה שנוסדה בשנת 1817 במטרה לנצרם? אסר אסרו עליהם להתישב, ישיבת עראי או ישיבת קבע, בפנים המדינה, ואפילו לשלח סחורות מערי-הגבול אל כרכי רוסיה הגדולה.

אחד מעיקרי חייו של ניקולה הראשון, והמחשבה־היסודית שלו היתה המרת הדת של היהודים בדת האורטודוקסית. באפן כזה היה חושב להשכילם.

ומיד נפוצה שמועה שהיהודים הרגוה. הרשות המקומית חששה חפושים רציניים ותצליח לגלות שהמושלמים הם הם שהשליכו את גופת הנרצחת ברחוב היהודים. הרשות פנתה בשאלה אל השאח, והוד מלכותו ענה מיד, שאם נפל תפל משערת היהודים ארצה ופקד לערער את המראן עד היסוד בה. את התלגרם הזה הקריאו בכל הססנדים. הפחה הצהיר שכל איש שימצאו עליו כלי־נשק יקצצו את ידו. הודות לאל ולמלכנו הצדיק, לא יכלה המשטמה שבין העם ובינינו להביא לידי תוצאות רעות.

הוד מלכותו השאח פקד על המושל עזידין אלדולה, שיכריח את ההמון לשלם קנס של אלף תומנים. מפני פקודה זו, סגרו כל המושלמים ביום ג׳ שבת, את חנויותיהם וילכו בסך אל הקסרקטין. המושל, מפחדו מפני מבוכה והתקוממות כללית, הבטיח לשלם את הקנס הזה מכיסו הפרטי. עורך־עתון אחד תלגרם אז את כל העובדות האלו לטהראן ומיד באה פקודה להדיח את עיז אלדוולה ממשרתו. ויהי כראות המושלמים כי בגללם קבל המושל נזיפה כזו, התחננו לפני השאח שיסלח לו את עונו וישאירהו על כנו והם ישלמו את הקנס. אולם הוד מלכותו דחה בשתי־ידים את תחנתם, ויודיע בתלגרם את עיז אלאדולה, שאם עוד לא שולמו אלף התומנים, ופקד לאחז באמצעים רצינים לגבותם. מהעת ההיא מאספים „המוג׳תהדין" את היהודים מדי יום ביומו להכריחם להריץ תלגרמים לטהראן להודיע שכל דין ודברים לא נשאר להם עוד נגד המושלמי. אולם, הוד מלכותו היודע שהיהודים האמללים מכריחים להצהיר הצהרות כאלו מפחד המות, איננו מתחשב כלל אתן.

מודיעים כי מירזה חאן שתוצאות הספותיו ודרשותיו גרמו את מיתת היהודי „יהודה" שנשרף ע"י האספסוף בהמדאן ביום ט"ו באב — חיב לשלם קנס של אלף תומנים ולקבל עליו בכתב שאחריות כל מבוכה והתקוממות שתתחוללנה — עליו תחול. אפס, עד כה לא נתגשם דבר זה בפעל."

ההיתה אזן קשבת לפקודות השאח שנשלחו באפן כ״כ נמרץ? כבר ראינו איך נסו להתוכח עליהן או להסתירן, ואפשר על נקלה להבין מה סבלו היהודים שלא יכלו מעולם להביא את תלונותיהם עד כסא המושל.

בראשון לאוקטובר שנת 1878, נתקבל סוף סוף כתב-דת שעל פיו נתן גם ליהודים מגן-פרטי; הדבר הזה נדרש בשנת 1865 מאת בא־כח פרס בפריז, ובשנת 1873 מאת בא־כח פרס בלונדון. עפ״י כתב־דת זה, נתחלקה מחדש הנהגת הגלילות, וכל עניני היהודים היו מסורים מאז ואילך בידי שררת הענינים-החיצונים. דבר זה לא הביא קץ לצרות, כי מצבה של המדינה, מנהגיה ומשטרה עמדו עוד בצורי-נגף—אולם זו היתה התחלה טובה לקראת עתיד יותר מזהיר.

אלא הכו את האמלל מכות-מרדות ויסחבוהו סחב והשלך עד שדה-הקברות היהודי ויעלוהו שם חי על המוקד.

אחרי ימים מספר, החל ההמון לשלל את כל בתי היהודים ולחלל את כבוד אנשים רבים. בהודע הדבר הזה לחברת כי"ה, פנה הועד המרכזי בתלגרם לממשלה הפרסית בטהראן והוזיר הגדול ענה: „ברמיה, פריז: המשפט נעשה. העובדות היו מעציבות ובלתי-מקוות. היה-נא בטוח בהשגחתי הידידותית. חוסיין".

ואמנם הוזיר הגדול שלח לפחת המאדאן את התלגרם הבא:

„אל הנסיך הגדול עזידוללאה! קבלתי את התלגרם שבו הודעתני את דבר ההתקוממות והמבוכה שהיו בהמאדאן, כי האספסוף שרף איש יהודי אחרי שחמרו אותו בחמר; כי הרבה יהודים נפצעו, והרבה בתים נשללו, וכי הרבה יהודים יושבים עדיין בתוך בתיהם כבתוך עיר-נצורה מבלי יכלת לצאת החוצה. הידיעה המעציבה הזאת דכאיבה את לב הוד מלכותו השאה. מתפלא אנכי איך לא אחזה הרשות המקומית בכל האמצעים הנחוצים להשקיט את המתקוממים במשך שלשת השעית שחלפו משעת התחלת הפרעות ועד רגע שרפת היהודי. ואפילו אם מקומך אתה נפקד בעיר, הלא יתר פקידי הממשלה עמדו איש איש על משמרתו. ואיך איפא נעשתה התועבה הזאת? איך איפוא נעשו מעשי־האכזריות האלה בהיותם נוכחים בעיר? איך שיהיה, בהגיע תלגרמי זה לידך, השתדל נא לתפש מיד את הפושעים עושי-העולה. סוכן הממשלה יסע מטהראן, ועדי הגיעו אליך, צריך לשמר במשמר את כל החשודים בעון השתתפות בתנועה זו או אפילו אלה שהתענינו בה."

סוכן-הממשלה עבדול רחים, מישנה למלך, הגיע להמדאן נושא הפקדות הבאות:

לעבדול רחים המשנה!

הנסיך עזידוללאה תלגרם לנו כי יכול לא יוכל לעצר יותר בזרם הנקמה נגד היהודים, ודרישתו נתקבלה עפ"י שלשת התנאים האלה:

א) להעניש קשה את עושי־הרעה הכלואים עד היום;

ב) למסר בידי היהודים הצהרה כתובה כי אחרי זמן קבוע, יקבלו בתור פצוי על בתיהם שנשללו, סך אלפים טומנים.

ג) להזהיר את ראשי הרחובות כי, אם יהינו מכאן ואילך, הם או הכהנים, לעשות רעה ליהודים מבלי ידיעת הממשלה, יענשו ענשים קשים וחמורים.

אחרי נשום כל הפקודות הללו, שוב מיד ומבלי איחור.

עהח"ת: חוסיין.

אחרי ירחים אחדים פרצה שוב בעיר זו עוד התקוממות גדולה, שפרטיה נודעו לחברת כי"ח, לאמר:

בסוף חדש אפריל 1876, נמצאה ברבע היהודים גופת אשה

לב האלינס ליסד בתי ספר בפרס. זו היתה מחשבת החברה עוד משנת 1865. מנהלי בתי הספר היו צריכים להיות מגנים רצויים להגן על עם שהיה ירא להתאונן אפילו באזני ממשלה שאזניה קשובות לכל תחנוניו. הקונסול הכללי „מיללינט" הודיע כי מנהל בית ספר יקובל בסבר פנים בטהראן והממשלה תתן לו בכר רהבת ידים לבנות עליה את מוסדות־החנוך שהוא אומר להקים.

באוקטובר שנת 1874 בא לונדונה יהודי אחד מ„סלמים" הרחוקה שלשה ימים מטבריז, להתאונן נגד שלילת הונו. לתכלית זו היה לד"ר לוי ולמשלחת אגדת-אחים — ראיון עם בא־כח פרס בלונדון. הוזיר הזה הבטיח לבעלי שיחתו כי בשוב השאה למדינתו פקד פקדות נמרצות לתת שויון-זכיות לכל נתיניו, כי פקדות־פרטיות בפרט נתנו לטובת נתיניו היהודים, וכי כל יהודי שינזק יש לו זכות גמורה להגיש את תעצומותיו אל השאה ולדרש צדק ומשפט. הד"ר לוי הציע לוזיר למנות בגלילים אחרים נגיד־גבוה שיהיה המגין־המורשה על היהודים ובידו העז והמשרה להעניש קשה את פורעי הפרעות, והעושקים, והחמסנים והאנשים המכריחים את היהודים להשתמד בעל כרחם, וגם לשים-לאל את כל האשמות והדבות שהיהודים המשומדים מעלילים על בני־בריתם לפנים, ולבטל את כל החקים שעל פיהם הרשות בידי המומרים להאחז באחוזות קרוביהם היהודים שלא עזבו את דת אבותיהם, ולרשת את כל רכושם. אחרי שהביע הוזיר את ספקו על הצלחת האמצעי הזה, אמר כי לנוצרים יש זכיות אחדות המביאות להם הגנה פרטית; אפשר אפוא לתת ליהודים תועליות כאלו; כי בלאו הכי נוטה ממשלתו להטות אזן-קשבת לכל מין הצעה טובה מעין זו. וכי אם מצא לא ימצא יהודי שאפשר לעשותו למגן־היהודים אפשר להטיל את התפקיד הזה על שכם איש מוחמדי או נוצרי. באחרונה בקש שאגדת אחים תכין ותגיש לו תכנית־פעולה. הד"ר לוי הבטיח להודיע את הכל לאלינס.

חברת כי"ח קבלה את ההצעה הזאת, ותתן חשיבות יותר גדולה ליסוד בתי ספר, אולם זאת היתה אחת ממטרותיה בעתיד.

פעמים רבות הביע השאה את חפצו להעניש את עושקי היהודים וחומסיהם.

בשנת 1875, עמד איש אחד „מירזה האג' מוג'טהיד" שמו ויגרה את ההמון ביהודים ויסיתם לפרע בהם פרעות. ובתואנה שהיהודים נאצו את הדת המוחמדית ויגדפוה, תפשו המושלמים יהודי אחד „יהודה באבה צמח" שמו, ויעמידוהו לפני הכהן־המסית, שצוה להמיתו כרגע. האספסוף וההמון הצמא־לדם, לא המתינו לגזר־דין הממשלה

„שכל איש מהם שיתנגד או ישים מכשולים על דרך היהודים להגיש
„את תלונותיהם עדיך, נעניש קשה.

„אנו פוקדים עליך לשפט את כל עניניהם בצדק ובמישרים,
„ולא להסתיר ממני דבר אם הפחות והמושלים יתנהגו בעריצות אתם,
„כי כל בני־האדם שוים לפני החק.

ביום 28 גומאדי הראשון שנת 1298".

הפרטי־כל מסים בדברים האלה:

„הנשיא מודה לבא כח מרוקו על ההודעה הזאת ומביע בשם כל באי כח הממשלות, את אותות הרצון שבהן קבלה המועצה את הצהרותיו. באי־כח הממשלות נוכחו לדעת מהצהרת שר־הענינים החיצונים, כי לב הוד מלכותו השריף מלא רגשי־יושר לטובת נתיניו היהודים וכי מלא ימלא מיד את־ כל מאויי המועצה המדרידית."

השלטן היה נאמן להבטחותיו. אולם ההיו עז ויכלת בידו להוציאן לפעל? את זאת נראה להלן.

מה שצריך לזכר מהוכוח הזה הוא כי במשך שנתים ימים סיעו ארפה ואמריקה סיוע גדול לעיקר החפש הדתי.

ובפרס, שררה הסכמה הדדית בין אנגליה וצרפת להגן על היהודים, ושום התנגדות־בגלל השפעה לא באה להפסיק את היחס הזה. שתי הממשלות הללו אמצו ותחזקנה את נטיותיו הטובות של השאה, שהאלינס ואגדת אחים יכלו לרכש, הודות ליחסיהן הטובים עם צירי פרס שבפריז ולונדון. החברות הללו פנו בבקשה לטובת היהודים להשאה עצמו בשעת מסעו בארפה בשנת 1873, ודבריהן לא עלו בתהו. כל ועדי חברת כי״ח בכל הערים הגדולות שדרכן עבר מושל פרס, קבלוהו בכבוד גדול ויבקשו מלפניו על אחיהם. השאה קבל את האגרות לטובת יהודי פרס שנשלחו אליו מאת ועדי־חברת כי״ח שבברלין, באמשטרדם ובבריקסל בראשית חדש ינואר 1873, מאת ועד אגדת אחים הלונדונית בסוף החדש ההוא ומאת יהודי רומא יהודי וינה ויהודי פריז. ביום 13 יוליו חתם הוזיר חוסיין האן בהסכמת השאה את פרטי־כל הבקור של האלינס בפריז, וישבו הבטיח הבטחות מחלטות לעשות דבר מה לטובת היהודים וגם להגן על בתי־הספר שהאלינס היתה עתידה ליסד בכרכי מדינתו. ואמנם השאה מלא את הבטחתו באמונה.

בשנת 1874, פקד שר־החיצון הצרפתי על בא־כחו בטהרן לעזר עזרה ממשית את חברת כי״ח לטובת יהודי פרס. בא־כח צרפת בפרס היה הקונסול הכללי מילינט, איש חסד ומרבה להיטיב, שאמץ את

„החתומים מטה, במסרם את האגרת הזאת לידי מעלתו סיד
„מוחמד ברגש, מבקשים מבא־כח מרוקו להגישה להוד מלכותו השריף
„והם מקוים שהוא יעיין בה בתשומת־לב ויצוה לגשם בפעל את מאויי
„המעצמות הגדולות שהובעו על ידי בא־כחן במועצה."

והנה מה שכתוב בפרטי־כל על אדות סוף הוכוח הזה:

„על נוסח זה באה הסכמת באי־כח כל הממשלות, חוץ מציר
הוד מלכותו השריף. הלז התרצה רק להודיע למלכו את החפץ
שבאי־כח הממשלות הביעו בשם שולחיהם.

„סיד מוחמד ברגש סובר כי עליו להעיר שבל המושלמים,
הנוצרים והיהודים שבמרוקו עובדים את דתם באין מפריע ומעולם
לא שם איש מכשולים על דרכם או הניאום מעשות את זה.

„בא־כח מרוקו מודיע שאין לו רשות מצד מלכו להתוכח
ולדבר בשאלות כאלו שאינן נכנסות בחוג השאלות שאינן רשומות
בתכנית מועצת מדריד. אפס, לעמת האגרת שעליה באה הסכמת
המועצה, הוא רואה חובה לעצמו להקריא מכתב שקבל מאת הוד
מלכותו השלטן מולאיי אלחסן ושבו מדבר על היהודים, לאמר:

„מהלל שם ה' היחיד והמיוחד! ברכת אלהים תחול על ראש
„מהמד אדוננו ונביאנו, על משפחתו ועל עמיתיו!

„לעבדנו החביב הטאלב מוחמד ברגש. יהי נעם ה' עליך ושלום
„ושלוה באהליך; ברכת האל הגדול והנורא וחמלתו תחולנה עליך!

„נודע לנו שיהודים אחדים נתינינו התאוננו פעמים רבות באזני
„אחיהם תושבי אירפה, ובאזני באי כח הממשלות האירפיות שבטנגיר על
„שלא מתנהגים אתם במדינתנו בצדק ומשפט ויושר וכל קובלנותיהם
„נגד הרציחות, הגזלות והגנבות וכו' נשארות מעל. לפי דבריהם,
„מראים המושלים והפחות אדישות גדולה בנוגע לענשי האנשים
„המענים אותם והמתנפלים עליהם, וכל קובלנות היהודים, אינן מגיעות
„מעולם להוד מלכותנו השריפית אלא באמצעות האנשים האלה.
„(יהודי ארפה וצירי ממשלות הנכר).

„רצוננו ומאויינו השריפים הם שישפטו את היהודים בצדק
„ויושר מבלי אמצעות והתערבות המעצמות או באי־כחן, משום שיהודים
„אלה הם נתינינו ומשלמים לנו מס. ולפיכך יש להם לפי החק שויון
„גמור עם המושלמים, וכל מין עוות דין נגדם אסור הוא עפ"י דתנו.

„אנו פוקדים איפוא עליך לקבל כל מין קובלנא שתוגש אליך
„מצד איזה יהודי שיתאונן באזניך נגד איזה פחה או מושל שאיננו
„שומע את תחנתם, ולהודיענו בכל פעם שלא תמצא את האמצעי
„ליסר את הפושעים.

„כבר שלחנו פקדות כאלו לכל מושלי הכרכים וערי־החוף
„והכפרים והחיות למען יודיעו את הדבר הזה ליהודים. והזהרנום ג"כ

„משה מונטיפיורי ושבו הכרז שכל נתיני מדינת מרוקו שוים שויון „גמור לפני החק; ויהודי מרוקו צריכים ליהנות מכל הזכיות וצריך „להתנהג אתם עפ"י הצדק והיושר והייחס ורכושם צריכים להיות „מבטחים מכל פגע-רע.

„אחרי כתב-הדת הזה, נתבטלו הרבה חקים מחפירים והגבלות „שהיו מעיקים לפנים על לא-המושלמים, ומצב הגזעים לא-המושלמים „הוטב קצת.

„אפס, כל החקים-המחפירים האלה לא נתבטלו לגמרה ובהרבה „מקומות במרוקו עוד מוסיפים להעיק ללא-המושלמים. כמו כן, אין „כל נתיני הוד מלכותו השריף רשאים לעבד את הדת הטובה בעיניהם „והרבה הגבלות מעיקות עוד על לא-המושלמים. דבר זה מתנגד לרוח „כתב-הדת של 26 שעבאן שנת 1280, ולהכלל הפשוט והמכבד בעיני „כל, כי נתיני מדינה אחת מאיזו דת ומאיזו גזע שיהיו צריכים ליהנות „מכל הזכיות אם ממלאים הם את חובותיהם למושלם, וצריכים להיות „שוים לפני החק שויון-מוחלט וגמור.

„שלטן עבדול מאג'יד, קיסר העותמנים, הכיר בעיקר הזה עוד „בשנת 1839 ע"י החאט-שריף, של גולהאנה, ויכתבהו בדתי מדינתו. „יורשיו והבאים אחריו פתחוהו ויקדשוהו ויאשרוהו בשנות 1858— „1878, וזה האות שעיקר זה מתפשר היטב עם הדת המוחמדית „ומתאים עם עיקריה.

„ואעפ"י שהמועצה המדרידית יודעת ברור שבלב מושלה „המפרסם והמפאר של מרוקו מתעמים יגישי חנינה לנתיניו הלא- „מושלמים לא פחות משלטן תורקיה — אעפ"י כן סוברת היא שלא „תמלא את חובתה אלא אם תביע את מאויה שמצב הנתינים האלה „יוטב מיד. לפיכך, מבקשת המועצה מהוד מלכותו השריף, בשם „המעצמות הגדולות שבשמן היא מדברת, כי ישאר נאמן לרגשי הצדק „והנדיבות שבהם הצטיין תמיד ויביע את חפצו הנמרץ:

„א) שבעיקר, כל אלה שהשתקעו ושעתידים להשתקע במרוקו „יעבדו את דתם ואמונתם באין מפריע ומכשול.

„ב) שממשלתו תקבל בתור אבן-פנה למשפטיה במרוקו מה שנתקבל כבר ע"י כתב-הדת של 26 שעבאן שנת 1280, ושעל פיו אי- „אפשר לשים פדות לפני החק בין הנתינים המושלמים ובין לא- „המושלמים מפני הבדל דתם או גזעם. הדת לא תוכל בשום אפן „לשמש תואנה להשפיל את האחרונים, או לשלל מהם איזו זכות- „אזרחית או לאסר עליהם להתעסק בכל מין מלאכה או תעשיה „המותרות לנתינים המושלמים שבמדינה.

„הודעה-מלכותית כזו, לא בלבד תגדיל את ערך מלוכת „הוד מלכותו השריף אלא גם תהיה התחלת תקופה-חדשה של קדמה „במרוקו.

דבר זה לשטן להם ומבלי שתשלל מהם את זכויותיהם האזרחיות והמדיניות, או תביא להם נזק כל שהוא."

הוא הוסיף כי, "אם בעקר תסכים המועצה להתוכח על שאלות העומדות מחוץ לגדר המטרה שהציבה לה, אזי לכבוד יחשב לבא-כח ספרד למלא את המשלחת שהואיל הכסא הקדוש להטיל עליה, ובטוח הוא כי דברי האב הקדוש יקבלו בכל הרצון והכבוד היאותים למקור שממנו יצאו".

אך למרות כל הכבוד שנשיא-המועצה רחש להאפיפיור, הציע הראשון לפני המועצה הצעה אחרת שממנה תצמח תועלת ליהודים. הוא הרגיע את באי-כח האלינס ויאמר להם: "מדוע אין האמללים האלה שבים לספרד"? בשאלה כזו פנה לפנים "קאסטילאר" לשנים מהברי האלינס, אולם הוא בעצמו נוכח מיד לדעת שעוד לא היתה ספרד די מוכנת להפש-הדת. קנובאס דיל קאסטיליו, הרחיב את הצעתו ויזכיר כי עפ"י אמנת שנת 1861 נתון הפש דתי גמור לקטולים הספרדים במרוקו, ועל פי אמנת שנת 1851 חפשים גם הנתינים הבריטים לעבד את דתם באין מפריע. הוא הוסיף כי משכנע הנהו שצירי-המעצמות יואילו להסתכל ולעיין בהצעה זו והוא סובר שהמועצה צריכה להצהיר "הצהרה לקבל בתור כלל את העיקר שקבלה מרוקו בתקף כל האמנות." בזה פתח את הדרך להצעת חדוכס לודולף שזה נוסחה בפרטי-כל המועצה המדרידית:

"בא-כח אוסטריה-אונגריה מתחיל לדבר ואומר כי עפ"י הצעדים שנעשו לפני אוסטריה אונגריה ע"י הכסא הקדוש, יכלה ממשלתו לקבל הבטחה גמורה שכל הוזרות מוכנות להשתתף בהצעה שהוצעה ע"י נשיא המועצה, אם רק יהנו ממנה כל התושבים לא-המושלמים שבמרוקו וכי המועצה תצוה ששלטן מרוקו יבטל מכאן ואילך את כל ההגבלות שישנן במדינה זו נגד הרבה נתינים בגלל אמונתם הדתית.

ובכדי לתת תמונה יותר מדויקה לרצון זה, מלאו את ידי הדוכס לודולף להבין את נוסח האגרת שתוגש למושל מרוקו, והוא מתכבד להגישנה לפני המועצה.

"בא-כח איטליה מקריא את האגרת הזאת לאמר:

"בהודע למועצה ע"י נשיאה בשעת הפרידה, שהוד קדושת
"הכהן הגדול בקש במכתב לעשות דבר מה לטובתה ולתועלתה של
"הכנסת הקתולית במרוקו, מבקשת גם היא, שינתן הפש-הדת במרוקו.
"המועצה בטוחה שרצונה זה יקובל בסבר פנים יפות מצד הוד
"מלכותו השריף, משום שמושלה המפרסם של מרוקו, הוכיח כבר
"בראיות ברורות ובמופתים חותכים ומפרסמים כמה סבלן הוא ועד כמה
"נוגעים עד לבו אשר נתיניו הלא מושלמים ושלותם. הדבר הזה הראה
"בעליל ע"י האישור שנתאשר בשנת 1874 כתב-הדת שנתן הוד מלכותו
"השלטן סידי מהמד ביום 26 שעבאן 1280 (פברואר 1864) לסיר

בא־כח איטליה פתח את הדרך להצעה לטובת כלל ישראל במרוקו, אולם ההצעה עצמה לא הוצעה. והציר היחידי שהבטיח לנטר וויניזייאני להתחיל במצוה זו היה בא-כח המדינות המאוחדות הגנרל פי׳רשילד. הוא הגיש לפניהם החלטה כתובה בסגנון יפה שבה נאמר כי בהגינו על שאלת היהודים במרוקו הוא ממלא בזה את פקדות ממשלתו. יתר הצירים הראו את נטיותיהם הטובות לתמך בכל כחותיהם בהצעת ציר אמריקה. בא־כח אנגליה הבטיח לשאל מממשלתו מה עליו לעשות בענין זה, ויודיע לה את הצעדים שצירי חברית כי״ח עשו לפניו.

ועוזר־יקר לכל הענין הזה היה האפיפיור ברומא.

החשמן „ניגה" בקש, בשם הכסא הקדוש, מממשלת אוסטריה להשתדל לתועלת הכנסת ולהציע הצעה של חפש־הדת במרוקו, „דומה להצעה שנתקבלה ע״י הקונגרס הברליני בשביל נתיני השער העליון". נשר כתב אז כי על בא־כח אוסטריה הדוכס לודולף פָקד להציע הצעה לטובת הקטולים שיש להם שבעה עשר מנזרים וכמריות בערי החוף שבמרוקו. הציר האוסתרי הצהיר לבאי-כח האלינס כי מוכן הוא להוסיף על הצעתו עוד סעיף לטובת כל לא-המושלמים במרוקו, וידרש מהם הרצאה על מצב היהודים במדינה זו. בהרצאה זו „סת״ו באי־כח החברה את כל טענות הוזיר המרוקני וסיר דרוממונד האיי שעל פיהן צפויה סכנה גדולה ליהודי מרוקו מהגנת המעצמות עליהם. והראיה לדבר הוא כתב הדת שנתן בשנת 1864 לסיר משה מונטיפיורי. כל המעצמות קבלו את הצעת הדוכס לודולף, ובא-כח אנגליה, שכשהוא לעצמו היה נוטה הסד ליהודים. הודיע לדוכס גרנביל את הצעדים שעשו באי-כח האלינס ולמרות סיר דרוממונד האיי שהוסיף להתעקש ולעמד על דעתו, קבל פקדה להסכים להצעה לטובת לא־המושלמים במרוקו.

ציר האפיפיור דרש הרבה יותר ממה שהיה כתוב בהצעה. בא־כח אנגליה כתב ביום 16 יוני לדוכס גרנב׳יל, כי ציר האפיפיור פנה אליו בבקשה להשתדל שהמועצה תחליט ההלטה לטובת חפש־המצפון והמחשבה, עד כדי שלא יהיה אסור למושלמי להתנצר אם הוא יחפץ בכך. אולם ציר אנגליה הוכיח לו באותות ומופתים כי אי אפשר בשום אפן שבעולם שהשלטן יסכים על חלול דת מדינתו, ויתאר את הסכנה הכרוכה בעקבות החפש-הדתי אם יגיע למדרגה כזו שיוכלו המושלמים להתנצר באין מפריע.

באספת יום 26 יוני הקריא נשיא־המועצה קנובאס דיל קשטיליו את האגרת שקבל ביום 4 מאי מאת החשמן „ניגה" שבה הוא מבקש ממנו להגן על ההצעה שעל פיה „הרשות לכל נתיני השלטן וגם לכל הזרים לעבוד את הדת הקטולית, מבלי שיעמד

ממדינת מרוקו. ואולם אם יתברר שהנתינות־הזרה נִתְּנָה לי בהסכמת הממשלה המרוקנית, אזי אינני חיב לצאת ממרוקו. המרוקנים שקבלו את הנתינות הזרה לפני היום שבו החליטה המועצה את החלטתה זו — נחשבים כנתיני־הנכר לכל פרטיהם בלי שום הגבלה כלל ועיקר. ולהנתינים המרוקנים שנהנו עד אז מהחסות הזרה נתנו אי־אלו בטוחות שלא יאנה להם כל רע מצד ממשלתם המרוקנית.

המועצה כלתה כמעט את עבודתה, אך פתאם הצהיר בא־כח איטליה, הדוכס גריפי, שלא יזניח בשום אפן אף את אחד מהחוסים בצלו, משום שסוג אנשים האלה היה נתון תחת חסותו עוד מהמאה העשירית, וחסות זו היתה איפוא עתיקת־יומין. גם כל ההגנות—שלפי דעת יתר הממשלות וביניהן גם צרפת היו בלתי חקיות,—היו, לפי דעתו הוא, חקיות. זו היתה כעין פגיעה ישרה בדעת בא־כח אנגליה. הדוכס גריפי הכניס אל תוך הוכוח את ענין מכתבו של סיר דרוממונד האיי להד״ר לוי, זאת אומרת, את השאלה היהודית. לפי דעתו לא היה מקור הרעה בהגנות שלא־כדין, והתרופה בהדחת החוסים האלה. „בא־כח בריטניה בטנגיר הסיר את הלוט מעל פני הסבות האמתיות „של המחלה״ שעליה מתרעם בא־כח מרוקו. הדבר הנחוץ הוא תקונים מדיניים ואדמיניסטרטיביים במדינה. אחד־עשר הנתינים האיטלקים שבמרוקו והמספר המצער של נתיני יתר המעצמות אינם מכשול לממשלת מרוקו. אנו רצינו להאמין שבא־כח מרוקו, בבואו לפני המועצה, היה צריך להודיע כי נתן כתב־דת שעל פיו נתן שויון־זכיות לכל תושבי מרוקו בלי הבדל דת ונתיסדו בתי־דין משותפים כאלה הקיימים בתורקיה. הוא היה צריך לעשות את כל זה טרם שיבוא לדרש מהממשלות הסכמה על הדרישות שהציג לפני המועצה״. הדוכס גריפי מאן איפוא לותר על זכיות ההגנה שהיו לו מזמן קדמון, והמועצה הכרחה להסכים לדבריו למען יהיו באי־כח המעצמות בדעה־אחת, ולברא סוג חדש של נתינים. ועל כל הסעיפים שנתקבלו, הוסיפה המועצה עוד סעיף אחד שעל פיו אסור למעצמות להגן להבא איזו הגנה חוץ מהרגיל, אולם יש להן זכות להגן על כל מרוקני שגמל חסד גדול עם איזו מעצמה. היא החליטה עוד שצריך להודיע מראש לשרי־הענינים החיצונים בטנגיר מהו הגמול הטוב שגמל הנתין המרוקני עם הממשלה הזרה, בכדי שיהיה סיפק בידי הוזיר להעיר את ההערות שיש לו להעיר נגד הגנה זו. אפס רק הממשלה־הזרה תוכל להחליט החלטה מחלטת בנידון זה וכי מספר האנשים שעליהם תוכל ממשלה זרה להגן חלף תגמוליהם עליה, לא יוכל להיות יותר משנים עשר איש לכל מעצמה״.

אמנה לא הגבילה לצרפת את מספר האנשים שיוכלו לחסות בצלה, וכי בהגבילה בשנת 1883 את מספר הסוכנים לשנים לכל בית־מסחר, כבר ותרה יותר מדאי על מה שמרשים לה עניני הסוחרים הצרפתים במרוקו.״ הוא הוסיף כי לא יוכל בשום אפן להסכים שמספר הסוכנים יקטן עוד יותר.

ההנחה היחידה שעליה יוכל להסכים היא שהסוכנים בעלי־קרקעות יהיו חיבים לשלם מס-קרקעי כיתר הנתינים; אולם חלף הסכמה זו, הוא דורש שמרוקו תסכים הסכמה מחלטת שכל הזרים יוכלו לרכש קרקעות, ולא — הוא ישאר עומד על דעתו כפי שהסכם בברית שנת 1863.

הצעתה האחרונה של אוסטריה הגהה ויהי לה משפט־הבכורה בוכוח וסוף סוף נתקבלה ומספר סוכני המסחר שיוכלו ליהנות מחסות הממשלות נשאר כמו שהסכם באמנת שנת 1863.

אחרי הנצחון הזה שהושג הודות למרץ האמירל ז׳ורס, החלו להתוכח בפרטי הדבר ובא־כח צרפת הסכים על שנוי הסגנון ועל פרטים אחרים שאינם נוגעים כלל בזכיות ממשלתו.

באספה זו הסכם ג״כ שתהיה לנכרים זכות לרכש קרקעות במרוקו, בתנאי שהממשלה המרוקנית תסכים על המכירה וכל שטרות הקניה יכתבו עפ״י חקי המדינה, וכי כל מין סכסוך שיתגלע צריך להשפט עפ״י חקי המדינה, והקובלנות תגשנה לפני שר הענינים-החיצונים. לפי דעת סיר דרומאנד האיי, זה היה אמצעי יפה להניא את היהודים מלפנות אל החברות היהודיות שבאירפה. הסכם ג״כ שהזרים והנתינים בעלי־הקרקעות או החוכרים אדמה זרועה וגם סוכני המסחר העוסקים בחקלאות, ישלמו מס-הקלאי ובעלי בהמות משא ישלמו מס הנקרא „מס השערים״.

אח״כ התוכחה המועצה על אודות ההצעות שהציעה הממשלה המרוקנית בכדי להמנע להבא מטעיות היוצאות מנתינת נתינות לנתינים מרוקנים בארצות הנכר. כשהמרוקנים האלה מקבלים את הנתינות הזרה בנכר אינם משלמים מסים, בשובם לארץ מולדתם, ואינם נכנעים לחקי המדינה שבצלה היו חוסים לפני קבלת הנתינות. הממשלה המרוקנית הודיעה כי מכאן ולהבא לא תכיר עוד את הנתינות הזאת, אולם מיד הכרחה לחזר מדעתה זו בראותה שכל המועצה מתנגדת לה. הצעות אחרות הצעו בכדי להגן פחות או יותר על הזכיות שהאיש רוכש לו על ידי הנתינות.

בהסכמת הממשלה המרוקנית החלט סוף סוף שכל נתין מרוקני שקבל את הנתינות הזרה בנכר היה, בשובו למרוקו ואחרי התישבו זמן מה כזמן הנחוץ בכדי לקבל את הנתינות, — לבר לו אחת משתי אלה: או להכנע הכנעה שלמה לחקי המדינה או לצאת

כסף מצער, ישחלק גדול ממנו נתנו היהודים עצמם, למרות השתדלותו של סיר דרוממונד האיי שהרגיש היטב איזה אילוסטרציה־מוזרה נתן הרצח הזה להמימורנדום שלו בערב המועצה.

מה שיכול לנגע עד לב המועצה היה, שחברת כי"ח הציגה את יהודי מרוקו כהיסוד האמתי להשכלה במרוקו. חברת כי"ח יסדה בתי ספר בטנג'יר, בטיטואן, בלעראייש, במוגאדור ובסאפ'י.

האלינס דרישה עוד בתזכירה שהממשלות תוסיפנה להגן על היהודים, ותבטלנה את כל החקים והמנהגים המעיקים על לא המושלמים ותשתדלנה שכל ההבטחות הכתובות בכתבי-הדת שנתנו ע"י השלטנים —תצאנה לפעל; ובתר ערבות בטוחה שכל האמצעים האלה יתגשמו בחיים, צריך ליסד קונסוליות בפנים המדינה."

תזכירים כאלה הגשו למועצה ע"י „אגדת-אחים" הלונדונית וע"י ועדי חברת כי"ח במדינות שונות.

האספה טפלה בתחלה בענין החסות.

הוזיר „ברגש", שהיה נתמך מצד בא־כח אנגליה רצה לתקף שוב את ברית שנת 1863 ויציע למועצה לחפש יחד אתו „אמצעי-הסכמה בכדי לפתר את השאלה הזאת באפן כזה שגם הסוחרים נתיני-השלטן וגם הנתינים הזרים יפיקו תועלת ממנה."

באספה השנית הפציר שוב בנאספים על אדות ענין המחסה ויעיר כי „על ידי הנזק שמהסה זה מביא למדינה, יוכל השלטן להשתמש בזכיות שנתנו לו ע"י האמנות ויאסר את הוצאות סחורות. הוא יוכל להצהיר עוד כי מכאן ואילך ל'א יוכלו לסחר אלא דרך ערי-החוף שהוא יקב בשם; אולם הוא לא ישתמש בשום אמצעי שכזה, כי בטוח הוא על ישרת־לב באי־כח הממשלות שנתאספו להתוכח על אדות שאלה כזו שהיא שאלת-החיים למרוקו."

דבריו אלה היו כעין איום לממשלות. אולם היכול הוזיר המרוקני להדגיש כ"כ עליהם אלולא היה סומך על עזרת אנגליה? אך האיום הזה לא הפחיד ולא הפעים כלל את לב בא־כח צרפת האמירל ז'ורים. השר הזה הצהיר שהוא יעמד בכל תקף על יסוד אמנת שנת 1863 ויציע גם נוסח אחר לחזקה. בא־כח אנגליה סאקויל־אואיסט החל לותר. ויציע לקבל בתר סוכני-מסחר אנשים מבין תושבי הכרכים וערי-החוף ולא מבין גרי הכפרים וההוות. ולהגביל את מספרם. לאחד, שנים או שלשה לכל בית-מסחר, ביחס לחשיבות העסקים; סוכנים אלה יהיו חיבים להכנע לכל משפטי בתי-הדין המקומיים. אולם גם הצעה זו נדחתה ע"י האמירל ז'ורים. בא-כח אוסטריה הציע שתי נוסחאות, שאחת מהן, מלאה במקצת את דרישות צרפת, כי יסודה היה מונח באמנת שנת 1863. איטליה הציעה נוסח אחר. בא־כח צרפת הגן על אמנת שנת 1863. ויזכיר „כי שום

ביום 24 אוקטובר 1879 שלח סיר ז'והן דרוממונד האיי ללורד סליסבורי את העתק התזכיר ששהריץ לד"ר לוי ויזהיר את המיניסטר שישמר מהצעדים שתעשה לפניו האגדה היהודית האנגלית, שאותה כנה בשם „סניף של חברת כי"ח", ושמרכזה בפריז. לפי דעתו טוב היה להראות ללורד סליסבורי שהאגדה האנגלית הזאת עושה את מעשיה עפ"י רמז מצד חברה צרפתית. הדיפלומט האנגלי סיים את מכתבו בדרישה מוזירו שישלח את פתשגן-תזכירו לכל הממשלות שיש להן באי כחן בטנגיר. לורד סליסבורי הסכים לדעה זו. אולם צרפת כבר הצהירה אז שהיא לא תרשה לעולם להעלות את שאלת אמנת 1863 על הפרק. איטליה, פורטוגליה, ברזיליה והמדינות המאוחדות רצו ג"כ להגן תמיד על נתיניהן. היכלה איפוא אנגליה להצליח יותר לפני השליחים שארפה והמדינות המאחדות הסכימו לשלח למדריד?

תפקיד המועצה הבין-לאומית היה להתוכח על ענין ההגנות ולא על מצב היהודים. שאלה אחרונה זו הֻצעה ע"י סיר דרוממונד האיי והוא הגישה לפני כל המעצמות.

חברת כי"ח שלחה מדרידה שני צירים: קרל נטר ווניזייאני. הם הֻצגו לפני באי-כח איטליה, גרמניה, ספרד, המדינות המאוחדות צרפת ופורטוגל, שבאו להשתתף במועצה — על ידי באי-כח הממשלות הללו בפריז, והברון הירש הציגם לפני באי כח אוסטריה. ביום 2 יוני כתב נטר כי „כלם קבלונו קבלת פנים נהדרה ויבטיחונו לתמך בענין שבגללו באנו". בלייכרודר כתב ביום 13 מאי כי ממשלת גרמניה הסכימה בעיקר ללכת, בשאלה זו, שלובת זרוע עם צרפת וכבר חקרה בפריז את כל הפרטים הנחוצים בכדי להודיעם לבא-כחה במדריד.

אחרי בוא כל צירי הממשלות נפתחה האספה, תחת נשיאות בא-כח ספרד, קאנוב'אס דיל קשטיליו. לפני המועצה נקרא תזכיר חברת כי"ח שבו סכמה את כל תלונות יהודי מרוקו נגד חסר-הבטחון וחסר הגנה-חקית ונגד החמס והעשק הנעשה להם, רבוי הרציחות, והרוצחים שאינם נענשים כלל או שנענשים בקנס פעוט. בתזכיר זה בלטה האלינס את הצרך הגדול שישנו להגן על היהודים למען יוכלו לְפַתֵּחַ את המסחר שהוא מקור מחיתם היחידי וישגם ארפה מענינה בו הרבה.

בתזכיר האלינס נאמר עוד כי, רק נפוצה במרוקו השמועה שהממשלות לא תגיננה עוד על החוסים בצלן — והנה קרה רצח נתעב בפאס. האספסוף וההמון השתערו על יהודי אומלל זקן, כבן שבעים שנה, ויהרגוהו באכזריות תימה ויעלוהו על המוקד ברחוב-העממי, לא רחוק מארמון-השלטן. הרוצחים לא נענשו אלא שלמו למשפחת הנרצח סכום

הממשלות הזרות יגינו תמיד על היהודים נגד כל מעשה עשק או עריצות שיקרה להם.

מזכיר „אגדת־אחים" הד"ר לוי הזכיר ויתאר לסיר דרוממונד האי את כל ההשפלות והנזקים שהם מנת חלק היהודים בערים אחדות, כמו, למשל, החובה המוטלת עליהם לשלף את נעליהם ולהתהלך יחפים ברחוב המושלמים, וע"ז ענהו כי „גם יהודי טנגיר סבלו לפני שלשים ושליש שנה כאחיהם שבפנים המדינה וגם אותם היו מכריחים להתהלך יחפים בעברם לפני מסגד"; כי „הוא בטל את האסור הזה והודות להשתדלותו ולהשתדלות באי־כח ארפה מתקדמים היהודים בטנגיר קדמה גדולה והם בטוחים בחייהם ובהונם": כי „בלי שום ספק, גם מצב היהודים בפאס, במכנאס ובמראקש יוטב וישתפר עם התפתחות המסחר בפנים־המדינה"; כי „כל זה ישוה הרבה יותר מקריאות־תגר מצד הממשלות הזרות או באי־כחן"; וכי „הוא ובאי־כח ארפה ישתמשו בבקורם אצל השלטן לטובת היהודים ויסבירו לו שהוא יכביש את אהדת והגנת אנגליה ויתר הממשלות בהענישו קשה את כל עושי־עולה"; ובסוף סוף התאמץ להפחיד את הד"ר לוי שאם ישפיעו על השלטן להעמיד את היהודים במדרגה אחת עם המושלמים, או אפילו לדרוש ממנו להכחיד את המהומות והעשק, אזי יש פחד פן תגדל שנאת המושלמים ליהודים ואדיקותם תתרבה והתוצאות תהיינה התקוממות נגד השלטן, מרד שלא יוכל לדכאו ואחריתו תהיה: אלפי ואלפי אנשים נשים וטף חפים־מפשע יאבדו את הונם ואת חייהם.

איזו נסיגה לאחור! סיר ז'והן דרוממונד האי חי במרוקו בשנות 1864—1874, זאת אומרת בתקופה ששני שלטנים הבטיחו בהגיגות־רבה להגן על חיי היהודים ורכושם ולהעניש קשה את כל מי שיגע בהם לרעה. תמיד השתדל הוא בעצמו לטובתם, וישתתף גם עם באי־כח ארפה. ועתה רצה להרשות שיעשו הכל בפאס, במכנאס ובמראקש שיהיו כל השתדלות־כללית לפני השלטן בתואנה שצריך להבטיח לאהרן את עמידתו בראשית עצמו ואת חפש הפעולה. הסתר הסתיר את חפצו להשאר שליט יחידי במרוקו. אילם את מי רצה להמית? ואת מי חפץ להחיות? אולי את ממשלתו ואת אחרים שעליהם כתב במכתבו ללורד סליסבורי כי כלם זרים לענני מרוקו. בשנה אחת אח"כ, כתב לו הדוכס גרנביל „כי ארפה לא תוכל עוד להרשות שילחצו וירדפו את היהודים ואת יתר הנתינים לא המושלמים. וכי כבר הגיע הזמן לשים מתג ורסן לאדיקות המניאה את הממשלה המרוקנית לבטל את מעשי־הנבלה הנעשים ללא־המושלמים." הדוכס גרנביל הציע לו לעיין אם לא כדאי יהיה לקרא למועצה את כל באי־כח ארפה בכדי לדרוש את שנוי הנהגת הערים והפלכים, וחפש אורחי ודתי גמור לכל נתיני הממלכה."

המשא־ומתן בין הממשלות ובין מרוקו נמשך גם בשנת 1878. ובשנת 1879 נועדו באי־כח הממשלות שבטנג'יר ושר־החיצון המרוקני, בריגש, למועצות רבות ולא יכלו לבוא לידי שום הסכמה.

עפ"י הצעת סיר ג'והן דרוממונד האי, החלט בסוף שנת 1879, להתאסף במדריד לאספה שבה ישתתפו צירים מיוחדים שלוחים מאת כל הממשלות שיש להן באי־כחן בטנג'יר.

ביום פברואר 1879, בהתאסף באי־כח אירפה לאספה ראשונה בטנג'יר, הביע סיר ג'והן הרוממונד האי את השקפותיו על אדות מרוקו, ויודה כי אמנם שטת הממשלה המרוקנית רעה היא מאד ועוצרת בעד התפתחות כל מקורות המדינה העשירה והפוריה הזאת. „סבת הסבות — אמר הוא — למצב המעורר־חמלה זה הוא: כי, חוץ משרי־הענינים־החיצונים, הקאדי, ופקידי־המכס שמקבלים את משכרתם מאוצר הממשלה, יתר השרים, הפחות ופקידי הממשלה אין להם משכרת קבועה, ותוצאות זה הן: עות־משפטים, אי־יושר, אונאות, מעילות, מעשקות, סלף והשחתת המדות". את כל ההקדמה הזאת הקדים הנואם בכדי לתמוך בקובלנת הממשלה המרוקנית שקראה תגר נגד ההגנה שהממשלות מגינות על אזרחים־מרוקנים שאינם מכהנים בשום משרה בבתי־הצירים והקונסולים האירפיים. לפי דעתו גם ההגנה על סוכני־המסחר איננה לפי הצדק והיושר והוא סבר שצריך להגן רק על הפקידים בבתי הצירים והקונסולים, ולגרש את כל יתר הנתינים שעפ"י נתינותם זו היו פטורים מכל מס ולא היו נשפטים בבתי־המשפט המקומיים: צריך לעשות את כל זה בכדי להשיב לשלטן את שלטונו ועמידתו ברשות עצמו: אולם היכלו התקונים האלה לרפא את מרוקו מתחלואיה וממכותיה?

ביום אוקטובר 1879 פנתה „אגדת־אחים" הלונדונית לסיר דרוממונד האי בתזכיר שבו תארה לפניו את הסכנה הנשקפת ליהודי מרוקו אם תפסק חסות הממשלות, ובתשובה על תזכיר זה הצהיר השר כי החסות שבאי־כח אירפה נותנים לנתינים מרוקנים שאינם באמת נושאי משרות אצל הממשלות הזרות או אצל באי כחן, מתנגדת לכל האמנות שנכרתו, וכי חסות זו, מביאה תועלת רק לאלף וחמש מאות יהודים עשירים, ומזיקה למאתים אלף יהודים העניים שאינם חוסים בצל שום ממשלה זרה, ומעוררת נגדם את משטמת המושלמים שסבלו מהחלטות העריצות שהחלטו נגדם בהשפעת באי־כח הממשלות הזרות. הוא הוסיף, כי לפי האמנות הקדומות שבין צרפת ובין ממשלות אחרות חייבים אפילו הפקידים אצל נושאי־משרות זרים להיות נשפטים בבתי־המשפט המושלמים.

ובכדי להרגיע את לב היהודים, לא מצא דרך יותר נאותה בלתי אם להצהיר ולהודיע שוב, בהבטחתו הקודמת, שבאי כח

חשבון אחרים. כל בית מסחר היה יכול לחזיק על חשבונו שני סוכנים חוסים תחת חסות צרפת.

לאיטליה היה מין חסות שלה, עתיקת-יומין מיוסדת עפ״י הזמן והמנהג.

כמעט לכל ממשלות ארפה וגם למדינות המאוחדות של אמריקה היו נתינים במרוקו.

כל המעצמות קבלו לפעמים תחת הסותן גם את אזרחי-הארץ, ובין נתיניהן היו גם הרבה מרוקנים מלידה ומבטן.

מה שהמרה את רוח אנגליה בפרט, היתה אמנת 1863 שנכרתה בין מרוקו ובין צרפת וההקלות שנתנו לאחרונה להפיץ ולהגדיל את מסחרה, באין מפריע, בפנים המדינה. כל סוכני המסחר כמעט היו יהודים, ומספרם הלך הלוך וגדל עם יסוד בתי-מסחר חדשים. ולא הצטמצם ככתוב באמנה. בלב מלא דאגה ראה סיר ז׳והן דרוממונד האיי שהשפעת צרפת במרוקו הולכת ופורחת, עולה ומשגשגת. ובשנת 1877, סבר שצרפת עודנה די חלשה ורצוצה בכדי להרשות לאנגליה להעלות על הפרק את שאלת אמנת 1863; הממשלה המרוקנית הטילה תפקיד זה על שכמה והוזיר המרוקני „ברגש", התאונן לפני באי-כח ארפה על שהם מגינים על כל הבא לידם ועל שהם מקבלים תחת חסותם נתינים מרוקנים.

סיר ז׳והן דרוממונד האיי, סבר שהממשלות מגינות שלא בצדק על אנשים פרטיים חוץ מהמשרתים והפקידים שבבתי-הקונסוליות. אולם, מיד נוכח לדעת כי צרפת ואיטליה לא תסכימנה בשום אפן שבעולם לותר אף כקוצה של יוד על היתרונות וההנחות שנתנו להן ע״י הבריתות הכרותות בינן ובין מרוקו. בא-כח אנגליה השתדל במרץ שהגנות אלו תפסקנה, אך צרפת, איטליה ויתר הממשלות התנגדו לו.

הצעות סיר דרוממונד האיי ותכניותיו הדאיבו את לב יהודי מרוקו, כי, חוץ מהסכנה העצומה שהיתה צפויה מהן למסחר ולתעשיה במרוקו, הנה פי-שבע נשקפה מהן סכנה ליהודים גופם, משום שמסחרם וחייהם היו תלוים להם מנגד. ורק הגנת הקונסולים היא היא שעמדה תמיד להם והצילתם מעריצות ה„מורים" והתנפלותם, כי היהודי נחשב תמיד בעיני המורים כנתין ממשלה זרה.

בשנת 1877 פנתה חברת כי״ח, על אדות זה, לשר החיצון בצרפת, הדוכס דיקאזס, והלה ענה כי „באי כח המעצמות שבטנג׳יר נושאים ונותנים עתה עם הממשלה המרוקנית בנוגע להגנה הזרה במרוקו", וכי „אם המעצמות משתדלות לבטל את עוותי-הדין שנעשו לפעמים למרוקו ע״י הגנה זרה זו, אין שום סכנה ונזק נשקפים לענין ההגנה על החוסים בצל הממשלות כפי האמנות שביניהן ובין מרוקו".

בשנת 1877 נרצחו שבעה יהודים אמללים וביניהם ילד קטן, ביער קרוב ללעראייש; קונסול איטליה, מר סקוב אסו, שהיה בכל מקרה ובכל הזדמנות עֵר ומסור לעניני היהודים, כתב לממשלתו:

„. . . . השתמשתי ברגע שבו נאספו באי-כח הממשלות דארפיות לרגלי ענינים אחרים ואזכיר להם את הרציחות האכזריות הללו ואציע לשלח תזכיר־קבוצי לממשלת פאס באמצעות שר־הענינים-החיצוניים. אולם הרוב דסכים לשלח להוזיר „ברגש", שליחות בעל-פה בשם כל באי-כח ארפה ולהביע לו את צערנו העמוק על עובדות כאלו. אפס, לא הסתפקתי בצעד הזה ואכתב ל„סיד מוסה" ואעירהו שטובת ממשלתו עצמה דורשת לרעניש את הרוצחים. על אגרת זו ענני כי הוא ישלח ללעראייש את סוכן-המלך לעשית חקירה ודרישה במקום הרצח עצמו. אז הבעתי את תקותי כי בפעם הזאת תוכיח מרוקו לארפה, כי ממשלתה יודעת לעשות משפט, ועל מלים אלו הוספתי כי המשפט צריך להיות קשה ועז; הרוצחים צריכים לשלם בחייהם את הפשע האיום והמתועב למען ישמעו העם וייראו ולא יזידון עוד, ולמען לא ישמעו עוד במרוקו דברי ה„מוירים" האומרים שאין לרעניש את המושלמי אלא אם המית יותר משבעה יהודים . . ."

גם מצד שר הענינים החיצונים בצרפת קבלה חברת כי"ח הבטחה גמורה לדרש משפט ולנקם את נקמת דם שבעת היהודים השפוך.

בשנה ההיא, העלה בא-כח אנגליה, סיר יוהן דרוממונד האיי, על הפרק את שאלת ההגנות-האישיות.

המיניסטר הזה היה בא-כח אנגליה במרוקו משנת 1845 והלאה. מעלתו הגדולה בין כל באי-כח ארפה, שבאה לו לרגלי זקנתו, לרגלי ידיעותיו העמוקות בעניני מרוקו ולרגלי תכונתו-העזה, כל זה נתן לו כעין שלטון-עליון בארץ-עפתה ולא-סדרים זו. אולם תחרות יתר הממשלות, ובפרט צרפת, עמדה בפניו. מספר החוסים בצל ממשלות זרות היה רב במרוקו. וצרפת הגינה על החוסים בצלה עפ"י אמנה שנכרתה בינה ובין מרוקו בשנת 1863.

אמנה זו הרחיבה את אמנת 1767, ועל פיה היו שני מיני חוסים. אל הסוג הראשון נחשבים כל האזרחים העובדים בבית בא-כח צרפת בטנג'יר ובמשכנות כל הקונסולים שתחת הנהגת הוזיר, כל הפקידים, אנשי-הצבא, המשרתים, העבדים ואנשים אחרים מסוג זה. ועל הסוג השני נחשבים, כל הסוכנים העובדים על חשבון הסוחרים הצרפתים בעסקיהם המסחריים. סוחר נקרא כל איש שעסק במסחר הוצאת והבאת סחורות באיזה עיר-חוף, בין על השבונו, בין על

השלטן שנה את הבטחותיו ויאמר כי רצונו הנמרץ הוא להוקיר ולכבד את כל מדותיהם ומנהגיהם של נתיניו היהודים, וכי שלח ישלח מחדש פקדות נמרצות לכל פקידי הממשלה למען יתנהגו ברוח כזה.

בשנת 1874 הגישו חברת „אגדת אחים" והועד המרכזי של חכי"ח להשלטן החדש מולאי חסאן, לרגלי עלותו על כסא ממלכת אבותיו—אגרת-בקשה לטובת יהודי מרוקו. אחרי שהשלטן החדש הבטיח הבטחות ברורות פה אל פה לבאי-כח אנגליה וצרפת לקים לכל פרטיו את כתב-הדת שנתן לסיר משה מונטיפיורי בשנת 1864, פקד על וזירו הגדול סידי מוחמד ברגש לכתב את המכתב הבא:

מהלל שם האלהים היחיד והמיוחד!

לידידינו הנכבדים, נשיאי וזקני העדות היהודיות שבארפה. . . .

כל אחיכם היהודים תושבי הממלכה העצומה של אדוננו (האלהים ינצרהו) נתונים תחת מחסהו והגנתו. נביאנו עליו השלום צוה עלינו להגן על כל נתינינו והמשלמים לנו מס; ואדוננו ה' יעזרהו ישמר ויקיים בכל הכבוד הראוי לו, את כתב-הדת המפרסם והנהדר שנתן על ידי אדוננו ברוך-ה' לטובת היהודים, ואדוננו יוסיף להוציאו לפעל, ובעזרת ה' יסוכך על היהודים נתיניו בכנפי חסדו, ישרו, צדקתו וחנינתו, והרשה לא ירשה לעולם ששום עוות-משפט יקרה להם. הם ישינו משפט וצדק בכל מדינות ממשלתו.

וזולתי זאת פרסם השלטן ברחובות העיר, ועל פרשת-דרכים ובמסגד הגדול של טנגיר, מודעות שבהן הביע את רצונו הגמור והמחלט שכל הנתינים היהודים יהנו משויון-זכיות כיתר התושבים; כי איש לא יגע לרעה, לא בהם ולא בממונם, וכי כל מי שיזיק להם ענש יענש קשה.

והשלטן השתדל תמיד לקיים את ההבטחות החגיגיות הללו.

בקבץ השנתי של האלינס משנת 1875 אנו קוראים את הדברים האלה:

„רוצחי-נפש מסעוד צבאג, שנהרג בחדש דצמבר 1874 ב„מוהרחה" הקרובה ללעראייש. הכרחו לשלם, בחדש יולייו 1875, מצוי של אלף ומאה וחמשים פרנק לאלמנתו. הערבי רוצח-נפש היהודי בארוולה נתפס ונאסר; רוצחי היהודי יוסף אנינלר מלעראייש נכלאו ג"כ, ומושל אלקצר נשפט למאסר חדש ימים וחייבוהו לשלם סך 150 פרנק דמי רפוי להיהודי שהוכה על ידו.

אפס, למרות כ"ז, רבו כ"כ הרציחות במרוקו עד שבאי-כח צרפת, אנגליה, גרמניה, אוסטריה, איטליה, וספרד הכרחו להגיש קובלנות נגדן,

אלא גם הצליח להשיג פקדה בדבר בטול ענש־המלקות. ואמנם תפקיד גדול וחשוב בכל הקדמה הזאת מלא הקונסול הכללי הצרפתי, מר רוסטן; הוא הבין בחריצות יתרה את המשטר־החקי שצרפת היתה עתידה להנהיג בתוניסיאה בשנת 1882.

מצב היהודים בפנים מדינת מרוקו, היה עוד רע מאד. אחינו אלה היו שם בבוז ושפלות והיו מֻכים ומעֻנים בידי הקאייד ופקידיו ועושי־רצונו. בשביל היהודים לא היה לא צדק ולא מגן ויהיו תמיד טרף לשני שודדים וליסטים. השלטן לא היה לו די שלטון ויכלת למנע את הרציחות התכופות שהיו מנת חלקם של היהודים. ומרגלא בפי העם היתה כי מושלמי יוכל להרג עד שבעה יהודים, ובהתפש הרוצח יוכל לשלם סכום כסף מצער חלף דם היהודים ששפך. בשנת 1874 בקר את מרוקו, המלומד־המזרחני הפרופיסור יוסף הלוי, ויתאר את מצב אחינו במדינה זו בצבעים שחורים ממש כמו מצבם בשנת 1861. גם היהודים תושבי ערי־החוף לא היו בטוחים בחייהם ורכושם. וכי יעמד בראש העיר קאייד אוהב־בצע והולך בשרירות לבו ויסר את היהודים במלקות שתוצאותיה היו תמיד המות. בשנת 1875 נאשם יהודי אחד ב„לעראייש" בעון קניתו מידי גנב ערבי שתי שמיכות. האחת נמצאה מיד בידי הגנב עצמו, אך עפ"י פקדת הפחה המושל יסרו את היהודי במכות־מרדות עד שמת מתוך ענויים־קשים ומכאובים גדולים. באותה שנה גופה הלקו, בעיר אלקצר, ישיש יהודי על שלא הכין מכשירים שונים כפקדת הקאייד עליו. עובדות מעין אלו היו מעשים בכל יום במרוקו.

עין באי־כח ארפה היתה פקוחה על כל הנעשה ליהודים ואלולי הגנתה כי אז הגיעה הרעה למעלה ראש. אחרי שנת 1870 התאחדו כל באי־כח המעצמות במרוקו להגן הגנה־קבוצית על אחינו היהודים.

בשנת 1873 כתב מר „טיסו" בא־כח צרפת בטנגיר, כי הוא הלך למראקש לראות את השלטן ולקרא לפניו תגר על כל ההשפלות והענויים שמענים את היהודים בהרבה ערים במרוקו, כגון, למשל, החובה המוטלת על הקצבים־היהודים להמליח ביום השבת את ראשי הבהמות השחוטות, למרות מיאונם לעשות מלאכה זו ביום שבתם.

„הקובלנות הללו — אמר הוזיר הצרפתי — שבהן השתתף גם סיר יוהן דרוממונד האיי, בא־כח אנגליה, נשאו פרי ישוה להן. הוד מלכותו השריף הצהיר כי הפושעים שעשו את מעשיהם, לא רק סבלי פקדות ישרות מצדו, אלא גם נגד מחשבותיו — יבוקשו ויענשו קשה.

גדולים לאשמות-נמבזות ולעלילות-כוזבות כאלו ותמיד השתדלו לקדם את פני הרעה. כל הטפותיהם בענין זה הם באמת הטפות-מופתיות של סבלנות, כי מתוך כל דבור ודבור שבהן, בולטת התנגדותם העזה לאשמות-כוזבות מעין עלילת הדם.

העלילות האלו היו תמיד נחנקות בראשיתן, ומעולם לא הגיעו לידי משפטים שערוריים כמו שקרה וכמו שיקרה במדינות אחרות.

במשך שמנה שנים רצופות לא נשמע דבר בתורקיה ע"א עלילת-הדם. רק פעם אחת בשנת 1880 האשימו התושבים הנוצרים שבמטילין את יהודי אחד בעון גזלת ילד נוצרי. היהודי נאסר. אולם ברגע שבו נודע דבר המאסר להוזיר הגדול, פקד מיד לשחרר את האסיר.

בתקופה ההיא פרצה המלחמה ששמה בסכנה את קיום תורקיה, ותשכיח את ההתנפלויות על היהודים.

ועד עבור כמה שנים לא העיזו עוד לדבר דבר על אדות עלילת הדם בתורקיה. הנכערים שבעם הוסיפו להאמין בעלילה הנתעבה הזאת, אך הנאורים והמשכילים שביונים באו סוף סוף לידי הכרה כי בשקר יסודה. הממשלה התורקית שנוכחה מהר לדעת כי מעלילי עלילות כאלו עושים את מעשיהם להרע לה, היא, הרבה יותר מאשר להרע ליהודים, השתדלה להכחידן כליל. ובסוף המאה הי"ט הקיץ הקץ לעלילה זו בתורקיה.

ביתר המדינות המושלמיות הוסיפו הממשלות להגן על היהודים, אחרי שנת 1870 כמו לפניה. בתונים אמנם לא היתה מרגשת נחיצות חסות הממשלות כמו במרוקו ובפרס.

הודות לפעלות הדיפלומטיה, הלך מצב היהודים בתוניסיאה הלוך וטוב, ולא סבלו עוד כמלפנים לא מהתקוממות ההמון, ולא מאי-ענש הפושעים ולא מעריצות שרי ופקידי הרשות וידם-החזקה. בהזדמנויות רבות הראה הביי התוניסי את טוב-לבו ליהודים. וכשהחליטה חברת כי"ח, בשנת 1875, ליסד בי"ס בתונים, הבטיח לה שר-השרים הגנרל בויירדין להת לביה"ס תמיכה שנתית של 1500 גרוש תוניסיים. גם הועד הסניפי של האלינס שבראשו עמדו אנשים נבונים והרוצים, מצא חן וחסד בעיני הממשלה התוניסית ובכל פעם שפנו אליה נתמלאה בקשתם עצהיו"ט. גם באי-כח צרפת ואנגליה סעדו את הועד הסניפי ויתמכוהו בכל פעם שהגיש לפניהם את תעצומות היהודים. בכל פעם שיהודי נעשק והדבר נודע לביי, היו הפושעים מקבלים את ענשם ואפילו המחסה במסגד לא היה מצילם ממות. בשנת 1877 חיו היהודים בהשקט ושלוה. נשיא הועד הסניפי של האלינס מר קסטילנואוב'ו קרא בשנה ההיא תגר לפני הממשלה על שנאסר יהודי על לא חמס בכפו וידינוהו למלקות, והגנרל מוחמד אלבקוש. מנהל וזרת הענינים החיצונים, לא רק ששחרר את האסור

אחרי זמן מה קרה ב„קראטאיש", אחד מפרברי איזמיר, המקרה הזה: אשה אחת ילידת-מאלטה התפרצה פתאם מפתח ביתה החוצה ותסובב בשוקים וברחובות ותצעק ותילל שבנה נאבד ממנה וכי היהודים גנבוהו להשתמש בדמו לצרכי דתם. אז יחלו החפושים בבתי היהודים. אולם אנשים אחדים טובי-לב שמראה האשה הצועקת העיר בלבם חשד, הלכו לחפש בתוך ביתה. ולשמחתם מצאו את הילד נחבא אחרי ארון. מיד נתפשה האם ונכלאה.

בשלש ערים אחרות: מגנסיה, אדאליה וקושטא פרצו בעונה ההיא מבוכות ומהומות לרגלי עלילות נתעבות כאלו. הממשלה הקושטאית הכרחה לאסר כמאתים איש מהאספסוף עד שעלה בידה להשיב את הסדרים לאיתנם.

אולם, למרות אי-הצלחת כל העלילות הללו, הן התחדשו שוב בשנת 1875 ובשנת 1876 בערים רבות ובאפנים שונים. בשנת 1876 נמצאה בשדה-הקברות היהודי שבאיזמיר, גופת ילדה וההמון התגודד גדודים גדודים ויאמר להתנפל על היהודים. מיד הובלה הגופה לבית-החולים התורקי, ואשה יהודית אחת מבין ההמון הכירה כי גופת בתה, שמתה לפני שלשה ימים, היא. ואמנם עפ"י פקדת מושל הפלך, נפתח הקבר במעמד פקידי-הממשלה והבד"י=בית-המשפט, וימצאוהו ריק.

אחרי שני ימים, היו שני אוגרי-עדים יהודים עוברים ברחוב הבודד של „בודז'ה", הרחוקה דרך שעה מאיזמיר, ושני יונים התיעצו ביניהם וישליכו אל תוך ילקוט אחד מהם ילד-קטן וימהרו להודיע למשטרה שהיהודים גנבו את הילד הזה. השוטרים אסרו בכבלים את ידי מלקטי-הסחבות האמללים ויביאום העירה לפני מושל-הפלך. אחרי רגעים אחדים, יצא כנגה צדקם, כי כל הענין נתגלה וישחררו אותם, ויאסרו את המאשימים, ויפרקו את כלי-הנשק מעל השוטרים. אולם דבר זה לא הניא את הנוצרים מהסתיר ביום המחרת ילד אחד בבית אחד מנכבדי היהודים מ„בורנאבאט", הקרובה לאיזמיר. הילד הובל לבית היהודי ע"י עלם יוני שצוה להגיד שהיהודים גנבוהו. העלם הודה על כל האמת ויתפש ויכלא.

ישנן עוד הרבה עובדות כאלו, שמכלן יצאו המעלילים בבשת-פנים ובידים על התחתונה, וצדקת היהודים יצאה כנוגה.

* לשמחת-לבב היו היהודים בכל מקום פוקחים היטב את עיניהם. עדות היהודים, ועדי חברת כ"ח, והועד הסניפי שבקושטא בפרט, ומנהלי בתי-הספר היו מיד מגלים לרשות-המקומית ולממשלה-המרכזית את כל האשמות-הנתעבות ומחשבות-הזדון הללו. והממשלה היתה עובדת במרץ ליסר קשה את הפושעים ואנשי-הדמים. צריך להוסיף, לתהלתם של הראשים-הרוחניים היונים, כי הם היו המתנגדים היותר

פרק חמישי.

המועצה של מדריד.

עלילות־דם בתורקיה.—שנוי לשובה בתוניסיאה.

במרוקו: רציחות חדשות של יהודים.—השלטן מבטיח לעשות משפט. — שאלת המחסה. — סיר ז׳והן דרוממונד האיי.— הוא רצה לבטל את המחסה. — תזכיר אגודת־אחים. — המועצה של מדריד. — חברת כי״ח שולחת שני צירים. — בא־כח צרפת דורש להשאיר את המחסה.—התערבות האפיפיור הקדוש. — הצעה לטובת היהודים. — הבטחות השלטן.

בפרס: נסיעת השאח בארפה. — אגרות נשלחות אליו. — מהומות ומבוכות בהטראן.

ההשפיעו מארעות שנת 1870 איזו השפעה שהיא על מצב היהודים במדינות המושלמיות?

אחרי שנת 1870 היו יהודי תורקיה זקוקים לעזרת ממשלתם הרבה יותר מאשר לפנים. היונים המפוזרים ונפוצים בכל ממלכת עותמניה תקפו אותם בכל מקום שיכלו. ההמון הנבער האמין בעלילת־הדם. לא היה צריך להמציא את העלילה הנתעבה והנאלחה הזאת; די היה לספר על אדות מות הנוצרי בבדי לגיה ולישסה את היונים ביהודים. בכ״ז עלילת הדם שמשה תמיד תואנה למשטמתם העזה ליהודים. נוצרי כי יעלם, איש כי יאבד את עצמו לדעת, ילד כי ימות במקרה—ונתכו כמו מבול עלילות ושטנות על היהודים. וכשתוצאות האשמה היו לפעמים מאפע היו האויבים מוסיפים נפך משלהם: הם הסתירו את הילדים והפיצו שמיעות־שוא שהיהודים רצחום לצרכי דתם. אולם רק היו החפושים מתחילים ונמצאו הילדים האבודים.

בשנת 1874 נעלמה בעיר „בורלה״ הקרובה לאיזמיר עלמה יונית, וכמעוף הברק נפוצה השמועה בעיר שהיהודים רצחוה נפש לקחת את דמה למצותיהם. מיד התנפלו היונים על היהודים ויכום וירדפום. אחרי זמן מה נמצאה הצעירה; מושל־הפלך שלח לבורלה שר־מאה נושא פקודות קשות ונמרצות ויודיע לתושבי העיר, כי אם שקט לא ישקטו על שמריהם ונענשו קשה, ועל הכמרים האורטודוקסים פקד לנאם ולהטיף מוסר בבתי התפלה ולקרא את כל העם לשלום ושלוה ואחוה. כחדש ימים עבר עד ישוב השלום והסדר לאיתנם בבורלה.

מתנגדים לחקים העתיקים, מובן מאליו שהאחרונים בטלים ומבוטלים וצריך להתנהג רק עפ״י החקים החדשים״.

ומה שנוגע לבולגריה, עפ״י החקה היסודית שלה ושל רומיליה המזרחית שנתקבלה, האחת בינואר והאחת בחדש מרס 1879, כל האנשים שנולדו בבולגריה ושאינם חוסים בצל שום ממשלה זרה נחשבים נתינים בולגרים והממשלה מכריזה שכל נתיני בולגריה שוים לפי החק.

רגע היה אפשר לחשב שאפשר לבוא לידי הסכמה גם עם ברטייאנו וקוגלניסייאנו. לאחרון היה רוח-מדיני שונה מברטייאנו. נטר מכנה את ברטייאנו בשם הברן-ביש, ומהלל את ענותו של קוגלניסייאנו. „האיש הזה — אומר נטר — משתדל להוציא את התועלת היותר טובה מהמצב שלא הוא בראו אמנם, אך שלא יוכל גם למנוע אותו. הוא חזה מראש מה תהיינה תוצאות השתתפות בין כלי-החרס עם כלי-הברזל, זאת אומרת הברית בין רומיניה ורוסיה. גם נפש ברטייאנו נקשה ובחלה בברית זו, ואלמלי היה הדבר תלוי רק בו, היה מסדר את הכל. לפני ירחים רבים אמר לחבריו כי השאלה היהודית תפתר ע״י אחרים, אם לא יקדמו הם את פני הדבר. העבר עבר אולי לטובה. אולם דרשו סליחה מאויביכם ותנו לזרים לדבר לטובתכם; השתדלו שיאריכו לכם את הדוברוג׳ה. הוא לקח את המפה וירשם בעפרון מה שמציעים ומה שהוא דורש. העריך את השאלה הממונית, וכל זה נעשה ברגע אחד בבהירות מצוינה״.

הוא הפריז על המדה בדברו אדות הפקיד האלינס, כי היא לא שלחה ציריה לברלין אלא בכדי להגן על זכיות היהודים; והמשא והמתן שהציע לה קוגלניסייאנו, לא נכנס לא בחוג משרותיה ולא בחוג יכלתה. השיחה הזאת הפסקה ע״י ברטייאנו שבא ברגע ההוא להודיע כי הכנסיה הברלינית הגבילה את תחומי רומיניה. הצעת קוגלניסייאנו באה איפוא באיחור-זמן, בקצרה, קוגלניסייאנו קבל בהכנעה יותר מברטייאנו, את החלטות הקונגרס. אולם רומיניה לא שמרה אותן; כי פקידי הממשלה דאגו רק לדבר אחד, והוא לקבל בהריצות את ההחלטות הללו. וע״ז עלינו לספר היסטוריה שלמה.

הכניסה אל תוך המשפט הבין-לאומי את העקרים שהמהפכה הצרפתית קבעה ב„הצהרת זכיות-האנוש", ואירפה קדשתם באספתה זו. רוסיה היתה בודאי מתיראת לסלק את עצמה מבין האומות הנאורות. היא עשתה עוד יותר מזה: ע"י אחד מבאי כחה הכניסה בלב רבים את התקוה שגם חקותיה יהיו כעקרים האלה. מה שהושג הוא כי כל העקרים האלה נהיו, עפ"י רצון ארפה, יסוד המשפט הבין-לאומי בכל הממלכות החדשות, וביתר הממלכות, תנאי עקרי שבלעדו לא תכר עמידתן ברשות עצמן. זה היה תגמול-חסד גדול לכל העמים, ובשביל היהדות — פעולה מיוחדה-במינה בדברי-ימיה. זה היה הנשתון ההגיגי של שחרורה וגאולתה. אלו היו תוצאותיהן של מלחמות והתאמצויות ממושכות במשך חמש עשרה שנה.

חברת כי"ח הביעה את תודתה לכנסיה ולבאי-כח המעצמות, שהגינו בכ"כ חרף נפש על ענין היהודים.

בתשובה על אגרת-התודה ששלחה החברה לבאי-כח צרפתו תאר „סן באלייר" את תפקידה של צרפת במלים הללו: „בהגנתנו לפני הקונגרס על שאלת היהודים ברומיניה, סרביה ובולגריה הגננו על היושר, המשפט, האנושיות וההשכלה. אנו עשינו את זה באמונה שלמה שאנו ממלאים חוב קדוש, שצרפת, בתור ארגנן של כל השאלות ההפשניות והנדיבות, צריכה להתחיל במצוה זו, ומאשרים אנו שכל דברינו נתקבלו פה-אחד ובהסכמה והודאה גמורה מצד כל חברי הקונגרס.

חפש העבודה שבלב, כבוד כל הדתות, שויון-הזכיות האזרחיות והמדיניות לכל בני-האדם מבלי הבדל אמונה, חפש-המלאכות — אלה הם העקרים הגדולים שאנו משתדלים להכניס בכל מקום. ומאשרים אנו לראות שבכל מקום ופה אחד פגשנו רק הסכמה והשתתפות."

אחרי החלטות הקונגרס לא נשאר לשליחי חברת כי"ח אלא להתחיל לנסות להשלים בין צירי סרביה ורומיניה ובין יהודי שתי הממלכות הללו.

נשר מספר כי בלי עמל רב עלה בידו להביא את אדון ריסטייש לידי הכרה שמהחלטות הכנסיה תצמח רק תועלת לסרביה וריסטייש הבטיח כי השתדל ישתדל שכלן תמלאנה במלואן. ואמנם מלא האיש את הבטחתו. במכתב חוזר של שר-המשפטים מיום 4 מאי 1881, אחרי הוקירו את ערך אמנת ברלין והבריתות הדיפלומטיות המשלבות בה, נאמר: „האמנות הללו אשרו על ידי קהל-המחוקקים שלנו, ולפיכך, נעשו חקי-המדינה, שעל פיהם חיבים להתנהג כל בתי-המשפט וכל פקידי הממשלה בסרביה. ואם לפעמים, החקים האלה

על דרך השאלה הזאת ושרצתה להגבירם יותר. אולם כלום היה בכח הנוסחה החדשה להסיר את המכשולים הללו? בודאי טוב היה הנוסח החדש שהָסכם מכבר עליו.

אולם הנסיך ביסמרק הבליט „את הנזק שיצמח משנוי ההחלטות שעליהן באה הסכמת הקונגרס וששמשו יסוד לעבודות הועדה. נחוץ מאד שהכנסיה תתנגד לכל הצעה של שנוי-הנוסח".

אדון דספרז הוסיף כי „הועדה השאירה את הנוסח הראשון שלפי דעתה מְפַשֵּׁר בין כל הענינים, וכי אדון לוניי הסתפק רק לדרש שירשמו את הצעתו בפרטי-כל."

הנסיך ביסמרק צדק בגורו מפני וכוחים חדשים. ואמנם הנסיך גורטשאקוב „הזכיר את ההערות שהעיר באספה הקודמת בנוגע לזכיותיהם המדיניות והאזרחיות של יהודי רומיניה, ולא רצה לחדש את הערותיו, אך נאלץ הוא להצהיר מחדש כי אינו תמים דעה עם הדעה שהֻבעה באמנה."

ועקבות ההערות הללו לא נמצאו לא בפרטי-כל של אותה האספה שבה נתקבלה תכנית האמנה שהוא זייף ויגיד עליה כי היא רק דעה מֻבעה, ולא באספות הקודמות. גורטשאקוף נאות שלא להעיר את הערותיו אלא אחרי שיסכים הקונגרס על מסירת בסרביה לרוסיה.

הנוסח המחלט של האמנה היה יותר מדויק מהנוסח הראשון, כי הוא מדבר בפרוטרוט על כל אחת ואחת מארבעת המדינות:

על בולגריה:

„הנטיות הבאות תשמשנה יסוד לזכיות העממיות בבולגריה:

„אי-אפשר בשום אפן לשלל מאיש את זכיותיו המדיניות והאזרחיות מפני אמונתו הדתית וכל איש בן גזע או דת שיהיה, יוכל להתקבל אל המשרות העממיות ואל כל העבודות והכבודים בכל מין מלאכה או תעשיה באיזו עיר ובאיזו מקום שהוא, מבלי שתוכל דתו או אמונתו לשמש סבה לשלילת זכיותיו אלו.

„כל נתיני בולגריה וגם הזרים, חפשים הם לעבוד איזו דת שירצו ושום מכשול לא יושם לא להסתדרות בני הדתות השונות ולא ליחסיהם עם ראשיהם הרוחניים."

בנוסח כזה השתמש הקונגרס גם בשביל סרביה, הר-שחור ורומיניה, בשנוי קטן: בשביל המדינות הללו הקיימות מכבר לא נאמר כי התכנית הזאת משמשת יסוד למשפטים העממיים; אלא היה צריך להכניסו בקונסטיטוציה שלהן.

פעולת הקונגרס הברליני היתה יקרת-הערך: כי כנסיה זו

„הנשיא לא רצה להכנס בפרטי השאלה ויעיר שהמליץ „בדרך חקית" הן מין זהירות מצד סרביה. ויבקש מהאספה העליונה לחוות דעה על זה. הנסיך ביסמרק רואה את עצמו חיב להכיר כי בשום אפן, לא תוכל הזהירות הזאת להחליש את כח החלטות הקונגרס".

באספה זו אירע גם מארע אחר בגלל הצעת לורד סליסבורי שהציע „להנהיג בממלכת עותמניה את אותם העיקרים שנתקבלו על ידי הקונגרס בעד סרביה ורומיניה".

כלום לא באה הצעה זו בעיקרה אלא בכדי להכריח את בא־כח תורקיה להקריא את ההודעה שהגיעה אליו מאת ממשלתו? והנה נוסח ההודעה: „לפני כל ההצהרות שהצהרו בתוך הקונגרס בהזדמנויות שונות לטובת הסבלנות־הדתית, יש לך הרשות להצהיר, מצדך, כי רגשי השער־העליון, בנוגע לדבר הזה, מתאימים התאמה גמורה עם המטרה שאליה שואפת ארפה. מסורותיה התמידיות של עותמניה, מדיניותה מדור־דור, נטיותיהם־הטבעיות של תושביה, כ"ז מאמין אותה בדרכה זו. מיליוני נתיני השלטן עובדים ברחבי כל הממלכה דתות שונות באין מפריע, ושום איש לא הפרע באמונתו ובעבודתו. ממשלת השלטן מחליטה להמשיך את העיקר הזה בכל כחה ולהפיץ אותו כראוי."

זו היתה כעין מחאה מצד תורקיה נגד המעצמות שנצחוה ותחריבנה ותדלדלנה אותה. היא לא רצתה שמצב הנוצרים יוכל לשמש תואנה למלחמה שהקונגרס הפסיק אותה. ושתוצאותיה היו יכולות להיות חלוקת תורקיה ונתוחה, אלולי התערבה ארפה.

תורקיה משתתפת בהצעת לורד סליסבורי בתנאי שבפרוש יֵאָמֵר בה „שהיא מתאימה להצהרות השער העליון ולנטיותיו הקודמות שהיא מסכימה להמשיך." לורד סליסבורי, אחרי העירו שהנטיות הללו לא נשמרו תמיד למעשה הסכים הוא והקונגרס להביא בתוך ההצעה את השנוי שדרש השער־העליון.

אחרי שהָסכם על כל החלטות הקונגרס, פה אחד, נשלחו אלו אל ועדת־המחברים. באספת יום 10 יוליו הגיד מזכיר הועדה, מר דספרז, כי „הסעיף שבו מְדֻבר על שויון הזכיות וחפש הדתות עורר קשי בסגנון, וכי סעיף זה כולל את בולגריה, הרשחור, סרביה, רומיניה, וכי הועדה צריכה למצא נוסח אחד למצבים שונים: וזה היה בלתי נכון לכלל גם את יהודי רומיניה שמצבם איננו מפרט ומפרש היטב במה שנוגע לענין הנתינות. הוא מוסיף כי בכדי להרחיק כל מין חסר־הבנה, הציע הדוכס לוניי, בשעת הוכוח, להכניס את הפסקא הבאה: „כל זמן שיהודי רומיניה, אינם שיכים לשום נתינות זרה, יש להם את הזכות השלמה להשיג את הנתינות הרומינית."

ארון לוניי רצה להתגבר על המכשולים שרומיניה הניחה מכבר

הדתות, ומה גם כי קשה מאד לרומיניה לדחות במדינתה את העקרים שתורקיה קבלה בעד נתיניה. הוד מעלתו סובר כי לא נשאר עוד במה לפקפק, והיות שרומיניה מבקשת להכנים אותה אל תוך המשפחה הארפית הגדולה, חייבת היא אפוא לקבל את כל המשאות ואפילו השעמומים של המצב שממנו היא רוצה להפיק תועלת, וכי מצא לא ימצאו הזדמנות כ״כ חגיגית וכ״כ מחלטת בכדי להכריז גלוי על העיקרים שהם כבודן וכחן של האומות הנאורות. ומה שנוגע להמכשולים המקומיים, בא־כח צרפת סובר שאפשר על נקלה להתגבר עליהם, כשהממשלה הרומנית תכיר בעיקרים האלה וכשהגזע היהודי ידע כי רק על התאמצותו העצמית ועל הערבות בין עניניו הוא ובין עניני התושבים האזרחים — עליו לשים מבטחו. ארדון וארדינגטון מסיים את דבריו ומדגיש שכל התנאים, בין בענינים מדיניים ובין בענינים דתיים, שהטלו על סרביה יטלו גם על רומיניה״.

הראשון שתמך בהצעת וארדינגטון היה ביסמרק. ״ברמזו על עקרי הזכיות־העממיות שעל פיהם מתנהגים בגרמניה, ועל דעת הקהל הדורשת שעיקרים כאלה ישמשו יסוד גם בעניני המדיניות החיצונית, הוא מצהיר שהוא משתתף, בשם גרמניה, בהצעת צרפת״.

באי־כח המעצמות הסכימו כלם על הצעה זו וגם הדוכס אנדרסי הסכים ביתר הבריה. הצהרת לורד ביקונספילד בפרט היתה נמרצה. הוא אמר ״כי, בשם הממשלה האנגלית, הוא משתתף השתתפות שלמה בהצעת צרפת, הוד מעלתו איננו יכול לשער אף רגע שהקונגרס יכיר את עמידת רומיניה ברשות עצמה מבלי התנאי הזה״.

באי־כח איטליה הצהירו ג״כ הצהרה כזו.

סוף סוף בא תר הנסיך גורטשאקוף, ומי יכול להאמין שהוא ידבר ברוח כזה? ״הוא משתתף השתתפות גמורה בהצעת צרפת שנותנת חפש גמור לכל הדתות״. אמנם לרוסיה לא נמסרה עוד בסרביה, וזה היה תנאי אחר לעמידת רומיניה ברשות עצמה, שהדוכס שובאלוף הכרח להזכיר להקונגרס.

באי־כח עותמניה לא הביעו שום התנגדות להצעת באי־כח צרפת, והנשיא בא לידי הכרה שהקונגרס הסכים פה־אחד שלא להכיר את עמידת רומיניה ברשות עצמה כל זמן שלא תקבל את אותם התנאים שהצגו לפני סרביה.

פרק זה של הקונגרס נגמר באפילוג זה. באספת יום 4 יולי עמד ארדון ריסטיש, בא כח סרביה ״ווידיע אל הקונגרס, שהנסיך מילן הרשהו להצהיר שהממשלה הסרבית תשתמש בהזדמנות הראשונה שתבוא לידה אחרי חתימת ברית השלום, ותבטל בדרך חקית את כל ההגבלות שישנן נגד היהודים בסרביה״.

כי גם הדוכוס אנדרסי הביע את חפצו ביתר באי-כח המעצמות וכי באי-כח עותמניה לא העירו שום הערה מתנגדת".

תבוסת הנסיך גורטשאקוף היתה שלמה. הנסיך ביסמרק השתדל להדגישה יותר ויותר: „אחרי ראותו שרוב דעות הקונגרס מסכים על ההחלטה, הוא מצהיר שהכנסיה מסכימה להעמיד את סרביה ברשות עצמה, בתנאי שהחפש הדתי יוכר על ידי הנסיכות. הוד מעלתו מוסיף שועדת-המחברים צריכה להבליט את ההחלטה הזאת ולהכיר את היחס שהקונגרס מעמיד בין הכרזת סרביה ברשות עצמה ובין הכרת החפש הדתי".

אחרי כן בא תר רומיניה. ענין סרביה לא השקיט את לבות שליחי-האלינס. הם יראו מהתנגדות רוסיה ויפקפקו בדעת אוסטריה. רומיניה היתה עתידה לאבד את בסרביה, והיא סברה שחסרון בסרביה לא נתמלא במסירת דוברוג'ה לה. אולם האפשר היה לדאג עוד אחרי שבערב היום ההוא ביום 28 אמר בילוב לנטר: „כל באי-כח המעצמות עומדים בדעה אחת לדרוש מרומיניה מה שדרשו מסרביה, משום שזו היא שאלה פרינציפיאלית". ? ובאמת שאלה זו נפתרה בבולגריה מבלי שום התנגדות מצדה, היא נפתרה גם-כן בסרביה שהקונגרס טפל בה בכל כך חפשניות. אם כן איפוא היכול הקונגרס לפתר באפן אחר את שאלת היהודים ברומיניה ?

באספת יום הראשון ליולי, שמע הקונגרס את צירי רומיניה קוגלניסייאנו ובראטייאנו שהתאמצו לרכיש לטובתם את באי-כח ארפה, אחרי התגרות והמדנים שהיו להם אתם בגלל השאלה היהודית. הם לא דברו כלום ע"א השאלה הזאת אלא שנו ושלשו את תביעותיהם שהעקרית שבהן היתה שרוסיה תשיב לרומיניה את בסרביה.

מיד אחרי צאתם מלפני הקונגרס, שאל הנסיך ביסמרק את הכנסיה „אם מסכימה היא להכיר את רומיניה בתור ממלכה עומדת ברשות עצמה ובאיזו תנאים יסכים הקונגרס להחליט את ההחלטה החשובה הזאת. ואם התנאים צריכים להיות דומים להתנאים שהציג הקונגרס לפני סרביה".

„מר ואדינגטון מצהיר כי באי-כח צרפת הנאמנים לכל העקרים שפעמו בקרבם עד עתה, דורשים שהקונגרס יציע לפני רומיניה את אותם התנאים שהציע לפני סרביה ורק אח"כ יכיר את עמידתה ברשות עצמה. הוד מעלתו איננו מכחיש כי מכשולים מקומיים קיימים ברומיניה; אולם אחרי התעמקו היטב בכל הטענות וההוכחות שאפשר להשמיע באפן זה או אחר, סוברים באי-כח צרפת כי טוב יותר לא לנטש את הכלל הגדול של שווין זכיות וחפש-

הסרבים דבריו טובות על היהודים המענים והעשוקים על ידם. ולא היה כל צריך להגן עליהם. אולם הנסיך ביסמרק, שלא אהב את גורטשאקוף, נעשה מגנם של יהודי רוסיה.

„נשיא הקונגרס — נאמר בדין וחשבון — העיר כי מצבם הרע של היהודים הוא תוצאות שלילת זכיותיהם האזרחיות והמדיניות".

הערה זו הביאה את גורטשאקוף במבוכה, ולא מצא שום דרך אחרת לפניו בלתי אם להתנפל בגלוי על היהודים ויאמר כי בפלכים אחדים, הכריחו הנסיון והצרך המחלט, את הממשלה להתנהג עם היהודים במשטר מיוחד בכדי להגן על עניני יתר התושבים. אז הָערכה כראוי הצעת ואדינגטון, הקונגרס גופו הרגיש את זה, וואדינגטון אמר באותה הפקהות והכח שבהם הצטיין תמיד במשך המשא ומתן בקונגרס „כי צריך להשתמש בהזדמנות החגיגית הזאת בכדי שבאי כח ארפה יגזרו אמר ויסכימו על עיקרי החפש הדתי. הוד מעלתו מוסיף, כי סרביה הדורשת להכנס אל תוך המשפחה הארפית, במדרגה אחת עם יתר הממלכות, חיבת היא טרם כל להכיר את העיקרים שהם יסוד ההסתדרות־החברתית בכל מדינות ארפה, ולקבל אותם כתנאי-עקרי להטובה שהיא דורשת".

גורטשאקוף הבין בודאי את הלקה הזה, ולפיכך המתיק קצת את הצהרתו הקודמת ויאמר כי „הזכיות האזרחיות והמדיניות לא תנתנה „באפן מחלט" ליהודי סרביה".

הדוכס שובאלוף שהרגיש כי גורטשאקוף לא גרע מהצהרותיו הראשונות ולא כלום אמר „כי הערותיו של הנסיך אינן אומרות שהוא מתנגד בעיקר להצעה הצרפתית"; הוא סבר שאי-אפשר לטעות שרוסיה דוחה מה שואדינגטון קרא בשם „העיקרים שהם יסוד ההסתדרות-החברתית בכל מדינות ארפה" ולפיכך הוא הוסיף להגיד כי „היסוד היהודי שבאחדים מפלכי רוסיה הוא גדול־הערך ויקר מאד, בפלכים אחרים היה צריך להתנהג אתו במשטר פרטי. אולם הוד מעלתו מקוה, כי בעתיד ישתדלו להרחיק את כל הרעות המחלטות שעליהן רמז הנסיך גורטשאקוף, מבלי לנגע בחפש־הדת שרוסיה רוצה בהתפתחותו בכל לבה". אחרי זה באו הצהרות גרמניה, איטליה, אוסטריה ותורקיה.

הנסיך ביסמרק השתתף בהצעה הצרפתית והצהיר כי „גרמניה תסכים תמיד לכל מין הצעה שמטרתה היא הרחבת החפש הדתי".

הרוזן לוני אמר בשם איטליה כי „גם הוא ממהר להשתתף בעיקר חפש־הדת שהוא אחד מהיסודות העקריים של מוסדות מדינתו וגם יהיה תכון עם ההצהרות שהָצהרו ע"י באי כח גרמניה, צרפת ובריטניה הגדולה".

אוסטריה לא יכלה כמובן להתריס, כי הקונגרס זִכָּה אותה וירשה לה לספח ולהנהיג את בוסנה והרצגובינה. בדין וחשבון נאמר

הנסיך מַסְכִּים את כל הוכוח ואומר: „כתב יכתב בפרטי־כל כי רוב הקונגרס השתתף בהצעת צרפת וכי רוב באי־כח הממשלות מביעים את רצונם להפצת החפש הדתי".

כל המדינות שהקונגרס היה עתיד לפתר את שאלת מצבן, היו צריכות, כמובן, להתנהג על פי הצעת צרפת שנתקבלה בנוגע לבולגריה.

באספת יום 28 יוני עסק הקונגרס בשאלת סרביה. עפ"י אמנת סן־סטיפנו נהפכה סרביה לעומדת ברשות עצמה. הנשיא שואל אם הקונגרס מסכים על עיקר זה.

קראטיהודורי פשה מצהיר כי תורקיה לא תתנגד לזה משום „שבטוחה היא שחפש זה יהיה אמתי ורציני, וכי המדינות תהיינה אחראיות שתמלאנה את כל הזכיות והחובות שחפש זה מטיל עליהן, ואז, רק אז, תנחל כבוד אם לא תהסיר את בטוחות הסדר העממי הארפי שהשלטון העותמני ברא".

טוב היה להזכיר לסרביה את חובותיה שאותם שכחה מזמן רב; אולם כ"ז לא היה די.

לורד סליסבורי התערב ויאמר „כי מסכים הוא על חפש סרביה, אולם הוא סובר כי צריך לבאר בנסיכות, את העיקר הגדול של החפש הדתי".

מר ואדינגטון באר יותר את דבריו ויאמר: „מסכים אנכי כי תעמד סרביה ברשות עצמה בתנאי שגם היא תתנהג עפ"י הצעה דומה להצעה שנתקבלה ע"י הקונגרס בנוגע לבולגריה.

אז תתעורר התנגדות עצומה מצד הנסיך גורטשאקוף: הוא ירא פן תשמש הצעה זו ביחוד בשביל היהודים, ומבלי להראות את התנגדותו להעיקרים הכלליים הנזכרים בה, לא רצה שידונו על השאלה היהודית בהצעה מקדמת. אם מדברים רק על החפש הדתי, מצהיר הנסיך גורטשאקוף כי תמיד היה ברוסיה חפש־דתי, והוא מסכים הסכמה גמורה לעיקר הזה ומוכן הוא לתמך בו בכל יכלתו. אולם, אם מדברים על אדות זכיות אזרחיות ומדיניות, הוד מעלתו דורש שלא יערבבו את יהודי פריז, ברלין, לונדון ווינה עם יהודי סרביה ורומניה ואחדים מפלכי רוסיה, כי לא הרי הראשונים כהרי האחרונים. מהראשונים אי אפשר בשום אפן לשלל את הזכיות המדיניות והאזרחיות, ואולם האחרונים הם, לפי דעתו, נגע־צרעת להתושבים האזרחים".

לפי דעת הנסיך גורטשאקוף צריך היה לתת בסרביה את החפש־הדתי כמו שהוא נתון ברוסיה. ואולם כל מי שהוא בן דת אחרת חוץ מהדת האורטודוקסית יהיה משולל זכיות אזרחיות ומדיניות. ואת דעתו זו לא היה צריך להזק בהתנפלות על יהודי סרביה, רומניה ואפילו רוסיה, כי ארפה היתה זוכרת שהנסיך והוזירים

תמול ע״י הקונגרס לטובת כל הדתות בבולגריה, וגם על ההצהרה שהצהיר בו ביום בא כח תורקיה, שעל פיה לא תבוא שום פגיעה בזכות הזרים ברומיליה המזרחית״.

לורד סליסבורי מצטער על שבאי כח צרפת לא המשיכו את הצעתם וירחיבוה גם על תורקיה הארופית, כי בזה תבוא תועלת גדולה להקדמה.

ואדינגטון ענה כי הקדמה שעליה מדבר לורד סליסבורי כבר הושגה ע״ז שבאספת תמול נתקבלה ההצעה הצרפתית שעל פיה נתן חפש גמור לכל הדתות.

על הערת לורד סליסבורי כי שאלה זו נוגעת רק לבולגריה, ענה הנשיא, כי במה שנוגע לו, הוא משתתף בהצעה שידרשו את חפש הדת בכל תורקיה הארפית והאזיטית, אולם שואל הוא אם באי-כח תורקיה יסכימו על הדבר הזה.״

ביסמרק ידע שבאי-כח עותמניה יסכימו בלי סרוב על הדבר הזה, אולם הוא רצה שהם ידגישו עוד פעם על הצהרותיהם החשובות שהצהירו בערב היום ההוא.

קראטיהודורי פשה הצהיר כי בענותו אתמול לאדון ואדינגטון הוא דבר על ההנהגה הכללית בעותמניה ועל הבריתות והאמנות. הוד מעלתו מוסיף כי אין להטיל שום ספק בסבלנות-הדתית שממנה נהנים בני הדתות השונות שבתורקיה וכי כל זמן שאין הצעה יותר מפרטת שעליה יוכל לתת ביאורים, הוא סובר שיש לו הזכות לחשב כי כל הוספת סעיף בנוגע לרומיליה המזרחית היא מיותרה לגמרה.

הנשיא רואה שדעת כל הקונגרס מסכימה לדעת צרפת לרשם את הצהרותיה של תורקיה לטובת חפש-הדת. זו היתה מטרת באי-כח צרפת והשג השיגוה. לורד סליסבורי רצה להרחיק לכת ולהרחיב את ההצעה לא רק על רומיליה המזרחית ובולגריה, אלא גם על כל ממשלת עותמניה. ומה שנוגע לגרמניה, הנסיך ביסמרק שהשתתף בהצעת צרפת, היה רוצה ברצון להשתתף גם בהצעת סליסבורי, אולם הויכוח על אודות שאלה כ״כ מסכנה כזו היה יכול להסב את לב הקונגרס מאחרי השאלה שעליה דנים באספה זו...״

ביסמרק הבליט את הצהרות תורקיה בכדי לתמך בהן, אולם רוסיה התעוררה, ובנוגע לבולגריה לא יכול הדוכס שובאלוף להתוכח ע״א החפש-הדתי שהיהודים בבולגריה-החדשה, היו נהנים במשטר התורקי, ולפיכך הוא מצא יותר נכון להגיד כי „לורד סליסבורי הרוצה שהחפש-הדתי יתפשט, עד כמה שאפשר, באירפה ובאזיה — דעתו היא היותר נכונה. הוד מעלתו הביע את חפצו לרשם בפרטי-כל כי משתתף הוא עם רצון באי-כח אנגליה ומעיר כי בהיות שהקונגרס בקש למחות את הגבולות האטנוגרפיים ולמלא את מקומם בגבולות מסחריים ומכסיים, רוצים באי-כח רוסיה כי לא יהפכו הגבולות האלה למחיצות דתיות.״

הנשיא החליט לדחות את ההצעות הללו לאספה אחרת.

בדין וחשבון נאמר כי „בין הדוכס שובאלוף ובין מר ואדינגטון היה חלוף הערות ע״א שתי ההצעות הללו״.

אח״כ באה הצעה שניה על אדות ברית המסחר והנסיעות בבולגריה וברומיליה המזרחית.

הוכוח ע״א הצעה זו נדחה אחרי שהנסיך ביסמרק העיר כי צריך טרם כל לגמר את כל השאלות שתוכלנה להביא את המעצמות לידי סכסוך; „ומה שנוגע לשאלות הנוגעות אל הקדמה וההשכלה ששום ממשלה איננה מתנגדת להן בעיקר (אלו היו הצעות ואדינגטון) הוא הושב כי החפש בידי בעלי-ההצעות לצין את השעה היותר מתאימה בכדי להעלותן על השלחן לפני האספה-העליונה״.

הנסיך הכיר כי הקונגרס קבל בשמחה את הצעות ואדינגטון, שהחלו להתוכח עליהן באספת יום 25 יוני.

אחד מבאי-כח צרפת „דיספרז״ הציע לשנות שנוי קטן בסגנון, במקום המלים „נתיני בולגריה״ הציע לכתב „תושבי הנסיכות הבולגרית״. המלים הללו היו יותר מובנות.

בדין והשבון נאמר: „הָסכם להביא את השנוי הזה וההצעה נתקבלה פה-אחד״.

וגם רוסיה ענתה אמן עם יתר המעצמות!

על ההצעה השנית, הציע הדוכס שובאלוף לשנות את המלים: „הדתיים והבישופים הקטולים הזרים' במלים הללו: „הכמרים והדתיים הזרים״. לורד סליסבורי הביע את רצונו כי חק כזה יוחק גם ברומיליה וביתר פלכי תורקיה, אולם בא כח תורקיה „קראטיהודורי״ פשה הצהיר „שמיותר הדבר להציע הצעות של חפש-הדת ברומיליה המזרחית, משום שפלך זה יהיה תחת שלטונו העליון של השלטן, זאת אומרת שיתנהג עפ״י החקים והעקרים השוררים בכל פלכי הממלכה, שעל פיהם כל הדתות והגזעים שוים לפני החק״.

ואדינגטון מצא כי צודקת היא המחאה הזאת נגד ענוייהם של הנוצרים שרוסיה רצתה להשתמש בהם לפני אירפה בכדי למגר כליל את תורקיה, הוא תמך בהצהרות בא-כח תורקיה וידרש כי יתחו את הוכוחים ליום המחרת בכדי להגיש לפני הקונגרס נוסח חדש.

ומלאי-ענין היו הוכוחים ביום המחרת.

„אדון ואדינגטון מצהיר, כי אחרי הצהרתו של בא-כח תורקיה שעל פיה יוצא כי חפש הדת הקטולית בטוח ברומיליה המזרחית בתקף החקים הכללים של הממלכה ובתקף הבריתות והאמנות — מסתפקים באי כח צרפת להציג את ההכנות הללו:

„מה שנוגע לסעיף שהציע להוסיף על אדות הכהנים הקטולים, בוטחים באי-כח ממשלת צרפת על עיקרי החפש הגמור שנתקבל:

שתעלה על השלחן ע"י לורד ביקונספילד, ואנדרסי יתמך בה בכל יכלתו". בכ"א בו כתב: "אדון בלייכרודר התראה אתמול עם הנסיך ביסמרק והלז הבטיחהו הבטחה גמורה שהוא יגיש את שאלת היהודים לפני הקונגרס. מר בלייכרודר הפציר בנסיך להעלות על הפרק גם את שאלת היהודים בבולגריה, אך ביסמרק ענהו כי עוד לא הגיע תר שאלה זו, ויבטיחהו כי בבוא התר יעבדו גם לטובת היהודים האלה".

שליחי חברת כי"ה השתדלו לרכש לרעיונם גם את העתונות, ויבואו בדברים עם כתבי העתונים הארפים הגדולים וימציאו להם פרטים מפרטים על הכל. ואולם בא-כח סרביה "ריסטיש" ובאי-כח רומיניה בראטייאנו וקוגלניסייאנו שבאו גם המה ברלינה בכדי להגן לפני הקונגרס על עניני מדינתם, הביטו על השליחים היהודים בעין רעה ויעבדו גם הם לרכש את העתונות לצדם ולהטות את דעת-הקהל משאלת היהודים שבמדינותיהם. אחרי פקפוקים רבים החליטו שליחי החברה לשוחח אתם ולבוא עמהם ישר במשא ומתן. ריסטיש, שהיה פחות שונא את היהודים מאשר בראטייאנו, השאיר רשם נעים על באי-כח האליאנס. והללו קוו שהסכם יסכים בלב-שלם ובנפש-חפצה על כל החלטות הקונגרס, כי סרביה היתה עתידה לקבל מהקונגרס הסכמה על הרחבת מדינתה. אפס יכול לא יכול הוזיר הסרבי להסתיר את משטמתו ליהודים. סוף הטועצה השניה עם שליחי הכי"ח נגמר ברעיון-נמהר שנפלט מפיו: "הוא אחל להם שהעם היהודי ישוב לממלכתו בפלשתינה"; שיחתם עם בראטייאנו היתה ארוכה אך בלי כל תוצאה ממשית; הוא ידע כי אבדן "בסרביה", שהקונגרס אומר לתת לרוסיה, יגרר אחריו את מפלתו מהוזרה.

הקונגרס הקדיש חמש מאספותיו בכדי לבוא לידי הסכמה על אדות בולגריה, ששטח אדמתה היה צריך להיות הרבה יותר רחב מהשטח שחפצה רוסיה לתת לה באמנת סן-סטיפנו. באספה החמישית, הציעו באי-כח צרפת, עפ"י הצעת ואדינגטון, ציר הראשון של צרפת, להוסיף שני סעיפים, שהראשון מכנים לתוך הקונסטיטוציה של בולגריה את עיקרי שנת 1789. וזה נוסח הסעיף הראשון: "כל נתיני בולגריה בלי הבדל דת וגזע צריכים ליהנות מכל הזכיות ויכולים להתקבל לכל המשרות העממיות והפקידות והכבוד, מבלי שתוכל דתם לעמד להם לשטן.

"כל איש יכול לעבד את אלהיו כאות-נפשו, ואי-אפשר לשים שום מכשול לא להסתדרותן של העדות הדתיות השונות ולא ליחסיהן עם ראשיהן הרוחניים".

הסעיף השני נתן חפש גמור אל "הדתיים והבישופים הקטולים הזרים" לעבד את דתם באין מפריע בבולגריה וברומיליה המזרחית.

חברת כי"ח שלחה לפני באי-כח המעצמות בברלין שלשה צירים מחבריה והם: נטר, קאן ובינזייאני. נטר הלך בשנת 1877 לקושטא. קאן היה בקי היטב בעניני חברת כי"ח, ושבילי המזרח היו נהירין היטב לבינזייאני.

לפני אספת הקונגרס, הבטיח איש אחד מנכבדי ברלין, בלייכרודר שמו, לתמך בצירי החברה תמיכה ממשית, כי לרגלי מצבו החברתי היו לו יחסים ישרים עם באי-כח המעצמות שנתאספו בברלין ויהי גם נשוא-פנים אצל ביסמרק. צירי כי"ח החלו לעשות את צעדיהם ונטר הודיע למרכז את כל אשר הם עושים מדי יום ביומו.

בראשונה היה לב נטר מלא דאגה כי ידע לא ידע אם המעצמות תאבינה לסבך ולהחד, ע"י שאלת היהודים, את כל השאלות העומדות על הפרק ושסכנה גדולה היתה נשקפת מהן לשלום הכללי. מה תאמר רוסיה? ומה תעשה אוסטריה שבא-כחה היה אנדרסי, הוא אנדרסי בעל הברית המסחרית עם רומניה? כל באי-כח המעצמות קבלו את תזכיר חברת כי"ח בצרוף ספרו המענין של איזידור לייב על אדות סרביה ורומניה. אלה היו המחשבות שהתרוצצו בקרב שליחי האלינס בימים הראשונים לבואם ברלינה. אולם עד מהרה נשתנו השקפותיהם לגמרי. אחרי בקור אצל סן-באלייר, ציר צרפת בברלין וציר-שני של צרפת בקונגרס, כתב נטר ביום 11 יוני: „אם דעת כל באי-כח המעצמות שבקונגרס על היהודים היא כדעת סן-באלייר — הנצחון עומד בטח לצדנו, כי יודע הוא את השאלה עד עמקה". בי"ב בו כתב נטר: „נטיותיו של לורד ביקונספילד לרעיוננו — הן נפלאות מאד". בי"ג בו כתב: „בלייכרודר היה אתמול עם הנסיך ביסמרק, והוא מקוה הרבה דברים לטובת היהודים". בט"ז בו כתב: „היום ראינו את לורד רוסיל ויזכיר לנו את כל מה שעשה לורד ז'הן רוסיל לטובת היהודים ויבטיחנו לתמך במרץ בענינינו". בו ביום הודיע: „קבלת פנים נהדרה נתקבלנו ע"י הנסיך בילוב; הבטחות מצינות מצדו. הוא אדם-נאור, בעל בינה יתרה מאד ואיש-חמודות. הוא דבר לנו ע"א הברית-המסחרית ועל הבאור שרצו לבארה, וע"א פטוריו". (בדבריו אלה רצה לרמז ע"א ברית- מסחרית דומה לברית-המסחרית שאוסטריה כרתה עם רומניה.) בי"ה בו כתב: „היום בקרנו את הנסיך „הוהנלוהי שילנגפורסט". בראשית ימי כהונתו הגן על עניני היהודים בבאוריה, ועתה הוא רוצה להגן עליהם בקונגרס. הוא בקש ממנו להמציא לו, בעת הצרך, פרטים מפרטים ע"א שאלת היהודים ברומניה ובסרביה. בקרנו גם את מר „לוניי" בא-כח איטליה וגם הוא קבלנו בסבר פנים ויבטיח לנו להלחם בחרף נפש לטובת היהודים. אשר בכל מקום שנתנו להם ישווי-זכיות הצטינו מיתר האזרחים'. בי"ט בו הודיע: „מר קאן בקר היום את מר „טואזה" מזכירו של אנדרסי שהגיד לו כי כלם מסכימים לתמך בשאלת היהודים

שלטון-בית, ולרוסיה נתנה הזכות להתערב בעניני תורקיה הפנימיים באזיה ובארפה. באפן כזה נהפכה תורקיה בעין ממשלה נכנעת לרוסיה. סכום פצוי המלחמה שתורקיה נתחיבה לשלם לרוסיה נקבע לשש מאות וארבעים מליון. מהם 440 מליון תשלם תורקיה לרוסיה באדמה ותתן לה את כל האיים העומדים בדלתא של הדנוב; ובאזיה נתנה לה את אידאהא, את קרס, את באטום ואת בייאזיד.

ובה בשעה שהיו נושאים ונותנים ע״א ברית השלום, הודיעה אנגליה כי היא לא תוכל בשום אפן להסכים על השלום הזה העלול להביא שנויים עצומים באמנות הארפיות ולהזיק נזק גדול לעניני אנגליה, ותדרש כי ברית-השלום הזאת הגיש לפני המעצמות שחתמו על אמנת-פריז; אוסטריה הציעה שהמעצמות החתומות על אמנת-פריז תתאספנה שוב למועצה. ע״א הדבר הזה, וכל המעצמות הסכימו להצעתה. רוסיה רצתה אמנם שינתן לה הפיס גמור במשפטיה ובפעלותיה, אולם היא הכרחה לשוב מדעתה זו. צרפת הציעה שלא ידבר במועצה זו לא על אדות עניני מצרים, ולא ע״א סוריה ולא ע״א המקומות-הקדושים, והצעתה נתקבלה. העיר ברלין נבחרה להיות מרכז המועצה שבה היו עתידים להשתתף כל שרי הענינים החיצונים או ראשי הוזרות של מדינות שונות. ביסמרק נבחר להיות נשיא הקונגרס.

בחליפי המדינות והשנויים שהקונגרס היה עתיד לדון עליהם, היה צריך לפתר גם את שאלת מצב היהודים במדינות הללו. שאיפת רוסיה היתה לנתח ולשסע לנתחים את תורקיה לתועלתה היא, ותשתדל להראות את הנתיצות שישנה לשפר את מצב הנוצרים. אולם, אנגליה הודיעה ביום 1 אפריל, ע״י וזירה סליסבורי, כי צריך לעבד „בכדי לתת את היכלת לתורקיה להביא שנויים טובים בהנהגה ולהשתדל להרחיק את כל סבות התרעומות שמתרעמים נגדה ולהגן על ממשלת תורקיה עד הרגע שבו תוכל לחיות מבלי התערבותן של המעצמות.״

רוסיה דרשה אמנם את טובת הנוצרים אך לא את טובת היהודים, כי שם היהודים לא נזכר כלל בתכנית הקונגרס. חברת כ״ח התעסקה בשאלת היהודים בשעת המועצה הקושטאית. והצהרותיהן של גרמניה, אנגליה צרפת ואיטליה הכניסו תקוות טובות בלבה. בילוב כתב אז שאם תכנס שאלת יהודי רומיניה וסרביה אל חוג המשא והמתן של הקונגרס הברליני אזי „אי-אפשר בשום אפן שלא יפתרוה״ משום שכל היהודים נתיני תורקיה היו עתידים, הם והמדינות שבהן הם מתגוררים, לעבור לתחת שלטון משטר חדש. היכלה איפוא ארפה למסר את היהודים נתיני תורקיה לידי רומיניה וסרביה, לענותם ולרדפם? כלום לא יעשה הקונגרס הברליני, לטובת היהודים שבמדינות הללו, מה שקוה להשיג מאת המועצה הקושטאית?

עם הצהרה זו מתאימה גם הצהרת סגן מזכיר המדינה, בורק, ביום 19 מרס בבית המורשים בתשובתו לד"ר סימון. הוא אמר כי הקונסול מנספילד הודיעהו שסגן-הקונסול האוסטרי ראה בעיניו כי מתשעים עד מאה ועשרים משפחה גורשו ממולדביה; כי הוא בעצמו פקד לעשות חקירה ודרישה, ויאחז בכל מיני אמצעים רצינים להגן על היהודים, וכי הפחה שפקד להוציא לפעל את דבר הגרושים הֻרד ממשרתו. הוא הוסיף ג"כ כי הקונסול מנספילד איננו מסתפק אף רגע „שקבלניותיהן של אנגליה ואוסטריה עשו רשם טוב להטבת מצב היהודים במולדביה".

הד-קול ההסכמה שבין אנגליה ואוסטריה, וההודעה שהודיע בורק בבית המורשים, נשמע ברומניה. כלום הפין ברטייאנו להכנע לקובלנות אנגליה ולפקֻדות אוסטריה שהיתה עד אז אתו? בידיעות תלגרפיות שנתקבלו אז נאמר: כי בורק התאונן באזני ממשלת רומניה ודרש שישלמו פצוי ליהודים. על השאלה ששאל ברטייאנו מאת הסינט ביום 22 מרס 1877, הכחיש הראשון את דבר התרעומות מצד אוסטריה, ויסתפק רק בהצהרה כי הקונסולים דרשו ביאורים, וכי החקירה והדרישה מתנהלת, ויראה את אי-הזהירות ואי-התועלת שבשאלות כאלו שמכריחות אותו להודות על דבר שממנו רוצה הוא להשמר, ויוסף לאמר: „אפלו אם היינו מקבלים תוכי-מחפיר שכזה, לא היינו יכולים לשאל את הגנתם של עדת-המחוקקים אלא אם היו מוכנים צבאותינו וציינו". אולם בראטייאנו הסתיר את כל ההבטחות שהבטיח לאנגליה ולאוסטריה. האמנם האפק המדיני במזרח הראה לו שהפוליטיקה הרומינית בנוגע ליהודים תנחל מפלה?

אחרי ימים מספר, ביום 11 אפריל, החליט בית-המורשים העותמני, שאך אז נפתח, להמשיך את המלחמה.

רוסיה ענתה על החלטה זו ביום 24 אפריל, במגשה הצי' שבו הכריז מלחמה נגד תורקיה: רומניה הכריזה את עמדתה ברשות עצמה ותספח גם היא ביום 21 מאי לחיל רוסיה, וגם סרביה הרימה את נשקה נגד תורקיה.

המלחמה נמשכה עד ינואר 1878; אחרי תבוסות ונצחונות, הֻכו סוף סוף צבאות תורקיה והממשלה העותמנית הכרחה לבקש שלום מרוסיה, וברית-השלום נכרתה ביום 3 מרס.

עפ"י אמנת סן-סטיפנו נהפכו הר-שחור, סרביה ורומניה למדינות עומדות ברשות עצמן; שטח אדמת שתי המדינות הראשונות נתרחב הרבה: בסרביה" נקרעה מעל רומניה והדוברוג'ה נתנה לה חלף אבדתה. לבולגריה נִתְּנָה רומניה-המזרחית וחלק גדול ממקדוניה, אך היא נשארה נסיכות-אבטונומית משלמת מס לתורקיה ומשתרעת מהארכיפילגוס עד הים-השחור והוצה לשני חלקים את חלקי מדינת עותמניה שעוד נשארו תחת ממשלת השלטן; לבוסנה והרצגובינה נתן

חמדת כ"ח פיסמה את רשימת-שמות כל היהודים שגורשו מפלך וסלוי, אחד אחד. רשמה הצהרות אחדים מהם וגבתה עדויות אנשים שונים שהגידו כלם פה אחד כי הממשלה גירשה את כל האמללים האלה ולא חסה לא על הישישים ותשושי כח, ולא על החולים, ולא על בעלי-מומים ולא על האנשים שיש להם זכות-הישיבה במדינה. בחוה אחת, מחאו כל התושבים הנוצרים מחאה-עזה נגד הממשלה על הפצה לגרש איש יהודי שבמשך עשרים שנה לא פסק מלהביא תועלת רבה למדינה, אך כל המחאות הללו עלו בתהו והיהודי גורש. ביום 22 פברואר 1877, החזיר הסינט הרומיני אל ועדת הקובלנות, את הקובלנא שהגישה מצד המגרשים, וטעם נתן לדבריו, שקובלנות כאלו אינן מתקבלות אלא אם הן מוחאות נגד איזו עובדה בלתי חקית מצד הממשלה. אך הסינט לא הרהיב עוז בנפשו להגיד כי קובלנת המגרשים היתה בלתי־חקית.

מה שהפליא את הממשלה הרומנית, היא ההצהרה שהנסיך אואירספרג, שר-השרים האוסטרי, הצהיר לפני בית-המורשים הוינאי ביום 16 מרס 1877.

בתשובה על שאלה שנשאל מצד הרבה מורשים, הצהיר נשיא הוזרה האוסטרית כי מכל הידיעות המדויקות שקבל יוצא, שכל החדשות שנתפרסמו בעתונות היו אמנם קצת מגזמות, אולם בדרך כלל היו כלן מיוסדות על עובדות פוזיטיביות, וכי הפקידים הנמוכים הרומנים, השתמשו בשעת הגירוש „באמצעים קשים שאין להם הרשות להשתמש בהם ולפעמים השתמשו גם בכח הזרוע". הוזיר הגדול פקד לעשות חקירה ודרישה רצינית ע"ז, אך החקירה עוד לא תמה: כי מושל הפלך התפטר ממשרתו, וכי הרבה פקידים אחרים הורדו מכהונותיהם. ועל אדות המשפחות המגורשות שבניהן נמצאות גם אחדות נתינות אוסטריה-הונגריה, אמר שר-השרים האוסטרי: „הגיש תגיש הוזרה כבאות את קובלנותיהם של הנתינים האוסטרים-הונגרים והגן תגן בזה ובעתיד, באותו המרץ שבו הצטיינה בעבר, על כל זכויותיהם, כמו שכתוב מפורש באמנות שנכרתו בינינו ובין ממשלת רומניה".

הממשלה האוסטרית ראתה אמנם בעבר צורך גדול בהגנה על נתיניה היהודים ועל החוסים-בצלה, אולם עבר זה נפסק על ידי אמנת 1875, שעל פיה נמסרו נתיני אוסטריה היהודים לידי הממשלה הרומנית לעשות בהם ככל יעלה על רוחה והרשתה ללכת בשרירות לבה. ממשלת אוסטריה לא יכלה להכחיש את מציאות אמנת 1875, אולם הזכירה גם את אמנת 1856, ואמנת 1858, שקדמו לה והעמידן לנגד עיני רומניה. הלוא-שטה זה היה כעין הקדמה להדך-מדינית חדשה בעתיד.

בכדי להגן על עניני היהודים הסרבים והרומינים. וגם מארע וסלוי לא יכל לא להשפיע על צירי המעצמות.

לדאבון לב לא הצליחה המועצה. לפני ביאתו של נטר, הכריז הישלטן, עפ"י עצת וזירו הגדול מדחאט פשה, את הקונסטיטוציה, כי ירא מתוצאות המועצה הרעות. ע"י הקונסטיטוציה שדמתה בכל פרטיה למשטר המדינות היותר נאורות, נתן שווי=זכיות גמור לכל התושבים בלי הבדל דת וגזע; כל העם היה יכול, לפי חקה-יסודית זו להתקבל לכל המשרות העממיות. באי-כח המעצמות היו נושאים ונותנים עם השער הגבוה, ונטר התנהג עפ"י עצות ציר צרפת בקושטא. נשיא הועד הסניפי של חברת כי"ח הציגהו לפני הוזיר הגדול ולפני סבפיט פשה, שר-העניניםֿהחצונים. ביום 9 ינואר, כתב נטר כי סבפיט פשה שלא היה יודע היטב את כל הפרטים הבטיח בכל זאת להגיש לפני המועצה את קובלנות חברת כי"ח ודרישותיה ויוסיף לאמר: „כי לכבוד יחשב לנו הדבר הזה". אולם נטר ראה שבאי-כח המעצמות לא דאגו אלא לטובת הסלבים, ולפיכך, היכלו לחדד ולסבך את המצב גם על ידי שאלת רומיניה? לפי דעת נטר, בודאי לא. ביום 17 ינואר כתב מר שלמה פירנגדים לחברת כי"ח כי באי=כח המעצמות היו נתונים במצב מסובך מאד ולא ידעו איך לצאת ממבוכתם זו. „נודע לי ממקור נאמן ובטוח — כתב מר פירנגדים במכתבו זה — כי בהתלהבות הוכוח העיר אחד מצירי עותמניה כי בישעה שאירפה חושבת להביא איזו תועלת לאי-אלה עמים נוצרים, באותה שעה קוראים לפני השער העליון תגר על מצב היהודים האמללים ברומיניה, בסרביה ו„במדינה גדולה קרובה"; ואם באמת ובתמים רגשי צדק ויושר ואנושיות מפעמים בלב באי=כח ארפה, אזי עליהם לדאג גם למצב העמים המענים והנרדפים האלה; אולם שום ציר ארפי לא תמך בהצעה זו."

אחרי משא ומתן ארוך של המועצה העליונה של הממלכה, ואספת כל ראשי העדות הישונות שבמדינה, דחתה תורקיה את כל ההצעות שהציעו לפניה. ובכה חסל סדר המועצה, ועוד מעט והכרזה המלחמה בין רוסיה ותורקיה.

אולם אי-הצלחתה של המועצה לא הצילה את רומיניה מדאגותיה: כי אוסטריה הוסיפה להמשיך את הקירותיה בוסלוי.

גם האלינס מצדה לא ישבה בחבוק-ידים למרות הסובנות הרומינית בפריז, שהצהירה ב„ז'ורנאל די דיבאט" של יום 4 ינואר 1877 כי „הדבר היחידי שקרה הוא, שנציב הפלך מאן להרשות ליהודי אחד, אפילו לינדרט שמו, לפתח בית ממכר משקים משכרים, בטרם שיבנע למה שכתוב בסעיף העשרים והמאה ושמנה מחקי-החוה, החל על כל הנתינים בלי הבדל דת וגזע."

הנציגות לעניני המסחר. ברור הדבר כי כלנו, ואפילו הסוחרים הרומינים ובעלי-התעשיה היחידים שנמצאים במדינה, הולכים לקבל תעודת-בגרות או תעודת עורכי-דין בכדי להיות על חשבון הממשלה, ואף אחד ממנו איננו מתמכר למסחר או לתעשיה.

„ואם מסחרנו כלו נתון הוא היום בידי זרים (יהודים קרי), הקולר תלוי בצוארנו, ולא בצואר אחרים, ועלינו, ולא על אחרים תחול האשמה, ראשונה משום שמעולם לא העלינו על לבנו להגן על מסחרנו ותעשיתנו, ולא השתדלנו לפתח אותם אף כמלא נימא; ושנית משום שלא נקפנו אף אצבע קטנה להוביל את העם הרומיני בדרך הפוריה הזאת. לא עשינו כלום בכדי להכניס ולהפיץ בין עמנו את כל המדעים הנוגעים למסחר ולתעשיה."

קרפ, נשיאה המפרסם של סיעת המשמרים ואחד המדיניים יקרי המציאות ומידידי ישראל, הגיד באספת בית-המורשים ביום 29 יוני 1876, לאמר:

„האמנם מאמינים אתם שתוכלו לפתר את שאלת היהודים ע"י חקים ותורות? לא, ולא. זה לכם שמנה שנים שהנכם נלחמים נגדם בכל מיני חקים-מעיקים, ומה העליתם בידיכם? חרס, ולא כלום. היודעים אתם איך תוכלו לפתר את שאלת היהודים? הנני להגיד לכם. הרשוני-נא להזכיר לפני האספה, עובדה שארעה באגודת הצעירים שביאסי. באחד הלילות התוכחנו עד שעה שליש אחר חצות, על אודות שאלת היהודים, ולא יכלנו בשום אפן לבוא לידי איזו החלטה. בצאתנו מהאספה בכדי לשוב לבתינו, ראינו והנה איש יהודי עני ומדולדל יושב, כמעט לצד שער הבית שממנו יצאנו, ועובד בשעה מאחרה כזו, ומצייר תמונת רמברנדט; ובאותה שעה עצמה היו יוצאים מבית המרזח הקרוב שלשה רומינים שכורים-מתים ושרים בשאון והמולה שירים-לאמיים. אז הראיתי ליריבי ומתנגדי את הנגוד העצום הזה בין הראשון והשניים ואומר להם: „הנה השאלה היהודית." הרוצים אתם להלחם עם היהודים ולנצחם? היו חרוצים, עבדו לילה ויום, הסכו כמוהם מעבודתכם ולא תיראו משום דבר. ומה שאמרתי אז אני חוזר עליו עתה, בתחרות העבודה, ורק בה, מונח פתרון השאלה היהודית."

כל האמת הזאת לא נעלמה מבאי-כח המעצמות בקושטא. גם בתזכיר שעבר ע"י האספה שנתאספה מטעם חברת כי"ח בשנת 1876, הזכירו את הכל אחת לאחת, ובספר „מצב היהודים בתורקיה, בסרביה וברומניה" שנכתב ע"י מר ליאון ליב, מזכיר-החכם של חכי"ח, היה הכל ברור ומפורש. כי המזכיר החכם הקדיש לחבורו זה את כל לבו ואת כל כשרונותיו של היסטוריון. הספר הזה ביחד עם תזכירה של חכי"ח הולך בין כל באי-כח המעצמות בקושטא, [illegible] היה [illegible]

נטר, אחד ממיסדי חברת כי"ח, שהיה מוכן בכל שעה ובכל רגע לכתת את רגליו אל כל מקום שחובתו קראתהו אליו,—נסע לקושטא; תבונתו הישרה והנמרצה, רוחו הנבון, וידיעתו העמוקה בשאלה היהודית, ציינוהו למשלחת זו. הוא הגיע לקושטא בראשון לחדש ינואר 1877.

ובה בשעה שהוכנו ההכנות למועצה, באותה שעה רתחוללו ברומיניה מארעות אחדים. מאוקטובר 1876 ועד ינואר 1877 גורשו מפלך ואסלויי, באכזריות חימה, מאה ושבע וששים משפחה, שמספר נפשותיהן עלה לשמנה מאות ושבע עשרה נפש, למרות קדמות התישבותן במדינה. ההיו הגרושים האלה כעין תשובה מצד רומיניה על אומה של המועצה, או עשה נעשו, פשוט, ע"י מושל הפלך „גרון לופסקו", אחיו של המושל שהודח ממשרתו אחרי הטבוע של גלץ, וישמצא הזדמנות טובה לנקם את נקמת אחיו המודח מאת היהודים? האמנם נעלם מהממשלה דבר הגרושים שנמשכו יותר משלשה חדשים רצופים? העתונות הכללית הרימה ע"ז זעקת-שבר וכל המעצמות החלו לדאג למצב. מה שהדאיב ביותר את הממשלה הרומינית היא התערבותה הנמרצה של אוסטריה לטובת היהודים; כי הדוכס אנדרסי חדל אז מהיות שר-השרים. ומה לעשות איפוא? צריך להכחיש את ענין הגרושים. סוכנות רומיניה בפריז גבבה הכחשה על גבי הכחשה; בבוקארסט חשבה הממשלה לתת להענין הזה צורה רצינית ותמנה כעין ועד יהודי של רומניות שכל חבריו היו אנשים בלתי-ידועים. היכול האמצעי הזה להרגיע את בראטייאנו? אם נקרא את הצהרתו שהצהיר בבית המורשים ביום 28 דצמבר 1876, אזי נטעה לחשב שסוף סוף הבין כי שרך את דרכיו בלכתו בדוך מדינית שנִבְלָה ותרושש את מדינתו. בשעה שאוסטריה נצבה לה לשטן.

בתשובתו לאחד המורשים אמר בראטייאנו כדברים האלה: „משגנו הגדול, אמר לנו אדון גראדיסטייאנו, הוא שנתנו לזרים (היהודים האורחים קרי) לאצר את כל מסחרה ותעשיתה של מדינתנו, בה בשעה שכל הרומינים משקיעים את כל בינתם בעניני הנהגה. כל העם רוצה להיות על חשבון תקציב הממשלה, בשעה שרק האכר הוא המפרה את הארץ ומביא ברכה לה.

„ואיך איפוא לצאת מהמצב הזה?

„כפי דעתי העיקרית איננו מונח בזה שמספר גדול של פקידים חי על חשבון התקציב, אלא בזה שכל הרומינים מרכזים את כל חריצותם ובינתם בהנהגה העממית, כל העם מקצה, מתנפל על המשרות העממיות, ואיש ממנו איננו חושב או אפילו מעלה על לבו להרויח את פרנסתו ולהגדיל את הונו מהתעשיה, מהמסחר ומכל המדעים הקשורים לשני הדברים האלה. כשרציתי להוציא לפעל את החק החדש של המכס, לא מצאתי בכל המדינה בלתי אם רומיני אחד שיש לו הידיעות

הבטיח להשתמש בכל כח השפעת ממשלת אנגליה, ובאפן שיראה בעיניו יותר מכשר ויותר מעשי, לכל תקינה בעתיד הדיפות העבר ויוסף: „לא צריך לערבב את שאלת רומיניה וסרביה עם יצאלת הגלילות התורקים. במה שנוגע להנהגה הפנימית של תורקיה, לא אעזר בודאי לשום אמצעי של שנוי בהנהגה שממנה לא יהנו כל הנתינים לא-המושלמים. ואולם, במה שנוגע לרומיניה, המצב של חצי-הפש שבו הן נתונות, מקשה מאד פעלה-ישרה עליהן".

לבסוף אמר הוזיר האנגלי כי משום שראה את התזכיר עוד ביום ההוא בבקר, בפעם הראשונה, ולא הספיק לעיין בו היטב, לא יוכל עוד לבארו בפרוטרוט. אולם שלח ישלחנו לציר אנגליה בקושטא למען יתן לו את הפתרון שיראה כשר בעיניו.

שר-הענינים החיצונים של איטליה, מר מלגארי, הצהיר למשלחת חכי"ח ברומה „כי שום הנהה וותור לא ינתנו לסרביה ולרומיניה אלא בתנאי שתתנה שווין-זכיות גמור ליהודי ארצותיהן".

מזכיר המדינה בוזרת-ההוץ הגרמנית, בילוב, הודיע, בשם מזכיר הממלכה, לצירים היהודים-הגרמנים שהתיצבו לפניו, כי התזכיר נשלח כבר לבא-כח גרמניה בקושטא, ויצהיר עוד כי „הממשלה הקסרית תתמך ברצון בכל שאלה הנוגעת לשווין-זכיותיהם של היהודים בתורקיה כיתר בני הדתות השונות, ופעל תפעל ברוח כזה אם שאלת תנאיהם של יהודי רומיניה וסרביה תכנס לתוך חוג המשא והמתן במועצה".

ציר המדינות-המאוחדות שבקושטא, מר הורץ מאיינארד, הבטיח באגרת ששלח ע"י אורח אמריקני שהשתתף באספת פריז, כי „תמך יתמך ברצון בדברי התזכיר, וכי בשיחה שהיתה לו עם המרקיז סליסבורי, הבטיח לו האחרון שהוא נוטה אהדה רבה לשאלה זו".

ציר רוסיה בפריז, הנסיך אורלוף, קבל קבלת פנים ידידותית את המשלחת שהתיצבה לפניו בשם חכי"ח להגיש לו העתק התזכיר, ויביע את השתכנעותו „כי שום דבר לא יֵעָשה בתורקיה לטובת הנוצרים אם לא יהנו ממנו גם היהודים".

חברת כי"ח פנתה לשר הענינים החיצונים בצרפת בדרישה פרטית להציג לפני ציר צרפת בקושטא את אחד מחברי הועד המרכזי של החברה, מר נטר, שעליו הוטל להשתדל בשם החברה בקושטא. הדוכס דיקאזיס ענה „כי מהר ימהר להציג, ע"י אגרת, את מר נטר, לפני ציר צרפת בקושטא" ויוסף: „רגשי הממשלה הצרפתית, במה שנוגע לשאלות המעסיקות את האלינס, ידועים הם למדי, ולפיכך אינני צריך להוסיף כי צירינו יתמכו תמיכה-ממשית בכל דבר הנוגע ליהודי המזרח, בכל אספה שבה ידברו ויתוכחו על עניניהם וזכויותיהם של אלה".

בארכיונות האלינס אין שום זכר לתשובת אוסטריה. והדבר מובן: מה יכלה היא לענות אחרי בריתה עם רומיניה?

המאוחדות שבאמריקה, צרפת איטליה שויצריה, תורקיה. הנוכחים בישבי ימים רבים וכל החלטות האספים ודין-וחשבון שלהם הם סמל דעת ותבונה, וסמל רוח-מדיני גבוה ומתינות. הוחלט החלטי לפנות אל המועצה בקושטא בשתי שאלות. ראשונה לתת שויון שלם ומחלט, אזרחי, מדיני ודתי לכל לא-המושלמים שבגבולי תורקיה ובנסיבות-סרביה שעל מצבם יתוכחו במועצה. ושנית לעבד ולהתם את אמנת פריז של שנת 1858 במה שנוגע ליהודי רומניה בכדי להבטיח שהיהודים יהנו מכל הזכיות האזרחיות והמדיניות."

אל שאלות אלו נלוה גם תזכיר שבו נאמר כי נסיון-מכאיב בנסיבות שעל גדות הדנוב הראה לדעת את הסכנה הגדולה הנשקפת מחסר שויון-זכיות בין הלאמים השונים שבמדינה אחת כמו שיוצא מאמנת פריז של שנת 1856 ומאמנת 1858. תזכיר זה העיר כי כל מין זכות הנתנת לבני איזה גזע או לבני איזו דת ואינה נתנת לבני דת אחרת, גוררת אחריה רדיפות ומצוקות כמו שקרה ברומניה ובסרביה זה שנים רבות, מבלי שארפה תוכל לעשות כלום. הגיע כבר הזמן לתת לרדיפות אלו, קץ וסוף. בתזכיר זה נזכרו אחת אחת כל הרדיפות הללו, ונגדן הועמדו כל הזכיות שמהן נהנים היהודים בתורקיה כיתר האזרחים מבלי הבדל דת. בתזכיר זה נאמר עוד כי יהודי רומניה משוללי זכיות המה, והם חיבים בכ"ז לשאת בעול כל המסים והארנוניות של הממשלה, ואפילו לעבד בצבא. הם עובדים בצבא לא בתור רומנים אלא בתור זרים, למרות זה שהם אזרחי הארץ מזמן קדמון, ומעולם אינם יכולים להגיע לשום מדרגה היותר קטנה בצבא. בתזכיר זה נאמר עוד כי „הרומנים נסו לכרת עם ממשלות שונות בארפה בריתות-מסחר בכדי להציק יותר ליהודים", אך לא נוסף בו כי „אוסטריה נכנעה לדרישת רומניה בשעה שיתר ממשלות-החסות לא פסקו מעולם מלהתרעם". בסוף התזכיר נאמר: „ארפה לא תוכל להחריש עוד, כי בשעה שהיא דורשת פה-אחד שויון חברתי ומדיני לנוצרים שבמזרח, התוכל להזנית ברומניה עם שלם של מאתים וחמשים אלף נפש נרדף בלי-חשך ומענה בעינויים שלשמעם תצילנה האזנים? ארפה, בהגינה על לא-המושלמים שבתורקיה ועל היהודים ברומניה מכריזה בכל מקום, שמגינה היא על חפש-הדת העומד למעלה מכל האמונות ומכל הדתות".

עפ"י החלטת האספה מסרו הצירים את התזכיר הזה כאו"א לממשלה שבמדינתה הוא גר, והממשלות קבלוהו בסבר פנים יפות.

תשובת ממשלת אנגליה לאגדת-אחים היתה ברורה ומבארת. לורד דרבי אמר: „תוכלו להיות בטוחים, שבימי הממשלה הנכחית, ובלי שום ספק, גם בימי כל ממשלה שתעמד בראש מדינתנו, תהיה מדיניות אנגליה בעתיד כמו שהיתה בעבר, זאת אומרת נוטה לבטול כל חק מחפיר המשים פדות בין הגזעים ובני הדתות השונות..." לורד דרבי

הנזכר יהיה קים, שום יהודי, יהיה סרבי או זר, לא יוכל להשתקע בסמנדריה, והעובר ע"ז ישלח ע"י הרשות המקומית לבלגרד".

בגזרה זו נזכרו שמות שנים עשר יהודים שעליהם היה לצאת את העיר במשך שלשים יום. ומפריש היה כתוב בה שכל יהודי שלא יעזב את העיר במשך הזמן הזה יגורש בכח הזרוע, על הוצאותיו ויענש ענש-חמור בתור מורד.

לשישה יהודים אחרים נתנה זכות הישיבה, בתנאי שזכות זו היא רק להם ולא יוכלו להורישה לזרעם אחריהם.

אולם גם על היהודים האלה בעלי זכות-הישיבה נאסר לקנות או לרכש קרקעות ונכסי דלא ניידי. יהודי אחד, בוקוס יוסיפו ב"י שמן, היהודי היחידי שיש לו נכסי דלא ניידי, לא חל עליו חק זה, עד ששאלה זו תפתר מצד החק, „והוא הדין גם בנוגע לראש הרבנים. החק יפתר אם יוכל, או לא, להשאר בסמנדריה."

פסק-דין זה נתפרסם ירחים אחדים לפני המועצה-הקושטאית שהיתה צריכה להביא קץ אל מלחמת תורקיה עם סרביה והר-ישחור שנתאחדו יחד בכדי לתמוך במרד שפרץ בבוסנה והרזגוב׳ינה. רוסיה לטשה מכבר את עיניה על קושטא ותעמד לימין סרביה והר-ישחור, שני הפלכים הנוצרים העתיקים שזמנם הגיע כבר להקרע מעל תורקיה; בתור תואנה לזה בקשה רוסיה ותמצא שהנוצרים תושבי סרביה והר-שחור נרדפים מצד תורקיה ותפן אל אנגליה לעזר לה בתפקידה. אולם אנגליה התנגדה לה במרץ, ואוסטריה נטתה יותר לצד אנגליה מאשר לצד רוסיה. במועצה קושטאית זו היו צריכות המעצמות להתוכח בתנאי-השלום שעליהן להציע לפני תורקיה ולהכריחה לקבלם. כלום לא יתוכחו באי-כח המעצמות גם על אדות המשטר השורר בכל המדינות הבלקניות? רומיניה פחדה מרוסיה ששאפה לקחת שוב את בסרביה שנלקחה ממנה, מרומיניה, ע"י אמנת 1856 ולפיכך חשב הישבה להציע שארפה תכיר בעמידתה ברשות עצמה.

ומשום שהמועצה היתה צריכה להתעסק ולדאג למצב התושבים הנוצרים שבבלקן, היכלה איפוא להרחיק מוכוחיה גם את הוכוח על אדות מצב היהודים שבגלילות האלה?

לפי דעת האלינס, אי-אפשר היה לה, לארפה, לא לעיין ולהסתכל גם במצב היהודים. עפ"י הצעת ה„אנגלו ג׳ואיש אסוסיאסיון" (אגדת-אחים) קראה חברת כי"ה לאספה את באי-כח היהודים שבכל מדינות ארפה ואמריקה בכדי לישאת ולתת על אדות ההצעות שתגשנה למועצה-בקושטא. האספה נתאספה בפריז ביום 11 דצמבר 1876 תחת נשיאות יצחק כרמיה ובה השתתפו כל חברי הועד המרכזי של הכי"ה וצירים שלוחים מאת היהודים שבגרמניה, אנגליה, אוסטריה, בלגיקה, המדינות

ולא פחדה עוד אלא מקובלנותיהן של הממשלות החפשניות שאינן אומרות כלום ומהבקרת של דעת-הקהל שאליה הורגלה מכבר. היא פחדה מפני מארעות חדשים אם המדיניות הרומינית תנחל איזו מפלה חדשה. ודבר זה בא בעקבות מועצת קושטא.

משנת 1870 לא בא בסרביה שום שנוי חדש דמנכר.

באספת בית־המורשים האנגלי של יום 19 אבריל 1872 קרא סיר פרנסים גולדשמיד תגר על רדיפותיהם של היהודים בסרביה וברומיניה, וכל הבית הביע את רגשי הבוז שלו למעשים מחפירים כאלה.

הנסיך מילן ורבי המלוכה הסרבית הבטיחו שנטיותיהם טובות ליהודים. בשיחה שהיתה לאדון קריסטיקס, חבר הסינט, ביום 30 אבריל 1873, עם שנים מחברי חכי"ח של וינה ושבה אמר כי „ליהודי מדינתו יש שויון-זכיות גמור". הודה שאמנם „יש חק עתיק-יומין שעל פיו אסור ליהודים לגור בערי השדה" ואולם הוא התנצל כי חק זה עודנו קיים משום שהממשלה חיבת להתחשב גם עם דעת-הקהל. ביום 14 ספטמבר 1873 הצהיר הנסיך למשלחת שהתיצבה לפניו בשם חברת כי"ח הפריזית, כי לפי דעתו אין יהודי סרביה עומדים בשום דבר „במדרגה נמוכה מיתר האזרחים, אולם שחרורם ימצא התנגדות עצומה בבית-המורשים ובכל המדינה, וכי יכול לא יוכל איפוא להתחיב אלא להסתכל בשאלה זו ולעיין מה הוא הפתרון הרצוי שאפשר לתת לה".

גם מר קריסטיץ הבטיח הבטחות כאלו למר ויניזייאני, סגן נשיא הועד הסניפי של האליאנס בתורקיה.

אולם כל ההבטחות הללו לא הניאו את אספת מועצת העיריה ב„סמנדריה" מלהחליט ביום 5 יוני 1876 החלטה שמתארת בקצרה את מצב היהודים. עריצותה של הסיעה המושלת במדינה זו בולטת בכל בעורה.

והנה תמצית גזרה זו:

„אספת מועצת העיריה בסמנדריה.

„עפ"י התאוננות חברת הסוחרים מיום 18 אבריל 1876 המצורפת לפסק העירוני מיום 16 בו. ועפ"י התרעומות שהגיעו לאספה ביום 12 מאי של השנה הנכחית מאת הרבה מתושבי סמנדריה נגד היהודים שהגרו לעיר זו ונגד אלה שהשתקעו בה למרות החקים הקיימים.

„בתקף חק 4 נובמבר 1861;

„קראה לפניה את כל היהודים תושבי סמנדריה ותגזר עליהם להצדיק את מעשיהם ולהתאימם אל החק;

„בהסתכלה כי חובה מוטלת עליה להכריח שיוקירו את חקי המדינה;

„גוזרת:

„כל היהודים שהשתקעו בסמנדריה נגד החק חיבים לצאת מיד את העיר ולא יוכלו לגור אלא בבלגראד. ובעתיד, כל זמן שהחק

כי לממשלה יש הכח והזכות לאחז בכל מיני אמצעים נגד כל מי שתחפץ, מבלי שיוכלו הנתינים האוסטרים-הונגרים להאשימה כי חללה את עיקר החפש המסחרי.

בתי המשפט הרומינים בבאקו, בגלץ, בפוקסאני ובייאסי, עברו גם את גבולות דברי הברית, ויחליטו לאסר על כל הנתינים האוסטרו-הונגרים לרכש נכסי דלא ניידי בערי השדה. באסורם זה סמכו גם על חקי המדינה וגם על הברית המסחרית גופא. שר-המשפטים הכרח להודיע לבתי-המשפט האלה כי ע"י אסורם זה שאינם מעבירים שטרי-מקנה לשם נתינים אוסטרים-הונגרים, לא רק מחללים הם באפן בולט, נוסח של חק חיובי, אלא גם בוראים למדינה מכשולים ומעצורים ביחסיה הבין-לאומיים עם המעצמה הגדולה בעלת הברית, ונותנים את ההזדמנות לחולל נגדה, נגד רומיניה, התאוננות חקית מצד המעונינים בדבר." על התראה זו הכרח הוזיר להוסיף כי „אחז יאחז באמצעים רצינים ליסר אותם".

אולם ההצלחה פנתה ערף לרומיניה במקומות אחרים. היא לא יכלה בשום אפן להצליח בכריתת ברית מסחרית עם אנגליה, צרפת ואיטליה, כמו שהצליחה עם אוסתריה ורוסיה. שר הענינים החיצונים האיטלקי, מר מליגארי, כתב לבאי-כח עדת היהודים ברומה, ביום 13 ספטמבר 1876, לאמר: „הממשלה האיטלקית הודיעה לממשלת בוקארסט, כי עומדת היא על החלטתה הנמרצה להשאר תמיד נאמנה לעיקרים שהם קדושים בעינינו לא רק בתור מצות ההשכלה אלא גם בתור ברית יסודית של ממלכה, שלפי חקיה יש, לכל הנתינים בלי הבדל דת וגזע, שויון-זכיות גמור ומחלט".

רומיניה נאלצה איפא להסתפק, במה שנוגע ליחסיה המסחריים עם אנגליה וצרפת, בהצהרה-מסחרית זמנית שעל פיה, כל התבואות הנשלחות מצרפת ואנגליה לרומיניה במה שנוגע למס ההובלה וההעברה ממקום למקום להסרסרות, ולמסים המקומיים, ולתשלומי בית-המכס—בכל יתנהגו אתה כאת אחת האומות ממדרגה ראשונה.

חלוק הדעות בין המעצמות היה איפוא מחלט. אנגליה, צרפת ואיטליה, דרשו, בתקף אמנת 1858, לתת להמולדו-ולאכים לא-נוצרים לפחות את הזכיות האזרחיות; אך רוסיה ואוסתריה לא התחשבו כלל עם אמנה זו ותתנגדנה לשלשת המעצמות האחרות בתואנה כי רומיניה מדינה חפשית היא. שתי המעצמות הללו, רוסיה ואוסתריה מיאנו בשום אפן להסכים לטענת אנגליה, שאמנת 1858 נתנה לרומיניה רק חצי-חפש אחרי שעודנה נתונה תחת שלטונו העליון של השער-הגבוה, וכי גם חצי-חפש זה נתן לה, לרומיניה, בתנאי שתקיים את כל הפרטים השונים של האמנה, וביחוד את הסעיף השני.

הסכסוך הזה בין המעצמות נתן לרומיניה את חפש-הפעולה

בכפרים ובחוות, רק עפ"י רשיון מהמועצה העירונית; בכל זאת, החקים והפקדות האלה, לא יוכלו, בשום אפן, לעצר בעד חפיש המסחר...

„מובן מאליו כי ע"י מסבות הסעיף הרביעי אין שתי הממשלות כורתות-הברית חושבות לבטל את כל ההגבלות שנתקבלו בפסקא האחרונה של הסעיף הראשון במה שנוגע לזכות רכישת קרקעות ונכסי דלא ניידי בערי-השדה".

הנוסחאות האלו היו כתובות באפן כזה שהקורא יאמין כי שתי הממשלות בעלות הברית תוציאנה תועלת גם מנטיות הפרת-הברית וגם מהנטיות העקריות. אולם לאוסטריה-הונגריה לא היו שום הגבלות נגד הרומינים מאיזו דת שתהיה, בה בשעה שממשלת רומיניה שללה מהיהודים הרומינים את הזכיות האזרחיות. אוסטריה-הונגריה הסכימה איפוא שגם נתיניה וגם החוסים-בצלה יהיו משוללי-זכיות אלה.

הוכוחים על אדות הברית-המסחרית הזאת נמשכו בעיר פיסט במשך שלשה ימים: ט"ז, י"ז וי"ח דצמבר 1875; ודומה היה שהברית לא תצא לפעל. גם בוינה לא היתה ההתנפלות פחות חדה, והברית לא היתה אולי מתגשמת בפעל, אלמלא הציע הוזיר כי הוזרה צריכה להוות דעתה בזה. אחד המורשים הזכיר לראש הממשלה את מה שאמר בשנת 1872, „שהחקים-המעיקים על יהודי רומיניה הם מעשי-פראות וראוים לענש", אך הכל עלה בתהו. המורשה אמר כי מודה הוא אמנם „שקשה מאד למעצמות הארפיות להשיג את מטרתן, במארעות כאלה, אם לא תשתמשנה באנס וכפיה", מכל מקום „מה שאפשר לסבל, לא צריך לאשרו ולקימו." מה שדחה המורשה בתור דבר „ב"כ מתנגד לכבוד מדינה גדולה כאוסטריה הוא זה: בפרק הראשון של חוזה בין-לאומי זה מבטיחים שכל הלאומים יהנו משויון-זכיות גמור—ותוך כדי דבור, בסוף אותו הפרק גופו, מצהירים שכל החקים-המעיקים וההגבלות הקימים ברומיניה, יחולו מכאן ואילך גם על נתינים אוסטרים". על דברי הנואם הזה ויתר הנואמים שדברו כלם בסגנונים שונים אך ברוח-אחד ובמרץ גדול ויאשימו וירשיעו את הממשלה שותרה לרומיניה ותורים משפילים — לא מצאה הממשלה שום מענה, הוץ מהתנצלות משפילה כהברית-המסחרית גופא. „האמינוני נא —אמר שר-המסחר,—כי אין מי שיצטער יותר מהממשלה גופא על שלא יכלה למלאת את חובתה בענין הברית המסחרית הזאת; הואילו-נא לראות בעובדא זו אות ומופת שפשוט אי-אפשר היה לה לממשלה למלאת את תפקידה, וכל מי שמכיר את תנאיה החבריתיים והמדיניים של רומיניה לא יוכל לא להצדיק את דברי".

רומיניה נצחה איפוא את אוסטריה; שר-הפנים הרומיני בואיריסקו התפאר על אודות הדבר הזה לפני בית המורשים הרומיני, עוד לפני הוכוחים בבית-המורשים האוסטרי-הונגרי. הוא הבליט ביותר

מארע יותר חמור אירע בשנת 1875, והוא הברית המסחרית בין רומניה ואוסטריה.

אחד מתנאי הברית הזאת היה שכל האזרחים האוסטרים־הונגרים היהודים צריכים להחשב ברומניה כיהודים הרומינים. אוסטריה־הונגריה לא יכלה לקבל את הדבר הזה מפני שני טעמים: ראשונה משום שיש בזה חלול החקים הקונסטיטוציונליים שעל פיהם צריכים יהודי אוסטריה-הונגריה ליהנות מכל הזכיות האזרחיות והמדיניות כיתר בני־ארצם בלי שום הבדל; ושנית כי ע"ז מבטלת אוסטריה-הונגריה את הקשר שבינה ובין יתר המעצמות הארפיות ושעל פיו היא חייבת להגן על יהודי רומניה. אוסטריה־הונגריה מחאה לפנים במרץ נגד טבוע היהודים בגלץ ונגד הגרושים מערי השדה. הפולמוס שנתעורר בין הברון א ד ר ובין הממשלה הרומינית ושתוצאותיו היו שהממשלה הרומינית הכרחה להתפשר עם אוסטריה ולשלם פצוי לנתינים האוסטרים היהודים המגורשים — עוד לא נשכח. אך פתאם נאותה אוסטריה להכנע לדרישות רומניה בכדי להוציא ממנה תועלת מסחרית שאינה שוה בנזק חוסיה המדינים. זה היה אחד מהסעיפים של הצרופים הדיפלומטיים. אוסטריה היתה מתחרה עם רוסיה, שהיתה בעלת בריתה, על אדות ההשפעה במדינות הבלקניות הצעירות.

הברית הזאת עוררה התנגדות עצומה באוסטריה בבית־המורשים ובבית-המחוקקים ובהונגריה, בבית־המורשים. לא קשה היה להם להוציא מכל הענין הזה, דבר אחד: הכפירה במדיניות שארפה כלה רצתה בה לפני מלחמת 1870, ואוסתריה נשארה נאמנה לה בשנת 1872. בסעיף הראשון של הברית נאמר בחגיגיות: „כל נתיני הממלכה האוסטרו הונגרית וכל נתיני נסיכות רומניה רשאים רשות שלמה ומחלטת לסחר ולנסע ולהשתקע בארצות שתי הממלכות הללו.“ ובסעיף ד' נאמר: „הרומנים באוסטריה־הונגריה, והאוסטרים וההונגרים ברומניה יהיו רשאים לרכש קרקעות ונכסי דלא ניידי, מטלטלי ומקרקעי ויוכלו בחפש גמור לקנותם ולמכרם כאות־נפשם.“

אי־אפשר לתאר יותר טוב מזה את החקים היסודיים של הזכיות הבין לאמיות. אולם זכות זו חללה ע"י הסעיף הראשון באפן כזה: „מובן שע"י מסבת החק הזה, אין אנו סוברים להפר את החקים והפקדות הקימים בשתי המדינות בעלות־הברית, והחלים על כל הגרים בכלל; ראשונה, באוסטריה־הונגריה ישארו בתקפם כל החקים בנוגע למסחר ולמרכלת; ושנית, ברומניה ישארו בתקפם כל החקים והפקדות הנוגעים לרכישת קרקעות ונכסי דלא ניידי בערי־השדה“. ואעפ"י שהטופס הזה היה מובן למדי, בכל זאת נאמר בסופו עוד: „מובן כי ע"י סעיף זה (סעיף א') אין אנו רוצים להפר את הזכות שיש לכל ממשלה, לחק חקים ולאחז בכל האמצעים הנראים כשרים בעיניה ע"י המשטרה והבולשת וביחוד במה שנוגע להשתקעותו של כל איש

החקי של היהודים. בינתים הוסיפו האחרונים לחיות חיי צער ולהין ורודפיהם ולוחציהם לא נענשו: כל עָוֶל ופושע היה בטוח מראש שכל רעה לא תאנה לו. ואם הממשלה הרשתה לעצמה לעשות הכל נגד היהודים, האנשים הפרטיים לא כל שכן?

אפס, התיחסותו של חלק אחד מארפה עוררה דאגה בלב הממשלה שלא יכלה לחק חקים חדשים נגד היהודים, וזה נראה מהוכוחים על אודות החק הצבורי של שנת 1874.

לפי הצעת=החק היה צריך הסעיף 26 של חק 1864, להשאר בתקפו. עפ"י חק זה יכל היה רק סוג מגבל של יהודים ליהנות מהזכיות הצבוריות ולקבל את הנתינות. מורשי-העם דרשו אמנם לבטל את החק הזה, אולם משום שהדרישה הזאת לא באה מצד הממשלה, לא היתה להם הזכות לטפל בה. והסעיף הכ"ו של חק 1869 נהיה סעיף כ"ד של החק הצבורי החדש שנתקבל ביום 15 מרס 1874.

בכדי לבטל את הסעיף הכ"ו מבלי שתוכלנה המעצמות הארופיות להתערב בדבר, מצאו שהחק שעל פיו עוד יכול מספר מצער של יהודים להחשב כרומינים הוא חק מתנגד לעיקרי-החרות-המדינית. בתי המשפט הטילו את העבודה הזאת על שכמם. שלשה רופאים יהודים רומינים בעלי תעודות-מדעיות מאושרות מטעם הממשלה רצו בתקף הסעיף הכ"ה, לערער נגד החלטת המועצה=הצבורית ובית=המשפט שמיאנו לרשם אותם ברשימות הבוררים של ע"ר בוקארסט בתור בוחרים למועצה=הצבורית של עיר זו. נגד ערעור זה ענה בית=הדין העליון לערעורים בפקדה כי הסעיף כ"ד מתנגד לסעיף ז' של החקה= היסודית שהוא „המניע את מכונת השלטון=העממי והיסוד למשטר הקונסטיטוציונלי" וכי הסעיף השביעי הזה „האוסר על היהודים ליהנות מהזכיות המדיניות, שבניהן נחשבת גם זכות הבחירות הצבוריות, לא יוכל החק=הצבורי לתת להם זכות שהקונסטיטוציה עצמה איננה נותנת אותה להם."

הודות להאמצעי הזה, נאסר על היהודים גם להחשב בתור אזרחים, ויהיו וישארו כלם זרים למרות השנים הרבות שאבותיהם ואבות-אבותיהם בלו במדינה זו.

עפ"י זה נחשבו כל יהודי רומיניה לפי החק כאנשים זרים לכל פרטיהם.

האפשר היה להגיש איזה קובלנא נגד זה? לממשלה היתה שענה מוכנה מראש והיא כי בעלי תגואת-המשפטים הם הם שהחליטו החלטה כזו, ולהחלטתם יש דין החלטת-מושל שהממשלה חיבת להכנע לפניה. לפיכך אי אפשר היה לקרא תגר נגד זה, אז היתה שנת 1874, ועוד לפני שנה התיאשה ממשלת אנגליה מהסכמה-כללית עם יתר המעצמות הארפיות לטובת יהודי רומיניה. (מכתב סיר פרנסים גולדשמיד).

בתי-המשפט נותנים לפעמים ליהודים זכות רכישת קרקעות ולפעמים מערערים נגד זכות זו. אני מתכבד להעיר באזני הוד מעלתך כי הודות לאחרים מפקידי הממשלה אוהבי-בצע, והודות לאחרים המגינים על היהודים יכולים האחרונים, כמו שקרה להם תמיד בימי הבינים, להתגבר על כל המכשולים ולרכש קרקעות; אולם הוזיר יאבה בטח להודות שעיקרי-הצדק המתקימים באפן שכזה אינם מתאימים כלל וכלל לממשלה קונסטיטוציונלית.

„מר בואיריסקו אומר שהיהודים לא יוכלו להחזיק בתי-ממכר משקאות על אדמת הממשלה. אולם הבתים האלה הם היותר חשובים. כשהממשלה זקוקה לקבלנים וחוכרים לעבודות-הצבוריות, אזי איננה מוציאה מכלל את היהודים, „משום שהאנשים האלה הם, לפי דבריה, כ״כ פראים״. הם היחידים במדינה שיש להם מרץ לחכר עבודות כאלו והכשרון לגמר בכי טוב את העבודות שהוטלו עליהם״.

ומה נהיה מהחק?

בבוא נסיך רומניה לוינה בחדש יוליו, התיצבה לפניו מלאכות חברת כי״ח הוינאית, והנסיך שמע בתשומת-לב וחנינה רבה את כל אשר דברה אליו על אדות החק החדש וע״א האפנים להקל את הרעה הכרוכה בעקבותיו.

הוזרה הצהירה כבר שהחק הזה לא יצא לפעל, ותעיר כי לא ממנה יצא הדבר, לא ועדת בית-המורשים היא היא שהטילה על עצמה לגשם את החק הזה, שאי אפשר לו להתקיים, משום שבמולדאביה, רק היהודים מכשרים להחזיק פנדקים ומסבאות, וכי אם סגר יסגרו את המקומות האלה והפסיד האוצר סכומים עצומים. אחרי זמן מה הודיע בואיריסקו עצמו לקונסול האנגלי, ביביאן, כי הממשלה תציע לפני בית-המורשים להפר את הסעיף השמיני של החק. אפס ביום 8 יוני, הודיע הקונסול לדוכס „דרבי״, כי „למרות הבטחות הממשלה חל החק על היהודים בהרבה גלילות, וגם בואיריסקו הסכים, אך אמר שיכול לא יוכל לפקד על מושלי-הפלכים והפחות לבטל חק שעוד לא נתבטל באפן רשמי ולבסוף. הוסיף כי בהבטחה שהבטיח שהחק הזה לא יתגשם, כון לא אל היהודים אלא אל הנוצרים הזרים שגם עליהם מדבר בסעיף ח׳.״ אולם הקונסול האנגלי חלק במרץ נגד הטענה הזאת, ובואיריסקו הבטיח סוף סוף כי בטל יבטל מיד את כל האמצעים שנאחזו בנוגע לגרוש היהודים בעלי-המסבאות וכי בקש יבקש מבית-המורשים לבטל את הסעיף הח׳ של החק. בואיריסקו קיים את הבטחתו, אך בית-המורשים התנגד לבטול החק.

ככה לא הושג כלום. אולם הנתקיים החק הזה בכל תקפו? לא ולא. פקידי הממשלה המשחדים עשו לפעמים נגד החק.

שנתים ימים חלפו ושום תומרות חדשות לא נוספו על מצבם

היסודות המסכנים והאנשים המתאמצים להשחית ולחבל ולנצל את כח הפועלים". הוא הצהיר במלים ברורות ומחירות כי עפ"י האמנות הבין-לאמיות, יש לרומניה הזכות לשנות ולתקן את הקונסטיטוציה שלה, וגם את החקים שעל פיהם מתנהגת הנהגתה הפנימית „כי באמת צריך להתפלא על שמרימים שאלה פנימית לגובה של שאלת הזכיות-העממיות". באירוניה-רעה, הוא אשר את הצורה-הצבועית של החק, שלא הזיקה באפן ישר ליהודים, אלא נוגעת בהם באפן בלתי-ישר עקב היותם בלתי-בוררים.

מימורנדום זה שהשנאה לאנגליה והמשטמה ליהודים מבצבצות בו מבין כל שורה ושורה ומשמשות בו בערבוביה, סיים בלשון-נקיה זו: „בכלל אפשר להגיד על מצב-הדברים כעת את המחשבה שהבעה בתלגרם שנשלח ע"י מזכיר הממשלה להקונסול הכללי שלנו בבוקארסט ביום 11 מאי 1868 על אדות מכתב חברת כי"ח שדרשה כי ינתן ליהודי רומניה שווי-זכיות גמור כנוצרים".

הוא כתב אל הברון אופינברג:

„עליך לדבר בסגנון נמרץ כחבריך בדברכם על הרדיפות שנרדפים היהודים. אי-אפשר שיהיו שום חלוקי דעות בין התנהגותך ובין התנהגות יתר הקונסולים בנוגע לזה. רוצים אנו למלאת עד גמירה את חובתנו להאנושיות; אולם לא לנו לסייע בידי אנשים הרוצים לגזל מה שנוגע לרשות-המקומית, שכבר נגדר ע"י אמנת 19 אוגוסט 1858".

ממשלת רוסיה תמכה איפוא בימין ממשלת רומניה, ויען כי עפ"י סעיף ב' מאמנת פריז לא תוכל שום מעצמה להתערב בעניניהן הפנימיים של הנסיכיות, לא פחדה רומניה מפני כל. ומשום שיכול לא יכלה לבטוח באמת על רוסיה, היא נאלצה איפוא להתחשב גם עם יתר המעצמות. שר החיצון הרומני, מר בואיריסקו, שהיה איש מתון ביחס ליהודים שקדמוהו, החל במשא ומתן עם אנגליה וישתמש בנוסחתה של רוסיה. הוא האשים את היהודים כי הם נסוגים אחור, בורים ונבערים מדעת ועודם במצב של פראות אמתית: הוא התחלין מאחריות כל התקים-המעיקים וכל האמצעים הישנים שבהם אחזה ההנהגה. לפי דבריו יצאו הפקודות האוסרות על היהודים לרכוש קרקעות בעיר — מבתי-המשפט, שהממשלה לא תוכל לעשות להם כלום משום „שיש להם, ליהודים, הרבה נחלאות יפות". ועל חק-המשקאות אמר כי הוא מנהג מחדש ואמצעי-היגייני פשוט מצד הבולשת העירונית.

הקונסול הכללי האנגלי שלח את התזכיר הזה לממשלתו ובדברים של טעם שם לאל את כל טענות הוזיר ויסתר את כל הוכחותיו. במה שנוגע לנכסי דלא ניידי אמר הקונסול: „הוזיר מודה כי לא יוכלו היהודים לרכוש קרקעות ותוך כדי דבור הוא אומר שיש להם „נחלאות רבות ויפות בערים". אמנם יש ליהודים איזו בתים אך את תפארת הבתים האלה ויפים לא ראיתי אני; מר בואיריסקו מוסיף כי

חברת כי"ח הגישה מחאה נמרצה לפני שר-החיצון הצרפתי וגם כרמיה התראין עם הוזיר.

אנגליה הריצה אל ממשלת רומיניה תזכיר, וששיר פרנסיס גולדשמיד הודיע את תמציתו במכתבו לחברת כי"ח מיום 29 מרס. בתזכיר זה מזכירה אנגליה לרומיניה את המצוקות והענוים הישנים שרומיניה מציקה ליהודים זה שנים אחדות, ובפרט את החק האחרון על אדות מסחר המשקאות. היא אמרה כי כבר מחאה נגד אחדים מהמעשים הרעים האלה. אם נתעמק בכל החקים האלה אפשר לבוא לידי החלטה כי כלם הם תוצאות תכנית שטתית ועל ידיהם נשארים היהודים ברומיניה במצב דומה למצב שבו היו היהודים בימי-הבינים בהרבה ממדינות אירפה; אנגליה מצהירה כי לפני מצב-ענינים שכזה, יכול לא תוכל לשים לפיה מחסם אלא חייבת היא להודיע גלוי כי באה לידי הכרה שהתנהגותה של רומיניה מתנגדת נגד גמור להחיים עצמם ולרוח ההשכלה החדישה.

סיר פרנסיס גולדשמיד מוסיף במכתבו אל החברה לאמר: „הסכם תסכימו לדעתי כי הצהרת אנגליה תחזק את המחאה שאנו (ועד היהודים באנגליה) חושבים להגיש, ותאמין את ידי ממשלות אחרות לשלח לרומיניה מחאות מעין זו."

ממשלת אנגליה הודיעה לאירפה את תכן מחאתה היא ע"י ציריה בפריז, בברלין, בוינה, בפטרבורג, בקושטא וברומא. הראשון שענה על הודעה זו היה הדוכס מברוגלי, שר-החיצון. במלים מתונות וזהירות, אמר: „אם אנו רוצים להעיר את אזן ממשלת הנסיך על רגשי-הסבלנות והאנושיות, שהם, ורק הם, יוכלו לפתח במדינה זו תקופה של עיקרי השויון לפני החק, עלינו להיות תקיפים בדעתנו זו".

שר החיצון האיטלקי, ויסקונטי ויגוסטה, הודיע כי כבר הריץ לברון „פאב'ה", בא-כח איטליה בבוקארסט, פקדות דומות לפקדות אנגליה.

ממשלת גרמניה הסתפקה רק בתודות לממשלת אנגליה על ההודעה שהודיעתה, ותאמר שהמצב ראוי הוא באמת להסתכלות עמוקה.

הדוכס אנדרסי, וזיר-החיצון באוסטריה, קבל בסבר פנים את המלאכות היהודית הוינאית שהתיצבה לפניו להגיש לו תזכרת נגד החק החדיש ברומיניה. אך הודע לא הודיע מה היתה תשובתו לאנגליה.

הנסיך גורטשקוף שלח ביום 17 מרס 1873, מימורנדום ארוך שבו הגן על רומיניה. ויזכיר שהממשלה הרוסית לא אבתה מעולם להשתתף בקובלנות-הכלליות שמטרתן להכריח את ממשלת הנסיך קרל לטובת היהודים. אולם בפעם הזאת עוד יתרה עשה: הוא התעטף בטלית שאינה שלו ויבחר כל מיני שטנות ודבות נוראות וישפלן על יהודי רומיניה ויוסף „כי יכול לא יוכל לתת דפי בממשלה המשתדלת להקים מחיצות ולשפך סוללות בכדי להגן על תושבי הכפרים מפני

את הזכיות האזרחיות והמדיניות שנתנו להם עפ״י האמנות היותר חדשות שנכרתו בהשתדלות בני-ארצם הישרים". המועצה מחאה-כפים להחלטה מחוכמה ופטריוטית זו, משום שבלי שום התערבות חיצונית, שולחים את האגרת לבאי-כח המדינה ולבחירי-האמה.

„המועצה רוצה לקוות ותקוה זו היא בעיניה תקוה מאושרה,
„כי קול האנושיות והצדק שבכל המדינות הנאורות מרימות לטובת
„יהודי רומניה, ימצא אזנים-קשובות בתוך אספה שנבחרה במדינה
„שעוד לפני זמן מה לא ידעה אף את המלים רדיפות-דתיות".

חוץ מזה, החלט למנות ועד פועל שבו ישתתפו באי כח חברת כי״ח והועדים שנוסדו או שהיו עתידים להוסד, בכדי לעזור את יהודי רומניה. מרכז ועד-פועל זה צריך היה להיות באוסטריה שהיא המדינה היותר מעונינת, מפני מצבה הגיאוגרפי, לשנות את מצבם המדיני והחברתי של יהודי רומניה. העיר וינה נבחרה בתור העיר שבה יהיה הועד-הפועל ונשיא חברת כי״ח נבחר לנשיא. כל הועדים בחרו בתור באי כחם אנשים חשובים ונשואי-פנים.

האגרת הוכנה אולם שר הענינים הפנימיים של רומניה דרש שלא תגש לפני המושב השני של בית המורשים משום שהמורשים במושב הזה עמוסים בהרבה עבודות ואין להם פנאי לעסק בשאלת היהודים. חברת כי״ח והועד הפועל התנגדו לדחוי זה אך סוף סוף הסכימו עליו.

שאלת-הדחוי היתה רק רמיה. השר הרומני ידע מראש באיזה אופן תקובל האגרת, ולפיכך אהב יותר לדחותה בקש. ובכדי לדעת את גורלה די לנו אם נביט על חק-המשקאות שנתקבל ביום 18 אפריל שנת 1873.

עד אז, היה אסור ליהודים, בתקף גזרותיה ומכתביה החוזרים של הוזירה להשתקע בערי-השדה בתור פונדקאים ובעלי בתי-מרזח, ואסור היה להם לחכר נחלאות, וכל מי שהשתקע גורש.

אולם בפעם הזאת, התיר החק, לגרש את היהודים לא רק מהחוות אלא גם מהכפרים ומהפונדקים הבודדים והעומדים על אם-הדרך; מוכרי-המשקאות לא יוכלו לקבל רשיון אלא אם הם רשומים ברשימת הבוחרים הצבוריים של איזה כפר רומני. ומי שיעבר על החק הזה יענש קשה.

בכל החקים-המעיקים נגד היהודים, לא נזכר שמם בפירוש; כי זו היתה זהירות נגד כל הקובלנות שתבאנה מבחוץ. אולם בזה לא יכלה רומניה לרמות שום איש.

החק הזה הרס את מעמדם של הרבה משפחות יהודיות. יהודי בוקארסט הגישו אל הסינט אגרת-מחאה נגד חק זה, אולם כל מחאותיהם עלו בתוהו והחק נתקבל.

בית המורשים וממשלת הוללנדה הביעה את התנגדותה העזה להתנהגות רומיניה עם היהודים. באותו העז שבו הביע בית-הנבחרים האנגלי את הדבר הזה. שר-הענינים החיצונים של הוללנדה הביע, כמורשי-העם, את אהדתו ליהודי רומיניה, ואת רגשי-הבוז שלו על כל מעשי-העול והזדון הנעשים להם ויאמר כי משתתף הוא עם כל המעצמות האירפיות לעשות כל מה שנחוץ לטובת היהודים.

גם אמריקה חשבה לה לכבוד להשתתף בתנועה זו. וזו לא היתה הפעם הראשונה שהיא התענינה במצב היהודים. עוד בשנת 1860 מחאה במרץ נגד התנהגותה המוזרה של שויצריה עם היהודים האמריקנים; בשנת 1870 מנתה לקונסול ברומיניה, יהודי אמריקני שהגן בחרף-נפש ממש על אחיו היהודים. ובפעם הזאת כתב בא-כח המדינות המאחדות בפריז, מר וואשבורן לשר-הענינים החיצונים של צרפת לאמר:

„אעפ״י שממשלתנו איננה אחת מהממשלות החתומות על אמנת פריז ובדרכה תמיד נמנעת היא מלהתערב באפן ישר או בלתי-ישר בעניני אירפה—אעפ״י כן הרעה היא כ״כ גלויה ומחורת ויש לה אפי כ״כ כללי וקוסמופוליטי, שכל הממשלות וכל האמונות הדתיות חיבות להמציא לה מזור״.

הממשלה האמריקנית הצהירה כי מוכנה ומזומנה היא „לקבל ברצון כל מה שממשלת-הקהליה הצרפתית תמצא לנכון לעשות בכדי להביא קץ וסוף לשורת הרדיפות הממושכות הממיטות על ההשכלה הנוצרית רק חרפה ובוז״.

הוזיר הצרפתי ענה כי גם דעתו הוא כדעת בא-כח אמריקה וכי עבד יעבד בכדי שרומיניה תתן שווין-זכיות לכל נתיניה בלי הבדל דת וגזע.

אולם הטובה האחת שנתנה ממשלת רומיניה ליהודים היתה ששחררה את הנאשמים היהודים באיסמעיל ותמנע פרעות חדשות. אולם חברת כי״ח חשבה כי כל זה אינני מספיק עוד.

עפ״י הצעת הועד הסניפי הברליני של חברת כי״ח, נתאספה בבריקסל ביום 29 אוקטובר 1872, מיעצה שבה השתתפו צירי היהודים בצרפת באנגליה, בגרמניה, בבלגיקה, בהוללנדה, באמריקה, וברומיניה תחת נשיאות כרמיה, וישלשה סגנים: סיר פרנסים גולדשמיד, הפרופיסור לזארוס מברלין והד״ר ליאופולד קימפרט מוינה. הוכוחים נמשכו שני ימים רצופים. הציר מהוללנדה אמר כי בין חברי הועד שנבחר באמשטרדם יש פרוטסטנטים וקתולים אנשים ונשים מסלתה ומשמנה של המדינה, צירי רומיניה הציעו כי יהודי רומיניה יגישו אל בית-המורשים הרומני שיתאסף אחרי ימים מספר, אגרת שבה ידרשו „שישיבו להם כתור בנים נאמנים ומסורים למולדת הרומנית,

בתחלה, עפ״י השפעת וכוחים ומשא ומתן אריך שהיו בריכסטאג על אדות השאלה הזאת, מפי נואמים דברנים לטובת היהודים, רצתה גרמניה להסכים להצעת הרוזנים גרנביל, אולם אח״כ התהרטה ממחשבתה ותתנגד להצעה.

אוסתריה לא דחתה אמנם את ההצעה, אך שאלה אם לא צריך להתחשב עם זה שרומניה כבר אחזה באמצעים רצינים בכדי שלא יקרו בימי הפסח בלבולים ואם לא טוב יותר לסמך על הבטחת הממשלה הרומינית שהבטיחה „לאחז באמצעים רצינים בכדי שמכאן ואילך יהנו היהודים מכל הזכיות שמהן נהנים יתר תושבי המדינה.״

רוסיה ענתה כי טרם כל דבר צריך לדרש ביאורים מממשלת רומניה. על הצהרה זו העיר לורד לופטוס ציר אנגליה בפטרסבורג במלים הראויות לשימת לב, בתלגרם מיום 23 מאי לאמר:

„אעיר את אזן מעלתך, שמפני טעמים רבים נאלץ הנסיך „גורטשאקוף לא להשתתף בתזכיר-הכללי שהוד מעלתך הציע „להגיש לממשלת רומניה. היהודים ברוסיה סובלים צרות נוראות, „וחקים-מעיקים מכבידים אכפם עליהם. ליהודי רוסיה יש רשות לגור „בערים ולא יוכלו לרכש קרקעות בערי-השדה. אסור להם להתישב „בערי-השדה או לעבד את האדמה. אין להם זכיות כיתר האזרחים „הרוסים. הממשלה הרוסית לא תוכל איפוא לדרש מהנסיכיות חפש „יותר גדול ליהודים, מפני שעליה טרם כל לקשט את עצמה „ואח״כ לקשט את אחרים.״

ועל הטעמים האלה הוסיף לורד לופטוס „כי הנסיך גורטשאקוף ירא פן התוצאות שתוכלנה לצאת מהשתדלות-כללית יכולות להשפיל או לפגע בכבוד הממשלה והעם הרומיני״.

ואם גרמניה, אוסתריה ורוסיה לא הסכימו לעשות את הצעד המשתף, ממי איפוא תירא עוד רומניה?

כלום מתורקיה? ממשלה זו היתה אמנם צריכה להכריח את רומניה לגשם בפעל את אמנת 1856. אולם אחרי הצעדים שבהם אחז בא-כח רומניה בקושטא, לא הרהיבה תורקיה עז בנפשה לעשות כלום.

הצעת אנגליה לא הצליחה אמנם אך דעת-הקהל כלו נשארה לצד ממשלה זו. אחרי גלוי-דעת של „האגדה להפצת הנצרות״ נערכה ביום 30 מאי בלונדון, אספת מחאה חשובה בארמון הממשלה תחת נשיאות לורד שאפטסבורי. בין הנאספים היו הרבה ישועים ונוצרים נשואי-פנים וביניהם הבישוף של גלוסטר. האספה קבלה החלטה כי מסכימה היא לכל דעות הממשלה בענין זה.

בחדש ספטמבר העלה המורשה היהודי גודפרואה, שהיה שר המשפטים בהולנדה את „שאלת יהודי רומניה על שלחן

משום שענין זה נוגע בתכונת המחוקקים הנוצרים, וכי מחוקקים אלה „חייבים איפוא להשתמש בהזדמנות זו בכדי להביע את כל רגשי „הבוז והמחאה שמעשי־האכזריות המתארים על־ידי הביוניט הנכבד, „מעוררים בקרב כל מורשי הבית. חרפה וכלמה צריכות לכסות את פני „נושאי דגל ההשכלה במאה הי״ט המרשים שמעשים כאלה יֵעָשו „באיזה מקום מארפה״. הנואם חשב תמיד „כי הרדיפות שרדפו את „היהודים בימי הבינים הן אחד הסעיפים היותר שחורים ואפלים של „הנוצרים, וכמעט שהוא חפץ להגיד, של הנצרות גופה. לא הנצרות „היא שיצרה או הסכימה על עובדות כאלו. אלא אמונה נוראה „ואכזרית שגזלה והמסה את השם הזה. קוה קוו כי בשום מקום „שנוצרים נחתים ישם מחזות כאלה לא צריכים להשנות״. ככה הביע גם לורד סטנלי את דעתו בשנת 1868.

אחרי המורישה ריכרד דברו עוד ארבעה מורשים אחרים כלם ברוח זה. וכמו ביכוחים שהיו לפנים על אדות ישאלה זו, כן גם הפעם לא היה אף קול אחד מתנגד.

אולם מה לעשות?

תמיד הועיל גלוי־דעת מצד בי ־הנבחרים האנגלי. ריכרד הזכיר את המלים הבאות לקמן של לורד פלמרסטון: „אמנם אפשר לשאל „מה הוא כח המלים לעמת כח הנשק. אולם לפי דעתי גדול כח „דעת־הקהל מכח הנשק. אם דעת הקהל מיֻסדת על אדני האמת „והצדק היא מועילה סוף סוף יותר מתניתות חיל־הרגלי, מאש התותח ומשאון חיל הפרשים״.

אולם בית־המורישים לא הסתפק בגלוי־דעת זה. הנואמים הפישו את האמצעים שממשלת אנגליה צריכה לאחז בהם נגד רומניה ויזכירו את הזכות שיש לממשלת אנגליה ולכל מעצמות החסות בתקף אמנת 1858, ליעץ עצות־נמרצות לרומניה, ויסכימו אף לבקש מהשלטון, בתור מושל הנסיבות הללו, להבטיח את חיי היהודים נגד פרעות חדשות. כל הבית בא לידי הסכמה כי צריך להגיש קובלנה לממשלת רומניה. וביום 26 אפריל הריץ סיר פרנסיס גולדשמיד אגרת להרוכס גרנביל ישבה הננים ללבו את הרעיון שמעצמות־החסות תשלחנה לרומניה תובי־כללי שבו תדרשנה ממנה במפגיע לאחז באמצעים הנחוצים בכדי לתת ליהודים את הזכיות המגיעות להם עפ״י ברית 1858, ולהגן על חייהם. קובלנא־כללית מצד מעצמות־החסות מיֻסדת על ברית 1858 — זה היה דבר־חדש. הרוכס גרנביל קבל ברצון את הצעת סיר פרנסיס גולדשמיד, וישאל מממשלות צרפת, גרמניה, אוסטריה, רוסיה ותורקיה אם נכונות הן להשתתף יחד ולהגיש לממשלת רומניה קובלנא־כללית לטובת היהודים.

איטליה היתה הראשונה שענתה בחיוב; ביום 21 מאי התנצלו גרמניה ואוסטריה בטענות של מה־בכך, ותשובת רוסיה היתה שלילית

גרין הודיע שהממשלה כבר אחזה באמצעים רצינים והשתדל תשתדל עוד לבל תתחדש שוב התקוממות-העם".

ממשלת אנגליה בקשה מממשלות צרפת, גרמניה, רוסיה, אוסטריה ואטליה להצהיר הצהרות כאלו בבוקארסט.

ביום 18 אפריל שלחו באי-כח הממשלות האיריות שנתאספו בבוקארסט, תזכיר-כללי לרומיניה שבו חדשו את ההערות שאחדים מבאי-כח ארפה העירו אותה בעל-פה בשם ממשלותיהם. בתזכיר זה הביעו את פליאתם על שעוד לא קבלו את תוצאות החקירה והדרישה שהחלה עוד לפני כשני ירחים; הגו את צערם-העמוק על מאסרם של שני יהודים חפים-מפשע שגם התובע הכללי זכה אותם בדינם וידרש את שחרורם וישתוממו על בית-המשפט שזכה בדין את מהוללי הפרעות נגד היהודים ב„וילקוף", ויביעו את פחדם על הסכנה הנשקפת ליהודים בערבי חג הפסחא. בסוף התזכיר נאמר כי „הממשלות תשפטנה בעתיד אם העדר-העניש למהותתים ולמתקוממים נגד היהודים לא יאמץ את ידי הראשונים לעשות מעשים יותר נוראים שאינם נותנים כבוד למדינה-נאורה שחובתה „היא להגן על חפשיותם ובטחונם של כל הנתינים בלי הבדל דת וגזע".

על התזכיר חתמו באי-כח גרמניה, אוסטריה, המדינות המאחדות באמריקה, צרפת, בריטניה-הגדולה, יון, איטליה, בלגיקה והולנדה. רק חתימת בא-כח רוסיה נעדרה. בבית-הנבחרים האנגלי העירו כי הפרעות פרצו באחד מחבלי „בסרביה" שנמסר על ידי רוסיה עפ"י אמנת פריז, וכי לפני הפרעות נתפרסמה חוברת שבה הראה כי אבדה גדולה אבדה בסרביה מיום שנקרעה מעל רוסיה הגדולה ונספחה לרומיניה. דעה אחרת הבעה כי אנשים העובדים לטובת רוסיה השודים ג"כ בשסוי ההמון. האמנם מפני זה מיאנה רוסיה להשתתף עם יתר הממשלות? כל יתר הממשלות נתאחדו יחד להגייש את קובלנותיהן לפני רומיניה.

פעלות באי-כח הממשלות היו כעין הקדמה לוכוחים חדשים בבית-המורשים. הוכוחים האלה התעוררו ביום 19 אפריל למחרת היום שבו הוגש גלוי-הדעת של באי-כח ארפה בבוקרסט.

סיר פרנסיס גולדשמיד תאר לפני בית-הנבחרים את פרטי כל המאורעות המראיבים שארעו ב„איסמעיל", ב„וילקוף", ב„קהול" ולא הוסיף עליהם שום פירוש ובאור. הוא רק הזכיר את התקופות היותר מעציבות של רדיפות היהודים באנגליה בימי-הבינים, ויביע את המחשבה הפשוטה הזאת: „אי-אפשר להרשות כעת מעשים שכאלה. שום עם לא יוכל להשיג יחד גם את פרות הדרור וההשכלה וגם את תענוגי הפראות".

הממשלה ובית-המורשים מחאו כף לשמע הדברים האלה: אחרי סיר פרנסיס גולדשמיד, הביע המורשה ריברד את רגשי הבית, ויאמר שאם ישאל הוא את רשות הדבור בענין זה, זה הוא אך ורק

יצאו זכאים בדינם ובית-המשפט שב„קהול" הודיע שכל הפורעים זכאים.

דעת-הקהל בכל מקום התמרמרה ותתקומם נגד ההתפוצצות החדשה הזאת של הפראות ונגד עוות-הדין לחיב את הצדיקים ולזכות את הפושעים. ממשלת רומניה חשבה בלי ספק כי ארפה המפלגה על ידי המלחמה לא תוכל בשח להתאחד בכדי להגן על היהודים. אולם מיד נוכחה לדעת כי שגתה ברואה. באי-כח ארפה עבדו גם לחוד וגם יחד. הקונסול היוני ונתיניו עשה בימי המארעות העגומים ב„איסמעיל", את כל אשר לאל ידו להושיע את היהודים. קונסול אנגליה דרש באפן היותר נמרץ לדכא מיד את ההתקוממות. שר-הענינים ההיצונים בצרפת מר „רימוזאט" הבטיח לשלה מיד לבא-כחו את כל הפקדות שחברת כי"ח בקשה ממנו לשלח, ובאי-כח הממשלות הזרות נתאספו ביום 19 פברואר בבית הקונסול האנגלי, גרין, וישלחו אל הממשלה הרומינית תזכיר נמרץ חתום בשם כלם.

הקונסול האנגלי הפציר בשר-השרים ולא נתן לו מנוח. בראש הממשלה עמד אז, לא בראטייאנו ולא קוגלניסיאנו, אלא קטרגי. ההיה האיש הזה יותר ישר ואמתי? נשמע נא מה ישפר לורד אנפילד בבית-הנבחרים האנגלי על אדות הוכוחים שהיו בין שר-השרים הזה ובין הקונסול האנגלי.

„ביום 11 מרס—ספר לורד אנפילד—העיר מר גרין את אזני „מר קטרגי על העובדה שהאנשים שנאשמו בעון מחוללי-הפרעות לא „קבלו ענשם; כי עלילות ודבות מוסיפות להתפשט על השבון „היהודים; כי יהודים הושמו במאסר וכי פקדות הממשלה אינן יוצאות „לפעל. מר קטרגי ענה כי פחת „איסמעיל" ופחת „קהול" הדחו ממשרתם „וכי צריך היה ליסר את מי שחלל את הקדש. מר גרין הודיע לרשות „המקומית את הרשם-העגום שעשתה על ממשלת הוד מלכותו הבריטית „האגרת שהוגשה בשם היהודים אל הנסיך קרל וכי ממשלת אנגליה „משוכנעת שמעשי-פראות כאלה לא היו יכולים לצאת לפעל אלמלי „רצתה הרשות המקומית למנוע אותם. מר קטרגי הצהיר כי כבר אחז „באמצעים רצינים. כי התובעים הכלליים של בוקארסט ושל פוסקאני „נשלחו אל המקום בכדי להקר ולדרש בדבר, וכי רוב הקובלנות „שהוגשו מצד היהודים הן מוגזמות, ולפעמים משוללות-יסוד. מר „גרין העיר כי שום תשובה לא נשלחה מצד רומיניה על התזכיר „הכללי שהוגש אליה ביום 19 פברואר. מר קטרגי ענה כי התשובות „תבאנה מיד אחרי גמר תרגום התזכיר. ביום 26 מרס, הודיע מר „גרין כי ששת ראשי הפורעים שנאסרו על קחתם חלק בהתקוממות „העם יצאו לחפשי..."

בי"ב להדש זה (אפריל), מלאה אנגליה בפקודה תלגרפית את ידי מר גרין לבקש מממשלת רומיניה שתאחז באמצעים רצינים, נגד הסכנה הנשקפת ליהודים בימי חג הפסחא הממשמשים ובאים. מר

עולנית במנותה ועדת-חקירה המתעקשת לא ליסר את החוטאים והממאנת לבדק את מעלליהם הרעים של העושקים?"

אחרי המלחמה השבה רומניה שיכול תוכל על נקלה לבוז לאירפה, ואם תחליף את תכסיסי-הנהגתה ושקטו השאון והמהומה שהתהוללו סביבה ושהיו לה למורת-רוח. עליה היה איפוא, רק להתמיד בשטת הרדיפות בחק, ע"י חקים הנהגתיים, על ידי עריצות פקידיה וע"י משטרתה. ובה בשעה שהנסיך הבטיח בשנת 1871, לראש רבני בוקארסט ולבא-כח המדינות-המאחדות באמריקה מר פיקסוטו שנשלח אליו בכונה בשם ממשלתו — להגן בכל כחותיו על היהודים, באותה שעה הוסיפה הממשלה לרדף באף ובחימה את היהודים. ביום 6 פברואר 1872 הוחק נגד היהודים חק-מעיק חדש, נוסף על כל החקים הנוראים שהכבידו את אכפם עליהם, בחייהם התעשיתיים והמסחריים. עפ"י חק זה צריכים היו כל בעלי המחסנים ומוכרי הטבק להיות ר ו מ י נ י ם, בה בשעה שהחוכר הכללי של ממכר הטבק היה י ה ו ד י רומיני. עפ"י חק חדש זה היו צריכים להרחיק את היהודים מפני היותם ז ר י ם. תוצאות רדיפה-חקית כזו היו: התחדשות הפרעות. האספסוף התקומם שוב נגד היהודים באכזריות וקצף הרבה יותר נוראים מאשר לפנים. ואם הממשלה חדלה אמנם לסדר את הקמות-העם האלה, הנה מדיניותה ואפן הנהגתה אמצו את לב הפורעים בתפקידם.

ביום ב' ינואר 1872 נתפש ברומניה מומר רוסי מזרע ישראל, יעקב זילבר שמו, שנאשם בעון גנבת כלי-כסף אחדים מבית-התפלה של ההגמון שבעיר איסמאל. אולם הוא הלשין על הרב בינדם, על נשיא העדה מר גולדשלאגר ועל שלשה יהודים אחרים ויאמר שהם היו מסייעיו בגנבה זו וידם היתה אתו במעל. הממשלה תפשה את כלם.

העלילה הכוזבת הזאת שסתה את כל ההמון ביהודים ובמשך שני ימים רצופים התנפל האספסוף עליהם. על השד והשאיה ובזת הבתים נוספו כל מיני פורעניות ומרעין בישין. הרבה יהודים הומתו, הרבה נפצעו וגם הנשים והטף שתו את קבעת כוס התרעלה. המון-העם התנפל בשצף קצף גם על היהודים שבשתי הערים „קהול" ו„וילקוף". אך סוף סוף החלה הרשות המקומית ופקידי-הממשלה להשקיט את הפורעים. הממשלה פקדה לחקר ולדרש בדבר, אך תוצאות-החקירה לא נודעו בקהל. הפורעים נתפשו ונמסרו למשפט. אולם גם היהודים נאשמו בעון-פרעות. בעיר איסמאל תפשו שוב את הרב בינדם ואת נשיא עדת ישראל גולדשלאגר ויאסרום אחרי אשר קרא להם דרור. ואעפ"י שהגנב האמתי שהאשימם חזר מדבריו וגם החוקר-הכללי הכיר בצדקתם וידרש לזכותם בדינם, אעפ"י כן חייבם בית-המשפט ויודיע שדינם כדין יתר היהודים הנאשמים. הגנב האמתי נדון לחמש שנות-מאסר ויתר הנאשמים לשנתים. כל פורעי הפרעות

ושתתנה להם את כל הזכיות שנתנו לסרבים ולרומינים הנוצרים; והממשלות-האדיריות הסכימו בדעה-אחת להגן על היהודים במדינות האישלם. סוף ההיסטוריה הזאת יבליט יותר ויותר את תגמולות באי-כח הממשלות שמנעו וגם העניש הרבה פקידים ופושעים שיצאו משורת הדין.

במחצית שנת 1870 פרצה בין גרמניה וצרפת מלחמה שממנה יצאה האחרונה שבורה, נכאה ורצוצה ועם תבוסת צרפת נצחה גם החפשניות. אז פרצה בין הכח והצדק, מלחמה שהשעיר המשתלה בה היה כמעט היהודי. היא לא הצטמצמה במדינות שבהן נתקימה עד אז, אלא גם חדרה לתוך המדינות האדירות בגרמניה ואוסטריה שבהן דומה היה כי הצדק נצח את הכח; בעזרתם ותמיכתם של הכהונים התפרצה מלחמה זו גם אל צרפת, לשמחת-לב, משלה בצרפת הקהליה ויהי בה משטר-עמוני. עיקרי-המהפכה חדרו עמק עמק אל תוך חוקותיה ואל תוך מנהגיה ומדותיה עד שיכלה לעמד בפרץ נגד תגרות הכהוניות וגם לנצחן, בשום זמן לא פסקה צרפת להיות מגן-הצדק ובעלת-ברית המדינות המגינות עליו. אמנם מחוץ לצרפת, במדינות אחרות לא היה לה, לצרפת, אותה ההשפעה שהיתה לה בעבר, ולא יכלה לעשות כלום בכדי להניאן מלסגת-אחור. במחצית האחרונה של המאה הי"ט היתה נסיגה-לאחור בצרפת נגד החפש-הדתי והריאקציה זו לא תמה עם סוף המאה הזאת. צרפת שעמדה תמיד בשורה הראשונה בין כל הלוחמים והמגינים על החפש-הדתי, ושפעלותיה הטובות נמשכו בזריזות וחריצות, התרוממה מיד מאסונותיה ותבוסותיה, ותגן על אלה שחסו לפנים בצלה ועל שלטונה שנתחדש. והתוצאות שהושגו בקונגרס הברליני של שנת 1878, אחרי חליפות ותמורות רבות—חשובות וגדולות-הערך.

בתקופה זו, דברי ימי רומיניה הם ברורים למדי.

חדשים אחדים לפני המלחמה, עבדו הממשלות האדירות לטובת היהודים ברומיניה. ביום 7 פברואר 1870 כתב סיר פרנסיס גולדשמיד כי מסר ללורד קלרנדון מכתב ששלה כרמיה אל העתונות על אדות רדיפות היהודים ברומיניה ומצוקותיהם. על מכתב זה ענה הוזיר כי „ממשלת הוד מלכותה המלכה תמשיך את השתדלותה לטובת העשוקים ורצוצים, אעפ"י שעד עתה לא הביאה השתדלות זו לצערה שום פרי ישוה לה". בחדש מאי 1870, בהגיע אליו ידיעות חדשות מרומיניה, חזר שובי על הבטחות אלו וביום 8 יוליו 1870, בתשובה על התאוננות שהגיעה אליו מ„בוטוסאני", ענה הוזיר האנגלי לאמר: „כנראה שתקות וזרתנו להשפיע על הממשלה הרומינית חלשה מאד. ובאמת איזה מופת יותר חותך אפשר לדרש, למראה החלטתה להיות

פרק רביעי.

הקונגרס הברליני.

קדמת חברת כי"ח.—מלחמת שנת 1870.— ברומיניה: הקמת העם באיספעיל.— החק-הצבורי של שנת 1874.— הברית המסחרית בין אוסטריה ורומיניה.— בסרביה: הצהרות הנסיך מילאן.— מלחמת הבלקנים. – המועצה בקושטא – חברת כי"ח קוראת לאספה.— תזכיר החברה.—מארעית חדשים ברומיניה. —אי־הצלחת המועצה בקושטא — מלחמת רוסיה-תורקיה. – אמנת סן-סטיפאנו. — דקונגרס הברליני. – חברת כי"ה שולחת את ציריה אל דקונגרס; פעולותיהם.— דקונגרס נושא ונותן בשאלת החפש־הדתי.— באי-כח הממשלות, חוץ מצירי רוסיה, מסכימים פה־אחד לפתרון-טוב — הנוסח שנתקבל.

תולדות המארעות המסופרים לעיל מביאות אותנו לשנת 1870.

עשר שנים עברו אז על חברת כי"ח מיום הוסדה; בהוסד חברה זו נתנה ליהדות, שכל חלשתה היה פזורה, אורגניזמוס שסוד כחו וגבורתו היה מונח ברעיון שיצר את החברה, והוא: להגן על הצדק והמשפט בכל המקומות שבהם לא היה שום מערער נגדם, במקומות שלא הכירו בהם, שרמסום ברגל-גאוה, ובמקומות שלא נודעו כלל ותחתם שלטו העריצות והחמס. שאלה זו שמשה לחברת כי"ח בכל מקום, יסוד לדרישותיה וקובלנותיה. שום איש בעל רוח-חפשני ובלתי משוחד לא יכול לחלוק על צדקתן. דעת-הקהל והעתונות והממשלות בארצות-הנאורות באנגליה, צרפת, איטליה, בלגיה, הולנדה וביתר הארצות עמדו לצד החברה.

חברת כי"ה נהיתה במשך זמן קצר „מעצמה מוסרית" כמו שכנה אותה באספה הכללית של שנת 1865 אחד מאותם האנשים שעזרו הרבה להצלחתה, מר כרמיה. קולה החל להשמע יותר ויותר, לתועלת ההשכלה ולתועלת היהדות; התפתחותם הבלתי-פוסקת של רעיונות הצדק והחפש בעתונות, בוכוחי בתי-המורשים השפיעה בלי ספק על התפתחות המדיניות הכללית של ארפה, ועל החקים השונים שנתנו שויון זכיות ליהודים. תוצאותיה המדויקות כבר הוגדו: מה שהֻשג הוא כי המדינות הנאורות אינן מרשות עוד לשים פדות בין נתיניהן בלי הבדל דת וגזע; המעצמות-ההוסות התאמצו בהתמדה להכריח את סרביה ורומיניה שלא תרדפנה את היהודים

לכם בתלגרם שנשלח לכם מבגדאד — תאחז בעת הצרך בכל האמצעים הרצינים בכדי ליסר קשה את כל החוטאים והפושעים".

מסקנא אחת היה אפשר להוציא מכל ההצהרות הללו והיא כי הממשלה הפרסית הבטיחה להגן בעתיד על היהודים. פקודת הממשלה לטובת יהודי „בלפורוך" הסיתה את אדיקות-האספסוף, ופתאם נתקבלה תלגרמה זו: „שמנה עשר יהודים נשללו בבלפורוך, שנים נשרפו חיים; בא כח שררת העניים החיצונים עצמו שלח בבזה את ידו. התערבות ארפה היא היא הגרמה לחמת־ההמון."

התלגרם הזה נשלח תיכף ע"י חברת כי"ח לצירות פרס בפריז ולממשלות אנגליה וצרפת והללו דרשו במפגיע להעניש קשה את פורעי הפרעות. מיד שלחה ממשלת פרס שליח מיוחד למקום המעשה והוא תפש ששה מראשי האשמים, וישלחם לטהראן אסורים בכבלי-ברזל.

הפושעים האלה באו על שכרם ומשפחות נגועי הפרעות קבלו פיוס, אך הכסף נמסר כנראה לידים אחרות ולא להן, ומפני שהממשלה היתה רפת-כח וחסרת-אונים, נשארו היהודים ערוכים ומוצגים תמיד לחמת ההמון, ולעריצות הכהנים האדוקים ועקשותם ולפקידי הממשלה אוהבי השוחד ורודפי השלמונים. יהודי פרס היו איפוא אמללים כאחיהם שבמרוקו ואין מגין עליהם כהאחרונים.

תפקיד החברה בהוה ובעתיד היה להגביר את ההגנה עליהם. לזה היה נחוץ זמן והתמדה, ולפני שני הדברים האלה לא נרתעה חברת כי"ח אחור.

הפרסים לא היו מעולם אויבי היהודים; רק חלישת האחרונים ורפיונם היא היא שנתנה לכהני-הדת לעשק אותם. מושל אחד, „נאדיר שאה" שמו, הגן על היהודים נגד רודפיהם ויתן להם חפש לחיות ולהתפתח באות-נפשם. אולם אחרי ממשלת נאדיר שאה, השתמשו כהני הדת במצב-התהו ששרר במדינה ויחזקו ויכבידו את החקים נגד היהודים וישסו את ההמון-הפרוע והארוך לפרוע בהם פרעות ולנצלם ולפשט את עורם מעליהם. הקורא יבין מהמכתב ששלחו יהודי פרס לחברת כי"ח, מה עשו להם כהני הדת ומה היה מצבם בימי ממלכת מושל נוטה אהדה להם.

ההגיעו תרעומותיהם והתאוננותם עד כסא המושל?

חברת כי"ח מלאה את חובתה להם.

סיר פרנסיס גולדשמיד הודיע ביום 19 מאי 1865 כי היתה לו שיחה עם סגן-מזכיר המדינה במשרת הענינים החיצונים וכי לורד רוסיל החליט לשלח לבא-כח ממשלת בריטניה בפרס פקדה תלגרפית לעשות את כל אשר לאל ידו להיטיב ולשפר את מצב היהודים במדינה זו.

הועד המרכזי של חברת כי"ח בא במשא ומתן עם ציר פרס בפריז בכדי שאנשי החברה, כלומר מנהלי בתי הספר שנוסדו בפרס, יגינו על היהודים ויגישו את תלונותיהם אל הממשלה. מחשבה זו יצאה לפעל רק אחרי זמן מה.

בחדש פברואר 1866, הגיעה מבגדאד תלגרמה שבה נאמר כי ראש עדת ישראל ב„האמאדאן" נאסר בכבלי נחשתים וישלח לטהיראן שבה יומת בלי אומר ודברים. מיד הודיעה החברה את הדבר הזה לשר הענינים החיצונים בצרפת והלז ענה „כי כבר פקד על בא-כח צרפת בנכר להגן בכל מקום על עניני ההשכלה, וכי הדוכס „מאסינייאק" איננו מאבד אף הזדמנות אחת להגן על זכיות האנושיות". הבטחות כאלו הגיעו גם מאנגליה, באמצעות ה„בואר אף דיפוטיס" שתחת נשיאות סיר משה מוניפיורי.

אפס, אחרי זמן מה נעלמה פתאם בעיר „בלפוריק" אשר בגליל המאדאן עלמה מושלימית, ודבר זה גרה את ההמון נגד היהודים שאם עליהם לשלל את רכושם ולהמיתם, וחייהם היו איפוא תלואים להם מנגד. היהודים האמללים נאלצו, בכדי להציל את נפשם, להמיר את דתם. אולם עפ"י השתדלות בא"כח אנגליה וצרפת נתן להם הרשיון לשוב לדת-אבותם, מבלי שיאנה להם כל רע. הממשלה היתה במאשרה, להראות בזה כי רצונה החזק הוא להגן על היהודים. ציר פרס בפריז אמר לחברת כי"ח בסוף מכתבו אליה מיום 3 יולי 1866 לאמר: „תוכלו להיות בטוחים שממשלת הוד מלכותו הקסר, האוהב את כל נתיניו בלי הבדל דת וגזע, כאהבת-אב, ושמעולם לא הרשתה ולא תרשה שהיהודים, נתיניו הנאמנים, יהיו נרדפים בפרס כמו שמודיעים

„כתות־אנושיות. הכת הראשונה כוללת את אי-המאמינים שאינם „מבטאים בחיל ורעדה את שם „אללאה" והעובדים את השמש, את „הירח, את הככבים, ואת האלילים וביניהם גם המוחות הריקים שאין „להם שום אמונה והם ה„מולהדאנים" וה„דהרייאנים" (שתי כתות שפסו „ואינן) ועוד. דת־האישלם מתירה לך לרדף עד החרמה את חברי „כתה זו, אם לא יסכימו לשאת את עלך על צוארם ולקבל את „דתך ואת אמונותיך. והכת השניה היא כת האומות שיש להן ספרים־ „קדושים. בכתה זו צריך להבדיל טרם כל בין אלה שאעפ"י שיש „להם ספרי-חקים לא היו להם נביאים כגון למשל כת ה„מז'וסאנים" „(כתה שנצמתה) שיש להם ספר קדוש המכֻנה „מוסום פאז'אנד „פיונד" ומתימרים שהיה להם נביא ושמו „זרדוכט" שכתב להם קבץ- „חקים על קלף מעבד מעור שנים-עשר אלף פרה, ומעבר אחר צריך „להשב גם את אלה, שאעפ"י שיש להם ספר-קדוש והיה להם נביא־ „מחוקק כמו בני ישראל המכֻנים „יהודאן" ושספר-החקים שלהם הוא „התורה" ומכבדים את משה בתור מחוקקם; הנוצרים שאותם קוראים „ג"כ בשם „נוארי" שיש להם ספר-קדוש הוא ספר הברית החדשה „ומעריצים את ישוע-הנוצרי כנביא. חובה מֻטלת עליך, אתה המושלמי, „להכביד את עלך על צואר בני הדתות הללו עד שימירו את דתם „בדת האישלאם או לאכֹף עליהם לשמר את שנים עשר הסעיפים „הבאים לקמן: צריך לאלין את היהודים לשלם מס מיוחד ואם לא „אחת דתם להמית; אסור ליהודי-משֻמד לכפר בדתו-החדשה; אסור „ליהודי להגן על בן-בריתו אם תפרץ מריבה בינו ובין מושלמי; אסור „ליהודי לנקב שם אלה ונביאו; אסור ליהודים לבנות בתי-כנסת בערים שתושביהן מושלמים; אסור להם להרים את קולם בהתפללם בבית-פרטי; אסור להם לנגן בתפלתם; אסור להם לבנות בתים יותר גבוהים מבתי המושלמים. הסעיף י"ב מבליט עד כמה צריכה להיות שפלותם של היהודים, והנה נוסחו: „אסור ליהודים ללבש בגדים כבגדי-המושלמים; "והיבים הם לשאת על בגדיהם אות-קלון עשוי מבד כתם או אדם, „חמוריהם, צריכים להיות שונים מחמורי המושלמים, וכי ירכבו על „חמור, עליהם לא לישבה לשבת כששתי רגליהם תלויות מצד אחד. „אסור להם לקנות סוסים, כי הסוס חיה־אצילה הוא; אסור להם לקנות „כלי־נשק, חרב או אקדח ובדומה, וכי יתהלכו ברחוב אסור להם „לעבר על פני הדרך-הסלולה אלא עליהם להזהל בפנות. אסור „לנשותיהם להתלבש כנשי המושלמים ולכסות את פניהן בצעיף. אסור „לתת לבניהם שום תאר־כבוד".

והנה, למרות מה שהשאה עבאס השני היה חפשי באמונה, נתן נתן לכהני-הדת לחק חקים נגד היהודים, משום שרצה אולי לשמדם. אולם כנראה כי חוץ מזה לא הרשה משובות אחרות. המושלים

„לפרש את תחנותינו לפניכם. רצה לא תרצו בטח שאחיכם בשרכם „ודמכם ימותו בדלות נוראה מעצר רעה ויגון ויהיו קרבנות הרדיפות „המתחדשות חדשים לבקרים. היינו חרפה לשכנינו, לעג וקלס לאויבינו „הרואים כי אין מי שיגן עלינו ויכולים הם לעשות בנו כטוב וכישר „בעיניהם. אין לך יום, אין לך שעה ואין לך רגע שלא יביאו עלינו פיד „ושבר חדשים; חיינו, הוננו, רכושנו וכל היקר לנו עומדים בסכנה שהיא „יותר רעה מהעבדות. ליהודי-מומר יש הזכות לרשת את כל נחלת אבותיו; „ואלמנת המת ובניו הנשארים נאמנים לדת אבותיהם חיבים להעביר „את הונם למומר. מושלמי כי יהרג יהודי, בית-דין לא יעשה לו כלום, „וכי יתאמת פשע הרוצח המושלמי ע״י עדים, ושלם הרוצח לכל היותר „ענש-כסף. אנו נאנחים ונאנקים תחת סבל המסים הכבדים והמתפירים „המכבידים את אכפם עלינו.״

היהודים האמללים האלה לא הגזימו כלל במכתבם זה, ואפשר ג״כ שלא הגידו את כל אשר היה להם להגיד.

והנה מלבד מה שהיו היהודים מוצגים תמיד לבזה ושד ולהרג ורצח, הם חיו בכל ימי חייהם חיי שפלות כעורה ומכלימה: הקו-האופי המציין את חיי יהודי פרס, היא האמונה ההמונית שכל מושלמי הנוגע ביהודי, טמא הוא. יהודים כי יאבו לקנות דבר מה ונצרכו להמתין עד שהמושלמים יגמרו את קניותיהם, ואחר יגשו גם המה לקנות את שלהם. וכי יגעו באיזה פרי, ונטמא הפרי ונאלצו היהודים לקנותו; בימות הגשמים חיבים היהודים להסגר בתוך בתיהם פן יעבירו המים את טומאת היהודים למושלמים.

המשטר-העריצי שבו חיו היהודים בפרס, נוצר ע״י הכהנים ה„שיאיטים״ במאה הי״ז בימי ממשלת השאה עבאס השני; קבץ זה שבו היו הרבה כללים וחקים ומצות, נקרא בשם „ג׳אמיע עבאס״ (קבץ החקים של השאה עבאס השני) ונהיה לחוקתה הרשמית של המדינה. עבאס השני היה מטבעו איש-סבלן כרוב המושלמים בני המשפחות השונות שמלכו בפרס בין בימים שבהם עבדו את דת „זרואסטרס״ ובין אחרי כבוש המדינה ע״י הערבים שהכריחו את כל בני דת זרואסטרס להתאישלם. עבאס השני היה אומר: „האלהים, ולא אני, צריך להיות בוחן לבות וכליות. מעולם לא אתערב בדבר הנוגע לבית דינו של הבורא הגדול אדון-העולם.״ אולם בחפצו לאַחֵד את מדינתו שהיתה מחולקה ומפוררה ע״י משטר פיאודלי אמתי, הוא סמך ונשען על כהני-הדת שהיו מאחדים כגוש מדובק וכגוף מאוחד ומתלכד מזוין בשלטון-מחלט וישתמש בהם לטובתו הוא. תשוקתם לבצע ואדיקותם-העורת יעצום לרדף באף ובחימה את היהודים ולהכריחם להמיר את דתם. ובקבץ-החקים המפרסם הנזכר, הם מראים למושלמים את הדרך ילכו בה, לאמר: „אליך המושלמי הנוק-הדת הקדושה אני אומר, כי יכול תוכל, בלי מוסר-כליות להתם ולכלה ישתי

אי-אפשר היה לסבל עוד את חולשת הוזיר המרוקני ורפיונו. ממשלת צרפת שלחה לבא-כחה בטנגיר, ספינת מלחמה שתובילהו להתראין את השלטן ברבאט. ואחרי ימים מספר הגיעה פקודה-נמרצה לפחת תטואן לתפש את השודדים חיים או מתים; הפחה אסף אליו שני גדודי-צבא של אלפים איש וירדף את הליסטים ויצר עליהם בכפר שבו התבצרו מפני אויביהם. יד הצבא גברה סוף סוף וראש-השבט השודד הזה ושנים מרעיו נרצחו. המרקיז מוסטייר, שר הענינים-החיצונים בצרפת, הודיע בתלגרם את הבשורה הטובה הזאת לחברת כי"ח בו ביום שקבלה מבא-כח-צרפת במרוקו ויביע את תקותו „כי מעשי-החמס וה-ידיפות שהטילו רטט וחלחלה בקרב התושבים היהודים בתטואן — לא יתחדשו עוד". (מכתב יום 19 מאי שנת 1868).

ממשלת צרפת השיגה פצוי בשביל משפחת אזולאי.

באי-כח הממשלות הארפיות לא עבדו בפחות מרץ לתבע פצוי בעד כל העול והזדון שנעשה ליהודים בעיר אחרת במרוקו, בסאפי. עדת ישראל בעיר זו שלחה לפני השלטן מלאכות שגם קונסולי הממשלות תמכוה במכתביהם ותתקבל בסבר פנים יפות, ומיד פקד השלטן למנות ועדה גדולה שתחקר ותדרש בענין זה, והקונסולים השגיחו בענין פקוחה על מהלך כל הענין. תוצאות הדבר היו כי האשמים נדונו למאסר שנים רבות, ומשפחות נגועי-הפרעות קבלו פיוס, ובמעמד כל באי-כח הממשלות הארפיות וראשי הערבים הקריאו את פקודת-השלטן הגוזרת על כל איש ואיש לשמר על הסדר, וראשי השבטים והערים הם האחראים בעד כל הפרעת סדר שתהיה.

במשך ימי המארעות האלה בא פריזה בא-כח צרפת במרוקו, מר „איימי די אקין" ויספר לחברת כי"ח הרבה דברים על אדות היהודים במדינה זו. הוא תאר את שטת-פעלתו לטובת היהודים ויצהיר כי לפי דעתו עתידים הם למלא תפקיד גדול וחשוב בהתפתחות המסחר והתעשיה בממלכה זו, וכי האמצעי היותר טוב לשבח ולשפר את מצבם-החברתי, ולהכין את תחיתם-המוסרית—הוא יסוד בתי-ספר.

ובאי-כח האומות הגדולות שבארפה עשו את שלהם ויתאמצו לתת ליהודים את המנוחה והשלוה שבלעדן אי-אפשר לשום קדמה לצאת לפעל.

ה. פרס.

בפנה אחרת של העולם המושלמי, בפרס, היו היהודים לא פחות אמללים מאחיהם שבמרוקו. בהיותם רחוקים מאד מארפה לא ידעו גם את המחסה שיכולים הם לקוות ממנה. הם תארו את ענוייהם ורדיפותיהם לפני חברת כי"ח במכתב ששלחו אליה בפעם הראשונה בשנת 1865 ושנקרא באספתה הכללית. במכתב זה נאמר: „תנו נא לנו

הזה נקה את היהודים האמללים מהאשמה שטופלה עליהם, ויזכם בדינם וישולחו לחפשי.

אולם, למרות הריצותם הבלתי-פוסקת של באי-כח אירפה, לא האריכה שלות-היהודים, ימים.

מדי שנה בשנה בלכת באי-כח אנגליה, צרפת ואחרים לבקר את השלטן בעיר-בירתו, בקשו ממנו לפריש את כנפי חסדו על היהודים ובפרט על תושבי פנים המדינה. גם המלאכות שבאה פריזה בשם שלטן מרוקו, הבטיחה לחברת כי"ח כי כל רעה לא תאנה ליהודים במדינה זו.

אפס, סכנה הדשה יחפה על יהודי תטואן בשנת 1867 : מושל-העיר שירא מפני אי-הכנעת השבטים ההרריים, אסר על היהודים לצאת את העיר דרך שער „באב אל קאדר". הקונסול האנגלי בטל את האסור הזה, אולם בטחון העיר היה בסכנה, ויירא פן לרגלי בודדותו וסערת רוח שבטי-הקבילים, יפל רחוב היהודים בידי הפראים האלה עוד בטרם יהיה אפשר להחיש עזרה לתושביו האמללים.

בחדש מאי פרצו פריצי-חבל ריף ביהודים ובמרוקנים שבתטואן ויתנפלו עליהם בשצף-קצף. בשער העיר הכו שני יהודים, אחד מהם פריינטי שמו, נתין אוסטרי הומת, והשני, אזולאי שמו, נתין צרפתי, הכה מכות-מות ויתעלף, ומיראה פן יֵעָנשו על פשעם, הסיתו הרוצחים את כל השבטים ויבואו עד שערי העיר ויצורו עליה שבועות רבים ויאימו על תושביה כי כל איש שיהין לצאת משערי העיר החוצה דמו בראשו. אב-משפחה אחד ובנו שיצאו מהעיר ללכת להרויח את לחם חוקם, הומתו שניהם. והתושבים המסוגרים בבתיהם כבתוך חומה-בצורה נשארו בלי שום אמצעי-חיים. עפ"י דרישת באי-כח ממשלות צרפת ואנגליה, נשלח פחה לתטואן לרדף את השודדים והליסטים האלה, וישלח באש את הכפר שבו חנו. אולם הפריץ „עיסה", ראש-השודדים האלה, הופיע שוב הוא וכל המונו לפני שערי תטואן, וישלח ליהודים מכתבי-איומים שבהם הודיעם כי אם שלח לא ישלחו לו כסף ובגדים, וגם ישתדלו להשיג סליחה על עונו, והרג את כלם לפי חרב. ואמנם הוציא הוציא לפעל את כל איומיו. במשך חדשי ינואר, פברואר, מרס, אפריל של שנת 1868, היה השודד-הנורא הזה וכל חבריו-לרעה ממיתים בלי חמלה את האנשים והנשים היהודים שיצאו את העיר, מי לעבודתו היומית ומי להשתטח על הקברות בבית-עלמין. מספר המומתים והפצועים היה רב מאד, והיהודים האמללים, שפחד השודד היה מבעיתם, לא נועזו עוד לצאת מחוץ לחומות-עיר תטואן.

באי-כח הממשלות הארפיות, התרו בשר-החיצון המרוקני לתפש את אנשי-החמס, אך כל השתדלותם עלתה בתהו כי הצבא שנשלח נגדם ירא לסכן את נפשו ולא נגש אליהם.

(mémorandum) שעליה התמו באי-כח כל הממשלות במרוקו ואפילו ציר ספרד. נושא התזכרת הזאת היה: „דעתם הכללית של באי-כח הממשלות הזרות במרוקו על אודות האמצעים שבהם אחז מושל תטואן נגד אחדים מנכבדי עדת-ישראל בעיר זו. עצות נתונות ל„סידי בארגאש", שר-הענינים-החיצונים של השלטן, על אודות הדבר הזה". אחרי מחאה נמרצה נגד איומיו של פחת תטואן לגריש נתינים זרים, שהוא מתנגד לבריתות הכרותות בין הממשלות ומרוקו „מרגישים באי-כח ארפה את הצרך להאיר את דעת הוד מלכותו השלטן על אדות האפן האכזרי שבו מוציאים לפעל את פתגמי המלך". באי-כח אירפה דרשו כי רק להם לבדם תהיה הזכות „לשפט כל ענין הנוגע לנתיניהם". ומה שנוגע ליתר חברי ועד עדת ישראל בתטואן האסורים בכבלי-נחשתים, אמרו באי כח ארפה כי „חושבים המה את הדבר הזה כמעשה-אכזריות בלתי-מתאר להשאיר אנשים במצב נורא ואיום כזה עד שיצא משפטם על ענין הנוגע לכל היהודים. הם דורשים איפוא טרם כל כי יְפֻתְּחוּ מיד את מוסרות היהודים הכלואים, עד שבינתים יוכל השלטן לדעת על איזה יסוד מיוסדת אשמתם ויגיד את דעתו מה על היהודים לעשות בכדי למצא חן בעיניו".

באי-כח הממשלות לא הסתפקו בדרישות אלה, אלא תארו את תפקידם במרוקו במלים אלו:

„בהיותנו בטוחים כי הודות לרגשי היושר והצדק והדעת המפעמים בלב השלטן, רוצה הוא להמשיך ולחזק את היחסים הטובים בינו ובין המעצמות הארפיות, אנו סוברים כי חובה מוטלת עלינו להודיע את הוד מלכותו השריפית, את כל מעשי האכזריות והתועבות הנעשים בשמו.

„איננו רוצים לראות שלא מתחשבים את כח השלטן ויכלתו ורצונו. אין אנו יכולים לא להגיש אליו את ההערות היותר נמרצות, בשעה, שעל ידי היזק מֻגזם של פקידיו, יוכל להשמע קול של רגש-בוז כללי נגד אי-האנושיות שבמרוקו, דבר שהוא מתנגד נגוד גמור לתכונתו הישרה והנדיבה של הוד מלכותו סידי מוחמד".

האיום הזה של הפסקת היחסים הטובים בין ארפה ובין מרוקו מלא את הממשלה המרוקנית דאגה, שתחל לפעל במרץ, פקד פקדה לבטל מיד את גזרת הגרוש שנגזרה על היהודים נתיני-הנכר, ולא לשלח את האסירים היהודים למכנאס, שבה היו צריכים בטח להרג. בהשתדלות הקונסולים נוסד בתטואן בית-דין שבו לקחו חלק ה„כליפה" בא-כח פחת העיר; באי-כח הקאדי ראש-הדת המושלמית; שני פקידים מבית-המכס, וסגני-הקונסולים האנגלי והצרפתי. בית-הדין

הממשלה המרוקנית למלאת את רצון היהודים ולקבל את המשלחת-היהודית שהתיצבה לפניה, ולהדיח עפ״י דרישתה את פחת דמנאט ממשרתו. היהודים שבו למעונותיהם, והשלטן מִנה עליהם לראש איש-יהודי מאשר מטעם השלטן. הוזיר המרוקני הראה לבא-כח אנגליה, אגרת חתומה בידי ראשי היהודים בדימנאט שבה הם מביעים לו את תודתם על הגמול שגמלם ועל חסדו הגדול של השלטן אתם.

ומשפחת היהודי המומת ב„האהא״ קבלה פצוי על העול שנעשה לה ומושל-העיר בקש מעדת היהודים לסלח לקאדי את חטאתו אשר חטא, ולזכר לו את כל הטובות והחסד שגמל עם היהודים בימי מלחמת ספרד ומרוקו.

בא-כח אנגליה הודיע בתלגרם לממשלתו את כל פרטי מארע דימנאט ויוסיף כי בקרוב מאד הוא חושב לבקר את השלטן המרוקני ולבקש ממנו לאחז בכל מיני אמצעים-רצינים לשים קץ לרדיפות היהודים. הבע הביע את פחדו פן „הממשלה המרוקנית בנסותה להכריח את פקידי-הממשלה לגשם בפעל את כתב-הדת שנתן השלטן עפ״י בקשת סיר משה מונטיפיורי, תעמיד את חיי היהודים בסכנה גדולה״. הוא הוסיף כי „לא מתקונים-פתאמיים שמטילים על עם בור, בער ואדוק תבוא תשועת היהודים המרוקנים ויוטב מצבם, אלא מקדמת מדרגה של ההשכלה והמסחר ומהשפעת באי-כח הממשלות הארפיות״. האמנם ירא סיר דרומונד האיי פן תביא דחקת רגלי הפקידים המרוקנים רעה ליהודים? בתור מדיני-מנוסה וחכם מפלג המכיר היטב את מרוקו, ידע סיר דרומונד כי פחדו היה פחד-שוא, ולא הביע את הפחד הזה אלא בכדי לבאר את אי-האפשריות לגשם בפעל את כתב-הדת של השלטן. האמת היא כי בכדי לשפר את מצב-היהודים היה צריך לסמך על השפעת באי-כח הממשלות הארפיות.

הדעה הזאת התאמתה בדימנאט; והמארעות-החדישים שקרו אח״כ אמתוה יותר ויותר.

פחת תטואן צוה לתפש בעיר זו ארבעה אנשים מראשי-העדה היהודית ולאסרם בכבלי נחושתים ויאיים לגרש שמנה יהודים אחרים נתיני ממשלות זרות על שלא אבו לשלם שכר שומרים מרוקנים שעמדו בשער רחוב-היהודים. דבר זה היה בטול פקודת השלטן מצד אחד, ולעג לממשלות הארפיות שהיהודים האלה היו נתיניהן, מצד שני. כל באי-כח הממשלות הארפיות חשבו את הדבר הזה כפגיעה-גסה בכבודם ויכתבו לא אל הפחה, אלא אל הממשלה עצמה ולא ע״י קובלנות בודדות ודומות, אלא ע״י תזכרת

אֻמות־מִשְׁפָּטֵי דריש הקונסול הספרדי משלטן מרוקו לדון למיתה ישנים מהם. וכן היה. האמללים הומתו באכזריות ופראות. אחד מהם היה נתין אנגלי, והקונסול האנגלי מלא תפקיד־עגום במארע־המדאיב הזה. חברת כי״ח בקשה ותשיג מאת ממשלת מדריד האריכת־זמן ענש־המות של שני הנאשמים הנותרים. ותבקש מאת סיר פרנסים גולדישמיד להודיע לממשלת אנגליה את הנהגתו המוזרה של בא־כחה ולבקש ממנה שתעזר לחברת כי״ה בהשתדלותה לפני הממשלה הספרדית להשיג פצוי למשפחת הנתין האמלל. חברת כי״ח דרשה ג״כ מהממשלה המרוקנית ומשר־העניגים החיצונים בצרפת לשחרר את שני הנאשמים שנשארו עוד כלואים.

העדה היהודית בטנגיר פרסמה ותודיע לממשלות הארפיות כי באי־כח ספרד במרוקו יוצאים משורת הדין ומרדים בפרך את היהודים. היהודים היו איפוא נרדפים על יד אותם האנשים שהיו צריכים להגן עליהם. האפשר איפוא להתפלא אם הממשלה המרוקנית לא הענישה את רוצחי־נפש שני יהודים ב„לאראיש״? בהודע הדבר הזה ע״י חברת כי״ח לממשלות אנגליה, צרפת ואיטליה, שלחו מיד פְּקֻדות נמרצות לחסות על היהודים.

בימים ההם נסע סיר משה מונטיפיורי, למרות ישישותו למרוקו ונתקבל ע״י השלטן קבלה נהדרה ובסבר פנים יפות. ביום 26 שעבן 1280 (פברואר 1864) מסר לידו מושל מרוקו כתב דת שעל פיו נחשבים היהודים לפני החק כיתר נתיני הממשלה, ואסור להציק להם ובפרט להלקותם מלקות כמושלמים. זה היה גלוי־דעת־אציל מצד המושל. אולם היכול להתגשם בפעל במשטר ששרר אז במרוקו?

עוד טרם הספיק פתגם־המלך להתפרסם, ופחת העיר דמנאט שסה את ההמון הפרוע ביהודי העיר האמללים שנאלצו להחבא באחד המסגדים בכדי למצוא בו מפלט מחמת האספסוף; בעיר אחרת, „האהא״ הקרובה למוגדור, צוה הפחה להמית יהודי אחד בענויים נוראים ע״י מכות־המרדות שהִלקה על שגלה שם הגנב האמתי שגנב גנבה שבה האשימו אותו, את היהודי.

הממשלה האנגלית בפרט היטב חרה לה על שלא התגשמו בפעל כל ההבטחות היפות מצד השלטן לאיש נשוא־פנים ונכבד כסיר משה מונטיפיורי. סיר דרומונד האיי, ציר אנגליה במרוקו, שהשפעתו היתה גדולה במדינה זו, הגיש בכבודו ובעצמו קובלנא לפני הממשלה המרוקנית ואח״כ בא לידי הסכמה עם באי־כח צרפת, אטליה, פורטוגל ואמריקה להגיש יחד להוזיר המרוקני תזכיר־נמרץ שבו יביעו לו את „כל רגשי־הצער שהם רוחשים למראה הרדיפות שהיהודים נרדפים במרוקו״.

הצעדים־המשתפים האלה של באי־כח ארפה, הכריחו את

וְאָפְיָם שונים הם מאד, דבר אחד מציין אותם ומבליט את תכונתם והוא מִבְנֵה־גֵוָם האיתן ורוחם-החזק. רבנים מלומדים באו פעמים רבות במגע ומשא אתם ויעריכו את שלמותם השכלית. הודות להנגת הממשלות הזרות יכלו רבים מהם לְפַתֵּחַ את מסחרם. היהודים הם באי־כח המסחר הכל-לאומי, והודות לחריצותם הדר המסחר הזה גם לתוך הפנות היותר רחוקות ונִדָּחות שבהן הם נמצאים. אפשר למצא יהודים בערי-החוף, כמו שאפשר לפגיש אותם בהרי האטלאס, באַקלימים שונים. בערי-החוף מגינים עליהם באי-כח הממשלות האדירות נגד עריצות הפקידים ואכזריותם. אולם בפנים-המדינה, בפ׳אס ובמכנאס למשל, סובלים היהודים צרות נוראות מהקנאים המושלמים וממעשקות הליסטים ושודדי-דרך. בארכיביונות חברת כי״ח אפשר למצא כהרבה פרטים מפרטים מכל צרותיהם ומועקותיהם: מסים-כבדים מכבידים את אכפם עליהם; מעבידים אותם בפרך, מיסרים אותם במלקות, אוסרים עליהם לצנף מצנפת על ראשם, לחבש את הטרבוש, ולרכב על סוס, במראכש גופא, מחייבים את הגישים מדי יום ביומו לתפר את מלבושי-הצבא בשכר-פעוט; הן יושבות גלויות-פנים לפני הערבים המ ישים עליהן חרפה וכלמה והן מרגישות בזה כעין פגיעה בכבודן. פעמטי־המושלמים מקללים את היהודים, מחרפים ומגדפים אותם, רוגומים אותם באבנים, ומושכים מבגדיהם או מזקנם את הישישים הכי-נכבדים. בכל הערים הללו אסור להיהודים לצאת מחוץ לגבולות רחובם, המללאח, הוא הגיטו, אם לא יהיו יחפים.

בשנת 1861 מלאה חברת כי״ח את ידי רבי יוסף הלוי לבקר את יהודי מדינה זו, ואחרי תם מלאכותו שב פריזה נעכר ומר-נפש. בעיניו ראה את יהודי מרוקו יוצאים המונים מהמללאח שלהם, ונעליהם בידיהם, ללכת לסבלותם, ובלכתם הם קופצים בכדי שלא לפצע את רגליהם על האבנים או בכדי שלא לכוות את רגליהם בחצין החד שהשוקים והרחובות מרֻצפים בו, ראשיהם מעֻטפים בְמִמחטה פשושה ומְצגים לזלעפות השמש-הלוהט. בגלילות ההחוקים שבין ההרים, העַבדות היא המגן היחידי העומדת בצר להם, ראש-השבט המעביד אותם אצלו מגן עליהם ממש כמו שהיו האצילים בימי-הבינים מגינים על עבדיהם, המשטר-הפיאודלי עודנו חי וקים עד היום במרוקו.

אף בערי-החוף לא היו חייהם בטוחים לגמרה, ולא תמיד נפתחה להם הרעה מהמושלמים או מפקידי-הממשלה. באוקטובר שנת 1863 גלתה עדת היהודים בטנגיר שערוריה שנעשתה ע״י הקונסול הספרדי ב„סאפי״. גובה המסים-הספרדים בבית-המכס, מת אחרי מחלת ימים אחדים, וארבעה יהודים, וביניהם משרת בן י״ד שנה, נאשמו שהם סממוהו. הנאשמים האמללים עֻנו באכזריות-חימה, ומבלי שום

חברת כי״ח הגישה לצרפת ואנגליה קובלנות נגד מצב היהודים הרע בתונים. ומר ליספס ולורד יוהן רוסיל הגישו את תביעותיה לממשלת הביי. לורד יוהן רוסיל שלח אח״כ לחברת כי״ח פרטים יקרים על מספר היהודים בתוניסיאה, על מהותם ותכונתם ועל מצבם המדיני והמוסרי, ויבטיח כי „ממשלת הוד מעלתו נוטה אהבה וחסד ליהודי תוניסיאה״.

בחדש יוני 1864 התנפלו שבטים-מורדים על יהודי נאבל ואי ג׳רבה והאמללים האלה הכרחו לבקש מחסה ומפלט בעיר תונים ובטריפולי. חברת כי״ח קראה לנדבות ותבוא לעזרתם בחמר וברוח. גם הקונסולים התערבו בדבר, ולורד רוסיל הודיע ביום 21 ספטמבר 1865 לסיר פרנסיס גולדשמיד כי בהשתדלות הקונסול הכללי האנגלי, הטיל הביי את אחריות כל המעשים האלה על נכבדי המושלמים באי ג׳רבה, ויפקד עליהם להגן על חיי היהודים ורכושם ולשלם להם בתור פצוי את דמי כל הנזקים שסבלו. נכבדי המושלמים רצו להכריח את השבטים לשלם סכום מצער ויאיימו עליהם במלקות אם לא יכנעו לזה. אך סגן-המושל קבל פקודה להעלות את הסכום הזה, וסוף סוף באו לידי הסכמה שישלם ליהודים בתור פצוי מאתים והמשים אלף גרוש.

המבוכות חדלו אז קצת, אולם באותה שעה עצמה צוה הקאייד של דיריד להלקות יהודי אחד שנאשם בשקר בעון גנבה פעוטה. בשנת 1866 התקוטט ילד יהודי בן י״ב שנה עם סוחר מושלמי ושופט תונים שפט את הילד להתיסר במאתים מכות מלקות. בשנת 1867 גזל אחד משרי המושלמים עלמה יהודית בת כחמש עשרה שנה ויסגירנה בפלטינו. בשנת 1868 קרו בתוניסיאה י״ז מקרה-רצח ביהודים, ובינואר 1869 נרצח יהודי אחד לעין-השמש בתונים העיר. בכל מקרה-רצח היו קונסולי צרפת ואנגליה קוראים תגר ודורשים פצוי שעל פי הרוב היה נתן. הילד היהודי הנלקה קבל פצוי, העלמה היהודית הנחטפת השתחררה, אולם לפעמים לא היו האשמים באים על ענשם, ועקבות הרוצחים לא היו נודעים.

כל הקונסולים הכלליים הגישו אז יחד קובלנא לפני הביי, וידרשו ממנו במפגיע לרדף באף את הרוצחים וליסרם ולהעונישם. הביי ענה את באי-כח הממשלות כי החקירה והדרישה החלה, ותוצאותיה היו שחיי היהודים ורכושם היו יותר בטוחים.

ד. מרוקו.

מספר היהודים במרוקו גדול ממספרם בתוניסיאה; אחדים מהם הם צאצאי מגרשי ספרד ויתרם מהמדינות העריביות. טפוסם ותכונתם

בטחון היהודים במדינות שתחת ממשלת תורקיה לא היה מעולם בסכנה, ורק לפעמים רחוקות מאד היתה דרושה התערבות הממשלות הזרות.

ביתר המדינות המושלמיות כגון תוניסיאה, מרוקה, פרס חיו היהודים חיי צער ומצוקה והיו טובעים בדלות כללית, ומצבם היה הרבה יותר גרוע ממצב התושבים המושלמים, מפני מספרם הדל. על רגשי הבוז שהלשתם היתה מעוררת בקרב התושבים, נוספו גם רגשי משטמה דתית שהיתה תמיד ערה, חיי היהודים ורכושם היו תמיד בסכנה, והם היו כבדור משחק בידי השודדים והלסטים. רוצחי נפשות היהודים לא היו נענשים או כי התפטרו מענשם ע"י תשלום סכום כסף פעוט. משפחה או שבט כי יריבו ביניהם והיו היהודים השעיר המשתלה, והתנפלו עליהם בראשונה, והמושלים שהגנת היהודים נמסרה לידם היו רואים באחרונים טרף עזוב ונטוש בלא משפט ובלי מגן. בטחונם היה תלוי לפעמים ברצונו הטוב של איזה מושל מקומי, או של איזה ראיש דתי אנושי, ולפעמים גם בעבדות; וראיש שבט הקרקעות שעליהן היו גרים, היה משגיח עליהם כעל מקנהו וצאנו ובקרו. בעת הצרך היו היהודים פונים אל הנסיך, אל הקצין או אל המושל. אולם היכלו תמיד להגיע אליו ולהשמיע באזניו את תלונותיהם? ואם רצה לשפט בצדק ומישריםה היו פקודותיו נשמעות? לפעמים היו נמצאים פקידים ואדונים כאלה שבזו לפקודותיו. במדינות ובגלילות שונים סבלו היהודים פחות ממקומות אחרים. אולם היכן חיו בלי דאגות הם ומשפחותיהם? דברי ימי היהודים במדינות הללו אינם אלא שלשלת ארוכה של צרות ומצוקות, ענויים ורדיפות. רק אמצעי אחד היה להם להנצל מצרתם והיא המחסה שחלק אחד מהם: הם הסוחרים שהפיצו את סחורות אירפה בין העמים האלה — מצאו בצל הממשלות הזרות. והחסות הזאת היתה צריכה להתפשט על כל היהודים. חברת כ"ח הטילה על עצמה את התפקיד הזה מיום הוסדה ותשתדל בלי חשך להשיגו.

ג. תוניסיאה.

פעלות הביי התוניסי קדמו לפעלות חברת כ"ח בתוניסיאה: בישנת 1860 פרסם הביי כתב-דת שעל פיו נתנו ליהודים כל הזכיות שמהן נהנים המושלמים. ע"י גלה מושל זה את רצונו הטוב לעשות אתם אך טוב וחסד. אולם, בתוך התהו-ובהו והעדר-הסדרים ששררו במדינתו, לא היה לו די כח לעשות דבר נגד חצפת השבטים ועזותם ונגד מרי פקידי-הממשלה. החרות-המדינית שנתנה היתה מלה משללת-תכן. אחרי זמן מה, החלו שמועות רעות מגיעות מתונים לצרפת ע"י בא-כח תונים בצרפת מר ליסיפס, ולאנגליה ע"י סיר קוללינג ארדליי.

„חובה-קדושה מוטלת עלי להגן, ככל יכלתי, על מוסד שנוצר במטרה כ״כ נכבדה ואצילה לחדש ע״י השכלה את אחד מאבריה היותר חשובים של האומה העותמנית.

„הרגש מהאהדה שכל איש-נאור חיב לרחוש לרעיון רחב ונדיב כרעיון שאליו אתם שואפים, הוא, הרעיון הזה חשוב בעיני בעיקר ממדרגה גבוהה, משום שהוא פתרון-חלקי של שאלה שחשיבותה לא נעלמה מאיש, והיא: הפצת ההשכלה והגדלת התושיה בתורקיה. בגישום התכנית הזאת קשור עתיד ארץ-מולדתנו כשלהבת בגחלת...

„חברתכם מציגה מופת אציל ובולט ביסודה בתוככי ירושלם גופה, בתוך נקודה מרכזית של שלשת הדתות הכי גדולות שבתבל, שהאומה העותמנית מתגאה בבניהן הנמצאים בקרבה, בתוך הארץ הברוכה והקדושה הזאת שעליה נפגשים הקוראן, התנך והברית-החדשה ומושיטים זה לזה את ידיהם; אתם בוראים מרכז-ההשכלה הזה שהשפעתו הטובה מתגלה כבר על ידי פעולותיו.״

פחת ירושלם היה אמנם חוזה, כי עוד לפני ארבעים שנה, חזה בעיני-רוחו שהאמצעי הכי בדוק ומנוסה בכדי לאחד ולקשר ביניהם את בני הגזעים השונים והדתות השונות—הוא: ההשכלה והתרבות.

היה צריך רק להשכין את השלום בין בני הגזעים השונים. הממשלה היתה מצליחה אם במדינות הרחוקות שתחת ממשלתה היו אנשים כמרחאת פשה שמשל על ארם-נהרים, ודיח ממשרתו קאימקאם שלא העניש רוצח, וגלה איש-אדוק שהסית את העם ביהודים, והוא השתמש בכל יכלתו בכדי להגן על העדות היהודיות האמללות המפוזרות הרועות זעיר פה זעיר שם בין השבטים הפראים להצאן שבקורדיסטן.

ההגנה על יהודי טריפוליטניה היתה יותר קשה, מפני ריחוק המקום מהמטרופולין לא ידעה הממשלה את כל עוותי-הדין מצד פקידיה ומעלליהם-הרעים. בשנת 1863 עלתה זעקת יהודי טריפולי אל הממשלה, ובשנת 1867 החלו גם יהודי בנגאזי להתאונן-מרה על מצבם. בעיר זליטן היה הקאדי מגרה ביהודים את המושלמים האדוקים וישלחו באש את בית-הכנסת. בשנת 1868, גזל מושלמי אחד נערה יהודית קטנה מחיק הוריה; בשנת 1870 נרצח בטריפולי יהודי אחד ושמו שאול יקה והרוצח לא נענש. חברת כי״ח היתה מודיעה את הכל לממשלה התורקית שעבדה תמיד בלי-הרף ובאי-כח אנגליה וצרפת היו תמיד עפ״י פקדת ממשלותיהם, עוזרים את החברה בתפקידה, בענין זליטן הכריחו באי כח שתי הממשלות הללו את המושלמים פורעי הפרעות לבנות על חשבונם את בית הכנסת השרוף, לשלם קנס בתור פצוי על ספרי-התורה שנקרעו, ולהעניש קשה את הקאדי-המסית וסגניו. והממשלה מצדה פקדה להדף באף ובחימה את רוצח נפש היהודי בטריפולי.

המעציבה של דמשק. התפקיד שמלא בא-כח צרפת בדמשק במארע זה ולא נענש עליו, מראה עד כמה דאגו להם.

ארפה התענינה במצב ה„רייאס" (שם הנתן לנתיני הממשלה התורקית שאינם מושלמים. — המתרגם), וגם ליהודים צמחה תועלת מהתענינות זו. ומהחאט שיריף של גולהאנה של שנת 1839 שעל פיו הבטחו חייהם, הונם ורכושם וסדור מסיהם של כל נתיני הממשלה מבלי הבדל דת; גם ביום 18 פברואר 1856 עלתה להם הרוחה מהחאט-הומאיון שעליו כבר דבר. פתגם-המלך הזה חזק, ע"י הרבה מערכות-משפטיות, את כל הערבות הקדמוניות שנתנו לאנשים פרטיים ולעדות-הדתיות. היהודים רצו רק שכל כתבי-הדת יחלו להתגשם בפעל; גם הממשלה רצתה בזה, אך בקשי גדול יכלה לעשות כדת ולהתנהג עפ"י החק בכל הפלכים הרחוקים מהמרכז, ובכל המדינות הקשורות אליו באפן רע. במקומות אחרים לא היה ליהודים מעולם על מה להתלונן, ואם לפעמים התאוננו נגד איזה דבר, מעולם לא שבה תחנתם ריקם.

יהודי תורקיה פנו כמעט תמיד לועד הסניפי של חברת כי"ח בקושטא או לועד-המרכזי בפריז, ובהודע הדבר לממשלה באפן ישר או באמצעות בא-כחה בפריז, מיד היתה מטה אזן קשבת לכל הקובלנות החקיות. בשנת 1866 ובשנת 1867 נודע לממשלה התורקית שפקידיה בלאריסה, בסלוניק ובבגדד, בארביל ובדיארביקר, יוצאים משורת-הדין ומפריזים על המדה בדרישותיהם — ותוכיחם קשה ותיסרם. ומעולם לא הצטרכה להגן על היהודים מפני חמת המושלמים, משום ששני הגזעים האלה היו תמיד באהבה ואחוה, בידידות ובשלוה. אולם לא כן היה הדבר עם היונים; האספסוף שבקרב העם הזה, שברובו נבער ואדוק, הפיש תמיד תואנות ואמתלאות פעוטות, כגון עלילה כוזבת של ילד אבוד או הזדמנות כגון חג-הפסח בכדי להתנפל על היהודים. תמיד היה ליהודי איזמיר לירא מחמת האספסוף היוני שבעיר זו שמספרו גדול מאד. משנת 1864 והלאה, אסר מושל הפלך כל מין התפוצצות של אדיקות. באספה הכללית של השנה ההיא, הגיד נשיא חברת כי"ח, כי במסעו האחרון בקושטא נוכח לדעת בהפתעה נעימה, כי הסבלנות-הדתית מושלת בכל מקום בתורקיה וראשי העדות השונות משתדלים להשריש את הרגשים האלה בלבות צאן מרעיתם. בשנת 1864 היה הארכיבישוף היוני באיזמיר עומד ומטיף לפני קהל שומעיו השכם והערב שיהיו סבלנים בעניני הדת.

והממשלה העותמנית היתה לא רק סבלנית, אלא גם הביטה בשמחה על היהודים הלומדים ומתחנכים. על כתב-התודה ששלחה חברת כי"ח לנאזי פשה, פחת ירושלם, על עזרתו הרבה שעזר את בא-כח החברה בירושלם ליסד בה בתי-ספר, ענה המושל ביום 12 מרס 1868, לאמר:

א. אלגיריה.

את המצב-המשפטי הזה מצאה צרפת באלגיריה בעת הכבוש, ותוסף להתנהג על פיו בתקף ברית 5 יוליו שנת 1830 שנכרתה בין הבּיי של אלגיר ובין שר־הצבא הראשי הצרפתי. בברית זו נאמר: „כל מחמדי חפשי הוא לעבד את דתו באין מפריע ואסור לנגע לרעה לא בחפשיות התושבים מכל הסוגים ומכל הכתות, לא בדתם, לא בנכסיהם, לא במסחרם ולא בתעשיתם".

עפ"י פסק של יום 22 אוקטובר 1830, כל הסתדריות היהודים והמושלמים וחקותיהם ובתי-המשפט הפרטיים אשר להם נשארים קימים לפי-שעה, כי מטרת הצרפתים היתה לכוף את שני הגזעים האלה, את היהודים ואת המושלמים, לחקי-צרפת. רק חקותיהם האישיים נשארו קיימים בתור חקים קשורים אל הדת. את הזכות הזאת היה עליהם לאבד בקבלם את הנתינות הצרפתית. בית-המשפטים החליט כי ע"י הנשואים לפני פקיד-ספרי-היחש, מבטלים היהודים את התקנות הנעשות ע"י אנשים פרטים. לא נשאר אפוא שום נמוק לבלתי הטמיע אותם בין הצרפתים. ועל התבוללות זו, היתה צריכה לבוא הסכמת הקסרות בערב יום מפלתה. משלחת ממשלת ההגנה הלאמית תחת נשיאות כרמיה, הכריזה ב„טורס" עפ"י כתב-הדת של יום 24 אוקטובר 1870, כי יהודי אלגיריה נחשבים כנתינים צרפתים לכל פרטיהם.

באספה הלאומית של שנת 1873 קראה הריאקציה תגר נגד כתב-הדת הזה, אולם כרמיה, בכח דברנותו והתאמצותו, הצליח להצילו. השנויים הקלים שהובאו בו לא שנו כלל את תכנו: וכל היהודים האלגירים נשארו נתינים צרפתים לכל פרטיהם.

ב. תורקיה.

בימי כבוש אלגיריה בשנת 1830, לא היה איש מכיר את יתר המדינות המושלמיות ואפילו את היותר קרובות לארפה, חוץ מאלגיריה. המסחר עמהן לא היה מפותח כדבעי, והנכרים המעטים שגרו בהן היו תחת מחסה קונסוליהם; חסות זו היתה נתונה גם למספר מסויים של אזרחים ויהודים. אולם תנאי-חייו של ההמון בכללו בהרבה ממדינות אלו, היו נוראים ובלתי-ידועים כל עיקר. רק עם יהודי תורקיה היה אפשר לבוא במגע ובמשא, ומעולם לא התאוננו אחינו אלה לא על הממשלה ולא על התושבים המושלמים. רק דברי ימי היהודים בתורקיה היו ידועים למדי. אולם היהודים גופם היו טובעים בירידה-רוחנית נוראה, ובאפיסת-כחות איומה שהיו כתוצאות המשטר-העריצי שתחת סִבְלו היו כורעים ורובצים וכפופים זה דורות רבים. הרגש לא הרגישו כלל אף את הצרך להתרומם. בשנת 1840 פנו כל המבטים אליהם לרגלי האפיזודה

פרק שלישי.

במדינות המושלמיות.

א) **אלגיריה:** הכנסת יהודי אלגיריה תחת הנתינות הצרפתית בשנת 1870.

ב) **תורקיה:** מצב היהודים. — רוח־הצדק השורר בממלכת עותמניה.

ג) **תוניסיאה:** פעלות אנגליה וצרפת. — מהומות בנאבל ובדז'רבה. — קבוץ נדבות ע"י חברת כי"ח.

ד) **מרוקו:** דברי־הימים. — מלאכות יוסף הלוי. — קונסול ספרד בסאפי. — מסע סיר משה מונטיפיורי. — סיר ז'והן דרומונד האיי. — מארעות דמנאט ותטואן. — קובלנות באי־כח הממשלות. מהומות הרשות בתטואן.

ה) **פרס:** מצב היהודים. — קול־הקורא שלהם לאליאנס. — הצעדים לפני המעצמות הארפיות.

ארפה לא הצליחה לתקן את טעותה בתתה דרור וחפש למולדו־ולאכיה ולסרביה מבלי להבטיח ליהודים את כל הזכיות שמהן נהגו המולדו־ולאכים והסרבים הנוצרים. שם היהודים לא נזכר כלל באמנות 1856 ו1858. באמנת 1858 היו מבדילים בין הנוצרים ולא־נוצרים, במלים אחרות, מושלמים ויהודים. הפדות הזאת של הדת היתה מובנה במדינות המושלמיות שבהן החק־הדתי הוא חק המדינה והראש־הדתי הוא גם ראש המדינה. העדות־הדתיות השונות היו רשאיות להסתדר, למשל על עצמן לפי דתן ולמנות עליהן ראש דתי מאשר מטעם שלטון־המדינה העליון. בכל מדינה ומדינה ממדינות. האישלם, יש חקים שלהן ובפרט בתי־דין לשפט בין איש ובין רעהו ואפילו בעניני ירושות ונחלות. ואולם אם בני דת אחת התנהגו בינם לבין עצמם עפ"י חקים פרטיים שלהם, היו חקים אחרים שעל פיהם היו חיבים להתנהג בינם לבין בני דתות אחרות או בינם לבין הממשלה. הממשלה המושלת חקקה את החקים האלה ובתי המשפט שלה גשמום בפעל בפחות או יותר צדק, על החקים והמשפטים השונים האלה נוספו גם חקי הקונסולים שעליהם הסכם בהרבה אמנות בתקופות שונות שהבטיחו לנתיני ממשלות־הנכר את מחסה חקם הלאמי.

קוגלניסיאנו הרגיע את בית-המורשים וישכך את חמתו, אך חסר-אונים היה להושיע את וזרתו מהתהום שאליו נטתה לנפל. הוא עזב את הוזרה אחרי שבועות-מספר, ולא השקיט את המדינה שהיתה זקוקה למנהיג יותר חרוץ ממי שקדמהו. שום הבדל לא היה באפן מדיניותם. בראטייאנו חשב רגע להפיץ ברומיניה את רעיונות המדינות החפשניות שבהן חיו זמן רב; קל מאד היה להרגיל לחיי-חפש וצדק את הרומינים שאין להם לא שנאת-הגזע ולא משטמת-הדת. אולם, לדאבון-לב, לא היה בראטייאנו אלא איש פשוט הרודף אחר השררה והכבוד, מושל עפ״י רצון להקת סוחרים שמעולם לא יכול להשביע את תאות-נפשם. גם קוגלניסייאנו שהיה עבד-נרצע למדיניות כזו בפחות תשוקה אמנם, לא הצליח יותר מהראשון. הוא הניח לבאים-אחריו, מדינה מלאה סכסוכים ומבוכות, ממשלה זוללה, ולא חזה מראש כי ארפה שנחלה מפלה בנסיכיות ששחררה מעול זרים, תדרש באחד הימים יותר ממה שדרשה בברית שנת 1858.

חברת כי״ח, שאין לו מה להגיד נגדה „מפני שזה יוצא מחוץ לגדרי פעֻלות ממשלתו".

הקו-האחרון של התזכיר היה שהוזיר תבע בשביל רומיניה שלטון-בית, ותביעה זו נתחזקה והֻשְׁלמה ע״י אמנת-פריז והברית שבאה אחריה. הוא העמיד למול צרפת את התביעה הזאת בכדי שיוכל להרחיק על ידה את הדרישות המיוסדות על אחת האמנות הללו ועל חלול הזכיות שהבטחו ליהודים כמו ליתר-המולדו-ולאכים לא-נוצרים.

גם כל צעקות וקובלנות אנגליה עלו בתהו. וגם דברי הקונסול הכללי האנגלי שאמר בשם ממשלתו כי אנגליה „חושבת את הנסיך הרומיני, למרות היותו מושל קונסטיטוציונלי, לאחראי באפן מוסרי על כל המצוקות והענויים שהיהודים נרדפים מצד הזירו ופקידי ממשלתו" גם כל המלים הללו הבוטות כמדקרות-חרב, לא הועילו כלום והממשלה הרומינית לא חלה ולא הרגישה.

ומר מללינגט הוסיף שאם כל הממשלות לא תתערבנה התערבות-כללית ותדרשנה במפגיע מרומיניה לגשם בפעל את סעיפי ברית שנת 1858, אזי אין שום תועלת מכל הצעדים שיֵעשׂו.

ביולי 1869, ובינואר ויולי 1870 כתב סיר פרנסיס גולדשמיד „שהוא ירא פן תיעף סוף סוף הממשלה האנגלית מכל הקובלנות הבלתי-מועילות שהיא קובלת לפני רומיניה לטובת היהודים".

קוגלניצ׳אנו יצא מלפני בית-המורשים מעֻטר בנזר-הנצחון על התנהגותו עם ארפה. באספות יום כ״ח, כ״ט ול׳ דצמבר 1869 התפלפלו על אדות השאלה היהודית, אותה השאלה הגדולה שהיתה צריכה להעסיק את הבית במשך שבוע תמים.

מורשים אחדים סברו שעוד לא נרדפו היהודים כראוי. הוזיר התאמץ להוכיח באותות ובראיות ברורות כי עשה את כל אשר לאל ידו לעשות, כי גירש גרשם כלה מערי-השדה והכפרים והחוות ולא נשאר מהם עד אחד, וכי יכול לא יוכל להעלות מקברה את הצעת אחד וישלשים המורשה. הוא התפאר על התנהגותו עם המעצמות הארפיות ועל תשובתו הנמרצה לצרפת, ויבליט את רצונו החזק לבלי הרשות לשום ממשלה-זרה להתערב בעניני רומיניה הפנימיים. האם לא דיות היו כל ההצהרות הללו להשביע את רצון בית-המורשים? וכשאחד המורשים תקף את חברת כי״ח ויציגנה כאגדה המשתדלת לכבוש את כל המזרח, ומיסדת את מרכז ממשלתה ברומיניה ומעמידה בה ועדים ומביאה אליה יהודים מכל המדינות—ענהו הוזיר בהתפארות שהוא איננו מתחשב עם הכח-העצום הזה שאתו מתחשבות גם הממשלות היותר גדולות. הברצינות דבר הוזיר ככה? מהיאות כפים ממשכות רעמו לשמע דבריו. אולי היו נחוצות מזמות וערמות-גסות כאלה בכדי להניא את בית-המורשים מלקבל איזה חק חדש שיסכן את מצב הממשלה לפני ארפה.

פלויסטי ובמקומות אחרים. בהעתון „בת-קול הדנוב" מיום 24 אוקטובר 1869 נתפרסמה רשימה ארוכה של המגרשים.

תנועות-האספסוף הזיקו לממשלה הרבה יותר ממה שהועילו לה. קוגלניסיאנו רצה לאסר אותן; המצוקות והענויים שהיו באים אחרי הגרושים היו צריכים לשמח את אויביה היותר עזים של הממשלה, אך יש שהיהודים נתקפו ונשללו וכל הונם היה לבז עוד בטרם יגורשו.

האסון היה עצום. יכול היה לעלות עד למעלה ראש במשך כל ימי שלטונו של קוגלניסיאנו שנמשך עד פברואר 1870, אלמלי ההתנגדיות המקומיות וחריצות הממשלות הזרות. הפחות, שעפ"י רוב היו נעזרים ונתמכים ע"י תושבי הכפרים והחוות, לא היו מגשמים בפעל את פקודות-הגרוש ששנשלחו להם מאת הוזיר. האחרון התאונן ע"ז באזני בית-המורשים ויתנצל על שלא מלא את כל מה שהוא דרש ממנו משום שהפחות מתנגדים לו ופקידי-הממשלה עצמם אינם מטים אזן-קשבת לפקודותיו; כי מכר מכרו ליהודים את הזכות להישאר בכפרים. הממשלות הארפיות היו מאיצות בוזיר וכל אחד ממכתביו-החוזרים ומפעלותיו נגד היהודים היו גוררים אחריהם קובלנות מצד אוסתריה, אנגליה, צרפת, איטליה וכו'.

תרעומות צרפת בפרט, היו נמרצות מאד. בא-כחה, מר מללינט, מתמרמר נגד הגרושים, ונגד מצוקות ארבע מאות משפחה ב„ברלאד", ויתאר בצבעים שחורים את המחסור שבו הן טובעות. הזכר הזכיר את קובלנות ממשלות-החסות, שקבלו לפני שנה, וידגיש בפרט על קובלנתה של צרפת, שדרשה להביא קץ לכל הרדיפות הללו, ושהוזיר קוגלניסיאנו יפסיק מיד את משלוח מכתביו-החוזרים. היא, צרפת, דרשה במפגיע שיודיעו לה בלי אחור, את תוצאות הוכוח והמשא והמתן של הממשלה בשאלות המענינות הללו שרק על ידן אפשר לה לרומניה לחיות ביחס טוב עם יתר ממשלות-החסות.

קוגלניסיאנו ענה ע"ז בתזכיר שבו התאונן מרה על שהממשלות אינן מכירות במדיניותו הצודקת והישרה, ובהתאמצותו הממושכת להשקיט את הפֲעָליות הנפש ולהשיב את השלוה והסדרים אל המדינה בתתו לתושבים את זכויותיהם ותועלתם, התמרמר נגד היהודים שאינם מכירים כיאות את חובתם להנהגה-הנכחית ולהאנשים העומדים בראשה ובמצב רוח-נעכר מוחה נגד היהודים הפונים לממשלות זרות למען תסוככנה עליהם, אמצעי-רע שאינו עלול לא להמשיך אליהם את אהדת האומה הרומנית ולא לשנות את החקים-הקיימים. לבסוף הוא מערער נגד ממשלות-החסות וטוען שאין להן הזכות להתערב בעניני רומניה הפנימיים „באלה האמצעים האלה שבהם אחזו נגד הַקְּפִילָאִים ונגבי מכס-המשקאות מביאים נזק לזכיות הנתונות תחת מחסה התכנית-הקונסטיטוציונלית של אמנת שנת 1858". הוא תוקף בזהירות את

הוזרה השתדלה להשיב את השלוה והסדרים על כנם, אולם ע"י זלותה לא יכלה להתרומם, ובחדש נובמבר נפלה.

קוגלניסיאנו נמנה לראש הוזרה החדשה, והוא היה נחשב לאיש חרוץ, ספקני, בלתי נוטה לשום סיעה נגד היהודים, ומאחדות מפעלותיו המדיניות וההנהגתיות במשך ימי חייו, אפשר היה לחשב כי הוא נוטה חסד ליהודים; אולם עליו היה להתחשב עם אויביהם של אלה. סיעת-הבוחרים היא היא שמנתה וזרות והפילה וזרות. קוגלניסיאנו אהב את השלטון הרבה יותר ממה שאהב את היהודים. ומוכן היה בכל רגע להחפך לאויב להם אם רק שלטונו לא ינזק ע"ז.

ואת הדבר הזה הראה מיד. פקד פקד להחל בגרוש היהודים, חולל פרעות ותנועות-עממיות, הכעים את הממשלות ולא חת מפני כל.

מטר של מכתבים-חוזרים החל להנתך על ראשי פקידי-הממשלה ובסוף שנת 1869 גדל מספרם מאד מאד. במכתבים-חוזרים אלה פקד הוזיר „להציל את תושבי הכפרים מהמחלה-הנוראה המכרסמת אותם כעת עד תוך עצמותיהם". זוהי המחשבה-השלטת של המדיני הזה. כן למשל הוא אומר כי „היהודים, ובפרט אלה שבכפרים, הם הפיד והצלע של אכרים." הוא פוקד לגרשם בהקדם היותר אפשרי, ומתימר שאיננו שונאם. הרבה זכיות רכשו היהודים בימי הנהגתו: הוא קוה כי יבוא יום שבו לא תהיה בין היהודים והרומינים שום פדות זולתי ההבדל הדתי. הוא החליט להתאמץ ולהשיג מבית המורשים הרבה זכיות לטובת היהודים הנאורים ובפרט אלה שע"י מולדתם, והטובות שגמלו את הצבא הרומיני, ולמודיהם בבתי הספר, היו ראויים לכבוד הגדול להחשב בין בני המולדת-המשתפת בלי הבדל דת. הוא מבדיל בין היהודים הספרדים ובין יהודי גליציה, בין היהודים שאבותיהם או אבות-אבותיהם התישבו ברומיניה לפני זמן רב ובין אלה שהשתקעו בה מחדש. הנינתו להם היתה כ"כ גדולה עד שצוה את פקידיו לבוא ביחסים ישרים עם היהודים היותר נאורים בכדי לשכנעם ולהביאם לידי הכרה שעליהם לצאת מהכפרים, למען לא יהיו עלה ונסבה לפרעות. הוא מרחיק עוד לכת: במכתב-חוזר מחדש אוגוסט 1869, הגדיל כ"כ את חצפתו ועזות-פניו עד שהציע לבנות מושבות חקלאיות יהודיות על שפת הדנוב ועל גדות הים-השחור במעונות היגיניים שיש בהם מים בשפע והיה והמים לבנין בתים שכאו"א מהם יוכל להכיל חמש מאות אוריים".

ובבית-המורשים הוא מדבר על אדות סבלנות הרומינים הידועה מדור דור ומודיע כי מה שמכנים בחוץ בשם „רדיפות-דתיות" אינו אלא ענין כלכלי ולא יותר.

במשך כל שנת 1869 ובמחציתה הראשונה של שנת 1870 נמשכו הגרושים בלי חשך. בדצמבר 1869 היה הגרוש כללי בחבל באקו: בחדשי אפריל, מאי ויוני — בגליל בוטושאני, וואסלוי, טיקוטש,

יוניסקו: ומה? העוד תיהיב עוז בנפשך לדבר ע"א אַוְרַיִים אחרי שגרשת חמש מאות יהודים, וביניהם מאתים אזרחים?

. „אה! אדוני הוזיר, די לנו הפצעים והחבורות שפצעת בגופנו. עד כה שמנו לפינו מחסם ונהם. אולם הזמנים ההם כבר חלפו ואינם.

„רוצים אנו להכיר את המדיניות המסתורית שאתה מעלים כסוד-כמוס מהאומה".

מעל קתדרת הוזרה נשמע קול: „אל הסדר"!

נשיא הבית קוסטפורי: אדוני הוזיר, עליך להכבד ולשבת בשקט על מקומך.

בראטייאנו: הבינות מראש את השערוריה הזאת, המשיכנה-נא.

הנשיא מזמין שנית את הוזיר לשבת בסדר, והצעת יוניסקו מתקבלת בכ"ט קול נגד ארבעה.

הסינט סר וזעף הביע ביום 25 יוני, את אי-אמונו בוזרה. אולם, בית-הנבחרים הביע בה את אמונו ותשאר על משמרתה עוד חדשים אחדים.

הצעת אחד ושלשים מורשי-העם הֻגשה שוב לפני הבית ע"י אחד מהם בצורת הצעת-חק על האגדות „לסדור המסחר והתעשיה". אך דחה נדחתה ביום 6 יוני.

ההחליטה סוף סוף הוזרה לבטל את רצונה, היא, מפני פקודות ארפה הנמרצות ומפני התנגדות סיעה שְׁלֵמָה בפנים המדינה? כך עכ"פ היה אפשר לשער למראה מכתבה החוזר של הוזרה שעל פיו הותר ליהודים לקחת חלק במכירת-קרקעות. גם הברון אֶדֶר שאליו כתבה חברת כי"ח ותביע לו את רגשי-תודתה על התנהגותו האצילה בענין יהודי רומיניה, כתב לחברה שהרדיפות ספו תמו, וכי ממשלת הנסיך הצהירה שאדיר חפצה ומאויה הוא לתקן את כל העוותים שעותה בנוגע ליהודים, וכי יש מקום לקוות שכל זכיות היהודים תְּפֻרְנַה על ידי חקי המדינה.

הברון אדר לא דבר כלום על אדות השתדלותו הוא בענין הזה, וייחס את כל התוצאות הטובות הללו להמרץ שבו עבדה חברת כי"ח לטובת השאלה הזאת שדעת-הקהל כלו לצדה, ושהיא שאלת הצדק והאנושיות.

תקות הברון אדר היתה גדולה מאד, וליהודים הנח קצת. אולם ההיתה השלוה הזאת בת-קימא, אחרי שכ"ב שסו ברומיניה, את המון-העם?

בסוף חדש ספטמבר מצא האספסוף בגלין אמתלאות שונות, ויתץ הרבה בתים ויהרס הרבה בתי-כנסת ויפצע הרבה אנשים. הבולשת והמשטרה לא בלבד שלא עשו כלום להשקיט את הפורעים אלא להפך אמצו את ידיהם. הוזיר הֻפְתע למשמע אזניו וידיח את ראש-המשטרה ממשרתו והוא בעצמו הלך לגלין להקר ולדרש בדבר.

שנאשם בעונות ופשעים, שהוא, הברון, התכבד להודיע ולסמן, יובא בפלילים ויענש כפי החק, וכי כל המשפחות היהודיות שגורש מערי-השדה והכפרים והחוות תושבנה למעונותיהן והממשלה תשלם להן את כל הנזק שסבלו בעקבות הגרוש הקשה והבלתי-חקי הזה.״

אחרי ימים מספר, ביום 24 אפריל 1868, נדבר בבית הנבחרים האנגלי על אדות שאלת כריתה והוצע להוציא את האי הזה מתחת שלטון תורקיה. אז יעמד סיר פרנסים גולדשמיד וישלב את שאלת היהודים ברומיניה בשאלת כריתה. תפקידו לא היה כמובן קשה כלל, כי דעת-הקהל בבית-הנבחרים ודעת הממשלה האנגלית גופה היו לצדו. סיר פרנסים גולדשמיד נאם לפני הבית על מצוקות היהודים ברומיניה ויפרט אחת לאחת את כל הרדיפות שהאמללים האלה נרדפים על צוארם במדינה זו, ויוסף כי הצעת-החק המשחת של אחד ושלשים המורשה הרומינים „מחזיר אותנו לימי הנרי השלישי ואדוארד הראשון ונשיותיו המפסדות והמוזרות והאכזריות, עוברות את החקים הפראים של התקופה הרחוקה ההיא״. על דברים אלה ענה לורד סטנליי לאמר: „יכול אני להבטיח את השר הנכבד, כי שאלה זו מעוררת בקרבנו רחשי-אהדה ליהודים לא פחות ממנו. סבורני כי הענין הזה נוגע לנוצרים הרבה יותר מליהודים גופם, כי, אם היהודים סובלים מצוקות וענויים, השמצה והקיקלון על ראש הנוצרים יחולו. (מחיאות כפים ממושכות). בתקופה שאנו חיים בה, מעולם לא שמעתי ע״א שורה של רדיפות שרודפים את היהודים על לא חמס בכפם כרדיפות רומיניה.

ומה שנוגע להשמועה שהשלטונות המקומיים או אפילו הממשלה הרומינית גופה, מאמצת את ידי עושי-העולה, אינני יכול להבין את הקנוניה הזאת ואת נתינת-היד לפושעים מצד הממשלה. אלא אם אצייר בנפשי כי רק ממשלה חלשה ובלתי-דואגת לכבודה ולשמה-הטוב שיש לה נטיה להשתמש לרעה במחלקות היותר נמוכות שבתושבים.״

לורד סטנליי מודיע כי כבר הקדים לוכוח-היום, וכמו ממשלות צרפת ואוסטריה ויתר המעצמות הארפיות, שלח גם הוא הזהרות ודברי מוסר ותוכחה נמרצים לממשלת רומיניה.

ההבינה סוף סוף הממשלה הרומינית שאי-אפשר לה עוד להתעות את ארפה ולרמותה?

רק דאגה אחת היתה לה והיא כי בפנים המדינה גופה, בתוך הסינט, משלו מתנגדיה בכפה.

באספת יום 16 מאי דרש המחוקק יוניסקו כי יראו לו את חליפת-המכתבים שהיתה בין הממשלה הרומינית והמעצמות הזרות, אך בראטייאנו בקש להפטר מזה.

לגרש בו את היהודים תושבי הכפרים והחוות. לתכלית זו השתמשו באמצעים מבהילים ובלתי-אנושיים. הַסָבוּאָה הגר זה יותר מחמש ועשרים שנה ב„קאלוגארה" וישעל פי השטר שבידו יכול הוא להחזיק את המסבאה שלו עוד שלש שנים, סובל יסורים נוראים. אינני בא פה ללמד סניגוריה על דת-משה ולא על היהודים שאפשר אפילו לגרשם ממדינה זו; אולם סבורני כי טוב יותר להמתין שהחקים הקיימים יבוטלו ויש החק החפשני והאנושי שהוגש לפני בית-המורשים, ושמטרתו היא לברא תקופה חדשה ברומיניה ולהנחיל כבוד לרומינים—יקובל, ואזי כל הענינים העומדים על הפרק ימצאו להם פתרון בתקף החק. אני מבקש ממך, אדוני הוזיר, להגיד לי מה הוא החק שיכול עד עתה לאסר עלי להשכיר את מסבאותי למי שאני רוצה ואפילו להינאים? איזה שלטון=חֻקִי יוכל לקרע את השטרות שביני ובין היהודים?

„ואם שלטון זה הוא כ"כ אדיר אזי אבקש ממנו לבטל בפעם אחת את כל חובותי ליהודים, כי אם יכול לא יוכל לעשות כזה והיתה צָרוֹת בענין, אני פונה איפוא לרגשותיך הטובים ומתחנן לך להגן עלי לבל אֻנָּזֵק בזכיותי ע"י אמצעים בלתי חקיים ומשללים כל צדק ויושר".

לברון „אֶדֶר" היו עוד עדים אחרים: קונסולי אנגליה, צרפת, יון, פרוסיה, רוסיה, נאספו לשמע יחד את הצהרותיהם של היהודים היותר נכבדים שביאסי, גם את קריאת הרצאותיו של הקונסול האוסתרי בבאקו, הסכימו פה אחד כי „אמצעי הלחץ והמועקה והגרושים של „היהודים הם עובדות מוחשיות ומאמתות ומפורסמות שאינן צריכות „ראיה. הם, הקונסולים, באו איפוא לצערם, לידי הכרה, כי כל „ההכחשות והכפירות המחלטות שהממשלה הרומינית הכחישה את דברי „הקונסולים ובאי-כח המעצמות בבוקארסט, מתנגדות נגוד גמור ובולט „לכל המארעות והמעשים, שהם, הקונסולים, יכלו לברר ולאמת."

מדוע איפוא האשימה הוזרה הרומינית בכל כך עזוז את הקונסול=הכללי האוסתרי ביאסי? הדבר פשוט. היא האשימתהו לא רק מפני הודעותיו החמורות. אלא ובפרט משום שהוא היה הראשון שהודיע כי „הוזרה הרומינית מתחילה לגשם בפעל הצעת חק שממשלת-הנסיך בכבודה ובעצמה דחתה בבוז ממרום במת בית המורשים."

והברון אדר לא הסתפק במחאות גרידא, אלא גם דרש תקון: הוזיר הרומיני האשים את הקונסול הכללי האוסתרי של יאסי לפני באי-כח ממשלות-החסות בבוקארסט ולפיכך צריך כי הוזיר יקח חזרה את חות-דעתו זו הכוזבת והמראיבה.

ולא זה הכל: הברון אדר דרש מהוזרה שתשתדל לפני ממשלת הוד מעלתו „שפקדות נמרצות ומידיות תנתנה לפקידי-הממשלה הרומינית להפסיק מיד את הרדיפות נגד היהודים; כי יאחזו באמצעים חמורים בכדי להבטיח את השקט והסדרים בבאקו ובכל הגליל; כי כל מי

התזכיר ששלח שר-החוץ הרומיני, גוליסקו, ביום 22 אפריל 1868 לקונסול-הכללי האוסטרי, הוא מופת-חותך לדברינו אלה. בתזכיר זה מתמרמר הוזיר הרומיני נגד הדבות הרעות שמטפלים על רומיניה, ויצהיר כי בין כאלף אֲוֹרָיִים בני גזעים שונים וביניהם גם רומינים הנמצאים במולדאביה—יש לכל היותר שלשים יהודים נִדָּחִים, כלם ריקים ופוחזים כיתר המגרשים שלא מבני-דתם, וכל מה שנכתב בעתונות היה רק השד-חנם ועלילה כוזבת. הוא האשים את הקונסול הכללי האוסטרי שבייאסי שהפיין את הדבה הזאת בכל כך מהירות שאינה נותנת לו כבוד, ויוסף כי התברר נתברר לו בעצב כי „על יסוד הודעה זו פקדו הממשלות האדירות על באי-כחן ברומיניה להגן על עניני היהודים במדינה זו, ולהשגיח השגחה המעוררת חשד מכאיב, שהוא כעין אי-אמונה בממשלת הוד-מעלתו שעברו האנושי והחקי גלויים ומפרסמים לכל". הוא מוחה „נגד הדבות-בלי-יסוד האלו שטפלו על הוזרה". ומה שנוגע למארע באקו הריהו בכל אמתותו: תושבי כפרים אחדים החכירו לפנים ליהודים את מס ממכר מיני משקאות; בימים האלה מיאנו התושבים האלה לחדש את החכירה והיהודים עָבְו מרצונם הטוב את החוות הללו שלא נשאר להם בהן שום עסק". „הכפרים השתמשו בזכיותיהם ואין לממשלה ולהיהודים ולא כלום, כי אין לה היכולת להתערב בעניני שטרות ותעודות התלויים אך ורק ברצון העיריות".

ואחרי האשימו את הקונסול הכללי האוסטרי, הוא שואף שאיפה יותר גדולה: „נעצב וזועף מהתלאות והפיד שהם תמיד תוצאות הדבות-הרעות הממושכות, שבהרבה הרצאות-רשמיות הן לובשות צורת משטמה-שטנית, הוא אומר שאיננו יודע לאיזו סבה עליו ליחס אותן, ואיננו יכול לבאר לו את סבת-החזיון הזה אלא בזה שרוצים להניח על דרכו מעצורים ולחולל בתוך המדינה נצני תנועות ומהומות נצחיות."

סגנון זה הוא סגנון חצוף ויהיר של ממשלה שמפני חולשתה איננה יראה מישום דבר. הקונסול הכללי האוסטרי, הברון אֶדֶר שהאמת היתה תמיד נר לרגלו וישדאג לכבודו-הפרטי ולכבוד ממשלתו, הכחיש את כל הדברים האלה ולעומת הכחשות הוזירים הרומינים הציג ראיות ברורות, מופתים חותכים ואגרות וספרים. הצהר הצהיר שהיהודים האחדים שלא גֹרשו מחבל באקו קנו את הסבלנות הזאת בכסף-מלא; כי צבא המשמר-הלאומי בבאקו שנתאסף לרגלי חג הפסח התנפל על הנתינים-האוסטרים בני דת-משה, ולא הסתפק לחרף ולגדף את החיים אלא גם הלך אל בית הקברות ויחלל גם את כבוד המתים.

ולכל הדברים האלה היו עדים-חיים עדי-ראיה: הקונסול האוסטרי פרסם את מכתבו של „קראקטי", מי שהיה פחה רומני, ששלח לוזיר הפנים ביום 10 אפריל 1868; במכתב זה, שכלו אירוניה מרה, נאמר:

„יום חג פסחם של היהודים שחל ביום 26 מארס נבחר בכדי

ולבית המורשים הסביר בראטייאנו שרצונו הוא כרצונו הוא. הוא נשאר אותו הוזיר שארפה הפילה לפני שנה, ויתאונן באזני בית המורשים על שלא תמך בו אז. הוא דבר על היהודים כעל צרעת ממארת שפשתה בגוף האומה זה כמאה שנה; האומה תוכל להרפא ממכה זו ביום אחד, אם רק תדע להציע הצעות יותר מתונות.

„ארפה—אמר הוא—שקטה זה עתה ולא צריך לקוממה מיד. וישום אומה לא תוכל להיות כשכל התבל מטיל בה דפי וכשהיא היה מחוץ לחברה האנושית. כל אומה שהמין האנושי חורץ את משפטו לחובה עליה סופה להבטל מן העולם. צריך איפוא לחק חקים כאלה שנגדם לא יוכלו ידידיהם היותר גדולים של הרבנים, להגיד דבר; צריך לאחז באמצעים כלכליים."

האמצעי הכלכלי הוא שצריך לגריש, בתור אֲרָיִים את כל היהודים ממעונותיהם ולהרס את מעמדם. ביום 5 אפריל 1868, התאונן המשמר-הלאומי של יאסי באזני הוזיר לאמר כי היהודים סחפו את המדינה, והלז הבטיח לאחז ב„אמצעים ישעל ידיהם תִוָשע האומה מהקפדה והכליון שבאו עליה ומכל רעה-מוסרית."

לתכלית זו אין מן הצרך לחק חקים שהד-קולם יביא רעה רבה לרומיניה; לא, די בפקודות=חשאיות. ביום 19 אפריל הגיע תלגרם מייאסי המודיע כי מושל גליל באקו בשובו מבוקארסט פקד לגריש את כל היהודים מכל החבל ההוא במשך ארבע ועשרים שעה.

התלגרם הזה ואתו יחד המכתב המבאר את כל הפרטים, נמסרו מיד, ע"י חברת כי"ח לשר-הענינים החיצונים של צרפת ולעתונות. שר החיצון הצרפתי ענה כי אחרי כל ההבטחות וההצהרות הגלויות והברורות מצד רומיניה הוא סובר „שכל החקים-המעיקים נגד היהודים כבר בוטלו וכי לא צריך לדאג כלל לבטחון היהודים ברומיניה". וע"ז הוסיף כי „מארע באקו שעליו התריעו בימים האחרונים, כבר הֻכְחש ע"י הממשלה הרומינית וע"י עתוני הנסיבות באפן כ"כ נמרץ ומחלט שאי-אפשר עוד לא להטיל שום פקפוק באמתת הידיעות."

ממשלת רומיניה שִקְרָה בהבטיחה שלא לגרש עוד את היהודים ותכזב עוד יותר בהצהירה שהיהודים לא גורשו מחבל באקו. הוזיר הצרפתי מפחדו פן הכחשתה של רומיניה על אדני השקר הטבעה, הוסיף „כי כבר שלח מיד פקודה לבא-כח צרפת ברומיניה להתודע פרטים מפורטים מכל מה שמתרחש ברומיניה עם היהודים, ולהודיע לו למען ידע בא-אלה אמצעים עליו לאחז בענין זה."

הממשלה האוסטרית קראה תגר על הגרוש הזה, כי בין היהודים המגֹרשים היו גם נתינים אוסתרים."

אולם הוזיר הרומיני לא נמצא כלל במבוכה לרגלי זה: הוא הכחיש באפן נמרץ את כל ענין הגרושים; כי הכחיש זהו כל מדיניותו של בראטייאנו.

כאלה הבריחום לקחת בידם את מקל-הנודדים ומפחד פן לא יצליח חק כזה, ואי-הצלחה זו מתנגדת לעניני המדינה ואפילו לאנושיות העם הרומיני, הרבו את העונשים ויבטיחו גם תשורות ומנות לכל מוסר ומלשין.

אלמלי קובל חק כזה כי אז היו המחוקקים-הרומינים משיגים בטח את מטרתם הרבה יותר מאשר ע״י שטת הגרושים התכופים ומתמידים.

אולם מיד לכשנודעה הצעת-חק זו אל הממשלות ואל העתונות נתקבלה בהשתוממות ותמהון ורגשי בוז אעפ״י שדרכי רומיניה לא נעלמו מעיני אירפה כי זה היה כענין הסתה לכל האנושיות. כל העתונים הסכימו פה אחד כי אם קבל יקבל בית-הנבחרים הרומיני חק כזה והיה תועבה למין האנושי.

גם רגשי הממשלות לא היו שונים מרגש-כללי זה. אנגליה, צרפת, אטליה, רוסיה ותורקיה הביעו לחברת כי״ח במלים מרגשות וברורות את רגשי הבוז שהן רוחשות לרומיניה. לורד ליונס, ציר אנגליה בפריז, הודיע לחברת כי״ח כי ממשלת הוד מלכותה המלכה שלחה מיד לבא-כחה בבוקארסט את כל הפקודות הנצרכות. שר-החיצון הצרפתי, המרקיז מוסטיר, מאן בשום אפן להאמין כי הממשלה הרומינית „תסכים לחק כזה שלא בא בעיקרו אלא למרר את חיי חלק אחד מהתושבים". ציר אטליה הדוכס ניגרה השתתף „בכל לבו ונפשו לרגשים שעוררו בקרב נשיא החברה המארעות האחרונים בייאסי בנוגע להצעת החק ליהודים. לאשרנו לא צריך בימים האלה להתחנן לפני אירפה על שאלת היהודים. ולמרות ההודעה הנוראה שתשאר לחרפת-נצח לפי שהציעוה, עוד שאלת-היהודים ברומיניה תצא מעוטרה בנזר-הנצחון". ציר פרוסיה, הדוכס גולץ, כתב לחברת כי״ח כי מלאו את ידו להודיע לה, „כי כבר פָקד בתלגרם על הקונסול הכללי הפרוסי בבוקארסט להגיש לפני הנסיך קרל קובלנא-מרה לטובת היהודים". ציר תורקיה, גמיל פשה, הודיע כי כבר מסר לפואד פשה את דרישת חברת כי״ח.

בראטיאנו נמנה שוב לחזר ואולין לבאר את כל הענין לפני בית-המורשים. היה היה עוד אותו האיש בעל דו-הפרצופים: מצד אחד היה רוצה להבטיח את אירפה בתקוות נעימות ומצד שני להתרצות לבית המורשים ולמצא חן בעיניו. בפנותו אל אירפה הוא מעיר כי „נשיא בית-המורשים חתם את הצעת-החק וזה נתן מקום לשער כי הממשלה ורוב בית המורשים מסכימים לה". הוא מודה כי „הצעת-חק כזו נתנה לכל המעצמות את הזכות למחות, משום שבה נמצאים הרבה דברים המתנגדים לרגשות כל העולם הנאור."

מורשה אחד, קודריסקו שמו, הפסיק את הנואם ויזעק: „הסכם אסכים על חק כזה אפילו אם כל אירפה תתאדני בתאר פראי."

בראטיאנו ענה: „אולי גבורה גדולה היא לעשות דבר להעלות את קצף כל העולם נגדנו. אולם לא גבורה היא לעשות דבר כזה אם נדע מראש שהאומה כלה תקבל נזיפה בגללו."

פחות או יותר גדול של אנשים; אולם היהודים בכלל נשארו עוד קימים והשאלה היהודית לא היתה נפתרת.

המחוקקים סברו כי צריך לפתר את שאלת היהודים בדרך חקי ומשפטי. אחד ושלשים מורשי-עם וביניהם נשיא בית המורשים וארבעה מורי מכללות — האנשים האלה נתכנו בשם פראים — הגישו הצעת-חק עם הקדמה בהצעת סבות, נכתבה ונדפסה ברומינית, בגרמנית ובצרפתית והצעה זו היתה יותר מחחק גופו.

בדין וחשבון זה נאמר כי חמש מאות אלף יהודים ששטפו את ארצות רומיניה ויהודים אלה „שונים הם מהרומינים בתולדותיהם, במדותיהם בארחות-חייהם ובשפתם; שונאים הם בנפש את הרעיונות המוסריים הגבוהים המציגים את כל המוסדות שבמדינות הנוצריות, הם בני דת אי-סבלנית, ופראית ההושבת את כל החברה-האנושית כחברה טמאה ומחוללה, כובשים את כל הצנורות הכלכליים והחברתיים שברומיניה, ובתוך החברה הרומינית, יש להם מונופולין שהחריב לגמרה את המסחר והתעשיה; עשה נעשו לאדונים-מחלטים של כל מקומות משיגים גבול כל הסוחרים והאומנים אזרחי-הארץ, עומדים בין המחלקות הישונות של החברה האנושית כגוף-זר, ממאנים להתערב בשום דבר עם תושבי המקום, מתבודדים בכדי ליסד ברומיניה כמו בכל יתר התבל, את המדינה היהודית שאינה נותנת להם להיות ספרדים בספרד, אנגלים באנגליה, צרפתים בצרפת, פולנים בפולוניה". מדוע תרגמו המחוקקים האלה את אגרתם זו לשפות שונות ויתקפו בדבריהם גם את יהודי צרפת אנגליה, וכו'? הדבר פשוט. הרומינים שנאו בנפש את יהודי צרפת ואנגליה שגלו לעולם הנאור את כל מעלליהם הרעים. הנקמה היתה אמנם קטנה, אך מה שהיה חמור זהו סוף אגרתם.

המסקנא הטבעית של אגרת זו היתה: גרוש היהודים מרומיניה. אך שלשים ואחד ה„פראים" לא הרהיבו עז בנפשם להגיע עד זה. הם הציעו רק חק בן י"ב סעיף שעל פיו יהיה אסור ליהודים להתישב בכפרים הסמוכים לעיר, מבלי רשיון מֻקדם מהמועצה-הצבורית, להשתקע בכפרים ובחוות אפילו לזמן מה, אסור להם לרכש קרקעות ונכסי דלא נידי גם בעיר וגם בכפר, אסור להם לקחת בחכירה אדמה, בתי-מרזח, טחנות, בתי-נטופות, גשרים, שְׁבָרים, מקומות-מרעה, רפתות, מִכְלְאות-צאן, פונדקים, בתי-מלון על דרך-המלך וכו'; אסור להם לעסק בכל מסחר של מזון ומשקאות הנועדים לנוצרים וכל מסחר אחר מבלי רשיון פרטי מהרשות-הצבורית. ואסור להם לקחת חלק בכל מכירה-עממית. על כל ההגבלות-החברתיות הללו נוספו גם ההגבלות הדתיות; אסור היה ליהודים ליסד שום מוסד פילנטרופי, וכל העדות או הועדים היהודים שהיו קימים עד אז היו צריכים להבטל מיד.

את היהודים לא גרשו אמנם מרומיניה, אך ע"י חקים-מעיקים

וירא פן ישתמשו אויבי רומיניה בזה להגיד עליה שאין לה סבלנות-דתית ויעוררו נגדה את דעת הקהל. „בעתונים הזרים תארו את עם רומיניה בתארים פוגעים בכבודו כגון: רודף רדיפות דתיות, פראי, ומזלזל בכבוד האנושיות ומנאץ אל."

אולם וזיר הפנים לא בטל את כל האמצעים שבהם אחזו למנע את האַוְרִיוֹת. הוא צוה רק לפעל ולעבד „בכשרון וזהירות". לבראטיאנו חסרה אמנם זהירות זו. אך מדרכו-המדינית היו מֻרְצִים ובסתר אמצו את ידו.

במנאם-הכסא שנאמר לפני בית-המורשים ביום 22 ינואר 1868, הלל הנסיך את אנושיותו של העם הרומיני וסבלנותו ויוכח לדעת „כי אי-אלה אנשים הסובלים מענינים כלכליים, בקשו להעלות את שאלת הדת מקבריה ויכנו את זה בשם „רדיפות דתיות". הנסיך הרשיע את האנשים מסוג זה וימצא כי יש בחקי-המדינה אמצעים שבהם צריך לאחז „בכדי לשים קץ למיני תעמולות כאלו." הנסיך רצה לרמז בדבריו אלה על פקידי-הרשות; הוא אמנם הרשיע אותם. אך מה בכך? הנסיך כבר התחכם להוסיף כי עפ"י חקים הקימים אפשר לאחז באמצעים בדי להבטיח את החברה הרומינית מתוצאותיה האיומות של האַוְרִיוֹת מנקדת-מבט כלכלית". המכתב-החוזר החשאי של שר-השרים לא היה יותר ממה שהגיד הנסיך ולפיכך יכול בראטייאנו להוסיף לכת בדרך זו סלל לו.

בחדש פברואר 1868 החלו שוב הגרושים בכל חבל „יאסי". בחדש מרס גרשו מגליל באקו ע"י מנהל המשטרה, יותר מחמש מאות משפחה יהודים, ואחרי ימים מספר ירה חיל המשמר הלאומי על היהודים ופקידי הרשות היו יכולים להתהלך עם היהודים בשרירות לבם.

חברת כי"ח הודיעה שוב את כל ענין הרדיפות החדשות למעצמות הארפיות. כל הקונסולים פעלו בדעה אחת בשנת 1867. ולפיכך היה צריך שבאי-כח המעצמות יתערבו מחדש בשנת 1868. חברת כי"ח דרשה מצירי המעצמות הארפיות שבפריז להרים שוב את קולם לטובת יהודי רומיניה, וידע ידעה מראש כי בקשתה תקובל בסבר פנים-יפות. בכ"ב לחדש פיברואר, ענה ביסמרק לועד המרכזי של חברת כי"ח כי כבר פקד על בא-כח ממשלתו „להשתמש בכל המדינות שחקותיהן מיוסדים „על אדני האנושיות וההשכלה". הוא אמר כי הנסיך קרל „ישתדל בכל כחותיו לפקח את המוסדות שיקלו על הממשלה להגן על כל מחלקות התושבים וישתדה הפעלה יותר מהירה ומידית מאשר בעבר."

אחרי הקובלנה הזאת באו גם קובלנות יתר המעצמות הארפיות.

ואעפ"י שהגזרה הרומינית החליטה לישחק למעצמות ולדעת-הקהל של האומות הנאורות, אעפ"י כן היו התביעות התכופות הללו, עומד לישטן לה ואוסרות את ידיה. לפעמים היתה הורסת קיום מספר

במרירות את הכל ויגן על עצמו כאשר יכול. איזו התנצלות יכול היה להגיש לפני אנשים ששבילי יהודי רומיניה היו נהירין להם כשבילי עירם? הוא בקש מהחברה מרגעה של שני ירחים, והיא הסכימה לו ותפסיק במשך שני חדשים את תרעומותיה ואת תוכחותיה בעתונות הצרפתית האנגלית, האוסטרית, הפרוסית וכו׳; במשך שני החדשים האלה היתה צריכה הממשלה הרומינית לאסר כל מין רדיפה ולחץ נגד היהודים ולמלאת את כל משאלות חברת כ״ח שדרישה ע״י ציר רומיניה בפריז. אולם כל ההבטחות הללו היו רק הבטחות ריקות ותו לא.

אחרי שבועות אחדים התנצל ציר רומיניה בפריז שלא יוכל להיות נכח באספתה הכללית השנתית של החברה ויבטיח כי „מצבם הנכחי של יהודי רומיניה משמח מאד מאד וכי ממשלת הנסיך קרל מלאה להם חנינה ונוטה אליהם חסד והוסה עליהם ועל בטחונם״.

המהומות, המבוכות, הפרעות ואי-הסדרים נמשכו עוד במולדאביה ופקידי-הממשלה ואפילו פחת גלין מחוללי התעמולה הזאת נשארו כלם על משמרתם, והזהרה לא הרשיעה ולא נערה כפיה מהמכתבים-החוזרים שנשלחו ע״י בראטייאנו.

ההיה רגע אחד של מנוחה ומרגוע ברדיפות? כן, אחרי המאורע של גלין, כשדעת-הקהל היתה עוד מתמרמרת, והמעצמות הארפיות היו עוד זועפות, שקטו קצתהפ רעות. אולם בחדש אוקטובר החלו שוב הגרושים בכל הכפרים שבסביבות עיר גלין עפ״י פקדת מושל-הפלך.

ביום 16 אוקטובר פקד סגן-מושל „ביסטריטסה״ על כל הפחות לגרש את כל בעלי האחזות היהודים ויאסר על האכרים לתת להם אכסניה בביתם אפילו בלילה והעובר על חק זה ענש יעניש קשה. בעיר „קאלאראש״ מת ילד נוצרי ממחלה אחת ששמה קץ לחייו והנוצרים העלילו על היהודים כי רצחוהו נפיש בכדי להשתמש בדמו לצרכי דתם, אך שר-המשפטים פקד להקר ולדרש בדבר בכדי לראות כמה מן האמת יש בדבר. בעיר „בירלאד״ ג״כ מת כמר אחד ממחלתו והנוצרים העלילו על היהודים שהם הרעילוהו; האספסוף התקומם נגד היהודים ויפרע בהם פרעות ויבוזו את בתיהם וישללו את רכושם ויחריבו את בניניהם ומחוללי הפרעות הללו היו: שופט ומורים. הממשלה צותה להחל בחקירה ודרישה. אולם איזו חקירה ודרישה! עוד לפני ההתחלה, הצהיר שר-השרים בבית-המורשים כי לפי דעתו כל הפרעות נעשו אך ורק ע״י יהודים וכי לא פקידי הממשלה ואף לא הנוצרים השתתפו בפרעות אלו. מושל יאסי אסר על היהודים להשתמש במשרתים נוצרים, ופחת עיר אחרת אסר עליהם למכר לחם ובשר לנוצרים, ועל יהודים אחרים אסרו גם לעבד את דתם ואת אלהיהם.

ווזיר-הפנים מצא כי גזרות מעין אלו הן עכ״פ בלי תועלת,

היה לישער מראש, את כל ענין השערוריה בגלין להתורקים. ואח"כ, פקדה לחקר ולדרש בענין הזה והתוצאות היו כי הבריזה על כל הגנות שהתורקים הם האשמים בכל הענין הזה וכל הפקידים הרומינים חפים הם מפשע והם צדיקים גמורים וידיהם נקיות מעון. תורקיה, להפך, לא הטילה את האשמה על הפקידים הרומינים אלא הציעה לפני רומניה למסר לידי ועדה-מישותפת מרומינים ותורקים, את דבר החקירה, והועדה הזאת תגיה אור על כל הענין. הממשלה הרומינית לא אבתה להסכים להצעה זו והממשלה התורקית הודיעה את המיאון הזה לכל המעצמות הארפיות. וזו היתה המחאה היחידה שמחאה תורקיה נגד העול שיחסה לה רומניה. תוצאות כל זה היו, כי רומניה לא הענישה את עושי-הרשעה ופחת העיר נשאר על כנו.

אולם רומניה לא יכלה לרמות עוד את ארפה, ותפן אל חברת כי"ח, ותשלח אל אספת יום 22 יולי 1867 של החברה את מזכירו הפרטי של הנסיך, צרפתי מצוין, מר פיקוט; השליח הזה אמר כי בעברו דרך פריז לרגלי עסקיו הפרטיים ולא במשלחת רשמית „רוצה הוא להפיץ אור, לעיני האליאנס, על כל המארעות האחרונים ברומניה ועל נטיות הנסיך הטובות ביחס ליהודים. מודה הוא אמנם כי בצעדים שנאחזו לטובת הטהרה והנקיון, ובענין האַוְרִיות שאחריותם מוטלת, כמו בכל מדינה קונסטיטוציונלית, על הוזירים — הפריזו הפקידים הנמוכים קצת על המדה, ויעשו מעשי-חמס ושערוריות שהממשלה עצמה התמרמרה נגדם; אולם לנסיך גופו אין כלום בכל המעשים האלה; להפך הוא רוחש אהדה וחבה ליהודים ואדיר חפצו הוא לשחררם, חוץ ממה שהוא רוצה שהיהודים יזניחו את כל מה שמפליג בינם ובין יתר הרומינים, הן בחיצוניותם והן במלבושיהם."

הנסיך חִלֵּץ אמנם את עצמו מהאחריות ויביע תקוות טובות לעתיד, אולם את שר-הישרים שלו לא נקה מעון וגם ארפה חרצה את משפטו לחובה.

בראטיאנו הכרח להתפטר ממשרתו אך בתקוה לשוב אליה אח"כ.

גם הוזרה הרומינית פעלה מצדה אצל האלינס. שר-הענינים החיצונים מר גוליסקו מלא את יד הסופר הידוע, מר אוביציני, להשתדל ולעשות דבר מה לפני נשיא חברת כי"ח.

בחדש נובמבר בא בראטיאנו בכבודו ובעצמו פריזה ולמען יוכל לאחז שוב את רסן ממשלת-רומיניה בידו חשב כי נחוץ מאד להשלים עם חברת כי"ח ויתאסף עם שלשה מחברי הועד המרכזי של החברה לאספה שבה השתתף גם ציר רומיניה בפריז. חברי הועד המרכזי התאוננו באזניו על כל הרעה שעשה ליהודי מדינתו, והוא שמע

„אדוננו הפחה.

„מפי השמועות שפשטו וע"י ידיעות מפרטות ומדויקות נודעו לקונסולים האיפים החתומים מטה כל המאורעות-העגומים והמדאיבים „שארעו תמול בגמל גלין".

„כשמנה או עשרה יהודים גורשו ביום השבת החולף מהמדינה, „עפ"י פקודת פקידי הרשות המקומית. השוטרים הוליכו את היהודים „בספינה קטנה אל שפת הנהר התורקית. בין האנשים האלה היה גם „ישיש אמלל אחד כ"כ חליש ורפה־כח ששני שוטרים הכרחו להרימו בכדי „לשום אותו על ספינה. אולם תחת להביא את האמללים המגרשים „למצבה התורקית ב„זאטוקה" הלכו אנשי-הצבא שעליהם פוקד מאת ההנהגה „המקומית ויובילו את היהודים אל אי שמם ומלא בצות ואגמי-מים העומד „ממול גלין, וישליכום בתוך הבצות, ממש כמו שעשו בפעם שלפני זו.

„אנשי-הצבא התורקים שחמלו עליהם, אספום ויביאום תמול „לגלין ויחפצו לשימם במצבה העומדת לפני ראשות צבא האניות „שבגמל. אולם, אנשי הצבא הרומינים, תחת לקבל את היהודים „האמללים האלה, העיפים ויגעים מרוב עמל ותלאה, ושהם, כפי מה „שהובהר לנו, נתינים רומינים—הטילום הימה בהכותם אותם בשוטים „ובחניתות, מכות אכזריות ונמרצות."

„שני יהודים, והם הישיש המתואר לעיל ואיש צעיר אחד, „מפחדם מדקירת החניתות, בקשו להושע על האניה התורקית, אך לא „הצליחו; בנתים בא זרם-המים ויטביעם וימותו. אנשי-המצבה הרומינית „לא נקפו אף אצבע קטנה להציל את הצוללים-האומללים שמתו לפני „עיניהם מיתה משונה כזו בשעה שהסירה-התורקית הלכה הלוך והתרחק.

„צנה קטנה של אנית-הקטור „מרקור" השייכה לחברה אוסתרית „של נהר הדנוב, בהשקיפה מרחוק את האסון, נחפזה לבוא אך אחרה „את המועד. יתר האומללים נתקבלו אמנם אך הובלו מיד אל בית- „הסהר אחרי שטבלום במים ויוקיעום לעין השמש-הבוערת והלוהטת.

„איננו יודעים אם בין היהודים האלה נמצאים גם נתינים זרים. „אולם לפני הרדיפות האיומות שהיהודים נירדפים במדינה זו, אנו „סוברים כי חובה קדושה ונמרצה מוטלת עלינו למחות מחאה עזה „ונמרצה, בשם הממשלות שאנו באי-כחן פה, נגד מעשי הפראות „האלה, ואנו מטילים את כל כבד האחריות לפני העולם הנאור, עליך „כבוד הפשה, ועל השלטון העליון."

על מכתב זה היו חתומים קונסולי צרפת, אנגליה, איטליה, פרוסיה ורוסיה. ביום 23 יוליו הלכו כל הקונסולים הכללים שבבוקארסט ויחדישו את מחאתם זו לפני הנסיך, וידרשו ממנו במפגיע לבטל מיד את כל התקים-המעיקים על היהודים.

הממשלה הרומינית בלי כל חקירה ודרישה יחסה כפי שאפשר

אמר: „בכל עת וזמן אין לך דבר יותר נורא מהרדיפות; עתה מתחילה תקופה ישבה חייבים כל בני האדם מבלי הבדל דת לעבד את אדוני לפי מצפונם, מבלי ששום איש ידאג ע״ז; עליהם ג״כ ליהנות מכל הזכיות האזרחיות והמדיניות.״

הדוכס מלמיסבורי, הבטיח להראות לבית הלורדים את חליפת המכתבים למען יוכל הבית לראות איך התנהגה הממשלה בענין זה.

ביום 5 יולי, תאר סיר פרנסיס גולדשמיד בבית הנבחרים את המאורעות האחרונים. אחרי כמה נואמים שכמוהו בקרו קשה את המאורעות הללו, עמד שר־השרים לורד סטנליי וישא מנאם ויציג את רדיפות היהודים כ„תוצאות דעה קדומה ששלטה לפני כשליש או ארבע מאות שנה, ושיש לה הרבה דבקים ברומניה וישעל פיה כל הרודף ומענה אחרים מתכפרים עונותיו. העם הזה, עם רומניה, נשתחרר זה עתה, ובצאתו ממצבו השפל, מרגיש את עצמו מאושר בזה שמצא קהלה או עדה שיוכל לרדף אותה ורדיפות דומות לרדיפות שרדפו אותו.״

אספת בית־הנבחרים וההסכמה בין שני הבתים באנגליה נתנו להממשלה שלטון וכח לעשות לפני הממשלה הרומינית צעדים נמרצים לטובת היהודים, ולורד סטנליי, כדרכו הטוב, השתמש בשעת־כשר זו ויודיע מיד לקונסול הכללי האנגלי בבוקארסט כי „רדיפות היהודים במולדאביה עוררו וכוחים־סוערים בבית־המורשים ובבית־הלורדים, וממשלת הוד מלכותו מישתוקקת, לטובת נסיכות רומניה ונסיכה, שצעדים נמרצים יאחזו נגד הרדיפות האכזריות שהיהודים נרדפים בממלכה זו.״

הממשלה האוסטרית תמכה ותסעד את צעדי ממשלות צרפת ואנגליה.

רגע היה אפשר לחשב כי אחרי הקובלנות־התכופות הללו בכל העתונות, נעצרו קצת הרדיפות.

הנסיך עבר לארך מולדאביה ולרחבה להשקיט את תושביה ויצהיר לקונסול אנגליה כי החלט החליט לשים קץ לכל הרדיפות, כי האנשים החטאים יענשו כחק, ויוסיף כי אדיר חפצו הוא לעשות את רצון ממשלות אנגליה וצרפת.

אולם אך חלפו ימים אחדים אחרי ההבטחות הללו, והנה פרצה בגלין אחת האפיזודות היותר מדאיבות של הרדיפות: מושל הגליל, שכמו הועד העירוני לא רצה מעודיו לעשות רעה ליהודים הודח ממשרתו ואחר נמנה תחתיו.

אי־אפשר בשום אפן להאמין בספור האפיזודה הבאה, אולם חתימות כל באי־כח המעצמות החתומים עליה אינן משאירות כל פקפוק, והנה טופס האגרת שהקונסולים שלחו ביום 15 יולי 1867 לפחה החדש:

הללו: נאלץ אני להודות כי תוהה אני ומשתומם לראות שפקודה כזו יצאה מתחת עטו של תלמיד „מזיני".

ביום 19 יוני בא תלגרם מטש־נוביץ שהוסיף להאיר את פקודת בראטיאנו ובו נאמר כי: „ארוות הסוסים מלאות אדם על כל גדותיהן; אין להאמללים האלה מה לאכל, ואינם יודעים איה לשכב; אם הדבר יתמיד ככה יגועו כלם ברע."

הנסיך שהיה יותר נבון וחכם־לבב מווירו, הלך אחרי ימים מספר לייאסי ויצהיר לקונסול האנגלי כי החלט החליט לתת קץ לכל מין רדיפה נגד היהודים, וכי האנשים שנאשמו בפשעים כאלה יענשו במטה כחק. הנסיך הוסיף ג"כ כי אדיר חפצו הוא למצא חן בעיני ממשלות אנגליה וצרפת ולעשות את רצונן.

אפס הכל היה רק הבטחות בעלמא והרדיפות נגד היהודים לא נעצרו. היהודים שהוצאו לחפשי בעיר „וואסלוי" נאסרו שוב; בבאקו עמדו אנשי־צבא מהמשמר־הלאומי ונשקם בידיהם להרחיק את כל היהודים שגרשו מהכפרים והחוות ועדי־השדה ויבואו למצא מחסה ומפלט בעיר; ויהודי אחד שהביא אכל להאסירים היהודים אשר בייאסי, הוכה באגרוף וימת בענויו.

חברת כי"ח גלתה את כל מעשי־הפראות האלה לממשלות ותפרסם את הכל בעתונות.

הממשלה הצרפתית העירה שוב את אזן הנסיך על מעשי החמס האלה, ושני הבתים באנגליה, בית־הנבחרים ובית המחוקקים, בקשו מהממשלה לענות להם מה עשתה בענין הזה.

בראשון ליולי 1867 פתח הלורד הנכבד „סטראטפורד די רידקליף", אחד המדיניים היותר חשובים שבאנגליה, את שורת הויכוחים בבית־הלורדים בשאלת יהודי רומניה; לורד זה שהיה שנים רבות בא־כח אנגליה בקושטא, התמרמר נגד הרדיפות החשאיות שהיהודים נרדפים ברומניה, ויביע את רגשי הבוז ושאט הנפש שלו נגד ממשלת רומניה הבזה ולועגת לממשלות האדירות בהשאירה בראש הממשלה וזיר שפקד פקודות איומות כאלו. הנואם הנכבד, אחרי דברו על אדות דברי ימי היהודים, הלל ושבח את מדותיהם־החמודות ואת נטיתם לשלום והשקט, ויביע את רגשי־חמלתו להם בדברים כאלה: „סבורני שהיהודים מרגישים ברדיפות אלו הרבה יותר מקנוצרים היותר טובים; הבדל הדת לא יוכל להפחית את האהדה שענויים „ממין זה מעוררים בלב האדם; אומר ג"כ כי עם כזה, שהיה תמיד „מובדל מיתר העמים, ומוצג לכל בוז ורדיפה כמטרה לחץ — עם כזה ראוי הוא לכל מין אהדה מצדנו."

הדוכס „דנביגי" הצהיר אחרי לורד סטראטפורד כי לבו נעכר לשמע באיזה אפן מתנהגים עם היהודים האמללים, ומבחינה כללית

האלה, אל הנסיך ויאמרו לו: בראותנו כי כל העובדות הללו עלולות רק להמיט חרפה וכלימה על מדינתנו ולהיות כאיום להחפש-האישי ולזכיותיהם של הרומינים עצמם, ששום ערובה לא תשאר להם אם יוסיפו להרשות חלול והפרת חקים כאלה. אנו חושבים כי ממלאים אנו את חובתנו להוד מעלתו בהודיענו לו את העובדות והמעשים האלה שיותר פעוט שבהם אפשר לתארו בשם פשע-חמור ועון-פלילי, דיני-אשמות היו מענישים עליהם ענשים קשים."

ועוד לפני זה כבר מלא לורד „סנטליי" את ידי הקונסול הכללי האנגלי ברומיניה לראות את הנסיך או שר-השרים ו„להעיר באזנו בסגנון היותר קשה, כי הממשלה האנגלית מקוה שפקודות נמרצות תשולחנה בלי שום אחור לעצור בעד המארה הזאת."

גם הממשלה הצרפתית לא היתה פחות נמרצה בענין זה. ברמיה הלך לראות את פני הקסר ויספר את דברי הבקור הזה באספה הכללית של החברה. אך אמר לא אמר בכמה עלה הדבר לו. הוא, הידיד הקדום של משפחת בונפרט, שעל ידי האפי-מישל (coup d'Etat) של שנת 1852 ג"ר ש"ה מארמון-המשפט וקובל לבית-הסהר. הקסר קבל את ברמיה בסבר-פנים-יפות ויאמר לו כי באי-כחו כבר שלחו את פקודותיהם אל הקונסול הכללי הצרפתי. אך ברמיה בקש ממנו כי יתערב הוא בכבודו ובעצמו בדבר וע"ז ענהו הקסר לאמר: „מיד, ברגע זה אני כותב ע"י התלגרם לאחי קרל; עוד מהבקר חשבתי לעשות כדבר הזה: אם הרשה נרשה הדיפות כאלו באירפה שלנו, אזי דומה זה כאלו מנדים אנו את האומות ומדיחים אותן מהסתפח בנחלתן."

על צעדי צרפת ואנגליה נוספו גם צעדי אוסטריה.

אולם בראטייאנו מצא דרך יותר נאותה לצאת ממבוכה זו: הוא הכחיש לגמרה את כל ענין הרדיפות, אפילו ב„מוניטור-הרשמי". הוא אמר כי כל הפקודות שנשלחו מצדו היו פשוט כאמצעים היגייניים, או כאמצעים שהמשטרה אחזה בהם נגד הָאֲוָרִים מבלי הבדל דת וגזע, או כאמצעים נגד נרגנותה של רוסיה.

אך הקונסול הכללי האנגלי אמר לו בַמה שנוגע להאֲוָרִיוּת לאמר: סוחר או פועל נכבד כי יבוא הנה במעט כסף, עליו יהיה אולי להלחם נגד המחלות ורע-מזלו, ואפשר גם כן שיהיה במצב של דלות נוראה, אעפ"י שבעוד ימים מועטים יוכל למצא עבודה להחיות בה את נפשו ונפש בני ביתו: גם איש כזה, נחשב עפ"י המכתב חוזר החדש אָוָרִי ועליו להגרש מהארץ." הנימוס-המדיני לא נתן כנראה לקונסול הכללי האנגלי להגיד לבראטייאנו כי ע"י גרוש הסוחרים, בעלי הנחלות והפועלים מבתיהם, וממקומות עבודתם, הוא היה מרבה בזה את האוריות. הקונסול הכללי גמר את תלגרמו במלים

עליו לדרוש כששעת הכשר לזה תגיע, שישיבו את מצב היהודים שבמדינה זו."

ממשלה הדואגת לכבודה היתה צריכה להתחשב עם אזהרות והתראות כאלו. ודומה היה כי גם רומניה התחשבה אתן, כי בחדש ינואר 1867, שלח נסיך-רומניה מלאך אל נשיא הברית כי"ח להצהיר לו כי הממשלה הרומנית החליטה להשתמש בהזדמנות הראשונה שתבוא לידה להבטיח את שחרור היהודים. אולם בראש הממשלה עמד אז יוחנן בראטיאנו, שנמנה לראש הוזרה-החפשנית בשנת 1866 אחרי היותו שר-הכספים בוזרת „קטרג". בשובו למולדתו עלה שוב לגדולה ויחליט לשלט לחלוטין באיזה אפן שיהיה; ויען כי מכל עברו המהפכני לא נשאר לו בלתי אם עזות הנפש, השתמש בה לרעת היהודים, ולא דאג לדעת הקהל הארפית שידע איך להמתיקה לטובתו. דעת-הקהל באירפה אסרה במרין על סרביה לגרש את היהודים והדבר היה עוד כ"כ במו חי, שרומניה לא היתה בודאי נתקלת בו.

אולם, שלטונו של בראטיאנו נכלל בשני הדברים האלה: להעיז לעשות את הכל ולכחש בכל. כל התבל התפלאה על חֻצפת כחשו וכפירותיו הרבה יותר מאשר על מעלליו-הרעים.

כחדש ימים עוד טרם עבר מיום שבית-הנבחרים האנגלי הרים קול-זועה נגד רדיפות היהודים בסרביה, ובראטיאנו שלח ביום 6 מאי 1867 לכל הפחות והנציבים מכתב-חוזר שבו הזכיר להם את כל החקים הישנים שבלקטי-החקים העתיקים, או במכתבים-חוזרים עתיקים, שבטלו ונתבטלו בתי החקים ע"י הקבין-דיני-ממונות מיום 8 דצמבר 1864; פקד פקד על מושלי-הערים לאסר על היהודים לגור בכפרים ובחוות, ולהיות שם פונדקאים, קפּילאים או מוכרי-יין וגם לקחת אחֻזות בחכירה ויצו את כל פקידי הממשלה להשגיח בעין-פקוחה שכל הפקודות הללו תמלאנה לכל פרטיהן ודקדוקיהן, ומפחדו פן לא תצאנה כל פקודותיו לפעל כרצונו נסע בכבודו ובעצמו ל„יאסי" להשגיח על ענין גרוש היהודים.

ביום 22 מאי, שלחה עדת היהודים ביאסי להברית כי"ח תלגרם שבו הודיעתה כי „עם ביאת החזר יצאה פקודה נמרצה לגרש את כל היהודים משום שהם אוֹרְיים והולכי-בטל וכי זה ימים אחדים שהבולישת אוספת לעיני העיר את כל היהודים שבשוקים וברחובות מבלי להביט אל מצבם או אל שנותיהם, מבלי שום אמות או בקרת-משפטית, ובאכזריות ועזוז נוראים אוסרת את ידיהם ורגליהם בכבלי נחושתים ומגרשתם ע"י הצבא אל עבר הדנוב השני".

ותלגרם עוד יותר איום ומבעת מזה הגיע ביום 25 מאי.

הפרתמים ובעלי-האחוזות ביאסי גלו את כל מעשי-החמס

הפישניותה והרוחשת אחרה עזה למהפכת שנת 1848—סיעה זו גופה, אני נאלץ להגיד, עודנה, במה שנוגע לשאלות דתיות וחברתיות, בבמאה הט״ו והט״ז״.

כל האנשים האלה שחיו בצרפת וימשלו ברומניה לא היו כלל וכלל אדוקים בדת, ולא למצא חן בעיני הכנסיה היתה מגמתם. אולם להם, כלאחרים, היתה מטרה אחרת לגמרה, בכדי לשלוט על סיעת-הַמְּשַׁמְּרִים שבה היו כל החורים, וקציני-הארץ וישועיה, סמכו המושל׳ב׳החדשים על עם-הארץ שברובו היו סוחרים ובעלי-תעשיה שהקנאה בחריצותם המסחרית של היהודים אכלה כעש את בשרם. גם שטת-הבחירה נתנה לעם-הארץ תקף ועז. אספת-הבורים הרביעית שזכות הבחירה לא נִתְּנָה לה אלא במדרגה שניה, ושרבה של האומה היה נחשב אליה, — אספה זו לא היה לה שום ענין לרדף את היהודים. הרומינים הנוצרים היו אמנם רגילים לחיות בשלום ושלוה עם בני-ארצם היהודים, אולם, קל מאד להסית את האספסוף ולגרותו ביהודים ע״י שמעוררים מקברם את המשפטים-הקדומים.

זו היתה הדרך המדינית שבה הלכו בסרביה למרות מושלה הנסיך; להפך, ברומניה, הסיעה-החפשנית היא היא שאחזה בשטה זו והמון-העם בבוקארסט היה המוציאה לפעלה. מעולם לא נִסּוּ לאסר הנהגה זו ואף לא לְיַסֵּר את המשתמשים בה, מעולם לא נתפש ונאסר אף אחד מפורעי הפרעות, והפצוי היחידי שנתן ליהודים נגועי-הפרעות ולדעת-הקהל הארפית היה שהנסיך עזר עזרה-חמרית לבנות מחדש את ביהכנ״ס בבוקארסט. תוצאות תנועת-ההמון היו איפוא שבית המורשים לא יכול להסכים על הסעיף הנותן ליהודים את הזכיות המדיניות והאזרחיות, והאמללים הללו היו מני אז נתונים בידי הסוחרים לעשות בהם כטוב וכישר בעיניהם.

מה היו איפוא עושים ביהודים? ההתנהגו אתם כמו שהתנהגו אתם בסרביה? אם אירפה אסרה על האחרונה לגרש את היהודים מפנים-המדינה, היכול יכלה להרשות דבר כזה ברומניה? אחרי המחזות־העגומים בבוקארסט, כתב שר הענינים החיצונים לסיר פרנסים גולדישמיד, לאמר: „בהודע לי כל מעשי-הפראות האלה, שלחתי לקונסול-הכללי האנגלי פקדות חזקות להגן על היהודים״.

שר הענינים החיצונים בצרפת, מר „הרוין די לוהיס״ כתב לנשיא חברת כי״ח לאמר: „פקדתי על בא כחנו להודיע לממשלה המולדו ולאכית, כי שמע שמענו בהשתוממות עגומה את דבר גלויי הדעת שנעשו מצד העם בבוקארסט נגד היהודים, ואת הגשי אי הסבלנות המתנגדים כ״כ לאורותיה של ההשכלה הנכחית. מלא מלאתי במו״ב את ידי הקונסול שלנו להביע בשמנו לממשלה המולדו-ולאכית את חפצנו לבלי יתחדשו מחזות כאלו בעתיד, ופקדתי

לך ואני מקוים כי רוב הבית יהיה לצדק. בהצעת הקונסטיטוציה שלנו רשמנו את השויון-היקר לכל איש הנברא בצלם-אלהים, את האחוה שאתה מהלל ומפאר ובצדק. אולם לא בנו תלוי הדבר אם לא הכרזה בגלוי".

הציר מבוקורדאטו הבטיח לתת את קולו לטובת היהודים, אך הביע את פחדו הפרטי פן תהיה משטמת היהודים לנוצרים הרבה יותר עזה מאיבת הנוצרים ליהודים. התלהבות הצירים עלתה למרום קצה כשענה כרמיה על דברי הציר הזה ויבטיח כי המשטמה-המְדֻמָּה של היהודים לנוצרים אינה אלא התקוממות "העשוק" נגד "העושק", והאחוה והשלוה בין יהודים ונוצרים שורות בכל המדינות החפשיות מיום שהקיץ הקץ על הלחץ והרדיפות והענויים.

דומה היה כי רוב בית-המורשים נרכש לרעיון זה; אולם למחרת היום ההוא הודיע עתון אחד "החצוצרה" שמו (La Trompetta) כי שויון הזכיות לא ינתן ויוסף לשאל "אם הקרב יקריבו על מזבח דברנותו של אדון כרמיה את עתיד רומיניה והצלחתה וישגשוגה ואם יקריבו את תושביה לעולה להנואם והדבקן הגדול".

"במצב שכזה (כותב כרמיה להעתון „סייקל" במכתב מיום 28 יוליו 1866) הקימו מהומה והשאון ביום שהתפלפלו בשאלת היהודים באספה הלאומית. בראשונה, החל ההמון לאיים על היושבים בארמון בית הנבחרים, ואחר השתער ויתפרץ אל תוך החצר; האספה הפסקה באמצע עבודתה כי שאון האספסוף העומד בחוץ דחוק וצפוף עלה עד השמים, וידרש במפגיע לבטל מיד את הסעיף שעל פיו נִתַּן שויון זכיות לכל הרומינים בלי הבדל דת וגזע. בלב מלא מגור ופחד הכריחו המורשים להענות לקול ההמון הפרוע ויבטלו את שויון הזכיות. בראות האספסוף את הנצחון העצום שנצח באיומיו, עבר בסך אל הככר שעליה התנוסס בית הכנסת היותר נהדר ומצוין שבבוקארעסט שאך אז נגמר בנינו ויהרסוהו עד היסוד בו; משם פנו הפורעים לבית כנסת עתיק אחד וישללו את כל אשר בו וירמסו את כלי הקדש ברגליהם, ויקרעו לגזרים את ספרי התורה וישליכום לתוך רפש וטיט בוץ וחלאה ויגנבו את כל כלי הכסף והזהב וכלי הקדש אשר מצאו וישימו בכליהם. כל מעשי הפרעות והשוד והבזה האלה נעשו לעין-השמש. ורק אחרי שגמרו הפראים את עבודת ההרס הזו הופיעו שוטרים ואנשי-צבא ויפזרו את ההמון ולא אסרו אף איש אחד. היהודים האמללים רצו כמטרפים הנה והנה וילכו להחבא ולמצא מחסה ומקלט בבתי הקונסולים ובבתי אי-אלה נוצרים אכסנאים שחמלו עליהם ויכניסום הביתה".

המום ונבוך מהמארעות הללו, כתב עוד כרמיה בימים ההם לאמר: "הסיעה החפשית ברומיניה, הסיעה המכריזה על כל הגגות על

בפבריואר 1866 אולץ לרדת מעל כסא השלטון, ויוחנן בראטיאנו, אחד ממחוללי המהפכה, בקש מהנסיך קרל הוהנצוללרן שימלא את מקום המושל המתפטר.

ע"י התמורה שבאה בשלטון, עלו על כסא הממשלה אנשים שעברם הכניס בלב רבים את התקוה שעיקרי המהפכה הצרפתית יצאו מעוטרים בנזר-הנצחון. ראשי המהפכה היו בראטיאנו ורוזיטי, שני אנשים שהיו זמן רב בצרפת וישתתפו השתתפות הגונה, באספות המחאה של פריז ובתהלוכות תלמידי המכללות והתנועות העממיות, שלפני מהפכת 1848. גם ברומיניה לקחו חלק גדול במהפכה שעל ידה נִתַּן להם השלטון-לזמן-מה, ואח"כ כשגורשו ממדינתם וישובו פריזה השתתפו במלחמה נגד הקסרות; שני האנשים האלה מצאו חן בעיני ראשי סיעת הקהליים שכלם היו אנשים גדולי-הערך ונשואי-פנים ובפרט מישילי (Michelet) וקיניט (Quinet), שהם, בראטיאנו ורוזיטי, היו מתכנים בתור תלמידיהם הותיקים. דומה היה כי שני האנשים האלה היו עתידים להביא לרומיניה את כל מה שלמדו ולהעמיד לה רוח והצלה.

כרמיה שנסע לתורקיה בשנת 1866, בא גם לבוקארסט, בעידנא דרתחא בשעה שהיו מתוכחים ומתעמקים בענין הקונסטיטוציה. הוא חשב להיות נכח באספה שבה יתוקן מה שעִוּת ע"י הכנסיות של שנת 1856 ושל שנת 1858, ואולי גם להשתתף באספות אלה, אך תחת זה היתה לו הפתעה מוזרה, בתור מי שהיה חבר לממשלה-הזמנית-הצרפתית בשנת 1848, נתקבל כרמיה בסבר-פנים-יפות, ויובא ע"י נשיא בית-המורשים אל אחד ממשרדי הבית והרבה זרים ויותר מחמשים ציר באו לשוחח אתו על מה שהוא קרא „רדיפות היהודים". כרמיה נשא לפניהם מנאם נובע ממעמקי לבו, וכאחד הדברנים היותר מצוינים של המהפכה הצרפתית, דבר להם על הוללות המשטמות-הדתיות שאין להן שחר ועל שויון בני-האדם; יכול היה הרבה יותר מהם להוכיח להם ע"י דברי ימי הורות שלמים את יתרונות השויון הזה ותגמולותיו. הוא הביא כמה הוכחות ומופתים משחרור הכושים שהשתחררו ע"י מהפכת שנת 1848, ובזמן יותר קרוב מה שנעשה במדינות האחדות ע"י פרוד פנימי וסכסוכי מדינה. התרגשות הנואם ויפי סגנונו עשו רושם כ"כ גדול על שומעיו עד שלא יכלו להתאפק מלהפסיק אותו בכל רגע ורגע ע"י רעם של מחיאות-כפים סוערות. האדון רוזיטי הפסיקהו באמצע דבריו ויאמר לו: „אדוני כרמיה! ידוע אתה לנו מתמול שלשום; התפקיד הגדול שמלאת בממשלת 1848, המהפכה הגדולה שאליה אנו חיבים את מהפכתנו, כל הודעותיך ופעֻלותיך נצבות כמו חיות לנגד עינינו. רואה אתה אדוני את האהדה שאנו רוחשים

אחרי השלום באנדרינופלה בשנת 1829 נמנה למושל על כל הנסיכיות, שר־הצבא קיסיליף, גנרל בצבא רוסיה החונה. בשנת 1831 נתן המושל הזה לנסיכיות, חקה־יסודית שעליה טבוע הותם שני מיני חקים: חקי ימי הבינים וחקי רוסיה. אך למותר להגיד מה יכלו להיות תוצאות הרכבות ומזמות כאלו.

תושבי הנסיכיות לא היו שונאים את היהודים, ויחיו אתם בשלום ובשלוה, והיהודים באו לידי הכרה כי התושבים אינם אדוקים ואף לא בלתי־סבלנים.

התושבים היו איפוא מוכנים לקבל את המשטר שהוקבע בפרטי־כל „מועצת קושטא" מיום י"א פברואר 1856 ושעל פיו נתן חפש ישוה לכל בני הדתות השונות, וכלם, בלי הבדל דת, נתונים תחת מחסה שוה, ויכולים להתקבל אל המשרות העממיות והכלליות בלי הבדל דת וגזע. אפילו הזרים היו רשאים, לפני חק זה, לרכוש קרקעות ונכסי דלא ניידי.

האמנה הבין־לאומית של שנת 1856, לא היתה מתנגדת כל עיקר למשטר השויון־המחלט הזה, ולהפך היא אשרה אותו. ע"י איזה מעשה מסתורי יכלו להכניס באמנת פריז של 19 אוגוסט 1858, נטיה חדשה שעל פיה רק המולדאבים והולאכים הנוצרים יוכלו ליהנות מהזכיות המדיניות? בפרטי־כל המעצמות־המכינות אין שום רמז לנטיה זו ועד היום הזה עוד מעשה זה לוטה בערפל והוא סוד מוכירי־הממלכות.

רוסיה, שפרסמה את חק־ההנהגה של 1831 או אוסטריה שהתנהגה באפן נורא עם נתיניה היהודים, היו יכולות אולי להסכים, שהמולדאבים והולאכים לא־נוצרים, כלומר יהודים, יעמדו במדרגה שפלה מהנוצרים. אי־השויון הזה לא המרה את רוח אנגליה שאך זה עתה פתחה את שערי בית־הנבחרים לפני היהודים; וצרפת שבה מישלה הכהונות ממשלה בלתי מגבלה — קבלה את החק הזה באין אמר ודברים; סרדניה נתקבלה אז בפעם הראשונה בכנסיה הארפית, ותהיינה לה דאגות אחרות חוץ מדאגות היהודים המולדאבים והולאכים; רק תורקיה, פרסמה בחאט הומאיין של שנת 1856 את שויון־הזכיות לכל תושביה בלי הבדל דת ולאם. אולם לא היה לה די כח להכריח את המדינות שיצאו מתחת שלטונה, עפ"י חפץ ארפה, להכנע לרצונה היא. ובאספות־המכינות של „ברזת 1858" לא נשא אף קול אחד לטובת היהודים, וככה נשארו גלמודים ועזובים.

ועד כמה מתחשבת רומיניה עם החקים ואפילו עם האמנות־הבין־לאומית — את זה נראה להלן.

ההוספודאר „כוזה", שאחד בשנת 1859, ברשיון ארפה את שתי הנסיכיות, וימשל עליהן עד שנת 1866, הניח ליהודים קצת, ביום 23

תביעות אנגליה צרפת ואוסטריה נתחדשו שיב כלפני קבלת החק החדש. אוסטריה מלאה בחדש ספטמבר את ידי צירה בפריז, מר בוסט, להגיד לנשיא חברת כי"ח כי עבד תעבד בלי הפוגות לטובת יהודי סרביה. הממשלה הסרבית לא מצאה שום דרך אחרת כי אם לחקק את היהודים, כי הרבה יותר נקל היה לה להתנגד לארפה מאשר לנצח את הסותרים המאחדים נגד היהודים. אפס, כל קובלנות ארפה הביאו לידי תוצאה אחת והיא: להעמיד את הגרוש־בסך של היהודים שעל ידו היו כל יהודי סרביה עתידים לחלף מן העולם.

ב. יהודי רומיניה.

גם רומיניה רצתה להפטר מהיהודים, אולם יכול לא יכלה לעשות הרבה יותר מסרביה, משום שמספר היהודים במדינתה היה הרבה יותר גדול מאשר בסרביה. ובה בשעה שהרדיפות הממושכות והתכופות השאירו בסרביה רק כאלף יהודים, היו ברומיניה יותר ממאתים אלף נפש. עפ"י ספירה רשמית משנת 1860 יוצא כי ברומיניה נמצאות 135,000 נפש ועפ"י ספירה פרטית משנת 1861 יש במדינה זו 265,000 נפש; וכשהיה לממשלה, איזה ענין היתה מגדילה את מספר היהודים ברומניה לארבע או חמש מאות אלף יהודים.

היהודים התישבו ברומיניה עוד מזמן קדום מאד; לפי דברי היסטוריונים רבים התישבו היהודים בולאכיה ובמולדאביה עוד במאה הי"ד, ומאז הלך מספרם הלוך ורב, ויפרו ויעצמו בפרט במולדאביה, בתוך אלפי עניים, ומלחמות ומהפכות מדיניות. אולם בראשית המאה הי"ט הונח להם קצת בימי ממשלת ההוספודארים *) שהיו למס לתורקיה. בשנת 1812, אחרי „מועצת בוקארסט" מנה שלטן מהמוד את „קרל קלימשי" להוספודאר מולדאביה, ואת „יוחנן קראדזה" להוספודאר ואלאכיה.

הראשון פירסם בשנת 1813 את קבץ־הדינים שנקרא על שמו, והשני „יוחנן קיארדזה" פרסם גם הוא קבץ־חקים אחר, שהחבורו נשלם בשנות 1816, 1817.

בסעיף מ"ז מקבץ־החקים קלימשי כתיב לאמר: „אין להבדל־הדת שום השפעה על הזכיות הפרטיות, זולתי אם מפני טעמים שונים, מישימים החקים פרות בין בן־דת זו או אחרת."

---

*) מלה סלבית שפירושה „נסיך", זהו התאר שהיה נתן לנסיכים משלמי המס לתורקיה, בפרט במולדאביה ובולאכיה. — המתרגם.

ובתורקיה לא היה צריך להפציר מאד למען תתענין במצב מי שהיו נתיניה. היה היו לה אנשי-מדינה בעלי ערך גדול וחפשנים אמתיים כמו עלי פשה, פואד פשה ואחרים. נשיא ועד כי״ח בקושטא א. די קמונדו בקר את עלי פשה בארמונו, ועל בקשתו שישתדל גם הוא לטובת יהודי סרביה, ענהו הפחה בחריפות ופקחות המציינת אותו: „כי הנסיך, בתור נוצרי, לא יעבד בכל כך שקידה והריצות בנתינת הנחות ליהודים, כמו שהוא משתדל לפני השער-העליון למען יתן לו את כל דרישותיו ותביעותיו.״

הממשלות הגישו את קובלנותיהן להנסיך עצמו אך לכלן השיב כתשובה שהשיב ללורד לייונס, כי „צר לו מאד על האמצעים הנאחזים נגד היהודים וכי עשה יעשה את כל אשר לאל ידו והשתמש ישתמש בהשפעתו וכחו הקונסטיטוציונלי למען יתנהגו אתם מכאן ואילך באפן ישר וחפשי.״

לורד לייונס מלא את ידי הקינסול הכללי לונגוורט לחדש את הפצרותיו אצל הנסיך בבלגראד. אך הכל עלה בתהו, כי חוץ מהבטחות סתם לא נתן כלום.

הנסיך בא פריזה בשנת 1867 ויבטיח לועד המרכזי של חברת כי״ח שהלך לבקרהו, את נטיותיו הטובות ליהודי סרביה, ויביע את צערו ששלטונו הקונסטיטוציונלי איננו מרשה לו לפרסם כתב-דת לשחררם, מבלי הסכמת בית-הנבחרים שבו מ-חקק, לצערו, רוח של נסיגה לאחור.״

אחרי חדשים אחדים נהרג נסיך סרביה ע״י להקת-קושרים שנשיאם היה ביחס ישר עם הנסיך אלכסנדר קרגיורגיביטש. ממלא מקום הנסיך המומת היה בן אחיו הצעיר, מילן אוברנוביטש, ילד בן י״ד שנה. מיד הוקם סוד-הנהגה, ואספה לאומית נקראה לתת לסרביה קונסטיטוציה חדשה. תקוה חדשה מלאה את לבות כל היהודים בסרביה, כי החרות-המדינית היתה צריכה להביא להם בכנפיה את השחרור שאליו חכו בכליון-עינים. מנהיגי המדינה היו, לפי הנשמע, חפשנים מאד, ועזרת אנגליה, צרפת, איטליה ואפילו אוסטריה היתה נתונה ליהודים מראש.

רגע של אושר היה ליהודים: כי בית-הנבחרים קבל ברב-דעות את עיקר שויון-הזכיות של כל האזרחים הסרבים לפני החק. שר הענינים הפנימיים תאר אז לפני הצירים את ערך החק שנתקבל, שעל פיו נתנה הזכות לכל היהודים לגור בכל רחבי סרביה. וע״י מנאמו זה הוכרח הבית, למרות רצון המעיט של הסיעה החפשנית והבישוף סמנדריה שהגינו על היהודים—להוסיף באחרונה עוד סעיף אחד שעל פיו נשארו בתקפם כל החקים הנוראים של שנות 1856, 1861, המתנגדים נגוד גמור להעקרים היסודיים של החרות-המדינית.

„הרשתה לך לעזר אותו, את הנסיך, לפני השער העליון במה שנוגע „למצודת בלגראד—עזרה זו נותנת לאנגליה את הזכות להודיע להוד „מעלתו הנסיך, באפן ידידותי, כי סבל הסבל סרביה בגלל הלחץ „והרדיפות שהיא רודפת את עדה־דתית הרוצה, פועלת ובלתי מזיקה „לאיש, המתגוררת במדינה — לא רק בדעת־הקהל באנגליה, אלא גם „בדעת הקהל של כל האומות הנאורות.

„הסבר תסביר לנסיך כי בית־הנבחרים נפל בהשתוממות ובתמהון בשמעו כי מצד אחד מתאוננת ומתמרמרת סרביה על הלחץ שהתורקים „לוחצים את הנוצרים, ומצד שני את הרדיפות שהנוצרים הסרבים רודפים „את יהודי הנסיכות הסרבית.

„אמר תאמר לנסיך סרביה כי ממשלת הוד מלכותו הבריטני „מבינה שהאדיקות הדתית של כתות אחדות שבעם הסרבי יחד עם „הקנאה הבאה מחמת התנגדות-מסחרית—מעמידות על דרכו הרבה אבני־ „נגף וצורי־מכשול שאינם נותנים לו את היכלת לשרש את המשטמה „הקשורה בכל מין רדיפה דתית. אולם משום שמעציר זה הוא אחד „מאלה הקשורים למצבו בתור נסיך, חיב הוא לטובת משרתו לא פחות „מאשר לאשר מדינתו, לפתר את כל השאלות הללו ולעשות את כל „אשר לאל ידו להתגבר על כל המכשולים".

וסיר פרנסיס גולדשמיד מוסיף במכתבו מיום 5 אפריל, „כי „לורד סטנליי שלח את פתשגן התלגרם של יום 30 מרס לבאי־כח „הממשלה האנגלית בפטרסבורג, בפריז, בוינה, בברלין ובפלורנץ, וימלא ג"כ את ידיהם, להביע לממשלות שאצלן הם נושאים את משרתם, את תקות ממשלת אנגליה שגם הן תאבינה להשתמש בהשפעתן „ולהשתדל לפני הנסיך הסרבי להושיע את היהודים מהרדיפות שהם „נרדפים כעת".

והמכתב מסיים במלים הללו: „מובטחני שגם האליאנס תסכים לדעתי כי הצעדים שעשה שר־החיצון לטובת יהודי סרביה הם משמחים ורצוים הרבה מאד".

ואמנם הצעדים היו משמחים. רוב הממשלות האירופיות קבלו את הצעת אנגליה בסבר פנים יפות. הממשלה הצרפתית הבטיחה את האליאנס הבטחה גמורה שעמד תעמד לימין יהודי־סרביה. ממשלת איטליה התערבה כבר ברבר ותהליט „להשתמש בשעת־הכשר הראשונה שתזדמן לידה לפעל בהשפעתה לתועלת השאלה הגדולה שאלת הסבלנות־הדתית". ממשלה זו גופה הודיעה ללורד סטנליי כי הפציר הפציר שוב בנסיך מיכאל „למען יוכח הוד מעלתו לדעת עד כמה קרובה שאלה זו ללב האמות הניצריות".

הרוכס „בוסט" הודיע לממשלת אנגליה, כי גם ממשלת אוסטריה תמימת דעה היא עמה בשאלה זו.

להנתן רק לדת הרוב". גם הוזיר החדש של הענינים החיצונים, לורד סטנליי", שבא אחרי לורד רוסיל, אמר בשפה ראויה לזכות היפה הזה, לאמר:

„כמדומני שיש לאנגליה הזכות לתת עצה לממשלה ולעם הסרבי. „אינני מסתייע כ"כ בדרישת הזכות הזאת על הביאורים שבאמנת-פריז „כמו על ההתאמצויות שהתאמצו הממשלות האדירות בכדי להסיע „מבלגראד את חיל־הזרים שהיה תמיד לסרבים כמקור סכסוכים תמידיים. „אני מסתפק לאשר ולקיים את כל אמרי הברוניט הנכבד (סיר „פרנסיס) על אדות החקים והמעיקים שבהם משתמשים בסרביה נגד היהודים. „ואני חושב שהוא לא תאר עוד את החקים האלה במושגים כ"כ קשים... „אני חושב כי וכוח זה, למרות קצורו, יביא תועלת. מדינה „כסרביה הנאירה לחצאין, מתחשבת תמיד עם דעת־הקהל הארפית.

„אינני סובר שצריך לקוות כי ביום אחד יהיה אפשר להשמיד את „כל המשפטים הקדומים שהכו עמק עמק את שרשיהם. לפי דעתי, „אני מאמין פחות בפעולות הדיפלומטיה מאשר בדעת־הקהל הארפית, „כי, ככל מה שהעמים מתקרבים איש לאחיו, כן דעת־הקהל זו רוכשת „יכלת יותר גדולה. הדעה שהובעה להשתמש בשהותו של הנסיך בקושטא בכדי להוציא ממנה תועלת לשאלה זו—היא נכונה מאד. אני מציע איפוא כי ציר בריטניה הגדולה בקושטא יתמך את ספר־הזכרון של יהודי־סרביה או של ארפה בענין הזה."

סיר פרנסיס גולדשמיד נתן להאליאנס דין והשבון מפורט על כל המרובר באספה זו, ולא הגיד כמיבן כלום על השתדלותו הגדולה הוא. היא הסתפק רק להגיד: „התוצאות היו כמדומני די משמחות הרבה יותר ממה שהיה אפשר לקוות".

סיר פרנסים גולדשמיד, בהסכמת לורד סטנליי, הציע לחברת כי"ח להכין את התזכרת שדרש השר, ולהגישה לנסיך סרביה ע"י ציר צרפת בקושטא או ע"י איש־בנים אחר. סיר פרנסים קבל על עצמו למסר ללורד סטנליי העתקה אחת למען ישלהנה לציר אנגליה בקושטא, לורד לייונס.

אחרי האינטרפלציה בבית המורשים שלה לציר אנגליה בקושטא את התזכרת שקבל מחברת כי"ח ויחזקנה בהערות הללו לאמר:

„נסיך סרביה יבקר בקרוב את קושטא; השתמש נא בשעת־כשר „זו ותאר להוד־מעלתו את הרשם־העגים שעשתה על בית-הנבחרים. „הידיעה הפשוטה של הלחץ שלוחצים את היהודים בסרביה. רשם זה „יוסיף כמובן להשתרבב כשיקראו לפני בית-הנבחרים את כל הפרטים „ששלח בא-כח הוד מלכותו מלך אנגליה בסרביה.

„אבל תאמר עוד לנסיך כי העזרה שממשלת הוד מלכותו הבריטני

המערבית, במחצית השניה של המאה התשע־עשרה. אולם, האדיקות־הדתית איננה הסבה האמתית לרדיפות היהודים, אלא הקנאה־המסחרית. א"כ איפוא עומדים אנו לפני אנכיות המתלבשת במלבוש האדיקות. ואנכיות זו היא מין צביעות יותר נמבזה מהאדיקות. ואולי עוד יותר מסוכנת ממנה".

הנואם דרש מבית־המורשים להודיע ולהסביר לסרבים כי יכול לא יוכלו לסמך עוד על אהדת אנגליה. כל זמן שלא יתנו לאחרים את הזכיות שהם תובעים לעצמם; ולאחרונה בקש משר־החיצון להוכיח בשם הממשלה האנגלית תוכחות קשות לממשלת סרביה.

נואמים רבים עלו על הבימה ודברו זה אחר זה לטובת היהודים ויתמכו במרץ את דברי סיר פרנסיס גולדשמיד, ואף קול אחד לא הורם נגד דרישתו. הציר „דרבי גריפיש" מתפלא על „שהוא ואחרים עמו לא ידעו לפנים דבר מכל מה שהרצה הנואם סיר פרנסיס. וכל הצהרותיו הפתיעום; הוא השב כי העם הסרבי שסבל כ"כ רדיפות ידע להיות צדיק עם אחרים, אולם לזות הטבע האנושי השרישה בו רגשים שונים לגמרה".

סגן־מזכיר המדינה בשרות הענינים־החצונים, שהיה מכיר היטב את המזרח התרעם לא רק נגד הסרבים, אלא גם נגד כל הניצרים שבמזרח ויאמר: „אויבי היהודים הם לא המושלמים אלא הניצרים. איבה זו איננה, כמו שרבים חושבים, תוצאות התנגדות־מסחרית אלא אך ורק אדיקות־דתית. היהודים לא יכלו לגור ביון מפני הרדיפות שנרדפו במדינה זו. והרדיפות שנרדפו היהודים מצד הנוצרים בתורקיה היו כ"כ רבות, עד כי במשך „השבוע הקדוש" היתה סכנת מות מחפת על הראשונים אם היו נועזים להראות בשוקים וברחובות. ככה הוא המצב גם באזמיר, שבה גרים התושבים הכי־נאורים שבמזרח. מצב שכזה מדאיב את הלב והממשלה היחידה במזרח שתוכל להשליט את הסדרים והשלוה בין נוצרים ויהודים—היא הממשלה התורקית. אם המורשים הנכבדים היו הולכים ירושלימה במשך חג הפסחא אזי היו רואים שהממשלה העותמנית מוכרחת היא לשלוח גדודי־צבא רבים בכדי למנע הרג ומבח בין יונים וקתולים".

נואם אחר ידיד סרביה, גריגורי שמו, הביע מחשבה אחת שלא עלתה על לב מחברי אמנת 1856, והיא „שאהדת איפה לנוצרים שבמזרח נתונה לכל הנגזעים הסובלים מפני דתם".

סיר פרנסיס גולדשמיט הזכיר את אמנת 1856, כי בתור פקליט חשב למצא בה איזו הוכחה או מופת-הגיוני שעליהם יוכל לסמך בהציעו את הצעתו לפני בית־המורשים; אך בלי שום רמז ובלשון־נקיה, הוא הוסיף: „חפש־הדתות מבואר באמנה זו במלים ברורות, אולם הנוצרים היונים חושבים כנראה, כי חפש־דת זה צריך

על הבקשה שהוגשה מצד האליאנס לסיר פרנסיס גולדשמיד לעשות אנטרפלציה בבית=הנבחרים האנגלי, ענה בן־עמנו ביום 4 מרס 1867 לאמר: „חבל שעד כה לא עלה בלבי הרעיון להזכיר לבית המורשים את ענין רדיפות היהודים בסרביה. בט"ו פברואר בקש מבית= המורשים להביע את רגשי אהדתו לנוצרים שבסרביה. אז היתה שעת הכשר לסמן ולפרט את כל מעשי החמס והשוד והרדיפות שהנוצרים הסרבים רודפים את היהודים בני־ארצם, ולהעיר כי הסרבים חייבים טרם כל לקשט עצמם ואח"כ לקשט את אחרים; צריכים הם להביע ליהודים מה שהם דורשים שיביעו להם".

האינטרפלציה באה לפני בית המורשים ביום 29 בחדש בהסכמת הממשלה שדרשה מבא־כחה בבלגראד לחוה למפרע את דעתו בענין זה.

ביום ההוא דבר סיר פרנסיס גולדשמיד לפני אספה רבת־עם שחכתה בקצר-רוח לשמע איתו מדבר לא על אדות הנוצרים ששאלתם עלתה על שלחן הבית לפני ימים אחדים, אלא ע"א היהודים הסרבים שמעולם לא דֻבר בבית זה דבר לטובתם. הנואם היה בטוח כי השומעים ישמעוהו בהערצה ובכבוד כיאות לאיש דברן נובע ולבעל תכונה יקרה. ואעפ"י שבבית המורשים האנגלי היו הרבה צירים נוטים לצר תורקיה אעפ"י כן ירא סיר פרנסיס גולדשמיד פן דבריו לטובת היהודים יעוררו תנועה שתוצאותיה תורגשנה בסרביה ובכל אתר ואתר. הוא דבר בהגיון ובהתעמקות גדולה עד שסגן מזכיר הממלכה, לאייארד. היה שמח להביע את רגשי הערצתו לניאם.

אחרי הרצאה קצרה ומלאה תכן וענין על דברי ימי היהודים בסרביה, קרא הנואם את כתב־הדת של חדש נובמבר 1861. הוא לא הצטרך להוציא את משפטו עליו אלא עמד על הדברים האלה: „בהרבה ישיבות—אמר הנואם—שהיו לי עם הרבה חברים נכבדים, הביעו המה את ספקם להאמין כי החק שאת תכנו הקראתי זה עתה נתקבל באמת. יכול אני להבטיחם כי לא רק חק זה נתקבל אלא גם מתגשם הוא בפעל באפן המר מאד". הנואם לא הוסיף עוד כלום על אדות כתב=דת זה, כי הרגיש הרגיש שכל חלוקי־הדעות שבין המורשים חלפו כליל לפני העלבון שנעשה לאנושיות ע"י חק האוסר על בני־אדם להשתקע במדינה זו או אחרת או לעסק בענף מסחרי זה או אחר, מפני אמונותיהם הדתיות. ההיתה זו אדיקות דתית? אז הביא הנואם את דברי מחבר דון קישוט, ויאמר: „אם נחפץ ליחס את החקים האלה להאדיקות־הדתית, צריך להזכיר את הדברים שהמספר הספרדי הגדול שם בפי סנטשו פנסה" לאמר: „אני איש ישר—אמר סנטשו—ונוצרי שאבותיו היו נוצרים לפניו. אני שוטם משטמת־מות את היהודים ומה צריך עוד בכדי להשיג את האשר=הנצחי?" אפס יכול אני להודיע להסרבים כי יסודי־הדת של סנטשו אינם יסודי הדת של ארפה

ושומרי־משמרתו ובענין הטיפת העלמה משולם. הממשלה הסרבית ערערה בראשונה נגד הזכות שלקחה לה אנגליה להתערב בעניני סרביה הפנימיים; אך סוף סיף ההליטה לבטל את פקודת הגרוש של שטרן ולהרשות לעוזריו להשאר בעיר גם אחרי עבור הזמן שנתן להם לצאת את העיר „האבאז“; ועל ענין העלמה משולם בדתה הממשלה איזו בריה בכדי להצטדק על ההמס הזה ותביע את תקותה כי בעתיד היותר קרוב תחק חקים חדשים שמהם תצמח תועלת גדולה ליהודים. התלגרם של 10 אוגוסט שבו הודיע לונגוורט את כל הפרטים האלה ללורד רוסיל מסיים בהגיון שממנו יוצא כי מחשבותיו הנעלות של המדיני האנגלי מתנגדות נגוד גמיר למדיניות הממשלה הסרבית. בהרצאתו על אדות שיחתו עם שר-הכספים, כותב הקונסול האנגלי: „הרגיש הרגשתי עד כמה היו מיותרים גם קריאתי לרוח־הזמן וגם הטורח שטרחתי להראות עד כמה דברים־פעוטים כאלה לובשים צורה רצינית כשעיקר הסבלנות עומד בעכרם. מה שהטריד ביחוד את הממשלה היה האמצעי איך להפיק רצון מה„טירגיבאין“ של בלגראד, ומהסוחרים הקטנים שבפנים המדינה שהיא. הממשלה, לא היתה רוצה בשום אפן להסב את לבה מאחריהם. בחינות אלו הן אמנם טפלות וקשה מאד להלחם נגדן, אך הן מתארות היטב את הנסיכיות הקטנות הנמצאות תחת מחסה ארפה“.

פעולות אנגליה העמידו את הגרושים. אולם החק המרחיק את היהודים מסרביה עמד עוד בתקפו, ובצדק אמר מר בלונט כי: „היהודים לא יוכלו לגור בשלוה בסרביה כ“ז שלא יתנו להם שויון־זכיות גמור כיתר האזרחים אשר בארץ“.

הבטחות הממשלה כהבטחות הנסיך נשארו מעל.

בראשית שנת 1867 דרשה סרביה מארפה להכריח את תורקיה לצאת ממצודת בילוגראדו. זו היתה הזדמנות טובה לדבר שוב לטובת היהודים. חברת כי״ח שלחה לממשלות־המחסה ספר־זכרון שבו תארה את מצב היהודים בסרביה; אך נחוץ היה להזק את ספר־הזכרון הזה ע“י וכוח בבית־המורשים. אולם איך להשיג את זה? בצרפת, היתה עדת־המחוקקים שנבחרה עפ“י השפעתה של ההנהגה, כחמר ביד היוצר, וכמכשיר משועבד בלי איניציאטיבה ובלי השיבות בידי ממשלה עריצית. בית־המורשים האיטלקי היה עוד חדש ויעבד בסדור המדינה שאך זה עתה נשתחררה מעול שלטון אוסתריה. לאנגליה היה בית־המורשים היותר עתיק והיותר אדיר שבארפה ואת כחותיו שאב מגדולת האומה ומחשיבותם וערכם של הצירים ומידיעתם הרחבה בעניני החוץ. המורשים האנגלים בפרט היו בקיאים בעניני סרביה. א“כ איפוא רק לבית־המורשים האנגלי היה צריך לפנות.

בני־בריתו יעדוהו להגן על אחיו בחשק־נמרץ ובשקידה־רבה. משנת 1863 החלה בינו ובין חברת כי״ח חליפת מכתבים שנמשכה כל ימי חייו.

ביום 8 מרס 1865 כתב לועד המרכזי כי כבר הודיע ללורד רוסיל על אדות „ענוייהם ורדיפותיהם של יהודי סרביה״. בט״ו בו צוה הוזיר על מר בלונט, שהיה אז מ״מ הקונסול הכללי האנגלי בבלגראד, לחקר מיד חקירה ודרישה רצינית על כל העובדות שסופרו להאליאנס ולערך לו הרצאה מפורשת ע״ז. בכ״א בו, שלח מר בלונט לשר־השרים האנגלי. יחד את הרצאתו של הועד המקומי של האליאנס בבלגראד על אדות שתי הרציחות, גם את דעתו הפרטית לאמר:

„שרי הרשות הסרבית מצהירים כי היהודי אלקלעי אבד את עצמו „לדעת; הוריו ורעיו מקימים ומאשרים כי רוצחים רצחוהו נפש, ומהראיות „שהם מביאים לדבריהם אפשר להחליט כי הצדק אתם. ומה שנוגע „לאבינון האמלל אין שום ספק שנפל נפל חלל בידי רוצחים. ומה „שמרגיז יותר בכל ענין הפשע הזה, הוא כי בני הרוצח הסרבי תמכו „בימין אביהם ויסיעוהו בשפך־הדם הזה, והוא התפאר אח״כ לאמר כי ידיו עשו לו את החיל הזה, והוא הוא שהרג את היהודי. חיי־איש „נחשבים כאין ואפס בעיני הסרבי ואין רצח נחשב בעיניו לכלום.״

הקונסול הכללי האנגלי המשיך את חקירותיו, וביום כ״ח בחדש שלח לשר־השרים הרצאה חדשה שבה ברר כי שר הענינים החיצונים מאן לתת לו את העתק הרצאות הרופאים שבדקו את גוית אלקלעי בכדי לברר אם שלח יד בנפשו או נהרג; ברצח אבינון אי מי שיפקפק, והרוצח שעליו נמתח חשד כי הרג גם שני מושלמים, נאסר. האדון גראשאנין הצהיר לו שיעמידוהו למשפט ואם ידינוהו לחובה ויצא גזר־הדין לפעל.

מר בלונט חקר לדעת את סבת הרציחות הללו, ויבוא לידי הכרה כי מאמריו המרעילים של העתון „סביטובודי״ ומיאונה של הממשלה להרשות לענות עליהם—הם הם שגרמו את זה, וזה הכנים חשד כי הממשלה מאמצת את ידי העתונות המקומית נגד היהודים. בא־כח אנגליה הודיע כי גם הבולשת אחזה כבר באמצעים רצינים כי ראש העיר „חאבאזי״ קבל פקודות להבטיח את בטחון היהודים שבגלילו; כי פָקַד על מו״ל הסביטובודי לחדל מהתנפלויותיו על היהודים וכי הנסיך מתעצב ומטיל דפי בכל המעללים שעליהם מתרעמת אנגליה. ורחש תמיד אהדה רבה לנתיניו היהודים וכל חפצו ומאויו הוא להעביר ולבטל את חקי ההגבלה המעיקים עליהם״.

בהודע ללורד רוסיל, ביום 29 אפריל, נשיותיו הטובות של הנסיך, „צוה על הקונסול הכללי להשתדל בכל מאמצי־כחו להסב את לב הנסיך להוציא לפעל את מחשבותיו הטובות״.

אנגליה דחקה את רגלי סרביה בענין גרוש היהודי האנגלי שפרן

אולם קשה מאד להגיע מיד לידי תוצאות טובות. אפס, אני מתעמק, מסתכל ועוסק בזה זה זמן רב ואני מקוה להצליח".

גם על התגר שקראה צרפת לטובת היהודים ענה כמעט בנוסח כזה, ובחדש יוני 1864 הודיעה צרפת את תשובת הנסיך לחברת כי"ח.

כשני ירחים אח״כ, בחדש אוגוסט, נודע לאלינס ע"י תלגרם מ,סמלין" כי יהודי ,האבאז" גרשו מעירם. האלינס פנתה בפעם זו ישר להאספה הלאומית הסרבית. אך הלזו ענתה כי אי אפשר לה להתוכח בתביעות האלינס משום שחוקי המדינה אינם נותנים ליהודים את הזכות לקרא תגר.

אולם הועד המרכזי של ההברה, בדעתו כי אי־אפשר להתנהג עם אגרתו כעם אגרת הבאה מצד יהודי סרביה, החליט לפנות אל האספה־הלאומית באגרת שנית.

המצב התחדד ויהי יותר המור בשנת 1865. עתון אחד, ,סביטובודי" שמו, הכריז נגד היהדות ובפרט נגד התלמוד, מלחמת־עול נוראה. גם האלינס שלא נקתה מהתנפלות העתון, שלחה את תשובתה אל המערכת. אולם הממשלה אסרה את פרסום התשובה. זה היה כעין חזוק ידי העתונים לכל מין התנפלות.

ביום 16 ינואר, המיתו ב,האבאז" איש יהודי ושמו יעקב אלקלעי. אחרי מותו יצקו לתוך פיו חומץ־גפריתי, למען יאמין העם כי אבד את עצמו לדעת; יהודי אחר, שלמה אבינון שמו, נרצח ב,האבאז" בלכתו מבוסנה לסרביה; הממשלה לא עשתה כלום-ליסר את החטאים, היהודים בסרביה היו אובדי־עצות ותרפינה ידיהם. נשיא הועד המקומי של האלינס כתב אל הועד המרכזי לאמר: ,כל התושבים שוטמים אותנו משטמה־עזה ונאלצים אנו להחבא ולהעלם מן העין למען נהיה בטוחים בחיינו. הלואי רק שלא יפרעו בנו פרעות".

בחדש אפריל גזלו מהאלמנה בכורה משולם את בתה היחידה, עלמה בת שש־עשרה שנה, ויכריחוה להמיר את דתה ויטבילוה בחגיגיות גדולה בכנסיה שב,האבאז".

בחדש מאי, אסרו על יהודי אנגלי, ישראל שטרן שמו, לעסק במסחר בעיר האבאז. גם שני פקידיו היהודים שהשאיר תמיד בעיר בתור מנהלי-עסקיו, קבלו פקודה נמרצה לצאת מיד את העיר.

בשנה הרעה ההיא ובצוק-העתים ההם, עמד להאליאנס מסייע ותומך לפני הממשלה האנגלית, סיר פרנסיס גולדשמיד. הוא היה היהודי הראשון שנבחר לבית־המורשים האנגלי ושערי מושב־הפרקליטים נפתחו לפניו בשנת 1833 אחרי בטול השבועה: ,באמונת א״מן של נוצרי". תכונתו היקרה, מעלותיו השכליות הגדולות, ואהבתו העזה והחמה לאחיו

ובכדי לקומם את האכרים נגד היהודים החלו להפיץ שמועות כי „היהודים הם סוכני תורקיה וסיסוריה".

הדבה הזאת שהיהודים הם בוגדים במולדתם, היתה אחת העלילות שרפים שלמים מדברי ימי היהודים מלאים ממנה זה יותר מאלף שנה.

הקונסול הכללי האנגלי לונגוורט, כתב לממשלתו בתלגרם מיום 23 נובמבר 1861 לאמר: „מה שנוגע לאהדת היהודים לשער העליון זהו דבר טבעי, ואפשר להבינו היטב: כי מה לא יתנו היהודים לממשלה שבמדינתה חיו חיי חפש ושלוה מדור דור! ומה שנוגע לענין המרגלות, אני חושב כי אין זו אלא דבה בעלמא מצד הסרבים".

התערבות אנגליה הביאה בכ"ז את פריה, והיהודים לא גורשו מ„באז". הקונסול האנגלי כתב ש„הנסיך מקוה לתת ליהודים עוד הנחות אחרות". התנגדות סרביה לא יגעה את אנגליה.

ולתורקיה שהיתה השליטה העליונה על סרביה, ענתה האהרונה בנוגע לדרישותיה לטובת היהודים, כי „מצב היהודים איננו כ"כ נורא כמו שתארוהו לפני חברת כי"ח; כי מצב זה כבר סֻדַּר ע"י האספה המחוקקת, וכי יכול לא תוכל לחולל סכסוך ולבוא בריב עם באי־כח האומה בגלל מאות משפחות יהודיות". תשובה זו לא הפיקה רצון מהממשלה העותמנית, וצירה בסרביה הבטיח להמשיך ביותר מרץ את דרישותיו, וחברת כי"ח פנתה אליו באגרת שנית שבה ענתה על כל הצהרות ממשלת סרביה.

ואולם, עם אנגליה דברה סרביה בסגנון אחר שונה לגמרה מהסגנון שבו ענתה לתורקיה. בא־כח אנגליה בבלגראד, מר „ריקיטס" פנה בתלגרם ביום 26 יולי 1863 לציר אנגליה בקושטא ויצהיר כי גם הוא כהקונסול הכללי לונגוורט „חושב את התנהגות הממשלה הסרבית בעול וזדון מרגיזים ומאדיבים את הנפש וכיציאה משורת־הדין שאי־אפשר לסלח לה".

ובתלגרם מיום 14 ספטמבר הודיע הקונסול הזה כי היה לו ראיון עם וזיר־הענינים־ההיצונים „גרשאנין" והלז הביע לו את תקותו ש„עשה יעשו דבר מה לטובת היהודים" וה„דבר־מה" הזה, היה יסוד שני בתי ספר נמוכים לבנים ובנות יהודים על חשבון הממשלה.

הנסיך הראה תמיד רצון טוב. כן למשל, בסוף שנת 1863 בקשו באי־כח היהודים באנגליה מלורד רוסיל, לנסות לעשות שוב צעדים חדשים לטובת יהודי סרביה. לורד רוסיל מלא את ידי באי־כח אנגליה בסרביה להשתדל לטובת יהודי ממלכה זו, והנסיך שאליו פנה ענה לו לאמר: „אני מְאַבֵּד לך אדון בלונט, כי אדיר חפצי ומאויי הוא לְרַצות את היהודים היושבים במדינתי ולמלא את משאלות לבם לטובה;

אחז לא אחזו בשום אמצעי בכדי להגן על הלא־נוצרים, היכלה ארפה להביט בעין טובה על כל הענויים שמענים את העמים האלה? זוהי השאלה שהגישה חברת כי״ח לפני כל ארפה.

חברת כי״ח החליטה לפנות בראשונה לאנגליה, כי יהודי סרביה הודיעוה שהקונסול האנגלי במדינה זו רוחש אהדה רבה ליהודים וכי אם רק תרשה לו ממשלתו יפעל הרבה לטובתם. הקונסול הזה החל אמנם לעמד לימין היהודים, אך מה היו תוצאות עבודתו? חברת כי״ח הִצגה לפני הממשלה האנגלית ע״י סיר קוללינג ארדליי נשיא „האלינס האנגלית״ שהזמין אותה לפני חדשים מספר לאספת־המחאה שנתאספה ב„מנסייון האוזי״ בשביל ענין מורטרה. הנשיא הזה הציג את באי־כח חברת כי״ח לפני סגן-מזכיר=המדינה „לאייארד״ ביום 3 אוגוסט 1861 ובידם מכתב לשר־השרים לורד רוסיל ראש סיעת whig, מדיני גדול ומפרסם.

ביום 23 אוגוסט שלח לורד רוסיל את פתשגן־אגרת חכי״ח לציר אנגליה בקושטא ויפקד עליו „לחקר ולדרש היטב במצב יהודי סרביה ולהשתדל בכל השפעתו לטובתם, אם יוכח לדעת כי אמנם מְעֻנים ונרדפים המה״.

גם ממשלת איטליה וציר עותמניה בפריז הבטיחו אף הם את עזרתם לטובת יהודי סרביה. ממשלת סרביה סמכה בענין פקודת גרוש ששים וארבע משפחות מ„בבאז״ על כתב־הדת של 23 נובמבר 1861, שעל פיו ראשים היהודים הסרבים העוסקים במלאכת־יד בפנים המדינה לפני 28 פברואר 1861, להמשיך את עבודתם רק במקום מגורם; היהודים־הסוחרים יוכלו להמשיך את מסחרם רק בצרכי אכל נפש ובתבואות=מושבתיות. במקומות שהיתה להם הרשות לסחר בהם. שום זכות מזכיות אלו לא תוכל לעבור לנחלה ליורשי הזוכה. ומה שנוגע לקנית ורכישת קרקעות ונכסי־דלא-ניידי. סמך כתב-הדת השני על כתב־הדת הראשון של 30 אוקטובר 1856, שעל פיו נאסר על היהודים לרכש קרקעות בפנים= המדינה.

עם חקי-הגבלה כאלה במסחר ובתעשיה, ועם אי־הנחלת זכות הישיבה מאב לבן, לא היה רחוק היום שבו לא ישאר שום יהודי בפנים= המדינה.

הנסיך נוכח אמנם לדעת כי „האמצעים שבהם אחזו נגד היהודים היו יכולים לעשות רשם־רע על דעת־הקהל נגד הממשלה, וכי היהודים נרדפים אך ורק משום שהם מתחרים עם הסוחרים הסרבים ומשום שהם מוכרים בזול את סחורותיהם ומלוים את כספם ברבית הרבה יותר קטנה מהסוחרים הסרבים״. ככה הצהיר הנסיך פעמים רבות.

אולם, בשנת 1842, נפלה המלוכה מזרע אוברינוביטש, ומשפחת־המלוכה של קארה=גיורג שלקחה את מקומה וסמכה רק על הסוחרים החיים על זכיות—הקריבה להם לקרבן את היהודים. את הזכיות־המדיניות לא שללה אמנם מהם, משום שזכיות אלו לא הזיקו לסוחרים —אולם היא לחצתם ותעיק להם בכל רחבי־המדינה. עפ״י פקודה מיום 30 אוקטובר 1846 ושלא נתפרסמה אמנם באפן=רשמי, נאסר על היהודים לחיות בפנים=המדינה וכל אלה שחיו בטרם נגזרה גזרה זו, אֻלצו לעזב את משכנותיהם ועסקיהם וילכו להשתקע בבלוגראדו: מספר היהודים בסרביה היה אז אלפים נפש. כאלף איש אחרים נסעו מפני מעמדם שנחרב ונתדלדל. הממשלה רצתה להפטר מכלם.

עם חזרת הנסיך מילוך, בשנת 1859, היו להם כשנתים ימי מנוחה ומרגוע. הסקופיטשינה פנתה אליו באגרת ובקשה לשלל מהיהודים את כל זכיותיהם, אך הוא ענה אותה לאמר: „הוד מעלתו המשתוקק שכל נתיני סרביה, מבלי הבדל לאם ודת, יהנו מכל טובות החרות—פוקד שכל החקים הקודמים שאינם מתאימים לפקודה זו יֵחָשבו כבטלים, מבוטלים ומופרים. פקידי־הממשלה חיבים להשגיח היטב שלא יֵאָסֵר על שום תושב מתושבי סרביה, תהיה דתו מה שתהיה, לחשתקע בכל מקום כטוב וכישר בעיניו, ושלא יאסרו עליו לעסק במסחר או באיזו מלאכת יד שיאבה״.

לדאבון=לב, מת מילוך בשנת 1860, והנסיך מיכאל שעלה על כסאו אחריו, לא הרהיב עוז בנפשו להתמיד בדרך זו סלל לו הנסיך שקדמהו. הסוחרים שהיו אז המושלים־בכפה בסינט, אלצוהו לחק חקים חדשים. בראשית שנת 1861 פרסם גזר־דין שבו פקד לגרש ששים משפחות יהודים מערי המדינה הפנימיות. הקונסול הכללי האנגלי בסרביה מר לונגוורט פנה בתלגרם ביום 23 נובמבר 1861, אל הציר האנגלי בקושטא, לאמר: „הצעד הזה הוא אכזרי ובלתי ישר כי יורד הוא לחייהם של אנשים עניים שאינם גורמים רעה לאיש העוסקים במסחר; רבם רוכלים וסוחרים קטנים״. אחרי הקובלנות הקשות של הקונסול האנגלי הכללי, הבטיח הנסיך לעשות את כל אשר לאל ידו להסב את לב בית=המחוקקים, אם לא לבטל, לכהפ״ח לשנות את כתב־הרת הנורא הזה.

שועת יהודי סרביה עלתה עד השמים וחברת כי״ח חשבה שכבר הגיעה העת לשאל את מעצמות ארפה אם נתן נתנו את החרות לסרביה בכדי לדכא על ידה את חיי היהודים. אמנם נרדף נרדפו היהודים במדינה זו גם לפני אמנת־פריז, אולם באמנה זו לא היה שום חק די מדויק שבכחו לאסר על סרביה להמשיך ואפילו להכביד את הרדיפות והענויים של היהודים. סרביה התאמצה עוד יותר ברדיפותיה אחרי שהאמנה עברה בשתיקה על מצב העמים הלא־נוצרים. אולם אם

פרק שני

פעֻלות החברה בסרביה וברומיניה משנת 1860 עד שנת 1870.

א) **סרביה**: דברי־הימים.— פעולות החברה בשנת 1861.— גרוש היהודים מ„כבאז״. — התערבות אנגליה. — חברת כי״ח ובית־הנבחרים הסרבי. — סיר פרנסים גולדשמיד. — התנהגות הקונסולים האנגלים.— משא ומתן בבתי־הנבחרים בשנת 1867.— צעדי אנגליה, צרפת, אטליה ואוסטריה.— הנסיך הסרבי מיכאל בפריז.— הנסיך מילאן.— חרות־מדינית הדשה.— החקים־המעיקים עומדים בתקפם.

ב) **רומיניה**: דברי־הימים. — כרמיה בבוכרשט.— התקוממות נגד היהודים.— קובלנות אנגליה וצרפת.— ז׳אן בראטייאנו.— גרושים מייאסי. — כרמיה אצל הקסר נפוליון. — משא ומתן בבתי־הנבחרים האנגלים.— הרומינים מטבעים את היהודים בגלץ.— ציר הממשלה הרומינית אצל חברת כי״ח.— גרושים חדשים בשנת 1868.— צעדי המדיניים לא הצליחו.— עלילות נגד יהודי רומיניה.— כחש בראטייאנו.— תשובת קונסול אוסתרי.— אינטרפלציה של סיר פרנסים גולדשמיד.— מהומות ומבוכות בגלץ.— קוגלניסיאנו ומדיניותו.

א. יהודי סרביה.

בחקי־ההנהגה שנתן השלטן ביום 24 דצמבר 1838, נאמר, בנוגע לסרביה: „אני דורש שכל תושבי סרביה נתיני השער העליון יחיו לבטח והממשלה תגן על רכושם, על חרותם ועל כבודם. ונגד רצוני הגמור יהיה אם ישללו מאיזה תושב מדינה זו, יהיה מי שיהיה, את זכיותיו או יענישוהו ענש כל שהוא מבלי משפט״.

ככה נאמר בפעם אחרת בחאטי־הומאיון של שנת 1856.

אולם בו ברגע שנחתמה אמנת־פריז, היו יהודי סרביה נרדפים על צוארם, והמחסה שהסתה תורקיה על צאצאי מגרשי־ספרד, ושבו החזיק הנסיך מילוך אוברינוביטש משנת 1817 עד 1830—נפסק. בימי שלטון הנסיך הזה היו היהודים נהנים מכל הזכיות שנתנו לסרבים ויעזרו עזר לא מעט לקדמת המדינה והצלחתה.

„הטובה והידידותית של המעצמות בעלות־בריתי, קבלו תקף וסיוע „שצריכים להיות התחלת תקופה חדשה, רוצה אני להגדיל ולהוסיף את „השלוה, הנעימות וההצלחה הפנימיים, להוסיף את אושר נתיני שכלם „שוים בעיני ויקרים מאד, הקשורים ביניהם ביחסים־נאמנים של אהבת־ „המולדת, ולהבטיח את האמצעים שעל ידם אוכל להפרות את הצלחת ממשלתי.

„לפיכך החלטתי ואני פוקד לגשם מיד בפעל את הדברים האלה:

„כל הערבונות וההבטחות שהבטחנו מצדנו ע״י „ה.כ׳אט שיריף׳ ו„גול חאנה׳ וחקי ה„טנזימאט״ לכל נתיני־מדינתי, מבלי הבדל כת ודת „להבטחת חייהם ורכושם ולשמירת כבודם — מתאשרות, מתקימות „ומתאמצות שוב, ואחז נאחז באמצעים רצינים למען תהיה פעולתן „מלאה ושלמה.

„ויען כי כל איש ואיש יכול לעבד בלי מפריע את דתו במדינות „מלכותי, אף אחד מנתיני לא יופרע בעבודתו זו ואין לאיש לגרם לו „דאגה על זה. אסור לאכף על שום אדם להמיר את דתו״.

גורל מדינות־הבלקנים סֻדר על ידי אמנת פריז והפשיותן גדלה. מספר היהודים בהן היה גדול מאד. בתורקיה היה להם שווי זכיות כנוצרים, אולם, לא כן היה גורלם בסרביה וברומיניה, ואיש לא עמד לימינם לדרש את זכיותיהם. ומה עשו המעצמות הארפיות? לא כלום. הן רק אשרו את הסעיפים כ״ה וכ״ט מהאמנה, שעל פיהם התחיב השער העליון להעמיד בנסיכיות „הנהגה חפשית ולאמית, וגם חפש מחלט בדת, בחקים, במסחר ובנסיעה״.

אולם רומניה וסרביה ידעו מיד לתת לאמנת־פריז ולברית־שנת 1858 ביאורים ופרושים לפי רוחן.

שבעה־עשר, את הצעת ברית־המסחר עם שויצריה מפני תעלוליה הרעים של האחרונה עם היהודים. בבית השני הבלגי, הגיש הדוכס „גובלט" הרצאה מפרטת שבה דרש לבלתי חַדֵּשׁ את ברית־המסחר עם שויצריה מפני הטעם האמור, ושר־הכספים תמך במרץ בהצעה זו. ובה בשעה שגליל „ארגוביה" נתן ליהודים את כל זכיותיהם האזרחיות והמדיניות. בה בשעה נודע ע"י הרצאה שהוגשה להאספה הכללית של חברת כי"ח בשנת 1864, כי הממשלה הצרפתית הבטיחה הבטחה גמורה, שבברית המסחר שתכרת מחדש עם ממשלת שויצריה יהיה כתוב מפורש שהיהודים הצרפתים בשויצריה יהנו מכל הזכיות שמהן הם נהנים בצרפת. הועד הסניפי של חברת כי"ח באטליה, נתבקש לבקש מממשלת אטליה תכנית דומה לזו.

אחרי שנה, בשנת 1865, עמדה ממשלת צרפת בדבורה ותדרש משויצריה לתת שויון־זכיות גמור לכל היהודים הצרפתים שיסחרו בשויצריה. ממשלה זו הכרחה להכנע ולקבל את כל דרישות צרפת בלי אמר ודברים. ברית־המסחר נחתמה בין שתי הממשלות הללו ובה נוסף חק־מיוחד שעל פיו נתחיבה ממשלת שויצריה לתת שויון־זכיות גמור לכל הצרפתים מבלי הבדל דת וגזע.

בימים ההם באה ממשלת וורטמברג במשא ומתן עם שויצריה לכרת אתה ברית־מסחרית. ועד האליאנס בברלין רצה לדרש תְּנָאִים נוחים ליהודי וורטמברג. הצעד נעשה אך לא הצליח. כל המדינות רָצו להוציא תועלת מההנהגה שנעשתה לצרפת.

הנהגה זו היתה אומרת דבר אחר: שלטון־הברית סמך עָליה וידרש משלטוני־הגלילות לבטל את החקים המחפירים שהִנחילו להם אך קלון.

להבטיח בחוץ את שויון־הזכיות בין כל האזרחים בני ארץ אחת מבלי הבדל דת — זה היה מלוי חק השויון ביניהם. אולם תפקיד אחר היה לאליאנס והוא להגן על היהודים האזרחִים במדינות המושלמיות. הקונסולים הגנו על הנוצרים במדינות אלו. אולם ליהודים לא היה שום תומך וסועד, שום מגן ומחסה. הכל היה אפשר לעשות נגדם. ועלילת הדם בדמשק בשנת 1840 — תוכיח. מקור הרעה לא היה, אמנם, בתורקיה גופה, משום שממשלה זו לא שמה מעולם פרות בין הנוצרים והיהודים, כי כלם היו שוים לפי החק; מה שנתנה לאחדים נתנה גם לאחרים, וכל הדתות היו מכובדות בעיניה.

בשנת 1856, אחרי מלחמת „קרים" חִדֵּשׁ השלטן את כל הַצהרותיו הקודמות בכדי להכניסן מחדש באמנת־פריז שנכרתה בינו ובין המעצמות הארפיות, לאמר:

„בזכיות מדינתי שעל ידי אמון כל נתיני והתאמצותם. וע"י עזרתן

„הנכר; כי הממשלה רוצה שיכבדוה ויוקירוה וידע תדע לתבע במפגיע „את זכיותיה; ובלי שום ספק השג תשיג כל ענין שאי־אפשר לסרבו „באפן חקי ומשפטי." דברי כרמיה נתקבלו בתרועות=כפים ממושכות, אך גיזו העלים שוב את עיניו משאלה זו.

בשנת 1847 בהודע ל„סירפ ביר" בבית־המורשים כי זמן הברית־הכרותה עם שויצריה יתם ביום 30 מאי 1827, דרש משר־הענינים־החיצונים כי בבואו לחדש את היחסים עם מדינה זו, אל ישכח את מצב היהודים הצרפתים בשויצריה. הוזיר ענה כי שאלה זו מעסיקתו זה זמן רב, וכי ידונו עליה בשעת המשא והמתן בין צרפת ושויצריה. אך שום שנוי לא נתהוה ואמנת שנת 1827 קֻיְּמָה שוב.

לכן, הרהיב גליל „באזל קאמפאניה" לגזר ביום 17 נובמבר 1851, בשם העם, כי אסור לשום יהודי מבלי הבדל להשתקע בגליל זה ולעסק בשום מסחר או מלאכת־יד, ואסור לשום נוצרי לקבל שום יהודי בתור שותף, פקיד או משרת והעובר על זה יֵעָנֵש ענש־כסף או יִכָּלֵא. ליהודים הותר רק לפתוח חניות בימי=היריד. ואולם כל יהודי שהעיז למכר בביתו או לרכל, או לסחר במקנה, או בפרי-האדמה או בעורות, אחת היתה דתו להענש ענש-כסף וכל הונו יָחֳרם לממשלה. וכל נוצרי שיעיז להשכיר ליהודי בימי־היריד, מחסן או חנות או אֻרְוָה, או רפת או כל מקום־ממכר אחר ליותר מששה ימים — יענש ענש־כסף. היהודים היו רשאים רק לעבד בתוך הגליל, וגם זה אם יש בידם תעודת־מסע כחק.

בשנת 1860, מיאנו לתת לאחד מיהודי צרפת את הרשיון להשתקע בבאזל העיר. הועד המרכזי העברי בצרפת שרש תמיד שינתן ליהודים הצרפתים שווי זכיות זה, חדש גם הפעם את דרישתו. הממשלה האנגלית והממשלה האוסתרית דאגו לנתיניהן. חברת כי"ח הודיעה כי פעל תפעל דבר מה בשעת חדוש הברית עם שויצריה, ועם האליאנס היו גם הפרוטסטנטים. הפסטור השויצרי „פיטאבילי" בא לברך את חברת כי"ח באספתה הכללית בשנת 1861 בשם האליאנס האיבנגלית בשויצריה. חברה גדולה זו, אחרי אספותיה בשויצריה, קראה תגר בגלוי נגד שלטוני הגלילות שהחזיקו עוד בחקים מעיקים נגד היהודים. האליאנס פנתה אל תושבי „ארגובי", העתונות הצרפתית תמכה בה ותסעדה, והשלטון המאוחר השתדל לפני ה„מועצה=הגדולה של ארגובי". מועצה זו הסכימה בעיקר לשחרור היהודים. אך ההחלטה נדחתה ע"י חות־דעת הקהל.

אולם דבר אחד הצליח. הועדים הסניפיים בהוללנד ובבלגיקה פעלו פעולה=משותפת למנע את חדוש ברית המסחר עם שויצריה כ"ז שלא תכיר בזכיות נתיני ארצותיהן בלי הבדל דת וגזע. בית המורשים של הממשלה ההולנדית דחה ברוב דעות של שנים ושלשים קול נגד

החק האוסר על היהודים לעסק במסחר ובמלאכה. ממלכת 1830 היתה אז בימי ירידתה ו„גיזוטי" היה אז שר הענינים החיצונים. הוא הצהיר כי המשטרה של דרסדין מלאה אך את חובתה בגרשה את היהודי הצרפתי מן העיר בתקף חק שהוא אמנם סְגֻנֶּה, אך ההכרח לא יגונה. ועדת־בית־הנבחרים שלפניה הוגשה קובלנא זו מלאה את ידי המרצה שלה, הארון בומון, להודיע כי דורשת היא במפגיע שכל הצרפתים בלי הבדל דת וגזע יוכלו לסחר ולנסע בארצות הנכר באין־מפריע מבלי שתעמד להם דתם לפוקה ולמכשול ותשמש יסוד לגרוש. „היפוליט כרנו", אחד הקהליים שבבית־המורשים שנמנה לשר־ההשכלה בשנת 1848, הרים את קולו לטובת היהודים וימנה אחד אחד את כל החקים־המחפירים הקימים בזאכסן שהוחקו ע"י משפטים קדומים־מסורתיים שכחם כ"כ גדול בגרמניה, ושהסוחרים הנוצרים היראים מפני תחרותם־המסחרית של היהודים בדרסדין ובפרנקפורט ובערים רבות אחרות — תומכים בהם. לעומת התנהגותה של ממשלת צרפת הציג הנואם את התנהגותה של תורקיה שדחתה במרץ בשנת 1815 את הצעת אוסתריה שרצתה להוציא מכלל נתינים את היהודים התורקים בכל מה שנוגע לזכיות הנתינים התורקים באוסתריה והנתינים האוסתרים בתורקיה, וטעם נתנה אוסתריה לדבריה כי עפ"י אמנה זו משיגים היהודים נתיני תורקיה באוסתריה, מה שלא השיגו יהודי אוסתריה גופם בארצם. הנואם הראה כי תורקיה הכריחה את אוסתריה להסכים לדבריה. ומה נשגב היה הלקח שנתן הנואם לגרמניה באמרו כי „רשאית היא צרפת להזכיר לגרמניה, כי אם האנושיות כלה חיבת לדרש סליחה מעם־משה על שהציקה לו במשך מאות שנים של השפלה ופראות, גרמניה בפרט נרשמה בדברי־ימיה עצמם בין לְוָיֶהָ העקריים של היהדות." והנואם גמר את מנאמו ככה: „אינני מפקפק אף רגע כי קובלנות פשוטות ע"י הוזיר הצרפתי, ובלבד שתהיינה נֹבעות מלב ונפש, מספיקות להבטיח ולכונן מכאן ואילך את מצב היהודים במדינה זו. ומי יודע אם לא בדרשנו את טיבות ההשכלה לאזרחינו, לא נשיגן גם ליהודי יתר האומות, ואפשר גם ליהודי זאכסן?" כרנו דרש קובלנות פשוטות ובית־המורשים נטה לזה. מדיניות 1835 היתה סְגֻבָּרָה, ושויצריה יכלה לעשות עם יהודי צרפת כטוב וכישר בעיניה.

אחרי ארבע שנים, בשנת 1845 בהבחר כרמיה לציר בבית־המורשים בקש מאת הממשלה ביאורים על אדות גרושם של כמה צרפתים שֶׁעָנִים מחבל „גיושאטיל". „אין זאת — אמר הנואם — „שאלה פשוטה של יושר, אלא הממשלה צריכה להרים את קולה „ולהודיע כי בשום אפן שבעולם לא יוכל הצרפתי לאבד, באיזו „מדינה שהיא, את מעלתו בתור אזרח־צרפתי, וכי מעלה־זו שבה אנו „מתגאים בצרפת, צריכה עוד יותר להרים את ערכנו וכבודנו בארצות־

השויון בין היהודים ובין הנוצרים היה קים במדינות־החפשניות רק עד גבולותיהן. מחוץ לגבולות אלה היו חקים־מהפירים, חקי עמל ואון מעיקים על היהודים ולפעמים גם הישיבה בערים אלו נאסרה עליהם. כן למשל, במדינה קרובה לצרפת, בשויצריה, גרשו יהודי צרפת מכל הפלכים שהישיבה ליהודים היתה אסירה בהם עפ״י החק, בה בשעה שלהצרפתים בני דתות אחרות היתה הזכות לגור בכל רחבי מדינה זו באין מפריע. מטרת האסור הזה היתה, בפרט, בכדי להציל את שויצריה מתחרותם המסחרית של יהודי הויק, כי לא רק על היהודים הצרפתים נאסרה הישיבה בשויצריה. דבר זה העסיק לא רק את היהודים הצרפתים אלא גם ממשלת צרפת לא יכלה נשוא דבר כזה. שערי שויצריה נעולים לפני צרפתים רק מפני אנכיות, ומפני שדתם היא דת משה.

בימי מלוכת לואיס־פיליפוס, בִּטְּלָה ממשלת „באזל־קאמפאניה״ ביום 18 אפריל 1835, עפ״י הסכמת „המועצה הגדולה״, ספר־מקנה של האדונים „יאהל ומילהאווז״ מפני שהם יהודים וזכור לא זכרה שהיא בעצמה נתנה להם למפרע רשיון לקניה זו. נשיא מועצת־הוזירים, מזכיר המדינה בשורת הענינים החצונים. העיר לשלטון באזל־קאמפאניה כי פקודה־ממלכתית מיום 12 ספטמבר 1835 הצהירה ש„שלטון זה גוזל מהצרפתים את חפש הזכות להשתקע ולרכוש קרקעות״ וכי כל מחאות ציר צרפת בשויצריה בכדי להשיג את בטול גזר־הדין הזה לא נתנו פרי; הוא הוסיף עוד כי שלטון בזאל־קאמפאניה חושב לעמד על דעתו בענוי־הדין הזה והוא דוחה לפי שעה בנוגע לגליל באזל=קאמפאניה את הגשמת חק 30 מאי 1827 והאמנה שנחתמה ב„זוריח״ בי״ח יולי 1828 בין צרפת ופלכי שויצריה ויחסי המזכירות בין צירות־צרפת ובין גליל באזל קאמפאניה. עפ״י נוסח זה של ההסכמות, המשתמע לתרי אנפי, הרשו לעצמם שלטוני הגליל הזה לגזל מהנתינים הצרפתים את זכיותיהם. כרמיה הביע בשם הועד המרכזי ובשם הועד הפריזי הישראלי, תודה למלך על הגנתו הנמרצה לטובת שויון=זכיות הצרפתים, והלז ענהו: „הגנתי על עיקר זה בתור מלך, ופעמים רבות הוכחתי לך כמה נכספה נפשי לגשמו בפעל. אני מקוה כי הגשמה זו תהיה כללית, יען זו היא תשוקתי. כמדומני ששובת כל העמים דורשת את זה, וההגיון הבריא ינצח את המשפטים־הקדומים, כמו שטפות המים המטפטפות מגבוה ניקבות סוף סוף את הסלע היותר קשה.״ בתקופה ההיא היה עוד לואיס פיליפוס מלך המהפכה ושר השרים שלו היה ברוגלי.

שאלה זו עלתה שוב על שלחן בית=הנבחרים בשנת 1841; בשנה ההיא בא לדרסדין סוחר יהודי=צרפתי, ועוד טרם השפיקו כפות רגליו לדרך על אדמת=העיר והנה פקודה יוצאת לגרשהו מן העיר בתקף

בחדש מאי שנת 1861 הציגה חברת כי"ח לפני קסר רוסיה את המעשה המאדיב של „סראטוף": בשנת 1853, לפני מלוך אלכסנדר השני, העליל אחד מפקידי־הממשלה, בן־בליעל, על ששים ושלשה יהודים את העלילה הידועה עלילת־הדם, והנאשמים נאסרו ויֻענו באכזריות מות. חלק מהם אבד את עצמו לדעת. שר־המשפטים הוציא כנגה צדקם, אולם אויביהם הרעישו שמים וארץ וסוף-סוף שלשה ועשרים מהם חפים־מפשע נדונו לענשים שונים. האלינס דרשה איפוא כי יחקרו וידרשו שוב במשפטם, אך ציר רוסיה בפריז ענה לה בשנת 1863 כי דבר זה הוא בלתי־אפשרי משום שגזר־דינם נחרץ לא על יסוד עלילת הדם, וכי מְסִבּות־חוק 1840 שפסלו את עלילת הדם עומדות עד היום בתקפן".

בשנת 1866 נשפטו עשרה יהודים במינכן בתור מבעירי תבערה, וכרמיה אמר באספה הכללית של השנה ההיא לאמר: „עפ"י ידיעה תלגרפית, נודע לנו שאחד מהם שנדון למיתה ימיתוהו ביריה, וכי כלה ונחרצה היא כי כגורל הראשון כן יהיה גורל יתר הנאשמים. יהודים מבעירים! זהו דבר בלתי אפשרי. נשיא החברה פנה באגרת־תחנה אל קיסר רוסיה ע"י צירו בפריז. והאחרון מהר לקבל את תחנוניו ולהציגן לפני הצר ובגלל זה אנו מודים לו קבל־עם. אי־אפשר בשום אפן לצייר את אפן קבלת-הפנים שבו קבלנו בשעה כזו. התשובה לא אחרה לבא. ענש־המיתה שנחרץ על הנאשם הֻחלף למאסר עשרים שנה; שמנה מבין תשעת הנאשמים האחרים שֻחררו והתשיעי נשפט להאסר במשך זמן מקביל לזמן מאסרו, והענש נחשב מיום שנאסר. עפי"ז יוצא שהנאשם נשתחרר בו ביום שנחרץ משפטו."

בשנת 1868 עלתה שוב שאלת „סראטוף" על הפרק והאליאנס פנתה אל ה„צר" לבקש ממנו את חנינתו לטובת הנאשם היחידי שנשאר בחיים. ציר רוסיה בפריז הודיע לחברה כי הצר לא רק קרע את גזר־דינו אלא גם פקד לשחררו לגמרה.

בתקופה ההיא גופה, פנתה האליאנס פעמים אל הצר באמצעות צירו הפריזי; פעם לטובת צעירה יהודית שאנסוה להמיר את דתה למרות רצון הוריה, ופעם שנית לטובת יהודים שגורשו מפטרבורג. אך בפעמים הללו עלו תחינות האלינס בתהו. אפס המשפטים האלה הובאו לפני בית־הדין וממשלת הצר לא ראתה בזה התערבות מצד האליאנס בעניני רוסיה הפנימיים. דבר זה קרה לא רק מפני שהצר היה באמת בעל רוח-חפשי, אשר אחרי שחררו את העבדים רצה לשחרר בהדרגה גם את היהודים—אלא גם מפני קדמת רוח־העם בכל המדינות.

אולם, לא די היה לקבל את גלויי־הדעת האלה בהבעת־תודה או להשתמש בהם בכדי להצליח לתקן את עוות־הדין או את האון והזדון המקומיים. חובה אחרת היתה מוטלת על העולם הנאור.

המדינות החפשניות היו מתפארות שלקחו בתור יסוד־עקרי לממשלהן את שויון־הזכיות בין כל האזרחים: הן היו למופת לאחרים ומהן לקחו לקח. עליהן היה להפיץ את כבוד זכיות־האדם בין העמים, ובפרט בין העמים שעליהם שלטו. אז לא ידעו את הלאומיות־הצרה שתחתה חוסים כמה וכמה חקי עמל ואון. ולא חשבו כי חפש־הלאומים אוסר לבקש מלאֻמים אלה מעשה־יושר לנתיניהם או להודות להם על שגמלו חסד עם נתיניהם.

מצב־הרוח הזה הרשה לחברת כי״ח לברך את בית־הנבחרים של באדן על החק של שחרור היהודים שנתקבל בבית־זה, וגם בשנת 1862 ברכה את בית־המחוקקים ובית־הנבחרים של דוכסיות זו על שנתנו ליהודים שויון־זכיות גמור. האליאנס הביעה את רגשי־תודתה גם לבית־המורשים של באיירן על שנתנה להם זכיות חדשות. המכתב שנשלח לבית־הנבחרים הזה נקרא לפני כל המורשים שקבלוהו בתרועית־שמחה ובמחיאות־כפים. בשנת 1863 פנתה האליאנס באגרת־תודה לוזירי אטליה על כל מה שעשו בכדי להשיב שני ילדים שנגזלו מחיק אמותיהם בעיר לוגא ונכלאו במנזר. גם אגרת־תודה זו נקראה בתוך מחיאות כפים ותרועות־שמחה כללית.

וזיר־הפנים פירוזי, בתשובתו לחברה, דבר על אדות עתיד ממשלתו לאמר: „הַדִּמּוּי שאתם רוצים לדמות את מה שנעשה באטליה בנדון זה למה שנעשה ביתר חלקי המדינה שלא הצט־פו עוד לממשלתנו החדשה, יש בכחו להוכיח לכל ידידי החפש והקדמה, כמה נזק ועול מביאה התנגדותם להתאחדות אטליה, להעיקרים האלה שהם מחבבים כ״כ.״

בית־המחוקקים היוני, בתשובה על אגרת־תודה שנשלחה לו מאת האליאנס, על הזכיות המדיניות שנתן ליהודים בשנת 1864, ענה כי „מאושר הוא שיכול למחות את שרידי העול שהוא תמיד משפיל ומזלזל ובלתי מתאים להתחיה־הלאומית.״

בשנת 1863 השתדלה האלינס לפני שר־המשפטים של הממשלה הספרדית לטובת פרוטסטנטים אחדים שנאסרו על לא חמס בכפם רק מפני שהנהיגו תעמולה־דתית. היא בקשה ג״כ מממשלה זו להודיעה אם גם אחרי מהפכת שנת 1868, עוד נשארים שערי ספרד נעולים בפני היהודים שגרשו ממנה בסוף המאה הט״ו. על שאלה זו הצהיר שר־שדה המלחמה „סירראנו״ לאמר: „עלי לגלות את דעתי כי מהפכתנו הנאדרה נתנה יחד את כל זכיות־האדם גם את החפש־הדתי. ממילא מובן כי גזר־הדין של המאה הט״ו בטל מאליו. א״כ איפוא רשאים וחפשים אתם לשוב למדינתנו ולעבוד את אלהיכם ודתכם באין מפריע. כמוכם יוכלו לשוב כל בני יתר הדתית השונות.״

תכנע להיות חָבֵר מדינות פשוטות תחת שלטון מלך „פיימונט" ונשיאות־הכבוד של האפיפיור — פקפקה להקרע מעליה. אולם בראותה כי פדרציה זו לא תקום ולא תהיה וכי אטליה איננה מוַתרת לא על רומה ולא על ויניציה, שנתה את דרכיה. בראות הקסרות כי לא תוכל עוד לסמך על סיעת־הכמרים, הכרחה להצטרף ליתר הסיעות ולהתחבר אליהן וע"י זה אבדה הקסרות את כח־הלחץ שלה ותקות־החפש נולדה שוב בצרפת.

אטליה התחברה לחלקיה בכדי לבצע את ענין התאחדותה שהוכן ע"י תנועה־מהפכנית שממנה יצא החפש מעיטר בזר־הנצחון. נשאר לה רק לקחת את ויניציה ולכבש את רומה. ובמלחמת שנת 1866 נפלה ויניציה בידי אטליה. בפלך זה כביתר פלכי אטליה השיגו היהודים שויון זכיות גמור, זכיות־אזרחיות וזכיות=מדיניות. רק ברומה עוד נשארו מוכים וסחופים עד שבאה מלחמת צרפת־גרמניה ותשים קץ גם למצב זה. וכתוצאה אחרת ממלחמת 1866 היתה תבוסת העריצות באוסטריה. בשנת 1867 נִצְּחָה אוסטריה ותאלץ לשנות את החקה-היסודית שלה, ולהתפשר עם אונגריה ולתת לה חרות־מדינית שעל פיה נִתנו גם ליהודים כל הזכיות האזרחיות והמדיניות. מובן כי עפ"ז לא השאירה אוסטריה ולא יכלה להשאיר את היהודים שתחת ממשלתה במצב יותר שפל ויותר גרוע מיהודי אונגריה שהשיגו את כל הזכיות.

אחרי מלחמת 1866 בא גם תור שחרור היהודים בגרמניה. המדינות־הדרומיות הקדימו לתתו. יהודי פרנקפורט ו„נאסו" השיגו את כל הזכיות האזרחיות והמדיניות בשנת 1861; יהודי דוכסיות באדן — בשנת 1862, ויהודי וורטמברג — בשנת 1864. רק פרוסיה נשארה זמן רב מתנגדת לקדמה זו. המלך וילהילם הראשון היה נסוג־אחור כביסמרק, שנבחר לשר־השרים בשנת 1862. נטיות ביסמרק ליהודים לא היו טובות מנטיות המלך אליהם. אולם הפוליטיקה הכריחתהו לחקק את כל חקי המדינות־המאחדות הצפוניות כחקי המדינות הגרמניות היותר נאורות. החק של 1869 שעל פיו נתנו ליהודים כל הזכיות האזרחיות המדיניות, הוטל לחובה בשנת 1872 על כל הקסרות הגרמנית.

סוד קדמת שחרור היהודים מונח בשנויים המדיניים של ארפה; אולם גם פעולתם־העצמית של היהודים עזרה עזר לא מעט. הם דרשו את זכיותיהם בפה ובכתב, במנאמים, בהטפות, בעתונות ובספרים. למרות כל המכשולים שהושמו על דרכם והחקים־המגבילים שהעיקו עליהם, התרוממו היהודים בכל ענפי העבודה־האנושית; הם עבדו ויכבדו את ארצות מולדתם, ובהיותם אנשי=צבא הקריבו את חייהם להגנתה, והתמסרותם לארץ־מולדתם הבליטה יותר ויותר את העול והאון שבמצבם־החקי.

קובלנא לרשות המקומית והלזו אסרה את מכירת הספר. העתונות הפשנית עמדה בכל מקום לימין היהודים ותמליץ טוב עליהם.

אולם מה שהיה יותר מסוכן מכל העלילות והדבות הללו, שרק התאמצות-קטנה תוכל בימים האלה לשימן לאל—היו הרדיפות והלחץ התמידיים שנלחצו היהודים, במדינות שונות. ורדיפות אלו יסודן מונח במצב המדינות הלוחצות, במנהגיהן ובחקותיהן. התאוננות וזעקות־שבר הגיעו מיהודי רומיניה, סרביה ורוסיה. האליאנס החלה לדאג להם, ותתכונן לפעולה שיובל שנים של התאמצות לא יכול להביא קץ לרדיפותיהם.

חלק אחר של תפקידה עמד לנגד החברה. יהודי־אנגלי אמיץ לב ורוח פיקסיוטו שמו, נסע למרוקו בכדי להושיט עזרה ליהודים הסובלים דלות וחרפת רעב; נוסע זה הסתכל אל חיי היהודים שם ויִוָּכַח לדעת כי טובעים הם ביון דלות וְזִלּוּת נוראות: רק תרופה אחת היתה לפי דעתו והיא: בית־הספר. הנוסע הציע את חות־דעתו ויוסיף כי אחרי בית-הספר נחוצה גם מלאכת-יד, כי כל תורה שאין עמה מלאכה סופה להבטל; המלאכה היא התעשיה והחקלאות. הצעתו הפשוטה של פיקסיוטו הכילה את כל השאלה-הכלכלית והחברתית המעסיקה את היהדות זה כיובל שנים.

דברי ימי חברת כי״ח אינם באמת דברי ימי כל היהדות, כי ישנו חלק גדול של היהדות שאין לחברה לעשות כלום לטובתו, והוא: היהדות שהשיגה שויון־זכיות במדינות החפשניות. מענין מצד אחד להראות איך הפך החפש את האנשים הנהנים ממנו. אפשר לראות כמה התרוממו האנשים האלה ואת החלק הגדול שלקחו בהתפתחות ההשכלה במדינתם; זהו לקח שהמדינות המציקות ליהודים תוכלנה להוציא תועלת גדולה ממנו. אולם מדינות אלו אינן רוצות לראות כלום ולא ללמד כלום. יהודי המדינות החפשניות קשורים אל חברת כי״ח רק ע״י העזרה הגדולה שעזרו את אחיהם המעֻנים והנרדפים. היהודים הנרדפים גופם עבדו בחיל ועז לשחרורם ודרורם. ומה שהביאה ההתאמצות הכללית באותן הדרכים שבהן הלכה האלינס מהשנה הראשונה לקיומה, את זאת נראה בפרוטרוט.

מצבה המדיני של ארפה היה במשך עשר שנים יאות ומכשר לפעלות החברה. צרפת היתה שלמה ואיש לא הכחיש בחשיבותה וגדולתה. אמנם המשטר הממלכי הנכנע ומשועבד להכהונות מיום הבראו העיק לצרפת ויחניקנה. אולם בשנת 1860, החלה סיעת החפשניים ביחוד סיעת־הקהליים לקום לתחיה ולהלחם עם הקסרות, וסיעת־הכמרים החלה להקרע ולהבדל מהאחרונה. כל זמן שסיעה זו קותה שאטליה

בהיותי משוכנע כי תביעותיו של מר מורטרה הן צודקות, הנני מתכבד להבטיח לך, אדוני, כי ממשלת הוד מלכותי תעשה את כל אשר ביכלתה למען יושב להוריו הילד הזה שדעת־הקהל בכל ארפה התענינה כ"כ במצבו.

הואילה־נא, אדוני, להודיע לכבוד חברי החברה היהודית, את הנטיות הללו של ממשלת הוד־מלכותי, וקבל־נא, אדוני, את רגשי הכבוד שלבי ירחש לך.

חתום: כָּבוּר.

הפרוטסטנטים ג"כ לא ישבו בחבוק־ידים. חלפו כבר הזמנים שבהם היה לוטר מנאץ ומחרף את היהודים. נשיא האגודה האבנגילית שבלונדון, סיר „קוללינג ארדליי", בהסכמה עם באי־כח היהודים האנגלים, סדרו אספת־מחאה עצומה ב„מנסיון־האווז" תחת נשיאות הלורד מיור. חברת כי"ח שלחה בשמה שלשה צירים והם: איזידור כהן, כרבללו ונרסים לוין בכדי להועץ על אדות העזרה שצריך להחיש להמשתדלים לפני הממשלה הצרפתית על אדות הענין הזה. אספת־המחאה היתה עצומה ונכבדה. והאנשים רמי־המעלה שבכנסת האנגליקנית השתתפו בה. סיר קוללינג ארדליי הבטיח את עזרת כל הקבוצים והחברות התלויות בדעת החברה האבנגילית. התאמצות כללית לא חסרה במיטינג זה, אך הכל היה בלי כל תוצאה־ממשית, כי הממשלה היתה נכנעת לכנסת ברומה. חברת כי"ח לא יכלה להכנע למפלה זו: אז החלט להוציא בחזק־יד את מורטרה הקטן, וחליפת־מכתבים החלה עם היהודים הצרפתים השוכנים ברומה, וביניהם היו חברים בהאקדמיה הצרפתית ברומה. ההצעה היתה נמרצה אמנם אך בלתי מתגשמת.

העלילות והשטנות נתכו כמבול על ראשי היהודים. בדוכסיות באדן, האשימו את משפחה יהודית כי השתמשה בכח־הזרוע להכריח מורה נוצרית להתיהד. בגליציה, האשימו את התושבים היהודים שבעיר „רזיזוב" כי הם הרגו את כמר־העדה בכדי לנקם ממנו על שאסר על צאן־מרעיתו לעבד בתור משרתים אצל היהודים. העתונים פרסמו את כל השקרים הבדויים האלה, והיהודים הכחישום בראיות חותכות. ברוסיה האשימו את היהודים כי הם הרגו ילד נוצרי בכדי להשתמש בדמו לצרכים דתיים; אחד האצילים חולל את הדבה הזאת, והמשפט הסיר את המסכה הנסוכה על פני כל המעשה; צדקת היהודים יצאה כנגה, הנאשמים הוצאו לחפשי, וכל המעשה הזה לכל פרטיו נתפרסם בעתונות. אפילו בצרפת תקפו את היהודים. ספר־השנה האלזסי פרסם בשפת־העם ספור שלא בא בעיקרו אלא לישסה ולגרות את האספסוף ביהודים, ולטעת בקרבו רגשי שנאה ומשטמה לעם ישראל. מיד הוגשה

נמצאים יהודים צאצאי היהודים שהשתקעו במדינה זו לפני ישוע הנוצרי. מיד פנתה אליו החברה בבקשה להודיע לה כל מה שהוא יודע בנוגע ליהודים בחינה.

צריך היה להכיר היטב את היהדות המאררה, המנאצה והמגדפה זה כאלף ושמונה מאות שנה; מתקופת התחיה והלאה החלו להכיר היטב את היהדות, שעמדו לה הרבה מלומדים, הרבה מליצי יושר, הרבה מגינים יהודים ולא יהודים, במדע ובמדיניות. אולם למרות כ"ז לא בטלה המשטמה וגם לא המשפטים־הקדומים.

אז החלט לקרא להתחרות כללית ע"א השאלות האלו:

א) לחפש מה הם היסודות שהורישה הדת־היהודית ליתר הדתות שבאו אחריה, במה שנוגע לתורת הדת והמוסר.

„אם לטהרת הדת היו תמיד מעריצים, לא כן היה בנוגע למוסר שעליו התנפלו הנבערים מדעת ורעי־הלבב, להוכיח בראיות ובמופתים כי המוסר היוצא מכל ספרי הדת לא יגור כלל אם ידמוהו למוסר עם אחר או דת אחרת.

ב) לחבר ספירה מדויקת של כל היהודים שבכל כנפות הארץ; להסתכל אל מצבם המוסרי והחמרי, מלאכותיהם ואמצעי־חייהם; לסמן בפרט את ההשפעה שהשפיע החפש שנתן להם במדינות שונות, על תנאי חייהם".

השאלה־היהודית במלואה היתה איפוא מוצגה בחבור זה. אולם איך אפשר להתעמק בעיון זה אם כל היהודים היו מתאוננים יום יום נגד החקים־המעיקים או מעשי־החמס שהיו לוחצים אותם? היה צריך איפוא לעבוד לבטול החקים המחפירים האלה.

אם ענין מורטרה היה מעיק כנטל החול על לבות כל בני האדם בכלל, הנה על לבות היהודים בפרט, העיק כאבן־מעמסה. ואיך איפוא היה אפשר לעזב בלי עזרה את הורי הילד הנאנחים ונאנקים על בנם הכלוא בתוך מנזר? האב האמלל פנה בתחנות ובקשות אל הממשלה הרומאית ואל הממשלה הצרפתית אך כל עמלו עלה בתהו. חברת כי"ח פנתה אז אל ממשלת המלך ויקטור עמנואל, והדוכס „כבור" הודיע את נטיותיו הטובות ויבטיח כי ממשלתו מוכנה לעזר בכל יכלתה בדבר הזה.

וזה טופס־האגרת ששלח השר הזה אל חברת כי"ח:

טורינו, 3 אוקטוברי 1860.

אדוני.

קבלתי את האגרת ששלחת לי בשם חברת כי"ח ושבה בקשתני להשתדל שממשלת הוד מלכותו המלך תעזר את אבי הצעיר ארגרד מורטרה בצעדים שהוא עושה בכדי להציל את בנו מהמנזר שבו הוא כלוא.

הודיעו למפ״ע כי לא יכנעו להחלטת האספה הכללית. חוץ מהרב לנדסברג והרבה אנשים של צורה ונשואי־פנים שהתנגדו להחלטה זו, היה גם איש נכבד ובעל השפעה גבוהה במדינתי, הוא הד״ר נוימן נשיא הועד בברלין.

הועד המרכזי דחה את החלטת ברלין והצעת יצירת חברת כי״ח חדשה בגרמניה לא התגשמה בפעל.

הד״ר נוימן בהגיעו לימי ישיבה כתב ביום 6 יולי 1907 לנשיא חברת כי״ח לאמר: „ביום הזה מלאו שלשים ושמנה שנה מיום קבלתיך „בביתי בחברת כרמיה, גולדשמיד וליאונס ליהמן. זה שנים רבות שאני „מוטל על ערש־דוי מבלי יכלת לעבד ולפעל. קראו לי תמול את „הרצאתך על אדות היק״א. גם מוסד זה הוא מוסד שאין דומה לו „שנברא ע״י האליאנס שלנו״. ולסוף הוא מוסיף: „השתדל־נא שהפעולה הברוכה הזאת של החברה לא תחדל ולא תפסק לנצח, השתדל־נא ג״כ כי החברה תהיה כללית״. אולם ד״ר נוימן לא הזכיר דבר אחד והוא מה שעשה הוא בעצמו בשנת 1872 בכדי להגן על אחדותה של החברה.

שדה־הפעולה של החברה המסומן בסעיפי־תקנותיה, הוא כה נרחב מאד שאי־אפשר למוד אותו והוא נגלה בשנת 1860. מיסדי המוסד רצו לעבד, אולם איך ואיפה להתחיל ?

היה צריך לבוא במגע ומשא והליפת־מכתבים עם היהודים שלא הושיטו עוד את עזרתם לאליאנס; היה צריך כמו כן להכיר את היהודים הזקוקים לעזרה מצד החברה ואת תנאי חייהם ואת המשטר שבו הם חיים. מיד פֻקד לעשות ספירה כללית והֻחלט: א) לעשות ספירה כללית של כל היהודים בכל מקומות מושבותיהם; ב) לאסף את כל החקים שהיהודים משועבדים להם במדינות שונות: ג) להכין רשימה מפרטת מכל האגדות והמוסדים הישנים של היהודים.

בהרצאת סוף השנה נאמר: „אחד מחברינו שעליו הוטלה העבודה הראשונה הגיש כבר לפנינו הרצאה מענינת שתגמר בקרוב. חבור קֹבֶץ־החקים ג״כ, עומד ונשלם ולפיכך יכלנו לדרש מהרבה מדינות לבטל את החקים המעיקים על היהודים. והעבודה השלישית שהרבה חמר כבר מוכן לה, תתן לנו את היכלת לעבד שכם־אחד עם יתר האגדות היהודיות ולבוא אתן במגע ומשא, ולמהר ע״י זה להפיץ את כל המוסדים הנחוצים שבגלל הסר ההכיר בינידם, הכרחו להיות בודדים עד כה.״

החברה השתמשה בכל מקורי הידיעות. צרפתי אחד, הדוכס איסקאיראק די לוטיר שמו, פרסם ב„מוניטור אוניברסיל״ כתבה על אדות אמונותיהם הדתיות של ההינים ודרך אגב הודיע כי בקאי־פון

ובאטליה שהושיטה הראשונה את ידה לחברה בשנת 1860, היה מספר החברים רק 579.

מספר חברי החברה באנגליה היה 314. עפ"י חוקי אוסתריה אסור לתושביה להשתתף בחברות זרות, לפיכך היה מספר חברי החברה בה רק 135, ובשוויצריה היה מספר החברים 145.

חברת כי"ח הלכה הלוך וגדל; מספר ועדיה וחבריה נוסף בכל חלקי-התבל. אולם למרות כ"ז עוד היתה, בכמותה, רחוקה מאד מהיות אותה החברה הכללית של כל היהודים שאליה נכספה נפש מיסדיה.

התפתחותה נעצרה פתאם ע"י המלחמה האיומה של שנת 1870. יהודי-אנגליה מיראתם פן תכלה המלחמה הזאת את כל כחות היהודים-הצרפתים ולא תשאיר להם די-כח להחזיק מיסד-נכבד ויקר שערכו גדול בעיניהם, החליטו ליסד את חברת „אגודת-אחים" ב-התחברות עם כי"ח, היא חברת: „Anglo-Jewish Association, in connection with the Alliance Israelite Universelle" עד היום הזה. מיסדי החב"ה הבטיחו להתאחד עם כי"ח ולעזור לה, אך ההנהגה נפרדה מעל היעד המרכזי.

ביום 12 מאי 1872, קרא הועד המרכזי לאספה-כללית; בהרצאה שהורצאה ושבה נרמזו כל המארעות העגומים והמאירים של שנת 1870, נאמר: „מחוץ לצרפת חשבו כי החברה נפגעה עד נפשה. נדיבי-לב רבים דאגו לקיומה ויבליטו את הנחיצות ליצור להכרתנו מרכז במדינה אחרת אם אי-אפשר יהיה להחזיק את המרכז בצרפת; היו מחליקי-לשון אחדים שאמרו כי המלחמה כבשה גם את החברה ותמסרנה למנצח". גרמניה לא נפרדה מעל האליאנס. הרב לנדסברג היה בפריז בשעת הכרזת המלחמה בין גרמניה וצ-פת, וירציא לפני המרכז את הצעותיו לטובת עתידה. הוא נסע מפריז בָוָּה ונעכר, אך בהחלטה-גמורה להשאר תמיד נאמן למיסד זה שהיה עבורו סוד קיומו. אחרי המלחמה החל מיד שוב את עבודתו לטיבת החב-ה. לאספה-הכללית הוברר כי מספר החברים בג-מניה שהיה ב-שנת 1869 -- 1562 עלה בשלשים ספטמבר 1871 לאלפים ותשע מאות ושמנים ואחד ומספר כל החברים 13,370. בגרמניה התעורר וכוח על אדות קיום האליאנס, ומזה נוצר הרעיון לב-א אליאנס גם בגרמניה. במשך ישתי האספות שהיו בב-לין בעשרה ובי"א דצמבר 1872 נועצו והתוכחו על אדות הרעיון הזה, וארבעה ושמנים איש, מהם נ"ה מברלין וכ"ט מערים שונות לקחו חלק ביכוחים; וסוף סוף באו לידי החלטה „לברא אליאנס גרמנית עם ועד מרכזי בברלין שתעבד בדעה אחת עם האליאנס הפריזית ותשאף לאותה המטרה גופה, אך בתנאי שהועד המרכזי של הכי"ח בפריז יסכים על יצירה זו." ההחלטה זו פגשה הרבה מתנגדים בגרמניה, והרבה ועדים

חברים; יסדו ועדים אתם יהודי אנגליה, יהודי רוסיה, יהודי פולוניה, יהודי בלגיה, יהודי הוללנדה, יהודי כל גרמניה, יהודי כל מדינות־ארפה, יהודי אפריקה, יהודי אמריקה, יהודי כל פנות התבל שאליהן חדרה דתנו, הקבצו והתאחדו בקשר־אחואי לועד המרכזי בפריז."

בשנה ההיא נוספו לחברה 1492 חברים, מהם 350 מצרפת ואלגיריה; 134 מאטליה; 354 מתורקיה וממדינות הברברים. אמריקה הדרומית נקשרה אל היהדות ע"י החברה וקנ"ט חבר נספחו אל האחרונה ויתר התבל נתן רק 491 חבר.

בשנת 1865 עלה מספר כל חברי החברה לשלשת אלפים ותשע מאות איש, ז"א כי ההוספה היתה של 1022; מהם נתנה צרפת ואלג'יריה — 268, ותורקיה ומדינות הברברים — 459. מספר חברי המדינות האחרות היה — 295. בגלילות רבים נוסדו ועדים רבים. בשנת 1866 עלה מספר חברי האליאנס ל4.610, מהם 710 חדשים ומהם 258 חבר ממדינות סקנדינאוו. אולם הצלחת האליאנס גדלה בשלשת השנים שבאו אח"כ.

בשנת 1867 נוספו על מספר־החברים הראשון עוד 2.216 חבר; והמספר הכללי היה איפוא 6.826; בשנת 1868 היה מספר כל החברים 9.158; בשנת 1868 עלה ל11.364, ובשנת 1870 הגיע כבר לשלשה־עשר אלף ושלש מאות ושבעים חבר.

בתקופה זו, המדינות שעזרו הרבה יותר להתפתחות החברה היו: צרפת שמספר החברים בה היו בשנת 1866—1762 איש, עלו בשנת 1870 ל3.134. מספר החברים בגרמניה בשנת 1865 — היה י"ט חברים; בשנת 1866 — 314 חבר, ובשנת 1869 — עלה כבר ל1.712 חבר.

התפתחות החברה בגרמניה באה לה הודות להדחיפה שנתן לה ד"ר לנדסברג הרב של לייפציג; הוא היה שליחה של האליאנס; מרכזה הגיאוגרפי של החברה היה אמנם בברלין, אך ע"י הד"ר לנדסברג נהיתה לייפציג למרכזה האמתי, המציאותי, ועד יומו האחרון לא נח ולא שקט מלעבוד לטובתה ולהתפתחותה.

בשנת 1866 לא היה לאליאנס אף חבר אחד בהונגריה, ובשנת 1869 היו כבר בה 1.029 חבר.

ברומיניה שבה דרשה האליאנס את זכיות היהודים הנשללות משנים רבות, עלו מספר חבריה ממאה ותשעה, לתשע מאות ושמנים וארבעה חבר.

בתורקיה שבה הרבתה החברה ליסד בתי ספר מיום ווסדה, עלו מספר חבריה מחמש מאות והמשים, לאלף ועשרה חבר.

במדינות המאוחדות באמריקה שמספר חברי האליאנס בהן היה בשנת 1866 מאתים והמשים וארבעה, נוסף מספר החברים עד 758,

„מטרת חברת כי"ח היא:

א) לעבוד בכל מקום לשחרור היהודים ולקדמתם המוסרית.

ב) לעזור עזרה ממשית לכל הסובלים מפני יהדותם.

ג) לאמץ את ידי כל מחבר העובד להשיג תכלית זו."

החברה מיסדת ועדים־מקומיים שבהם לוקחים חלק לא פחות מעשרה חברים, ועדים גליליים וועד מרכזי שמקומו בפריז.

קול הקורא וסעיפי־התקנות תורגמו לשפות רבות וביניהן לגרמנית, לאנגלית, לערבית ולעברית ויפיצום במספר־רב.

מחדש מאי 1860 עד 30 מאי 1861 היו לחברה ש מ נ ה מ א ו ת ו ח מ ש י ם חבר. בצרפת ואלג'יר בלבד היו לה ש ש מ א ו ת ו א ח ד ו ת ש ע י ם חבר; באטליה תשעה ותשעים חבר; ויתר החברים היו ממדינות שונות ורחוקות כאמריקה הדרומית למשל. למראה מספר החברים המצער אפשר היה אולי לחשב כי דבר יסוד החבריה לא נתקבל כיאות בכל העולם היהודי. אולם יש לזה סבית אחרות: בצרפת הובנה המטרה מיד, אולם במדינות אחרות עבדו שנים רבות עד שיכלו היהודים להבינה כראוי. בכל מקום ואפילו באמריקה, היו חברים לחברה, כי קול־הקורא שלה נגע בנימים היותר דקים של היהודי וקולה נבע מאהבה־טהורה ליהדות ולכל סגולותיה. באפן כזה ההיה אפשר לפקפק אף רגע בהצלחת עבודה כללית ותמידית? וכמה תקוות טובות תלו בה האומללים והמעונים? כל מי שהתעמק בספרים־הקדושים רחש רגשות־דתיים להחברה. והאנשים ראו כי ע"י חבריה זו תתקימנה נבואות הנביאים, ושעת התעוררות היהדות צלצלה. בארכיבוינות החברה יש אגרות רבות המעידות על התנועה הרבה שהתחוללה ביהדות אחרי התיסדותה.

התפתחות החברה היתה לא מהירה ולא בלי בלבולים.

בשנת 1862 היא השנה השנית לקיום החברה, גדל מספר חבריה בעוד מאתים ושנים וששים; בשנת 1863, היא השנה השלישית לקומה, נוספו על המספר הזה עוד מאתים ושבעים וארבעה חבר; ועדים נוסדו באמשטרדם, בברלין וביפו. אחרי שלש שנות קיום החברה היו לה רק אלף ושלש מאות ושמנים וששה חבר. בשנת 1864 גדל המספר הזה ויהיה לאלפים ושמנה מאות ושבעים ושמנה חבר, זאת אומרת כי הוא גדל כפלים.

כרמיה נבחר לנשיא החברה. שמו הטוב והמפרסם במושב־הפרקליטים, תפקידו החשוב בפוליטיקה, כחו ואמץ לבו העשוי לבלי חת בכל המלחמות הגדולות שנלחם לטובת בני־עמו — סִמְּנוּ לו את המשרה הזאת. ביום 5 יולי שנת 1863 פנה בקריאה חמה לכל אחיו ובני־עמו לאמר: „בואו אלי, בואו אלינו. שלחו לנו אלפי ואלפי

אך אבותיהם ידעו את מצוקות העבר ויספרון להם. הספורים ששמעו מאבותיהם פצעו פצעים מכאיבים בנפשותיהם ובפרט שענין דמשק לא נשכח אז וענין מורטרה היה מעסיק עוד את העולם.

כששים שנה אחרי המהפכה-הצרפתית עוד נשארו, אפילו בצרפת, משפטים־קדומים בנוגע ליהודים. פה ושם בספרות, ברומן, על הבמה ובין החברה היו עוד משפטים כאלה בנוגע לבני ישראל. אמנם אפשר היה להביט עליהם בשאט־נפש. אולם מחוץ לצרפת יכלו משפטים-קדומים אלה לשמש יסוד למשטר־עריצי ולהקים־מעיקים נגד היהודים. וכך היה גם במדינות הנאורות. אולם, במקומות אלה יכלו היהודים לעמד על נפשם ולהגן על עצמם. מיסדי האליאנס לא דאגו לאלה בלבד אלא לכלל ישראל. להמון־העם היהודי שחי חיי שפלות גופנית ומוסרית, חיי דלות וזולות. מספר היהודים במדינות ההפשיות היה מצער לעומת אחיהם החיים בארצות המזרח ששעריהן היו עוד נעולים בפני ההשכלה ושאי־אפשר היה להם, מבלי עזרה מבחוץ, להתרומם משפל מצבם. ומאין איפוא יבוא עזרם? באיזה אפן להחיש להם ישע ופדות? זו היתה שאלה מדינית וחברתית יחד, שבה התעמקו מיסדי חברת כי"ח בכל עמקותה ורחבה וקשיותה, ויבואו לידי הכרה כי אי־אפשר לפתרה מיד. כי רק הזמן והנסיון, החריצות ואי־התליאות ועזרת כל כחות־ההשכלה יוכלו להביא לה פתרון רצוי ומקובל.

המטרה היתה נשגבה, אך לא היתה למעלה מגדר כחות-האנשים שהעמיסו את העבודה הזאת על שכמם, ומה גם כי אמונתם בהצלחת מטרתם היתה חזקה מאד מאד, ומשוכנעים היו כי כל עם ישראל יבוא לעזרתם אחרי שעובדים הם להצלחתו ושלותו.

קול־הקורא שנתפרסם ע"י מיסדי החברה קרא להתאחדות כל היהודים שבכל התבל, כי ע"י פזורם בין הגוים לא הכירו ולא ידעו איש את רעהו. מה ידעו למשל יהודי צרפת ואנגליה על אדות מצב יהודי־המזרח, או אפילו יהודי־גרמניה מה ידעו מיהודי־רוסיה? אסון ושבר כי באו על היהודים האלה והרימו אחיהם שבארצות הנאורות את קולם לטובתם, והושיטו להם את עזרתם. אולם יותר מזה לא עשו כלום ולא יכלו לעבור את גבולות המגע-החולף עם נגועי-האסון. אחרי השבר שבו היהודים לחיות ישוב בבדידותם שהביאתם לידי חולשה ורפיון. האחדות היתה איפוא יסוד השלוה.

קול־הקורא, אחרי שהתוה את הקוים היותר בולטים בתכנית חברת כי"ח, הוסיף: „אם מאמינים אתם באמונה שלמה כי כבוד גדול יהיה לדתכם, ולקח לעמים, וקדמה לאנישיות ונצחון לאמת, אם יתרכזו כל הכחות־הפועלים שביהדות, הקטנה בכמותה והגדולה באהבתה וחפצה לכל דבר טוב ומועיל—באו נא אלינו: אנו מיסדים את ה ח ב ר ת כ ל י ש ר א ל ח ב ר י ם". סעיפי תקנות החברה פשוטים הם, אך מלאים־תכן:

סָבָם „אוקיניל" את דברי כל הנואמים ואת הרשם־העגום שעשו עליהם מארעות דמשק ויאמר: „פונה אני בבקשה לכל מי אשר בשם אנגלי יִכָּנֶה להרים את קולו לטובת היהודים הנדכאים ולדרש משפט־צדק לכל החפים־מפשע שעלו לקרבן על מזבח העלילה המחפירה הזאת."

שמנה עשרה שנה אח"כ, החלה דעת־הקהל, העתונות וראשי־המדינות לדרש במפגיע ובמריץ גדול את שחרור היהודי מורטרה. לא היה צריך לסקר סקירה לאחור בכדי למצא את עלילות־הדם, וחטיפת ילדי־היהודים ועוד פשעים כאלה שהיו נעשים מדי יום ביומו מבלי להרגיז את איש. כשרואים עד איזו מדרגה הרגיז מעשה מורטרה את היהדות ויסער את כל הלבבות—אזי באים לידי הכרה כי המצפון החל להתעורר ואם עוד לא עלה בידם לבטל בליל את כל החקים המחפירים, על כל פנים היה אפשר לקרא תגר נגדם. הודות לרוחות־כבירים, לסופרים גדולים והוגי־דעות החלה מחשבה אחת להתבשל בצרפת בשנת 1860 בין צעירי היהודים, והיא: לארגן את היהודים במטרה להגן על אחיהם הנרדפים והמעֻנים ברחבי התבל. ממחשבה זו נולדה אחרי שנה של פקפוקים, של גשושים, ושל עיונים— ח ב ר ת כ ל י ש ר א ל ח ב ר י ם.

קבוצה של שבעה עשר צעיר *) שנתאספה לְעַבֵּד את ההצעה בחרה מקרבה את ששת הצעירים האלה: אריסטיד אסטרוק, איזידור כהן, יוליוס קרב'אללו, נרסים לוין, אוג'יין עמנואל וקרל נטר ותמלא את ידם ליסד את החברה, לעבד את תקנותיה ולפנות בקול־קורא לכל היהודים שבתבל.

סעיפי התקנות, וקול־הקורא ועוד קונטרס אחד נתפרסמו בחדש מאי 1860 (התר"כ).

צריך לקרא את האגרות הללו בכדי להכיר את מצב הנפש של מיסדי חברת כי"ח, שאיפותיהם ומגמותיהם. יחד עם חם־הנעורים היה היו קשורים בקשר־אמיץ וחזק ליהדות ומלאי־אמונה בעתידה, וכתוב־קדוש נחשב בעיניהם להגן על כבוד היהדות ודתה. הם היו אמנם חפשים,

*) אלה שמותם: האדונים אליהו אריסטיד אסטרוק; איזידור כהן, עורך הארכיבים ישראלית; יוליוס קרב'אללו, מהנדס; אברהם כריהאנג, סוחר; מיכאל ארלינגר, סוחר; יוליוס ארלינגר, אמן; ליאון ליאופולד, פרופיסור; עמנואל לוין, רופא; נרסים לוין, עורך־דין; אדנם לוי אלב'ארים, פרופיסור; גוסטאב לוי אלב'ארים; אוג'יין עמנואל, פרופיסור באוניב'רסיטה; ארטור עמנואל; קרל נטר, סוחר; ארנסט סלושין, רופא; דוד שורנשטיין, פרופיסור; משה ששרן, חטב.

סיר משה מונטיפיורי בא־כח יהודי אנגליה ומר כרמיה ומונק באי־כח יהודי צרפת, הלכו לאלכסנדריה ויתיצבו לפני מחמד עלי נציב־מצרים, שתחת ממשלתו היתה אז סוריה, ויגישו לו ולגדולי המלכות הרבה כתבי־מליצה מגדולי העמים וכפ״ט מבית־הנבחרים האנגלי, משר־השרים האנגלי, לורד פלמרסטון ומהנסיך מטטרניך באוסטריה.

נציב מצרים נאות בראשונה להעמיד את הנאשמים למשפט לפני בית־דין שקונסולי כל האומות יישתתפו ב ו. אולם עפ״י השפעת הקונסול הכללי הצרפתי חזר מדעתו וימאן גם להרשות למונטיפיורי וכרמיה ללכת דמשקה לחקר ולדרש על המקום את פרטי המארע. אולם, סוף סוף תמכו כל הקונסולים, חוץ מקונסול צרפת, בדרישותיהם הצידקות של באי־כח יהודי ארופה, לשחרר את האסירים, ומחמד עלי הכיר את צדקתם ויוציאם לחפשי. שנה אחת אחרי העלילה ההיא נתפרסם הפירמן שהוציא השלטן עבדול מג׳יד ושעל פיו נאסרה עלילת הדם בכל מלכות עותמן אחרי שנוכחו לדעת כי כל הענין אינו אלא עלילות ושקרים בדויים. ואלמלי יכלו להושיע את כל הנאשמים כי אז יצאו כלם זכאים בדינם. האמת והצדק יצאו מעוטרים בזר־הנצחון ושם כרמיה, מונטיפיורי ומונק נתפרסם לתהלה ברחבי־תבל, וחזרתם למדינותיהם היתה בהלל ותודה. אולם היהודים הארופים לא לקחו מהמארע הזה הלקח הראוי לו. כרמיה ומונק הרגישו את הנחיצות להוציא את יהודי המזרח מהבדידות והתרדמה שבה היו נתונים, ע״י השכלה וחנוך. לתכלית זו יסדו במצרים שני בתי־ספר אחד לבנים ואחד לבנות, אולם מוסדות-חנוך אלה לא האריכו ימים רבים.

הלקח שהיה אפשר ללמד ממארע־מדאיב זה, היה כי היהודים העובדים להגן על עצמם לא היו עזובים ונטושים: כל דעת־הקהל היתה לצדם, ותדרש מאת הממשלות משפט־צדק להנרדפים והמעונים. בזמן ההוא שעוד שערי בית־המורשים האנגלי היו נעולים בפני היהודים, דרש סיר „רוברט פיל" במפגיע, באספת בית־הנבחרים, מאת לורד פלמרסטון שהממשלה האנגלית תתערב בענין העלילה בדמשק בכדי לתת קץ וסוף ל„כל מעשי־האכזריות הנעשים בדמשק", ולורד פלמרסטון ענה כי כבר מלא את ידי הקונסול הכללי של אנגליה „להודיע לנציב-מצרים את הרשם הרע שעשו מעשי־האכזריות על דעת־הקהל באנגליה, ולהשפיע עליו, על הנציב, לטיבת מצרים גופא, להחל בחקירה ודרישה רצינית שתצליח לגלות את עקבות האשמים האמתיים ולהגן על היהודים החפים־מפשע ולתת להם פצוי ופיוס".

באספת־מחאה גדולה שנסתדרה על ידי הלורד־מיר ב„מנסיון האווז" ושבה לקחו חלק הרבה סוחרים, שלחנים, מורשי־עם וכמרים,

תמיד התאבקו היהודים עם גורלם המר והנמהר ומזה כחצי יובל שנים התאבקו בכל כחותיהם נגד החקים המגבילים המעיקים עליהם—ויצליחו. בלי שום ספק כל נצחון על העריצות היה משמיע את הד־קולו גם בחוץ. אולם עוד נשארה עבודה רבה והיא לאחד ולקבץ את כל היהודים לחטיבה אחת וגוש אחד בכדי שיגינו על נחלתם הכללית: על היהדות, וישתמשו בכחותיהם=המאוחדים לעזר איש את רעהו, להלחם נגד העול, נגד הזדון, נגד הלחץ הלוחץ את עם ישראל ולשנות את מצבו החברתי.

היהודים תושבי המדינות־ההפשיות שהשיגו את כל זכיותיהם האזרחיות והמדיניות היו אמנם מליציהם ומגיניהם־הטבעיים של יתר היהודים שידם לא יכלה להושיע לעצמם; אולם לא היה שום מוסד מאורגן לשם מטרה זו. במדינות אחדות היתה אמנם הנהגה־מרכזית כגון הבוארד אוף דיפּוטיס (Board of Déppties) באנגליה והועד־הצבורי־המרכזי (Consistoire Central) בצרפת ובבלגיקה. במקומות אחרים היו הנהגות־פנימיות. הועדים האלה היו בלי ספק יוצאים בעת הצרך מחוג פעלותיהם ובעת צרה כללית לעם ישראל היו גם מרימים את קולם לטובתו.

ועדים אלה פעלו אמנם דבר מה; אך פעלתם היתה זמנית, ארעית. סבות הרעה שחפצו לעקר משרש, היו נשארות קימות ועומדות ומצב היהדות בכללה לא שונה לטובה. דבר אחד היה בולט לעין כל והוא כי כל היהודים בכל מקומות מושבותיהם היו מתאוים לבוא לעזרת אחיהם.

בשנת 1840 השתתפו יהודי אנגליה וצרפת להחיש עזרה ליהודי המזרח בפרט אלה שבדמשק, כששונאיהם העלילו עליהם את העלילה הנמבזה: עלילת־הדם. כמר אחד, טומס שמו, נעלם פתאם ועקבותיו לא נודעו, ושמועה נפוצה בין ההמון כי עצמותיו נמצאו בבית אחד היהודים. אולם החקירה והדרישה הוכיחה מיד לדעת כי העצמות היו עצמות־כלב ולא עצמות־אדם. עפ"י הסתותיו של איש אטלקי בן־בליעל, רטי מנטון שמו, שהיה אז ציר־צרפת בדמשק, העלילו על יהודי עיר זו שהם הם שרצחו את הכמר טומס בכדי להשתמש בדמו לצרכי־דתם, והכמרים שבדמשק העריםו סוד יחד את רטי מנטון.

שתי עלילות כאלו העללו בשנה ההיא גופא. העתונות הקטולית היתה מלאה על כל גדותיה מאמרי־הסתה נגד היהודים, ובערים רבות בתורקיה שוסה האספסוף ביהודים. כל העולם־היהודי נזדעזע מפני המארעות הללו.

תוצאות עלילת־הדם בדמשק היו נוראות: ראשי ונכבדי עדת היהודים בעיר זו נתפסו, נאסרו ויעונו באכזריות־חימה, ורבים מהם מתו מעצמת מכאוביהם ועינוייהם.

פרק ראשון.

יסוד חברת „כי"ח" וראשיתה.

המיסדים. — קול־קורא לעולם־היהודי. — התכנית־הכללית של הפעולה. — השתתפות. — התפתחות חברת כי"ח עד שנת 1870. — יסוד חברת אגודת־אחים. — הצעת יסוד הכי"ח בגרמניה. — בשביל מורטרה. — פעולת החברה בארצות־המערב. — תורקיה.

שנת 1860 (התר"כ) הגיעה. ההגיע אתה גם קץ תקופת הרדיפות? אפשר היה לקוות. אולם, התקוה איננה משפיקה, צריך גם לפעל.

בתוך היהדות־הצרפתית היו צעירים ארוקים לחפש ודרור שהכירו את מהפכת שנת 1848 (תר"ח) וזכרונה לא נמחק עוד מלבם. כל הצעירים האלה היו שונאי הקסרות ודבקים בלב־ונפש אל סיעת־הקהליים שתקפה בעז ומרץ את משטר־הקסרות הודות לעזרתם ותמיכתם של כל החפשנים. הם חשבו את חטיפת מורטרה לא רק הבעת בוז להעולם־הנאור אלא גם מכת־לחי ואסון להיהדות כלה. כל העול והזדון, כל הצרות והפורעניות שבאו כחתף מאז ומעולם על היהדות נצבו כמו חיים לנגד עיני הצעירים היהודים שבצרפת וירגיזום ויסערו את רוחם, ויבואו לידי הכרה כי חוב קדוש מוטל עליהם להתאזר בגבורה ולריב את ריב עמם. ובעשותם את הדבר הזה הם מלאו את חובותיהם בתור יהודים ובתור נושאי־דגל המהפכה הצרפתית. נבואות נביאי ישראל שרוחם פעמה בלב הצעירים האלה, בשרו כי קץ צרותיו של עם ישראל יבוא עם עתיד של שלום ויושר לכל האנשים. המהפכה הצרפתית של שנת 1789 נחשבה בעיני הצעירים האלה כיורשת גאוניות הנביאים, משום שכל שאיפותיה ומגמותיה היו להלץ את האנושיות מידי מעניה, ומהפכת 1848 המשיכה את פעולות המהפכה שקדמה לה. כל האותות והמופתים והזכרונות הללו נתנו דחיפה עצומה לצעירי היהודים בצרפת ויעוררום לפעולה.

התפקיד היה נשגב ונעלה ומכשולים רבים עמדו על הדרך. אולם ידע ידעו הצעירים כי אם רק יתחילו בעבודה ונתוספו אליהם כחות רבים.

ולהתפשט ברחבי־הממלכה. הקסר החל לפתח את כל שערי רוסיה לפני סוג ידוע של יהודים. אלו היו הנחות שאחרים היו עתידים לחקות.

בתקופה זו אירע באטליה מארע גדול שזעזע את כל העולם הנאור: הכנסת, למרות הולשתה ושלטונה הרפה, האמינה עוד כי יכול תוכל לעשות כל מה שתחפץ נגד היהודים, ושוטריה גזלו מחיק הוריו בעיר בולוניה תינוק בן שלש שנים ושמו מורטרה, ויטבילוהו בסתר לשם הדת הנוצרית ע״י משרתת אחת. הילד הושם בתוך מנזר בכדי לחנכו על ברכי הדת הקטולית.

הכנסת השתמשה איפוא בשלטונה הקדום, ממש כבימים הקדומים שבהם היתה מצודתה פרושה לרגלי הכופרים והיהודים. במאה הי״ז, היה לודויג הי״ד נכנע לפקודותיה ופוקד לגזל את הילדים הפרוטסטנטים ולהחביאם במנזרים ובכמריות; אולם בעולם באו שנויים וחליפות עצומים. חלפו כבר הימים שבהם היתה הכנסת עושה בתינוקות ככל העולה על רוחה מבלי להביט אל הזכיות שיש להורים על בניהם; נגזו כבר הזמנים שבהם יכלו הכמרים לעשות שערוריות ומעילות שפצעו את הרגשים היותר טבעיים של הנפש־האנושית. כעת כל האומות מתנגדות נגוד גמור לדברים כאלה. דעת-הקהל התקוממה ותתמרמר קשה; העתונות, הממשלות־החפשניות ואפילו ממשלת אוסטריה שכל מוסדותיה היו עוד שקועים ביון התיאוקרטיה קראו ע״ז תגר לפני האפיפיור; אולם הכנסת לא נרתעה ותעמד על דעתה. ואך באחור־זמן היא הרגישה את סכנת הסכסוך והריב שהיא מהוללת בין הזכות־האנושית ובין התיאוקרטיה בגלל ילד־יהודי. הסכנה היתה בכל שנוּנָהּ ודקותה ופתאם פרצה התקוממות אטליה נגד אוסתריה ואחריה פרצה המהפכה שבראשה עמד גריבלדי, ותגדע את קרן מלך ניאפולי ואתו יחד עוד הרבה נסיכים, והמהפכנים עמדו לפני שערי רומה. אטליה החפשית בנתה את ממשלתה על יסוד שויון-זכיות גמור, זכיות אזרחיות ומדיניות לכל האטלקים מבלי הבדל דת וגזע.

מורטרה נשאר אמנם אסור בידי האפיפיור, אך העריצות נוצחה באטליה ותהי מנואצה מחוצה לה; ואת זאת נראה משורה של מארעות־מדיניים שאירעו ויאתיו.

את המסחר ותשלל מהם את זכות ההשתקעות בערים. הדוכסיות־הגדולה של הֶס בטלה את החקים החפשניים של שנת 1833 ותשלל מהיהודים את כל הזכיות האזרחיות והמדיניות. ככה היה המצב גם בזכסן ובכל דוכסיות זכסן.

באוסטריה לא פעל חדוש העריצות לרעה על תנאי היהודים אלא בסוף שנת 1853 (תרי״ג). זכות רכישת נכסי דלא ניידי הגבלה כמלפנים, ושום יהודי לא היה יכול להתקבל למשרה־עממית מבלי שיביא תעודה כי טבל טבל לשם הדת הנוצרית. על כל היהודים נאסר להשתקע במדינות האלפים. ובאוסטריה אסרו עליהם לרכש קרקעות בערי השדה. חוץ מזה היו עוד חקים קשים וחמורים בדוכסיות הולשטיין ומקלנבורג.

אולם בה בעת שהמדינות־העריצות טבעו יותר ויותר בעריצותן— בה בעת הלכו מתנגדיהן מחיל אל חיל ויוסיפו עז וגבורה ואמץ, ויתמכו בדרישות היהודים שהשיבותם החברתית הלכה הלוך וגדל למרות כל החקים־המעיקים שדכאו לארץ חיתם. היהודים היו אנשי־בריתם הנאמנים של החפשניים.

בשנת 1851 (תרי״א) פתחה נורביגיה את שעריה לפני היהודים; מדינת לוביק שחררתם בשנת 1851 (תרי״א) ופרנקפורט השיבה להם בשנת 1853 (תרי״ג) אחדות מזכיותיהם המדיניות.

בתי־המחוקקים שבשויצריה נתנו להם את הזכיות האזרחיות והמדיניות, אך רשיון־ההתישבות היה תלוי בידי שופטי־הפלכים. רוב הגלילות נתנו ליהודים את זכות ההתישבות.

אפילו רוסיה צעדה צעדים גדולים לקראת הקדמה בימי ממשלת אלכסנדר השני. ניקולה הראשון, שקדם לו, לא נרתע בימי שלטונו העריצי מפני שום פראות ונבלה ויכריח את היהודים להמיר את דתם בדת־האורטודוקסית.

גם אלכסנדר הראשון נסה במחצית השניה של ימי ממשלתו— להכריח את היהודים להתנצר, אך לא הצליח וכל עמלו עלה בתהו. ובכדי ליס־ם על קשיות־ערפם שלא אבו לטבל בשם הדת־האורטודוקסית, השתדלו שני הקסרים האלה למרר יותר ויותר את חייהם ולדחק את רגליהם ולהגביל את מקומות מושבותיהם במדינתם. ניקולה השתמש עמהם בשטה־פראית באפן קריאתם לעבודת־הצבא. ואולם מדיניות אלכסנדר השני היתה שונה לגמרה. קסר זה עלה על כסא־אבותיו אחר מלחמת קרים שבה הראו תבוסות הצבא הרוסי את חולשת המדינה המיוסדת אך ורק ע״י הכה. ולפיכך היה הקסר יותר אנושי ויבטל את העבדות. ומיד אחרי קחתו את רסן ממשלתו בידו, הודיע גלוי שאדיר חפצו הוא לתת ליהודים שויון־זכיות גמור כיתר הנתינים שבמדינה. הדבר היותר נורא שמרר ביותר את חיי היהודים ברוסיה היה האסור לצאת מתוך התחומים והגישות שבהם היו נתונים מבלי שום אמצעי לחיות

מריץ, נתמגרה ארצה ע"י מכותיה של אוסתריה — נתן ליהודים שווי־זכיות גמור ומהלט.

בשנת 1849 (תר"ט) נתנה מדינת דנמרק ליהודים את כל הזכיות האזרחיות והמדיניות.

שווי־זכיות גמור נתן ליהודים בסארדיניה ובגלילות השונים של אטליה אחרי התקוממות האחרונה נגד אוסתריה. ודבר זה היה כשלמי תודה בעד התפקיד הגדול שמלאו היהודים בהתקוממות זו, והעזרה החשובה שהביאו לאטליה בעד שחרורה. האפיפיור פיוס התשיעי הרס את חומות הגיטו ממש כמו שעשה האפיפיור גריגוריוס הט"ז בשנת 1830 (תק"צ).

רק שויצריה הרהיבה עז בנפשה להצהיר בהחקה־היסודית החדשה של 10 ספטמבר 1848 (תר"ח) כי „רק הנוצרים יוכלו ליהנות מהזכיות האזרחיות והמדיניות".

המהפכה צעדה צעדי־ענק בכל ארפה. פתאם נפל השלטון בצרפת בידי המשמרים. את מקום אספת־מחוקקי־הדת ירשה האספה החוקית שרוב חבריה היו כמרים; נשיא הקהליה היה בונפרט, שעבד במריץ ויצליח לגדע ולמגר ארצה את הרפיבליקה ע"י מהפכת השלטון של 2 דצמבר 1851 (תרי"א) וזה היה אות נסיגה לאחור בכל ארפה, ושלטון־העריצות שהמהפכה פרקה את כלי־נשקו מעליו, הופיע שוב בכל כחו.

פרוסיה קדמה את מהפכת השלטון. עוד בסוף שנת 1848 (תר"ח), כשהקהליה היתה גוססת בצרפת, נחלץ המלך מאספת־המחוקקים שנתנה ליהודים זכיות אזרחיות ומדיניות, ויתן למדינתו חרות־מדינית. אולם מדיניות הממשלה נטתה לחדוש ה„מדינה הניצרית" והוזרה לא פקפקה אף רגע ותודיע בפרהסיה כי כל החקים שלא נתבטלו בפירוש ע"י הקונסטיטוציה עומדים בתקפם וגבורתם. וכשיתר מדינות־גרמניה שנו את חקותיהם בכדי להתאימם עם העיקרים שנתקבלו ע"י בית־הנבחרים הפרנקפורטי, עמדה פרוסיה במקומה. אחרי מהפכת־השלטון של שנת 1851, לא דאגה פרוסיה לחקה־היסודית שלה: באמנות מצוינה יכלה לבאר את סעיפי הקונסטיטוציה עפ"י רצונה ותצליח לגזל מהיהודים את הזכות לבחר ולהבחר אל אספות־הגלילים, ותוציאם מכל מין משרה־עממית, מהמשפטים, אסרה עליהם את הלמוד במדרשות ובבתי־הספר העליונים, לא קבלתם לבחינות בתור סניגורים ופרקליטים, ותאסר עליהם להיות עורכי־דין; אחדות ממדינות גרמניה חקו את מעשי פרוסיה.

וורטמברג ובאוירן השאירו ליהודים את זכיותיהם המדיניות. אולם מה נהיה מזכיותיהם האזרחיות? מדינת וורטמברג החזירה את חקי שנת 1828 (תקפ"ח) ומדינת באוירן לחצתם בחקים־מעיקים והאסר עליהם

השלם של היהודים. ורק בקשי גדול היתה מצליחה להקל קצת מעליהם את החקים שמררו את חייהם.

השחרור בא להם ע"י מהפכת שנת 1848 (תר"ח) שנגדעה לארץ את קרן הממלכה ותלך בעקבות מסירות מהפכת שנת 1789 (התקמ"ט). מהפכה זו הפכה את צרפת לממשלה עמונית מיוסדת על יסידות הבחירות הכלליות, הקימה את הקהליה ובטלה את העבדות ואת ענש המיתה בענינים מדיניים, ותופיע על העמים כמלאך מושיע וכמבשר שלום ודרור. מקול רעמה נזדעזעה כל ארפה והד־קולה נשמע מסוף העולם ועד סיפו. העם התקומם בגרמניה באוסתריה ובאטליה. כל הממלכות נזדעזעו ותאלצנה להתפשר עם העם ולבטל את המשטר־הקדום. בית־הנבחרים הגרמני שנתאסף בפ־נקפורט ביום 18 מאי 1848 (תר"ח) נתן לכל הגרמנים מבלי הבדל דת וגזע את כל הזכיות האזרחיות והמדיניות וחפש הדת מבלי שום תנאי; בטל את „דת המדינה" שעל פיה היתה הממלכה — מדינה ניצרית ותחת השבועה הידועה והמחפירה „מורי ז'ודאייקו' (more judaïco) בפרוסיה, נבחרה אספת־מחוקקי־הדת, ממש כפי החקים שעל פיהם נבחר בית־הנבחרים בפרנקפורט, ותצהיר כי כל האזרחים בלי הבדל דת וגזע שוים לפני החק ותתן להם את כל הזכיות המדיניות, כ"ז שאינן מתנגדות לבטחון־העממי או לרגשי־המוסר. יהודים נבחרו לשתי אספות המחוקקים בפרנקפורט וברלין, וגבריאל ריסר נבחר לסגן־הנשיא באספת פרנקפורט.

חקים כאלה נתקבלו כמעט בכל מדינות גרמניה. מדינות אחדות לא נתנו ליהודים חקים כאלה אלא אחרי משא ומתן ארוך. במדינת סאכסן הגבלו זכיות היהודים רק בזה, כי הם יוכלו להיות בוחרים ונבחרים לבית־המורשים ולהתקבל אל המשרות העירוניות. דוכסיות באדן ובאויירן התמידו להשתמש בחקים־מעיקים נגד היהודים כגון האסור החל על היהודים לבלי נסוע מעיר לעיר, לבלי השתקע בערים אחדות, לבלתי עסוק במסחר ותעשיה, לבלתי קנות קרקעות ונכסי דלא ניידי, ואפילו לבלתי התחתן. מדינות אלו אהבו יותר לתת ליהודים את הזכיות־המדיניות מאשר לתת להם חפש פרימיטיבי כזה.

ככה היה המצב גם באוסתריה. בשנת 1848 (תר"ח) נתנה ליהודים את החפש־האישי, את החפש־הדתי, את הזכות לבחר ולהבחר למשרות המדיניות ואולם השאר השאירה בתקפם את כל חקי המשטר־הקדום. בשנת 1848 היו כבר הצעות לחפש־מדיני, אך פתאם פרצה המלחמה עם הונגריה. הסיעות השחורות והנסוגות־אחור שבמדינה זו התקוממו בערים ולא נתנו לתת חפש ליהודים. רק בשנת 1848 (תר"ח) אחרי שהקהליה שנתיסדה בהונגריה ושלטובתה נלחמו היהודים בכ"כ

חק כי היהודים הנבחרים על פקודות הקריה פטורים מבטא את השבועה „באמונת אמן אשר בלב נוצרי“ וסלומונס נמנה למשרה זו; אולם בשנת 1836 (תקצ"ו) דחה בית־הלורדים את הצעת־החק בנוגע להשתחררות היהודים. אחרי תשע שנים בשנת 1845 (תר"ה) נתקבלו היהודים במשרות העירוניות ובשנת 1846 (תר"ו) נתבטלו הרבה חקים מעיקים בנוגע להם.

בשנת 1847 (תר"ז) נמנה היהודי ב. ש. פיליפס לשופט קרית לונדון ודוד סלומונס נמנה אח"כ ללורד־מאיור. אחרי תשע שנים השיג הברון ליוניל לבית רוטשילד בשנת 1858 (תרי"ח) רשיון מבית הנבחרים להשבע על ספרי-הקדש שבועה שלא תחפיר אמונותיו ולא את דת אבותיו, וברון זה נבחר חמש פעמים לציר טבור העיר ויטאן לקבל את המשרה בכרי שלא להשבע את השבועה הנוצרית. מני אז יכלו היהודים האנגלים להבחר לצירים בבית־המורשים באין מפריע.

למראה הקשי והמעצורים שהיו מונחים על דרך חפשיותם של יהודי אנגליה, למרות זה שהיתה אתם גם דעת־הקהל וגם סופרים והוגי־ דעות. וגם אנשי מדינה חשובים, וגם בוחרים וגם בית־המורשים—נקל להבין את מצב היהודים במדינות אחרות שלא היו בהן לא חרות כבאנגליה ולא מדות־מדיניות כהאנגלים ושממשלתן היתה ממשלה עריצית.

כמה כחות שונאים היו עומדים נגד היהודים! כמה מכשולים ואבני נגף וצורי מכשול היו מונחים על דרכם! העיקר המקובל, שהדת הנוצרית היא דת־המדינה שעליה נשען שלטון־העריצות. המשטמה העמוקה ליהודים שהוללה נגדם פרעות אחרי מהפכת שנת 1830, הפחד מפני התחרות במשרות העממיות במסחר ובתעשיה—כל הדברים האלה היו משפיקים לשמש תואנה להוסיף למשל עליהם בחקי עמל ואון.

אין כל פלא איפוא אם חקים אלה נשארו גם אחרי המהפכה ויוסיפו גם להיות יותר מעיקים בפרוסיה. אפס המהפכה נתנה פרי גם במדינות גרמניה כי שם צצה סיעה חפשנית שעמדה לצד היהודים במשך שנים רבות רצופות, אך כל עבודתה לא נשאה פרי ישוה לה. כי בתי־המורשים והמחוקקים והממשלה דחו תמיד את הצעותיה. פעם קבל בית זה את ההצעה לטובתם ופעם בא בית אחר ודחה את הצעת הראשון בשתי ידים. ולפעמים קרה כי שני הבתים העליונים היו לטובת היהודים והממשלה היתה נגדם. ויש אשר במקרים כמעט יוצאים מן הכלל כשהממשלה היתה נוטה־חסד ליהודים היו באים בית־המורשים ובית המחוקקים, או רק אחד מהם ודחו את הצעת הממשלה. הסיעה החפשנית לא היתה עוד די חזקה בכדי לדרש ולהשיג את שחרורם

בארצות הנאורות עמדו לימינם בכל תקף ועז, החפשנים שמספרם הלך הלוך וגדל מיום ליום. החפשנים האלה הביטו על שויון־הזכיות האזרחיות והמדיניות לכל נברא כצלם־אלהים כעל אֶשְׁיָה־יסודית של תורתם. העוזיד היה מבטיח הרבה יותר מההוה. רק בלגיקה חקתה את מעשי צרפת ותתנהג כמוה את היהודים ודתם. ועפ״י השפעת צרפת נתן גם ה„לוקסמבורג״ שווי־זכיות מחלט ליהודים, וחסל.

בגרמניה, במדינות הקטנות של הס־אילקטורל וב„ברונזויג״ התחוללו תנועות־מהפכניות שגדעו לארץ את כסא הנסיכים. אך לא יכלו בכ״ז להכחיד את אי־השויון שבין היהודים ובין הנוצרים. ופולוניה שכ״כ עזרו היהודים אותה במהפכתה לא נתנה להם שווי־זכיות ותנחם אחרי זמן־מה. מהפכת שנת 1830 (תק״צ) נתנה בכל זאת כח ועז לדורשי החפש־הדתי, ויצאו ממלחמתם נגד העיקר כי דת המדינה צריכה להיות הדת־הנוצרית—וידם על העליונה.

באנגליה החפשנית מקדם קדמתה, אסרו על היהודים לשאת כל מין משרה עממית ואפילו משרת עורך־דין, משום שהם חיבים להבטיח על הברית־החדשה „את אמונת הנוצרי האמתי״. כל שערי המכללות היו סגורים בפניהם; אי־אפשר היה להם להיות פקידי־צבא ואסרו להם לרכש קרקעות. הסיעה החפשנית נאלצה למרות תקיפותם, שאתם וחשיבותם של חבריה, לעבד יותר משלשים שנה בכדי להפיל את כל העול הזה. ביום 15 אפריל 1830 (תק״צ) דחה בית־המורשים את הצעת רוברט גראנט שבה תמכו מקוליי ולורד רוסיל, שדרשו לתת ליהודים את שווי־הזכיות שנתן לקתולים בתקף חק 13 אפריל 1829. הדבר היחידי שיכלו להשיג הוא, כי במקום השבועה על הברית החדשה שהיו היהודים נשבעים בכדי להשיג זכות־תושב בלונדון החלו להשבע על ספר־התנ״ך והמלים „באמונת־א׳מֶ׳ן אשר בלב נוצרי אמתי״ נתבטלו. אולם התושבים האנגלים חשבו כי מה שעשו אינו מספיק ויוסיפו לנגש מדי שנה בשנה את בית־המורשים ולהגיש כתבי־בקשה למכביר לטובת היהודים. בשנת 1833 (תקצ״ג) השיגו היהודים רשיון להיות מליצי־משפט ויפוטרו מבטא את השבועה הנזכרה, וסיר פרנסים גולדשמיט נתקבל בקהל־המליצים. בשנה ההיא עצמה החליט בית־המורשים לתת שויון־זכיות גמור ליהודים, אך „בית־האצילים״ דחה את ההצעה למרות רצון הממשלה, כי „לא אבה לתת זכיות־מדיניות לאויבי הנוצרי.״

בשנת 1835 (תקצ״ה) נפתחו לפני היהודים בקרית לונדון שערי משמרת־נדיב (שריף) והיהודי „סלומונס״ נמנה לשופט רחוב אחד בלונדון ויודח ממשרתו יען לא אבה להשבע, אך בפעם הזאת הסכים בית־האצילים לדעת בית־המורשים ושני הבתים האלה חקקו

עורכי־דין ולעבד בצבא. האפיפיור ברומה אלצם לחיות צפופים בתוך הגיטו, שלל מהם את כל זכיותיהם האזרחיות, אסר עליהם להכנס אל המכללות ולהתקבל לאיזו משרה מדינית או ממלכתית ויכריחם ללכת לשמע את דרשות הנואמים והמטיפים הדתיים שהשתדלו להשפיע עליהם שימירו את דתם. כל ערי אטליה הלכו בדרך רומא ועוד הוסיפו להרע ולהציק ליהודים. חקי המאה הט"ו היו הרבה יותר טובים ליהודים אפילו ברומא גופה. כי מעולם לא עלה על לבם אז לאסר על המתלמדים היהודים ב„טוריני" להשליך גוש־שלג ! אוסטריה שהיתה יותר סבלנית בכל גלילות לומברדה ווניציאה. השאירה ליהודים את כל זכיותיהם האזרחיות.

מהפכת שנת 1830 מלאה בצרפת את מקום ממלכת הזכות־האלהית. ממשלה נבחרת ע"י סוג אחד מהעם, ע"י בוררים־משלמי־מכס; למלך־החדש היתה עבודה רבה: עבודה פנימית ועבודה חיצונית. בפנים המדינה היה עליו להזק את עמדתו, להגביר את שלטונו ולהגן עליו נגד הזרם העמוני; ומחוצה לה היה צריך להשתדל להשכיח את ראשיתו המהפכנית ולפעל על מושלי ארפה להסכים על מנויו. היה היה יותר עלול לעצר בעד המהפכה מאשר לעבד להתפתחותה והצלחתה, היה צריך בכ"ז להביא תיקונים ושנויים בענפי־ההנהגה. אחרי מרד שנת 1830 (תק"ץ) חדלה הדת־הקטולית מהיות „דת־המדינה" ותהי „דת רוב הצרפתים".

ביום 8 פברואר שנת 1831 (כ"ה שבט תקצ"א) קצבה הממשלה תשלומים לכהני דת יהודה בתוך יתר הוצאותיה, ומהיום ההוא והלאה נחשבו רבני היהודים כפקידי־הממשלה ויקחו את שכרם מקופתה ככמרי הקטולים וככהני־המתקנים. ומני אז נהנו היהודים בצרפת מכל הזכיות שהחק נותן להם.

אולם. הבא איזה שנוי בתנאי־חייהם ביתר המדינות? מהפכת שנת 1830 (תק"ץ) זעזעה את ארפה, גררה אחריה את התקוממות פולוניה נגד ה„צר", את התקוממות בלגיקה נגד הוללנדה, את התקוממות העם נגד הנסיכים באחדות ממדינות אטליה וגרמניה. ותכנים תקוה גדולה בלב החפשנים שבכל ארפה. ובכן, איפוא, היכלה מהפכה זו להחזיר ליהודים מה שהריאקציה של 1815 גזלה מהם? כן קוו הם לפחות. ארבעים שנה חלפו מיום התחוללה המהפכה הצרפתית ופעלותיה נהרסו כמעט עד היסוד בכל המדינות שנכבשו ע"י צרפת; אפס עוד נשארו רסיסים ושריד: קבץ־דיני־הממונות לא נתקבל כליל בכל מקום; פה ושם נשאר לו עוד קצת זכר, ורעיונות המהפכה צצו במדינות רבות. היהודים לא יהיו עוד בלי תומכים ומגינים. ולמה איפוא לא יהיו חפשים בכל מקום כמו שהיו בצרפת והולנדה?

הרדנברג ומטרניך לא הועילו כלום ולא יכלו להביא תיעלת כל שהיא ליהודי פרנקפורט, לוביק, ברים והמבורג, וכל האמצעים שאחזו בערים הללו נגד היהודים נשארו בתקפם. זו היתה כעין תחיה של כל חוקי ימי-הבנים. כל גלילות הרהיין שמרו מחוקי-צ־פת רק את גזרת נפוליון של יום 17 מרס 1808, שעל פיה הגבלו מאד כל זכיות היהודים. אולם גם גזרה זו לא נתקימה זמן רב כי מקץ עשר שנים חלפה ובטלה. עפ״י פקודה מממשלת פרוסיה ביום 3 מרס 1818 לא הרשה להוציאה לפעל, עד זמן בלתי מגבל.

הפרעות והמהומות נגד היהודים נתחדשו שוב בבאב׳יירן, בפרנקוניה, בדוכסיות־הגדולה של באדן, בפרנקפורט ובהמבורג. ואפילו במדינה חפשנית כדנמרק שבה השיגו בשנת 1814 זכיות כיתר האזרחים—היו חייהם תלויים להם מנגד. בחוקה היסודית של נורביגיה נכתב בשנת 1814 כי „רק המלך יוכל להרשות ליהודי לגור במרחבי־ממלכתו.‘ ובשוידיה הרשו למספר מסויים של יהודים לגור בערים אחדות.

ואם שלש או ארבע מדינות קטנות יכלו לעמד נגד זעמה של נסיגה־לאחור זו, הנה כַל המדינות הגדולות והחשובות לא יכלו להנצל מעברתה. הן אמת כי מדינות רבות כגון וורטמברג וסאכסן לא נתנו כלום למהפכה.

למרות הרדנברג וה„ג׳״ הומבולדט שהגינו על היהודים בחרף־נפש בקונגרס הוינאי, נסוגה פרוסיה מעבר שנת 1812; מלומדים ומורים במכללות היו עורכים הלכות היסטוריות ופילוסופיות בכדי להשיב את המדינה אל ימי־הבינים; זלזלו וישפילו את כבוד היהודים. חקקו נגדם חקקי־און אפילו בעניני דת; ויצהירו כי הפקודה הפרוסית של 11 מרס 1812 שעל פיה שוים היהודים בכל דבר לפי החק כנוצרים—פקודה זו אי-אפשר להוציאה לפעל בפלכים הנכבשים או שנכבשו מחדש, שבהם היה המשטר־הקדום שולט בכל עצם תקפו. שני שלישי היהודים היו גרים בפלכים האלה ולא הורשו לצאת מהם. היהודים היותר אמללים היו יהודי פולוניה הפרוסית.

אחרי המהפכה נסוגה אוסטריה אחור ובשנת 1820 הוסיפה לסגת אחור ביתר־שאת, והחלק היותר גדול שבמדינותיה היה סגור ומסוגר בפני היהודים, ורק במקרים יוצאים מן הכלל היו יכולים לצאת מחוץ לגבולות שבהם היו מסוגרים; ונאסר עליהם לעסק בכל מלאכה ובכל מין אמנות-חפשית, אסור היה להם להשתמש במשרתים או אמניות נוצרים, הם היו חיבים לשלם את ה„שוצגלד״ ועוד מסים־כבדים אחרים. חקים מעיקים ומחפירים כאלה היו מכבידים את אכפם עליהם.

רק בפלך טוסקניה אשר באטליה חיו היהודים בקצת שלוה. אפס גם פה, לא נתקבלו בשום משרה־ממלכית ונאסר עליהם להתעסק בתור

אסונותיה ותבוסיתיה של פרוסיה האירו את רוח העם ויראו לו את הנחיצות הגדולה לפנות־עוף לכל העבר. והממשלה נתנה ליהודים את זכיות האזרחים, אך מנעה מהם את הזכיות המדיניות ולא קבלתם במשרות העממיות.

מדינת וורטמברג נתנה להם הנחות־מספר, ומדינות־הישובות כ„באב׳יירן״ וזאקסן לא שנו אף כקוצה של יוד מהחקים הקודמים; אוסתריה נסוגה אחורנית ותבטל את כל החוקים הטיבים ליהודים שהנהיג הקסר יוסף השני. במדינות השונות הללו, נאסרה או הֻגְבְּלָה זכות הישיבה, והנשואין היו מותרם כדבר היוצא מדרך הרגיל; היה אפשר למצוא גם את הLeibzoll, והיה עוד אסור לעסק בעבודות ומלאכות שונות. קסר רוסיה אלכסנדר הראשון התאמץ קצת להרים את היהודים משפלותם וישפר את מצבם ואחר הרע להם שנית.

העריצות נגד היהודים התגברה והתחזקה ביתר שאת אחרי תבוסת נפוליון, כשהקיץ הקץ על הקסרות. מלכות חיקי־אלוה נתחדשה בצרפת, ותרשה לחדש את גזרת 1808. אולם, בנפילתה בסוף שנת 1818, לא נתחדשו שוב הגזרות ואעפ״י שעם חדוש הממלכה הוכרה הדת־הקטולית כדתה הרשמית של המדינה, אעפ״י כן נתנו ליהודים בצרפת כל הזכיות האזרחיות והמדיניות, כי זכיות אלו מידי המהפכה באו להם ואי־אפשר היה שלא יהנו מהן. אולם מחוץ לגבולות צרפת, בכל המדינות שנקרעו מעל ממלכה זו ע״י המלחמות הנוראות — אבדו היהודים את כל הזכיות שנתנה להם המהפכה.

התנועה היתה כ״כ עזה עד שחכמי־מדינה נבונים ומלומדים כהרדנברג ומיטרניך נסו לעצרה, אך כל עמלם עלה בתהו. בקונגרס הוינאי של שנת 1815 (תקע״ה) אחרי כל יגיעתם הרבה, ובראותם כי אי־אפשר להשיג דבר טוב מזה. הציעו להחליט כי: „ההתאחדות־הגרמנית חייבת לתת ליהודים לירנית מכל הזכיות־האזרחיות בכל מקום שבו יסכימו למלאת את כל חוקי האזרחים; ובינתים צריך לתת להם את כל החקים שנִתְּנוּ להם במדינות־המאוחדות״, זאת אומרת כי הם היו יכולים ליהנות מהחוקים שנתנו להם ע״י צרפת. אולם הלוף מלה אחת הפהיתה באפן מוזר את מובן ההצעה הזאת. הם רצו להחליף את המלים: „שנתנו להם במדינות בעלות־הברית״ במלים האלו: „שנתנו להם ע ל י ד י המדינות בעלות־הברית״. הנוסח השני הוא הוא שנתקבל, ותוצאות השנוי הזה היו כי לא נהנו היהודים מהזכיות האזרחיות אלא במדינות שזכיות אלו נתנו להם מלפנים.

וכשהרדנברג ומטרניך, שלא הרגישו את גדל־ערך הלוף הנוסח, הודיעו ליהודים שבערים החפשיות כי יהנו מכל הזכיות, לא היו אלא טועים. והיהודים הרגישו מיד בזה. כל צעקותיהם ומחאותיהם של

עוד קיים במדינות מספר; נפוליון חדש אמנם את הממלכה בצרפת אולם איזו ממלכה? למרות כל מה שעשה, לא היתה זו ממלכה של חקים־אלהיים. נפוליון הופיע כמו מחריב את המשטר הקדום; גם הכסא וגם התיאוקרטיה ערער התערערו ע״י מהלמותיו ופגעיו. בכל ארפה עשה שמות, האביד ממלכות ומנה במקומן מנהיגים צרפתים חביביו, אחיו, או השאיר את נסיכיהן ויגביל להם את ממשלתם ואחזותיהם, באחדות מהמדינות הנכבשות הכנים נפוליון חקים חדשים ודיני־ממונות מיוסדים על יסיד השויון לכל אדם באשר הוא אדם. המושלים שבאו מצרפת רוח המהפכה היה מפעם בהם. אחי־נפוליון היו אנשים פשוטים שנהפכו למלכים, ויהיו מאושרים רק להוציא תועלת מהממלכה ולקבל ממנה אותות־כבוד. הרוח הצרפתי, שפעם בקרבם אלצם לבטל את המשטר־הקדום. וכל החקים שהוחקו נגד היהודים נהרסו עד היסוד בנפל כל בנין התיאוקרטיה.

ביום 12 יאנואר 1808 (תקס״ח) הודיע ג׳ירומוס מלך ויסטפאליה כי כל היהודים נחשבים לפי החק כיתר אזרחי־המדינה, בטל את כל המסים־הפרטיים שהיו מוטלים עליהם, הרשה ליהודים נתיני־הנכר לגור ב„ויסטפאליה" ממיש באותם התנאים שבהם גרים הנוצרים נתיני־הנכר ויאסר אסור־המור לכנות את היהודים בכנוי של גנאי „שוטסיודי", והעובר ע״ז יענש קשה.

בדוכסיות־הגדולה „בירג", שנוסדה בפלך הרהיין לכבוד „מוראד" גיסו של נפוליון, הנהיג מושלה „כונייו" את כל החקים שהונהגו בויסטפאליה.

להפך, יוסף מלך ספרד, אחיו השני של נפוליון, כתב בחוקה־היסודית של ממלכתו לאמר: „הדת הקטולית, הדת הרומאית ודת־השלוחים היא דת המלך והאומה בכל ספרד ובכל אחוזותיה, ושום דת אחרת לא תוכל להיות בה." המלך יוסף היה זקוק לתחבולה כזו למען יקובל מאת העם, וישתמש איפוא בה.

כל זה היה כעין כור־בחן לכל הנסיכים הזרים שנפוליון מנה מחדש או השאיר במשרתם. היותר חפשנים שבהם, כהדוכסים הגדולים של באדן ושל פרנקפורט למשל, משלו על היהודים כל אחד ואחד כפי רצונו, ובזה לא הכעיסו את נפוליון. הראשון, למשל, נתן ליהודים בפברואר 1809 שווי־זכיות כנוצרים. והשני התנהג אתם כזרים ויגביל את מספר המשפחות שיכולות לגור בארצותיו — לחמש מאות; הכריחן לגור כלן צפופות ודחוקות בתוך גרות (גיטו), לא נתן לאיש לישא אשה אלא אם בת יהודי אחר; אסר עליהם לעסק במסחרים ידועים. וביום 28 דצמבר 1811 (תקע״א) מכר להם בכסף־מלא את החפשיות־המחלטת.

היו נסיכים קטנים שהיו משחררים אותם פתאם על דעת עצמם;

ארפה עד נהר דנוב, ובסוף שנת 1798 כבר הקימה את קהלית באטאבי׳ה, את קהלית־סיזלפין, את קהלית הלביטיה, את הקהליה הרומנית ואת הקהליה הפרטהינופיינית. היא הפיצה בכל ארפה את הצהרת זכיות=אנוש, ותתן ליהודים ולכל האנשים תושבי המקומית הנכבשים על ידה—את כל הזכיות האזרחיות והמדיניות ולא הסכימה בשום אופן להמצב הקודם.

אולם, לא כך נשאר המצב אחרי תקיפת המהפכה.

נפוליון היה מביט על הכנסת כעל כח־כביר שיוכל להביא תועלת גדולה לממשלתו; ולפיכך היה פעם מרוממה ופעם משפילה חליפות, כפי מה שטובתו ותועלתו הפ־טית דרשו ממנו. לנפוליון לא היה שום משפט־קדום נגד שום דת, אך התנגד לא התנגד למשפטים שהיו נגד היהודים. ביום 17 מרס 1808 (י״ח אדר תקס״ח) התאנף נפוליון ביהודים ויפגע בהם ויתאונן כי הם אוהבי־כילות ולא יתנו פרי, ויכביר להם תארי שטנה וְתְהֲלָה, ויצוה להלין במשך שנה תמימה את כל המשפטים הנחרצים לטובת היהודים הנושים כסף בנפות פסגת הרהיין ושפלתו ובמדינות הרהיין שנלכדו זה מקרוב. הוא הקים גדר ומְשֻׂכָה סביב חפש מסחר היהודים למשך עשר שנים רצופות. איש מישראל לא יוכל לסחר את הארץ בלי כתב־תעודה שיתן על שמו שליט=העיר, אסר על הלא-סוחרים לעסק במסחר, בטל את אגרות־הפ־עון שלהם, וכי יחפץ יהודי לקחת אחוזות־אדמה לערבון־חוב היה דרוש כתב-רשיון ברור. אסר על היהודים לבוא להתישב בנפות הרהיין ואלזס, ועל יהודי המדינות הללו אסר להעתיק מושבם אל יתר פנות ארץ צרפת זולתי אם יאותו לעבוד שם את האדמה; ולמען ילמדו היהודים לדעת את חובתם למדינה, אסר עליהם לשלוח אחרים תחתם לעבודת-הצבא למלא את מקומם. אה! כמה התרחקו בשנת 1808 מעיקרי שנת 1789 שהם הצהרות זכיות־אנוש! החפש=העממי לא היה נזכר עוד בין הצרפתים, ושויון־הזכיות לכל האזרחים היתה מלה־בלי־תוכן בנוגע ליהודים. נפוליון הכרח להקטין קצת את ערך הגזרה הזאת, ויצהיר כי אי=אפשר לכונה עוד בעשרים ושנים מחוזות, וביום 11 אפריל 1810 (תק״ע) פטר נפוליון ממשא הפקידות הקשות הללו גם את יהודי פריז ובורדו וערים אחרות, ותשארנה מגבלות אל אלזס ואל נפות־הרהיין אשר שם לא צעדו היהודים באון וחיל להדמות ליתר האזרחים; ביום 19 יולי 1812 הרשה נפליון לכל היהודים למלא את מקומם בעבודת־הצבא על ידי אחרים. אולם הגזרה עמדה בכל תקפה ובכל תיצאותיה הנוראות כי, אם מותר היה בצרפת למרר את חייהם ולענותם, מדוע ישאו את פניהם מחוץ לצרפת?

אפס, המהפכה לא שבתה עוד כליל, והמשטר=הה־יש נשאר

האספה להתוכח בזה ורק חרצה משפט לאמר כי „האספה הלאמית בהוכחה לדעת כי התנאים הנחוצים לאיש בכדי להחשב אזרח־צרפתי ובכדי להיות אזרח שלו יד ושם בארץ, כבר נקבעו על ידי החקה היסודית, וכי כל איש שבו נכללו התנאים האלה נשבע שבועה־מדינית ומתחיב למלאת את כל החובות שמטילה עליו הקונסטיטוציה—יש לו הזכות ליהנות מכל זכיות החוקה־היסודית. האספה הלאמית, איננה סובלת איפוא כל דחוי ואחור בענין זכיות היהודים, וכל יהודי שישבע את השבועה־האזרחית יחשב כאזרח־צרפתי לכל פרטיו.“

המהפכה גמרה איפוא את עבודתה, עבודה בלתי נהרסת בעיקרה. יכול יכלה אמנם לעמד קצת בהתפתחותה, אך בעיקרה היתה כבר יצירה בלתי־נצחת. ואחרי הסירה את כל אבני־הנגף וצורי־המכשול שעמדו על דרכה, חדרה עמק עמק בכל מרותיה וחקותיה של צרפת ותהי לאחת מעיקרי־חייה.

אולם הפעלה את פעולתה גם מחוץ לצרפת?

מחוקקי שנת 1789 לא הגבילו את חוגם רק בצרפת אלא עבד עבדו לטובת כל הארץ. הד־קול הצהרת־זכיות־האדם הרעיש את כל ארפה. כל אנשי־המחשבה, גדולי־הרוח, הוגי־דעות, הפילוסופים וחכמי־המדינה קדמו אותה בשמחה־רבה. התלהבות קנט עברה כל גבול ו„פיכט“ חבר עליה ספר שלם של ביאורים.

היכלו אנשי־המחשבה להשיג את עיקר חפש־המחשבה לכל האנשים? קנט רצה את זאת. ויכתב למנדלזון על ספרו „ירושלם“ לאמר: „ספרך הוא, לפי דעתי, המבשר של רפורמה גדולה שלא רק אֻמתך בלבד תהנה ממנה.“ אולם פיכט, למרות הצהרתו כי לא נשם מעודו את הרוח־המרעל של אי־הסבלנות, לא רצה שינתן להם חפש־המחשבה, לא רק משום שהם כמדינה בתוך מדינה, אלא גם משום שמדינה זו בנויה על יסודות של משטמה להמין־האנושי. גם גטה לא סבל את היהודים.

ואם משפטים־קדומים כאלה הובעו ע"י מעריצי־המהפכה, נקל להבין את מצב־רוח ההמון שלא ידע את המהפכה אלא ידיעה שטחית ומטושטשת או ע"י מוראות המלחמה ובלהותיה. היהודים לא יכלו לקוות כלום מהנסיכים שהתנגדו לצרפת אחרי מפלתו ומותו של המלך לודויג הט״ז; כי המלכים שנלחמו נגד צרפת נלחמו כמובן גם נגד המהפכה, והמלחמה נמשכה בלי חשך ומאין הפוגות במשך א־בע ועשרים שנה רצופות. צרפת יצאה מעוטרת בזר־הנצחון מכל מלחמותיה אלו ותכריח את כל המדינות שנכבשו על ידה, בין אלו שנכבשו לחלוטין ובין אלו שנכבשו כבוש־זמני—לקבל את כל חוקותיה ומוסדותיה.

בשנת 1796 (התקנ״ו) היתה צרפת מושלת על אטליה ועל חצי

לבקש מנוס ומפלט בעיר בזל. האספה המחוקקת חרדה ותבהל מפני השמועות האלה והכמר גריגוריוס היה הראשון שהשמיע גערת־זעם נגד ראשית־קנאת־הדת הזאת ובכורי־רדיפותיה אלה. ובאספת יום ג' אוגוסט 1789 (תקמ"ט), אחרי תארו את מצבם העגום של יהודי אלזס אמר: „כתור כהן דת החושבת את כל בני־האדם לאחים מבטן, אני מבקש מאת האספה לעשות דבר־מה לטובת העם הנרדף והאמלל". באספת יום כ"ג אוגוסט הגיש „קסטיללני" הצעה, שבה תמך „ריבו סן איטיין" ויוסף לאמר: „המלה הפראית של אי־סבלנות, בטלה לנצח, ולא תשמע עוד. אולם לא רק את הסבלנות אנכי דורש, כי מלה זו כוללת רעיון של הַקָּשֶׁה המזלזל בכבוד האדם וּמְנַבְּלוֹ. אני דורש את החפש לכל הנברא בצלם־אלהים. אני דורש דרור וחפש להעם הנרדף והתועה ברחבי התבל, להעם המשפל והמענה,—לעם ישראל".

הצעת קסטיללני נתקבלה ביום 23 אוגוסט 1789 (תקמ"ט) אולם היה צריך שתחול גם על היהודים.

באספת יום 3 ספטמבר 4789 (תקמ"ט) שבה תמך קסטיללני בבקשת־היהודים שדרשו זכיות־אזרח, נאמר: „החלט כי כבוד הנשיא יכתב להעיריות הישונית שבלוטרינגן בכדי להודיע להן כי „הצהרת־זכיות־האדם היא כללית לכל שוכני־תבל". במלים הללו מודיעה הצהרה זו את הרגשות העדינים של חברי אספת המחוקקים. בינתים הוסיפו היהודים לקוות, כי בתוך האספה קמו להם משטינים־עקשנים ואויבים־בנפש, שעמדו להם לשטן ויניאו את האספה מלהחליט דבר לטובתם. אולם גם מגינים כמיראבו, הכמר גריגוריוס, קלירמונט־טוננר ואחרים, קמו להם ובכל כח דברנותם־הנובעת המליצו יושר עליהם.

ביום 27 ספטמבר 1791 (י"ח אלול תקנ"א) ימים מספר לפני כלות האספה את עבודתה, עלה דופורט (Duport) על הבמה ויאמר: „אני חושב כי חפש הדתות לא יתן לשים פדות בין חקי אזרחי־המדינה מפני הבדל אמונתם. פתרון השאלה אם יהיו היהודים לאזרחים ילון ונעזב לעת אחרת. אך הנה־נא המושלמים ואנשי כל המפלגות קִבְּלוּ ליהנות בצרפת מכל חקי־האזרח. אני דורש איפוא שלא תוסיפו להלין את השאלה הזאת, אך הושר־נא והוציאו פקודה כי כל היהודים בארצנו צריכים ליהנות מחקי האזרחים בלי הבדל, כי הם אנשים חרוצים ורבי־פעלים".

אולם המשטינים הוסיפו עוד להשטין ואחד מהם, הוא ריבביל, רד עם דעתו עד קצו וישאר נאמן להשטנתו, ויתאמץ לנגח את הצעת דופורט; אז יעמד רינואולט די סן יואן דאנג'ילי (Regnault de St. Jean d'Angély) וישים קץ לכל הוכוח הזה, באמרו: „אני דורש כי ישיבו על עקבם את כל הקמים לדבר סרה על ההצעה הזאת, משום שאת הקונסטיטוציה גופה הם סותרים ועמה הם נלחמים". ולא הוסיפה

תאר את כל הלחץ והצרות שהיו מנת חלקם מאז ומעולם, וידרש במפגיע כי ירשו להם לעבד באין מפריע את עבודותיהם הדתיות, ויתנו להם לנהל את בתי־ספרם ואת מוסדות הצדקה והחסד אשר להם. אחד מידידי הסופר הזה, „רייז" שמו, התאונן עליו שלא דרש באפן מספיק זכיות ליהודים, כי דוהם לא רצה שיתקבלו היהודים למשרות־עממיות ולמשרות הממשלה.

ספרו של דוהם לא השפיע כלל על פרידריך הגדול, שמיאן לתת להם אף את הזכות ללמד מלאכת־יד, כי ב׳ולטיר ידידו לא נטע בקרבו את מדת־הסבלנות. גם ספריו של לססינג לא פעלו כל עיקר על קסר זה, ואפילו ספרו „נתן" שבו העמיד את היהודי—הוא מנדלזון מְחַדֵּש היהדות — כטפוס החכם, לא פעל כלום על פרידריך. ולפני מנדלזון גופו, אותו מנדלזון ששמו היה קדוש ונערץ בפני כל חכמי־הדת, הפילוסופים, האמנים, המשוררים, חכמי־המדינה, והנסיכים בשביל חבוריו הספרותיים והפילוסופיים, לפני אותו מנדלזון גופו ננעלו שערי האקדמיה למדעים שבברלין במצות הקסר פרידריך הגדול. רק טובה אחת יכול הקסר לגמל את מנדלזון והיא שהרשה לו להיות „שוטסיודי" כלומר יהודי שיש לו זכות הישיבה בברלין. אולם מנדלזון זעזע את כל גרמניה ובסוף ימיו כתב: „ברוכה תהי ההשגחה־העליונה שהואילה להאריך את ימי עד ימי־האשר האלה שבהם החלו להבין את זכיות האנושיות". מנדלזון מת חמש שנים אחרי כן, זאת אומרת בשנת 1782, ולא זכר להכיר את „מירבו" שהושפע ממנו השפעה מרובה.

בברלין התרועע „מירבו" את דוהם ואת תלמידי מנדלזון, ובתוך החברה־הנאורה של כרך זה הכיר היטב את היהודים שאיש לא תהה על קנקנם בצרפת. ההתנגדות העצומה שבין מעלותיהם השכליות והמוסריות של היהודים ובין מצבם־החברתי — הפליאה אותו, ובשנת 1787 כתב את מסותיו „על משה מנדלזון ועל הרפורמה המדינית של היהודים."

המצב־החברתי של היהודים היה העול הגדול שהמהפכה הצרפתית היתה צריכה לתקן. זו היתה אחת העבודות הראויה לגאוניותו של מירבו והוא מצא לו עוזרים־נכבדים, כמו הכמר גריגוריוס למשל.

המהפכה הצרפתית התחוללה, ואספת־מחוקקי־הדת פרסמה את זכיות־האדם והאזרח. בסעיף ראשון מהודעה זו כתוב לאמר כי „איש אל ידוכא מפני דעותיו הדתיות אם רק בהגלותן החוצה לא ישבת שלום העם שהתכונן על אדני החק".

תושבי אלזס שחזו מראש כי חפש ודרור ינתנו ליהודים, החלו להסית את האספסוף לפרע בהם פרעות ורבים מבני ישראל נאלצו

מחמשת אלפים. רק לכל בכור שבמשפחה היתה רשות לשאת אשה, ועדת היהודים היתה חיבת להביא לאוצר־הממשלה מס־שנתי של מאתים אלף פלורין.

באנגליה נחשבו היהודים כזרים, זאת אומרת כי עליהם היה לשלם את המס המוטל על הזרים. מעת לעת היתה הממשלה נותנת את הנתינות האנגלית לאיזה יהודי נשוא־פנים מבני הישיבות־ההכרתית. אך בכל המושבות האנגליות היו היהודים נחשבים כנתינים־אנגלים לכל פרטיהם. תושבי המושבות האנגליות דרשו מאנגליה כי תקבל תחת חסותה גם את היהודים תושבי אנגליה. ובשנת 1753 הובא הדבר לפני בית־המורשים ובית־השרים וברוב־דעות גדול נתקבל החק הזה. אולם הדבר הזה העלה את חמת הכנסת, אגודות=הסוחרים וכו', ובשנת 1754 הושב החוק אחור „מפני שלא נתקבל מאת העם בסבר פנים יפות, ויבלבל את מצפונם של הרבה מנתיני=המלך.“

אפס, אויבי=היהודים אברו הרבה מההשפעה הגדולה שהיתה להם לפנים, במדינות ידועות.

מסים־כבדים היו מכבידים את אכפם על היהודים באלזס והיו נכנסים לאוצרות המלך, הכהנים, האצילים והשועים. היהודים האלה היו משוללי־זכיות והממשלה אסרה עליהם לעסק בשום מסחר הוץ מבמסחרי בהמות ותכשיטי־זהב. על היהודים נאסר לגור גם בסטרסבורג לו גם לילה אחד. בחפצם לצאת מהפלך שבו היו גרים, היה עליהם לשלם מס גופני. ומושל־פלך נבזה ונתעב היה לוהץ אותם ומענם וישלל את הונם ואת רכושם באפנים שונים. אך לידוויג הט"ז אסרהו ויגזר עליו חובת גלות מאלזס.

ביום י"ט אוקטובר 1781, הוציא הקיסר יוסף השני כתב־דת שבו התיר ליהודים ללמד כל מין מלאכת=יד שירצו, לעסק בחקלאות, ולשקד על דלתות האמניות, החכמות והמדעים. כל שערי המכללות והאקדמיות נפתחו לפניהם, והקסר צוה ליסד בשביל היהודים בתי־ספר עממיים וגבוהים וללמדם את השפה=הלאומית ויבטל גם את המס= האישי; אולם למרות כל זה עוד נשארו היהודים משוללים הרבה זכיות, ועוד היה אסור להם לגיר בערים רבות. בוינה לא יכלו לגור כי אם יהודים יוצאים מן הכלל ובתנאי שישלמו מס=הסבלנות, ולא יוכלו לבנות בית־כנסת.

כל השנויים־לטובה האלה, באו ע"י השפעתו של סופר אחד „דוהם“ שמו. חכם זה שהשפע השפעה מרובה ממשה מנדלזון, פרסם בשנת 1781 ספר חשוב בשם: „הרפורמה המדינית של היהודים שבו הגן בחרף־נפש ממיש על היהודים, העריך כראוי את חשיבותם השכלית והמוסרית, מנה את כל הטובות הרבות שהביאו אל ההשכלה,

היהודים מיום הופיעה בנצרות. הפרוטסטנטי הצרפתי „באסנס" חקר הרבה בדברי ימי היהודים ויבוא סוף סוף לידי תמיהה כזו: „איך חיים עוד יהודים למרות כל הרדיפות שנרדפו על צוארם וחרף המשטמה העזה ששוטמים אותם בכל מקום, בה בעת שהממלכות היותר עצומות שהיו בתבל נפלו וכל זכר לא נשאר להן עוד". הוא כתב את דברי ימי היהודים בלי משוא־פנים; הרבה חכמים חקיהו ויהללו את עם ישראל. אולם גם הרבה מתנגדים ויריבים ואפילו מבין הפרוטסטנטים, קמו ליהודים וינאצו את שמם.

אחד המתנגדים האלה, „ין גיורג וכטר" כתב לאמר: אני מאחל כי אלה המתימרים לנוצרים יפסיקו מלהראות כמומרים את התלהבותם לאמונת־היהודים, הנבנית מחרבן דתם הנוצרית, כי בימינו אלה החלו לבקש מקור כל דבר היהדות". סופרים פרוטסטנטים חזרו על כל השטנות והדבות העתיקות של הכמרים והנזירים, כגון גדוף הנצרות ועלילת־הדם ועוד. הסופר היותר מזיק היה „אייזנמנגר", שחזר ויאשר את כל הדבות הנתעבות נגד היהודים ואפילו את הדבה המגחכה שהם מרעילים את בארות־המים.

על סופרים מסוג זה כתב הסופר הפרוטסטנטי ההולנדי, „וילהלם סורנהוס" לאמר: „דומים הם לשודדים העומדים על פרשת־דרכים המפשיטים את בגדי האנשים העוברים לתֻמם, מלקים אותם ברצועותיהם ומכסים אח"כ אותם בסחי ורפש וחמר־חוצות."

אולם, אם מעבר מזה עוד נשארו ליהודים אויבים־בנפש ומקטרגים־עזים, הנה מעבר־אחר קמו להם גם הרבה מליצי־יושר וסניגורים־חרוצים. קדמת־הרעיונות לטובת היהדות היתה גלויה. אולם כלום יצאה קדמה זו מחוץ לגבולות המשכילים ואנשי־המחשבה? וגם בתוך החוג הזה, המצא מצא איש את לבו להרים קולו לתבוע את עלבון היהודים ולדרש כי ישיבו להם את הזכיות שגזלו מהם? רק איש אחד הרים את קולו לטובתם והוא יוהן טולנד האירלנדי שדרש לתת ליהודי אנגליה ואירלנדה שווי־זכיות כנוצרים. אך גם קולו נשאר כקול־קורא במדבר.

תנאיהם החוקיים של היהודים לא הוטבו כל עיקר גם בימי שלטון הפילוסופיה במאה הי"ח.

דיה היתה תואנה פעוטה, בכדי שהקסרית מרים טהריזה תגזר חובת גרוש על כל היהודים של בוהמיה ומורב'יה בשנת 1744 ובשנת 1745. התחרט התחרטה אמנם ממחשבתה זו אך גם חרטה זו באה מיראה פן יגיע למדינתה נזק־חמרי גדול, ויתדלדל מצבה. היא הרשתה להם להשאר במדינתה עוד עשר שנים, על מנת ובתנאי שמספר ראשי בית־אב בבוהמיה לא יוכל לעלות ליותר מעשרים אלף, ובמורביה ליותר

ר׳ מנשה בן ישראל ששמו יצא לתהלה ע״י ספריו ומאמריו לטובת היהודים ושבא מהולנדה לבקש מאת ממשלת אנגליה לפתח את שעריה לפני אחיו הנרדפים, אולם למרות חשיבותו ושמו הטוב השיג קרומבל יגיעה רבת ממועצת-המדינה את הרשיון לשיבת היהודים לאנגליה ויגזר עליהם הרבה גזרות וביניהן את האסור להאסף יחד לעבד את עבודת-הקדש. היהודים היו יכולים רק להתפלל בבתים פרטיים. האנוסים הוסיפו לעבד בסתר את אלהי־ישראל. בבית תפלה של צירות פורטוגל, שהיה למראית-עין כעין בית־מעמד קטולי. אולם אחרי זמן לא רב שבו בפרהסיה לדת־אבותיהם.

קרלוס השני שהיה זקוק לכסף פתח את שערי־ארצו לפני היהודים, אולם הם נחשבו שם כזרים. כי יותר נקל היה להשפיע על האנגלים להמיר את דתם מאשר לשנות את מחשבותיהם לטובת היהודים.

אפס, למרות כ״ז היתה לרפורמה תוצאה רצינית והיא, כי לפני היהודים נפתחו שערי שתי מדינות שחוקותיהן היו היותר מתאימים להתפתחות היהודים.

ועוד תוצאה משמחת באה בעקבות הרפורמה והיא, כי היהדות הֻכְּרָה יפה יפה. עוד מהמאה העשירית החלו הנוצרים ללמד את השפה העברית ואת התנ״ך, אולם במאה הי״ז שקדו עליהם יומם ולילה בהולנדה ואנגליה. מלומדים וחכמים כיוסף סקליגר הגו לילה ויום בספרות הרבנית. אחדים למדו מתוך סקרנות־מדעית, ואחרים מתוך חשק-דתי, ויתארחו לחברה עם חכמי היהודים ויבאו אתם ביחס ומגע ומשא, ויקראו את ספריהם המלאים שלהבת ההגנה על האמונה והעם העברי, ויתלהבו גם הם ויחלו לכתב ולהגן על היהודים. אחד המגינים האלה, פייר זורייו, כתב בשנת 1685 בספרו „תכלית הנבואות" (Accomplissement des prophéties) כי „הממשלה האמתית של שוטני-דת־הנוצרים נמצאת ברדיפות האכזריות שרדפו את היהודים" וכי „האלהים מגין על אומה זו בכדי להראות על ידה את נפלאותיו." תנועה זו לא עמדה רק בהולנדה ובאנגליה, אלא גם בארפה נשמע הד-קולה, והרבה קטולים נאספו אל תחת דגלה ויתיהדו.

הכבוש היותר טיב שכבשה תנועה זו בצרפת בחוגי המלומדים, היה זה של ריכרד סימון, מיסד הבאור המדעי של הברית־הישנה והברית־החדשה. מלֻמד זה לא חת מלהצהיר כי הדת־הנוצרית נובעת מהדת־היהודית, כי הראשונה שאבה מהאחרונה חלק גדול מעבודותיה, ויכול לא תוכל להשאר באמת נאמנה לציור־מהצבתה אלא אם תוסיף לשאב את כחה מהיהדות.

אחרי הפרושים, החלו לחקר וללמוד לדעת את דברי־ימי

בתוך כל הצרות־האיומות שאפפו את היהודים מכל עבר ופנה, ארעו במאה הזאת שני מארעות-טובים: הולנדה ואנגליה שתי המדינות החפשניות פתחו את שעריהן לפני היהודים. כי הרפורמה לא הביאה תועלת־רבה ליהודים בכל המדינות שבהן העמידה ממשלה תיאוקרטית תחת ממשלה דומה לה—את זאת אפשר להבין; אולם האפשר שגם במדינות חפשניות יהיה המצב ככה? החפש התחיל להציץ בפרוטסטנטיות, אולם הוא היה זקוק לקרקע פוריה להתפתחותו, ואי־אפשר היה למצא קרקע יותר ראויה לזה ממדינת הולנדיה, שכ"כ סבלה מהחקירה ומהמלחמה העצומה שנלחמה בכדי להפטר הימנה. ממשלת הולנדה היתה אז ממשלה קהלית וכל מוסדותיה התנהלו על יסוד דמוקרטי.

האנוסים שנמלטו משני־טרף החקירה בפורטוגל, הגיעו להולנדה ויתישבו באמשטרדם ביום 22 אפריל 1593. בשנת 1596 ראו אותם עובדים בסתר את אלהי־ישראל ויחשבים לכמרים; אולם כשנודע לממשלה כי האנשים האלה הם הם שסבלו כ"כ מתגרת־יד החקירה— האירה להם פנים. ההולנדים הוקירו מאד מאד את הספרות התנכית ומלומדים נוצדים רבים התמסרו ויתמכרו לה ויהגו בה יומם וליל, ואת היהודים לקחו להם למורים ויכבדום ויעריצום. גם היהודים מצדם הביאו להולנדה טובה רבה ע"י חריצותם במסחר ובתעשיה. חולנדה שפתחה שעריה לרוחה לכל עשוק ונרדף, אספה אל תוכה את כל האנוסים והיהודים שנהרו אליה ממדינות שונות. אולם, גם מדינה חפשנית ואכסנית זו לא יכלה להשתחרר לגמרה מתורת דת־המדינה ולא קבלה את היהודים למשרות־עממיות אלא אחרי שפרצה המהפכה־הצרפתית.

אנגליה היתה המדינה היותר חפשנית בארפה לפני יתר המדינות. היא קבלה את הרפורמה. זאת ועוד, בימי קרומבל, היה השלטון בידי ה„פיריטנים" שהיו נוטים בכל לבם להחפש־הדתי. הם נתנו את החפש הזה לכל העמים ובפ־ט ליהודים. העברים, נחשבו בעיניהם כ„עם־ה'", ויעריצו את גבוריו ואת חקותיו, את תורותיו ואת משפטיו, ואת מלחמתו בקשיות־ערף על קיומו בתוך כל הצרות והפורעניות שבאו כחתף על ראשו, וישהיו יכולות למחות זכר עם אחר מעל פני האדמה. נואם פיריטני הביע את חפצו להיות עבד־ישראל ולעבד את העם הזה בקידה והשתחויה. נוצרי אחר הגיד בתוך בית־מורשי־העם כי כל הצרות והפרעניות שבאו על האנגלים ע"י המלחמות האזרחיות ודתיות הן כמיסר־אלהי על כל הרדיפות שרדפו האנגלים את היהודים, „בחירי־יה". אי=אלה פיריטנים דרשו גם להשיב את היהודים לפלשתינה כציך גמור למטרת הנצרות.

אולם, כמו בהתנגדות מוזרה, שמרו דעם והכהנים טינה עצומה בלבם להיהודים שגורשו מאנגליה לפני כשליש מאות שנה.

קרומבל היה תמים־דעה עם הפוריטנים ויקבל קבלה נהדרה את

חלף הכסף הרב שהיה לוקח מהם. אולם המון־העם היהודי בכללו נשאר משועבד ועשוק ורצוץ והאספסוף התעמר בו ויתן לו לחיות למען נצל אותו יותר ויותר.

אולם הישועיים שמשלו אז בגרמניה ממשלה בלתי־מגבלה, היתה עינם רעה גם בסבלנות זו, ואחרי שורה שלמה של שטנות בפה ובכתב, בצורות ותמונות, בעלילות נמבזות ובפרט בעלילת הדם, הצליחו לגרש את כל היהודים שבוינה ובדוכסיות־הרבה של אוסתריה בשנת 1670. פקיד־העיר וינה קנה את כל רחוב־היהודים בסכום מאה אלף פלורין ויקראהו בשם: „ליאופולד שטאדט", ובמקום בית־הכנסת היהודי נבנה בית־תפלה נוצרי והקסר ליאופולד הראשון בכבודו ובעצמו ירה את אבן־הפנה.

חמשים משפחה מהיהודים המגורשים הצליחו, אחרי מישא־ומתן ארוך עם פרידריך־וילהילם, להשיג רשיון להתישב ב„בראנדבירג" לעסק שם במסחר, בתנאי שישלמו, במקום המס־האישי, מס־הגנה העולה לשמנה טלר לכל משפחה; פלורין־זהב לכל חתונה וכסכום הזה לכל מת; חוץ מזה הם לא יוכלו לקנות ולא לבנות בתים אלא בתנאי שימכרום אחרי זמן מה; לא יוכלו להקים בתי־כנסת ולא להתפלל אלא בבתים פרטים. פלך בראנדבורג היה פלך פרוטסטנטי.

הצריך ללכת למקומות אחרים בכדי לדעת מה היו תנאי חייהם של היהודים בגרמניה בסוף המאה הי"ז? חוקי פרנקפורט וה־קי וורמס ובראנדבורג הם החוקים־הטפוסיים שעל פיהם שפטו את היהודים במדינות־הסבלניות כביכול. שערי החלק היותר גדול של המדינה, היו סגורים ומסוגרים בפניהם. הם יכלו אמנם לעבר דרך אי־אלו ערים אך גם זה נגד מס־מיוחד שהיה עליהם לשלם.

היהודים היו בפולוניה הרבה יותר אומללים ורצוצים מאשר בגרמניה, אעפ"י שפולוניה זו היא היא אותה פולניה גיפה שקבלתם בזרועות־פתוחות כשגרשו ממדינות אחרות; ההצלחה האירה ליהודים פנים בפולוניה כשהמלאכים והאצילים סככו עליהם באברת־חסדם. אולם כשממשלת־הישועים פרשה את רשתה גם על פולוניה באו ימים־רעים ליהודים, כי הקוזקים שבאוקרניה וברוסיה־הקטנה התקוממו נגדם ויעשו בהם שמות, והמלחמה שפרצה אח"כ בין הקוזקים ופולוניה הרסה כליל את מעמדם. במשך עשר־השנים שבהן נמשכה המלחמה הזאת משנת 1648 עד שנת 1658, היתה כל מדינת פולוניה בוקה ומבוקה ומבלקה. שלש מאות עדות־יהודים נשמדו ותחרבנה לגמרה, יותר ממאתים וחמשים אלף נפש יהודים נרצחו באכזריות־חימה, והיהודים הנותרים שנשארו בעירם ובחסר כל, עזבו את פולוניה. הגרוש־הנורא הזה דמה ממש לגרוש ספרד ופורטוגל.

ספרד ופורטוגל נשארו מסורות בידי החקירה. הישועיים קנאו בכחה ואדירותה של זו ובשנת 1674 השיגו מהאפיפיור קלימנטי העשירי בפורטוגל פקודה לבטל את כל בתי־הדין האלה. אולם חדומיניקנים בעזרת העם עמדו על נפשם, וימאנו למסר ליד הכהן־הגדול את מפתחות הכלא של „המקום הקדוש“. אז יאלץ האפיפיור להשיב את החקירה על כנה. ביום 30 יוני 1680 הוקם בספרד תפתה שעליו נשרפו חיים מאה ושמנה עשר איש וביניהם שנים ושבעים אנוסים. במחזה האיום והשערורי הזה היו נכחים: המלך קרלוס השני ואשתו הצעירה מ־ים־לואיזה מאורליאנס, בת־אחי לודויג הי״ד, כל האצילים, כל הכהנים ועם־רב מאד.

בגרמניה נשארו רק כארבע עדות יהודים בעלות חשיבות פחות או יותר גדולה. בפרנקפורט חיו היהודים בחקים־מעיקים שעובדו בפרט בשבילם והיו צריכים להכנע לכל חקי „ה„יודנסטטיגקייט“ שעליהם הוסיף הסינט כל מין חק־מעיק ומשפיל ליהודים כגון: אות הקלון ועוד. אסר אסרו עליהם לצאת מתוך הגיטו, מבלי סבה רצינית; להראות בסביבות ארמון „רימר“ בפרט בימי חגי הנוצרים או בימי־חתונה; להשתמש במניקות או במשרתים נוצרים, לקנות צרכי=כלכלה מהשוק בשעה שנוצרים נמצאים בו. אסר אסרו עליהם לקבל, מבלי רשיון=מוקדם מראש־העיר, אנשים זרים בגיטו או חולה בבית־החולים. על המועקות הללו נוספו גם החקים־המעיקים נגד חפש־המסחר למרות המסים הכבדים שהיו מכבידים את אכפם עליהם. וסוף סוף הסיתו נגדם את האספסוף ששלל את רכושם ויהרג בלי חמלה את כל הגברים, הנשים והטף; וסוף סוף, בשנת 1614, גזר הסינט חובת־גלות על כלה יהודים שנשארו חיים ויחרים את כל הונם לאוצר.

חדשים אחדים אח״כ, בשנת 1615, גורשו היהודים שוב ע״י האספסוף מעיר וורמס. הקס־ „מתיאס“ יסר קשה את פורעי הפרעות וירשה ליהודים לשוב לשתי הערים שמהן גורשו, על מנת ובתנאי שיכנעו לחלק גדול מחוקי ה„יודנסטטיגקייט“. קסר זה לא הרשה עוד לגרש את היהודים שרכשו את זכיות־הישיבה כי זכות זו נתנה להם ולבניהם עד עולם. מספר היהודים שלהם הורשה לגור בפרנקפורט הקבע לחמש מאות נפש, ואי־אפשר היה להגדיל את המספר הזה יותר משש נפשות בכל שנה. רק י״ב חתונות יהודיות היה אפשר לחג בכל שנה. ועל כל המסים הקימים הוסיף עוד מסים חדשים, כגון: מס־החתונות, מס־הירושה. החקים שעל פיהם התנהגו יהודי וורמס היו יותר קשים והקסר היה בכ״ז מתימר לחנון ורחום ומרבה=להטיב! היתה אמנם מחלקה מיוחדה של יהודים שאותה כנו בשם „הופיודין“ ולהם היו זכיות מיוחדות: הם היו פטורים מלשאת את אות־הקלון וגם יכלו לעסק במסחר באין מפריע. המעלות והיתרונות האלו שנתן הקסר ליהודים היו

זו שנולדה וגדלה על ברכי היהדות ותינק את כל עיקריה מספריה הדתיים של האחרונה, לא יכלה להשלים עם היהדות. הפרוטסטנטים, לא יכלו אמנם בשום אפן להאמין בדבות האכזריות והמגחכות שטפלו הנזירים על היהודים בכדי לסער את רוח=ההמון ולהגדיל את מדורת־המשטמה ביניהם. אולם, בראותם אותם מדוכאים, מעונים, מזולזלים, חיים כעבדים־נרצעים חיי זלות וקלון, מרוחקים מכל חיים־חברתיים—בזו להם על חולשתם זו. ללותר לא היתה נפש=נדיבה; הוא היה יכול לקבלם בזרועות־פתוחות אלמלי נאותו לבגד בדת־אבותם; אולם עקשנותם באמונתם־הזקוקה נדמתה לו כראשית־מדון או כסכנה לפרוטסטנטיות. לפיכך החל גם הוא להסית לפרעות ביהודים ויעש גם את הפרוטסטנטיות לדת בלתי־סבלנית. הכן הכין את הלכות המדינה הנוצרית שנתקבלו אח״כ בתור יסוד להנהגת המדינות הפרוטסטנטיות. מדינות אלו רצו לגשם בפעל את דבר האחדות־הדתית בפרוטסטנטיות, ולפיכך מן הראוי לרדף ולענות את המכחשים בדת זו ובפרט את היהודים. לתכלית זו לא היה צריך להחדש דבר אלא להשאירם באותו המצב שבו הביאתם הכנסת הקטולית. מדיניות כזו הביאה טובות רבות לאנשים רבים: הנסיכים והקצינים הוסיפו למשל בעריצות, והעם נצל את היהודים. הנסיכים הטילו עליהם מסים וארנוניות כבדים ולא נתנו להם שום משרה עממית בערים; בעלי הקרקעות ואגדות־האמנים והסוחרים גרשום מכל מין עסק חקלאי, מסחרי, תעשיתי, ולא השאירו להם שום אמצעי לחיות בלתי אם חיים שאינם מציקים לאיש. לפעמים אסרו עליהם את הכניסה לאיזה עיר ולאיזו מדינה. הפרוטסטנטים לא יכלו להיות סבלנים לא בהביטם על עצמם — הם נרדפו באף ובחימה במדינות שלטונה של הכנסת הקטולית -- ולא לכבוד הרעיון העיקרי של הרפורמה: חפש־המחשבה. ומי חשב להועיל ליהודים? בראשית המאה הט״ז דרש ריכלין שויון־זכיות ליהודים, אך לותר לא הלך בדרכיו, וליהודים לא נשארה שום דרך אחרת בלתי אם לבטוח על עצמם ולא על זולתם. הם הגינו במרץ על אמונתם, אך כחותיהם אפסו כליל.

אז ישא כומר לותריני את קולו לטובתם, באותה שעה עצמה שהיה לותר מציק להם. כמר זה נלחם בכל כחותיו נגד עלילת־הדם שנחשבה בעיניו למוזרה ומגחכה ושיצאה בכלל מצד נסיכים שואפים=לטרף ואנשי־דמים, מצד אצילים שנתרוששו, מצד אזרחים בעלי־חובות ליהודים, מצד נזירים וכמרים המשתוקקים להגדיל את מספר הקדושים או ליצור מקומות תיור חדשים. אולם קול כמר זה נשאר כקול קורא במדבר.

אי־אלו חליפות באו בחיי היהודים במאה הי״ז?

נקמות=נוראות ביהודים על ההצלחה שהאירה להם פנים ביתר המדינות לרגלי הרפורמה.

אשמות כגון: חלול קדושת הקרבנות והזבחים, עלילת־הדם וכו׳ רבו כמו רבו על היהודים בימים ההם. בשנת 1529 העלילו על היהודים עלילת־הדם באחת הערים הקטנות שבמורביה ושלשים וארבעה יהודים אנשים ונשים וטף שֹרפו חיים. בשנה אחת אח״כ, בשנת 1530, היו היהודים עתידים להגרש מכל גרמניה, משום שהעלילו עליהם כי הם מרגלים מצד תורקיה. אולם דבר הגרוש לא יצא לפעל כי הקיסר הכיר בצדקתם. אולם בגלל הפשע־המדומה הזה, העלו על המוקד את נשיא עדת היהודים בסילזיה ויחד אתו גם שנים מנכבדי עדה זו.

בשנת 1542, שלחו הרועים אש בבתים אשר בפראג ויצא הקצף על היהודים ודבה התפשטה כי הם הם שהבעירו את התבערה ובגלל פשע זה שלא פשעו נגזרה עליהם חובת גלות. אולם אחרי החקירה והדרישה נתברר כי חפים הם מפשע ויֻרשה להם לשוב לבוהמיין, אך אחרי שנים אחדות גורשו שוב כליל גם ממנה.

עלילת־הדם עשתה לה כנפים בכל מקום וגם עד היונים הקטולים שבאזיה הקטנה הגיעה. הסתר הסתירו בעיר „אמסיה" ילד נוצרי משלהם, ויעלילו על היהודים כי הם הרגוהו לצרכי דתם. הנאשמים נתפשו ונאסרו. ואחרי אשר עֻנו ונתיסרו בכל מיני ענויים ויסורים רעים לא נשארה להם שום דרך אחרת כי אם להודות על פשע שלא פשעו ויאמרו שהם הם שגזלו את הילד, ולפיכך נדונו למיתה ויומתו באכזריות נוראה. אולם ימים אחרים אחרי המות־הפראי הזה, נמצא הילד חי ובריא ויובא לפני הקדי ויספר לפי תמו כי נוצרים הסתירוהו במשך כל הזמן הזה, למטרה לא ידע שחרה. היונים מסבבי תנועה זו נדונו למיתה. בעיר אחרת באסיה הקטנה קרה שוב מקרה כזה, וגם שם נתברר שאין לו. כל יסוד. אחרי המארעות הללו החליט השלטן כי רק הוא ולא אחר יכל לשפט משפטים מעין אלה.

בגרמניה שבו הנוצרים שנית להתנפל על התלמוד. בשנת 1559 תפשו בפראג את כל ספרי התלמוד והתפלה העברים. אחרי הספרים הגיע תור האנשים. בעיר זו גופא, שלח האספסוף את רחוב היהודים באש, וכשלשונות־הלהבה היו מלהכות את כל אשר סביבותיהן תפש ההמון את הנשים ואת הילדים ויטילם לתוכן. אחרי תבערה זו גרשו כל היהודים מהעיר, וכדבר הזה קרה גם ליהודים שבשפלה האוסטרית ובגוריצה.

ומה היה גורל היהודים במדינות הפרוטסטנטיות? גם פרוטסטנטיות

ג״כ את יהודי אב׳יניון וקונטאט ב׳יניסין, וישובו צרפתה אחרי אשר גרשו ממנה כמאתים שנה לפני זה.

גריגיר הי״ג עלה בהרבה על פיוס החמישי. מלבד מה שהכביד את ההק האוסר על הניצרים לפנות לעצת רופאים יהודים, אסר על האחרונים לרפא חולים נוצרים, והעובר ע״ז יענש קשה. אח״כ מסר את כל יהודי אטליה בידי בית־דין ההקירה כל יהודי שבטא מלה אחת של כפירה נגד הנצרות, או שבא בדברים עם כופר או אי־מאמין קטולי — היה נמסר לידי החקירה שהיתה עושה בהונו ובחייו ככל העולה על רוחה, וכפי ראות עיניה. גזר גזר ג״כ להצמית את התלמוד, ויפקד על כל היהודים מבני י״ב שנה ומעלה לבוא בשבתות ומועדים לשמע את דרשות המטיפים הניצרים ולשלם בכסף־מלא את מחיר הכניסה למקומות אלה. שליש העדה לכל הפחות היו חיבים להוכח במנאמים אלה. האפיפיור פקד גם על כל הנסיכים לאחז באמצעים חמורים כאלה נגד היהודים. סיקסט־קינט שבא אחרי גריגור הי״ג, בטל, בשנת 1586, את כל הגזרות הללו, ורק הגזרה שנגזרה על היהודים לבוא לשמע את הטפות המטיפים הנוצרים נשארה קימת ועומדת. הוא הרשה גם להדפיס מחדש את התלמוד שנשרף.

קלימנט השמיני (1592—1604) הלך שוב בדרכי גריגור השמיני. הוא גרש את כל היהודים שבמדינתו, חוץ מיהודי רומה, אנקונה, אביניון שעליהם הכביד בהרבה חוקים מעיקים.

אולם, גם במקומות שהורשה להם לשבת, היתה בקרת־חרה מתוחה על התלמוד ויתר הספרים הדתיים, והיהודים היו צריכים לשלם למבקרי ספריהם בדמים מרובים.

גם ביתר ערי אטליה לא היה גורלם משמח. הם גורשו מ״קרימון״ מ״פביה״, מ״לודי״ ומערים אחרות וישארו רק במנטובה, במודינה, בריגייו ב״וירום״ ובפדובה. וב״פירה״ שנהפכה למקום משכן־האפיפיור נתן להם זמן של חמש שנים לעזב אותה.

ככה נמחה שם היהודים מאטליה, ורק זעיר פה זעיר שם נמצאו עוד יהודים ביניציה וברומה.

הרפורמה הביאה ליהודי אטליה שבר על שבר והוה על הוה. ההביאה להם איזו הצלה פורתא בגרמניה? הם דללו וחרבו כ״כ במדינה זו במאות שעברו עד שכמעט לא נשארו עוד יהודים את מי להעיק וללחץ, להשמיד ולגרש. כל הנידדים מצאו מחסה ודרור בפולין שבה לא היה שום שלטון, לא לכנסת ולא למלכות. אצילי העם ואזרחי הארץ שדאגו לעמידתם ברשות־עצמם וינהו אחרי תורת קלוין הגינו על היהודים. במדינות הגרמניות שנשארו עוד נאמנות לכנסת נקמו הכמרים

1475 עלילת־דם ויאמר כי היהודים הרגו ילד אחד, שמעון שמו, לצרכי דתם. בעזרת הבישוף „הינדרבך" ונזירים אחרים הסית את ההמון נגד היהודים וכל יהודי „טרנטו" נשרפו חיים על התפתה. האפיפיור סיקסטס העשירי, מאן לספח את שם הילד המומת לשמות כל הקדושים, ואת מיאונו זה הודיע בכל ערי אטליה. אולם למרות כ"ז לא הצליח להשקיט את סערת ההמון שהתנפל על היהודים באטליה ובערים אחרות.

התנהגות האפיפיורים שונתה עם התפתחות הפרוטסטנטיות. הסכנה שהיתה נשקפת לכנסת מהתפתחות זו, הכריחה את האפיפיור פאאולוס השלישי להכיר בשנת 1540 את הכתה הנוצרית החדשה הזאת, וירשה בשנת 1542 ליסד את בית־דין החקירה ברומא. נגד שני הכחות האלה היה שלטון האפיפיור צריך להמחץ בעתיד. בית־דין החקירה דן את התלמוד לשרפה ביום י"ב אוגוסט 1553, וכל ספרי התלמוד שנמצאו בבתי היהודים ברומא, בערי רומניה, בפירה, במנטיב'ה, בויניציה, בפדובה, ואפילו באי כנדיה נתפשו ונשרפו. אח"כ החרימו גם את כל יתר הספרים העברים למרות פקודת האפיפיור שצוה לבלי נגע לרעה בספרים עברים שאינם ספרי תלמוד.

בימי כהונת האפיפיור פאאולוס הרביעי, שבו ימי הרעה ליהודים וכל הגזרות הישנות נתחדשו שוב: אסר אסרו עליהם לרכש קרקעות, להיות רופאים, תפשו את התלמוד בעיר „קרימון", והמומרים הלכו מעדה לעדה וישאו מנאמים ויטיפו הטפות לבזות את היהודים. האפיפיור הרחיק עוד לכת: גזר גזר לשרף את כל בתי היהודים אך גזרתו זו לא יצאה לפעל כי נחם אח"כ על מחשבתו־הרעה הזאת. אכזריות האפיפיור היתה עוד יותר נוראה ביחס להאנוסים. עד אז הם חיו בשלוה ובהשקט, כי האמן האמינו בהבטחת האפיפיורים פאאולוס השלישי ויוליוס השלישי שיגינו עליהם בכל עת צרה וכל רע לא יאונה אליהם. אולם פאאולוס הרביעי צוה לאסר את כלם ויחמס מהם את רכושם ויאלצם לבחר בין השמד ובין התפתה. האנוסים שנכנעו וימירו את דתם הגלו למלטה, ויתרם נשרפו חיים בשנת 1556.

אחרי מות האפיפיור פאאולוס הרביעי התחוללה ברומה התקוממות גדולה נגד החקירה והדומיניקנים. האפיפיור החדש פיוס הרביעי חדש נגד היהודים רק אחדות מגזרותיו של מי שקדמהו. אולם אחרי שבע שנים של קצת שלוה, חִדֵש פיוס החמישי את כל גזרותיו של פאאולוס הרביעי ויצו להשתמש בהן נגד כל היהודים שבמדינות הקטוליות. על פי פקידתו נאסרו הרבה יהודים וכל הונם החרם, וסוף סוף הוציא ביום כ"ו פברואר 1569 כתב־דת שעל פיו נגזר גרוש כללי על כל היהודים שבאטליה. וזמן שלשה חדשים נתן להם להכין לדרך פעמיהם. העובר על פקודה זו אחת היתה דתו להמכר ממכרת־עבד או להענש בענשים חמורים מאד. גזרה זו לא חלה על יהודי רומה ואנקונה. האפיפיור גרש

פיו הותר להם לחיות חיים יהודים אעפ״י שהמירו למראית־עין את דתם. אולם הדבר הזה לא מצא חן בעיני הנזירים. ע״י הטפותיו של אחד הדומיניקנים וע״י חזיונות פלאיים, הסתערו כעשרת אלפים איש. כמשוגעים ממש, על האנוסים ויעשו בהם שמות ויהרגום למאות ולאלפים. התקוממות זו שמשה תואנה ליסד את בית-דין החקירה. האפיפיור קלימן השביעי התנגד לזה, אפס ביום י״ז דצמבר 1531 הרשה לפרנסיסקנים, הקנאים לא פחות מהדומיניקנים, ליסד שלשה בתי-דין לחקירה. זמן מה אח״כ נחם ממחשבתו זו וביו״ז אוקטובר 1532 בטל את בתי־הדין האלה, סלח לפשעי כל הנאשמים ויצו לשחרר את כל האנוסים הכלואים.

פאאולוס השלישי שירש את מקומו שחרר אלף ושמנה מאות אסירים. אולם, בשנת 1536 השיב את העט־ה ליושנה ויחזיר לבתי־דין החקירה את כחם הראשון, ומני אז לא כבתה אש התפתה בפורטוגל למרות פקורת האפיפיור בשנת 1537 ששפך על החקירה לחדל מיד מרדיפותיה נגד הנאשמים.

שנים אחדות אח״כ, בשנת 1547, נעתר האפיפיור להפצרותיהם של חצרני מלך פורטוגל ולבקשת אנשי־סביבתו, ויחזיר את החקירה על כנה ויסלח לכל האנוסים הכלואים. אפס נתן לא נתן להחקירה את איתו השלטון והכח שהיו לה בספרד.

האפיפיורים חשדו את החקירה ויגורו מפני הכמרים כי הזמן שבו היו הנזירים מכבדים את האפיפיור כאיש־אלהים עבר חלף לו. במאה הי״ג היה אינוקנטי השלישי תקיף־הרוח המושל על הכמרים וירם את כסא האפיפיורים מעל לכל מלכי ארפה ויכריחם לשמע בקולו; ואולם במאה הי״ד כבר היו הנזירים המולכים והמושלים באפיפיורות. תושבי איטליה היו בעלי מדות טובות ומרבית שערי ארצות מדינה זו היו פתוחים לפני היהודים. בני ישראל היו מכובדים שם בעיני כל רואיהם וכל התושבים כבדום ויוקירו את ערך הטובה הרבה שהם מביאים בחריצותם למסחר, לתעשיה ולכספים; דרופאים היהודים היו מבוקשים באטליה. גם בתי־רפ״ם עברים היו רבים בה והיהודים ישבו על ספסלי בתי־המדרש הגבוהים. הפילוסף והמלומד היהודי אליהו דלמידיגו לִמֵּד את פיק די לה מירנדול את השפה העברית ואת הפילוסופיה. להאפיפיור סיקסטוס הרביעי היתה תשוקה־עזה ללמודי הקבלה ועפ״י בקשתו תרגמו לו הרבה ספרי־קבלה.

הנזיר הפרנסיסקני „ברנרדין די פֶלטר״ נסה פעמים רבות להסית את ההמון ביהודים ע״י דרישות והטפות מלאות־רעל, אך לא הצליח כי דוכס מילנו, בכרגם, גזר עליו לחדול מהטפותיו והנסיך ובית־המחוקקים בטוסקניה גרשוהו מפלורנציה. הוא הלך ל„טרנטו״ שבה העליל, בשנת

ובפולין, חשמן ובישוף למדו עברית ברומה; בסורבונה נוסדה קתדרא לעברית ומורה=בישוף היה משמיע את שעוריו מעליה. ודומיניקני אחר תרגם את „מורה־הנבוכים" של הרמב"ם, והספרות העברית שבה לתפש את מקום=הכבוד שלה. אולם, מה הרויחו מזה היהודים? פרעות לא פרעו אמנם בהם בגרמניה, אך מי חשב להרימם ממצבם השפל?

ריכלין דרש במפגיע שהיהודים יהנו מכל זכיות האזרחים שבמדינות הגרמנו־רומיות, אולם קולו נשאר כקול קורא במדבר. הכמרים וחצרני־האפיפיור היו מחפשים את חכמי־היהודים ומלומדיהם בכדי ללמד מפיהם את השפה העבריה. אולם אהדה זו לחכמי היהודים היתה אהבה אפלטונית בלבד ולא יכלה להשפיע על המתנגדים לאהבה אותם. לותר הגן עליהם בשנת 1523 ויתקומם באף ובחימה נגד לוחציהם ומעניהם ויאמר: „אלמלי הייתי יהודי וראיתי שהנצרות מצוה על נושאי דגלה לעשות מעשי־עול, כי עתה אהבתי יותר להיות חזיר ולא נוצרי. הם, הנ צרים, מתנהגים עם היהודים כעם כלבים ולוחצים אותם ורודפים אותם והלא יהודים אלה מקורבים=קרובים המה ל„מושיע". י"ט שנה אח"כ תוקף מליץ יושר זה את היהודים בעזות גדולה ובחוצפה שאין כמוה. הוא היה עוד יותר נורא מהנזירים היותר פראים. העלל העליל על הרופאים היהודים שהם מסממים את החולים הנוצרים, שסה בהם את הפריצים והלסטים שעל דרך־המלך, דרש שיגרשים כלה ויחריבו את בתי־כנסיותיהם, וכ"ז למען יאמינו באחדות האל ולא בשלוש. הצריך אח"כ להתפלא על אי־סבלנותה של הפרוטסטנטיות? מתוך כעס בא לותר לידי שכחה כי הפרוטסטנטים עצמם היו נרדפים על צואר. בספרד, למשל, היו שורפים חיים את כל הכופרים מבלי שים פדות בין פרוטסטנטים ובין יהודים ובין מושלמים. אולם לא רק את תוצאות הזעף היו צריכים היהודים לסבל. את מקור הרפורמה לא חפצו לראות לא בשלטונם האכזרי של הכמרים, ולא במדותיהם הרעות של הכהנים ואף לא בתנועת־הרעיונות שנולדה על ברכי התחיה. התלמוד היה בידי ריכלין כבלי־זין נגד הנזירים, והתנ"ך היה בידי לותר כנשק נגד האפיפיור. היה אפשר איפוא להטיל על היהודים את האשמה כי מהם יצאה הרפורמה, כמו שהעלילו עליהם שהם הפיצו את הכפירה בין האלביגיונים ובין ההוסיתים ושהם שסו את המושלמים להסתער על ארופה. כלום לא חטאה הכנסת נגדם בזה שנתנה להם מנוח באטליה? היה צריך איפוא להפליא את מכותיהם בכל מקום. גם הפרוטסטנטים החלו למרר את חיי היהודים הודות לתעמולהו של לותר.

יורשי טורקבימדה בספרד חקו את מעשי הפראות של רבם ויגדילו עשות ממנו. אלפי ואלפי אנוסים נשרפו חיים על ידם.

מלך פורטוגל, מנואל, נתן לאנוסים בשנת 1497 כתב־דת שעל

המתנגדים לתנך ולנצרות.

אולם, כעצם בלוע הדומיניקנים עמד מלומד־חוק־ רייכלין שמו; הוא היה הנוצרי הראשון שהמליץ־יושר על התלמוד, שרב את ריבו בעז ואמץ, ויתגרה בדומיניקנים ויפרץ בם. חטא זה דיו היה כמובן לרטיל עליו האשמה כי רוח־מינות נזרקה בו, ויובא בפלילים לפני החקירה. הדומיניקנים היו בטוחים אמנם כי הנצל לא ינצל מידי המשפט. אולם, האנושיות הלא צעדה אז צעדים גדולים ותקופה חדשה החלה עם זריחת שמש השחרור, ותקופה זו הביאה בכנפיה פדות וישע לרוח־האדם והפש־המחשבה. שלטון הנזירים והכמרים היה בלתי־אפשרי עוד. בכל מקום הורגש צרך גדול ללמידים העברים והחכמים והחוקרים שתו בצמא את כל דברי הספרות העברית. מיד החלו הוגי־דעות הגדולים להתענין בחשיבותה הגדולה של עבודת היוצרים והמלומדים היהודים שלא פסקה במשך כל ימי־הבינים למרות כל הצרות, הרדיפות והלחץ שבאו כחתף על עם ישראל. ואפילו ברומה עצמה, בחצר האפיפיור החלו להתענין להגות ולחקר במסתריה הפילוסופיים של הקבלה.

אולם, הדומינקנים דמו כי שום חדשה לא נהייתה בארץ, כי מאום לא נתחדש תחת השמש; ישתומי־עין היו ולא ראו אלא את אשר לפניהם מעולם ולא יכלו להבין את מספר אויבידם וכחם. הם דמו כי בפניהם עומד רק רייכלין אחד ולא ידעו כי לצד רייכלין זה ובסביבותיו היה כבר עולם מלא. בתור הברים לדעת עם ריכלין היו: הארכיבישוף של מגנצה, הקסר מקסימיליין והאפיפיור ליאון העשירי; האפיפיור העתיק את ריכלין מלפני בית־דין החקירה וימנה שיפטים אחרים שלפניהם האשים את הדומיניקנים כי עלילות־שקר טפלו עליו, והאחרונים יצאו חיבים בדינם. הם ערערו נגד דין זה ברומה אך גם שם לא הועילו כי גם מלפני האפיפיור וגם מלפני המועצה הכללית של הרבנים בלטרן יצאו הדומיניקנים בפחי נפש וידם על ראשם.

רייכלין נצח. הנפתולים ומלחמת־הדעות נמשכו עשר שנים רצופות ויסערו את כל הרוחות בגרמניה ויחצו את התושבים לשתי מפלגות. את התוצאות אי אפשר היה להזות מראש. הרפירמה הופיעה. ואתה יחד גם לותר והתנ״ך בידו. הכנסת לא יכלה להפטר מהתנ״ך, אך עטתה עליו במעטה ערפל. האפיפיור אסר את תרגומו לשפות מתהלכות. לותר תרגם את התנ״ך גרמנית ובתרגים זה השתמש להכות על קדקד האפיפיורות ומוסדותיה ולהרס את כל בנין טירותיה. מני אז החל התנ״ך להתפשט בכל מקום ויתורגם בכל שפות. הרפורמה נפוצה בגרמניה הצפונית, בשוודייה, בנורבגיה, בפרוסיה, בצרפת ואפילו בספרד. אז לא הסתפקו עוד בתירגומי התנ״ך אלא רצו לדעתו בשפתו המקורית ומני אז שבו ללמוד העברית, וילמדו שפה זו בגרמניה, באטליה, בצרפת

נשלחו היהודים ע"י אנשי־הצבא הגרמנים להלחם בבוהמיין. במשך המלחמה הזאת, בשנת 1420, פקד הארכידוכס אלבּרט, לתפש, לאסר ולשרף חיים את כל היהודים שלא אבו לנטש את דת־אבותם, ויסגר את שערי בוהמיין לפני כל היהודים; בעלותו בשנת 1439, למדרגת קסר גרמניה הרשה לגרש את כל עדת היהודים שבעיר אוגסבורג. בשנת 1450 פקד הדוכס לודויג העשיר לאסר בכלא ביום אחד את כל היהודים, לשלל את כל רכושם ולגרשם כלה מארצו. גם דבישוף וורצבורג עפ"י השפעת הנזיר קפיסטרנו עשה בידורי ארצו כמעשה לודויג העשיר. כהן זה היה ליהודי סיליזייה עוד יותר נורא: הוא צוה לשרף חיים יהודים אחדים ואת יתרם גרש ממדינתו. אחרי זה הגיע תֹּרם של יהודי אולמוץ, ברון, קלן, מגנצה, אוגסבורג וכל מדינת סואב. גם יהודי נורמברג, אולם, נורדלינגן, קולמר ומגדבורג שתו סוף סוף את כוס התרעלה בימי ממשלת מקסימיליינוס הראשון, שהיה בכבודו ובעצמו שועה לכל האשמות של חלול קדושת הזבחים ועלילות־דם שהיו הדומיניקנים מעלים על היהודים. הגיע גם זמן שבו התעשר מהון היהודים המחים. בעיר רטיסבון שבה היתה עדת היהודים הכי עתיקה, הרשו רק לארבע ועשרים משפחה של יהודים להשאר בה. בסוף המאה ההיא לא נשארו בגרמניה אלא שתי עדות יהודים גדולות: עדת פרנקפורט על נהר מיין ועדת וורמס.

היהודים גרשו אפוא מצרפת, מאנגליה, ומספרד; מספרם בגרמניה נתמעט עד עשיריתו, ולא נשאר להם מנוח בארפה הנוצרית חוץ מבאיטליה, פולין וליטא. היו עוד יהודים גם בתורקיה האסיית, במצרים, בפלשתינה ובצפון־אפריקה. הכיפרים ניצחו בארפה. הכנסת המיתתם בדם או ההניקתם על המדורות, והרגע שבו לא ישאר זכר ליהודים בארפה, לא היה רחוק לפי דעתה. גם התקוה לנצח את האישלם ולהיות המושלת בכפה בכל התבל—לא פסקה מלשעשע אותה. אך פתאם פגע בה איד חדש וימחצנה ויפצענה פצע עמק ויקרקר את אשיות אחדותה. ומפגע זה בא לה ע"י פְּלֻגְתָּא בדבר התלמוד, אותו התלמוד גופא שכ"כ דבות הוציאה עליו, שכ"כ דפי הטילה בו ושלפי דעתה נמחה כבר זכרו מלב הנוצרים.

הדומיניקנים רדפו את התלמוד. ככל ספרי היהודים, באף ובחימה שפוכה. גם קריאת התנ"ך במקורו הראשון, היתה לפי החלטת בית־המדרש העליון ללמודי הדת שבמגנצה—מסכנת מאד. וכשקצרה ידם לשרף את כל היהודים, היו רוצים לפחות לשרף את התלמוד. הרבה עוזרים רובם מומרים, קמו להם בעמלם זה, והיותר נלהב וחרוץ שבהם היה המומר פפירקורן, קצב שנשפט בעון גנבה. בשנת 1509, השיג מהקסר מקסימיליין את הרשיון, לאסף בכח את התלמוד וכל הספרים

מאמצי כחם לבטל את רע־הגזרה, אולם כל עמלם עלה בתהו, ומצבם היה נורא ואיום. מאות אלפי איש החלו להכין להם כלי־גולה ולעזב את ארץ מולדתם, מקום קברות אבותיהם וזקניהם. כספם וזהבם שרכשו להם בעמל כפיהם ובחריצותם לקח מהם, ואת מקצת רכושם ונחלאותיהם היו אנוסים למכר בזול בשל קצור העת. ע״ז חרבו ודללו, ומכת־השמד ומכת הגלות באו כחתף עליהם. טורקבימדה והנזירים ראו ביאוש הגדול שתקף את יהודי ספרד הנדהמים ויחלו לפתותם בכל מאמצי כחם כי יתנצרו וישארו בארץ. אבל דברי המדיחים לא עשו פרי והגולים נשבעו להשאר נאמנים לעמם ולדתם ויבחרו לנוד למרחקים ולסבל את הגלות בכל מוראותיה ולא לבגד באלהי אבותם. לפני צאתם נפרדו יהודי ספ־ד מעל קברות אבותם ובמשך שלשה ימים הרעידו יללות ובכיות קורעות לב את הלל בית הקברות ליהודים שבספרד. רבים לקחו אתם את מצבות הזכרון מעל קברות אהוביהם פן יטמאון יושבי הארץ הקנאים, או כי הפקידון בידי אחיהם־לצרה—האנוסים.

הגרוש היה איום ונורא; ביום המר ואבל כל עמנו, הוא יום התשיעי לאב, יצאו היהודים מגבולות ספרד במספר שלש מאות אלף איש ואשה טף וזקן, וילכו מדחי אל דחי. הגולים שמו פניהם אל אשר נשאום עיניהם. רבים מהם אבדו בדרך מרוב הטלטולים ובחליים רעים. מדינות רבות לא רצו לקבלם ורק במדינות איטליה, תורקיה ואפריקה הצפונית מצאו הנשארים לפליטה מנוח לכף רגלם. אחרים מהגולים מתו ברעב ובדבר, ורובם נהרגו בדרכים או בתוך הערים והמדינות שבהן קוו למצא מחסה ומפלט.

מדינת פורטוגליה פתחה את שעריה לפני הנודדים לשמנה חדשים במחיר סכומים עצומים. אחרי תם הזמן הקבוע, נסעו רבים, ואלה שלא יכלו לנסע נמכרו לאצילי־הארץ ממכרת־עבד. ילדיהם הקטנים של היהודים נחטפו בחזק־יד ובלי־חמלה מחיק הוריהם וישולחו לאיי־הים הרחוקים למען יטבלם לשם הדת־הנוצרית. רובם מתו באבם. מלך פורטוגליה רחם על היהודים שנמכרו לעבדים ויאבה לעשות דבר מה לטובתם אך לא עלתה בידו. הוא לקח לו לאשה עלמה אחת ממשפחת המלכות בספרד ובתור תודה לכהן־הסולה של עלמה זו הוציא המלך כתב־דת לגרש ממדינתו את הערבים והיהודים ביום כ״ד דצמבר 1496.

ככה אבדו מעל פני האדמה קהלות היהודים בארצות ספרד שהתקיימו כמעט במשך אלף שנה, מימי שלטון רומה.

גם בגרמניה לא היה גורל היהודים טוב מגורל אחיהם שביתר הארצות. במריבות שפרצו בין הקטולים והכת ה„הוסית" האשימו את היהודים כי הם מפיצים את הכפירה ועוזרים את „ההוסיתים" בכסף ובכלי־זין, ולפיכך התנפלו עליהם הקטולים ויפרעו בהם פרעות. אחרי זמן מה

האש, שלישיתם ברחו להתחבא והנשאר בהם יחיו בפחד גדול מבלי דעת מה צפון להם בחיק העתיד הקרוב ואם גם הֹרם לא יגיע להאסר בפקדת בית-דין החקירה...״

במשך שלש עשרה שנות שלטון טירקבימדה, הועלו אלפי אנוסים חיים על המוקד ושבעה עשר אלף אחרים נדהו אחרי התחרטם חרטה גמורה.

ובכל זאת נוכח טימיש טירקבימדה מהר כי מטרתו לא הושגה אף במקצת: את האנוסים העלה אמנם על המוקד לאלפים, אך בזה עוד הרחיק את לב הנשארים בחיים מעל הקטוליות ויחזק את לבם ביהדות. אז החל להשפיע על המלך והמלכה, כי מקור הרעה הוא ביהודים המדיחים את המַּרָנִים מעל דתם החדשה. אז נקבעה השגחה מעולה כי היהודים יֻרְחֲקוּ ככל האפשר מעל האנוסים; וכאשר לא הביא גם אמצעי זה לידי תוצאות טובות — הוצאה גזרה נוראה מטעם המלך שהביאה לאחרית היהודים בספרד.

אולם גם אחרי כל השיפוט הללו עוד נשארו אנוסים ויהודים שחיו באחוה ורעות, כי הצלה לא הצליח טירקבימדה להניאם מזה, וגם כל דרישותיו מהרבנים שימסרו לידו את כל האנוסים העובדים בסתר את אלהי אבותיהם — לא הועילו. אחרי זאת נוכח לדעת כי רק ע״י גרוש כללי של כל היהודים תוכל ספרד להטהר מהיהדות.

בעת ההיא ערכו הספרדים מלחמה־קשה נגד ה„מורים״ שנמצאו עוד בחצי האי הפירינאי דרומה, בכדי להשמיד את זכר ממלכת הערבים מעל פני ספרד ולהפך את כל אדמתה לממלכה אחת נוצרית.

בראשית שנת 1492 כבשו צבאות פרננדו בסערת מלחמה את גרנדה בירת הערבים ולשמחת הספרדים לא היה קץ. חג הנצחון על חרבות ממשלת הערבים הוחג ברוב פאר בכל ספרד, ובהתעוררות העם השתמש טורקבימדה לרעת היהודים וישפיע במדברותיו על פרדיננדו ואיזבל, כי היהודים מסוכנים לא פחות מהערבים וביחוד מזקת קרבתם להאנוסים, הנדחים על ידיהם מעל תורת הקטוליות, וכי גרוש היהודים מגבולות ספרד יביא טובה רבה למדינה, והיה גם לשלמי־תודה למשיח הנצרות שעזר לספרדים בנצחונם על אויביהם המושלמים. דברי טורקבימדה נכנסו ללב המלך והמלכה וביותם עוד בגרנדה הוציאו פקודה כי כל היהודים הממאנים להתנצר מחויבים לצאת מכל ארצות קשטיליה, ארגון, סיסיליה וסרדיניה במשך ארבעה ירחים (ז׳ אב, רנ״ב, א. תכ״ג לחרבן) והעובר על פקודה זו אחת דתו להמית. על היהודים נאסר לקחת אתם כסף ושוה כסף וזהב ותכשיטים וכל מין סחורה שהוצאתה מגבולות ספרד היתה אסורה.

שואת-פתאם זו המטה לגמרה את כל יהודי ספרד וישתדלו בכל

שהוקמה במקום־עממי. מי שהיה מתחרט על מעשיו היו חונקים אותו בטרם ישרפוהו. לפעמים דנו לשרפה גם את המתים ויוציאו את עצמותיהם מקברותיהם וישרפון. מה שהיה מענין יותר את המלך הוא כי כל הון יורשי הנדונים למיתה היה נחרם לאוצר המלכות. על היהודים שנחשדו בעון עזרה וסעד לאנוסים לשוב לדת אבותיהם, נגזרה הובת־גלות מאנדלוזיה, וממדינות־מרעיתם של הכמרים ב„שביליה" וב„קורדובה". האפיפיור סיקסטוס הרביעי התאנף ב„חוקרים" על כל תועבותיהם ותעלוליהם ויאיים עליהם להדיחם ממשמרתם, אולם לא קיים את דברו אשר דבר. להפך, כח החקירה גדל שבעתים ויהי לחגא לכל, יען אסר אסר האפיפיור על הנאשמים לפנות בתחנותיהם לרומא וימנה את הכהן הדומיניקני הפראי טומס טורקבימדה, לחוקר כללי (1483) ויתן לו יפוי־כח להקים בתי־דין לחקירה בכל מקום שיראה לטוב בעיניו, לנהל אותם בעצותיו ולהשגיח עליהם. הקנאי השואף־לדם הזה שם את האנקויזיציה למפלצת ולזועה לבני דורו ולדורות הבאים. הוא חבר ספר־חקים של החקירה, שעל פיהם לא יכול אף אחד האנוסים לצאת בשלום מידי מרגלי הכנסת הקטולית. ואם לא עלתה בידם להוכיח לאמללים את אשמתם על פניהם, היו מענים אותם בענויים ממושכים ואיומים, אשר תסמרנה שערות ראשנו לזכרם, עד שהצילו מפי קרבנותיהם דבר או גם רמז של הודאה, וגורל האנוסים ההם ומשפחותיהם הוטל בחיק האיטו־די־פה.

ובתי דין למשפט הכופרים נוסדו גם ביתר ערי ספרד, ומהם הכי מפורסמים ארבעה: אחד בקורדובה, אחד ב„יאין", אחד ב„וילריאל" ואחד בטולידו. לראש האנקויזיציה בארגוניה נתמנה הכמר ארבואס שמעשי רבו תומש טורקבימדה היו לו למופת ויתאכזר באנוסי סרקוסה והסביבה בלי חמלה. אך עריצותו היתרה הביאה עליו קרץ. כי במדינת ארגוניה פרצה מהפכה גדולה בשנת 1485 בגלל בית דין החקירה שהוקם בה, אך את כל המורדים אכלה חרב ונהרי נחלי דם נשפכו בחוצותיה. האנקויזיטור ארבואס שרצה לבער את כל הכופרים הומת בבית־התפלה בידי שלשה מהאנוסים, שלקחו ממנו את נקמת דם קרוביהם הנשרפים. אולם בכדי לנקם את נקמת הנזיר המומת, שרפה האנקויזיציה חיים הרבה מאות אנוסים ומאז עוד הרבתה להתאכזר באנוסים שנפלו בצפרניה החדות.

גם בספרד הצפונית לא הצליחו להניא את בית־דין החקירה מלתקע לו יתד נאמן, כי היא העשירה את פרדיננדו ואיזבל מרכושם המחרם של הנאשמים. י"א בתי דין לחקירה הוקמו בספרד.

הרב החכם ר' יצחק ערמאה בספרו החשוב „עקדת יצחק" מתנה את צרות האנוסים בדור ההוא כדברים האלה: „בזמננו עלה עשנם (של המוקדים) השמימה בכל ספרד ואייה; שלישיתם (של האנוסים) שרפה

„החקירה (אינקויזיציה) הקדושה", ולשופטים נתמנו נזירים דומיניקנים ובא־כח אחד מאת המלך. אז החלו להתפש בהמונים האנוסים שנחשדו בנטיה ליהדות. על כל קטולי נאמן הוטל החוב להודיע לאנקויזיציה כל מה שראה או ידע או שמע על ארחות הייהם של הנוצרים החרשים. המסירות רבו מיום ליום ודברי המוסרים גם לא נחקרו ולא נאמנו. די היה לאיזה קטולי להודיע, כי אנוס פלוני־אלמוני לבש בגדי הג או אכל מטעמים ביום השביעי לשבוע, או כי בתפלתו פנה כלפי המזרח — והאמלל הלז נתפס, הוא ובני ביתו, בידי שוטרי החקירה והשלך לבית הכלא. לא א־כו הימים וכל בתי־הכלא בשיביליה נמלאו על כל גדותיהם אנוסים חשודים וְעֻנּוּ שם בענויים קשים עד שהודו על חטאים שלא חטאו ועל עונות שלא עוו. מחוץ לעיר הקצעה ככר רחבת־ידים להוציא לפעל את משפט הנדונים ומקום התפת הזה נקדש בהמון־חוגג ונקרא „אוטו־די־פה" (נצחון האמונה), וששה מהאנוסים הועלו לקרבנות ראשונים על המוקד (א. ת״ב להרבן). מאז לא פסקו מיתות האנוסים בשרפה. במשך עשרה חדשים מחדש מרס עד סוף נובמבר 1481 נשרפו רק בשיביליה כשלש מאות אנוסים, שמתו כלם מות גבורים ולא נכנעו למבקשי־נפשם. רכוש המומתים החרם לאוצר המלך. ובהוסיף החקירה להעלות על המוקד את משפחות האנוסים כן הוסיף פירנגדו מלך ספרד להתעשר. מיתות היהודים היו איפוא לא רק למצוה אלא גם לעסק טוב.

אכזריות החקירה בשביליה עוד הלהיבה את לב האנוסים לדת אבותם ואת יסורי המות קבלו באהבה. רבים מהם נמלטו על נפשם בגבולות ספרד ובארצות מושבותם שבו בגלוי אל היהדות. ואלה האנוסים שהכריחו להשאר בספרד הוסיפו לחזק את הקשר בינם ובין יתר אחיהם לצרה. למרות הסכנה שנשקפה לאנוסים מצד הכנסת הקטולית, היו עורכים אספות סתרים והתפללו שם בצבור בשפת נביאיהם וחכמי עמם. בערבי פסחים היו מסדרים את הסדר כהלכתו וכן היו מקימים בנפשם גם ביתר החגים והמועדים את מנהגי דת היהדות. ברוח אהבה נאמנה ומסירות נפש לעמם ולתורתו היו מחנכים האנוסים גם את בניהם; וככה נתגדל בספרד דור של יהודים. נסתרים, שהיו מסורים לעמם ולדתם בכל נפשם ומאדם, ובחוץ היו אנוסים לשים מסוה על פניהם.

לחקירה היה תכסיס־מלחמה אחר: היא הבטיחה לסלח לפשע כל איש שיבוא להתודות על עונותיו במשך זמן ידוע. אולם בטרם יקבלו האנוסים את סליחתם היו נאלצים להלשין על כל הכופרים הידועים להם. האשמות היו אמתיות או מדומות. ומפני משטמה או אהבת־הבצע היו ממציאים אשמות כאלה. וככל אשר רבו האשמות כן נמלאו בתי־הסהר על כל גדותיהם. בתהלוכות־נהדרות שבהן השתתפו הכהנים, אצילי־העם וההמון הפשוט, היו מלוים את הנאשמים מהכלא אל התפתה

בשנת 1412 הצליח להשיג נגדם גזר־דין בן ארבעה ועשרים סעיף למען השפילם, לענותם, להשמידם ולהביא עליהם כליה. רק מי שהמיר את דתו נצל מכל הפרעניות הללו.

מלך ארגוניה מסר את יהודי מדינתו בידי בינסן פ׳ירר. צורר האפיפיור בנדיקטוס הי״ג היה משנה לנזיר הזה, וירצה להכריח את כל היהודים להשתמד, ולהנצל ע״י מהמשפט שחרצה עליו מועצת־ההגמונים הכללית בפיזה, כי הוא הוא הגורם לפרוד בכנסת, כי הוא כופר, כי הוא מחלל־שבועה. תחת נשיאותו היה הויכוח המפורסם ב„טורטוזה" שנמשך אחד ועשרים חדש. מהויכוח הזה, שנעשה בחגיגיות גדולה ושבו מלא „ג׳רום די סנטה פ״י" תפקיד גדול, יצא בנדיקטוס הי״ג וידיו על ראשו. ומרוב קצפו פקד בשנת 1415 שכל המיעקות והלחץ שבהם חיו יהודי קשטיליה יהולו גם על היהודים שבכל מדינות הנוצרים. אסר אסר עליהם להגות בתורה ולקרא בתלמוד ובספרות־הרבנית, צוה לחפש ולשרף את כל ספרי התלמוד הנמצאים אצלם ויכריח את כל היהודים להמצא שלש פעמים בשנה בכנסת לשמע את הטפות הכמרים. קוה קוה כי ע״י זו יוכל למלאת את החסרון שלא עלה בידו להכריחם להמיר את דתם. שלטון האפיפיור הזה לא האריך ימים, כי סנהדרי־ההגמונים בקונסטנץ הורידוהו מגדולתו, ולפיכך לא נתקבלו גזרותיו כי אם בקשטיליה וארגון.

אחרי שנים אהדות, בשנת 1471, התחדשה המלחמה נגד היהודים בעצם תקפה, בהנשא איזבל מלכת קשטילייה לפרדיננדו מלך ארגוניה וקטלוניה, ושתי מדינותיהם חברו לממלכה אחת. ימים רעים החלו אז נגד יהודי ספרד והרדיפות נגד האנוסים החלו באפן שטתי.

האנוסים נחשבו כיהודים לכל פרטיהם. אילם אם מהאחרונים אפשר היה להחלץ ע״י התנפלות ההמון הנה לא כך היה הדבר בנוגע לאנוסים. ע״י מה אפשר היה להפלה בינם ובין הנוצרים האמתיים שלכאורה דמו להם אפילו בתפלותיהם? אך גם מהמיצר הזה נחלצה הכנסת בזה שיסדה בשנת 1478 בארגון ובקטלוניה, את בית־דין החקירה, (אינקויזיציה). עפ״י השפעת הדומיניקנים, דרש המלך המשתוקק־להון ואשתו המלכה האדוקה, מהאפיפיור סיקסטוס הרביעי, ליסד בספרד בית דין קבוע למשפט אלה הנוצרים, שימצא בהם עון כפירה ומעל בכנסת. האפיפיור הנז׳ מלא ברצון את משאלת פרדיננדו ואיזבל וירשה להם למנות בתיר היקרים, כמרים ונזירים וכהונדת ולתת להם שלטון בלתי מגבל לשפט את הכופרים והאנוסים, ואפילו את המגינים עליהם עפ״י דיניה ומנהגיה של החקירה העתיקה. ולההרים את כל הון הנאשמים.

ככה נוסד בשיביליה בשנת 1481 בית־הדין הראשון שנקרא

הזאת היו כי עלה פיד וקרץ על עדת היהודים הגדולה שבשיביליה.

גורל היהודים בקורדוב׳ה, טולידה, ולנצה, ברצלונה, לרידה, גירונה וערים אחרות לא היה טוב מגורל אחיהם בשיביליה. ורק היהודים שהמירו את דתם נצלו מלהט החרב המתהפכת מעל לראשם. יהודי ארגון נצלו עי״ז שמחלו על כל הונם וימסרוהו לאוצר־המלך. בקשטיליה בלבד נמחה שם שבעים עדות יהודיות מעל פני הארץ.

אחרי כמה הרפתקאות שעברו על אחינו, אחרי כמה גרושים פרעות והשמדות, הנשארו עוד יהודים במדינות הנוצרים? אפשר היה למנות את המדינות שכל זכר ליהודים לא נשאר בהן.

הכנסת היתה כמנצחת ותדמה בנפשה כי היא עומדת על סף האחדות=הדתית, שעל מזבחה הקריבה בלי־חמלה אלפי ואלפי יהודים.

אולם מה גדל יאושה ומפח־נפשה בראותה כי איש מקרבה, מבין הנאמנים בבריתה קם בתחלת המאה הט״ו לשטן ולרועץ לה לתגר בה מלחמה. ירידת האמונה, וסלף הכמרים והשחתת הנזירים הולידו ב„בהם״ מְתַקֵּן; ושמו יואן הוס. האיש הזה כונן את חציו למול האפיפיורות ויור זיקים בתכונת הכנסת, ויטיף לחזרה אל התנ״ך. השפותיו אלו עלו לו אמנם במחיר חייו, כי נשרף חיים על המוקד, אולם הדבקים בו רבו מאד מאד ויתקוממו נגד אויביהם, ומצב הכנסת נזדעזע ונתקרקר.

ועוד מארע חמור מסך רוח־עועים בכנסת והוא לכידת קונסטנטינופל ע״י המושלמים, במחצית המאה ההיא. כאלף שנה לפני הכבוש הזה, באותה קונסטנטינופלה גופה, קבל הקסר קונסטנטין את דת הנצרות וימסור ביד הכנסת את מדינת־הקדם ויתו לה את הדרך לכבוש התבל.

ובתורקיה זו עצמה מצאו יהודי־ספרד, בזמן יותר מאוחר, מנוח ושלוה מכל התלאות אשר מצאום במשך ימי גלותם.

הכנסת יכלה אמנם לשאל לעצמה, מה הועילה לה כל התנגדותה והתנפלותה על היהודים? גם בספרד, היו היהודים שהשתמדו למראית־עין למען הנצל מחרב אויביהם — שומרים בסתר את דת אבותיהם והיו נקראים „אנוסים״. למראית=עין שמרו את הדת־הנוצרית ועי״ז היו חייהם בטוחים, עסקו בכל עבודה ומלאכה, יכלו גם להתעלות למשרות גבוהות במשרות הממשלה. הם רכשו להם יכלת גדולה שע״י רדפו הם את רודפיהם.

מעולם לא יכלה הכנסת לבוא לידי הכרה כי כח־הזרוע לא יפעל כלום על היהודים. בספרד היו אז ליהודים אויבים נוראים כהמימר פאאולוס די סנטה מריה, ג׳רום די סנטה פֿי והדומיניקני בינסן פירר.

בין שנתים ימים היה אז ז׳ואן השני מלך ספרד במלכו. ועקב היותו צעיר לימים נמנה פאאולוס די סנטה מריאה, לשליט על היהודים.

שְׁלָּחוּ שוב הימנה בשנת 1322 ונקראו מחדש לבוא אליה בשנת 1360 הורשו לגור בצרפת במשך כעשרים שנה, וסוף סוף נגזר שוב עליהם בהחלט לגלות הימנה בשנת 1394.

יהודי ספרד היו לא פחות אומללים מאחיהם שבגרמניה, מראשית המאה הי"ב ואילך שמשה ספרד מרכז תרבותי ורוחני של היהדות; שם זרחה שמש ישראל בגולה בזיו וזוהר שכמוהו לא היה לפנים. במאה הי"ג הוקירו מלכי הארץ את מעלות היהודים והמלך אלפונסו העשירי נטה את חסדו לחכמי ישראל ויקרב אליו את מלומדיהם ועל שכם רבים מהם שם משרות גבוהות ממשרות־המלוכה. אולם כ"ז לא הניאהו, כמובן, מלהאמין גם בעלילת־הדם ולהציק ליהודים באופן חֻקִי. את כל החקים העתיקים של הויזיגוטים ביאר ביאורים שונים. ויוסף עליהם כל מיני משפטים משפילים כגון החובה לשאת את „אות־הקלון" והאסור המוטל על הנוצרים להשתמש ברפואות שנתנו או שהוכנו ע"י יהודים. ומלך כזה היה מכונה בשם „המלך החכם" או „המלך החפשני"! בתוך כל האורות והצללים הללו ששמשו בערבוביה, דבר אחד היה משמח, והוא כי במשך כל ימי חיי המלך הזה, לא יצאו החקים האלה מכח אל הפעל.

בארגון, הצליח ראש הדומיניקנים, ריימונד מפיניפורטי, לפני מאה שנה בערך, להכריח את המלך יעקב הראשון לחק נגד היהודים הרבה חוקים מעיקים; בנבארה ג"כ עלה בידי אחד הפרנסיסקנים ואחוזת מרעיו לשסה, בשנת 1328, את ההמון ביהודים, ויפרע בהם פרעות איומות בכל הערים חוץ מב„פמפילון".

כעשרים שנה אח"כ, בשנת 1348, בפרץ המגפה־השחורה, הסתערו הנוצרים שבארגון וקטלניה על היהודים ויבוזו את רכושם ויהרגו בהם הרג רב בתואנה כי הם מסממים את הנוצרים.

התנועה נגד־היהודים החלה בקשטיליה בשנת 1371: עפ"י דרישת סוד־המחוקקים (Cortès) הכרה המלך לגזור על היהודים לשאת שוב את אות־הקלון ולבלתי הקרא עוד בשמות קשטילינים. השפלה זו היתה אמנם גדולה מאד, אך הכנסת לא הסתפקה בה, כי בראותה שאי־אפשר לה להשיג מהמלך הרבה יותר ממה שהשיגה, החלה לסער את רוח ההמון ותמנה, לתכלית זו, שני מומרים שנסעו מעיר לעיר ומכפר לכפר ויקראו את העם לבתי־התפלה, כמו ב„אבילה" בשנת 1375 ויכריחו את היהודים לבוא לשמע את מנאמיהם המלאים שטנות ודבות נגד היהדות והתלמוד. וחרף ההגנה הנמרצה שהגינו הסניגורים על היהדות והתלמוד — הצליחו המטיפים=המומרים להשפיל את ערך היהודים ולשפך עליהם את כל חצי זעמם ויסיתו את ההמון להתנפל עליהם התנפלות כללית. שהחלה בשיב'יליה בשנת 1389, נמשכה עד שנת 1391, ונפסקה לזמן מה על פי פקדת המלך; תוצאות ההתנפלות

הפורעים את צדקת היהודים. אך הם גורשו מעל פניהם בחרפה. בסטרסבורג, קולוניה, ורמישה, פרנקפורט, מגנצה וביתר ערי גרמניה נשרפו או נטבחו יהודים לאלפים בידי הפורעים והנשארים שלחו יד בנפשם. רבים מיהודי גרמניה נמלטו בימים ההם אל מדינת פולוניה הקרובה ושם מצאו להם עם יתר אחיהם בני עמם מנוחה ומרגוע מתלאותיהם ועינוייהם.

גם על יהודי שויצריה נתך הקצף וגם הם הועלו על המוקד. במדינה הקדושה גרמנו-רומית, סבלו ביותר היהודים.

מימי הרהיין, הדנוב, הנחלים, הנהרות, המעינות, הבורות וכו' הרעלו ע"י היהודים כמובן. בתוך בתי־הדין ומועצות־הע"ים היתה מרגשת תנועה גדולה. חקירות ודרישות נעשו בכל עבר ופנה. היהודים מצאו להם מליצי־יושר וסניגורים, אך שומע לא היה להם; האפיפיור קלמנטי הששי בכבודו ובעצמו הגין כאמור עליהם. אך גם דבריו לא נתנו פרי, ואיש לא הקשיב לו. הוא פרסם ההלטה־קדושה להוכיח את צדקת היהודים, אך איש לא הטה אזן־קשבת לדבריו. הקיסר קרל הרביעי רצה להושיעם, אך גם הוא היה הסר־אונים להפיק את זממו זה לפעל. היללות ההמון ופראותו עברו כל גבול ולא ידעו מדה וקצב. עבודת חרבן היהודים הסתדרה בשטה־מסוימה ותעבר מעיר לעיר ומפלך לפלך. גם בכפרים ובחוות הפליאו הנוצרים את מכות היהודים. בבזל, בספיר, בוורמס, בפרנקפורט, בקלן, באוגסבורג, בוירצבורג, במינכן, ובכל הגלילות שבסביבות גרמניה הממו באש ובח־ב את היהודים שמאנו להמיר את דתם. יהודים רבים המיתו את עצמם כי לא רצו לפול בידי אויביהם.

אחד הפיטנים מתאר בדברים מלאים רגש עמוק את עינויי עמנו בימים ההם לאמר:

עַפְעַפַּי יִזְלוּ מַיִם דֶמַע לְהַגִּירָה וַאֲקוֹנֵן עֲלֵי הֲרוּגֵי אַשְׁפִּירָה:
בַּשֵּׁנִי בִּשְׁמוֹנָה בוֹ בְּיוֹם מַרְגֹּעַ הֻקְרָה נֶהֶרְגוּ בַּחוּרֵי חֶמֶד וִישִׁישֵׁי הֲדָרָה.
קְהִלַּת וַרְמַיְשָׂא בְּחוּנָה וּבְחוּרָה פְּעָמִים קִדְּשָׁה שֵׁם הַמְיֻחָד בַּמּוֹרָא;
וְעַל אַדִּירֵי קְהַל מַגֶּנְצָא הַהֲדוּרָה הִשְׁלִימוּ נַפְשָׁם עַל יִחוּד שֵׁם הַנּוֹרָא
נִבְלָתָם כְּסוּחָה לְחַיַּת אֶרֶץ וְלְבְהֵמוֹת יוֹנֵק עִם אִישׁ שֵׂיבָה עֲלָמִים וַעֲלָמוֹת.

ופיטן שני מתאר לנו בצבעים בהירים למדי את קלסתר פני עמנו בימים ההם:

שְׁנוֹתֵינוּ סָפוּ בְּקַלּוּת וְדַלּוּת. נְקַוֶּה לְאוֹר וְהִנֵּה קָלוֹן וְשִׁפְלוּת
מָשְׁלוּ בָנוּ עֲבָדִים, וַאֲנַחְנוּ בַּגָּלוּת; לְקָחוּנוּ זֵדִים לְנַחֲלַת אֲחֻזָּה
אָזְלַת יָדֵנוּ וְיָדָם עַזָּה, נֶאֱלַמְנוּ כְּרָחֵל לִפְנֵי גוֹזְזָה...

בסוף המאה הי"ד באו על יהודי צרפת שנית צער ופרעניות. אחרי הגרישם מצרפת בשנת 1304 והקראם שוב אליה בשנת 1315,

שנואים בעיני עם הארץ. והכנסת מצדה הוסיפה לעורר את חמת ההמון נגד כל היהודים „שונאי ישו". היהודים ראו כי ימי שלותם בצרפת ספורים ויחלו בעצמם לנדד משם אל ארצות אחרות. פתאם יצאה הגזרה מלפני קרלוס הששי כי כל היהודים יעזבו את צרפת מבלי שוב אליה עוד. ושנית לקחו יהודי צרפת מטה־נודדים בידם ויצאו לנוע אל יתר ארצות ארופה. ורק בגבולות פרובנציה נשארו מהם מתי מספר — לפליטה.

אחד האצילים בגרמניה הודיע כי פקודה נשלחה אליו משמים להעניש את היהודים בענויי ישוע ולנקם מהם את נקמת ענוייו ע״י מיתה. האיש הזה ואחיו שמו מכביב לזרועותם רצועת־עור ויכנו את עצמם בשם: „המלכים ארמלידר" ויסדרו להקות אכרים בשם "Judenschlaeger„ שכמשך שנתים־ימים 1336—1337 רצחו בלי חמלה את היהודים שבאלזס ושעל גדות הרהיין בואך „סואב". אולם סוף סוף, בפקודת הקיסר לודויג מבאבייירה הותז ראש אחד האחים ארמלידר וככה בא הקץ גם לטבח הזה ביהודים.

אולם, דבה אחרת יותר נוראה מכל הראשונות שקדמוה הלכה הלוך והתרקם בסתר במדינת צרפת: שנה אחת אחרי הפרעות שפרעו האכרים ביהודי צרפת הדרומית, בשנת 1321, העלל עליהם כי הם הסיתו את המצורעים שב„גואין" להרעיל את מימי הבורות והנהרות. דבה־נמבזה זו עלתה ליהודים במחיר יקר מאד: חמשת אלפים יהודים הועלו חיים על המוקד. ורק אחרי המשרפה הזאת, נוכח המלך פיליפוס החמישי לדעת כי חפים הם מפשע.

צרות היהודים גברו ביחוד בימי „גזרת המצורעים". בשנת 1348 פרצה בארופה המגפה השחורה שעשתה שַמות בתושביה במשך ארבע שנים ותפיל מאות אלפי חללים בין הנוצרים שלא היו נזהרים בהלכות טהרה. גם ביהודים נגעה המגפה לרעה; אולם יען כי תורת היהדות מחמירה מאד בחקי הבריאות והנקיון -— לא רבו חללי היהודים כחללי הנוצרים שכניהם. וגם בדבר הזה מצאו אנשי בליעל מקום להעליל על היהודים עלילת שקר חדשה כי הם הרעילו את מימי המעינות, הבורות, הנחלים, הנהרות ואפילו את האויר, ולכן פרצה המגפה. הברה כזו שנפלה באיזה מקום, התפשטה במהירות הבזק בכל הערים ועלתה לעמנו באלפי קרבנות חדשים. ההרגות בתושבים היהודים החלו בצרפת.

מדרום צרפת שבו נשרפה ביום אחד עדת יהודים שלמה על פשע שלא פשעה — עברה העלילה אל קטלוניה וארגון והתפשטה בכל מוראותיה במדינות גרמניה; באלזס, אוסטריה, הומתו רבבות יהודים במיתות משונות או כי נטבלו על כרחם. לפקדת האפיפיור קלמנטי הששי ולהוכחותיו כי לא היהודים אשמים בהתפשטות המגפה — לא שם האספסוף לב. במקומות אחדים נסו שרי העיר להוכיח להמון

נפשו השוקקת להון זרים לא ידעה שבעה. בשנת 1306 היה מלך זה זקיק לכסף. ובכן מה לעשות? הדבר פשוט ולא בשמים הוא. הוא הוציא פקודה לאסר את כל היהודים שבמדינות מלכותו ויגזר עליהם לעזב את הארץ במשך חדש ימים ויחרם את כל הונם לאוצר המלכות ולא נתן להם לקחת אתם מאום מרכושם חוץ מבגד ללבש וצדה לדרך. ולמען יהנו גם אחרים כמוהו משלל היהודים המחרם פטר את כל הנוצרים מלשלם את חובותיהם ליהודים. כעבור המועד הקבוע גורשו מגבולות צרפת כמאת אלף יהודים ורכושם החרם כאמור לאוצר המלך. צרת הגולים היתה רחבה מני ים. מרביתם נדדו אל המדינות החפשיות שבצרפת הדרומית או מצאו להם מקלט־זמני בגבולות ספרד־הקרובה, בתקותם כי לא יארכו הימים והֻרשה להם לשוב אל נחלותיהם, ותקותם זו אמנם לא נכזבה: כעבור תשע שנים מת פיליפוס ועל כסאו עלה לודביג העשירי שהרשה ליהודים לשוב אל אחזותיהם. הנודדים שבו בהמונים אל קניהם ההרוסים—אך ימי מנוחתם שם לא נמשכו.

אחרי שנים אחדות, בשנת 1320 (אלף תנ״א לחרבן) החל בצרפת מסע הצלב של מחנות אכרים ורועים. כמר־משחת אחד, עזור ע״י איזה בנדיקטני, ספר לרעיו כי נער רועה ראה בחלומו והנה יונת־קסם, שנהפכה לנערה יפת־מראה, צותה עליו לאסף את ה„אחים הקדושים" לערך מלחמה עם המושלמים הכופרים. ההמון הנבער האמין לדברי־הבל אלה וארבעים אלף אכרים ורועים התאספו ל„מלחמת הקדש" אל תחת דגל הכמר. המחנה הכבד הזה עבר כסופה מעיר לעיר וישמד כל מה שפגש על דרכו. כבימי מסעי הצלב הקודמים היו היהודים הקרבנות הראשונים, שעליהם הסתערו האכרים בדרכם, ובמרבית ערי צרפת נשחטו היהודים בידי ה„אחים הקדושים". באחת המצודות התבצרו חמש מאות יהודים, ובראותם כי לא יעמדו בפני אלפי צורריהם בחרו למות איש בידי רעהו מנפל בחרב הפראים. יש שהגינו אחדים משרי הערים על היהודים, אבל הרבה לא יכלו לעצר בשפעת נוסעי הצלב שהיו בעיני אזרחי־הארץ לקדושי עליון. ורק כאשר עברו הפרעות את תחום היהודים ושטפו את כל הארץ, צוה המלך לשים קץ לתועבות האספסוף. גדודי הרועים נפוצו בכח־הצבא ושרידיהם עוד הוסיפו לחמס בערי ספרד. ביחד נהרסו בימי מסע הצלב הזה, הנקרא בקורותינו „גזרת הרועים" בערך מאה ועשרים קהלות יהודים בגבולות צרפת וגרמניה.

ומעמד היהודים בצרפת הוסיף להתמוטט. מלכי הארץ היו מרשים להם לגור שם במחיר מסים רבים שקבלו מהם בזכות הישיבה. כל המלאכות והאומניות החשובות נלקחו מידי היהודים ורק עסק הרבית נשאר להם לפרנסתם. המלוים היהודים היו נחוצים לשליטי הארץ, אך

היתה תכנית אחת: לפני חג הפסח אבד או נרצח ילד נוצרי ומסתמא נרצח בידי היהודים. במקום שילד נוצרי לא אבד ולא נרצח, המציאו להם הנוצרים את אחד הגדולים שבא להעיד כי היהודים „מצצו" את דמו לצרכי המצות. מרבית ראשי הניצריות ידעו היטב כי לעלילה זו אין כל יסוד; אבל רק מעטים מבאי להם להבין להכחיש את האשמה קבל־עם.

בימי ממשלת הקסר רודולף הנז', בשנת 1263, נמצאה גופת ילד נוצרי בקרבת עיר מגנצה; הניצרים העלילו אז על היהודים כי הם הם ששחטיהו לצרכי־דתם, וההמון התנפל על בתי אחינו בעיר זו וב„בשראח" ויפרעו בהם פרעות ויבוזו את כל הונם ורכושם. גם במינכן פשטה שמועה כי היהודים קנו מיד אשה־זקנה ילד נוצרי לשחטו, וקול זה דיו היה לגרות ביהודים את האספסוף שפרע בהם פרעות איומות. כל היהודים שיכלו להנצל מחמת־המציקים נחבאו בתוך בית־הכנסת, אך גם שם השיגתם יד צורריהם וישרפום כלם חיים.

בשנת 1286 העלילו תושבי „בופרד" ו„אוברויזיל" על יהודי שתי הערים הללו, כי הם שחטו איש־קדוש, „ורנר הטוב" שמו, בכדי לקחת את דמו לצרכיהם הדתיים. ולמען הגדיל את התרגשות ההמון הוסיפו המעלילים לאמר כי נבלת־המומת היתה מוארת בקרני־אורה אלהית. התוצאות ידועות: התנפלות ופרעות ביהודים.

בשנת 1298, הוציאו הנוצרים תושבי העיר הקטנה רוטינגן שבפלך פ׳רנקוניה דבה, כי היהודים גאלו וימעכו קרבן שנשפך דמו. אציל אחד „רינדפלייש" שמו הגיד כי עליו הוטל התפקיד לנקם את נקמת חלול־הקדש הזה ולהשמיד את כל היהודים עושי העולה. לתכלית זו הזעיק אליו הרבה גדודים ולהקות מבין האספסוף וכלם יחד פשטו כארבה על יהודי רוטינגן וישרפום חיים ומשם הסתערו כחיתו־טרף על יהודי באב׳ייריה, פ׳רנקוניה, אוסתריה ויצמיתו באש ובחרב את כל מי שפגשו על דרכם. היהודים האומללים לא יכלו להנצל מיד הפראים־האכזרים האלה אלא בהרגם את בניהם ובשלחם יד בנפשם הם. „במשך ששה חדשים—אמר גרץ בספרו—השמידו הרוצחים הפראים האלה מאה ושש וארבעים עדה יהודיות ויהרגו יותר ממאה־אלף יהודים".

ואם רק שמועה קטנה של חלול קדושת־קרבן יכלה לחולל סער כ״כ נורא של אכזריות ופראות, על ראש היהודים, ההיה צריך לבקש איזו תואנה אחרת בכדי למרר יותר את חייהם?

במאה הארבע עשרה היו ארצות צרפת וגרמניה לכור הברזל לעמנו. מלכי צרפת הרבו אז להציק ליהודים, בשל בצע כסף או מקנאת הדת. המלך פיליפוס היפה היה איש עריץ ורע מעללים והתעמר בכל נתיניו בעריצות ובגסות. מלבד המסים שיהודי צרפת היו מכניסים לאוצר הממשלה, היה המלך פשוט גוזל מהם את רכושם כאות נפשו. אולם

כי כל היהודים יעזבו את גבולות אנגליה במשך חדשים אחדים, ויאיים עליהם כי כל יהודי שימצא על אדמת אנגליה אחרי הזמן הקבוע ליציאה—אחת דתו להתלות. היהודים מהרו למלא את מצות המלך ועוד לפני המועד הקבוע שנתן להם, יצאו במספר שבעה עשר אלף איש מארץ שפלותם ומצוקותיהם, אחרי אשר חיו בה יותר מארבע מאות שנה. מרבית הנודדים שמו פניהם לצרפת. אבל הם נמלטו מן הפחת ונפלו בפח. בעת ההיא רבו הרדיפות גם על יהודי צרפת ואחיהם הנודדים מאנגליה שתו אתם יחד את כוס התרעלה — עד תומה.

ומגבולות צרפת עברה הבדותא המבהילה כי משתמשים אנו בדם־נוצרים לצרכי המצות — גם לגרמניה, שבה השתדלו הקסרים בכל מאמצי כחם להגן על היהודים מפני רודפיהם, ועוד אשמת־הבל נוספה על יהודי גרמניה כי לוקחים הם את „לחם הקדש" של הנוצרים ודוקרים בו בסכינים עד שיצאו מתוכו נטפי־דם. מחוץ לעיר פולדה נמצאו חללים חמשה ילדים נוצרים (1235) וההמון האשים בלי כל חקירה ודרישה את היהודים כי ידם ברצח הזה ויתנפלו הנוצרים בצלבים בידיהם על יושבי הגיטו ויהרגו בהם בלי דין ומשפט שלשים איש ואשה. הבקרת שנקבעה מטעם המלך על ידי מלומדים נוצרים לחקר ולדרש אם משתמשים היהודים בכלל בדם נוצרים לצרכי המצות לא הוכיחה את אשמתם ובכל זאת הושת על יהודי פולדה ענש כסף. אז פנו היהודים לעזרה אל האפיפיור אינוקנטי הרביעי שהיה איש ישר ואוהב אמת, והוא נענה להם ויערך בשנת 1247 פקודה מיוחדת אל ההגמונים ובה הוא מוכיח בראיות ברורות מתורת היהדות, כי עלילת הדם נגד היהודים היא אשמת שקר ויצו על הכמרים הסרים למשמעתו, כי יעמדו תמיד לימין היהודים בצר להם.

אולם למרות הצהרותיו אלו של אינוקנטי הרביעי ולמרות האסור שאסר האפיפיור גריגורי העשירי להעביר את היהודים על דתם בכח הזרוע או לרדף אותם, הוסיפה מגפת הדם ללכת הלוך והתפשט הלוך ועבור בכל ערי גרמניה והביאה לידי פרעות והריגות נוראות ביהודים. מפיצי העלילות הללו היו לרב הכמרים עצמם שילדי הנוצרים היו נרצחים בידיהם או בידי שליחיהם. להם עזרו גם הסוחרים הקטנים שחפצו להפטר מהתחרות היהודים במסחרם.

גם הקיסר רודולף בהפיצו את הסכמת שני האפיפיורים הנזכרים לעיל, הוסיף מצדו כי מגוחך הדבר להאמין שהיהודים אוכלים בימי הפסח לב ילד נוצרי שחוט. אולם חרף כל ההצהרות הללו היסיפה אמונה זו למצא לה מהלכים בקרב המון־העם.

פנקסי קהלות היהודים בגרמניה מלאים פרטי עלילות הדם האלו שהביאו שוד ושבר על מרבית היהודים בארץ הזאת. למארעות הרצח

אולם הם לא אבו שמוע לו ויבכרו את המות על המרת הדת וישרפו כלם בתוך להבת האש ותפלת היחוד בפיהם (שנת 1171; א. ק״ב לחרבן; ד׳ תתקל״א ליצירה.)

בימי מסע הצלב עונו יהודי אנגליה בידי האספסוף, וכעבור ימי הזועה האלה הרגיזו את מנוחתם מלכי הארץ דוכסיה וכמריה. היהודים נהיו גם שם לעבדי המלך וכל אשר היה להם — רכושו הפרטי. ממלא מקומו של ריכרד לב=האריה, נצרך תמיד לכסף ויהודיו היו מחויבים למלא בכל פעם את איצרו הריק. המסים, המכסים והארנוניות כבדו על היהודים מנשוא. אך איומי המלך ונגישות שריו גזלו מהם גם את פרותתם האחרונה. פעם הושם על אחד מעשירי היהודים בעיר בריסטול מס של עשרת אלפים כסף, וסכום רב כזה לא יכול היהודי לשלם. אז צוה המלך לעקר את שני היהודי עד אשר הכרח למלא את דרישתו. אחרי אספת הכמרים בשנת 1215 הרבתה גם הכנסת ללחץ את היהודים באנגליה. גזרות האפיפיור אנוקנטי השלישי — ביחוד אות הקלון — נשתמרו מאז בדיוק, ועוד נוספו עליהן חדשות. אסור היה ליהודים לבנות להם בתי תפלה חדשים, ומס מיוחד היה עליהם לשלם לקופת הכנסת הקתולית. שפלות יהודי אנגליה במצבם החמרי השפיעה לרעה גם על מצבם הרוחני וגדולי הרבנים והחכמים נדדו משם אל ארצות אחרות.

מצוקות היהודים באנגליה רבו עוד, כאשר התיהד שם הנזיר רברט. הכמר הזה השתלם בשפה העברית ובתורת היהדות במקורה בכדי להתוכח עם היהודים ולהדיחם מעל דתם. ולסוף נוכח הוא בעצמו בצדקת היהדות ויעזב את גדולתו ושלותו ויבחר להתענות עם הנרדפים והמעונים מאשר להתחבר אל הרודפים והמענים. העובדה הזאת הרגיזה מאד את אבות הקתוליות ויוסיפו מאז להתנקם בעם חרמם.

צרות היהודים כבדו מנשוא, עד שהחלו להשתדל לפני בעלי השלטון, כי ירשו להם לצאת מן הארץ. אבל בקשתם לא נתמלאה כי מלכי אנגליה ראו ביהודים מקור הכנסות קבועות. מצב היהודים באנגליה נדמה אפוא למצב אבותיהם במצרים, וההבדל היה רק בזה שבמקום לבנים דרשו מהם שליטי אנגליה—כסף. בימי המלך אדואַרד הראשון עמלה הכנסת בכל כחה לפתות את היהודים לשמד. המלך הזה חיב את כל היהודים לשמע את דרשות הנזירים מדיחיהם מבלי התוכח אתם או להראות להם את משוגתם. אחד הכמרים הציע לגזל את ילדי היהודים מידי אבותיהם ולחנכם ברוח הקתוליות על כרחם.

מצב היהודים באנגליה הורע מיום ליום ואחרי שעמל הכמרים להסיתם לשמד לא הצליח, הכרח המלך למלא את משאלת היהודים— לצאת מן הארץ. בשנת 1290 הוציא אדואַרד הראשון פקדה מיוחדת,

ומדנים ממושכים — את בנדיקטוס מכסא האפיפיור וליהודים היתה רגע הרוחה.

אולם כשעמלו הנזירים עוד ולא עלתה בידם להעביר את היהודים על דתם, יצאה דת־מלכות ביום י"א מאי 1415, להצמית, בכל מקום שנוצרים נחתים שם, את התלמוד וכל הספרות־הרבנית ולאחז באמצעים חמורים ומעיקים נגד היהודים והיהדות.

וכוחים אלה היו אמנם זורעים שנאה ומשטמה בין היהודים ובין הנוצרים, אך מעולם לא עלה בידם להעביר את הראשונים על דתם. מעולם לא הצליחו להלהיב את לב ההמון ולגירותו ביהודים. היה צריך איפוא להמציא איזו המצאה אחרת שתפעל יותר את פעולתה, ודבר כזה לא היה אז קשה כלל: האפיפיור אינוקנטי השלישי כתב כי „הורגי־אליל' (היהודים) אלה ישחטו את הנוצרים". ומה שהאפיפיור כתב הלא כמובן יכול לשמש חמר לנזירים; והללו העלילו על היהודים, — כמו שעובדי־האלילים העלילו לפנים על הנוצרים — כי הם משתמשים בדם־אדם בכדי ללוש בו את המצות בחג הפסח, והבדותא המבהילה הזאת החלה לאט לאט, למצא לה מהלכים בקרב ההמון; ולמלא סאת אסון היהודים, היה קורה אז מקרה של מות־מקרי או משוער ואז רגה עלילת־דם בכל מוראותיה. מיד נאמר כי היהודים המיתו את הנעלם לצרכי־דתם, ויהודי אותה העיר, אותו הפלך, או אותה המדינה שבה נמצא המומת היו צריכים לשלם בדמם את העון הזה. עלילת־הדם שמשה בידי הנזירים והכמרים חמר למלחמה איומה נגד היהודים, בימי אדירותם, זאת אומרת בימים שהיה ההמון שקוע במ"ט שערי בערות. מעולם לא הניחו הכמרים נשק זה מידם.

העלילה הנוראה הזאת נפוצה בראשונה נגד בני עמנו ע"י אנשים שהתרחצו בעצמם בדמי ירודים ויאמרו לכסות על מעשי־הרצח שלהם בדבת־שקר זו שעלתה לנו באלפי קרבנות וקדושים ונהרי נחלי דמי נקיים. בעיר בלוייש אשר בצרפת התיכונה הלך עבד שר העיר בערב אל הנהר להשקות את סוס אדונו. הסוס נבעת בחיפך ויתע לאחוריו מפני המים. הרכב שב העירה ויספר לאדונו כי ראה בעיניו שיהודי השליך אל הנהר גופת ילד נוצרי, ועל סמך זה נאסרו הכף שלשים איש מחשובי היהודים. למען חקר את דבר האשמה השתמשו ראשי הנוצרים במנהג תפל שנקרא אצלם „צרוף המים": את הרכב, המאשים היחידי נגד היהודים, הושיבו בסירה מלאה מים, ואחרי שלא ירדה תהומה, החליטו חוקרי הדין כי אמת בפיו. על היהודים החפים כפישע הוציאו משפט מות בשרפה. האלוף טיבולט משמפניה חרץ משפט שלשים וארבעה איש ושבע עשרה אשה יהודים להשרף חיים. וכאשר הביאום למקום המוקד, החל הכומר לפתוחם שימירו את דתם ויישארם חיים.

הסכים לזה בתקותו כי המומר ינצח את ראש הרבנים ואז יקבלו היהודים את דת הנוצריות. מצד היהודים נקרא גדל חכמי התורה בדורו הוא רבנו משה בן נחמן (הרמב"ן). מלבד בקיאותו הרבה בספרי חז"ל רכש לו החכם הזה גם ידיעות חשובית בחכמות ומדעים וידע את השפה הספרדית והערבית על בֻּרין. אולם לבו היה רחוק מהמחקר החפשי, ודעתו היתה כי הדת קודמת למדע.

הרמב"ן קבל את הזמנת המלך יעקב הראשון והוכוח נועד להיות בברצלונה; אך תנאי מֻקדם התנה הרב עם הצד שכנגדו כי יותן לו להגיד את כל האמת שבלבו. הוכוח היה בהיכל המלך ובמושב שרי המלוכה, הגמוניה ואדיריה והמוני עם ונמשך ארבעה ימים. באמץ לב ובבטחון בצדקת היהדות החל הרמב"ן לבטל את כל טענית המומר והדבר עלה בידו באפן הכי־מצוין. תשובות הרמב"ן והוכחותיו היו מכריעות למדי, עד כי הביאו פחד בלב יהודי ברצלונה, פן תגרמנה לידי פרעות ושפיכות דמס. אבל הוכוח נגמר בשלום ובנצחון גמור לצד היהדות ותבוסת פאאולום היתה שלמה (1263 לספה"נ; הכ"ג ליצירה).

אחרי הוכוח הזה הרשה מלך ארגון להצמית את התלמוד, והנזירים הלשינו על הרמב"ן באזני האפיפיור כי עלב בדבריו בכבוד הקטיליות. ויגזרו עליו חיבת גלות מגבולות ספרד, ולעת זקנתו, בהיותו כבן שבעים שנה נאנס לקחת כלי גולה ויעל לארץ ישראל משאת נפשו מכבר.

מהשנה ההיא והלאה רבו וכוחים כאלה בכל א־ג־ן. ובמאה שאח"כ, בשנת 1375, היו גם בכל קשטיליה.

הוכוח היותר חגיגי שבכל הוכוחים היה זה של טורטיזה.

בסוף שנת 1412 הזמין האפיפיור בנדיקטים השלשה עשר את גדולי הרבנים לוכוח דתי עם ראשי הדת הקטולית. עשרים ושנים רבנים באו לעיר המועדה, טורטוזה, וביניהם גם הרב ההוקר ר' יוסף אלבו. מצד הכנסת הקטולית עמדו: האפיפיור בעצמו — שעמל בכל יכלתו להבהיל את מלאכי היהודים ולבלבל את רעיונותיהם — דִיקָנים, הגמונים ובתוכם המימר יהושע מעיר לורקי. הוכוח שנגע ברֻבו בשאלת המשיח—נמשך שנה ועשרה חדשים מהראשון לחדש פברואר 1413 עד י"ב נובמבר 1414. מצדדי הנוצריות עמלו להוכיח את הרבנים כי לשוא מחכים עוד היהודים לביאת גואלם ומשיח כבר בא; ויען כי העם „קשה־ הערף" מאס בו — וימאסהו ה' וקללת עולמים תרבץ עליו עד שישוב מדרכו הרעה ויודה במשיחיות ישו. הדעות הללו נאמרו מפי מליצי הנצרות בחמה שפוכה ודברי־בלע נגד עמנו, והרבנים היו מוכרחים לענות בנימוס ובזהירות יתרה. אולם הוכוח הארוך הזה נגמר לפי שעה בלי כל תוצאות כי כנסית הכמרים בקינסטנץ הסירה — אחרי סכסוכים

ואת חולשת היהודים. מליצי־התלמוד היו תמיד אנשים חסידים חכמים ומלומדים גדולים. הם נלחמו עם מתנגדיהם בעז ואמץ, באמונה־שלמה ובזשתכנעות־גמורה. בכל מאמצי־הגיונם דחו ויטפלו את שקרי המימרים על פניהם. אולם תקותם להציל את התלמוד, את נפשם ואת חיי יהודי־עדתם—היתה להם למפח־נפש. כל מין וכוח כזה היה ליהודים כמכשר פיד ואסונות חדשים שמהם קוו להנצל ע״י תפלות ותחנות, סגופים וצומות. והם לא שגו ברואה.

אחרי הוכוח הראשון בפריז בשנת 1240, שבו נכח „בלנש מקשטילייה", צוה להוג התשיעי לתפיש ולשרף ארבעה ועשרים קרונות מלאים ספרי־תלמוד.

מכל קצות צרפת הובילו את ספרי התלמוד לפריז וישרפום בראש הומיות. שרפת התלמוד הרגיזה מאד את לבית היהודים בכל תפוצות הגולה. ואחד מצעירי תלמידי החכמים שהתפרסם ברבות הימים לתהלה ר׳ מאיר מרוטנברג חבר לזכר הגזרה הזאת קינה מלאה רגש:

„שַׁאֲלִי שְׂרוּפָה בָאֵשׁ, לִשְׁלוֹם אֲבֵלָיִךְ
הַמִּתְאַוִּים שְׁכוֹן בַּחֲצַר זְבוּלָיִךְ
הַהֹלְכִים חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ וְקוִֹים
לְאוֹר יוֹמָם אֲשֶׁר יִזְרַח עֲלֵיהֶם וְעָלָיִךְ;
אוֹרִיד דְּמָעוֹת עֲדֵי יִהְיוּ כְּנַחַל
וְיַגִּיעוּ לְקִבְרוֹת שְׁנֵי אֲצִילָיִךְ —
מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן — וְאֶשְׁאָלֵם: הֲיֵשׁ (כְּבָר)
תּוֹרָה חֲדָשָׁה, כִּי נִשְׂרְפוּ גְּוִילָיִךְ?..."

שרפת התלמוד השפיעה לרעה על יהודי צרפת. בתי המדרש נתדלדלו מאז, ועבודת שיירי בעלי התוספות בהפצת התורה ברבים — נפסקה.

ובספרד הנוצרית רבו קהלות היהודים אחרי גזרות השמד של אלמוהדים. ביחוד גדל שם כבוד היהודים בימי המלך אלפונסו השמיני שהטה להם חסד ויתן בידם הרבה משרות כבידות בהנהגת המדינה.

אילם הקנאות הקתולית חדרה גם לשם. מלך ארגוניה יעקב הראשון היה קטולי אדוק ועמל להפיץ את הנצרות בין היהודים ובין הערבים. הנזירים הדומיניקנים למדו בבתי־ספרם עברית וערבית בכדי שיוכלו להשתמש בשפות אלו לצרך הפצת הנצרות בין היהודים והמושלמים. בין הנזירים הדומיניקנים היה גם יהודי־מומר פאולוס כריסטיני שמו, ובו אמרו הכמרים להכריע את היהדות ויציעו לפני המלך: ל עד וכוח־דתי בין גדל חכמי היהודים ובין האח־הפושע. המלך

ארץ, היו עושות את פעולתן בקרב העם וההמון־הפשוט. וכשרגשי הנסיכים והעם היו נגד היהודים אזי התוצאות היו תמיד מרות לאחרונים אחרי הפרעות וההשמדות מצד האספסוף, היו באים הגרושים להשמיד את אשר הותיר ההמון־הפרוע.

זוהי תמצית דברי־ימי היהודים במשך כשלש מאות שנה, זוהי היסטוריתם המכאיבה ומדאיבה שהלכה בלי השך הלוך והמשך, הלוך ורע מיום ליום.

במאה הי"ג התחילו בפעם הראשונה להפיח כזבים ושקרים נגד יסודי הדת־היהודית. יסודות אלו הלא בתלמוד הם נמצאים; ובכן אם יצמיתו את התלמוד ממילא תיצמת גם היהדות עצמה. כן חשב האפיפיור, גריגור התשיעי. גם אחרי הַצָּמַת התלמוד ישאר אמנם התנ"ך; אולם „ספר־הספרים" הזה הלא היא אחד מספרי־אמונת הכנסת שאי־אפשר להפטר הימנו. אי־אפשר ג"כ להזניחו או להשכיחו, ובכן מלחמה בתלמוד!

האדוקים בקטוליות היו אז מלכי צרפת. המלך לודביג הקדוש היה למטה־זעם בידי הכמרים ויצק ליהודים למען ימירו דתם. ויִרדֹף באף גם את תורת היהדות. יהודי מומר אחד הביא את דבת התלמוד רעה לפני האפיפיור גריגורי התשיעי ויסת אותו לבדק את ספרי הז"ל המלאים, לפי דעת המלשין, דברי עלבון ונגוד לקטוליות ולשרפם קבל־עם. בדיקת התלמוד היתה בפריז: מאת כל היהודים נלקחו ספרי הש"ס והרבנים נקראו לחקירה ודרישה.

בחדש יוני 1239, פקד האפיפיור על כל ההגמונים שבצרפת, אנגליה, קשטיליה וארגון להחרים את כל ספרי התלמוד הנמצאים בידי היהודים ולמסרם לידי הדומיניקנים והפרנסיסקנים. אולם פקודתו לא עשתה את שלה. אז יחליטו הנזירים והמורדים היהודים להשתדל בכל מאמצי כחם להכריח את המלכים לאשר את גזרת האפיפיור. הנזירים לא ידעו את התלמוד והמומרים סיסו את דבריו. הם חפצו לברר ולהוכיח בפני היהודים כי התלמוד מלא על כל גדותיו תורות הפרעת־מוסר, חרופים, גדופים ונאצות נגד אלהים, נגד ישוע הנוצרי ונגד הבתולה אמו.

אלו הן איפוא תולדות הויכוחים והפלפולים שהיו המומרים מתוכחים עם מגיני־התלמיד. המחזות הללו היו מוכנים מראש והדומיניקנים היו משתדלים להכריע את היהדות. הוכוחים האלה בין אויבי־התלמוד ובין מליציו היו נעשים בחצר־המלכות במעמד ראשי־הכהנים, הנזירים, הכמרים ולפעמים גם לפני אצילי־העם. גם האפיפיור עצמו נוכח פעם אחת באחד הויכוחים היותר חשובים האלה שנעשו עפ"י רוב בחגיגיות גדולה בכדי להבליט ולהראות בעליל את כח הכנסת

הובא מראש בחשבון בכדי למרר את חייהם ולסכן את קיומם. ברוב מדינות הנוצרים שנפלגו ע"י בעלי־האחוזות היו חלוקי־דעות רבים בין הכנסת ובין העם על הדבר הזה. במקומות רבים הגינו הרבה נסיכים וקצינים על היהודים בחרף־נפש ולא נתנום למות בענים וסבלותם. אך במקומות אחרים מצאו האצילים כי טיב יותר לנצל אותם בכשרון בכדי להוציא מהם כל חלקה טובה. לערים ואגודות רבית היתה דאגה שונה מזו של הכנסת: אסר אסרו על היהודים כל מין תחרות מסחרית או תעשיתית ויגרשום מכל מלאכה ומכל עסק־מסחרי. הנוצרים היותר אדוקים הוסיפו נפך משלהם ויאסרו על כל רופא יהודי לרפא חולים נוצרים ועל האחרונים לפנות לרופאים יהודים.

האפיפיור אינוקנטי השלישי שכח בטח כי בראשית ימי כהונתו כתב לבלתי הרג את היהודים ולבלתי הכריחם להתנצר. עתה היתה רוח אחרת אתו. הוא נסה בכל האמצעים לנצרם, אך לא עלה בידו כי היהודים לא רצו בכל מחיר שבעולם להזניח את דת־אבותיהם. אז יכתב אפיפיור זה גופו כי צריך לתת ליהודים לחיות חיי־בשת והרפה, חיי־עני ודלות לתפארתה הגדולה של הנצרות: הדבר הזה היה כעין ביאור על אי־יכלתה של הכנסת לנצר את היהודים. אמנם, במכתב־אפיפיורי זה, האשים אינוקנטי השלישי את היהודים כי הם שוחטים בסתר את הנוצרים ואשמה זו היא היא שנתנה לכל הנזירים והכמרים בדורות הבאים חמר רב לאשמות ועלילות־שקר שטפלו על היהודים עם־חרמם.

הנזירים לא נרתעו מפני כל: הם המציאו כל מין המצאה נוראה, טפלה ומגחכה נגד היהודים. כן למשל אמרו כי אין כל תורת־מוסר בדת־היהודים, כי האחרונים שונאים את הנוצרים משטמה עזה, כי הם מועלים מעל בדת־הנוצרית; מחללים את מצוות הקרבנות והזבחים ומגאלים את תמונות הבתולה־הקדושה; אלה הם הפשעים הקטנים שטפלו על היהודים. ולמען שסה את ההמון ביהודים הודיעו כי היהודים מתנקשים בנפש הנוצרים, כי הם שוחטים את ילדי הנוצרים לצרכים־דתיים, כי הם מרעילים את מימי הבורות והמעינות. בעלילות נמבזות כאלו גרו ביהודים את האספסוף שהתנפל עליהם ויעש בהם שמות הרבה יותר מבימי „נוסעי־הצלב".

עד המאה הט"ז התרבו בלי חשך עלילות כאלו ודברי המשורר הנצחי ר' יהודה הלוי במאה הי"ב:

וַאֲנִי מְיֻסָּר בְּאַכְזְרִיּוּת מוּסָר
גּוֹלֶה וְנֶאְסָר וְצָר עָלַי צָר.

היו יותר מתאימים לצרות היהודים במאות הי"ג, הי"ד והט"ו. וכשהעלילות הבדויות לא יכלו עוד למצוא להן הד בלבות המלכים, הקצינים ורוזני־

אינן מלהיבות עוד כב־אשינה את ההמון הנוצרי, ואחרי שנחלץ מהאלביגים — הפנה את פניו לעבר היהודים. התמרמרותו וזעפו עלו למעלה ראש בראותו כי מגינים עליהם בצרפת וספרד, יסר את פ ליפוס אוגיסטוס על השיבו אותם אל ארצו אהרי הגלותו אותם הימנה, שלח נגדם פקדות־נמרצות למלך ולאצילי צרפת ולמלך קשטיליה, ויציק להם מאד באנגליה. ואפיפיור זה עצמו הוא הוא שבראשית ימי כהונתו, בשנת 1197, אסר על נוסעי־הצלב לשלל את רכושם ולהכריהם להתנצר. בשנת 1209 הממום עם האלביגים ויפרעו בהם פרעות ולמען הפיק את כל זממיו אלה, עבד אינוקנטי השלישי תכניות, מנה סנהדרי־הגמונים, ויבחר בבאי־כח; בקצרה העמיד צבא גדול של נזירים וכמרים להוציא לפעל את תכניתו. ההגמונים עבדו בעשר אצבעותיהם. הגמוני אב׳יניון השביעו בשבועה חמורה את כל הברונים ואת כל ראשי הכרכים החפשים להרחיק את היהודים מכל מין משרה ופקידות ועבודה אצל הנוצרים ולהכריחם לשמר את כל מצות הדת הנוצרית.

בשנת 1215 קרא אינוקטי לאספת כמרים רבה ב„לטרן״ לטכס עצה במה לבער את הכפירה מקרב הארץ ואיך להרחיק את היהודים מעל שכניהם הנוצרים. הם קבעו איך צריכים היהודים לחיות מאז והלאה בכל מדינות הנוצרים. את כל הגזרות הראשונות אשר וקים ועליהן הוסיף עוד הרבה ענשים־חמורים שבהם צריכים להעניש את המומרים השומרים בסתר את דת העברים. בין יתר ההחלטות שיצאו אז מלפני שליטי הקטוליות, נגזרו נגד היהודים גזרות מחפירות כאלו: אסור ליהודי להראות בחג־הפסח קבל־עם, היהודים הקונים או ממשכנים קרקעות דלא ניידי חייבים לשלם את מס־המעשר לכת הכהנים. כל משפחה יהודית חייבת לשלם סך ששה דינרים בכדי לשאת בעול הוצאות הכנסת בימי חג הפסח; אסור למושלים הנוצרים לספח יהודי למשרות העממיות. וסוף כל סוף הכריחם לשאת על בגדיהם „אות־קלון״, היא מין גזרת־בד מגוון שהיהודים היו חיבים לשאת על בגדיהם למען יכרו בחוץ על פני יתר התושבים, ולמען יהיו מגוחכים ונבזים בעיני כל רואיהם. הזכרים מבני י״ב שנה ומעלה היו חיבים לשאת את אות הקלון הזאת על כבעם והנשים על צעיפן. פעמים לא מעטות המתיקו סוד יחד סנהדרי ההגמונים, ראשי הממשלה והנסיכים והתוכחו על השאלה איך צריכים להיות הצבע, הצורה, הארך והרחב של אות־קלון זו.

בשנת 1264, הגדילו עוד יותר עשות מועצת־ההגמונים ותחליט שעל היהודים ללבש דבר יותר גס ויותר מכער ומצחיק: עליהם לחבש לראשם מגבעת מרובעת או עגולה או שבים דומה לקרן, ויהי הסמן הזה לאות חרפה וקלסה ליהודי בעיני עם־הארץ בעברו בחוצות.

האפיפיור אינוקנטי השלישי כלה לחבר את כל החקים המעיקים ליהודים. האפשר היה להוסיף עליהם דבר מה? הכל היה מסודר, הכל

להשפילם ולהכניעם עד שיתקנו את מעותם ויקבלו את מלכות השמים". שנאתו אל היהודים רבתה עוד בשל תנועת החפש הדתי שהתפשטה בין נוצרי צרפת הדרומית — האלביגים. קרבת פרובנציה אל אחוזות הערבים בספרד הריחה גם את הנוצרים ההם את רוח החקירה והבקרת ובמעשה אבות הכנסיה הקטולית ראו נגוד רב לעקרי הברית החדשה. אז קמה בין נוצרי פרובנציה כת האלביגים שהטיפה לדת הנוצריות הטהורה והתנגדה לזדון ממשלת הכמרים. בהודע הדבר לאינוקנטי, שפך על מושלי פרובנציה הישרים את כל חמתו ויחרימם וינדם אם לא ישובו „מדרכם הרעה". וכאשר נוכח כי כל עמלו לשוא, ונוצרים הוגי דעות לא ילכו אחריו בעינים עצומות — אחז האפיפיור בחרב נוקמת ויקרא מסע צלב חדש על האלביגים „הכופרים".

בין יתר החטאים אשר מצא אינוקנטי במושלי פרובנציה, הזכיר להם את עון החסדים וההנחות שעשו עם היהודים. בין מושלי הצדק האלה זכור לתהלה הרוזן רמון שמנה יהודים רבים לשרי מלכותו.

ובין כה וכה התפרצו נושאי הצלב אל גבולות פרובנציה ויהרגו בפקֻדת האפיפיור רבבות איש מקרב הנוצרים והאלביגים ואת הארץ היפה הזאת שמו לבז ולמשסה. דרך אגב פגעו השודדים גם ביהודים ובין אלפי החללים שנפלו מתוך האלביגים, כאשר כבש מחנה הכמר הקנאי ארנולד את העיר בֶּדֶרְשׁ— נמצאו גם כמאתים הרוגים יהודים. „אל תחוסו על איש — עורר הכמר הנוצרי את אנשיו — ובעולם הנשמות יבדיל ה' בין הרשעים ובין הצדיקים..."

בעת ההיא הוקם בצרפת הדרומית בית־הדין הראשון למשפט ה„כופרים", היא החקירה,—אינקויזיציה בלעז,—הידועה שצמאה לדמי נקיים כיהודים כנוצרים. אז נוסדה גם חברת הנזירים הדומיניקנים שהגינו על הקטיליות מפני רוח הכפירה והיהדות ויבקשו חטאים והוטאים נגד הדת הנוצרית.

אך העם הקטן הוא עם ישראל, עמד כחומה־בצורה בפני תשוקותיו של האפיפיור אינוקנטי השלישי ששאף למשל על ארפה ממשלה בלתי מוגבלה. בראשית שלטונו לא אבה להשמיד את היהודים ולא להכריחם להמיר את דתם, כי קוה קוה להכניע את רוחם ע"י השפלות וענויים, הכלמות ומצוקות. הוא התגרה כאמור, בראשונה באלביגים ויבעיר את כל דרום צרפת באש ובדם. עם האלביגים נצמתו גם הרבה יהודים וימצאו שם את קברותיהם. בשנת 1212 סדר מסע־צלב שני נגד המושלמים שבספרד, ונושאי הצלב התנפלו כחיתו־טרף, באכזריות ופראות נוראה על היהודים שבטולידה, הרגו בהם הרג־רב ויסכימו למחות את שמם כליל אלמלי מנעם מלך קסטיליה ע"י אביריו ועירוניו — מלהפיק את זממם זה. ויהי בראות אינוקנטי השלישי כי חסר־אונים הוא לעשות רעה למושלמים משום שההטפות ל„מסע־הצלב"

אחרי מלחמה קשה נלכדה לפניהם בירת אנדלוסיה היא קורדובה ובתי התפלה והמדרש הנהדרים של היהודים נהרסו בידיהם בלי חמלה. אחרי קורדובה כבשו האלמוהדים גם את גרנדה ושביליה ויתר ערי ספרד הדרומית ויכריעו את אלמורבידים לפי חרב. קהלות היהודים בכל מדינת אנדלוסיה נחרבו, והאכסניות של תורה ובתי המדרש למדעים בשביליה, באלסינה וביתר הערים — נָשַׁמּוּ. מרבית יהודי אנדלוסיה הכרחו לקבל עליהם את דת האשלם והנשארים נמלטו על נפשם אל הארצות הסמוכות.

במחצית המאה הי"ג, המשורר הגדול ר' יהודה הלוי עצוב ונואש על שבר בת-עמו, צרח מנהמת לבו:

וַאֲנִי מִיֻּסָּר בְּאַכְזְרִיּוּת מוּסָר
גּוֹלֶה וְנֶאְסָר וְצָר עָלַי צָר.

בראשית המאה הי"ג פרצו קטטות בין הכנסת ובין האלביגים תושבי דרום צרפת על ענינים דתיים. האחרונים תקפו בעז את הכנסת ואת תורותיה ועיקריה. התוקפים לא היו בודדים במלחמתם עם הכנסת כי חוץ מהכופרים שבדרום צרפת נמצאו אנשים כאלה גם בצרפת גופה. ואיה איפוא צריך לבקש את מקור הרעה? אצל היהודים כמובן, האלביגים למדו אצלם והשפעו כ"כ מדעותיהם עד שנמצאו אחדים ביניהם שלא פחדו להכריז כי יסודי הדת-היהודית עולים בערכם וחשיבותם על יסודי הדת-הנוצרית; היהודים הם כמובן מפיצי הכפירה בצרפת הכנסת לא פקפקה בזה אף רגע. היהודים מלאו את לבות ראשיה — דאגה. הכנסת השמידה אמנם את כחותיהם החמריים, אך כחותיהם המוסריים נשארו אתם כמקדם קדמתה, הם חיו חיי-הרוח ויאצילו מרוחם-הכביר על כל יושבי תבל, ובימי-הבינים עלתה הצלחתם בספרות הדתית והפילוסופית על גפי מרומי-קרת.

מסעי הצלב הגדילו את שלטון הכנסיה הקטולית בכל עניני הדת והמדינה. ארפה כלה נדמתה לממלכת כהנים אחת ובראשה עמד האפיפיור שהכניע למרותו את כל מלכי העמים הקטולים. ביחוד גדל כח הכנסת בימי האפיפיור אינוקנטי השלישי. האיש הזה היה מטבעו בעל רצון כביר ואוהב שררה, ויקנא קנאה עזה לדתו. כל רעיון חפשי וצל של חקירה נרדף על ידו בלי חמלה; ובקרבת היהודים אל הנוצרים ראה סכנה לקיום הקטוליות ויתאמץ להשפיל את כבוד היהדות בכל האמצעים; וברעתו כי כל כלי משחית לעשות כלה ביהודים — לא צלח, החליט לדכאם עד עפר בגזרות קשות ובהגבלת זכיותיהם; אל המלכים והרוזנים שהטו חסד ליהודים, היה כותב מכתבי תוכחה מלאים איומים וחרמות אם יוסיפו להטיב עם „בני בניהם של הצולבים". „על היהודים להיות נעים ונדים כקין — כתב אינוקנטי באגרותיו — ומצוה

אומיה היתה על העליונה, לא נועזו קנאי המסירה לפגוע במושלמים הנאורים ובבני יתר הדתות — לרעה. אולם כשכליפות קורדובה החלה להתפוצץ בישל מלחמת אחים ושנאת־חנם, הרימו המושלמים הקנאים ראש ויחלו להתנקם במתנגדיהם שקראו להם כופרים וביהודים אשר עמלו הרבה בהפצת ההשכלה הערבית והחקירה החפשית. ביחוד גדלה הרעה כשהתפרצה קנאת הדת הנוצרית בעצם תקפה, ונושאי-הצלב היו למופת לקנאי האשלם במלחמת הקדש, אשר קראו על כל בן דת אחרת ובאמצעי רשעתם: להפיץ תורת מחוקקם בכח החרב.

בעת ההיא גברה בין המושלמים הברברים בצפון אפריקה כתת „אלמוהדים". מיסד הכתה הזאת התפרסם לשליח־אלהים להשיב לדת האשלם את כבודה הראשון ולבער את הכפירה מן הארץ. במיתו ירש את מקומו ואת קנאותו תלמידו „עבד אל מיאמין" שקרא מלחמה על הכליפים הנאורים מבית המירבידים ובראש מחנה רב עלה מגבול מדינתו ויצר על העיר הגדולה מרקש וילכדנה. בעיר הזאת וסביבותיה ישבו הרבה יהודים, והקנאים האלמוהדים שכירי־הנצחון ותאות־המלחמה שפכו עליהם את כל חמתם. כקנאי הנוצריות הציעו גם הם לפני היהודים ברירה כזו: המית הדת או — מות. יהודי מרקש היו אובדי עצות; רבים מהם נמלטו על נפשם מצרימה וספרדה והנשארים קבלו למראית־עין את דת האשלם ובסתר חיו עפ"י חקי תורת אבותיהם.

לפי היסטוריונים רבים בא אל־מואמין על ראשי היהודים במרוקו בטענה כזו: כאשר הופיע מוחמד בעולם הבטיחוהו היהודים כי קבל יקבלו את תורתו, אם במשך חמש מאות שנה לא יבוא משיח לגאלם מארצות גלותם; ועתה בעבור הזמן הקבוע, על היהודים לשמר את מוצא פיהם, ולא — אחת דתם להמית. בעמל רב עלה בידי יהודי מרוקו לפעל על ראש המוהדים כי יחליף להם את ענש המות — בגלות. מפני התנאים הקשים, שיהודי ארפה היו שרוים בהם בעת ההיא, אבד כמעט מנוס למרבית יהודי צפון אפריקה, ורבים מהם נאנסו להשתמד. מלבד זאת לא דרשו קנאי האשלם מאת היהודים המומרים כפירה בעיקרי תורתם והתרחקות גמורה מחיי עמם כאשר דרשו הנוצרים, רק סתם־הודאה כי „מוחמד הוא נביא אלהים". ראשי היהדות בעת ההיא הורו הלכה ליהודים שהיו אנוסים לבחר במית אם לא יודו לדביר זה: „יודה ולא יהרג". המומרים האלה לא עזבו את מנהגי היהדות גם בגלוי ויוסיפו לעסוק בתורה כבתחלה. אולם מקץ ימים הפסיקו רבים מהם כל קשר בינם ובין האשלם ויבחרו למית על קדוש השם מנשוא מסוה כל שהוא על פניהם.

לא ארכו הימים ומחנות אלמוהדים התפרצו אל גבולות ספרד.

אך מציאותם בקרבת המלך לא הפיקה רצון מההגמון הקנאי בלדואין וירמז לריכרד כי היהודים „הכופרים" אינם ראויים לכבוד אשר כזה שיקח מהם את ברכתם. אז הוצאו מלאכי היהודים בחירפה מאת פני המלך, ובעיר נפוצה חיש השמועה כי הותר להכות ביהודים ולבז את רכושם. נושאי הצלב לא אחרו להתנפל על יהודי לונדון, הרגו בהם רב והחריבו את בתיהם בלי המלה. אחדים מעשירי היהודים התבצרו אמנם בארמנותיהם, אך הפורעים הציתו עליהם את הבתים באש וישרפום שם חיים. רבים מיהודי אנגליה שלחו אז יד בנפשם, פן יאנסום האכזרים להמיר את דתם.

ובצאת ריכרד לב האריה ב־ראש נושאי הצלב התחדשו הפרעות וההרגות ביהודים בערי אנגליה. ביחוד סבלה עדת היהודים בעיר יורק. כאשר פרצו שם הפרעות התבצרו היהודים במבצר העיר. אז שם האספסוף מצור על היהודים וידרשו מהם כי ימירו את דתם. ששה ימים עמדו הנצורים בגבורה בפני צורריהם ולא נתנום לבוא אל המבצר. אך כשאזל הלחם לנצורים, אפסה כל יכלת להחזיק עוד מעמד, אז קם רב הקהלה וישא מנאם הם שלא להמסר, ודברי הרב עודדו את רוח הנדכאים וכלם נשבעו למות מות קדושים מהכנע לאויב. נשיא הקהלה שחט ראשונה את רעיתו ואחר כך נשחט הוא בידי רב הקהלה. אחריהם שלחו יד בנפשם יתר היהודים, והנשארים הומתו בידי האספסוף שהתפרץ ביום המחרת אל המבצר. (ד' תתק"ן ליצירה; א. קנ"א לחרבן.)

בסוף המאה הי"ב גורשו היהודים מצרפת. פיליפוס־אוגוסטוס שממשלתו היתה פרושה רק על אי־צרפת ואגפיה, צוה, ביום י"ט יאנואר 1180, לתפש ולאסר בכלא את כל היהודים תושבי מדינות־מלכותו. ולא נשתחררו אלא עדי שלמו כסף רב כפר פדיון נפשם, ובשנה ההיא גופה פטר את הנוצרים מלשלם את כל חובותיהם ליהודים, ובשנת 1181 החרים את כל הון היהודים לאוצר=הממשלה ויגרשם כלה מארצו.

אולם כל הצרות הללו לא מלאו את סאת אסונם של היהודים. דת מוחמד לא אחדה את כל בניה באסיה ובאפריקה. עוד בראשית הוסדה קם פרוד הדעות בין נושאי־דגלה: מפלגה אחת האמינה מלבד בספר הקוראן גם בתורה המסורה ומפלגת המתנגדים כפרו במסורה. הכליפים מבית אומיה היו ממתנגדי המסורה ואת תורת הקוראן עמלו לברר ברוח המדע והחקירה. והכליפות בקורדובה שהיתה למופת בהשכלתה לעיני העמים, עוד הגדילה את הפרוד בין המושלמים המאמינים במסורה ובין מתנגדיהם. אך כל זמן שיד הכליפים מבית

שהם כופרים בעקר „שטת ההתגשמות", מאמינים בכ"ז כי מבתולה נולד ישוע; אולם, היהודי־הארור כופר בכל העקרים האלה". הוא רצה להמית את כל היהודים, אך אחרים הטילו עליהם את התפקיד הזה. בגרמניה, למשל, הצטיין הנזיר רודולף בהסתותיו המלאות־רעל וילך מכרך לכרך ומעיר לעיר ומכפר לכפר ויטיף נאומים וילהיב את העם לעשות כלה ביהודים. „נושאי־הצלב" התחזקו שוב, ויתנפלו באף ובחימה־שפוכה כחיתו־טרף על עדות היהודים שבבקעת הרהיין, וישמירון ויהרגו בהם הרג רב. וכמו בכל תקופות של פרעות כן גם הפעם, היו היהודים נתונים בין שתי ברירות: למות או להתנצר. רוב היהודים בחרו כמובן את הדרך הראשונה וימותו על קדוש־השם ומיעוטם שלא עמדו בנסיון קבלו למראית־עין את הדת־החדשה וכשעברה הסכנה שבו לדת אבותיהם. פעמים רבות היו היהודים שוחטים את בניהם ושולחים יד בנפשם הם, בכדי להנצל מענויי אויביהם. „נושאי־הצלב" הזועפים והאכזרים היו נענים רק לפעמים רחוקות לפקודות קסר גרמניה ולעצותיהם הטובות של אי־אלה מראשי הכנסיה האנושיים כהארכיהגמון של מגנצה או החשמן של קולוניה, הראשון הגן עליהם אחרי אשר הניסו את כספם ורכושם אל אוצר הכנסת, ועבדי השני הלכו עם היהודים והצילו את ספרי הקדש מידי החמסנים ויקחו אותם עמהם אל ארמון ההגמון. הגנתו של קסר גרמניה על היהודים עלתה לאחרונים במחיר יקר מאד. עפ"י חק שלקה אותו לפי דבריו טוספסינוס ומטיטוס גזר על כל היהודים שבמדינות מלכותו להיות עבדים לבית־המלכות. ומני אז נעשתה עבדותם של היהודים בגרמניה לתנאי חקי.

בישנת 1187 כבש צלה אלדין שלטן מצרים את ירושלם מידי נושאי הצלב וישם קץ לממשלתם; בבוא השמיעה הזאת למלכי ארפה הנוצרים, התחברו פרדריך ברברוס מלך גרמניה, פיליפוס־אוגוסט מלך צרפת וריכרד לב הארית מלך אנגליה ויערכו מסע צלב שלישי של הארץ הקדושה. בפעם הזאת הביאו ההכנות שוד ושבר רק על יהודי אנגליה. ישובי היהודים בא"ץ זו רבו במאה הי"ב ואליהם נוספו עוד גולי היהודים מצרפת הסמוכה שמצאו להם מנוחה בגבולות אנגליה ומעמדם בכלל היה איתן. יהודים רבים ישבו בלונדון וביתר הערים ויעסקו במסחר; מלכי אנגליה הרשו להם לנסע בכל הארץ ולסחר בה כאות־נפשם, חלף המסים והארנוניות הרבים שהסוחרים היהודים היו מכניסים לאוצר המלוכה. בלונדון ובעוד ערים אחרות עשו יהודים אחדים גם עשר וזה עורר את קנאת הנוצרים והמתם נגד כל היהודים.

ההכנות אל מסע הצלב השלישי החלו ביום עלות ריכרד לב הארית על כסא מלכותו. ביום המשחו באו אל היכלו צירים מאת כל תושבי הארץ לברכהו ולהגיש לו מנחה. בין הבאים היו גם ראשי היהודים.

הפורעים באה כליה וקפדה: אלפי איש מהם מתו בדרך מחליים רעים ורבים הומתו על ידי תושבי הערים השלוים.

נושאי הצלב אמרו: קרוב לנו הלא ישנם כופרים אחרים שהכנסת מאשימה אותם בתור רוצחי ה„מושיע", והכופרים האלה הלא בלי כח ובלי־מגן המה, טרף בלתי־מתנגד. טרף אשר בשפיכת־דמו יכפרו כל עונות הרוצח ויזכה לאשר־נצחי. ואמנם היהודים עניגו את „נוסעי־הצלב" הרבה יותר מגאולת קבר המשיח מידי המושלמים.

„נושאי-הצלב הראו את אכזריותם ואת פראיותם ליהודים אשר ישבו לבטח עמם. גם שלחו יד ביהודים שמצאו על דרכם, ויהרגום ויבוזו את רכושם, ויגבו למפרע את שכרם בעד המלחמה-הקדושה שהכריזו. בכל מקום ומקום שבו מצאו יהודים הרגים בלי־חמלה ורחמים ובענויים-קשים ומרים. הם האמינו כי בזה הם מענישים את רוצחי נפש ישוע בטרם שיפדו את קברו" (מישילה, דברי-ימי צרפת, חלק שני דף 289).

שלשת „מסעי-הצלב" שהסתדרו בצרפת, בגרמניה ובאטליה בסוף המאה העשתי עשרה ועד סוף המאה השתים-עשרה החלו בשלל, בבזה ובפרעות והרג־רב ביהודים.

על חבר נוסעי־הצלב הראשונים שנסעו מצרפת נתוספו הרבה להקות־נוסעים מגרמניה ויעשו שמית בכל עדות־היהודים שבגרמניה ויתנפלו עליהם וירמסו את ספרי תורותיהם ויתעללו בנשותיהם; „נושאי הצלב" החריבו את הארץ, הרסו את הערים ועל נפש כל הנחבאים מפניהם במערות היו משימים מחנק בעשן. סוף סוף אחרי שלש שנות תלאות רבות וכליון הגיעו „נושאי־הצלב" לירושלם וילכדוה בסערת מלחמה ויתנפלו על העיר ויתנוה למשסה וישלחו בחרב את תושביה ויישחטו רבים ויענו אחרים עד מות, ואת כל היהודים אשר בתוכה שרפו חיים ולא נשאר בהם עד אחד. את מעשי־הפראות האלה עשו גדודי נושאי הצלב שבאו ירושלימה תחת ראשות הרוזן גוטפריד מבולייון.

„מסע הצלב" השני הסתדר בגרמניה. מלך צרפת לודוויג השביעי אחז צלב בידו ולא עשה רעה ליהודים, אך הרשה כי יוציאו לפעל את חק האפיפיור אוגין השני שעל פיו חיבים היהודים לשלם את כל חובות „נושאי-הצלב" לנושיהם. הכהן ברנארד הקדוש איש קלרבו בקש שלא יגעו לרעה ביהודים. אך מרבית הנזירים הקטולים דרשו מנושאי הצלב לבער תחלה את אויבי ישו היושבים בארצם. והכהן פטר די קלוני חשב אחרת. הוא כתב ללודוויג השביעי לאמר: „למה לנו ללכת למדינות כ״כ רחוקות לחפש את אויבי הנצרות בשעה שאנו נותנים ליהודים שהם יותר רעים מהסרזינים, לשים את כבודנו לכלמה, למרר ולהאדיב את רוחנו ולגנות את עבודתנו ותפילותינו. כי הסרזינים, אע״פ

כריחם. ונושאי הצלב הוסיפו להחריב את בתי היהודים בורמישה ולבז את רכושם, טמאו את בתי התפלה ורמסו את ספרי התורה בטיט חוצות. מקצת היהודים נמלטו מחמת האספסוף המשתולל אל בית הגמון העיר אלברנדוס. אך הוא לא הגן עליהם ויחל לפתותם כי ימירו את דתם. האמללים ראו כי נפלו בפח ויבקשו את ההגמון כי יתן להם זמן להמלך עם נפשם. מסביב לארמון אלברנדוס חנה מחנה נושאי הצלב להוביל את היהודים לטבילה או למיתה. עברו ימים אחדים ומאת היהודים אין קול ואין קשב. אז נפתחו דלתות בתי מקלטם ולעיני ההגמון ועבדיו נגלתה תמונה מבהילה: כל היהודים הנמלטים, למקטן ועד גדול, התבוססו בדמם. הגבורים בחרו במות מבגד בדת אבותם. מסירות נפשם זו עוד העלתה את חמת ההמון הפרוע, שהשתולל גם בגופות המתים הקדושים ויסחבם בחוצות סחוב והשלך. עלם יהודי אחר שהשודדים הרגו את אביו ואת שבעת אחיו, אמר לקחת נקם משופכי דמם וכאשר סחבוהו נושאי הצלב אל בית תפלתם לטבילה, בין יתר היהודים שלא הספיקו לשלח יד בנפשם — הוציא גואל הדם הצעיר סכין מתחת למדיו וידקר בו את קרובו של ההגמון. ההמון נדהם לאמץ לב היהודי, התנפל עליו ויקרעהו לגזרים. יהודי ורמישה היו למופת במסירות נפשם לעמם ולתורתם. ורק מתי מספר בודדים נטבלו על כרחם ואח"כ שבו אל חיק אמתם וימותו גם הם על קדוש השם. כשיצא אספסוף הפורעים מורמישה הובלו גויות המומתים הקדושים לקבורה — ומספרם היה כשמנה מאות איש ואשה, טף וזקן.

ומחנה שני של נושאי הצלב עלו אז על מגנצה. יהודי העיר הזאת נסו להתבצר בארמון ההגמון רוטרד, שנתן להם מחסה ומפלט בביתו בכסף מלא. בגישת נושאי הצלב אל הארמון יצאו היהודים בכלי נשק לקראתם, בתקותם כי עבדי ההגמון יעזרו על ידם כאשר התנו אתו מראש. אך תקותם נכזבה: עבדי רוטרד נפוצו והיהודים נעזבו לנפשם. להלחם הרבה עם האספסוף הרב והעצום מהם לא יכלו האמללים. אז שלחו מרביתם יד בנפשם והנשארים נהרגו בידי הפורעים; את רכוש היהודים חלקו ביניהם ההגמון וראש גדוד השודדים.

יותר טוב היה גורל היהודים בקולוניה. אחרי בקשות ותחנונים רבים נאותו להם ההגמון הרמן ותושבי העיר להגן עליהם מפני חמת נושאי הצלב. רבים מיהודי קולוניה נצלו ממות, אבל אלה שחשו להם מפלט אל העירות הסמוכות הומתו במיתות משונות בידי הפורעים או שלחו יד בנפשם. גם בסביבות טוליה הראו היהודים את אמץ לבם ואת מסירותם לעמם ולא נכנעו לצורריהם.

מגדות הרהיין עלו מחנות נושאי הצלב אל ערי הדונאי ויוסיפו להחריב בדרכם את קהלות היהודים בגרמניה ובוהמיה. אך גם על גדוד

הנצרות להרע להם. היו הרבה מקומות שבהם חיו היהודים חיים פגומים, גרועים, חיים של אפיסת=הכחות ועניי־נפש, אך בכל זאת הם חיו.

עם „מסעי־הצלב" מתחילה תקופה של רדיפות ומצוקות מרבות־דמים ליהודים.

הכמרים, הנזירים, וכ־ני־הדת החלו מטיפים ונושאים נאומים בכל הארצות וילהיבו את ההמון לנסע ארצה־ישראל ולהציל את קבר המשיח הנוצרי הנתון בידי הכופרים. הם שסום להשמיד להרג ולאבד את כל הכופרים ולגאל מידם את „הקבר הקדוש". עי"ז נהרס מעמד היהודים עד היסוד וחייהם הפקרו—לבז ולמשסה, לקלון ולחמס. העמים הנוצרים ערכו אז מלחמה קדושה נגד המושלמים אדוני פלשתינה. עולי הרגל הנוצרים הביאו דבתם רעה כי המושלמים מסתוללים בהם בבואם להשתטח על קבר ישו בירושלם ומתעמרים בכלל באחיהם הנוצרים יושבי הארץ. בשנת 1095 קרא האפיפיור אורבנוס השני לאספת כמרים בעיר קלרמונה וילהב את ההמון למלחמת מצוה נגד המושלמים „הכופרים" לכבש מידם את ירושלם עיר הקדש. לקול קריאתו נקבצו מגבולות צרפת וגרמניה רבים מהנשיאים הפיאודלים, אבירים, הגמונים וערב־רב. רבבות נוצרים עזבו את נחלותיהם ומשפחותיהם, תפרו אל מעיליהם סמני־צלב אדומים ויכנו למלחמה עם „אויבי ה'". ובראשית שנת 1095 היה כבר מחנה נושאי הצלב כבד מאד. ביניהם נמצאו גם נוצרים ישרים ותמימי לב שאמרו לריב באמת את ריב אמונתם מידי המושלמים לוחציהם; אבל מרבית נושאי־הצלב היו אנשי חמס ורודפי מעשקות וכל הענין הקדוש נהפך להם לעסק טוב. הנשיאים והרוזנים והאדירים קוו לשלל שלל רב בארצות המושלמים והאכרים המשועבדים נלוו אל מחנות נושאי הצלב בשל החרות הגמורה וסליחת עוניהיהם שהבטחו להם אם יקנאו את קנאת משיחם. אל קהל העמים המְשֻׁגֶּה הזה נספחו המון ריקים ופוחזים, אנשי־בליעל ושודדים פשוטים. ועוד טרם הספיקו הרוזנים להכון לדרך אל הארץ הקדושה, נפוצו המוני נושאי־הצלב בערי צרפת וגרמניה ויחלו לבוז את התושבים השקטים וביחוד כלו חמתם ביהודים יושבי הארץ: בזזו את רכושם, אנסום להמיר את דתם, והממרים את פיהם עִנּוּ והומתו באכזריות חיות־טרף.

וימי האביב בשנת 1096 (אלף וכ"ז לחרבן. ד' אלפים תתנו ליצירה) הביאו על יהודי ארפה כליון חרוץ ושבר עם. נושאי הצלב השתוללו בעריצות של פראים ביחוד בערי הריין. הראשונה היתה למשסה קהלת היהודים בורמישה: מאות יהודים ענו בענוים קשים, נטבחו בידי נושאי הצלב ומתו כקדושי עמם. רבים מיהודי וירמישה בחרו לאבד את עצמם לדעת מנפל בידי האויב האכזר. נשים רחמניות שחטו בידיהן את ילדיהן הרכים, פן יפלו בידי העריצים ויטבלום על

ויהרסוהו, ואת ספרי התורה טמאו. ביום המחרת קרא הבישוף אליו את כל יהודי עירו ויתן לפניהם שני דרכים: להתנצר או לעזוב תכף את העיר. אחד המשוררים האטלקים בעת ההיא שישב אז בגליה חבר לכבוד הבישוף הזה שיר תהלה, מלא ארס ומשטמה לעם היהודים. את דברי הבישוף אביטוס אל היהודים הוא מוסר לנו בסגנון כזה:

רְאֵה, עַם זָקֵן, עַם אֵין בִּינָה, דֶּרֶךְ כְּסִלְךָ – וְחַכֵּם!
חַדֵּשׁ אֱמוּנַת חַיֶּיךָ לְעֵת זִקְנָתְךָ, עִקֵּשׁ עָם!
הַרְבּוֹת דְּבָרִים לְהוֹכִיחֲךָ עַל אִוַּלְתְּךָ–אֵין פְּנָי
וְלָכֵן שִׁמְעָה לַעֲצָתִי לְךָ אֱמוּנָה–וֶחְיֵה:
דְּרָכִים שְׁנַיִם לְפָנֶיךָ: הַמִּתְנַצֵּר חִישׁ וָחַי,
אַךְ אִם תּוֹסִיף הַקְשׁוֹת עָרְפְּךָ–כְּלֵי־גוֹלָה קַח וָצֵא!

וכאשר נוכח הבישוף כי דבריו לא השפיעו על מרבית היהודים וישלח בהם את האספסוף הפרוע, שהחל לקצות בהם כדרכו. שלשה ימים הסתולל ההמון ביהודים, שהחליטו אחרי אספת־עם לעזוב את העיר וללכת למיסליה. אולם מתוך היהודים נבדלו כחמש מאות איש אשר הרדיפות הנוראות והנדודים הביאו מרך בלבבם ויאותו לקבל את הדת־הנוצרית.

גם בימי המלך דגוברט שהיה אחד ממלכי גליה האחרונים לבית המירובינגים רבו הגזרות הרעות על היהודים. ועל גולי היהודים שחשו אז מפלט להם מלחץ הויזיגוטים בספרד — אסר לבוא אל א־צו. לא ארכו הימים ויוציא גם דגוברט גזרה כי כל יהודי גליה ימירו את דתם, ולא— יגורשו מן הארץ. סופרי הדורות אומרים כי הרקליוס קסר ביצנץ הסיתהו לגזר על היהודים את גזרת השמד, באשר האשפים נבאו לו כי ממלכתו תפל בידי „עם מהול". הרקליוס השב כי סכנה נשקפת למלכותו מפני היהודים וירדפם בלי חמלה. ויסת גם את מלך הפרנקים לעשות כמוהו. לא ארכו הימים, וממשלת ביצנץ אמנם נפלה בידי „עם מהול" אך לא בידי היהודים, כי אם בחרב הערבים הלטושה.

אולם לדאבון לב אנשי הכנסת, לא תמיד ובכל מקום יכלו להשיג את הסכמת כל הכחות האדירים הפועלים שבארץ נגד היהודים. הרבה מלכים וקצינים התנגדו להם. נמצאו גם אפיפיורים אנושיים או שרצו להיות אנושיים.

אולם, האמונים פסו והכנסת נשארה עומדת במריה. לאט לאט, ע"י פעולתם ההדדית של כחות הכנסת והשלטונות הסרים למשמעתה, נעשו חיי היהודים כ"כ קשים ומרים עד שרגע היה אפשר לחשב שכל קיומם תלוי בסכנה. אולם, לשמחת־לב לא בכל מקום השיגתם יד

הנוצרי בעת צליבתו. ברבות הימים נתבטלה מכת-לחי זו "לכבוד החג" ובמקומה שלמו היהודים כסף ענשים כפי אשר הושת עליהם. בערים שונות החלו הכמרים להסית בפרהסיה את האספסוף ביהודים בימי "שבוע הענויים" שלהם. ההמון הגס והפרוע שהיה רק לכלי משחית בידי כמריו נפתה לדברי מוריו ומדריכיו והתנפל על שכונת היהודים ובזז את רכושם. לפעמים עמדו היהודים על נפשם בפני בוזזיהם ואז פרצו גם תגרות דמים בין התושבים הניצרים והיהודים.

ביחוד הצטיין בימים ההם בשנאתו ליהודים הבישוף אמולו תלמידו של הצורר אגובַּרד. הוא ויתר הבישופים חבריו לדעה השתדלו להשפיע על המלך קרלוס הַקֵּרֵחַ, כי יגביל את זכיות היהודים, ובכל כחם עמלו לזרע זרע שנאה ופרוד בין הנוצרים ובין היהודים. ואם על המלך לא יכלו הצוררים האלה להשפיע לרעת היהודים הנה החל לצמח זרע השנאה שזרעו בין שדרות העם הפשוט והמאמין לכל דבר. האגדה הנושנה כי היהודים הצליבו את משיחם לא סרה מפי הכמרים בכל דרשה שדרשו באזני עדותיהם בימי חג ומועד. ההמון התמים והנבער מדעת החל להתרגש למשמע אזניו ולאט לאט השתרש בלבו רעיון הנקמה נקמת-עולמים לעם קשה הערף הזה הממאן לעזב את דת אבותיו ולהכנע לאמונה הנוצרית.

עמל הכמרים הצליח ביותר בימי מלכי צרפת מבית המירובינגים במאה הששית והשביעית לספה"נ. המלכים האלה הפקירו את חיי היהודים לגמרי בידי הכמרים. כנסיות הכהנים באורליאניש אסרו באסור חמור את הַחִתּוּן בין ניצרים ובין יהודים. בשבוע האחרון שלפני חג הפסחא שלהם (שבוע של ענויי ישו) ובמשך החג הזה נאסר על היהודים לצאת מפתח ביתם החוצה. בענש קשה נענשו היהודים שהפיצו את תורת היהדות בין שכניהם הנוצרים. ולעמת זאת: עבד ששרת בבית יהודי היה לבן-חורין אם קבל עליו את הדת הנוצרית. כונת הכמרים בגזרות אלו היתה לבנות קיר-ברזל בין היהודים ובין יתר התושבים, ולהשפיל את כבוד היהודים בעיני שכניהם. אבל בגזרות אלו עוד לא הסתפקו. מרבית אבות הכנסת הנוצרית התאמצו בכל כחם להעביר את היהודים מעל דת אביהם על כרחם. הבישוף אביטים בקלרמונה שם את כל מעיניו להדיח את כל יהודי העיר מעל תורת היהדות, אך כל עמלו היה לשוא ורק אח-נפשע אחד נמצא בתוך יהודי קלרמונה שבגד בעמו וימר את דתו בחג הפסחא. המומר הזה נבאש מאד בעיני היהודים, ופעם אחת בלכתו ברחובות העיר בתהלוכה דתית עם יתר הניצרים, לא יכול יהודי אחד להתאפק מלהביע לבוגד את רגשי הבוז שכל היהודים רוחשים אליו בקרב נפשם וישפך על ראש המומר שומן מבאיש. אז התנפל ההמון הקטולי על בית-הכנסת של היהודים

בגליה, היא צרפת, לא הצליחה הכנסת בימי ממשלת המירוב'ינגים להכריח את היהודים להמיר את דתם, כי הקסר האדיר קרלוס הגדול לא נפתה לדברי הכמרים ושטנתם נגד היהודים ויגן עליהם כל ימיו, מדעתו כי רבה התועלת אשר התושבים היהודים מביאים לארץ מושבם. הוא תמך בעניני המסחר שנמצאו בִּרְבם בידי היהודים, הרשה להם לקנות קרקעות ולעסק בכל הָאֻמָּנִיּוֹת שיבחרו וביחוד במסעי האניות. אחדים מחכמי היהודים היו מרואי־פני קרלוס ויועציו.

בן קרלוס, לודביק החסיד, הגן גם הוא על יהודי ארצו מפני נכלי הכמרים צורריהם. בעת ההיא נסה הבישוף מליאון, אגיברד שמו, להסית את ההמון בנאמיו אשר נשא בבתי־הכנסיות להכות ביהודים, על שהנוצרים יושבים על שלחן אחד לצד היהודים, משתתפים באספותיהם ובתפלותיהם ובחגיהם ועל שהיהודים מרבים לבנות בתי כנסיות ובתי תפלה. אך הקסר הישר־באדם בִּעֵר את רוחו ויעמד תמיד לימין התושבים היהודים וגם מנה עליהם משגיח מיוחד שיריב את ריבם ויגן עליהם מפני עושקיהם.

החבה היתרה הזאת אל היהודים ואל דתם הרגיזה מאד את לב הכמרים ויתנכלו על הקסר החסיד הזה להדיחנו מעל כסא מלכיהו. בראש הקושרים עמד צורר היהודים אגיברד שקנא מאד לדת הנוצריות ויחבל תחבולות להצר ליהודים ולהוריד את היהדית מגדולתה. אולם בין שרי המלוכה רבו אז אוהבי היהודים ודורשי שלומם ועמל אגוברד וסיעתו להסית את המון העם ביהודים היה לשוא. כי גם עם הארץ לא מצא עון ביהודים שכניהם ורבים גם נטו בסתר אחרי היהדות ומוסרה הטוב. אחדים מכהני הנוצריות עזבו אז את דתם ויתגיירו.

דאגת הכנסת הנוצרית רבתה עוד יותר במאה ההיא עם הופעת האשלם יען הרגיש הרגישה כי לַחַ היהדות עוד לא נס אחרי שיכלה להוליד דת־חדשה שגם היא הֻגָּה שלילת־הנוצריות ושואפת לשלטון כללי.

ובכן מי צריך להיות השעיר המשתלח? היהודים כמובן. הכנסת הנוצרית בעזרת האפיפיורים, סנהדרי־ההגמונים והכמרים אזרי את כל כחותיהם לתכלית זו: השפעת הכמרים הלכה הליך ורב בשלטון המדינה ומצב היהודים הורע. כח ממשלת המלך רפה אז ולעמת זאת גדלה שרירות־לבם של הַדֻּכָּסִים נשיאי הארץ שהתעמרו ביושבי נחלותיהם כאות נפשם. גורל יהודי צרפת נמסר איפוא לידי נשיאי הארץ השונים: יש שהטו אליהם חסד ויש—שמררו את חייהם בהגבלת זכיותיהם ובגזרות קשות. ביחוד הורע מצב היהודים במקומות אשר שם גדלה השפעת הכמרים. בעיר טולוזה הנהיגו נסיכי הארץ מנהג כזה: מדי שנה בשנה בערב הפסחא שלהם קרא אליו נשיא העיר את פרנס היהודים וכבדהו במכת־לחי למען יזכרו היהודים וירגישו את מכאובי ישו

ולפעמים גם בטלו אחדות מהן לגמרי. אך מושלי־חסד כאלה היו מעטים מאד בין קסרי הויזיגוטים בספרד. מרביתם הצטיינו בקנאתם־העורת לדתם החדשה שהשפיעה מעט על מדותיהם־הפרועות, ואת היהודים שמיאנו לעזב את דת־אבותיהם רדפו בעריצות־נוראה כאשר הסיתום הכמרים הקטולים.

באכזריות מיוחדת ליהודים הצטינו הקסרים רציסוינט, ארויג, ואגיקה. הם רדפו ביותר את היהודים שהתנצרו מקדם באנס ומקץ ימים שבו אל היהדות בגלוי. בימי הקסר אגיקה לא יכלו עוד היהודים האלה נשוא את רדיפות צורריהם ויכנו למרד בקסרי הויזיגוטים, בעזרת אחיהם היהודים יושבי אפריקה הצפונית שהיו תמיד בשלוה תחת שלטון הכליפים המושלמים. אולם דבר הקשר נגלה קדם זמנו, ועל כל יהודי ספרד בא אז שבר גדול. הקסר הנורא קרא אז לכנסית כמרים מיוחדת בעיר טולידה ומשם יצאה הגזרה: כי כל היהודים היושבים בספרד ובגליה הדרומית ימכרו לעבדי־עולם ובניהם הקטנים מבני שבע ומעלה יֻקְחוּ מהם וימסרו ע"י נוצרים לחנכם בדת־הקטולית על כרחם. (שנת 694 לספה"נ; תרכ"ה לחרבן).

מצב יהודי ספרד היה אז נורא מאד. רבים מהם נמכרו לעבדים, רבים נאנסו להתנצר והנשארים נמלטו על נפשם אל מושבות אחיהם אשר במדינות המושלמים. אולם לא ארכו הימים ועל ממשלת הויזיגוטים בא הקץ. מגבולות אפריקה הצפונית עלו כנחל שוטף צבאות הערבים האדירים על אדמת הויזיגוטים ויכבשו את מרבית הארץ בשנת 711. (תרמ"ב לחרבן; התע"א ליצירה).

היהודים הנשארים לפליטה בספרד קבלו את צבאות מציליהם בשמחה וגם עזרו על ידיהם בכבוש הארץ. הערבים הבינו מהר כי מצאו ביהודים אחים וחברים נאמנים במלחמתם ויפקידו בידיהם את משמר הערים הכבושות ויוסיפו ללכת קדימה ולכבש את אדמת ספרד מידי הויזיגוטים. לא ארכו הימים ובידי היהודים נמצאו הערים הגדולות קורדובה וגרנדה (היא רמון ספרד). כאשר הקריב מצביא הערבים „טריק" את חילו אל בירת ספרד, היא טולידה, ברחו הנוצרים על נפשם ויסתתרו בבתי כנסיותיהם והיהודים פתחו לערבים את שערי העיר ויקדמו את פניהם בתרועת נצחון. גם משמר עיר־הבירה נִתַּן בידי היהודים בעלי ברית הערבים וטריק הוסיף לרדף אחרי הויזיגוטים הנסים מפניו. ככה נהיו היהודים לאדוני הערים שבהן נרדפו מקדם על ידי צורריהם הנוצרים. כאשר נכונה ממשלת הכליפים במרבית אדמת ספרד, שבו היהודים לחיות בשלוה ובחרות גמורה בעניני הדת ובשלטון הקהלות. לא ארכו הימים ובגרנדה, קורדובה, טולידה וביתר ערי ספרד רבו ישיבי היהודים שנהנו מכל זכיות־החפש כאחיהם בני עמם בממשלת הערבים בבבל.

כחות הקסרות התכוננו למולם. היא דרשה רק דבר אחד: לנצר את כל היהודים, בשבט או בחסד באונס או ברצון. היהודים, כמובן, התקוממו בכל כחותיהם נגד כפיה זו וימאנו לקבל עליהם את הדת הנוצרית שנחשבה בעיניהם כנטיה וסלף מהיהדות המזוקקה והטהורה. הנוצרים־החדשים יסדו את שתי הדתות ויבקרו גם את בית־הכנסת וגם את בית התפלה הנוצרי. הם שמרו גם את שבתות ומועדי ה׳, התארחו לחברה את היהודים אחיהם בני גזעם ויחבבום. ובכן מה לעשות בכדי להנצל מהערביביה־הדתית הזאת? הדבר פשוט: צריך לבודד את היהודים, לנבל את שמם. לעולל בעפר קרנם, לזיף את תורתם ולהפר את כל חקי דתם. קונסטנטין והבאים אחריו החלו בלי־חשך להק חקים מעיקים נגדם.

ה„jus honorum“ לקח מהם. המלכים הנוצרים הרחיקום מכל מין משרה־גבוהה מלכית או צבאית ויטילו ענש־מות על כל יהודי הסוחר עם נוצרים ועל כל קונה עבדים ואפילו עובדי־אלילים. יהודים כי יגיירו נוצרים והחרימה הממשלה את כל הונם והגלתם לארץ אחרת. ונגד זה היה לכל יהודי משומד יתרון גדול, כי היתה לו הזכות לרשת את כל הון קרוביו. אסור גמור היה ליהודים לבנות מחדש בתי־כנסת ובתי־תפלה. יוסטיניינוס עשה עוד יותר מזה: עדות יהודי נגד נוצרי לא היתה מתקבלת כלל בבתי המשפט. הוא סדר את התפלות ויאסר את למוד המשנה.

התכנית הזאת שהיתה כתובה בספר־הדינים של טהודוס השני ויוסטיניינוס נפלה עם התערערות הביזנטיה; קסרות־המזרח החזיקה בה ותחדשנה. בערים אחדות הסיתו את האספסוף נגד היהודים ויכום ויכתום, ובשנת 415 גרשם הבישוף קירילוס מאלכסנדריה; בקסרות־המערב נעמדו הרדיפות ע״י התערערות הברברים, ולמלכי הויזיגוטים בספרד לא היתה שום טינה נגד היהודים, להפך כבד כבדום ויעריצום. רדיפות היהודים התגברו שוב במאה הששית שבה נכנסו מלכי האריינים תחת כנפי הדת־הנוצרית.

מצב יהודי ספרד הורע אז מאד וגזרות השמד רבו עליהם. הקסרים גזרו עליהם גזרות־קשות בכונה לנתק כל קשר בין הנוצרים ובין היהודים יושבי הארץ שחיו מקדם בשלום ואחוה; כי ירא יראו ראשי הדת־הנוצרית פן ידיחו היהודים את שכניהם מאחרי אמונתם החדשה. הקסר סיסבוט פקד על יהודי ספרד: לקבל את הדת־הנוצרית או לעזב את הארץ. מרבית היהודים עזבו אז את ארץ מולדתם החדשה שהתישבו בה קודם תושביה הנוצרים. אך נמצאו גם יהודים כאלה שלא יכלו לעזב את מקומות מושבותיהם ולא עמדו בנסיון קשה כזה ויאנסו להתנצר למראית־עין ובסתר לבם נשארו נאמנים לעמם וליהדותם. ברבות הימים הקלו מעט אדוני הארץ את הגזרות הרעות על היהודים

רדיפות היהודים החלו במאות הראשונות לספה"נ, בעת ובעונה אחת עם פזורם בארבע כנפות הארץ. אולם גם בהיותם עם ככל העמים אשר סביבותיהם לא ישבו מעולם במנוחה ושלוה. במשך שנים רבות התאבקו וילחמו בחרוף־נפש על קיומם עד שעלה בידם להסתדר בתור אומה; אולם גם אז לא ידעו נחת כי היה עליהם להלחם ולהגן תמיד על קיומם. מכל עבר ופנה הכתירום שבטים ועמים שונים שחפצו תמיד להכחידם מעל פני האדמה. במשך זמן רב עמדו בקשרי־המלחמה עם הסורים, האשורים, המצרים, הבבלים, הרומאים ועוד. ואחרי תקופות של הצלחות, קדמה, גְדֻלָה, הדר ויקר באו עליהם כחתף ימי מלחמות, מנוסות, הכנעה, גלות וכבוש. קץ התמורה הזאת בדברי ימי היהודים היה, כי על חלק מהאומה העברית עלה שוד וקרץ ויתר היהודים נפוצו לכל עבר ופנה וקיומם נחרב. אפס, במשך הימים המעטים שבהם חיו בתור עם, עמדו על נפשם, ובמלחמותיהם רבות־הדמים, הראו אמץ־לב וגבורה־נפלאה ויפליאו את מכות אויביהם. כחומה־בצורה וכצור־משגב עמדו בפני פומפיוס, טיטוס ואדרינוס ממש כמו שעמדו לפנים בפני האשורים והבבלים.

סוד כחם וגבורתם היה מונח איפוא לא רק באהבתם את ארץ מולדתם ובמרכזם־הדתי אלא גם ובפרט בהאידיאל שלהם. מעולם לא חשבו את עצמם מנוצחים, כי אם באמונה שלמה ועזה האמינו בעתידם ובגורלם שהוא גם גורל האנושיות כלה. על האומה היהודית באה כליה אמנם. אולם, נפשה נשארה חיה ופועלת גם בארצות־גלותה.

עם פזור היהודים מתחילה גם שורה של רדיפות ומצוקות־מרות מצד אויביהם הרבים. יכל לא יכלו אמנם להתקומם נגד לוחציהם בכח הזרוע, בכח־חמרי; אולם כחם־המוסרי לא עזבם מעולם.

עוד במאה הראשונה לספה"נ החלו הרדיפות נגד היהודים בכל קסרות־רומי. יהודי בבל וערב עלו אז על במותי ההצלחה והאשר ויתעסקו בעבודת־האדמה, בתעשיה, בחכמות, במדעים ובקריאת־התורה. כל בתי־הישיבות ובתי־המדרשות שבבבל היו מפורסמים ושמם יצא לתהלה בכל מקום שבני ישראל נחתים שם. במדינות אלו חיו היהודים בנחת ושלוה ומנוחתם לא הפריעה כליל; אולם בקסרות רומי קפץ עליהם רגזה של הכנסה־הנוצרית. מדוע? כלום הביטה עליהם כעל שריד עם מנוצח שצריך להתיהם אליו ברגשי־בוז, לרגלי חולשתו? לא ולא. רומי הציקה ליהודים משום שהייהם לא פסקו עוד וקיומם היה עומד לשטן על דרכה. ותשטמם משטמה־עזה על התנגדותם הגדולה לממשלתה, ומשטמה זו מתגלה לעין כל בכתבי שליחי־הכנסת. עם עלות קונסטנטין, זרחה גם שמש הנצרות שנהיתה הדת־הרשמית של קסרות־רומי. הכנסת התחילה אז לסול על היהודים אדחות־אידה וכל

חמשים שנות היסטוריה

מבוא.

סקירת=עין על תולדות היהודים במשך י״ח מאות שנה.

תכן=הענינים: היהודים תחת ממשלת קסרי רומי. — הרדיפות הראשונות שרדפה הנצרות את היהדות. — מסעי=הצלב. האלבינים. — אינוקנטי השלישי ומועצת לטרן. — עלילות כוזבות. — התנפלות על התלמוד. — עלילת=הדם. — גרוש היהודים מאנגליה. — המגפה=השחורה, — יהודי=ספרד. — החקירה (אינקביזיציה). — גרוש היהודים מספרד. — גרוש היהודים מפורטוגל. — הגרושים מגרמניה. — ריחלין. — לותר והשנוים. — דאנוסים בספרד. — יהודי אטליה. — אמצעיהם החדשים של האפיפיורים. — במדינות הפרוטסטנתים. — המאה הי״ז. — היהודים בהולנדה ובאנגליה. — תחית המדעים העברים. — המאה הי״ח. — מנדלסון ודוהם. — מיראבו. — המהפכה הצרפתית. השפעת המהפכה על ארפה. — נפוליון והיהודים. — חזרת המלוכה. הריאקציה של 1815. — מהפכת שנת 1830. — מהפכת שנת 1848. הריאקציה של 1851. — חפשניותן של איזו מדינות. — ענין מורטארה.

חברת כל=ישראל=חברים שהיא כעת בת יובל-שנים ותופשת מקום נכבד וחשוב בדברי=ימי היהדות של זמננו, נוסדה בשנת 1860, זאת אומרת שבעים שנה אחרי המהפכה הצרפתית, במטרה לגהות מזור ותרופה לכל הרעה שנעשתה ליהודים במשך דורות רבים של רדיפות, מצוקות ועניים.

ובכדי להוקיר ולהעריך את חשיבותה הגדולה של מטרת ה„אליאנס", עלינו לסקר סקירה כללית ומקפת על כל המארעות ההם.

פתוח לכל שואל ומבקש, ונפשות דואבות ומדוכאות מצאו עזר ותרופה אצלו ואם תיהלתן נכזבה בכל מקום, עיד זיק תקוה האיר להן. שנרסים לון יצילן.

אולם, בכל חכמתו ובינתו של המנוח, בכל כשרוניתיו הגדולים — הרי היה סוף סוף רק איש ולא אל, וכאיש היה עלול גם לשגות לפעמים.

נרסים לון לקח חלק גדול ביסוד בתי־הספר של האליאנס במזרח. על בתי הספר האלה יוכלו להיות מערערים, כי אינם לפי רוח היהדות. יכולים אנו לראות בהם עוד חסרונות ומגרעות, אך זאת היא למעלה מכל ספק כי פעל פעלו הרבה בארצות המזרח ויגרשו את ענני הבערות מעל שמי יושביהן, החסרונות והמגרעות שאנו רואים בבתי הספר האלה לא על ראש נרסים לון יחולו כי אם על ראש הזמן. המנוח לא יכול לדעת מראש כי דור חדש יולד ושירה חדשה תשמע במחנה העברים, שירה המעוררת לחיים עצמיים חיי לאום היודע להוקיר את מחמדיו, חיי עם אשר ארצו, שפתו ותורתו הם העמודים החזקים שעליהם עולמו. אך אל נא נשכח כי לולא פעולת אנשים כנרסים לון, כי עתה אולי לא באנו גם אנו להכרתנו הפנימית. יכולים אנחנו להתנגד לשטת לון ביסוד בתי־הספר, אך נזכר נא תמיד כי לא בו העון ונזכר נא גם כי איך שיהיה הלא היא עבד את עבודתו בתם־דרך ובישרת־לב ובדבקות לענין.

למרות שמנים שנותיו נשאר נרסים לון צעיר ברוחו, בעל לב־חם, בינה בהירה ויחבה, והתלהבות גדולה למדע, אילם הוא לא נשקע כלו במדע, אלא מרצו והריצות היו נתונים גם למפעלי הצדקה, החסד והתרבות ולהגנת עניני היהדות.

ביחסיו הטובים וקרבתו למשפחות העשירות רוטשילד, ביישופסהיים, הירש וכו' השתמש בכדי ליעץ למשפחות הללו להריק את טל נדבותיהן על ראש כל עזוב ונדכא.

עד יומו האחרון נשאר נרסים לון אחד החברים הכי היוצים של כי״ח ויק״א ויאהב בכל נימי נפשו את המפעלים האלה ויעש את כל אשר אדם יכול לעשות כשהוא אוהב דבר מה, ובכל מקום שאתה פוגש אותו, שם אתה פוגש גם את התמסרותו והתמכרותו וגם את מרצו העשוי לבלי חת.

נרסים לון הבין לאחד את רגש הכבוד וההכרה הפנימית הנטועים בתכונות נפש הצרפתי עם רגש האהבה לעם ישראל הנטוע בלב העברי.

עם ישראל לא היה מעולם כפוי־טובה לאלה ששרתוהו באהבה ובאמונה. ממספר האחרונים היה גם לון, במשך יותר מיובל שנים היה נתון לחיבותיו, חיבות הלב והנפש. כמו תכונת נפשו וימי חייו כן גם מעשיו וספריו נתנו על ראשו זר־ תפארה, ובגלל מה שעשה, די כי יכתב שמו בספר הזכרון של היהדות, וכי יהיה ראוי לתהלה ולברכה ולכבוד בדורות יבואו, והיה שמו מבורך לנצח נצחים.

ירושלים, אלול, תרע״ט

אברהם אלמאליח.

השפה הצרפתית כתב כאחד חכמי האקדמיה הצרפתית, ובגלל ידיעתו ובקיאותו בספרויות עמי ארפה נסב ורחב חוג השקפתו.

ככל יתר אנשי המופת של יהודי צרפת אשר בלב־דוי ונפש־מ־ה הביטו על הרוח המשחיתה, רוח האנטישמיות שפ־צה בכל צרפת ואשכנז והונגריה ותשם לאל את כל תקותם וחזיוני־לבם הטובים אשר חזו לרגלי חפש־הדתות ויחדלו לקחת חלק בחיים הכללים של ארצם, כן מ־ה נפש האדם והיהודי הגדול הזה, שכתה מנוחתו מאז ראה ונתן אל לבו כי זיקי השנאה לישראל הלוהטים באשכנז ובצרפת זה מאות בשנים ואשר דמה בנפשו כי כבר הלכו הלוך וכבה, לא עוממי עתה ורק דרוש להם גבור־חיל אשר ינצח עליהם ואז יבערו וילהטו עד היסוד את כל אשר ימצאו בדרך והשחיתו כל חלקה טובה אשר נטעו נוטעי ההשכלה במאה הי״ט.

הוא לא הסתיר את יהדותו ולא התנכר אליה ובכל רמ״ח אב־יו ושס״ה גידיו, בכל תקף סגנונו הנמרץ והשנון ערך מלחמת סופרים על כל אשר הזיד לדבר תועה על אחיו. בספרו זה אנו רואים כבראי־מלוטש את רוחו הנשגבה והשקפותיו הצ־ופות על עניני העמים ושאלות־החיים, וגם כשקרבו ימי זקנתו לא יפתה שקידתו העצומה וי־קיר כל רגע וימצא עת לכל הענינים השונים שאליהם קראתהו מש־תו הגבוהה. ויהי מקבל את כל אדם בסבר פנים ויישוחה אתם בידידות. אל רוחו העדינה הזאת נלותה גם לאומיות מובהקה, יקרה ורעננה, לא בפנת הרת אלא במעמקי־הלב, במתבוא הכרת הלאם הפנימית ירושת מאות דורות ושנות אלפים. מדת הרחמים של כל אדם היתה מתמזגת אצלו יחד עם הרגש הרוחני, רגש אהבת עמו, רגש אח־ות העם.

נרסים לון היה עושה רושם כביר על כל רואיו. כל מי ששיחח אתו היה מתמלא רחשי כבוד ורוממות לזקן זה אשר חכמתו תאיר פניו היפים, הוא היה מאלה שחזות־פניהם כלבד תגיד, בלי אמר ודב־ים, כי חכם יאיש־הרוח הוא. שתי עיניו הגדולות והשחורות נוצצו כגחלים ונדמה למסתכל בהן כי הן קידחות, חודרות כליות ולב. שיחתו היתה נעימה, זכ־ונות לאלפים עלו על שפתיו, פניו העירו רחשי אהדה אליו. איש אמת היה נרסים לון ובעדה נלחם כל ימי חייו ושום דבר לא יכול לעות את דרכו אשר שם לו בחיים. בכל כחו עמל להשיג השתלמות נפשו. יען הבין שאי־אפשר לו לאדם להלחם בעד האמת ט־ם תשיג נפשו את השתלמותה, וכל מה שפעל ועשה בימי חייו הראה למדי שרק התחזקות נפשו וחפצו לעבד ולפעל עשאוהו למה שהיה. לא הזדמנות הביאה אותו למדרגה זו וגם לא התקוה שקוה לעלות על רום פסגת ההצלחה עשאוהו לאיש מסור לעמו ולאר־צו, לרגן על כל נירדף ונדח, אלא, האהבה הפנימית אל האנושיות בכלל הביאתהו להיות לה מחסה מצר. הצלת עמלים ומוכי־העת היתה משאת נפשו וחייו עד יומו האחרון ורק בעד האמת והטוב עשה את כל אשר ביכלתו.

נרסים לון היה קנין צרפת באהבתו הרוממה לה ובהקרבת נפשו בעדה, הוא היה קנין הירדות לפי הולדתו ולפי מסרת בית אביו, וכל ימי חייו היו מקדשים לעזרת אחיו הנעזבים והמדוכאים, להשגת זכיותיהם האנושיות ולהטבת מצבם המוסרי והחמרי. הוא היה גם קנין עדת פריז הגדולה אשר חצי מאה שנה יכול היה לאמר שהוא היה קנינה. כל איש צר ומציק ידע למצא את הדרך אל ביתו ואם חפצו בעצה, מחסה ומגן, הלכו אל לון, חפשו וימצאוהו נכון לקבלם בסבר פנים יפות. פתחו היה

בדברים שבאמונה, בדברים המסורים אל הלב, אלא תוהים אנו על קנקנם בנוגע ליהדותם.

החכם הזה היה אחד משרידי עמנו המעשים שראו והכירו את גדולי ישראל בוני חכמת היהדות בדור הקודם. הם מושפעים עיד מצד ההשקפה ההיסתורית שעוד שלטה בשנות המאה הי״ט, בזמן שלמדו חכמי ישראל שעיר תורה בילדותם, ומתוך הכרה מרובה בספרותני הלאומית באו לבנות אז לשכלל את בנין חכמת היהדות.

הם היו משוקעים בספרות היהודית ועיניהם סקרו בכל פנותיה. הם לא למדו את היהדות אלא היו שייכים לה ומשוקעים בה בכל לבם ונפשם. לא רק מאהבת המדע למדו את כל השייך לישראל, אלא מאהבת ישראל ומפני כי כל מה שיצר עם זה ברוחו וכל מה שעבר עליו בזמן מן הזמנים, היה קשור לאישיותם, היה חלק מטציאותם ומנשמתם.

השקפתו הדתית וההיסטורית של נרסים לון היא משמ״ת. אבל השקפתו זו לא היתה בולטת כ״כ מחקירותיו המדעיות מפני שהן מקיפות בעקר את חקר היהדות וההיסטוריה הישראלית.

שקידתו הנפלאה הביאה אותו לידי עבודה פוריה במקצע ההיסטוריה. בעבודתו יצא מהחוג המצומצם של ההיסטוריה המדינית ויצליח מאד בהבנת החיים התיבותיים של היהודים שאותם צייר בהרצאה יפה ומושכת את הלב, ועד עת זקנתי המופלגת לא פסקה עבודתו הספרותית.

נרסים לון היה מפוס של תלמיד חכם שיש בו דעת ואהבת הבריות, תלמיד חכם יהודי לאמתו. באישיותו היה בעל מזג נעים, שיחתו היתה שיחת תלמיד חכם יודע את היהדות ואת העולם, חברתו היתה נעימה מאד מפני שאין בשיחתו החיה אף עקץ כל שהוא כלפי שום אדם, הוא היה בן נאמן למסרת אבות ובכל חושיו ורגשי לבבו העדינים היה מסור לדת עמו ולצור מחצבתו.

בכל חבוריו של לון נכר הרוח היהודי הלאומי שנבע מנפש יהודית עדינה ולב עברי דואב וכואב, לב עברי שהרגיש את כל צרות אומתו ומרודות מצוקותיה בחשכת גלותה.

בספרו זה לא היה אמנם המנוח צייר היסטורי לתאר בקוים טועמים ובצבעים נאמנים את חיינו. הוא גם לא חדר אל מעמקי נפשם ומחבואי רוחם, אלא הוא גלה לנו מקורים רבים ומהם הרבה נאמנים של דברי ימי עמנו בכל מקומות מושבותיהם בחמשים השנה האחרונות.

נרסים לון אחז בדרכי השטה ההיסטורית של רוב חוקרי דברי הימים הגדולים שבימינו: לשים לב לחיי ההמון, אל הגורמים היותר מצויים ושכיחים בחיי כל אומה ואומה, אל הסבות הקטנות והגדולות הפועלות על התפתחות ההשכלה בכל מראותיה וחזיונותיה ועל קדמת האנושיות, ההשפעות והדחיות הבאות מכל עבר וצד, אל הכחות הכלכליים, השכליים והמוסריים, ואל היחס שבין הגדולים לקטנים והקשר שבין פרנסי הדור והאספסוף.

ולמרות היותו איש ארפי על פי השכלתו, נמוסיו והליכותיו עם הבריות, בכ״ז אחז אחז בדרכי אבותיו ויתנהג כשומר תורה.

כשרון סופרים שבו העלהו עוד בימי חרפו על במת הספרות ויעש בה חיל עד יומו האחרון. את חבוריו כתב צרפתית כסופר מומחה ומנוסה, הגיונו שנון וחד, את

מעמד לבחירות העירוניות ויבחר ברוב דעות גדול. משנת 1880 עד שנת 1887 היה חבר השלטון העירוני ויבחר גם לסגן נשיא העיריה.

אולם, בתור יהודי היתה עבודת נרסיס לין הרבה יותר פוריה כי המנוח לא הניח אף הזדמנות קטנה שבה לא הרים ביד רמה את דגל היהדות המסורתית והלאומית.

נרסיס לין לקח כאמור חלק פעילי וחשוב בהנהלת חכי"ח. ויהי אחד משמנת מיסדיה הראשונים. משנת 1883 עד שנת 1894 היה מזכירה הכללי וסגן נשיאה ואחרי מות הנשיא מר גולדשמיד, נבחר הוא ביום 4 מאי שנת 1898 לנשיא כי"ח. את התפקיד הזה, מלא בהצלחה רבה ועד יום מותו היה הוא הנפש החיה והפעלת בה.

במשך שלשים וששה שנה היה נרסיס לון חבר הועד המרכזי של היהדות הצרפתית בפריז, וסגן נשיאו אחרי פטירת מר מיכאל אַרלנגר. הוא היה גם חבר הועד של בית־המדרש לרבנים, ובי"הס למלאכת יד בפריז. גם חברת הישוב היהודי (יק"א) שנוסדה הודות להונו ונדיבות לבו של הברון הרש התנהלה על יד נרסיס לון שבראשה עמד במשך שנים רבות.

* * *

מחבר „חמשים שנות היסטוריה" היה פרצוף מענין ואהוד ביהדות החדישה. היא היה שריד מבני אותה הקבוצה של אנשים של צורה המצוינים כארולף כרמיה, אוזיין עמנואל, מונק, גולדשמיד, לייב, ועוד, שבהם התפארה, ובצדק, היהדות הצרפתית ויזהירו ככבי זוהר בשמי היהדות הכללית במשך חציה השני של המאה הי"ט.

רעיונותיו הנשגבים, דבקותו בכל דבר טוב ומועיל, טוב לבו, התענינותו בגורלם ומצבם של אחינו האומללים בכל ארצות פזוריהם,—כל המעלות והסגולות הרמות הללו הרכישו לו כבוד והערצה ותעשינה אותו לסניגור היהדות הכללית.

אי אפשר לתאר כאן את כל הצדדים והצבעים שבתכונתו העשירה של המנוח. רק מי שהכירהו מקרוב יכול להוקיר את אוצרות עדינותו, את נדיבות לבו, את שאיפתו הגדולה לכל טוב ומועיל, את רגשי החמלה והחסד שהיו חבויים בעמקי נפשו היהודית הנובעים ממקור נשמה נדיבה.

בספרו זה „חמשים שנות היסטוריה", הבליט המנוח את החלק הגדול והחשוב שלקחו אחדים מחבריו־לדעה ביסוד חברת „כי"ח", בהתפתחותה ובהצלחתה. אך אין בו אף רמז קל לפעולתו, הוא, בעבודת החברה. כי אין לך דבר טוב קטן או גדול שנעשה בחכי"ח מיום היסדה ועד יום מותו—מבלי השפעתו ועבודתו. ועוד יותר: כל יזמה מוצלחת וכל תוצאה טובה היו תמיד פרי עבודתו.

המנוח זכה לחבר גם את החלק השני של ספרו זה, העומד כעת תחת מכבש הדפוס. רק כשחבורו שני זה יופיע נוכל לתאר לנו את רוב המחשבות והחקירות שבהן שמונים זה הגה וחקר למרות שיבתו ולמרות ענויי גופו במשך ארבע שנות חייו האחרונות. אולם הרעיון כי התפקיד שהוטל עליו לא נמלא עדיין,—לא נתן לו מנוח: שני ספריו אלה הם גלת הכתרת לחייו הפוריים המקדשים להגנה על הצדק והיושר.

* * *

נרסיס לון הוא איש יהודי המצטין בהשקפה היסטורית יהודית. בכלל נפלאה סקירתו בענין עתידותיה של היהדות ולפיכך כשאנו מזכירים את שמות חכמי ישראל בדורנו ובדור שקודם לו ומדברים בענין פעולתם המדעית, אין אנו בודקים אותם

היהודי בגלל יהדותו. אולם מבוא זה היה נחוץ בכדי להבין את מצב היהדות הכללית בשעה שנוסדה חברת כי"ח.

אחרי המבוא הזה מספר לנו המחבר המנוח בתשעה פרקים ארוכים המשתרעים על יותר משלש מאות עמודים את דברי ימי היהודים מיום הוסד חברת כי"ח ואגודת אחים והולך ומונה כל מה שנעשה בעזרת המעצמות הגדולות לטובת היהודים בסרביה, ברומיניה, באלגיריה, בתורקיה, בתוניסיה, במרוקו, בפרס וכו'. אח"כ באים פרטים מענינים על כל מה שנעשה ונדבר לטובת היהודים בארצות פזוריהם בקונגרס הברליני ובמועצה במדריד. כבראי־מיצק משתקפים גם חיי אחינו היהודים ברוסיה ובצפון אפריקה ואחרי כל זה בא הפרק התשיעי מלא־הענין שבו מסופרות לפרטיהן הולדות האנטישמיות. לפני עיני הקורא עוברים כמו חיים כל המארעות שקרו ויאתיו בחצי המאה האחרונה ע"י שונאי ישראל: שטוקר, לואיגר, פרעות קישניב, פוגרמים, ליבר פרול, האנטישמיות בבית הנבחרים הצרפתי, ענין דריפוס וכו'.

* * *

נרסים לון נשיא חברת כי"ח ומחבר הספר הזה, נולד באורדינגן אשר על הרהיין ביום ט"ו אוקטובר שנת 1833 ונפטר בפריז ביום הרביעי 6 ינואר שנת 1915 (כ' טבת תרע"ה).

את חנוכו קבל המנוח במדרשת הנרי הרביעי ועוד באביב ימי עלומיו הצטיין בכשרונות בלתי רגילים. עוד בשבתו על ספסלי בית־הספר, והוא אז כבן ט"ו או ט"ז שנה, החלו להגלות בו סמני עסקנות צבורית. בזמן ההוא יסד קבוצים בני עשר משפחות אמידות כל אחד וכל משפחה קבלה על עצמה לכלכל על הוצאותיה משפחה עניה. בין גדולי צרפת הוגי־המחשבה שעזרו לעסקן הצבורי הצעיר במפעלו זה, נזכיר את למרטין וויקטור הוגו. בהיותו כבן י"ח שנה סדר נרסים לון שעורי ערב לתולדות ישראל בשביל צעירי היהודים התאבים לדעת את תולדות עמם, ובהיותו כבן כ"ה שנה גמר את חק למודיו בבית־המדרש הגבוה למשפטים ויתקבל בסוד הפרקליטים וכרמיה שם את עינו לטובה עליו וימנהו למזכירו הפרטי. בזה התחיל את הקריירה המדינית שלו, שהיתה מזהירה אמנם אך ענוה ושתקנית.

נרסים לון שהיה ספוג רעיונות חפש וצדק של המהפכה הצרפתית, יצא נגד נפוליון השלישי ויהי אחד ממתנגדיו היותר נוראים והיותר נלהבים של משטר הקסרות.

בשנת 1860, יסד המנוח, יחד עם אוז'ין עמנואל, קרל נטר ואחרים. את חברת כי"ח ויהי אחד הפועלים היותר חרוצים, היותר נלהבים והיותר מסורים לה במשך יותר מחצי יובל שנים.

בשנת 1870 נתמנה המנוח לסגן־ראש־העיריה של הגליל התשיעי ואחרי ימים אחדים נקרא לטרם בתור ראש לשכת שר המשפטים ומזכירה־הכללי של משלחת ממשלת „ההגנה הלאומית" שנתנה ליהודי אלגיר את שויון־הזכיות הגמור.

אחרי האסון שקרה לצרפת במלחמת השבעים לא אבד נרסים לון את מרצו וימסר מלב ונפש למולדתו, הרבה יותר מאשר לפנים, וימאן לקבל עליו שום משרת כבוד שהוצעה לו חלף התועליות שהביא למולדתו ויכנס שוב אל הארמון ויחל בעבודת זקוק ההנהלה הממשלתית מהסיגים שהיו בה. ואמנם עבודתו זו נתנה פרי ישוה לה. הוא השתתף ביסוד „אגודת החנוך הקהליי" ובשנת 1878 הוצג בתור־

הקדמת המתרגם

הננו מגישים לפני הקוראים העברים את תרגום החלק הראשון של הספר „חמשים שנות היסטוריה" מאת נרסים לון נשיא חברת כי"ח.

לכתב את תולדות חכי"ח במחציתה השניה של המאה הי"ט, זהו לכתב את תולדות היהדות העולמית שהתאבקה להשיג את חרותה, להתנער מעפר שפלותה ולהלחם נגד האדיקות העורת ששלטה ושולטת עוד באחדות ממדינות ארפה, והיא גוססת ומפרפרת בין החיים והמות במדינות אחרות.

חמשים השנה האחרונות. הן תקופה שלמה בחיי עמנו, תקופה הרת מארעות כבירים, ומי כנרסים לון שהיה עד ראיה לכל מה שהתרחש במשך חצי המאה האחרונה יכול לכתב את דברי ימי התקופה הזאת?

בספרו זה, מתאר המחבר המנוח את הימים ההיסטוריים שבהם הוא חי ואת המלחמות הגדולות שבהן השתתף. נרסים לון היה אחד ממיסדי חכי"ח ונשאר עד יום מותו אחד מעובדיה הכי חרוצים. שמו הטוב, חייו האצילים והשלמים המוקדשים להגנה על זכיות אחיו ובני־עמו—הם הערובה היותר נאמנה על אמתות דבריו.

כל המסופר כאן הוא מרעיש. כל האפיזודות של ההיסטוריה היהודית עוברות אחת אחת לנגד עיני הקורא, כשהן מלאות ענין, מושכות את לבו ומעוררות בקרבו רגשי הערצה וכבוד לעם היהודי הקטן שנלחם במריץ ועזמה על קיומו. לעם שמטרתו בחיים היא למלא תפקיד מחנך ומורה דרך שהוטל עליו. עם שכל מלחמותיו לא היו אלא התחלה ההולכת ונשנית של מפגע החפשיות עם האדיקות. של חשך הרוצה להחניק את חפש המחשבה.

קריאה זו משפרת, מעודדת, מחזקת את האמונה ואת הרגש היהודי, ומראה לנו מה יוכל לעשות מפעל גדול של ערבות והתרוממות.

במבוא המשתרע על 62 דפים מובאה תמצית תולדות היהודים במשך י"ח מאות שנה. מחרבן הבית השני ופזור העם בגולה עד ימינו אלה. ז"א החלק היותר מכאיב והיותר מעציב של הענויים הארוכים והבלתי פוסקים של עמנו הגולה ונדח.

אין המחבר המנוח מדבר לנו על אדות הספרות העברית שפרחה ושגשגה בתקופות ידועות ובמדינית ידועות, ולא על איזה מקרים מעודדים שהאירו לפעמים באור כהה את אופק שמי אבותינו המעוגנים תמיד. אלא מספר הוא לנו את תולדות המלחמות הממושכות של הכנסת ושל כל הכחות האדוקים נגד העם היהודי הקטן התועה בחשכת גלותו מיום בו התחילו רודפיו להציק לו ולענותו ולגרשו ממדינותיו ומה ממושכים היו הגרושים! גולה ונדח במשך י"ח מאות שנות גלותו, לא מצא היהודי מנוח לכף רגלו או אפילו מקלט ליל לנוח בו, מבלי שיהיה נאלץ לזחול לפני מגריו, להכנע לרדיפותיה של הכנסת או לאדיקותו של האספסוף.

ובכמה כאב לב ועגמת נפש כתב המחבר את הפרק הזה. הוא שלא יכול לתאר לעצמו את החפש האמתי אלא ביום שבו לא תשאר שום מדינה בעולם שבה יסבל

לְנַרְסִים לֶוֶן *)

א.

אַתָּה וְרֵעֶיךָ שֵׁשֶׁת כֹּכְבֵי לֶכֶת
זֶה כְּיוֹבֵל שָׁנִים רָאִיתָ וַתָּבֶן
בְּעָנְיִ עַמְּךָ, נָדוֹשׁ בְּמַהְפֶּכֶת
כְּהִדּוּשׁ בְּמוֹ מַדְמֵנָה
בְּלִי מַשְׁעֵן וּמַשְׁעֵנָה
תֶּבֶן לְבֵנִים נוֹתֵן וּמְקֹשֵׁשׁ תֶּבֶן

ב.

„יְהִי אוֹר!" קְרָאתֶם לַהוֹלֵךְ בָּאֹפֶל
מֵעַל בּוֹר עֲבָדִים גַּלּוֹתֶם הָאָבֶן
בְּחָכְמָה וּמְלָאכָה הִתְנַעֵר מִשֵּׁפֶל
גּוֹי טוֹבֵעַ בְּיָוֵן דוּמָה
וַיָּשָׁב לַעֲבוֹד אֲדָמָה
וַיִּקְפְּצוּ פִּיהֶם עֲלִילוֹת וָאָוֶן

ג.

מֵאַנְשֵׁי מוֹפֵת נִשְׁאַרְתָּ לְבַדֶּךָ
וְרֹאשְׁךָ נֶחְפָּה בַּכֶּסֶף לַלֹּבֶן
מֵאַלְפֵי מוֹסְדוֹת כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ
נִשְׁמְעוּ קוֹלוֹת רְבָבָה
בְּיוֹם זֶה חַג הַשֵּׂיבָה:
„עַד מֵאָה וְעֶשְׂרִים יְחִי הַשָּׂר לֶבֶן!"

*) את החרוזים האלה שלח הרב אברהם ראנון לנרסים לון ביום מלאת להאחרון שמנים שנה.

פרק ששי.

יהודי רוסיה.

מצבם החקי. — התחום. — מדיניות אלכסנדר הראשון וניקולי הראשון. — הפשניות אלכסנדר השני. — הרעב בפולין. — אספת ב־לין. — הגירה או פלישה. — ההגירה היא בלתי אפשרית.—המסעות תראשונים אל המדינות המאוחדות. . . . . 194—202

פרק שביעי.

רומיניה לפני אמנת ברלין.

הדחת פקידים יהודים ממשרתם: גרושים – קוגלניסיאנו כשהדל להתפשר. — התנהגות המעצמות הארפיות. — ארמנד לוי ברומי — רומיניה רוצה להועיד את אספת מחוקקי-הדת בכדי לשנות את הסעיף השביעי. — רמית המושלים. — חברת כי"ח מגלה את הכל. — וכוח בבית המירשים האיטלקי. — שטנות נוראות לפני בתי המורשים הרומינים.— התנהגות בראטייאנו — משא ומתן בין הממשלות הארפיות. - ביסמרק הקריב את יהודי רומיניה על מזבח טובת ציוריו המדיניים. — הכרת רומיניה בתר ממלכה חפשית. — אי יציאתה לפעל של אמנת ברלין. — היהודים נחשבים כזרים. — חקים מעיקים נגד היהודים. — קובלנות לריק . . . . . 203—241

פרק שמיני.

מרוקו, פרס, תורקיה.

מרוקו: האנרחיה נוספת בכל רחבי המדינה. — רציחות ומעשי-חמס ושוד. – מהומות ומבוכות ב„סיפרו" ב„דימנאט" וב„שישואן". – הקאייד עואדיה במרקש. – השלטן חסר אונים הוא להשיב את הסדרים.—עלית עבדול עזיז על כסא המלכות. — מועצת אלגזירס —המהומות ואי הסדרים מתרבים. — פעלות צרפת. — רציחת הד"ר מושמף והפרעות בקזבלנקה.—מולאי חפיד.

פרס: הפרעות בטהראן, באיספהאן ובהמדאן.—פעלות משותפות מצד אנגליה וצרפת. — הכהנים השיאיטים מסיתים את האספסוף נגד היהודים – המהפכה בפרס.

תורקיה: בדית עלילת הדם עודנה נפוצה בין היונים בתורקיה. — התורקים הצעירים מתכוננים למהפכה. – המהפכה פרצה בסלוניק. –החקה-היסודית של שנת 1876 הכרזה שוב. — התנגדות השלטן עבדול חמיד. – הרחתו מעל הכסא. – מצב היהודים. . . . . . . 242—276

פרק תשיעי.

האנטישמיות.

גרמניה: שטוקר.–הסיעה הנוצרית־שתפנית.–ריאקציה נגד האנטישמיות, נפילתה.

אוסטריה־הונגריה: מחאת טיסזה-איזלאר, פולנה, לואיגר.

רוסיה: אלכסנדר השני ואלכסנדר השלישי.–מבוכות בשנות 1882-1881.–חקי מאי שנת 1882.–אספות-מחאת במערב.–עלות ניקולאי השני על הכסא.–הפרעות בקישינוב.– הקונסטיטוציה של שנת 1905;—פוגרומים.–הדומה.

צרפת: הקונגריגיסטים והיהודים.—„צרפת היהודית".—boulangisme. ה„מלה החפשית" (Libre Parole).--ההתקפות נגד פקידי-הצבא היהודים. דו-קרב של מורים-מאיר.--האנטישמיות בבית-המורשים.--ענין דרייפוס.--הפרדת הכנסת מהמדינה. . . . . 277—356

משא ומתן בבתי-הנבחרים האנגלים.—הרומינים מטביעים את היהודים בגלץ.—ציר הממשלה הרומינית אצל חברת כי"ח.—גרושים חדשים בשנת 1868.—צעדי המדינאים לא הצליחו.— עלילות נגד יהודי רומיניה. — כחש בראטייאנו — תשובת קונסול אוסתרי. — אינטרפלציה של סיר פרנסים גולדשמיד. — מהומות ומבוכות בגלץ. — קוגלניסיאנו ומדיניותו. . . . . 118—83

פרק שלישי.

במדינות המושלמיות.

א) אלגיריה: הכנסת יהודי אלגיריה תחת הנתינות הצרפתית בשנת 1870.

ב) תורקיה: מצב היהודים. — רוח-הצדק השורר בממלכת עותמניה.

ג) תוניסיה: פעלות אנגליה וצרפת. — מהומות בנאבל ובדז'רבה. — קבוץ נדבות ע"י חברת כי"ח.

ד) מרוקו: דברי-הימים. — מלאכות יוסף הלוי. — קונסול ספרד בסאפי. — מסע סיר משה מונטיפיורי. — סיר ז'והן דר מונד האיי. — מארעות דמנאת ותטואן. קובלנות באי-כח הממשלות. — מהומות חדשות בתטואן.

ה) פרס: מצב היהודים. — קול-הקורא שלהם לאליאנס. — הצעדים לפני המעצמות הארפיות . . . . 134—119

פרק רביעי.

הקונגרס הברליני.

קדמת חברת כי"ח. — מלחמת שנת 1870. — ברומיניה: הקמת העם באיסמעיל.—החק הצבורי של שנת 1874. — הברית המסחרית בין אוסטריה ורומיניה. — בסיביה: הצהרות הנסיך מילאן, — מלחמת הבלקנים. — המועצה בקושטא — חברת כי"ח קוראת לאספה. — תזכיר החברה. — מעארות חדשים ברומיניה. — אי-הצלחת המועצה בקושטא — מלחמת רוסיה-תורקיה. — אמנה סן-סטיפאנו.—הקונגרס הברליני. - חברת כי"ח שולחת את ציריה אל הקונגרס: פעולותיהם.— הקונגרס נושא ונותן בשאלת החפש-הדתי.—באי-כח הממשלות, חוץ מצירי רוסיה, מסכימים פה-אחד לפתרון טוב—הנוסח שנתקבל . . . . 172—135

פרק חמשי.

המועצה של מדריד.

עלילות-דם בתורקיה. — שנוי לטובה בתוניסיה.

במרוקו: רציחות חדשות של יהודים.—השלטן מבטיח לעשות משפט.—שאלת המחסה.— סיר ז'והן דרומונד האיי. — הוא רצה לבטל את המחסה. — תזכיר אגודת-אחים. — המועצה של מדריד. — חברת כי"ח שולחת שני צירים. — בא-כח צרפת דורש להשאיר את המחסה. — התערבות האפיפיור הקדוש. — הצעה לטובת היהודים. — הבטחות השלטן.

בפרס: נסיעת השאה לארפה. — אגרות נשלחות אליו. — מהומות ומבוכות באמדאן. 193—173

תכן הענינים:

לנרסים לֶוֶן . . . . דף IX

הקדמת המתרגם XI

מבוא.

סקירת עין על תולדות היהודים במשך י"ח מאות שנה.

תכן-הענינים: היהודים תחת ממשלת קסרי רומי. — הרדיפות הראשונות שרדפה הנצרות את היהדות. — מסעי-הצלב. — האלביגים. — אינוקנטי השלישי ומועצת לטרן. — עלילות כוזבות. — התנפלות על התלמוד. — עלילת-הדם. — גרוש היהודים מאנגליה. — המגפה השחורה. — יהודי ספרד. — החקירה (אינקביזיציה). — גרוש היהודים מספרד. — גרוש היהודים מפורטוגל. — הגרושים מגרמניה. — ריחלין. — לותר והתקונים. — האנוסים בספרד. — יהודי אטליה. — אמצעיהם החדשים של האפיפיורים. — במדינות הפרוטסטנתים. — המאה הי"ז. — היהודים בהולנדה ובאנגליה. — תחית המדעים העברים. — המאה הי"ח. — מנדלסון ודוהם. — מיראבו. — המהפכה הצרפתית. — השפעת המהפכה על ארפה. — נפוליון והיהודים. — חורת המלוכה. — הריאקציה של שנת 1815. — מהפכת שנת 1830. — מהפכת שנת 1848. — הריאקציה של 1851. — השניותן של איזו מדינות. — ענין מורטארה. 1–62

פרק ראשון.

יסוד חברת „כי"ח" וראשיתה.

המיסדים. — קול-קורא לעולם-היהודי. — התכנית הכללית של הפעולה. - השתתפות. — התפתחות חברת כי"ח עד שנת 1870. — יסוד חברת אגודת אחים. - הצעת „יסוד חכי"ח בגרמניה. — בשביל מורטרה. — פעולת החברה בארצות-המערב. - תורקיה . . . . . 63—82

פרק שני.

פְעלות החברה בסרביה וברומיניה משנת 1860 עד שנת 1870.

א) סרביה: דברי-הימים. פעולות החברה בשנת 1861. — גרוש היהודים מ.כבאז". התערבות אנגלית. — חברת כי"ח ובית-הנבחרים הסרבי. — סיר פרנסים גולדשמיד. — התנהגות הקונסולים האנגלים. — משא ומתן בבתי-הנבחרים בשנת 1867. — צעדי אנגליה, צרפת, אטליה ואוסתריה. — הנסיך הסרבי מיכאל בפריז. — הנסיך מילאן. — חרות-מדינית חדשה. — החקים-המעיקים עומדים בתקפם.

ב) רומיניה: דברי-הימים. — כרמיה בבוכרשם. — התקוממות נגד ה הורים. — קובלנות אנגליה וצרפת. — ז'אן בראטייאנו. — גרושים מייאסי. — כרמיה אצל הקסר נפוליון. —

למורַי היקרים

מר **חיים קלמי**

מנהל ביה"ס העברי ת"ת באזמיר

ומר **מ. קרישבסקי**

מורה בביה"ס העירוני לבנות ביפו

מְקדש תרגומי זה.

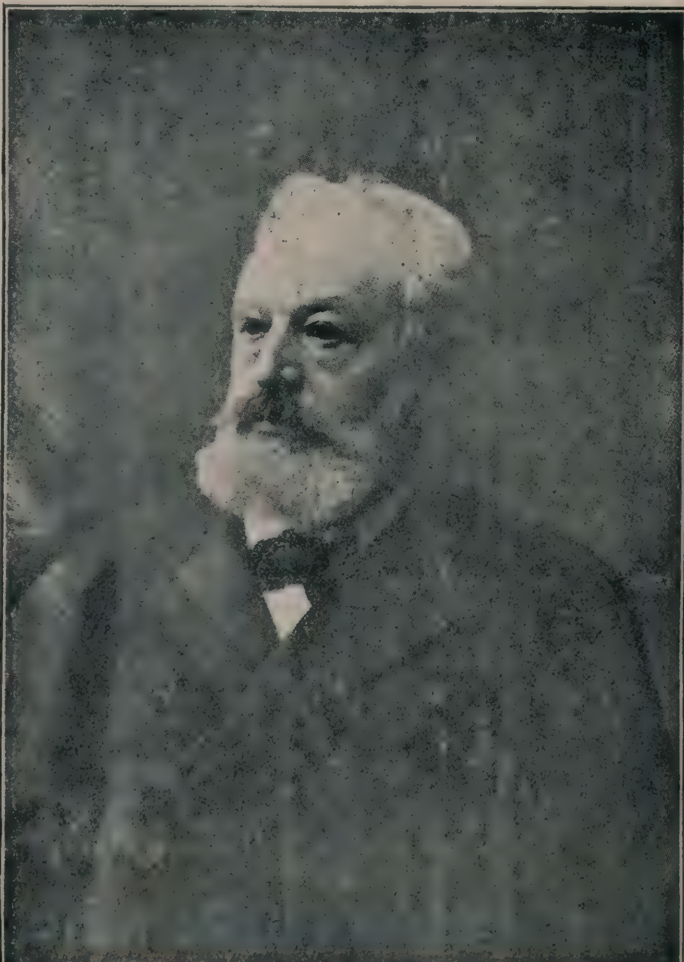
המתרגם.

מספרי נחמיאלי מרדכי

1930

נַרְסִים לֶוֶן

נשיא חברת כל־ישראל חברים.

נולד באורדינגן ביום 15 אוקטבר שנת 1833, ונסטר בפריז ביום 6 ינואר, שנת 1915 (כ׳ טבת תרע״ה).

מרדכי נתניאלי

חֲמִשִּׁים שְׁנוֹת הִסְטוֹרְיָה

מאת

נַרְסִים לֶוֶן

נשיא חברת „כל ישראל חברים"

תרגם מצרפתית

אברהם אלמאליה

עם תמונת המחבר ותולדותיו מאת המתרגם

חלק ראשון

ירושלם

אלול—תרע"ט.

בדפוס עזריאל ובהוצאות המתרגם